

Derleyenler
Andre Gunder Frank
Barry K. Gills

DÜNYA SİSTEMİ

Derleyenler

Andre Gunder Frank
Barry K. Gills

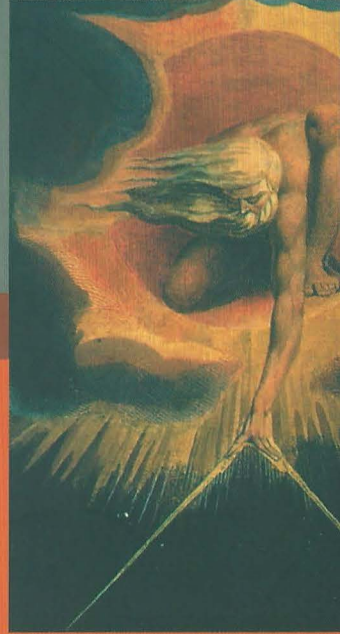
DÜNYA SİSTEMİ

Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?

William H. McNeill
Andre Gunder Frank
Barry K. Gills
K. Ekholm
Jonathan Friedman
David Wilkinson
Samir Amin
Janet Abu-Lughod
Immanuel Wallerstein

Yayına Hazırlayanlar
Alâeddin Şenel
Yavuz Alogan

Çeviren
Esin Soğancılar

Andre Gunder Frank, University of Amsterdam, Kalkınma Ekonomisi ve Sosyal Bilimler Emekli Profesörü.

Barry K. Gills, University of Newcastle upon Tyne, Uluslararası Politika Okutmanı.

K. Ekholm ve Jonathan Friedman, University of Lund, Sosyal Antropoloji Bölümü.

David Wilkinson, University of California at Los Angeles (UCLA), Siyasal Bilimler Bölümü.

Samir Amin, Third World Forum, United Nations University, Dakar.

Janet Abu-Lughod, New School for Social Research, Sosyal Değişimi Araştırma Merkezi, New York.

Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel Ekonomileri, Tarihsel Sistemleri ve Uygarlıkları Araştırma Merkezi, State University of New York (SUNY) Binghamton, New York.

Çevirmen **Esin Soğancılar**, 1974 yılında AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1987-1989 yılları arasında İngiltere'de Leicester Üniversitesi'nden ekonomi master derecesi aldı. Planlama uzmanı olarak çalışmaktadır.

Soğancılar'ın Çevirileri:

- Dünya Sistemi (A. G. Frank ve Barry K. Gills'ten çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 2003)
- Türkiye'de Demokrasi ve Siyasal Sistem (Kemal Karpat'tan çeviri, İmge Kitabevi Yayınları)

Andre Gunder Frank - Barry K. Gills
The World System

ISBN 975-533-350-9

© Routledge, 1993, 1996

© İmge Kitabevi Yayınları, 2003

Tüm hakları saklıdır.

Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Nisan 2003

Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Turan

Düzeltili
Alaattin Topçu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Kapak
Leyla Çelik

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İ m g e K i t a b e v i

Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara

Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87

İnternet: www.imge.com.tr

E-Posta: imge@imge.com.tr

İ m g e D a ğ ı t ı m

A n k a r a

Konur Sokak No: 43/A Kızılay

Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65

Faks: (312) 425 65 32

İ s t a n b u l

Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy

Tel: (216) 348 60 58

Faks: (216) 418 26 10

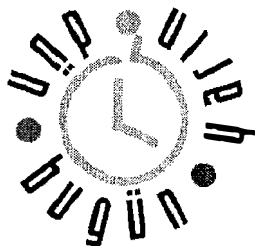
Derleyenler
Andre Gunder Frank • Barry K. Gills

Dünya Sistemi
Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?

Çeviren
Esin Soğancılar

Yayına Hazırlayanlar
Alâeddin Şenel - Yavuz Alogan

Dün Bugün Yarın dizisi, tarih merkezli bir perspektifle, toplumsal bilimlerin her dalında insanlığın ve ülkemizin toplumsal serüvenini kavramaya yardımcı olacak kitapları okuyucuya sunuyor.

Avrupa-merkezli bir dünya tarihi perspektifini kıran, dünyanın diğer bölge ve halklarının tarihlerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan yapıtlara özellikle yer veren bu dizi, fazlasıyla Türk ve Türkiye tarihine hapsolmuş bir tarih bilgi ve bilincinin aşılmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

Bir ülkenin gerçek zenginliğinin, zihinsel üretimi ve insanları düşünmeye yöneltecek entelektüel birikimi olduğu düşüncesinden hareketle, *Dün Bugün Yarın* dizisi, Türkiye ve Türkçedeki toplumsal bilim etkenliğinin kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

Dizi Editörleri
Suavi Aydın
Kudret Emiroğlu
Uygur Kocabaşoğlu
Oktay Özel

Dünya Sistemi

Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?

William H. McNeill
Andre Gunder Frank
Barry K. Gills
K. Ekholm
Jonathan Friedman
David Wilkinson
Samir Amin
Janet Abu-Lughod
Immanuel Wallerstein

İçindekiler

William H. McNeill'in Önsözü..... 11

Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in Önsözü 23

I. BÖLÜM

GİRİŞ

5000 YILLIK DÜNYA SİSTEMİ

Disiplinler Arası Bir Giriş

Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills..... 41

II. BÖLÜM

TEORİNİN VE ÇÖZÜMLEMENİN YAPI TAŞLARI

ESKİ DÜNYA SİSTEMLERİNDE

“SERMAYE” EMPERYALİZMİ VE SÖMÜRÜ

K. Ekholm ve J. Friedman..... 139

KÜMÜLATİF BİRİKİM

Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank..... 175

DÜNYA SİSTEMİNDE HEGEMONİK GEÇİŞLER

Barry K. Gills.....235

III. BÖLÜM

**TARİHİN YENİDEN ÇÖZÜMLENMESİNDE
TEORİNİN KULLANILMASI**

**DÜNYA SİSTEMİNDE ÇEVİRİMLER, KRİZLER VE
HEGEMONİK DEĞİŞİKLİKLER: MÖ 1700-MS 1700**

Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank.....283

IDEOLOJİK GEÇİŞ TARZLARI

Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm

Andre Gunder Frank.....379

IV. BÖLÜM

**DÜNYA SİSTEMİ: 500 YILLIK MI, 5000 YILLIK MI?
TEORİK, TARİHSEL VE
POLİTİK SORUNLARIN TARTIŞILMASI**

UYGARLIKLAR, ÇEKİRDEKLER,

DÜNYA EKONOMİLERİ VE EKÜMENLER

David Wilkinson411

MODERN KAPİTALİST DÜNYA-SİSTEMİ

KAVRAMINA KARŞI

ESKİ DÜNYA-SİSTEMLERİ KAVRAMI

Samir Amin457

SÜREKSİZLİKLER VE SÜREKLİLİK

Tek Bir Dünya Sistemi mi Yoksa

Birbirini İzleyen Sistemler mi?

Janet Abu-Lughod507

DÜNYA-SİSTEMLERİ KAVRAMINA KARŞI

DÜNYA-SİSTEMİ KAVRAMI

Bir Eleştiri

Immanuel Wallerstein..... 527

ELEŞTİRİLERE YANIT VE SONUÇLAR

Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills 535

Dizin..... 555

William McNeill'in Önsözü

Dünya tarihçilerinin ve sözde dünya tarihçilerinin sayısının, geride bıraktığımız onyıllar boyunca arttığı kesin; elinizdeki kitap bu arada ortaya atılan tezlere dikkate değer bir katkı yapıyor. Dolayısıyla bu önsözün, bu yapıta emeği geçen iki editörün ve diğer yazarların dünya tarihi alanındaki tartışmalarda nasıl tavır aldıklarını açıklamaları gerekir. Dünya tarihi konusunda tek bir anlayışın yerine farklı yaklaşımların varlığı işimizi güçleştiriyor. Yine de, kusursuz bir adlandırma olmasa bile “dünya sistemi” olarak adlandırılan uygarlıklarüstü bir olgunun modernçağda* olduğu kadar eskiçağda ve ortaçağda da var olduğunu kabul etmeleri nedeniyle, katkıda bulunan tüm yazarların paylaştığı çok şey var.

* Ortaçağın bitimiyle başlayan ve günümüze uzanan dönem (ç.n.).

Bir bütün olarak insanlık tarihinin nasıl anlaşılacağı yanıtlanması gereken bir sorudur. Gerçekten, dünyanın insanlar tarafından iskân edilmiş her parçasının tarihinde yer almış kişilerin, kurumların ve diğer önemli olguların tümüyle bilinmesinin olanaksızlığını dikkate alan bazı tarihçiler, böyle bir konunun üzerinde durulmaya bile değer olmadığını düşünürler. Tarihsel enformasyonun baş edilmesi olanaksız boyutlara ulaşan kütlesi hakkındaki bu yorum kesinlikle doğru da olsa, konumuz açısından bir anlam taşımıyor. Bu türden bir bilinemezliğin konumuz açısından anlamlı olduğunu düşünürsek, bir ulusun tarihini oluşturan yerel tarihlerin kişilikleri, diğer olguları ve hiç kuşkusuz tüm tarihin en önemli temelini oluşturan bireysel bilinçlerin sürekli değişen kısa ömürlü durumları da kavranamayacak kadar çok sayıda olduğundan, ulusal tarihin ve tarihin diğer tüm biçimlerinin de yazılması olanağını ortadan kaldırmış oluruz.

Ne var ki, sözcükler, deneyimleri genelleştirerek bizi veri kalabalığından kurtarabilir. Sözcükleri uygun şekilde kullanarak, dikkatimizi en önemli olanın üzerinde odaklayıp, karşı karşıya olduğumuz şeyin ne olduğunu çok doğal bir şekilde anlarız. Böylece sözcükler, gerçekliğin önemsiz boyutlarını göz ardı etmemizi sağlar ve bizi çevreleyen dedikodu ve kargaşayı kavranabilir bir şeylere dönüştürerek eylemimizi yönlendirir. Bütün hüner, anlamlı olmayan bilgileri, elimizin altında hazır olduğu zaman bile, hatta özellikle bu durumda bilinç alanının dışında tutmaktır.

İnsan aklının bu yetisi, tarihsel araştırmayı ve tarih yazmayı mümkün kılar. Hangi ölçekte olursa olsun tarih, önemsiz olguları dışlamak için uygun bir terimler ve kavramlar takımına sahiptir. Dolayısıyla, her seviyede tarih için uygun terimler ve kavramlar kullanıldığı sürece, ulusal ve yerel tarih ne kadar olanaklıysa, dünya tarihi de o kadar (ne daha çok ne de daha az) olanaklıdır.

Peki ama elimizde dünya tarihi yazmaya uygun terimler var mı? Dünya tarihçisi olmak isteyenler, dünya ile baş edebilmek ve dünyaya ilişkin kavrayışlarını yönlendirmek için farklı insan gruplarının kullandıkları dil ve kavram çeşitliliğinin üstesinden nasıl gelebilirler? Bu, önemsiz bir sorun değil, ancak net ve herkesi tatmin edebilecek şekilde çözülebilecek bir sorun gibi de görünmüyor. Farklı halklar farklı diller konuştuğu ve dünya üzerinde değişik yaşam tarzları sergilediği sürece, tarihsel tartışmada kullanılan terimler bazılarında uygun gelirken, bazılarında hoşnutsuzluk yaratacaktır. Değişik diller ve kültürler arasında yoğunlaşan iletişim bu durumu değiştirmeyeceği gibi, bilinçli farklılaşmaları daha da güçlendireceğe benzemektedir.

Farklı dillerin sözcükleriyle yönlendirilen zengin çeşitlilikteki insan davranışı, aynı sıradan dünyada yer almaktadır. Bu, beklentileri en iyi şekilde karşılayan sözcüklerin ve davranış biçimlerinin, bunları kullananlar açısından kesin bir yaşama gücüne sahip oldukları anlamına gelir; öte yandan, düş kırıklığına ve kafa karışıklığına yol açan sözcükler ve eylemler, topluluğun, eski ve artık işlevi kalmayan sözcükleri ve eylemleri değiştirmek isteyenler ile sırf eskiyen doğrular sendeler gibi görüldüğünden, bunlara her zamankinden daha da sıkı sarılmak isteyenler arasında bölünmesine yol açarak kolektif eylemi baltalanmak şeklinde karşı yönde bir etki yaratır.

Zamanın akışı boyunca, teknolojiye ve doğal bilimlerde gerçeğe daha uygun sözcüklerden yana çalışan bir doğal ayıklama süreci işler. Ancak sosyal bilimlerde ayıklanmanın biçimi daha karmaşıktır; çünkü anlamı üzerinde coşkulu bir anlaşma sağlanan veya insanları ortak davranış biçimlerine güçlü bir şekilde bağlanmaya teşvik eden sözcükler, herhangi bir dışsal veya içsel gerçekliğe uygun düşün düşmesin, çoğunlukla bulanık durumlarda egemen

olur. Gerçekten, yeterince güçlü bir inanç, çoğu kez kendi nesnesini de yaratabilir. Günümüz ulusları, tutkulu taraftar grubun, yerel köylü toplulukları arasında yarattığı farklılaşmalardan doğmuştur; diğer birçok grubun (gençlik çeteleri, dinsel mezhepler, gizli dernekler ve benzerlerinin) davranışlarını, sırf üyelerinin kendi aralarında uzlaşmış olmaları yönlendirir. Aslında tüm insan toplumu, büyük ölçüde kendi başlarına birer amaç olan ve neredeyse dış gerçeklikten tamamen bağımsız sözcükler ve törenlerle ifade edilen uzlaşmalar üzerine kuruludur.

Bu nedenle, insan toplumu içindeki çeşitlilik, varlığını dirençli bir biçimde sürdürmektedir. Herodotos'tan bu yana tarihçiler, bu olgunun farkında olmuşlardır. Günümüzde, yerel görünümünün ve davranışların çeşitliliğini, herhangi birine yürekten angaje olmaksızın dikkate almaya çalışan terimler kullanarak, yeryüzündeki farklı halklar arasında neler olup bittiğini anlamaya çalışan az sayıda tarihçi, antropolog ve diğer toplum uzmanı, kendi yerel topluluklarının dinsel değerlerine ve pratiklerine olan o ya da bu türden nahif bağılıklarını koparma girişiminde bulunmuşlardır. Bu girişimin başarılı olup olamayacağı (ve kimin için başarılı olabileceği) tartışmalı bir konudur.

“Dünya sistemi” kavramı, elinizdeki yapıta katkıda bulunanların tümü değilse de çoğunluğu açısından, marjinal halkların kapitalist bir merkez tarafından ekonomik sömürsünü vurgulayan Marksist gelenekten türetilmiştir. Ancak yapının derleyicilerinin belirttikleri gibi (sürekli aynı mekânda olmasa da), sermaye birikimi yapan bir çekirdeğin beş binyıl gibi bir süreden beri var olduğu onaylanacak olursa, Marx'ın modern kapitalizmin benzersiz bir olgu olduğu görüşü geçerliğini yitirir. Bu, liberal söylemden beklenen revizyonizmi oluşturur; oysa Marksist Doğru'nun dogmatik yandaşları açısından tiksindiricidir. Dolayısıyla,

elinizdeki yapıt buna göre yargılanmalıdır. Düşünce tarihi açısından bu kitap, dünya tarihi hakkındaki Marksist ve ondan daha yeni liberal fikirlerin buluşmasının işaretini bile verebilir. Eserin böyle bir dönüm noktası oluşturup oluşturmayacağı, bir yandan Marksizmin, öte yandan da dünya tarihi alanındaki yazınsal ve entelektüel girişimin geleceğine bağlıdır.

Bu girişim, olgunlaşmamış, çok katmanlı ve bulanık liberal biçimiyle, Marksist (ya da eski Marksist) bir akımı kendi bünyesinde sindirmeyi, ondan yararlanmayı tam anlamıyla başarabilecek güçtedir. Marksizm gibi bu girişim de verileri sindirmiş, ama ilişki kurduğu yeryüzündeki küçük ya da büyük öteki kültürel geleneklerden hiçbir örgütleyici kavram almamış Batı Avrupa uygarlık geleneğinden türemiştir. Batı Avrupa uygarlığı çerçevesinde, birbiriyle uyuşamayan iki evrensel tarih veya dünya tarihi modeli yüzyıllar boyunca birlikte var oldu. Bunlardan biri pagan ve çevrimsel bir model, insan doğası her yerde aynı olduğundan farklı ülkelerde farklı zamanlarda temel öğeler bakımından kendini yineleyen yükseliş ve düşüş çevrimleri modeliydi. Diğeri, Hristiyan ve çizgisel; kutsal kitaplarda belirtildiği gibi Adem'le başlayan ve İsa'nın ikinci gelişiyle sona erecek Hristiyan ve doğrusal modeldi.

İlerleyen sayfalarda bu modellerin, sahne gerisinde gizlenmiş olarak varlıklarını hâlâ koruduğu görülecektir. Frank ve Gills tarafından betimlenen dünya sistemi, eninde sonunda, benzersiz ve çizgiseldir; yine de, yinelenen bir dizi çevrim boyunca ilerler. Vurgunun yeri yazarına göre değişse bile, dünya tarihi alanında yakın geçmişteki diğer çabalar da çizgisel ve çevrimsel modelleri birleştirmektedir.

İnsanlığın geçmişine ilişkin üniter ve çizgisel Hristiyan anlayıştan ilk belirgin ayrılma, onsekizinci yüzyılda

Vico, Herder ve diğer bazı yazarların, her biri kendine özgü bir dile ve hayat tarzına sahip ayrı uygarlık ya da kültürlerden söz etmeye başlamalarıyla biçimlendi. Bu yazarların ayrı ayrı halkların ve kültürlerin yükseliş ve düşüşlerine ilişkin görüşlerinin odağı, hemen hemen tümüyle, eski Akdeniz ve ortaçağ Avrupası ile modern Avrupa sınırları içinde kalmıştı. Dünyanın geri kalan bölümü bu resme ancak yirminci yüzyılda, Spengler'in farklı ve eşdeğerli uygarlıklar kavramını tüm Avrasya'ya uygulamasıyla ciddi olarak girdi ve daha sonra Toynbee, bu yöntemi bütün yerküreyi kapsayacak şekilde genişletti.

Klasik Akdeniz ülkeleri ile ortaçağ ve modern çağ Avrupasının halkları ve dilleri arasındaki, Vico'ya ve Herder'e aslından çok daha büyük görünmüş olan farklılıklar, Spengler'in ve Toynbee'nin bakış açısından önemsizleşti. Spengler ve Toynbee, tüm eski halkların hep birlikte tek bir uygarlığa ait oldukları, ortaçağ ve modern çağ Avrupalılarının ise aralarındaki farklılıklara karşın, bir başka uygarlığı paylaştıkları görüşünü savundular. Böylece, dünya tarihini oluşturan uygarlıksal yapı taşları, onların ellerinde çok daha büyük boyutlara ulaştı ve onlardan sonra gelen, benim de içinde bulunduğum yazarlar, tüm Batı Avrupa'yı, Çin'in tümünü ve Hindistan, Ortadoğu ve Colomb öncesi Amerika'daki görece yoğun gruplaşmaları kapsayan birçok uygarlık üzerine düşünmeyi ve konuşmayı sürdürdüler.

İnsan türünün yaşadığı yükseliş ve düşüşlerin birbirine aşağı yukarı paralel çizgiler izleyen karşılaştırılabilir bir dizi uygarlıklar geliştirdiği fikri, geçmişin, yerel normlardan ayrılmayı acıklı bir hata sayan, bunu, doğrunun ve gerçeğin yozlaşması olarak gören nahif ve etnosantrik* bakışından belirgin bir ayrılma oluşturdu. Ama insan gerçeği hakkındaki bu görüş, çok sayıda uygarlığa birbirlerinden

* etnosantrizim: Başka toplumları kendine özgü kültürel varsayımlarından ya da yanlışlığından yola çıkarak inceleme ve yargılama eğilimini anlatan terim (ç.n.)

kopuk varlıklar olarak yaklaşıp, uygarlıklar arasında oluşan temasların önemini en aza indirgedi ve uygarlıklar üstü süreçleri ve ilişkileri küçümsedi.

Bu kitapta yer alan tarihçiler, Avrasya-Afrika'da 1500'den önceki yüzyıllarda yaşamış ana uygarlıklar arasındaki karşılıklı etkileşimlerin dünya sistemini oluşturduğu görüşünü benimseyerek, yukarıda sözü edilen hatayı gidermeye çalışmaktadırlar. Ölçeğin böylesine büyütülmesi, dünya tarihinin en önemli ögesini, Mezopotamya'daki bir ilk çekirdekten zaman içinde coğrafi olarak yayılan uygarlıklarüstü bir ilişkiler ağı içine yerleştirerek, Spengler'in ve Toynbee'nin yirminci yüzyılın ilk yarısında başardıkları değişikliği andıran bir yenilik yaratmıştır.

İnsan ilişkilerinin bazı boyutlarının, modernçağda olduğu kadar eskiçağda da, uygarlıkların sınırlarını aştığı bir gerçektir. Tacirler, askerler ve misyonerler sık sık kendilerininkinden farklı dillere ve farklı kültürel geleneklere sahip yabancılar arasında çalıştılar. Böylece kurulan ilişkiler, eski uygulamaları edinilen yeni enformasyonun ışığında değiştirerek, bazen bir tarafın bazen de her iki tarafın birden davranışlarında yenileşmelere yol açtı. Eskiçağda ve ortaçağda bile gerçekten birkaç yararlı icat, Eski Dünyanın ticari, askeri ve misyonerlik ilişkilerinin oluşturduğu çemberin içinde hızla yayıldı. Bu yüzden üzenği, Avrasya'nın her yanında eşanlı olarak ortaya çıkmış görünüyor; o kadar ki, ilk olarak nerede icat edildiğini kesin olarak söylemek olanaksız. Öte yandan, onbirinci yüzyılda ticari hesaplamalar amacıyla Avrasya'nın her yanında birdenbire yaygınlaşmasına kadar birçok yüzyıl boyunca sessiz sedasız bekleyen ondalık sayı sisteminin Hint matematikçilerinin çalışmalarından doğduğunu biliyoruz.

Mantıksal olarak ikna edici fikirlerin yaygınlaşması daha uzun zaman aldıysa da, salt mantıksal üstünlük,

inançların ve eylemlerin yaygın şekilde değişmesini sağlayabiliyordu. Eski Sümer'de icat edilen yedi günlük hafta, çok eski çağlarda Avrasya boyunca yaygınlaşabilmişti; çünkü (ayın çevrimleri, gökyüzünün hareket edebilen yedi ışığı gibi) kesin tanrısal fenomenlere mükemmel biçimde uyuyordu. Newtoncu astronomi ve Gregoryen takvim, benzer nedenlerle daha yakın geçmişte dünya çapında başarı sağladı.

Oysa eskiçağda ve ortaçağda tüm uygar dünyada geçerli olan ortak pratikler kuraldışı örnekler durumundaydı. Uygarlıklar arasında olduğu kadar bir uygarlığın kendi içinde de kurumların, fikirlerin, törelerin ve tekniklerin farklılığı çok daha belirgindi.

Peki öyleyse, bu yapıtta yer alan yazarların açıkladıkları “dünya sistemi” kavramı gerçekten anlamlı mı? Spengler ve Toynbee veya Vico ve Herder tarafından kullanıldığı biçimiyle “uygarlık” terimi, küçümsediği tüm yerel değişkenliklerin ışığında gerçekten bir anlam taşıyor mu? Dünya tarihçileri için bunlar, bir bütün olarak insanlığın geçmişini anlamaya çalışan herkesin en fazla önem vermesi gereken temel sorulardır; çünkü söz konusu terimler, elimizin altında bulunan, amacımıza hizmet edecek anahtar niteliğindedir.

Bir bütün olarak insanlık tarihinin yapı taşları ve aynı zamanda birbirlerine rakip kavramlar olan “dünya sistemi” ve “uygarlık” kavramları arasında yapılacak seçim, bir ölçüde, maddi hayatın fikirlerden ve ideallerden daha önemli olup olmadığı konusundaki karara bağlıdır. Dünya sistemini savunan düşünürler, özellikle maddi alışveriş olgusunun bilincindedirler ve ticaretin ve zor yoluyla sağlanan ayrıcalıklı merkezlerde toplanan zenginlik birikiminin yerel, kültürel farklılıklardan bağımsız olarak ortak bir eğilimle uyumlu olduğunu öne sürmekte, daha doğrusu var-

saymaktadırlar. “Uygarlıklar”dan söz edenler ise davranışların, refah ve diğer insani amaçlar ardından gidilirken her uygarlıktaki yönetici elit tarafından açıklanan ideallere bağlı kılındığını (ya da en azından onlar tarafından etkilendiğini) ileri sürerek, dinsel ve dinsel olmayan diğer düşüncelerin önemini vurgulamaktadırlar.

Maddi zenginliğin ardından koşma eğiliminin geçmişte dinsel ya da diğer benimsenmiş ideallerden bağımsız olarak her yerde görüldüğü görüşü benimsense bile, birbirinden uzak yerler arasında yürütülen ticaretin ve yağmaların, eski toplumları, yüzeysel olmanın ötesinde etkileyecek ölçüde yoğun olup olmadığı yanıtlanması gereken bir soru olarak kalır. Çoğu insanın geçmişte tarımcı olarak yaşadığından ve kendi yerel topluluğu tarafından üretilmemiş hiçbir şey tüketmediğinden ya da böyle çok az şey tükettiğinden kimsenin kuşkusu yoktur. Fakat lüks mallar ve stratejik mallar siyaset ve savaş açısından önem taşıyordu; bu tür ürünler genellikle uzaklardan getirilir ve yerel fiyat değişmelerine, bilinçli olarak malları ve kendileri için yerel güvenlik koşullarındaki değişmelerden daha fazla önem veren tacirler tarafından dağıtılırdı.

Bu tür ölçüp biçmeler, tacirler seyahat ettikçe ve mesleklerinin potansiyel getirisi ve riskleri konusunda enformasyon alışverişinde bulundukça genişleyen bir pazarın oluşmasını sağladı. Genişleyen bir pazar ise karşılığında, bu kitabın yazarlarının bize anlatacaklarına inanacak olursak, uzak mesafeli ticaretin fiziksel hacminin görece küçük olduğu eski çağlarda bile, zengin merkezler ve bunlara bağlı çevreler oluşturdu.

Geçerken belirteyim, bu tür ilişkiler açısından “dünya sistemi” deyimini eskiçağ ve ortaçağ için açıkça yanlış bir adlandırmadır; çünkü o zamanlar, yerkürenin büyük bölümü Avrasya’da kurulmuş olan en büyük ve en aktif uygar-

lıklarüstü pazarın sınırları dışında kalıyordu. Elinizdeki kitapta buluşmuş olan yazarlar ele almamışlarsa da, daha küçük ve birbirleriyle daha gevşek bağlarla bağlanmış “dünya sistemleri” tahminen Amerika kıtalarında ve başka yerlerde de vardı. Bununla birlikte, yerküreyi gerçekten kavrayan bir pazar, ancak dünya okyanuslarının düzenli gemiciliğe açıldığı, böylece “Avrasya dünya sistemi”nin tüm insanlığı içine çekmesinin mümkün olduğu 1500 yılından sonra ortaya çıkmıştır; bu, birkaç yüzyıl gerektiren ve sonunda bugün gerçekten tamamlanmış bulunan bir süreçtir.

Ama “dünya sistemi” kavramının yansıttığı karşılıklı ilişki olgusu, gerçekten insanlığın geçmişini biçimlendirmişse, terminolojinin bu sakarlığı büyük bir sorun oluşturmaz. Bu, elinizdeki kitabın mimarisi ve savları açısından kritik bir sorundur, bu nedenle ancak kişisel ve öznel olarak çözülebilir.

Yaklaşık son otuz yıldır dünya tarihinin en uygun çerçevesine ilişkin kişisel görüşüm, “uygarlık” kavramından uzaklaşıp “dünya sistemi” kavramına doğru evriliyor; ama aynı zamanda, her iki terimin de en iyi biçimde “iletişim ağları” denen daha kapsayıcı bir yelpazenin parçası olarak anlaşılabilceği sonucuna vardım. Bu ağlar, biyolojik aileden bütün bir insan soyuna kadar her boyuttaki insan topluluklarının tanımlanmasında en önemli olgulardır.

Dolayısıyla, uzak pazarlar için mal üreten uzmanlaşmış mesleklerin ortaya çıkışının, insanlık tarihinin derin geçmişinin kritik bir yönünü oluşturduğunu düşünen bu kitabın yazarlarına katılıyorum. Söz konusu mesleklerin günlük yaşantılarda yol açtığı değişiklikler, daha yakın geçmişte olduğu kadar eskiçağda da icatları hazırlayan en önemli etmenler arasındaydı. Yine de pazarlar ve ticaret, politik sınırları, uygarlık ve dil sınırlarını aşan iletişim ağı-

nın ancak bir bölümünü oluşturunuyordu. Sığınmacılar ve gezginler gibi askerler ve misyonerler de yabancı halkları birbirlerine bağladılar ve yerel yaşam biçimlerinde, bazen pazar ilişkilerine girişin yarattığı kadar derin değişikliklere yol açan enformasyon taşıdılar.

Bütün bunlardan şu sonuca ulaşıyorum: dünya sistemi kavramı iletişim ağı kavramıyla daha açık bir şekilde ilişkilendirilirse ve yeni ulaştırma ve iletişim araçları kullanıma girdikçe bu ağda oluşan değişmelere daha fazla dikkat harcanırsa, “dünya sistemi” kavramı daha belirgin ve güçlü hale gelecektir. Dahası, eğer dikkatler iletişim ağları üzerinde odaklanırsa “uygarlık” ve “dünya sistemi” terimleri arasındaki kutuplaşma kaybolur ve dünya tarihçilerinin dili daha fazla kesinlik kazanabilir. Çünkü genel olarak “uygarlık” kavramı ile kastettiğimiz, fiili yönetim, yasalardan kaynaklanan ideal reçetelerin ne kadar gerisinde kalırsa kalsın, yönetici elitin, yönettiği halkın en azından bazı kesimleriyle, ilkesel olarak kabul edilmiş ve törensel ve yazılı kurallarla ifade edilen davranış normlarını paylaştığı bir insan topluluğudur. Davranış normları üzerinde bu tür bir anlaşma, kuşkusuz, birbirini izleyen kuşaklar arasında olduğu kadar çağdaş kuşaklar arasındaki iletişimin de ürünü olarak ortaya çıkar. Bu, tacirlerin ve zanaatçıların mesleklerinin gerektirdiği becerileri edinirken ve pazarın durumu hakkında bilgi sağlarken yürüttükleri iletişimi andırmaktadır.

Gerçekten, başkalarıyla paylaşılan davranış normları (bu başkaları yöneticiler, eşitler veya bağımlılar olabilirler) tüm sosyal yaşamın temel bir unsurudur ve her zaman iletişim kanalları aracılığıyla oluşturulur. İletişim bizi insan yapan etmendir; tarihe bu basit gerçeğin ışığında bakılacak olursa, dikkatimiz iletişim ağları üzerinde odaklanır ve dünyanın (ve insan türünün ikincil düzeydeki sayısız grup-

laşmalarının tümünün) daha doyurucu bir tarihi yazılabilir.

Burada bir örneği geliştirilen dünya sistemi tarihi bu yönde bir adımdır; ya da en azından bana göre öyledir. Ancak yirmibirinci yüzyılın tarihçilerinin daha doyurucu bir dünya tarihi üretmelerini beklemek için, iletişim ağlarına daha belirgin bir ilgi ve tüm geçmiş boyunca insan etkinliklerinin yeryüzünün doğal çevresini nasıl değiştirdiğini anlamaya yönelik ciddi bir çaba, bu kitapta incelenen kavramlara eklenmelidir.

William H. McNeill
25 Mayıs 1992

Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in Önsözü

Bu kitap nasıl oluştu?.. Bence yazarlar geriye dönerek yapıtlarının nasıl ortaya çıktığına ilişkin bazı bilgiler vermelidirler; yapıtları önemli olduğu için değil (sonuçta önemsiz olduğu yargısına da varılabilir) ama tarihyazıcılığı hakkında daha fazla şey bilmeye gereksinimimiz olduğu için. Tarih yazarları salt gözlemciler değildir. Kendileri de eylemin parçasıdırlar ve kendilerini eylemin içinde gözlemlemeleri gerekir. “Gerçekte” ne olup bittiğine değgin görüşlerini, önce eldeki kanıtların sisli ve çoğunlukla kaygan süzgecinden, sonra da kendi eğilimlerinin, seçimlerinin ve buldukları kanıtlara ilişkin yorumlarının prizmasından geçirirler... Bir yazar başlangıçta yapmayı tasarladığı şeyi görmek için geriye baktığında, birçok görünümle karşılaşır. İlk göze çarpan, bir bilgisizlik tablosudur... İyi ki kimse bu ilk tabloyu eserinin son durumu olarak görmek zorunda değil.

John King Fairbank, 1969,
Trade and Diplomacy on the China Coast,
Çin Sahilinde Ticaret ve Diplomasi,
Stanford: Stanford University Press.

Harvard'daki Çin tarihçilerinin, artık aramızda olmayan duayeninin yukarıya aldığımız pasajda söylediklerine kesinlikle katılıyoruz. Ancak bu kitabı tetikleyen olayların tümünü (*Entstehungsgeschichte*)* anlatmak elinizdeki gibi bir kitabı daha gerektirebilir; konumuz gibi beş binyıl geriye uzanabilir! Bizim yorum yapmak için kullanacağımız başlıca “prizma”lar, merkez-çevre** yapıları, bu yapılarda yer alan hegemonya-rekabet, sermaye birikimi süreci, tüm bu yapılarda ve süreçlerde ortaya çıkan çevrimsel hareketler ve içinde etkinlik gösterdikleri dünya sistemidir. Bu kavramların bizim çağdaş bakış açımızın ürünleri olduğu ileri sürülebilir; ancak en azından ilk üçünün, hem dünya gerçeğinde hem de Akad Kralı Sargon'un, MÖ 2450'de söz konusu kavramların ayrımında olduğunu gösteren sözlerinde nesnel karşılıkları bulunduğunu ortaya koyan kanıtlar var.

Bize rehberlik eden, Afro-Avrasya tarihinin bütünlüğünü ve bölünemezliğini savunan ve Avrupamerkezciliğe karşı çıkan görüşümüz, en azından aynı fikir üzerinde kendi zamanında ve kendi zamanı için ısrarla duran “tarihin Avrupalı babası” Herodotos kadar eskidir. Bu bütünlüğün kendisi ve içerdiği çokkültürlü çeşitlilik olgusu, ayrıca bu olgunun sosyopolitik alanda kabulü ondan da eskidir. Tarih boyunca ırksal, etnik, kültürel, dinsel ve diğer farklılıkların en azından (ekonomik?) genişleme dönemlerinde benimsendiğini ve birbirleriyle uzlaştırıldığını öne sürüyoruz. Farklı kimliklerin olumlanması ve savunulması, bugün olduğu gibi tarihte de aralıklarla yeniden ortaya çıkan poli-

* Yaklaşık olarak “başlangıç olayı” anlamında Almanca bir terim (ç.n.).

** Merkez-çevre yapısı: ileri ya da metropol bir merkezle daha az gelişmiş çevre arasındaki yapısal ilişkiyi tanımlayan bir metafor. Küresel ekonominin askeri, siyasi ve ticari gücünü devreye sokarak çevre ülkelerden ekonomik artı elde eden merkezler arasındaki yapısal ilişkiyle nitelendiğini gösteren model (ç.n.).

tik-ekonomik krizlerin ana malzemesini oluşturagelmıştır. Gerçekten, yine bugün olduğu gibi, tarihte de şu veya bu bayrağın etrafında toplanılması, kriz zamanlarında küçülen ya da büyümesi yavaşlayan ekonomik pastadan alınan payları koruma girişiminin ürünü olmuştur. Hem yaşamın bir gerçeği hem de yaşam gerçeğinin felsefi bir yansıması ve yaşam üzerinde “felsefi” bir düşünüş tarzı olarak tarihsel *materyalizm*, tüm tarihe, hatta tarihöncesine de eşlik etmiş bir olgudur. Böyle bir materyalizm, hem tarihte hem de tarihi yansıtan (ve tarih üstüne düşüncelerini yansıtan) tarihçiler arasında, idealizme karşı çıkması kadar, hatta ondan çok idealizmin eksikliğini tamamlar. Öte yandan, determinizm [gerekircilik. -ç.n.] ya da determinasyon [belirleme. -çn.] kavramları ve (ya da değil) toplum bilimlerinde yakınlarda ortaya atılıp tutunmaya başlayan, “bilimsel” terminolojide “yapı” - “insan ögesi” ikilemi olarak adlandırılan modası geçmiş ikilemdeki özgür irade de birbirinin tamamlayıcısıdır. Başka bir deyişle, bu tarihi ve çağdaş boyutların tümü, yani farklı ve alternatif kimlikler, idealizmin maddi kısıtlamaları, kadın ve erkeklerin kendi tarihlerini yaratma, ama yalnızca miras olarak aldıkları tarihsel koşullar içinde tarihlerini yaratma cüretleri dikkate alındığında, “farklılık içinde birlik* vardır diyoruz. Bu önsözde, belirgin biçimde daha yapısal (belki de bu nitelikteki tek) olan analizimizle ne yapmaya çalıştığımızı görmek için geriye dönüp baktığımızda, bu daha kültürel ve felsefi perspektifler, biz editörler açısından daha net olarak ortaya çıkıyor.

Fairbank'ı izlemek ve farklı görüşleriyle bu kitaba katkıda bulunan yazarların her biri için bu farklılık içindeki birliğin nerede ve nasıl doğup geliştiğini söylemek kolay değil. Çünkü yazarlar arasında, hem kendi geçmişleri hem

* İngilizce metinde “unity in diversity” (ç.n.).

de tarihin kendisini sunuş ve yorumlayışları bakımından kuşkusuz birçok farklılık var. Yine de, sözünü ettiğimiz tarihsel bütünlük konusunda yazarlarımız, en azından bu kitaba ve bu ortak girişime olanak verecek düzeyde görüş birliği içindedirler. Editörler ve bu kitabın başlıca yazarları olarak, yapıtımızın nasıl oluştuğuna ve bu yapıya katkı yapan diğer kişilerin çalışmalarıyla nasıl bağlantı kurulduğuna ilişkin bazı bilgiler vermeye başlamamız uygun olacak.

Frank, uzun zamandır bütünlük ve yapı kavramları üstünde çalışıyordu; bütünlük fikri üzerinde en azından liseden beri, yapı kavramı üstünde de hiç değilse 1950'lerin ortalarında Şikago Üniversitesindeki lisansüstü ekonomi çalışmaları programının dışında yürüttüğü sosyal antropoloji çalışmalarından bu yana ısrarla duruyordu. O zamanlar Frank, aynı zamanda UNESCO'nun *Journal of World History* dergisi için doğu yarıküresiyle ilgili "Hemispheric Interregional History as an Approach to World History" (Dünya Tarihine Bir Yaklaşım Olarak Yarıkürenin Bölgeler Arası Tarihi) başlıklı, bizim de bu kitapta alıntı yaptığımız bir yazı yazmakta olan Marshall Hodgson ile aynı daireyi paylaşıyordu. Ne yazık ki, Frank'ın, Hodgson'un neden söz ettiğini anlayabilmesi için otuz yılın geçmesi gerekecekti. Geç de olsa, 1960'ların başlarında Frank, Latin Amerika'dayken Latin Amerika üzerine yazdıklarında, bütünlüğün ve yapının boyutlarını belirlemekle kalmadı, ama aynı zamanda, 1965'de sözünü ettiği tek bir "dünya sistemi"nin en önemli bölümü olarak Latin Amerika'nın ve "Üçüncü Dünya"nın tarihinin ve günümüzdeki durumunun bir çözümlemesini de yaptı. Ancak onun kastettiği yalnızca son 500 yıl boyunca kapitalist dünya sistemiydi. 1968 Paris olaylarının ardından birtakım ortak kaygılar, Frank'ın, *Accumulation on a World Scale and Unequal Development* (Dünya Ölçeğinde Birikim ve Eşitsiz Gelişme) adlı, benzer

düşünceler sergilediği çalışmasını yazmakta olan Samir Amin ile kişisel, politik ve entelektüel ilişki kurmasını sağladı. Amin ve Frank, birlikte Fransızca, İtalyanca ve Norveççe üç ayrı kitap yayımladılar. Amin elinizdeki kitaba, Frank'ın son bakış açısıyla hem uyuşan hem de ona karşı olan görüşlerini içeren 8. Bölüm ile katkıda bulunmaktadır.

Frank, 1970'lerin başlarında, dünyadaki birikim olgusunun 1492'den itibaren uzun *çevrimsel* tarihinin ana hatlarını çizdiği *World Accumulation* (Dünya Birikimi) üzerine bir kitap yazdı. Daha sonra Immanuel Wallerstein'ın "*The Modern World-System*" (Modern Dünya-Sistemi) adlı çalışmasının taslağını okuyan Frank, bunun "anında klasik" olabileceğini ileri süren bir not yazdı. Bu not, Fernand Braudel ve Eric Wolf tarafından yazılan iki notun yanı sıra birinci baskının kapağındaki üç tanıtma yazısından biri olarak yer aldı. O zamandan beri Amin, Arrighi, Frank ve Wallerstein'ın, biri 1982'de, diğeri de 1990'da olmak üzere iki ortak kitabı yayımlandı. Wallerstein, 10. Bölümde yer alan, Frank ve Gills'e yanıt oluşturan makalesiyle kitabımıza katkıda bulunmaktadır. Frank, ekonomik çevrimleri tarih boyunca geriye doğru izlemeye ve aynı zamanda her geçen gün daha fazla olmak üzere *aynı* dünya sisteminin parçası olarak gördüğü günümüz "sosyalist sistem"i içinde de gözlemlemeye başlamıştı. Wallerstein buraya kadar ona katılmaktadır. Ancak biraz önce değindiğimiz gözlemleri, Wallerstein'ın üzerinde ısrarla durmaya devam ettiği "modern kapitalist dünya-sistemi"nin benzersizliği konusunda Frank'ın kuşkularını besledi. Bir editör, başkalarıyla birlikte Frank'ı, yazarlarımız arasında yer alan Janet Abu-Lughod'un geliştirdiği "onüçüncü yüzyıl dünya sistemi" kavramının ilk versiyonu üzerine yorum yapmaya çağırdı. Bu, uzun ekonomik çevrimlerin ve bunların içinde meydana

na geldiği dünya sisteminin, onüçüncü yüzyıldan da gerilere gidip gidemeyeceğini sorgulama fırsatı yarattı. Frank giderek şuna ikna oluyordu: Kimse “işe *asla* başından başlamaya çalışmamalı”ydı ve kitabımızın giriş bölümüne önsözünden alıntı yaptığımız Fairbank'ın ortaya koyduğu bir başka kurala göre “tarihi araştırma geriye doğru ilerler, ileriye doğru değil” dedi. Sonuçta ortaya çıkan, “Dünya Sistemi Tarihinin 5000 Yılına Teorik Bir Giriş” başlığı altında, eski yerleşik teorinin bir tür eleştirisi oldu ve bu, ince bir davranışla, Frank'ın eleştirisine maruz kalan başlıca yazarlardan biri olan Immanuel Wallerstein tarafından, *Review*'da yayımlandı. Söz konusu yazıda, yapımıza katkıda bulunan kişiler olan Amin, Abu-Lughod, Ekholm ve Friedman, McNeill ve Wilkinson daha az eleştiriye ve daha fazla onaya layık görüldü. Makale Ranke'dan bir özdeyişle başlıyordu: “Evrensel tarihten başka tarih yazılamaz”.

Gills, Frank'ın kaleme aldığı, 5000 yıllık dünya sistemi üzerine yazılmış bu ilk makalenin bir taslağını okudu ve 1989'un baharında Frank'ın evinin bahçesinde saatler boyu onu eleştirdi. Gills geçimini çağdaş uluslararası ilişkiler ve Kore üzerine dersler vererek sağlıyordu. Frank'ın taslağını tartışmak, Gills'in, eskiçağdan bu yana olayları eşzamanlı olarak değerlendirme, merkez-çevre ilişkileri ve dünya tarihindeki hegemonik geçişler konularında görüşlerini dile getirdiği, çekmecelerde eskiyip duran taslaklara ilgisini yeniden alevlendirdi (ama onlara, ne yazık ki, ancak çalışma saatleri dışında zaman ayırabiliyordu). Gills'in kişisel serüveni, çevrecilik hareketiyle başladı; çağdaş çevre krizinin doğasını eleştirel bir yaklaşımla kavrama çabasında, krizin köklerine ulaşabilmek için devletin ve uygarlığın kökenlerini araştırmaya başladı. 1982'ye gelindiğinde Gills, Hawai'de, günümüz dünya sisteminin örüntülerinin çok eski zamanlarda da, gerçek bir tarihsel kesintisizlik içinde var

olduğu konusunda artık ikna olmuş durumdaydı. Hatta o sırada Honolulu'yu ziyaret etmekte olan Wallerstein'i da, kendi analizini zaman içinde daha geriye götürmesi için kışkırttı; ama Wallerstein, 500 yıllık sürenin, şimdilik üzerine çalışmak için gereğinden bile uzun olduğu yanıtını verdi. Gills, 1984-85'te Oxford'da, hegemonya çevrimlerinin karşılaştırmalı dünya tarihi perspektifinden sistemli tarihsel araştırmasına başladı. Bu çalışma, mesleki bir konferansta kamuoyuna sunulan, çevrimlerin eşzamanlılığı üzerine genel düzeydeki düşüncelerini topladığı ilk makalesini yazdığı 1989 baharına kadar tamamlanamamış olarak kaldı. Bu konferansta Gills ve Frank buluştular ve elinizdeki kitapta sunulan ve aralarında daha sonraki işbirliğini mümkün kılan genel bir görüş ortaklığı içinde bulunduklarını gördüler.

Gills ve Frank'ın ortaklaşa yazdıkları bölümler ve aslında bu kitabın kendisi, Frank'ın makalesinin ilk taslağını yazmasıyla ve Gills'in kısmen kendi eski taslaklarına dayanarak bu makaleyi eleştirmesiyle başlayan işbirliğinin meyveleridir. Kitapta 3. Bölümü oluşturan “Kümülatif Birikim” başlıklı makale, Frank'ın eleştirdiği yerleşik düşünce tarzına kuramsal seçenek olarak sundukları “Dünya Sistemi Tarihinin 5000 Yılı İçin Tezler ve Araştırma Programı” idi. Gills aynı zamanda “Hegemonik Geçişler” üzerine daha önce yazılmış bir taslağı 4. Bölüm haline getirdi. “Dünya Sistemi Çevrimleri, Krizleri ve Hegemonik Gücün El Değiştirmesi” üzerine olan 5. Bölüm, Gills ile Frank'ın 4. Bölümdeki temel teorik ilkelerini dünya (sistemi) tarihinin yeniden yorumlanışına uygulamayı amaçladıkları ilk ortak girişimdir. Bu bölümde, MÖ 1700 ile MS 1700 arasında ortaya çıkan sistem çapındaki uzun ekonomik çevrimlerin ve bu çevrimlere paralel olarak meydana gelen hegemonik değişikliklerin başlangıç niteliğinde bir saptaması sunul-

maktadır. Yazarlarımızdan David Wilkinson, saptanan bu çevrimlerin, kent büyüklüklerindeki değişimler temelinde ampirik olarak sınanması sürecini başlatmıştır (5. Bölümdeki Sonsöz'e bakınız). 6. Bölümde Frank, genel teorik kategorileri ve özellikle yazarlarımızdan Immanuel Wallerstein'in "Feodalizmden Kapitalizme Geçiş" konusuna ilişkin yorumunu uzun zamandır var olan bir sorun açısından ele alıyor. Frank aynı teoriyi, Orta Asya'nın ve Latin Amerika'nın dünya sistemi tarihindeki yerlerini belirlemek için kullanmak amacıyla, okuduğunuz önsöze dahil etmediğimiz bireysel girişimlerde bulundu. Gills aynı şeyi Avrasya'nın diğer bölgeleri ve özellikle Doğu Asya için yaptı. Kuşkusuz tüm bu girişimler, yeni çalışmalar tarafından, özellikle Gills ve Frank'a ait 5. Bölümde yer alan, uzun çevrimler ve bunların içinde beliren daha kısa çevrimler üzerine yapılacak başka çalışmalar tarafından izlenmesi gereken ilk adımlar olmaktan öteye geçmez. Fairbank'ın da belirttiği gibi, ilk bakışta göze çarpan şey bilgisizliğimizdir.

İncelik göstererek bu kitaba bir önsözle katkıda bulunan tarihçi William McNeill, hiç kimseyle karşılaştırılamayacak ölçüde daha bilgilidir. Yukarıda kendisinden alıntı yapılan Marshall Hodgson Şikago Üniversitesinde çalışırken, McNeill de aynı üniversitede yetkin ve şimdi klasik olmuş *The Rise of the West: An History of the Human Community* (Batı'nın Yükselişi: İnsan Topluluğunun Bir Tarihi) adlı eserini yazıyordu. Hodgson, ölümünden sonra yayımlanan ve yine yetkin bir yapıt olan üç ciltlik *The Venture of Islam* (İslamın Serüveni) çalışmasını ve dünya tarihinin ekümenik* bölünmezliği üzerine bir taslak yazmaktaydı (Hodgson 1993). Her iki çalışma da *ekümen* sözcüğünü vurguluyordu ve her biri kendi önsözünde diğerinin etkisi-

* *ekümen*: (Yunanca oikoumene): Üzerinde insan yaşayan her yer. Asıl anlamı, tüm dünya kiliselerinin çeşitlilik içinde birliğini sağlamak olan ekümenik hareket, dinsel anlamının dışında evrenselcilik olarak da kullanılır (ç.n.).

ni taşıyordu. McNeill, tek bir dünya tarihi görüşü çerçevesinde başka kitaplar yazmaya devam etti. Daha sonra, “yirmi beş yılın ardından *The Rise of the West*” adlı yapıtını yeniden ele alarak daha önceki “uygarlıklar arası etkileşimler üzerinde fazla duruşundan ve bugün içinde yaşadığımız ekümenik dünya sisteminin doğuşu” olgusuna yeterince dikkat etmemiş olmasından kaynaklanan kendi “temel metodolojik zayıflığı” üzerinde düşündü. Bunları yazdığı sıralar, McNeill ve Frank Dünya Tarihi Derneğinin 1989 toplantılarında bir araya geldiler.

Siyasal bilimci David Wilkinson, hâlâ “uygarlık” kavramı temelinde konuşmayı sürdürmektedir. Yine de, MÖ 1500 dolaylarında Mısır ve Mezopotamya arasındaki ilişkilerden doğan ve daha sonra diğer “uygarlık”ları birbiri ardı sıra “Merkezi” uygarlığın içine almak üzere yayılan ve o zamandan beri de başat olan tek bir “Merkezi Uygarlık”ın doğuşu ve gelişmesi olgusunu vurgulamaktadır. Böyle yaparak Wilkinson, diğer tüm “uygarlıkçılar” ile tartışmaya girdi ve bu kitapta Frank ve Gills ile bir araya gelene kadar, önce onların çizgisiyle *de facto* paralel, sonra da uyuşmaz bir çizgi izledi. Frank ve Gills gibi Wilkinson da, “uygarlık” ya da “sistem” kavramlarının her zaman “üretim tarzı” (ya da tarzları) ile aynı olguyu dile getirdiği görüşünü yadsır. Frank ve Gills'in sözünü ettikleri şeyi, “Merkezi Dünya Sistemi” olarak yeniden adlandırmaları gerektiğini öne süren Chase-Dunn ve Hall da aynı yönde davranırlar. Wilkinson giderek daha fazla onların çizgisine yakınlaşmakta ve tezlerinden bazılarını sınamadan geçirmektedir (5. Bölümdeki sonsöze bakınız). Yine de, daha politik ve uygarlıkçı olan görüşünü ve kuşkusuz Frank ve Gills'e karşı koyduğu çekincelerini 7. Bölümde sürdürmektedir. Wilkinson ve Frank, ilk olarak Wilkinson'ın çok etkin bir üyesi olduğu Karşılaştırmalı Uygarlık Araştırmaları Ulusla-

rarası Derneği'nin 1989 yılı toplantılarında buluştular; Chase-Dunn, Frank'ı, dünya-sistemi üzerine düşüncelerini sunması ve Wilkinson'la karşılaşması için çağırmıştı. Aynı yıl, Gills ve Chase-Dunn, Uluslararası Araştırmalar Derneği'nde (ISA) buluştular ve dünya-tarihi sistemleri üzerinde çalışmak üzere orada bir grup oluşturma fikrini tartıştılar.

Kajsa Ekholm ve Jonathan Friedman, başka alanların yanı sıra antropoloji ve arkeoloji alanlarında da çalışmaktadırlar. 1982'de yazdıkları ve bu kitapta 2. Bölüm olarak yayımlanan makalenin dipnotunda, Karl Polanyi okulunun antropolojide, Moses Finley ve diğerlerinin klasikçağ tarihinde geniş bir çevrede yaygın olarak benimsenmiş bilgilerine karşı koymak için nasıl uğraştıklarını vurgulu bir biçimde anlatırlar. Bu yazarlar, *Trade and Markets in the Early Empires*'in, (Erken İmparatorluklarda Ticaret ve Pazarlar) (Polanyi ve diğerleri 1957) önemli bir etki yarattığını kabul etmezler. Ekholm ve Friedman, aynı olguların ve aslında daha sonra Frank ve Gills'de tekrar ortaya çıkan sermaye birikimi olgusunun ve merkez-çevre ilişkilerinin kökenlerini Wilkinson'ın "Merkezi Uygarlık" dediği şeyden bile daha eski tarihlerde araştırırlar. Adı geçen son üç yazar gibi Ekholm ve Friedman da "sistem" ve üretim "tarzı" özdeşliğini yadsırlar. Ancak çoğu antropologla birlikte, çokyapılılık ve çokkültürlülük üzerinde daha fazla dururlar ve bir kısım antropologla birlikte etnisitenin temel olmaktan çok ikinci derecede önemli ve bağımlı bir olgu olduğunu vurgularlar. İşte bu noktada Ekholm ve Friedman, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş olarak nitelenen olayın temelinde, sermaye birikimi merkezinin Doğu'dan Batı'ya kayması olduğu görüşünü yazdıkları 1979 yılında olduğu gibi, Frank ve Gills ile görüş birliğine vardılar. Friedman ve Frank, Friedman'ın İsveç'de çalıştığı üniversitede buluştular, Gills ile de Uluslararası Araştırmalar Derneği'nde bir araya geldiler.

Kent sosyolojisi alanında çalışan Janet Abu-Lughod, “Doğu'nun düşüşü Batı'nın yükselişinin önceli oldu” görüşünü vurguladığı *Before European Hegemony* (Avrupa Hegemonyasından Önce) adlı çalışmasında bu temaya döner. Modern çağda kentler konusunda uzun zamandır çalışan bir uzman olarak, “onüçüncü yüzyıl dünya-sistemi” dediği, 1250'den 1350'ye kadar var olmuş bir sistemin içinde Avrasya'yı boydan boya birbirine bağlayan kentmerkezli bölgeler zincirini anlatır. Ancak o, bu dünya sistemini daha önceki sistemlerden ve Wallerstein tarafından anlatılan “modern dünya-sistemi”nden bağımsız olarak ve farklı değerlendirir. Frank'ın buna yönelttiği ve yukarıda alıntılanığımız eleştirisi, Abu-Lughod ile yaptıkları toplantının gerekçesi olmuştur. Bu kitabın 9. Bölümü'ndeki katkısında Abu-Lughod, “dünya sistemi”nin oluşumunun zamanlamasını ve boyutlarını yeniden gözden geçirir ve bir yandan Frank ve Gills ile, bir yandan da Wallerstein ile olan uyuma ve uyumsuzluk noktalarını açıklar.

Sosyolog Immanuel Wallerstein Afrikanist geçmişli olan bir bilim adamıdır. Üçüncü Dünya'nın bir bölgesine ilişkin çalışması, böyle bir geçmişe sahip olmasından kaynaklanır ve kendi “dünya-sistemi” anlayışına dayalıdır; ayrıca Frank, Amin ve başka bazı yazarların dünya sistemi konusunda yazdıklarından etkilenmiştir. Bu etki ve daha sonra yazdığı *Modern World System* (Modern Dünya-Sistemi) adlı kitap, dostça olan ve olmayan birçok yorumcunun ve eleştirmenin, “bağımlılık” ve “dünya-sistemi” teorilerini aynı sepete koymalarına yol açtı. Brenner, Brewer ve diğer bazı kişiler *Monthly Review*'da yazan Paul Sweezy ve Samir Amin gibi yazarları içine koydukları tek bir Frank-Wallerstein teorik sepetinden söz ederler. Bağımlılık bakımından tutumları ne olursa olsun, Wallerstein'ın *The Modern World-System* (Modern Dünya-Sistemi) ve

Frank'ın *World Accumulation 1492-1789* (Dünya Birikimi 1492-1789) ile *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (Bağımlı Birikim ve Azgelişmişlik) adlı yapıtlarının, temelde aynı olan tarihsel bir birim, yapı ve sürecin son 500 yılına göndermede bulundukları kesindir. Ancak bu eserlerin yazılışından beri Wallerstein ve Frank, daha eski dönemlerin tarihi üzerinde kısmi bir yol ayrımına geldiler. Yine de bu, onların Amin ile birlikte 1990'da çağdaş sistemde toplumsal hareketler üzerine ortak bir kitap yazmalarını engellemedi. Kitabımızın 10. Bölümündeki katkısında Wallerstein, bir yanda kendi 500 yıllık modern dünya-sistemi ve ondan önce var olmuş ve bir süre için çağdaş nitelik taşımış diğer “dünya-sistemleri” (bir tire ile) ve öte yanda Frank ve Gills'in en azından 5000 yıl geriye giden “dünya sistemi” (tire işareti yok) arasındaki temel kavramsal ve teorik farkı vurgulamaktadır. Dünya-sistemleri, “modern” dünya-sisteminde “kapitalist” olan özel bir “üretim tarzı” ile karakterize edilir. Dünya sistemi ise, ister feodal ve başka türden haraca dayanan, ister kapitalist veya sosyalist olsun herhangi bir üretim tarzından veya bunların karışımından oluşan herhangi bir karma tarzdan önce oluşmuştur ve ondan bağımsız olarak var olur.

Samir Amin, *tam aksine* yukarıda sayılan farklılıkların öteden beri olağanüstü bilimsel ve politik önem taşıdığını ve taşımaya devam ettiğini düşünmektedir. Mısır doğumlu ve Fransız eğitilmiş bu ekonomipolitikçi, 1950'lerin ortalarında Paris'te doktora tezi olarak *Accumulation on a World Scale* (Dünya Ölçeğinde Birikim) adlı çalışmasının taslağını yazdı. Daha sonra yazdığı çok sayıda kitap ve makalesinde ve bu kitabın 8. Bölümündeki katkısında Amin de, kapitalizm öncesi haraca dayanan sistemlerde politikanın ve ideolojinin, “modern dünya-kapitalist sistemi”nde ise “değer yasası”nın egemen oluşunu ve bu iki durum arasın-

daki önemli farkı vurgular. Wallerstein da, çok farklı olmayan sözlerle bu farkı onaylar. Ona göre, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin, dolayısıyla modern dünya-sisteminin ayırt edici özelliği “kesintisiz sermaye birikimi”ne verilen önceliktir; oysa diğer tarihsel sistemlerde, sermaye birikimi politik-kültürel hedeflere göre ikincil bir konumdadır. Frank ve Gills, aynı zamanda Ekholm, Friedman ve Wilkinson da, bu farkı ve bununla ilişkili olarak geçmişle “modern dünya kapitalist sistemi” arasında 1500 dolaylarında gerçekleştiği ve temel nitelikte olduğu varsayılan kopmayı tartışırlar. Abu-Lughod, arada duran bir tavır alır.

Bu kitap, yukarıdaki tartışmanın aydınlığa kavuşturulmasını amaçlamaktadır ve bu bölümü izleyen giriş niteliğindeki 1. Bölüm, bu tartışmanın arkeolojiden ve antropolojiden başlayıp uluslararası ilişkileri, toplumsal cinsiyet ilişkilerini kapsayarak dünya sistemleri teorisine varan bir-buçuk düzine dolayında sosyal bilim disiplini ve felsefi tutum üzerindeki derin teorik, politik ve yöntemsel yansımalarını ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. Giriş bölümünde, yukarıda sözü edilen tartışmalara ve yayınlara ait olup, daha çok kişiler ve fikirler üzerinde durmaya çalışan bu önsöze yüklemek istemediğimiz bol miktarda doküman ve referans da sunulmaktadır.

Bu kitabın yayımlanmasındaki amaç, “ilk adımda karşımıza çıkan” cehalet tablosunu gelecekte ortadan kaldıracğını umduğumuz bireysel ve ortak çalışmaları cesaretlendirmektir. Kitabımıza katkıda bulunan, yukarıda adlarını sunduğumuz ve tanıttığımız yazarlar, bu girişimdeki etkilerini ve yardımlarını teşekkürle anmak istediğimiz birçok kişinin arasında yer almanın gururunu taşıyorlar. Bu kitapta yayımlanmak üzere “Tartışma” bölümlerinin yazılması ve gözden geçirilmesi konusundaki gönüllü katkıları nedeniyle kendilerine gönül borcunuzu bir kez daha belirtiriz.

Cehalet tablosunun karanlığını aydınlatmaya yönelik bu girişime benzer bir diğer adım, Gills ve Wilkinson'ın Uluslararası Araştırmalar Derneği'nde (ISA) yaptıkları toplantının ürünü olarak, kısa bir süre önce, bu derneğin Uluslararası Ekonomi Politik Bölümünde, Dünya Tarihsel Sistemleri (WHS) altbölümünün kuruluşu ve bu kuruluşta halen çok cesaret verici bir biçimde süren işbirliğidir. Kitabımıza katkıda bulunan yazarların bazıları ve biz editörler bu girişimin etkin üyeleriyiz; buluştuğumuz ve ayrıldığımız noktalar aşağıdaki yazılarda yer almaktadır. Dünya Tarihsel Sistemleri Bölümü, bu kitapta yer alan bazı makalelerin sunulduğu ve tartışıldığı konferans-paneller düzenlemektedir. Bu bölüm, bizim ve bu kitapta yer alan diğer yazarların karşılıklı etkileşim içinde bulundukları dostlarımızın ve meslektaşlarımızın alternatif ve tamamlayıcı perspektiflerinin tartışılması için bir forum işlevini de görmektedir. Öte yandan, bu dostlardan bazıları, eserin bazı bölümlerinin hazırlanması ve gözden geçirilmesinde yardımcı oldular; her iki aşamada bizimle yaptıkları işbirliği için kendilerine teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Bunların arasında yukarıda sözünü ettiğimiz Christopher Chase-Dunn, Tom Hall ve Robert Denemark özel bir yer tutuyorlar. Bunun da ötesinde, onların dünya sistemleri ve ticaretin yarattığı bağlantılar konusunda yaptıkları karşılaştırmalı çalışmalar, bizim kendi çalışmamızla çok yakından ilgilidir. George Modelski ve William Thompson, 1494'ten bu yana yaşanan uzun "politik" dalgalanmalar üzerine yaptıkları çalışma, hem bu politik dalgalanmaları ekonomik dalgalanmalarla daha yakından ilişkilendirmek hem de tarih içinde daha geriye uzatmak konusundaki bugün de süren ilgileri nedeniyle özellikle sözü edilmeye değer yazarlardır. Kendileri aynı zamanda Dünya Tarihsel Sistemleri (WHS) oturumlarında panelist ya da tartışmacı olarak görev yap-

mışlardır. Tüm bunlara ek olarak Albert Bergesen, John Fitzpatrick, Mogens Larsen, K. P. Moseley ve Matthew Robertson, WHS oturumlarında tamamlayıcı bildiriler sunmuşlar, Michael Doyle, Joshua Goldstein, Frank Klink ve Mary Ann Tetreault ise düzenlediğimiz panellerde tartışmacı olarak yer almışlardır. Editörler olarak biz, kitaba katkıda bulunan yazarlardan bazılarıyla birlikte, onların yaklaşım ve eleştirilerinden çok yararlandık. Kitapta yer alan bir veya birkaç makalenin taslağı üzerinde yorum yapan Sing Chew, Paula Frank, Ronen Palan ve Peter Taylor'a teşekkür etmek isteriz. Routledge Yayınevinden Sarah-Jane Wooley'ye sürekli yardımları ve Andrew Wheatcroft'a desteği için müteşekkirimiz. Kuşkusuz, burada tümüne teşekkürlerimizi sıralayamayacağımız kadar çok sayıda kişinin, kişisel olarak tanıdığımız ya da tanımadığımız diğer birçok kişinin etkisinden ve yardımından da yararlandık.

Andre Gunder Frank, Amsterdam
Barry K. Gills, Newcastle
16 Mayıs 1992

KAYNAKÇA

Hodgson, Marshall, *The Venture of Islam, Rethinking World History; Essays on Europe, Islam and World History*, (der.) Edmund Burke, III. dizisi, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

I. BÖLÜM

Giriş

5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş

*Andre Gunder Frank
ve Barry K. Gills*

GİRİŞ

Bizler, çağdaş dünya sisteminin en azından 5000 yıllık bir tarihe sahip olduğunu iddia ediyoruz. Bu dünya sisteminde Avrupa ve Batı egemenliğinin yükselişi, yalnızca yakın geçmişe ilişkin (belki de geçici) bir olgudur. Dolayısıyla bizim tezimiz, Avrupamerkezciliğe karşı daha insan merkezli bir meydan okuma oluşturur.

Başlıca kuramsal kategorilerimiz şunlar:

1. Dünya sisteminin kendisi. Wallerstein'ın (1974) savunduğunun *tersine*, içinde yaşadığımız dünya sisteminin varlığının en az 5000 yıl geriye uzandığına inanıyoruz (Frank 1990a, aşağıda 6. Bölüm). Wallerstein bu konuda

bir “tire” işaretinin yarattığı farklılığı vurgulamaktadır. Bizim hemen hemen evrensel olan (dünya çapındaki) *dünya* sistemi kavramımızdan farklı olarak dünya-sistemleri kavramı, yaklaşık olarak bile evrensel olması gerekmeyen kendine özgü bir “dünya”da var olan sistemleri anlatır. Ancak “Amerika Kıtaları”ndaki “Yeni Dünya” bizim (eskiden beri var olan) dünya sistemimiz ile 1492'den başlayarak bütünleşmeden önce, hiç kuşkusuz kendine özgü dünya-sistemlerinden bazılarına ev sahipliği yapmıştı.

2. Tarihin ve dünya sisteminin motor gücü olarak sermaye birikimi süreci. Wallerstein ve bazı yazarlar, kesintisiz sermaye birikimini “modern dünya-sistemi”nin *ayırt edici özelliği* olarak kabul ederler. Biz bu açıdan “modern” dünya sisteminin o kadar da farklı olmadığını ve aynı sermaye birikimi sürecinin birkaç binyıl boyunca dünya sisteminde, en önemli değilse bile merkezi önemde güçlerden biri olarak işlev gördüğünü başka çalışmalarımızda savunmuştuk (Frank, 6. Bölüm; Gills ve Frank, 3. Bölüm). Amin (8. Bölüm) ve Wallerstein (10. Bölüm) bu görüşe katılmıyorlar. Bu yazarlar, daha önceki dünya sistemlerinin Amin'in “haraç” sistemleri veya Wallerstein'ın “dünya imparatorlukları” olarak adlandırdıkları sistemler olduğunu iddia ediyorlar. Amin'in iddiasına göre, bu sistemlerdeki sermaye birikiminde ekonomik değer yasası değil politika ve ideoloji hâkimdi. Wallerstein bu görüşe katılır görünmektedir.

3. Dünyanın ve dünya sisteminin merkez-çevre yapısı. Bu yapı “modern” dünya sistemindeki ve özellikle 1492'den itibaren Latin Amerika'daki bağımlılık olgusunu araştıranların bildiği bir şeydir. Söz konusu yapı, dünya sisteminde bölgeler arası artı (surplus) transferini içerir; ama onunla sınırlı değildir. Başka yazarların yanı sıra Frank da (1967, 1969) bu nokta üzerinde durdu. Biz, bu analitik ka-

tegorinin 1492'den önceki dünya sistemine de uygulanabilir olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz.

4. Hegemonya ve rekabetin birbirini izlemesi. Bu süreçte, hegemonya dönemini bölgesel hegemonyalar ve hegemonya için çekişmeler izler. Dünya sistemi ve uluslar arası ilişkiler yazını (örneğin Wallerstein (1984) veya 1494'den sonrası için Modelski (1987) ve Modelski ve Thompson (1988)) son zamanlarda, dünya sisteminde 1492'den bu yana hegemonya liderliği ve bunu ele geçirmek için rekabetin birbirlerini izleme sürecine ilişkin bir hayli kaliteli çözümleme üretmiştir. Ancak hegemonya ve rekabet, dünya (sistemi) tarihinin 1492'den çok önceki dönemlerine de damgasını vurmuştur (Gills ve Frank, 3. ve 5. Bölümler).

5. Birbirini izleyen (zaman zaman “A” ile belirtilen) yükselme ve (yer yer “B” ile gösterilen) alçalma evrelerinden oluşan uzun (ve kısa) ekonomik çevrimler. Dünya tarihsel sürecinde ve bu sürecin “modern” dünya sistemi uzmanları tarafından yapılan analizinde bu uzun çevrimler, daha önce sözü edilen her bir kategoriyle de ilişki içindedir. Başka bir deyişle, “modern” küresel sistemin önemli bir karakteristiği, sermaye birikimi sürecinin, bu süreç boyunca merkez-çevre ilişkisindeki değişimin ve dünya sistemi hegemonyasının ve rekabetin, tüm bu oluşumların çevrimsel oluşu ve birbiri ardı sıra ortaya çıkmasıdır. Frank, *World Accumulation 1492-1789* (Dünya Çapında Birikim 1492-1789) ve *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (Bağımlı Birikim ve Azgelişmişlik) (Frank 1978 a, b) adlı eserlerinde aynı olguların “modern” dünya sistemi için çözümlemesini yapmıştır. Ancak biz şimdi, bu (aynı) dünya sistemi çevriminin ve özelliklerinin 1492'den önceki birçok yüzyıla da geri götürülebileceği sonucuna varmış bulunuyoruz.

Bu kitapta tezimizi, Kojas Ekholm ve Jonathan Friedman'ın (2. Bölüm) katkılarıyla sunuyoruz. Tezimiz, David Wilkinson tarafından, MÖ 1500'de Mısır ve Mezopotamya arasındaki ilişkilerin, o zamandan bu yana kesintisiz olarak küremizin her yanına yayılan, kendisinin “Merkezi Uygarlık” olarak adlandırdığı bir oluşuma yol açtığı savıyla genişletilmektedir (7. Bölüm). “Tek dünya sistemi” tezi, bize ait bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Amin ve Wallerstein bu tezi eleştirmekte ve “modern” dünya sistemi”nin 500 yıl önce başladığı şeklindeki kendi tezlerini savunmaktadırlar. Özellikle de bu sistemin kapitalist üretim biçiminin, onu, “dünya imparatorlukları”ndan ve Amin'in “haraca dayalı” diye nitelediği daha önceki tüm dünya-sistemlerinden köklü biçimde ayırdığını ileri sürmektedirler. Bize verdiği eleştirel yanıtta Wallerstein, kendisinin bir “tire” işareti kullanarak belirttiği çoğul “dünya-sistemleri” ile bizim “tire” işareti içermeyen tekil “dünya sistemi”miz arasındaki yukarıda sözü edilen ayrımı vurgular. Yapıtını aşağıda inceleyeceğimiz Janet Abu-Lughod, bu sorunlar üzerindeki tartışmalara dönüm noktası niteliğinde bir katkıda bulunmakta ve “belirginleştiği ölçüde ayrımlanabilir olan” bir “onüçüncü yüzyıl dünya sistemi”nin varlığını savunmaktadır.

Tezimiz aracılığıyla, çeşitli disiplinlere veya ilgi alanlarına sesleniyor ve bu disiplinlerin kendi içlerinde ve kendi aralarında yıllardır sürmekte olan tartışmalara katılıyoruz. Bu disiplinlerin ve tartışmaların arasında, doğrudan doğruya dünya-sistemleri teorisinin de ötesinde, Avrupamerkezciliğe meydan okuduğumuzu bildiriyoruz. Daha sonra savımızın tarih yazıcılığı, uygarlıkçılık, arkeoloji, antik tarihte klasisizm, ortaçağcılık, modern çağ tarihi, ekonomi tarihi, makrotarihsel sosyoloji, politik coğrafya, uluslararası ilişkiler, kalkınma araştırmaları, ekoloji, antropoloji, ırk

ilişkileri ve etnik ilişkiler ve araştırmalar, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve çalışmaları vs. ile ilişkilerini özetliyoruz. Doğrudan doğruya tezimiz, diğer görüşlerle benzerlikleri ve farklılıkları ve bunlar üzerindeki tartışmalar, sonuç bölümünde kısaca özetlediğimiz bazı önemli felsefi, sosyalbilimsel ve politik yansımalar yaratmıştır.

DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİ

“Modern dünya sistemi”nin ana öğeleri 1500 yılı öncesinde de saptanabilir mi? Wallerstein (1974, 1984, 1989 a, b, 10. Bölüm) Modelski (1987) ve Amin (8. Bölüm) dünya sistemimizin *ayırt edici özelliklerini* 1500'den bu yana edindiğini, bu karakteristiklerin yeni olduğunu ve önceki tarihlerde ve yerlerde var olmuş dünya sistemlerinin karakteristiklerinden özünde farklı olduğunu iddia ediyorlar. Ancak Modelski (1991), 1500'den önceki liderlik olgusunu da çözümlemesine alıyor. Christopher Chase-Dunn (1986) ve başkaları, “diğer” ve daha önceki dünya sistemleri arasında paralellikler buluyorlar. Wilkinson (1989), bu ayırt edici özelliklerin en azından bazılarını, kendisinin tanımladığı “Merkezi Uygarlık”ta ve başka yerlerde de saptamaktadır. Bununla birlikte, benimsediği dünya sistemi değil, yalnızca tarihsel sürekliliktir. Abu-Lughod (1989) “onüçüncü yüzyıl dünya sistemi” olarak adlandırdığı bir olguyu benimser, ancak bunu 1500'den bu yana veya 1250'den önce var olan dünya sisteminden farklı bir olgu olarak değerlendirir. Dahası, kendisi sistem özelliklerinin veya karakteristiklerinin karşılaştırılmasıyla o kadar da ilgili değildir. Biz yukarıda sözü edilen noktaların tümünü, bu dünya sisteminin binlerce yıllık tarihi ve gelişmesi boyunca taşıdığı ana özelliklerin analizinde veya en azından saptanmasında kullandık (Frank 1990 a, 1991 a, 6. Bölüm; Gills ve Frank, 3. ve 5. Bölümler).

Wallerstein'a (1989 b, c, 1988 a, b ve diğerleri) ve birçok dünya kapitalizmi uzmanına göre, modern dünya sisteminin *ayırt edici özelliği* (*differentia specifica*) kesintisiz sermaye birikimidir: "Sistemin en merkezi etkinliğini ve onun *ayırt edici özelliğini* bu kesintisiz sermaye birikiminin oluşturduğu söylenebilir. Daha önceki hiçbir tarihsel sistem, bununla karşılaştırılabilecek bir paraloya (*mot d'ordre*) sahip görünmemektedir" (1989b: 9).

Samir Amin (1991) de, bu ekonomik belirleyicinin yeni olduğu ve modern dünya kapitalist sistemini benzersiz biçimde karakterize ettiği görüşündedir. Kuşkusuz bu, sermaye birikiminin daha önce veya başka yerde var olmadığını, bu birikimin ikinci derecede önemli ya da ihmal edilebilecek bir olgu olduğunu ileri sürmekten farklı bir şeydir. Aksine sermaye birikimi, elbette 1500'den çok önce de var olmuş, hatta bundan çok eski tarihlerde de kesinlikle şu veya bu dünya sistemini belirlemiştir.

Yine de Wallerstein, Amin ve diğer birçok yazar, modern sermayede görülmemiş derecede güçlü ve benzersiz bir şeyin, yani birikim yapabilmek için "durmaksızın" biriktirmek zorunluluğunun var olduğunu savunmaktadır. Biz, bu zorunluluğun, bildiğimiz parasal biçimi kadar, sermayenin diğer biçimleri açısından da yalnızca modern "kapitalizm"e özgü bir sistem özelliği olmadığını ileri sürüyoruz. Kesintisiz birikim zorunluluğu, aksine dünya sisteminin tarihi boyunca var olmuş rekabetçi baskıların bir karakteristiğidir. Dahası, 5. Bölümde, tüm dünya sistemindeki, hem "kapitalizm öncesi" hem de "kapitalizm sonrası" ekonomik büyümede, çevrimsel dalgalanmaların varlığına işaret ediyoruz. Başka bir deyişle, modern biçimiyle "kesintisiz" ve "kapitalist" birikimden daha esaslı bir etmen, binlerce yıl boyunca işlevini sürdürmüş görünmektedir.

"Sermaye" kadar, sermayenin yayılmasına eşlik eden

bugünkü popüler emperyalizm mantığının da Mezopotamya'da çok eski zamanlardan beri var olduğu sonucuna varan Ekholm ve Friedman da (2. Bölüm) aynı görüştedir. Örneğin L.Orlin (1970) "Kapadokya'daki Asur Kolonileri"ne ve Mitchel Allen (1984) "Anadolu'daki Asur Kolonileri"ne gönderme yapmaktadır. Ekholm ve Friedman'ın savına göre, eskiçağda sermaye, özellikle de onun altın ve gümüş biçimindeki birikimi (parasal sermaye) modernçağdaki de dahil olmak üzere, daha sonraki sermayeyle özünde aynıdır.

Bu bağlamda ve bizim aşağıdaki "arkeoloji" değerlendirmemizin ipuçlarını verircesine, birkaç kuşak öncesinin karşı kutuptaki görüşleri arasında, belki de en iyi bilinenleri Karl Polanyi ve başkaları (1957) ile Gordon Childe (1936, 1942) tarafından dile getirilmiştir. Polanyi, piyasaların, dolayısıyla kâr motifli birikimin rollerini küçümsemesiyle tanınır. Ama Polanyi bile, ancak ölümünden sonra 1975'te yayımlanan ve daha sonra 1977'de yeniden basımı yapılan bir denemesinde şu sonuca varmaktadır:

her yerde ticaretin dış kaynağı bellidir; iç ticaret büyük ölçüde dış ticaretin türevidir,... (ve) ticaretle birlikte dış ticaretin önceliği belirgindir... Çünkü bizim "lüks" olarak nitelendirdiğimiz nesneler, ithalattaki çıkarları büyük ölçüde dış politikayı belirleyen zenginler ve güçlüler için zorunluluklardan başka bir şey değildi. Malların belli bir mesafeden sağlanması bir tacir tarafından... statü motifiyle veya kazanç hatırına (kâr motifiyle) gerçekleştirilmiş olabilir... Bu ikisinin pek çok kombinasyonları (vardır).

(Polanyi, 1975: 154, 135, 136-7)

Gordon Childe, tarihsel materyalist ve Marksist tezlerin savunuculuğunu yaptı. Ancak arkeolog Philip Kohl'a (1987:

17) göre “Childe her zaman, Neolitik ekonomilerin yaratmış olabileceği ‘artı’ üretme gizilgücünü küçümsedi”. Benzer şekilde, tanınmış Mezopotamya ve Orta Amerika arkeolojisi uzmanı Robert Adams (1974: 284), “belki bu yönde biraz daha ileri gitmeye cüret etmiş olmak için, en azından daha karmaşık yapıdaki toplumların tarihsel gelişiminde girişimcilik ögesini küçümseme yanlışını yaptık” diye düşünmektedir.

Sherratt (tarihsiz) ve Algaze (tarihsiz) tarafından gözden geçirilmiş olan ve giderek artan sayıda arkeolojik kanıt ve analizle desteklenen bu tezi biz de savunuyoruz. Bununla birlikte, geçerli olan sermaye tanımını, hem kamusal hem de özel artı aktarımının çok daha yaygın görünümünü kapsayacak şekilde, çağdaş Marksizmin sınırlamalarının ötesine taşımak istiyoruz. Bu nedenle iddia ediyoruz ki, sermaye birikimi, tarım (örneğin toprağın tarıma açılması ve sulanması) ve hayvancılık (sığır, koyun, at, deve ve bunlar için otlaklar); sanayi (tesis ve ekipman, aynı zamanda bunlar için yeni teknoloji); ulaştırma (daha çok ve daha iyi limanlar, gemiler, yollar, ara istasyonları, develer, arabalar); ticaret (parasal sermaye, yerleşik ve gezgin yabancı tacirler ve bunların pazarlama etkinlikleri ile birlikte korunmaları için kurumlar); ordu (savunma amaçlı yapılar, silahlar, savaş gemileri, atlar ve bunları kullanan adamları sağlayan sürekli ordular); meşruiyet (tapınaklar ve lüks mallar) ve hiç kuşkusuz “insani sermaye”nin eğitimi ve kültürel gelişimi alanlarında binlerce yıl boyunca ve dünya (sistemi) ölçeğinde yapılan altyapı yatırımları kanalıyla gerçekleşmiştir. İkinci bölümde tarih öncesi zamanlarda var olan sermaye birikimine göndermede bulunulmaktadır; aşağıda sözü edilen çeşitli arkeologların çalışmalarından da bu sonucu elde etmek olanaklıdır. Rekabetçi bir dünyada biriktirme dürtüsü veya birikim yapma zorunluluğu bile modern kapitalizmle sınırlı değildir.

Modern dünya sisteminin diğer karakteristikleri, özellikle de çekirdek-çevre yapısı, 1500'den sonrasına ve yalnızca bu sisteme mi özgüdür? Yoksa bunlar, başka yerlerde ve daha önceki zamanlarda da saptanabilecek nitelikler midir? Kendi modern dünya-sisteminin üç ana karakteristiğini içeren kısa bir listede Wallerstein (1988 b) “çekirdek-çevre, A-B çevrimsel aşamaları ve hegemonya-rekabet öğelerinden oluşan tanımlayıcı üçlüyü, yüzyıllar boyu süregelen ve yalnızca modern dünya-sistemine özgü bir model olarak” saptamaktadır. “Bunun başlangıcı ise kesinlikle onbeşinci yüzyılın sonlarıydı” (108) demektedir.

Wallerstein, ayrıca kendi modern dünya kapitalist sisteminin 1500'den bu yana taşıdığı karakteristikleri içeren 6 maddelik (1989 b) ve 12 maddelik (1989 a) listeler yapmıştır. Frank (6. Bölüm) tüm bu karakteristiklerin neden 1500'den öncesine de uygulanabilir olduğunu tartışır. Aşağıdaki arkeoloji, klasisizm ve ortaçağcılık üzerine bölümlerde bu kategorilerin, özellikle de çekirdek-çevre kategorisinin nasıl tarihöncesi, antik dünya ve modern çağ öncesi tarihe de uygulanabilir olduğu gösterilmektedir.

Wallerstein'ın sözünü ettiği dünya sisteminin karakteristiklerinden biri de hegemonya-rekabet kategorisidir. Ama bu özellik yalnızca 1500 sonrası dünyayla mı sınırlıdır? Yoksa aslında aynı dünya sisteminin daha öncesini de karakterize etmekte midir? Wallerstein, ağırlıklı olarak ekonomik temelli hegemonyanın yükselişini ve çöküşünü yalnızca 1500'den sonrası için tartışır.

Modelski (1987), Modelski-Thompson (1988), ayrıca Thompson (1989) büyük ölçüde politikaya dayanan ve politika temelinde yürütülen hegemonyayı 1494'ten sonrası için çözümlüyorlar. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü) (1987) adlı “best seller”ında daha da gerilere gitmiş, ama bu büyük güçler arasında herhangi bir sistemli bağlantı kurmamıştır.

Wallerstein, diğer çekirdek piyasalardaki üretim sürecinde ortaya çıkan rekabetle, daha sonraki ticari rekabetle ve finansal rekabetle bağlantılı olan ardışık bir hegemonya modeli kullanmaktadır. Bu, hegemonik gücün farklı boyutlarını ardışıklık içinde yakalamak açısından yararlı bir model olmakla birlikte, çekirdek bir gücün üç avantajı aynı anda birlikte elde ettiği geçici ve kırılgan “moment”in abartılmasına yol açar. Üstelik bu model, böyle az sayıda anlık egemenlerin tek bir ardışık dizisiyle, küreyi tümüyle kavrayan hegemonya olgusunun çözümlenmesini güçleştirerek analizi aşırı derecede sınırlar. Böyle anlık bir egemen var olduğunda bile, her zaman içsel olarak birbirlerine bağlı başka hegemonik güçler de vardır. Wallerstein, modern “hegemonya”yı geleneksel “imparatorluk”tan ayırır. Ancak sözünü ettiği tüm hegemonik güçlerin kendileri kolonilere sahip olmuşlar ve imparatorluk kurmuş başka güçlerle, daha büyük bir küresel hegemonya sisteminde birlikte var olmuşlardır. Modelski (1987) ve diğerleri, politik-askeri hegemonyayı vurgulamaktadırlar.

Hegemonya-rekabet terimini biz, birçok birikim merkezi arasındaki rekabet dönemleriyle bir birikim merkezinin politik-ekonomik egemenliğinin birbiri ardı sıra gelmesini anlatmak üzere kullanıyoruz. Dolayısıyla, hegemonya-rekabet olgusunun, aynı zamanda binlerce yıl boyunca dünya sistemini karakterize ettiğini ileri sürüyoruz. (3. ve 5. Bölümler). Yukarıda da belirtildiği gibi, hegemonya yalnızca politik nitelikte bir oluşum değildir. Aynı zamanda hegemonik merkezin, çevresinin, hinterlandının ve rakiplerinin zararına sermaye birikimini artırmasına izin veren merkez-çevre ilişkileri üzerine kuruludur. Kennedy'nin (1987) işaret ettiği ekonomik-askeri aşırı yayılmaya karşın, bir süre sonra hegemonik imparatorluk bu gücünü yeniden yitirir.* Büyük bir gücün hegemonyasının

* “... Habsburg hükümdarları büyük kaynaklara sahip oldukları halde, tekrar tekrar giriştikleri çatışmalarla aşırı genişlemeyi düzenli olarak sürdürmüşler

zayıflaması, yerini almak için çekişen diğerleriyle arasında ekonomik, politik ve askeri rekabetin gerçekleştiği bir otorite boşluğuna yol açar. Hak talep eden diğer unsurlarla rekabetin yaşandığı bir otorite boşluğu döneminden sonra, bu hegemonik gücün yerini bir diğeri alır. Ekonomik, politik ve askeri ittifak sistemlerinde George Orwell'in (1977) 1984 adlı eserinde anlatılanları hatırlatan değişiklikler, hegemonik imparatorluk gücünün önce yaratılmasında, sonra sürdürülmesinde, en sonunda da yitirilmesinde araç işlevi görür.

Biz hegemonyanın ve rekabetin imparatorluk bölgeleri düzeyinde çok sayıda ve yinelenen örnekleri olduğunu iddia etmekle kalmıyoruz; aynı zamanda, 1500'den önce gökkuşağı gibi her şeyin üstünü örten, dünya sistemi çapında bir "süperhegemonya"nın ve merkezileşen "süperbirikim" in bazı örneklerini ayımlayabileceğimizi de öne sürüyoruz (3. ve 5. Bölümler). Moğol İmparatorluğu kesinlikle, Song hanedanının yönetimindeki Çin olasılıkla, süperhegemonya olma iddiasındaydılar. Dolayısıyla ve çok anlamlı olarak, Batı Avrupa'nın daha sonraları süperhegemonya haline gelişi ve Batı Avrupa'da, Büyük Britanya'da ve 1500'den sonra Birleşik Devletlerde süperhegemonyaların yükselişi, hegemonik bir dünya sisteminin yaratılmasında benzersiz ilk örnekleri oluşturmadi. Tersine, Abu-Lughod'un (1989: 338) ikna edici bir şekilde iddia ettiği gibi, "Doğu'nun çöküşü", "Batı'nın yükselişi"nin önceli oldu ve hegemonik gücün Doğu'dan Batı'ya kaymasıyla sonuçlandı. Bu yer değiştirme, dünya sistemi çapında olması nedeniyle, herkesçe çok iyi bilinen dalgalanmalı bir ekonomik düşüş döneminden zarar gören Doğu'nun çeşitli bölümlerindeki politik-ekonomik çöküş ve aşırı yayılma

ve zayıflayan ekonomik tabanlarının taşıyamayacağı askeri yükler üstlenmişlerdi". Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, T. İş Bankası Yayınları Ankara, 1990 (ç.n.).

sırasında ortaya çıktı ve belki de bunun sonucu oldu. Dola-
yısıyla, Avrupa hegemonyası, yayılışı ve daha sonra “Yeni
Dünya”nın Atlantik ötesine transferini de içine almak üze-
re “Batı'nın Yükselişi”, yalnızca yeni, modern bir dünya ka-
pitalist sistemi oluşturmakla kalmadı; bu gelişme aynı za-
manda, hatta daha çok eski bir dünya sistemi içinde yeni
ve kalıcı bir gelişmenin ve hegemonik bir yer değiştirmen-
nin de simgesi oldu.

Janet Abu-Lughod (1989), dünya sisteminin başlangıç
tarihini 1250'den daha gerilere çekmekle, dünya tarihinin
yazılmasına çok önemli bir katkıda bulunmaktadır. Böyle
davranarak, Wallerstein (1974) ve diğerlerinin, dünya tari-
hinde 1500'deki sözde kopuş savıyla yarattıkları Gordion
düğümünü sonunda çözmüştür. Abu-Lughod, günümüz-
deki dünya sisteminin daha önceki herhangi bir üretim bi-
çiminden geçiş yoluyla Avrupa'da ortaya çıktığı görüşünü
yadsır. Bunun yerine, onaltıncı yüzyılda var olan üretim
biçiminin onüçüncü yüzyılda Avrupa'da, ayrıca Ortadoğu-
da, Çin'de ve Hindistan'da zaten var olduğunu ileri sürer.

Abu-Lughod, kent merkezli ve birbirine bağlı sekiz
bölgenin, tek bir sistemde, onüçüncü yüzyıl dünya siste-
minde bir işbölümü çerçevesinde bütünleşmiş olduğunu
ortaya koymaktadır. Ancak onun yorumuna göre, bu dün-
ya sistemi ekonomisi 1250 ve 1350 arasında en parlak yıl-
larını yaşamış, ondan sonra Güney Avrupa ve Batı Avru-
pa'da onaltıncı yüzyıldaki yeniden doğuşuna kadar (ger-
çekten) yok olmak üzere gerilemiştir. Onun deyişiyle “ya-
şamsal önemi olan olgu, ‘Doğu'nun Düşüşü’nün ‘Batı'nın
Yükselişi’nin önceli olmasıdır”. Lughod'un savına göre:

bir kargaşa döneminden sonra da olsa, dünya sistemleri bir-
birini izlediğinde meydana gelen şeyin ikameden çok yeni-
den yapılanma olduğunu kabul edersek, o zaman başarısız-
lık organlara değil, fakat yalnızca bu organların bir araya

getirilme yönteminin etkisinin azalmasına yüklenebilir. Onüçüncü yüzyıl dünya sisteminin başarısız olduğunu söylerken aslında sistemin kendisinin devredildiğini kastediyoruz... Coğrafi olarak merkezi “çekirdek bölgeler”, en erken zamanlardan beri... Orta Asya ve Hint Okyanusu'ydu, Akdeniz bunlara daha sonra eklendi. Bu çekirdekler klasik çağ ve onüçüncü yüzyıl dünya sistemlerinde konumlarını sürdürdü. Modelin kesin olarak yeniden yapılanması, onaltıncı yüzyıla değin gerçekleşmedi.

(Abu-Lughod, 1989: 343-5)

O zaman, Doğu'nun ondördüncü yüzyıldaki çöküşüyle onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda Batı'nın yükselişi arasında geçen zaman içinde “[bu iki bölgenin] önceki bağlantı tarzları”nda bir “etkinlik kaybı”nın ve “örgütsüzleşme”nin meydana geldiği kesin olarak iddia edilemese bile akla yakın görünmektedir. Bu durumda, sistemin bir bütün olarak başarısızlığı değil, sistemdeki çekim merkezinin Doğu'dan Batı'ya kayması söz konusuydu. Bu geçici örgütlenme bozukluğu ve canlandırılan, yenilenen örgütlenme, başarısızlık değil, sistemin bir bütün olarak sürmesi ve evrilmesi şeklinde yorumlanabilir ve böyle yorumlanmalıdır. Gerçekten, bizim yaklaşımımızda tüm tarih, “World System Cycles, Crises and Hegemonial Shifts 1700 BC to 1700 AD” (Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler MÖ 1700-MS 1400) (5. Bölüm) ve “1492 and Latin America at the Margin of World System History: East> West Hegemonial Shifts 992-1492-1992” (1492 ve Dünya Sistemi Tarihinde Marjinalleşen Latin Amerika: Hegemonik Gücün Doğudan Batıya Geçiş, 992, 1492, 1992) (Frank, 1993a) başlıklarımızda vurguladığımız gibi, birikim merkezlerinin yer değiştirmesi olarak çözümlenebilir ve böyle çözümlenmelidir.

Nitekim Wallerstein (1989b) (... bu çok geniş ticari

dünya-sistemi içinde, Çin'de yeni bir piyasanın eklenmesiyle benzerini bulmuş olsa da) Avrupa'da tek bir çevrim ama dünyanın her yanında her biri “ender olarak 400-500 yıldan fazla ayakta kalabilen” birtakım “istikrarsız” sistemler belirler (1989: 35). Diğer yandan Abu-Lughod (1989), elbette üzerinde yoğunlaştığı onüçüncü yüzyıl çevrimsel konjonktüründe, ama aynı zamanda daha önceki dönemler için de tek bir dünya sistemi benimser. Ancak, onun birbirini izleyen dünya sistemleri çevrimsel olarak doğmakta (neyin içinden?) ve düşmektedir (neyin içine?). Bununla beraber, ne Wallerstein ne de Abu-Lughod (hâlâ?) kavrama güçlerini, hem tek bir dünya sistemini hem de bu sistemin kesintisiz çevrimsel gelişimini birlikte görebilecek şekilde birleştirebilecek son adımı atmak istiyorlar.

Wallerstein'ın 1500'den sonraki dünya sisteminin üçüncü karakteristik özelliği, uzun ekonomik sermaye birikimi çevrimleridir. Bunların yükselme “A” ve alçalma “B” evreleri, merkez-çevre-hinterlant yapısında hegemonya ve konum değişiklikleri yaratır. Bu çevrimler ve özellikle de Kondratieff çevrimleri,* dünya sisteminin gerçek gelişmesinde ve bunun Wallerstein (1974), Frank (1978 a), Modelski (1987), Goldstein (1988) ve Thompson (1989) tarafından yapılan çözümlemelerinde önemli rol oynar. Bu yazarların hepsi de ekonomik, hegemonya ve savaş çevrimleri arasındaki ilişkileri vurgulamaktadır. Ancak, bu çevrimler, yalnızca modern çağa mı özgüdür yoksa çok daha gerilere mi gider? Wallerstein bile bu konuda şunları yazmaktadır:

Yaşamsal önem taşıyan bu uzun dalgalanmaydı... Batı Avrupa'daki feodal sistem, çok açık olarak saptanabilen iki ayrı

* Kuramını 1920'lerde geliştirmiş Rus iktisatçının adıyla anılan Kondratieff çevrimleri yaklaşık yarım yüzyılı kapsar (ç.n.).

uzunluktaki genişleme ve daralma çevrimlerinden oluşan bir örüntüye göre işledi: Yaklaşık 50 yıl (kapitalist dünyada saptanan Kondratieff çevrimlerine benzer) ve yaklaşık 200-300 yıl süren çevrimler... Genişlemenin ve daralmanın hareket tarzları, Avrupa'da geç ortaçağ ve erken modern çağ üzerinde çalışan uzmanlarca açıkça ortaya konmuş ve büyük ölçüde kabul görmüştür. Yaşamsal önem taşıyan, bu uzun dalgalanmaydı. Dolayısıyla 1050-1250 arası ve sonrası Avrupa'nın genişleme dönemi idi (Haçlı Seferleri, kolonileştirmeler)... 1250-1450 arasındaki ve sonrasındaki "kriz"de yani büyük daralmalarda Kara Ölüm* olgusu da etkindir.

(1989b: 33, 34)

Dolayısıyla Wallerstein bile, 1500'de meydana geldiğini savunduğu tarihsel kopuş boyunca Avrupa'da sistemli çevrimsel hareketlerin sürekliliğini kabul eder. Ne var ki, Abu-Lughod (1989), McNeill (1983) ve başka yazarlar, bu çevrimsel hareketin aslında dünya sistemi ölçeğinde olduğuna ilişkin önemli kanıtlar sunmuşlar ve bunları irdelemişlerdir. Wallerstein da (1989b: 57, 58) bu kanıtlardan bazılarının farkına varmıştır. Ayrıca, dünya sistemi çapındaki bu hareket, sermaye birikiminin motor gücü tarafından yürütülmektedir. "Yaşamsal uzun salınım", sermaye birikiminin çevrimsel bir devinimiydi. 6. Bölümde Frank, bu çevrimsel modelin kesinlikle onbirinci yüzyıla kadar geri çekilebileceğini, hatta izinin daha eskilerde bile aranabileceğini göstermeye çalışır. Gills ve Frank, 5. Bölümde söz konusu uzun çevrimlerin kökenlerini, dünya (sistemi) tarihinin en azından MÖ 1700 gibi çok daha eski dönemlere kadar izlemektedirler.

Öyleyse, modern dünya kapitalist sistemiyle bu karak-

* 14. Yüzyılda Avrupa'ya yayılan hıyarcıklı veba salgını. Bu salgında Avrupa nüfusunun dörtte birinin -yaklaşık 25 milyon kişinin- öldüğü belirlenmiştir (ç.n.).

teristik benzerlikler, yalnızca “diğer” erken imparatorluklarda, devlet sistemlerinde veya bölgesel ekonomilerde mi bulunabilir yoksa farklı “dünya sistemleri” için de geçerli midir? 3. ve 6. Bölümlerde, benzer karakteristiklerin, kendisinin kökenleri de çok daha eskilere dayanan aynı dünya sistemi çerçevesinde zaman içinde geriye doğru uzandığını savunuyoruz. Yani bizler, Wallerstein (1974), Frank (1978 b), Modelski (1987), Goldstein (1988), Thompson (1989) ve diğerlerinin modern-dünya-kapitalist sisteminin, ayrıca Chase-Dunn (1986, 1989), Wilkinson (1987, 1989) ve diğerlerinin, “öteki” dünya sistemlerinin ve uygarlıklarının temel özelliklerinin, aynı dünya sistemi içinde zaman boyunca geriye doğru uzatılmasından yanayız. Dünya sisteminin en azından 5000 yıla yayılması, başta tarih yazıcılığı ve bu alandaki diğer “bilimsel” ve kültürel çabaların çoğunun temelini oluşturan Avrupamerkezcilik olmak üzere, tarihin ve sosyal bilimin çok sayıda disiplinde ve ilgi alanlarında da yankılanmakta ve tartışmalara yol açmaktadır.

AVRUPAMERKEZCİLİK VE SEÇENEKLERİ

Samir Amin, *Eurocentrism*, 1989 (Avrupamerkezcilik) ve Martin Bernal *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, 1987 (Kara Athena: Klasik Uygarlığın Afro-Asyatik Kökleri) adlı yapıtlarında, Avrupamerkezciliği eleştirmişler, Samir Amin, Doğu Akdeniz'e, Martin Bernal ise Kuzey Afrika'ya odaklanmış olarak, özellikle ideolojik düzlemde seçenek yaklaşımlar sunmuşlardır. Avrupamerkezciliğe diğer bir seçenek, ABD'deki Afrikalı-Amerikalı tarihçiler vb. tarafından geliştirilen ve adından da anlaşılacağı üzere Afrika'ya özellikle Sahraaltı Afrikasına odaklanmış olan “Afrikamerkezcilik” yaklaşımıdır. Avrupamerkezcili-

ğın tüm bu eleştirilerinin iyi niyetli, ama çok kısıtlı olduğuna inanıyoruz.

Bizim yaklaşımımız, Avrupamerkezciliğe seçenек olarak onlardan daha geniş insanmerkezli bir dünya tarihinin altyapısını sunmaktadır. Dünya tarihi, “Batı”nın yakın geçmişteki kısıtlı ve kısıtlayıcı sınırlarını çok aşan, insan deneyiminin ve gelişiminin tüm çeşitliliğinin bir yansıması ve temsilcisi olmalıdır. Gerçekten, gizemli “Doğu” ile bağlantısı kurulmaksızın “Batı”nın varlığından söz edilemez; onların tarihsel varlığı, “Batılı” hayal gücünün icadıdır. Avrupamerkezcilik ve diğer merkezcilikler, tüm “parçalar”ın dünya (sistemi) bütününe nasıl bağlandığını görmeyi, hatta bu sorunun gündeme getirilmesini bile engeller. Dolayısıyla Avrupamerkezcilik, aynı zamanda dünya tarihine vurulmuş analitik bir prangadır.

Birkaç kuşak önce, 1918'de Frederick Teggart gibi bazı Batılı tarihçiler bile “Avrupamerkezci” tarihi eleştirmiş ve tek bir “Avrasyatik” tarih iddiasını ortaya atmışlardı.

Avrasya'nın iki parçası bu tarihin içinde ayrılmaz şekilde birbirine bağlıdır. Mackinder, Asyatik tarihe bağımlı olarak değerlendirilmesi durumunda Avrupalı tarihin üzerine ne kadar bol ışık saçılabileceğini göstermektedir. Tarihçilerin en eskisi (Herodotos) Avrupa tarihi çağlarının, Doğu'yu Batı'dan ayıran sanal çizgi boyunca birbirini izleyen hareketlerin damgasını taşıdığı düşüncesini benimsemişti.

(Teggart 1939: 248)

Ancak o zamandan bu yana Batı, güç alanında ve teknolojiye ulaştığı üstünlük sayesinde ve Hristiyanlaştırma, kitle iletişim araçları, dil, eğitim ve evet, ünlü (ünsüz) Mercator* projeksiyon haritalarının kullanıldığı “dünya” tarihi

* Felemenkli coğrafya ve harita uzmanı ve matematikçi olan Gerhard de Kremer'in (1512-1594) Latinceleştirilmiş adı (ç.n.).

yazıcılığı ve öğretimi aracılığı ile kültürel ve Avrupamerkezci Batı perspektifinin egemenlik alanını daha da genişletti. Yine de birörnekleştirme, bazılarının umduğundan daha yavaş ilerledi ve sınırlı kaldı, bazılarının korktuğu kadar da hızlı ve yaygın olmadı; dünyanın her yanında birçok kişi, “Küresel düşün. Yerel davran” sloganı gibi yenilenmiş, farklı kendini olumlama ve kendi yazgısını belirleme anlayışı arıyor: Bazı bilim adamları da bu sorunsaldan “küreselleşme-yerelleşme” bağlamında söz ediyorlar (Featherstone 1991, King 1991, Lash ve Urry 1987, Robertson 1990).

Batılı, Avrupamerkezci dünya tarihi ve onun çarpıtılmış türlerinin yerini, tüm kültürlerin tarihlerine “eşit zaman” ayıran yaklaşımların alması gerekmez. Söz konusu olan ister İslam, ister Japon ya da Çin kültürü olsun (birbirleriyle yarışan) başka kültürmerkezci tarihleri benimsememiz de gerekmez. Hayır, hiçbir kültüre odaklanmayan ve hiçbir kültürü dışlamayan insanmerkezli bir tarihi amaçlayabiliriz ve amaçlamalıyız. Böyle bir dünya tarihi, tüm (çağdaş) kültürlerle ve milliyetlere geçmişte hak ettikleri ayrı, ama eşit payı veren tarihsel bir “hak dağıtım programı”nın ötesinde bir şey olabilir. Onun yerine, insanmerkezli tarihi yazanlar, kültürel benliklerimizin ideolojik olumlanmasının ötesinde, çeşitlilikle ve çeşitlilik aracılığıyla tarihsel ve çağdaş bütünlüğümüzün de bilincine varabilir, dahası varmak zorundadır.

DÜNYA TARİHİ YAZICILIĞI

Dünyadaki bütün halkların tarihine “eşit zaman” ayırmayı hedeflememiz gerekmiyor; öte yandan dünya tarihi yazıcılığında, Batılı olmayan uygarlıkların ve kültürlerin temsil edici örneklerinin Batılı uygarlıklara ve kültürlerle eklen-

mesi üzerinde yoğunlaşmakla da yetinmemeliyiz. Ayrıca, kültürler ve uygarlıklar üzerindeki tarihsel çalışmamızı bunların ayırt edici ve ortak özelliklerinin karşılaştırmalı incelemesiyle de sınırlamamamız gerekir. Bu, “dünya” tarihi veya “karşılaştırmalı uygarlıklar” diye adlandırılan derslerde ve ders kitaplarında çoklukla izlenen yoldur.

Bu tür yaklaşımların bazı örnekleriyle, bunların içsel çelişkileri ve kısıtlılıkları Frank tarafından incelenmiştir (1990a). Bu çerçevede, aşağıda ele aldığımız iyi bilinen iki örnek Toynbee ve Quigley'e ait karşılaştırmalı uygarlık çalışmalarıdır. Bir diğer örnek, Edward Farmer (1985) ile Farmer ve başkalarının (1977) *Comparative History of Civilizations in Asia*, 1977 (Asya Uygarlıklarının Karşılaştırmalı Tarihi) adlı yapıtlarında yer alan “dünya tarihinin bir birimi olarak uygarlık” yaklaşımıdır.

Biz iddia ediyoruz ki, dünya tarihini yazarken, farklı tarihleri ve farklı çağları birbiriyle ilişkilendirmek için de çaba gösterebiliriz ve gösterineliyiz. Bu, ampirik olarak mümkün olabilir ve bu durumda yalnızca çeşitli zamanlarda değil, aynı zaman diliminde de halklar ve yerler arasındaki her türden tarihsel bağlantıları açığa çıkarmak tarihsel açıdan önem kazanır. Bu bağlantılar, karşılaştırmalarımıza yeni yeni anlamlar yükleyebilecektir. Frederick Teggart örneğin, *Rome and China: A Study of Correlations in Historical Events*, 1939 (Roma ve Çin: Tarihsel Olaylar Arasındaki Bağlantılar Üzerine Bir Çalışma) adlı yapıtında bu tür ilişkiler kurmuştur. Teggart, bu iki bölgedeki ve bunların arasında yer alan diğer bölgelerdeki farklı politik ve ekonomik olgular (özellikle savaşlar, “barbar” istilaları, ticaretin kesintiye uğraması ve yeniden başlaması) arasında bağlantı kurmuş, bunları birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Teggart, çağdaş olgular arasında bu bağlantıları, “insan ilişkileri dünyasında ‘işlerin nasıl yürüdüğüne’ ilişkin ger-

çekliği kanıtlanabilir bilgi edinebilmek amacıyla Dünya Tarihinin araştırılmasında modern bilimsel çalışma ruhuyla” geliştirmiştir (Teggart 1939: v, xii).

Tek bir dünya tarihi, bu karşılaştırmaları, bağlantıları ve ilişkileri dünya sistemi tarihinin analizi içinde sistemli duruma getirmeye de çalışmalıdır. Bu, artık dünya tarihinin çağdaş duayeni olan William McNeill'in (1990) görüşüdür. Kendisi kısa bir süre önce “*The Rise of the West After Twenty-five Years*” (Yirmi Beş Yıl Sonra “Batı'nın Yükselişi”) adlı yazısında, *The Rise of the West*'i yeniden ele alarak şu sonuca vardı:

Kitabımın temel metodolojik zayıflığı, uygarlıklar arasındaki karşılıklı etkileşimleri vurgularken, bugün içinde yaşadığımız ekümenik dünya sisteminin doğuşuna yeteri kadar ilgi göstermemiş olmasıdır... “Uygarlık” kavramı kafamı gereğinden fazla meşgul ettiğinden, uygarlıklarüstü sürecin doğuşunu hak ettiği şekilde vurgulamayı beceremedim... Eski Ortadoğu'da, bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkan etkileşimler... MÖ 1700 ve MÖ 500 arasında kozmopolit bir dünya sisteminin doğuşuna yol açtı. Gerçekten de, MÖ 1500'den sonra Ege (daha sonra Akdeniz) kıyı ülkelerinde ve Hindistan'da uygarlıkların yükselişinin, Ortadoğu merkezli dünya sisteminin parçası olduğu ve böyle kaldığı şeklinde yaygın bir kanı vardır... Her üç bölge ve halkları klasik çağ boyunca yakın ve kesintisiz ilişki içinde oldu... [Dahası] eski Mezopotamya'da uygarlığın ilk olarak ortaya çıkışına dek dayanan eski dönemlerde de ekonomik alışverişlerin [günümüzdeki] gibi öncelikli bir yer tuttuğu düşünülebilir.

(McNeill 1990: 9-10, 12-14)

Bundan otuz beş yıl önce, Marshall Hodgson (1954) şu savı ileri sürmüştü:

Son üç binyıl boyunca son derece kapsayıcı oluşu nedeniyle

her dünya tarihi araştırmasında ağırlıklı bir yer alması gereken ve bir dereceye kadar ortak bir tarihe sahip tek bir bölge var olageldi... Doğu Yarıküre'de Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan tüm bir bölgenin kentleşmiş, okuryazar uygarlık ülkeleri kendi aralarında aracılı ya da aracısız ticari ve entelektüel ilişki içinde olmuşlardır. İnsan türünün büyük bir kitlesi bu bölgede yaşamakla kalmamış, burada yaşayanların etkileri dünyanın geri kalan çoğu bölümüne de yayılmıştır.

(Hodgson 1954: 716)

Aşağıda yer alan yaklaşımda... olaylar parçası oldukları bütün bir tarihsel güçler grubuyla ilişkileri çerçevesinde ele alınabilir... Bu, olayların karşılıklı olarak birbirine bağımlı bölgeler arası gelişmeleri nasıl yansıttığını inceleyeceğimiz anlamına gelmektedir.

(age: 717)

Hodgson (1958: 879), “bu kadar acil olmayan çok az bilimsel görev vardır” diye düşünüyordu. Aynı tema L. S. Stavrianos (1970: 3-6) tarafından *The World to 1500: A Global History* (1500'e Kadar Dünya: Küresel Bir Tarih) adlı yapıtında ele alınmıştı. Yazar, yapıtın “Introduction: Nature of World History” (Giriş: Dünya Tarihinin Doğası) bölümünde şöyle yazmıştı:

Bu kitabın ayırt edici özelliği bir dünya tarihi olmasıdır. Bir ülkeyle veya bölgeyle değil, tüm küreyle uğraşır. Batı insanıyla veya Batılı olmayan insanla değil, ama tüm insan türüyle ilgilenmektedir. Tarihe küresel yaklaşım, modern tarih yazıcılığında yeni bir başlangıç noktası oluşturur. İnsanın öyküsü, en başından beri, bilincinde olunması ve saygı gösterilmesi gereken temel bir bütünlüğe sahiptir. Ne Batılı olan ne de Batılı olmayan tarih, her ikisini birden kavrayan global bir bakış olmaksızın tam anlamıyla anlaşılabilir. Tüm çağların tüm insanları arasındaki karşılıklı etkile-

şimleri ve bu etkileşimlerin insanlık tarihinin akışını belirlemede oynadığı baş rolü anlayabilmek, ancak böyle bir yaklaşım uygulandığında mümkün olur....

Dünya tarihi, dünya uygarlıklarının tarihlerinin toplamı değildir... Dünya tarihinin yapısı, insanın gelişmesinde en önemli rolü oynamış olan tarihsel hareketlerde yoğunlaşmayı ve benzer şekilde, dünya tarihinin coğrafyası da, bu tarihsel hareketleri başlatan bölgelere odaklanmayı gerektirir. Bu yapıldığında, tek bir kara parçası benzersiz ve meydan okunamayacak şekilde karşımıza dikilir: Avrasya, Neolitik zamanlardan bu yana dünya tarihinin gerçek bağrını oluşturan diyarlar... İnsanın tarihi, çok büyük ölçüde, bu Avrasyalı uygarlıkların tarihidir.

(Stavrianos 1970: 3-6)

Journal of World History (Dünya Tarihi Dergisi) c. 1 S. 1'de Allerdyce (1990: 62, 67, 69), "dünya tarihinin ihtiyacı olan şeyin, bir dünya tarihi için uygun kavramsal temeli sunan yalın, kapsayıcı, yetkin bir düşünce" olduğunu göstermek amacıyla diğer yazarlardan alıntılar yaptı. Biz böyle bir düşüncenin temel öğelerinin McNeill'den, Hodgson'dan ve Stavrianos'dan yukarıda yaptığımız alıntılarda bulunabileceğini düşünüyoruz. Elinizdeki yapıtta daha da geliştirilen ve bütünü kapsayan bu düşüncenin odağını oluşturan kavram, dünya sistemindeki sermaye birikimi sürecidir.

Bu yaklaşım bir başka tarihyazıcılığı geleneğinin daha yadsınmasını gerektirir. Tarihsel çeşitliliği ve karşılaştırmaları Perry Anderson (1974) gibi ele almamalıyız. Anderson, *farklı* zamanlarda ortaya çıkan, aynı ya da benzer tarihsel süreçleri ve mutlakiyet yönetimi gibi oluşumları karşılaştırmının ötesine geçer. Açıkça şunu da iddia eder: "birörnek bir zaman aracı gibi bir şey yoktur: çünkü büyük Mutlakiyetçilik çağları... birbirlerinden son derece farklıydı... zamana ilişkin hiçbir kavram tek başına bu çağları kavrayamaz." Bunun yerine, bölgeler arası dünya tari-

hini sistemleştirmeye çalışanlar, Hodgson'un savunduğu gibi (1954: 719), “önemli olanın, tüm bu bölgeler arası gelişmelerin, kapsamı içinde araştırılabileceği türden gelişme halindeki bir düzeneğin var olageldiğinin kabul edilmesi olduğunu anlamak zorundadır; çünkü bu gelişmeler, herhangi bir zamanda kurulmuş bulunan bu düzeneğin unsurlarından hem etkilenir hem de yeri gelince onu etkiler.”

Frank'ın (1978a: 20) ileri sürdüğüne göre:

Olayların meydana geldiği tarihler aynı olsa bile, tarihsel zamanlarının farklı olduğunu ileri sürerek açıkça ampirik zorunluluktan bir tarih yazıcılığı ilkesi üretmeye çalışan Anderson'ın tarih yazıcılığı büyük bir dikkat ve sakıncanlıkla karşılanmalıdır. Çünkü aynı şeyi farklı zamanlarla [karşılaştırmalı olarak] ilişkilendirmek ne denli yararlı olursa olsun, tarihçinin tarihin anlaşılmasında (en çok gereken ve en az başarmış olan) temel katkısı, farklı şeyleri ve yerleri tarihsel süreçte birbirini izleyecek şekilde aynı zaman diliminde birbiriyle ilişkilendirmesidir.

Çok daha önce ilk kez Teggart (1939), tarihsel olgular arasında zaman bağıntısının varlığını saptamıştı:

... bu bağıntının saptanması, çeşitli bölgelerde aynı çağda ortaya çıkan kargaşalıklar arasında ilişki bulunduğunu... (ve) insanların, farklı bölgelerde aynı anda yaşanan olaylardan haberi olduklarını gösteriyordu. Geçmişin araştırılması, ancak, tüm halkların birer tarihe sahip olduğu, bu halkların tarihlerinin birlikte ve aynı dünyada oluştuğu ve karşılaştırma eyleminin bilgi edinme sürecinin başlangıç noktasını oluşturduğu tam anlamıyla anlaşıldığında başarılı olabilir... Bu ise, hemen olaylardaki denk düşmelerin nasıl açıklanacağı sorusunu doğurarak yeni bir araştırma problemi yaratır.

(Teggart 1939: 243. 245, 239)

Dolayısıyla, tarihin alışlagelmiş Avrupamerkezci yorumunu reddetmeliyiz; çünkü bu yorum sürekliliği göz önüne almaksızın, eski Mezopotamya'dan Mısır'a, "klasik" Yunan'a, sonra Roma'ya, ortaçağ Batı Avrupasına ve daha sonra dağınık geri dönüşlerle Çin'e, Hindistan'a ve başka yerlere sıçrayışlar yapmaktadır. Bu tarih yorumu, aynı zamanda tüm diğer tarihleri de öykünün dışında bırakmaktadır. Ya da doğrudan doğruya Batı'daki gelişmelerden türemiş oldukları düşünülmeyen bazı halklar ve yerler tarih sahnesinde asla görünmemektedir.

Oysa, her dünya tarihi, dünya sisteminin bütününde, tüm parçalarında o geçmişteki ve şimdiki gelişmeler arasındaki tarihsel sürekliliği izlemeli, gözler önüne sermelidir. Hodgson ve McNeill, bu sürekliliği vurgulamış bulunuyorlar. David Wilkinson (1987), Hodgson'un daha önceki önerisini uygulamaya koyarak "Mezopotamya ve Mısır'ın MÖ 1500 dolaylarında birbirleriyle ilişki kurmalarından başlayarak Merkezi Uygarlık" dediği (bizim dünya sistemi dediğimiz) oluşumun kesintisiz ve alanını genişleten bir tarihe sahip olduğunu ikna edici bir biçimde göstermektedir. Onun bu tezini ileride ele alacağız.

Biz iddia ediyoruz ki bu ilişkiler, daha da eski zamanlara uzanmaktadır. Akdeniz çevresinde ve Akdeniz boyunca Levant* ülkelerinde, Anadolu'da, Mezopotamya'da ve İran yaylalarında yaşayan halklar, MÖ 2500'den ya da daha öncesinden başlayarak bin yıl içinde, birbirleriyle olduğu kadar, İndüs Vadisi ile ve birçok Orta Asya göçebeleriyle de ilişki kurdular. Gordon Childe (1942) bunların, hatta Neolitik zamanlardaki bu tür daha yaygın, daha eski ilişkilerin varlığının kabul edilmesi ve çözümlenmesi çağrısında bulunmuştu.

* Akdeniz'in doğu ucunda yer alan ülkeler; bugünkü Suriye, Filistin, Lübnan ve İsrail (ç.n.)

Bunun ötesinde dünya (sistemi) tarihi, yalnızca yerleşik “uygarlıklar”la ve bunlar arasındaki ilişkilerle sınırlı da değildir. Bu tarih, “barbar” göçebeleri ve diğer halkları, özellikle göçebelerle diğer halklar arasındaki çok çeşitli ilişkileri de içerir. Lattimore'un (1962) ve onun gibilerin yolundan giderek, Orta Asyalı ve İç Asyalı “göçebe” halklar ve diğer “çevresel” halklar üzerinde çok daha fazla çalışma yapılması gereğini şiddetle savunuyoruz. Bunların “uygar” komşularıyla sürekli ticari ve siyasi ilişkilerine, Orta Asya'dan ve İç Asya'dan doğuya, güneye, Batı Asya'ya ve Avrupa'ya göç ve işgal amaçlarıyla defalarca düzenlenen akınların zamanlamasına, nedenlerine özel ilgi gösterilmesini öneriyoruz. Benzer şekilde, Arap Yarımadası'nda Muhammed'in çağından çok önce yaşamış göçebe kabileler de daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Dahası, günümüzde aşağılayıcı bir anlam taşıyan “barbar” terimine karşı çıkmanın ve bu terimi terk etmenin tam zamanıdır. Sözde barbar olan halklar ile daha “uygar” oldukları varsayılan halklar arasındaki farklar en iyimser yaklaşımla bile kuşkuludur. Hatta birçok halk arasında olduğu varsayılan “göçebe” ve “yerleşik” ayrımlarını da sorgulamamızı gerektiren nedenler var. Böyle farklar bulunsun bulunmasın, dünya (sistemi) tarihinde “Orta Asya'nın Merkezi konumu”ndan (Frank 1992b) çok az kuşku duyulabilir.

Afrika da dünya (sistemi) tarihinde hak ettiğinden daha az ilgi görmüştür. Curtin, Afrika'da ticaret ve göç üzerine öncü niteliği taşıyan çalışmalar yapmış, ama *Cross-Cultural Trade in World History*, 1984 (Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret) adlı yapıtında Afro-Asya'daki Afrika bağlantısını tarihte yeterince geriye götürerek araştırmaya çalışmamıştır. Güneydoğu Asya halkları ve tarihleri, çok eskilerden beri hiç değilse aralarındaki ticaret ve göç ilişkileri bakımından, Çin ve Hindistan halklarıyla, tarihle-

riyle yakın ilişki içinde olmuş ve aynı zamanda onları etki-lemişti. Buna karşın, Çin'e ve Hindistan'a gereken önemi veren dünya tarihlerinde bile Güneydoğu Asya büyük ölçüde geçiştirilmiştir.

UYGARLIKÇILIK

Uygarlıkçılar ve birçok tarihçiyle birlikte makrososyolog-lar, hiçbir zaman dünya tarihi yazma girişiminde bulun-maksızın dünyanın tarihini yazma savında bulunurlar. Çe-şitli uygarlıkları ve diğer sistemleri sınıflandırır ve bazen ideoloji, erk, ekonomi veya teknoloji gibi sorunlardan biri-ni alıp incelerler. Toynbee (1946), Quigley (1961) ve daha yakınlarda Mann (1986) bunlar arasında yer alır.

Arnold Toynbee (1946: 34-40) beşi hâlâ yaşayan, on altısı ise ortadan kalkmış birbirinden ayrı on dokuz veya yirmi bir uygarlık saptar; “bunların çoğu, diğer bir uygar-lıkla veya birden çok uygarlıkla soy sop ilişkisiyle bağlı ol-sa” da Toynbee, “tek bir uygarlık nehrinin bulunduğu, onun da bizim kendi (Batılı) uygarlığımız olduğu görüşü-nü içeren, tarihin birliğinin yanlış algılanmasından kay-naklanan benmerkezci yanılsama”yı kabul etmez. Gerçek-ten, bu Avrupalı-Batılı benmerkezci yanılsamayı yadsıma-mız gerekir; ama “bizim” Batı uygarlığımıza veya başka herhangi bir [tek] uygarlığa ait olmadıkça, geçmişte ve za-manımızda birleştirici tek bir nehrin var olmadığı veya ola-mayacağı varsayımı Toynbee'nin yanlış kavrayışına dayan-maktadır. Biz, tek bir dünya sisteminin içinde ortak bir nehrin var olduğunu ve bu nehrin, kaynağında ve Avrupa-merkezcilik tarafından sistemli olarak saptırılan akışı bo-yunca çokkültürlü olduğunu iddia ediyoruz.

Toynbee, aynı zamanda “değişmez Doğu” yanılsaması-nı da haklı olarak yadsır. “Doğu” tarihsel olarak hiç var ol-

mamıştır. Aslında “Doğu” Avrupa-Batımerkezci bir icattır. Dahası, hiç kuşkusuz, “Doğu”nun birçok halkları ve bölgeleri birbirlerinden çok farklı olagelmıştır ve sürekli değişmektedir. Bununla birlikte söz konusu olgunun kabulü ve tarihin yorumu, söz konusu halkların ve bölgelerin tarihin ortak nehrine, yani tarihin bir sistem olarak birlik ve bütünlüğüne katıldıklarını görmezlikten gelmeyi gerektirmez ve gerektirmemeli.

Üçüncü olarak Toynbee, “gelişmeyi düz bir çizgi doğrultusunda ilerleyen bir şey gibi görme yanılması” dediği şeyi haklı olarak yadsır. Gelişme ölçütünü şu an için dikate alsak da almasak da, sistemin parçalarındaki ve belki de bütünündeki çevrimsel iniş çıkışları görebiliriz (5. Bölüm).

Son olarak Toynbee, Mısır Uygarlığının binlerce yıllık yayılması anlamında, “çok farklı bir kavram olan tarihin bölünmez bütünlüğü” kavramını yadsır. Bu yayılmanın yadsınmasını kabul ederiz; ancak Toynbee'nin tarihin bütünlüğünü veya tek bir tarihsel dünya sisteminin varlığını gerekçesiz olarak yadsınmasını kabul etmemiz mümkün değil.

Caroll Quigley (1961), uygarlıklar arasındaki ilişkilere, karşılıklı etkileşimlere ve karışma, kuluçka dönemi, yayılma, çatışma, evrensel imparatorluk, çürüme ve işgal edilme evrelerinden oluşan yedi aşamalı yükseliş ve düşüş süreçlerine Toynbee'den daha fazla ilgi gösterir. Yine de, on altı ayrı uygarlık tanımlamaya devam eder. Dolayısıyla, Quigley de dünya tarihi yazma girişiminde bulunmaksızın dünyanın tarihini yazmaktadır. Dünya tarihi yazmak yerine o, sözde bir “evrensel” aşamalar modeli aracılığıyla uygarlıklardaki gelişmelerin ayrı ayrı iç mantıkları üzerinde önemle durur.

Bunun aksine David Wilkinson (1987 ve bu kitapta 7.

Bölüm), kendi deyimiyle “Merkezi Uygarlık” hakkında daha bütünsel bir tarih yazmaktadır. “Merkezi Uygarlık”, Avrasya kıtasının Batı Asya bölümünde başlamış ve tüm yerküreyi kapsamak üzere aşamalı olarak genişlemiştir.

Merkezi Uygarlık, sınıflı toplum, sosyal sistem, dünya ekonomisi ve dünya sistemleri teorilerinin uygulanması gereken temel birimdir. Bu birimin ekonomik işleyişinin uygun bir teorik açıklaması henüz yapılmış değilse de siyasal düzeneği açıklanabilir.

(Wilkinson 1987: 56-7)

Wilkinson'un kullandığı altbaşlıklar, onun niyetini ve önerdiği yöntemi ortaya koyar:

Merkezi Uygarlığı bir Gerçeklik olarak kabul ediyorsak... Birbirine komşu “uygarlıklar”ı tek bir varlık olarak görüyorsak... Uygarlıkların kapışmalarından sonra tek bir birimin oluştuğunu düşünüyorsak...” uygarlıkların birbirinin yerini alma sürecinde tek bir bütünün ortaya çıktığı görüşünü benimsiyorsak... Sormamız gerekir: Merkezi Uygarlık hiç yıkıldı mı?

(Wilkinson 1987: 35-9)

Wilkinson, bu soruyu “hayır” diyerek yanıtlar: “Mezopotamya'nın ve Mısır'ın MÖ 1500 dolayında el ele vermesinden bu yana Merkezi Uygarlık hiç çökmedi”. Buna dayanarak Chase-Dunn ve Hall (1991), “Wilkinson'un terminolojisini benimsememizi ve kendilerinin sistemine “Merkezi Dünya Sistemi” adını vermemizi önermişlerdir.

Biz yine de, doğrudan doğruya “uygarlık” kategorisi konusunda sakıngan davranıyoruz. “Uygarlık” muğlak, belirsiz bir birimdir; uzamda ve zamanda sınırlarının çizilmesi son derece güçtür. McNeill'in, analiz birimi olarak uygarlık kavramıyla kafası fazla meşgul olduğundan, “bece-

riksizlik gösterdiğini” söylemesinin nedeni, bu kavramın dünya (sistemi) tarihinin bir bütün olarak görülmesinin ve çözümlenmesinin önünde bir engel olarak durmasıdır.

ARKEOLOJİ

Eskiçağda sermaye birikiminin, pazarın ve girişimciliğin rolü konusundaki tartışmamızda da görüldüğü üzere, bu alan uzun zamandır Moses Finley (1985, ilk olarak 1975) ve Karl Polanyi ve diğerleri (1957) gibi bilim adamlarının egemenliği altında bulunuyordu. İkisi de eskiçağ ekonomisinde pazar ilişkilerinin rolünü, dolayısıyla “sermaye” birikiminin yerini ya yadsır ya da küçümser. Ekholm ve Friedman (2. Bölüm), dünya sistemi çözümlemesini eskiçağ ekonomisine de uzatarak bu egemen görüşten kopmak için kışkırtıcı girişimlerde bulundular ve eskiçağ dünyasında “sermaye”nin ve emperyalizmin sürekliliği üzerine cesur bir tez ortaya koydular. Özellikle Silver (1985), Kohl (1989), Woolf (1990), Sheratt ve Sheratt (1991) Polanyi'ye yönelttikleri arkeolojik eleştirilerde eldeki kanıtları yeniden gözden geçirirler. Arkeologlar, eskiçağ ekonomisinde sermaye oluşumunun ve gerçek fiyatın belirlendiği piyasaların varlığına ilişkin bol miktarda ampirik kanıt bulmuşlardır. 3. ve 5. Bölümlerde Gills ve Frank, eski dünya sisteminde sermaye birikiminin ve piyasaların rolüne ilişkin yorumlarını sistemli hale getirmek için bu kanıtlara dayanırlar.

Buna karşın, sık sık tarihçilerin ve diğer yazarların, eskiçağ devletlerinin ve imparatorluklarının salt zorla el koymaya dayalı düzenekler oldukları biçiminde basit varsayımlarla çalıştıklarını görüyoruz. Anderson (1974), kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde artı'ya el koymanın politi-

ka-zorbalık karışımı yollarının önemini vurgular. Amin (1989 ve bu kitapta 8. Bölüm) benzer şekilde “haraca dayalı” üretim tarzlarında artı'ya el koymanın ideolojik ve politik-zorlayıcı karakteri üzerinde durur. Biz, eskiçağ ekonomipolitigiine ilişkin bu tür nitelendirmelerin yanıltıcı, gerçekleri çarpıtıcı olduğuna inanıyoruz. Eskiçağ imparatorluklarının en askeri ve zorba olanlarında, Fenikelilerin daha iyi bilinen ticari ilgileri şöyle dursun, Asur'da bile devletin yaşamasını mümkün kılan gelirlerin yaratılmasında özel ticari sermayenin ve “özgür” imparatorluk kentlerinin yaşamsal ve yaygın rolüne ilişkin giderek çoğalan kanıtlar vardır. Asur için doğru olan, diğer bütün eskiçağ imparatorlukları için, hatta belki biraz daha düşük düzeyde olmakla birlikte Çin için de geçerlidir. Bu bir kez kabul edilince, malların ve sermayenin eski Avrasya boyunca taşınmasını içeren ve bölgesel sınırları aşan ekonomik süreçler ve bu süreçlerin tüm eskiçağ imparatorluklarında yarattığı etkiler konusunda yeni araştırmaların yolu da açılmış olmaktadır.

Bununla birlikte, bugüne kadar yapılan çalışmaların çoğunluğu, kapsamı ve kavramları açısından, ya uygarlıkçı ya da karşılaştırmalı uygarlıkçı olarak kalmıştır. Merkez-çevre ve dünya sistemi kavramsal çerçevelerinin, var olduğuna inandığımız daha geniş coğrafi, toplumsal ve ekonomik bağlamlarda uygulanması girişimi henüz tam olarak başarıya ulaşmış değil. Bununla ilgili olarak, Sherratt'ın (1992) Bronz Çağı “dünya sistemi” üzerine bildirisi ve McNeill'in (1990) eski dünya sisteminde ekonomik ilişkilerin kapsamı ve önemi üzerine daha önce alıntılanan yorumları gibi birkaç ışık pırıltısı ufukta belirmiştir. Arkeolojik ve tarihsel kanıtların durumu göz önüne alındığında, dünya tarihinin aldığı tüm yol hakkında, tutkulu bir biçimde savunduğumuz yöntemin ve tezlerin mantıksal

uzantısı olarak, çözümleme konusunda beliren emekleme evresindeki bu eğilimi mümkün olan en yüksek düzeyde teşvik etmek için yeterli nedenlerin bulunduğu inanıyoruz.

Son zamanlarda, arkeolojik çalışmalarda umut verici bir gelişme olarak yeni bir dalga belirmiş bulunuyor. Bu, merkez-çevre ve dünya sistemi çözümlemesinin, geçmişin karmaşık toplumlarının araştırılmasında [da] kullanılmasıdır. Rowlands, Larsen ve Kristiansen (1987) *Centre and Periphery in the Ancient World* (Eskiçağ Dünyasında Merkez ve Çevre) adıyla bir kitap yayımladılar; Champion (1989), *Centre and Periphery: Comparative Studies in Archaeology* (Merkez ve Çevre: Arkeolojide Karşılaştırmalı Çalışmalar) Chase-Dunn ve Hall (1991) ise *Core/Periphery Relations in Precapitalist Worlds* (Kapitalizm Öncesi Dünyalarda Çekirdek-Çevre İlişkileri) adlı kitapların editörlüklerini yaptılar; Greg Woolf (1990), *World-systems analysis and the Roman Empire*'i (Dünya-Sistemleri Analizi ve Roma İmparatorluğu) adlı yapıtta konuyu tartışmakta, Andrew Sheratt "Core, Periphery, and Margin: Perspectives on the Bronze Age" (Çekirdek, Çevre ve Kıyı: Bronz Çağı ile ilgili Perspektifler) (tarihsiz) hakkında yazmakta ve Bronz Çağı dünya sistemi neye benziyordu? (1992) sorusuna yanıt aramaktadır; ayrıca Frank (1993 c), Bronz Çağı dünya sistemindeki çevrimleri incelemektedir. Bir başka deyişle, bu yeni yazının büyük bölümünde ve bu yazında kullanılan eski veya "kapitalizm öncesi" toplumlar veya kapitalizm öncesi "dünyalar" ile ilgili başlıklarda, modern dünyanın çözümlenmesi için geliştirilmiş kavramların, aynı zamanda "modern çağ öncesi", hatta "tarih öncesi" dünyaya da uygulanmasının yalnızca mümkün değil aynı zamanda analitik açıdan verimli de olacağı dolaylı bir biçimde dile getirilmektedir.

Ancak Wallerstein'in kategorilerini çok katı bir şekil-

de uygulama ve bununla birlikte ya da bundan bağımsız olarak bu kategorileri son derece dar kapsamlı “dünya-sistemleri”yle sınırlama girişimleri nedeniyle bu yöndeki ilerleme kısıtlı kalmıştır. Örneğin Guillermo Algaze (tarihsiz) Mısır, Güney Mezopotamya ve İndüs Vadisi'nde, ayrıca Orta Meksika'da “tarih öncesi dünya sistemleri, emperyalizm ve yayılcılık” olgularını karşılaştırmalı olarak inceler. Ama bunlardan ilk üçü arasındaki bağlantıları ve aynı zamanda bunlarla Kuzey Mezopotamya, Anadolu, Levant ülkeleri, İran ve Orta Asya arasındaki, 5. Bölümde incelenen bağlantıları göz önüne almaz. George Dales (1976), MÖ üçüncü binyılda İran Yaylası ve İndüs Vadisi arasındaki ticaret biçimlerinin değişmesini araştırdı. Buna karşılık Hiebert ve Lamberg-Karlovsky (1991), “Orta Asya ve Hint-İran sınırında yer alan bölgeler” arasındaki ilişkileri inceledi. Shereen Ratnagar (1981), “Karşılaşmalar: Harappa Uygarlığının Batı'daki Mezopotamya ile Ticareti”ni ortaya çıkardı.

Philip Kohl da (1991), İran ile Orta Asya'nın Güney Kafkaslar bölgesi arasındaki ve bu bölgeyle İndüs Vadisi arasındaki bağlantıları inceler. Güney Kafkaslar ve İndüs Vadisi arasında koşutluklar ve çekim merkezinde yer değiştirmeler saptar; ama bunlar arasındaki olası nedensel ilişkileri araştırmada isteksizdir. Kohl da (1987, 1989, 1991), merkez-çevre ilişkileri ve “dünya sistemleri teorisinin bu konularda kullanımı ve kötüye kullanımı” hakkında birçok kez yazdı. Kohl, “bu Orta Asya malzemeleri, değiştirilmemiş bir Wallersteinci dünya sistemleri modelinde kolayca bir araya getirilemez... Bronz Çağında ekonomik gelişme ve bağımlılık birbiriyle bağlantılı olgular değildi... Üçüncü binyılın geç dönemlerinde Orta Asya'nın, Güney Asya ve İran ile karşılıklı etkileşim içinde olduğu açık; ama Orta Asya ne bir çekirdek ne bir çevre ne de bir yarıçevrey-

di” sonucuna ulaşmaktadır (Kohl 1989: 235, 236, 237). Ayrıca, başka yazarların yanı sıra Kohl da, Orta Asya'nın Umman ile denizcilik ilişkilerinin varlığını vurgulamakta.

Özgül tarihsel olayların yanı sıra, tüm bu yapılar ve süreçler, bizim bakış açımızdan, tek bir dünya sistemi sürecinin parçaları olarak araştırılabilir ve böyle araştırılmalıdır. 6 Şubat 1992 tarihli *International Herald Tribune*'ün ön sayfasında yer alan bir manşette, “Eski Arabistan'ın Kayıp (Umman) Kenti Ubar'da veya yakınında, Umman Ticaret Merkezinin büyük önem taşıyan keşfini gerçekleştirmek için uydu gözleminin kullanıldığı” haberinin verildiği bir zamanda böyle yapmak özellikle uygundur; bu kent, biraz önce tartıştığımız bölgelerle kara ve denizyoluyla yapılan tütsü ticaretinin merkeziydi. Sözünü ettiğimiz olgunun, meydana geldiği çağın, yani Bronz Çağının karşılıklı ilişkiler sistemi içinde incelenebilmesi için zorunlu analitik kategorileri yalnızca dünya sistemi çözümlemesinin daha eski çağlara uzatılması ve uyarlanması sunabilir. Dahası, eskiçağ devletinin kökenleri konusunda eskimiş yöntemlerle yapılan araştırmanın, “uluslararası ilişkileri” dikkate alacak biçimde yeniden yönlendirilmesi gerektiğini öne süren Kohl gibi arkeologlara katılıyoruz. Ancak devletler, yalnızca ikili ilişkiler temelinde değil, ekonomik egemenlik konusunda da birbirlerine rakip konumda olduklarından, eskiçağda uluslararası ilişkiler “devletlerarası” bir dünya sisteminin içinde yürütülen rekabetçi nitelikte ilişkilerdi. Aşağıda, uluslararası ilişkilere ve antropolojiye ilişkin bölümlerimizde bu konuya yeniden döneceğiz.

ESKİÇAĞ TARİHİNDE KLASİZİZM

Klasisizmde Avrupamerkezcilik, yukarıda belirtildiği gibi, Martin Bernal (1987) ve Samir Amin (1989) tarafından

şiddetle eleştirilmiştir. Her ikisi de antik Yunan'ın, “Batı” uygarlığının ve kültürünün başlangıcı olmaktan çok “Doğu” uygarlığının ve kültürünün uzantısı olduğunu ileri sürer. Ancak Bernal'in çalışmasının, bazı yeni “Afrikamerkezci” yorumcular tarafından kötüye kullanılmasına karşı uyanık olmamız gerekiyor. Benzer şekilde, “çokmerkezcilik” de Avrupamerkezci kültüre karşı çokkültürcü karşı ataklar tarafından kötüye kullanılabilir.

Sorunun özüne daha fazla yaklaşan arkeologlar, Andrew ve Susan Sherratt da Ege uygarlığı hakkında benzer bir tutumla şu noktalar üzerinde önemle duruyorlar:

“Ege uygarlığının gelişmesi, ancak” Levant ülkelerindeki “daha büyük ekonomik yapılarla karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde anlaşılabilir” ve “bunların arkasında, Doğuluların kendilerinden 2000 yıldır altın, mesleki beceriler, toptan eşya, egzotik mallar, ileri düzeyde gelişmiş bir yaşam tarzı ve yatırım kapasitesi sağladığı Mezopotamya'nın ve Mısır'ın çok daha büyük kent ekonomileri bulunuyordu” (Sherratt ve Sherratt 1991: 355). İşte bu yüzden 5. Bölümde şu soruyu soruyoruz: Büyük İskender kısmetini aramak için Doğu'dan başka nereye yönelebilirdi?

Bizim dünya sistemi perspektifimiz, yalnızca Amin'in ve Bernal'in Avrupamerkezçiliğe yönelttikleri ideolojik eleştiriyi güçlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda onu çok daha ilerilere taşıyor. Biz “klasik çağlar”da, biraz önce Sherratt'dan yaptığımız alıntıda sözü edilen Yunan, Roma gibi “büyük yapılar” ile diğer “uygarlıklar” arasındaki “karşılıklı etkileşim”i kavrayabilmek için analitik bir çerçeve de sunuyoruz. Dolayısıyla perspektifimiz, dünya tarihinin öyküsünde Greko-Romen uygarlığının rolüne ayrıcalıklı bir yer vererek eskiçağ dünyasına ilişkin çalışmalara yanlı tutumlarını dayatan Avrupamerkezci klasik tarihçilere karşı güçlü bir panzehir oluşturuyor. Batılı olınayan toplumların,

özellikle “Doğulu” toplumların katkıları, sistemli olarak “önemsiz” nitelemesiyle lekelenmiş veya dışlanmış. Daha önemlisi, Avrupamerkezci klasisizm “Batı”nın, örneğin Greko-Romenlerin, bir bütün olarak eski dünyadaki gerçek politik ve ekonomik konumunu saptırdı. Çünkü biz biliyoruz ki, antik Yunan ülkelerinin yükselişi, “Şarklılaştırma” denilen dönemin, örneğin “Doğu”daki daha ileri ve zengin, uygarlık ve ticaret merkezlerine öykünmeyi ve bunlarla bütünleşmeyi içeren bir hazırlık döneminin ardından başlamıştı.

Klasisizmin eskiçağ tarihinde neden olduğu Avrupa-merkezci çarpıtmaları gidermenin en etkili yolu, eski Avrasya'nın belli başlı bölgelerinin tümünün, ortak bir ekonomik sürece katılımları temelinde incelendiği bir dünya sistemi yaklaşımının uygulanmasıdır. Kültürmerkezcilik* ve Batı üstünlüğünün benimsenmesi, gerçek dünya tarihsel durumunun ve Batı Avrupa ile Batı Asya (Ortadoğu) bölgeleri arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde çarpıklıklar yaratmıştır. Bir dünya sistemi yaklaşımı, eski “klasik tarih” de içinde olmak üzere, dünya tarihinin büyük bölümünde Avrupa'nın hep “marjinal”, Batı Asya'nın ise hep “merkezi” konumda olduğunu açıkça ortaya koyar.

Helenistik krallıklar tarihinin de gösterdiği gibi, Helles'in** yükselişinden sonra bile, eski dünyada asıl ekonomik çekim merkezi Doğu'da kalmıştır. Öyle ki, Roma'nın, bu Helenistik krallıklara karşı politik üstünlüğü elde ettiği zaman bile, bu Akdenizli-Doğulu bütünsel dünya sisteminin gerçek ekonomik çekirdeğinin yine Doğu'da kaldığı söylenebilir; çünkü Roma'nın kendisi bu sırada büyük ölçüde asalak rolü oynuyordu. Tarihsel kanıtlar, Batı'nın Doğu karşısındaki gerçek konumunun yanlış anlaşıldığı savını desteklemektedir.

* Ing. culturalism (ç.n.).

** Antik Yunan coğrafyasındaki ülkeler (ç.n.).

Antonius ile Kleopatra'nın dünyayı Doğu'dan yönetme tutkusuna; Kraliçe Zenobia'nın üçüncü yüzyılda [Roma'ya karşı -ç.n.] bağımsızlığını ilan etmesine; Konstantinopolis'in Doğu'nun başkenti olarak kuruluşuna ve ardından Doğu'nun en önemli metropolü olarak yüzyıllar boyu süren ayrıcalıklı konumuna bakın; Roma İmparatorluğu'nun “düşüşü” olarak adlandırılan olay, aslında ekonomik olarak çok daha zayıf batı eyaletleriyle sınırlıydı. Roma'nın sözde “düşüşü” ile onu izleyen Bizans İmparatorluğu arasındaki son derece yapay ayrımı yaratan, esas olarak Avrupa merkezci taraf tutma ve Greko-Romen uygarlığına tanınan ayrıcalıktı. Bizans İmparatorluğu kuşkusuz Roma İmparatorluğu'ydu; yalnızca küçülmüş ve Doğu'daki bildiğimiz ekonomik çekirdeği çevresinde yeniden örgütlemişti.

Batı Avrupa ve Batı Asya (Ortadoğu) bölgelerinin gerçek konumlarının ve aralarındaki ilişkilerin, Avrasya ekonomik dünyasının bütünü bağlamında yapılan çözümlemelerinin sayısı daha da azdır. Teggart (1939) böyle bir görevin nasıl başarılabilirine ilişkin bir model kurmuştur. Böyle bir projenin Avrasya'daki belli başlı bölgelerin her birinin, özellikle Çin, Hindistan, Orta Asya ve Güneydoğu Asya'nın eskiçağ tarihini bir araya getirmesi gerekir. Bizim dünya sistemi tarihimiz bunun gerçekleştirilmesi için bir çerçeve sunuyor. Bu çerçevede, dünya tarihsel gerçeğine de uygun olarak Avrupa marjinal, Batı Asya ise merkezi konumdaydı. 5. Bölümde Gills ve Frank, eskiçağda ekonomik genişleme ve daralma ile hegemonik yükselme ve alçalma arasındaki korelasyonların tüm Avrasya için geçerli olan modelini tartışıyorlar; dünya birikim sürecine katıldıkları varsayımını benimseyerek, eski Avrasya'nın belli başlı tüm bölgeleri arasında ortaya çıkan bu çevrimsel hareketler arasındaki eşzamanlılığı ve birbirlerini izleme süreçlerini keşfetme girişiminde bulunuyorlar.

Ortaçağ tarihi araştırmalarının çoğu, yine son derece Avrupa merkezidir. Ünlü “Karanlık Çağlar” deyimi açıkça Avrupa'yı, aslında Batı Avrupa'yı kasteder. Ancak bundan şu sonuç çıkar: ya dünyanın geri kalan bölümü de bu yüzyıllarda karanlığı yaşamıştı veya daha da kötüsü, dünyanın geri kalan bölümü hiç var olmamıştı, ya da var olduysa bile, (Batı) Avrupa ile dünyanın geri kalan bölümü arasında hiçbir bağlantı kurulmamıştı. 5. Bölümde yer alan “ortaçağ” boyunca Afro-Avasyatik dünya sistemi araştırmamız, tüm bu tezlere ve sonuçlarına açıkça meydan okumaktadır.

Yirminci yüzyıl Avrupalı sosyolojik tarihyazıcılığı açısından tartışma, çağdaş bilim adamları Max Weber ile Werner Sombart'ın karşıt kutuplardaki konumları aracılığıyla özetlenebilir. Arkeolog Andrew ve Susan Sherratt (1991) bu karşıtlığı eski dünyayla ilgili olarak saptarlar. Bununla birlikte, aralarındaki zıtlık ortaçağ için de geçerlidir; ya da belki bu zıtlık, Weber ve Sombart tarafından onların ortaçağ araştırmalarından geriye yansıtılmıştı; daha doğrusu çağdaş kapitalizme yönelik ilgilerinin geriye yansıtılmasının ürünüydü. Weber ile Marx ise, kapitalizm yorumlarında ve yirminci yüzyıl sosyal bilimiyle tarihine miras olarak bıraktıkları teorik araçlar konusunda uzlaşmaz çelişki içindeydiler. Bununla birlikte, farklı biçimlerde de olsa, çağdaş kapitalizmi ayırtlamaya çalışırken kullandıkları ortaçağ yorumlarında izledikleri taktiklerde uzlaşıyorlardı. Ortaçağ Avrupasını, karanlık bir mağarada donup kalmış ve kendi üstüne kapanmış bir Karanlık Çağ olarak görüyorlardı. Weber, Marx ve onların yirminci yüzyılın büyük bir bölümü boyunca ortaya çıkan, birbirlerine düşman birçok izleyicisi, bu çağlarda Avrupa'nın karakteristi-

ğini, efendi-serf ilişkilerine dayalı küçük ölçekli ve tarımsal feodal fieliklerin* oluşturduğunu savundular. Tarihçiler arasında benzer tezlerin belki de en önemli savunucusu Marc Bloch idi. Bu tarihçilerin tümü ise, Edward Gibbon'un onsekizinci yüzyıldan kalma ünlü *Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Düşüşü) adlı yapıtını ve ondan önceki Avrupalı Rönesans yazarlarını izlemişlerdir.

Karşı tez, ticari gelişmelere çok daha fazla ağırlık veren Sombart (1967, 1969) tarafından, ayrıca Alfons Dopsch (1918) ve bir ölçüde de Henri Pirenne (1936) ve Henri See (1951) tarafından geliştirilmiş ve savunulmuştur. Dopsch, Roma İmparatorluğu'nun Batı'da çökmesinden sonra ticaretin önemini sürdürdüğünü vurgulayarak, Avrupa'nın tümüyle kargaşaya düştüğü görüşünü yadsımıştır. Pirenne, Avrupa'nın, hiç değilse Batı Avrupa'nın Şarlman çağında bütünleştiğini kabul eder. See, her ne kadar Marx ve Weber gibi "çağdaş kapitalizmin kökenleri"yle ilgilendiyse de, onun ortaçağdaki birçok ticari habercisini Kilise içinde de saptamıştı. Sture Bolin, Pirenne'e karşı çıktı ve Muhammed veya daha önemlisi Rusya'yı işgal eden İsveçli Rurik olmasaydı asla bir Şarlman'ın ortaya çıkamayacağını iddia etti. Başka bir deyişle, ortaçağ Batı Avrupası, Doğu Avrupa ve İslam dünyası ile sistemli bir ilişki içindeydi (bu tezler üzerine bir tartışma için bkz. Adelson 1962). Venedik'in ve Cenova'nın geç ortaçağ Avrupasındaki önemli yeri ve rolü, Bizanslılarla ve diğer "Doğu"lularla bağlantılarının ürünüydü. Haçlılar Doğu'ya gitmişlerdi, çünkü Avrupa hâlâ dünya sistemi tarihinin durgun suyunu oluşturuyorken oralarda hareket vardı.

Görüldüğü gibi, incelemeyi yapmamız gerekenin aksi-

* fief: feodal düzende senyör tarafından vasala hizmetleri karşılığında bağışlanan mülk, yurtluk (ç.n.).

ne Avrupa'dan başlatsak bile, sıraladığımız bu gözlemler bizi Avrupa'dan çok uzaklara götürüyor. Avrupa ve İslam dünyası arasındaki ticari ve parasal bağların önemi Maurice Lombard (1975) ve başkaları tarafından vurgulanmıştır. Lombard, ortaçağ yüzyıllarını doğru biçimde "İslamın Altın Çağı" olarak adlandırır. Marshall Hodgson (1974), (Batı) Avrupa (Avrupamerkezci yorumla dünya?) yarı baygın, kederli bir halde "Karanlık Çağlar"a gömüldüğü sırada, ortaçağ İslamını gelişip serpilmekte olan bir Avrasya evreninin gerçek merkezi ve çekirdeği olarak görür. K. N. Chaudhuri, *Asia Before Europe* (Avrupa Cephesinden Asya) (1990) adlı yapıtında, Avrupa'ya göre Asya'daki ortaçağ görkemini çözümlmeyi sürdürür. Çok sayıda Çin tarihçisi, Sui, Tang ve Song hanedanlarının yükselişini ve düşüşünü araştırmışlardır; dünya tarihçisi William McNeill (1983), geç ortaçağda dünyada Doğu'nun üstün konumda olduğunu belirtir. Christopher Beckwith (1987), tüm bu bölgeler, özellikle Tibet dahil olmak üzere Orta Asya'nın diğer bölgeleri ve devletleri arasındaki sistemli bağlantıların varlığı üzerinde ısrar etmektedir. Ortaçağ boyunca dünya sistemini çözümlerken büyük ölçüde bu yazarlara dayanıyoruz (5. Bölüm, Frank 1991b).

Bir dünya sistemi perspektifinden ortaçağ Avrupası, dünya sistemindeki, tümü Doğu'da yer alan çağdaşı merkezlerle karşılaştırıldığında sosyal, politik ve ekonomik olarak oldukça geri veya daha az gelişmiş görünür. Belki de Avrasya'da başka hiçbir bölge klasik dönemden sonra bu denli derin ve uzun süreli bir yozlaşmanın acısını yaşamamıştır. Bu anlamda ortaçağ Avrupası, bir kural olmaktan çok, kuraldışı bir olguydu; feodal toplumsal formlarla ilgili Avrupamerkezci saplantı, bu yüzyıllar boyunca bir bütün olarak dünyada yer alan gerçek toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeye ilişkin değerlendirmemizi çarpıt-

makta, dolayısıyla Avrupamerkezcilik, bu bakımdan da insanlık tarihi hakkındaki kavrayışımızı bulanıklaştırmaktadır.

ERKEN MODERNÇAĞ TARİHİNDEN MODERNÇAĞ TARİHİNE

Erken modern çağ tarihi, incelenmekte olan özgül tarihsel konuya bağlı olarak, kabaca onüçüncü yüzyıl ile onbeşinci yüzyıl arasına yerleştirilir. Bu yüzyıllar, aşağıda sıralanan, aşağı yukarı çağdaş olan ya da kısa bir zaman için kesişen olayları içermekle birlikte, bunlarla sınırlı değildir: İngiltere'deki Güller Savaşı ve Yüzyıl Savaşları, Avrupa'da Rönesans, Avrupa boyunca güneye sarkan Norman yayılması, Haçlı Seferlerinin sona ermesi, Avrupa'nın, Akdeniz'den geçerek batıya doğru, önce Atlantik'e daha sonra Atlantik'in öte yakasına uzanan genişlemesi, Mısır'daki Memlûk yönetimi, Bizans İmparatorluğu'nun düşüşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve batıya doğru genişlemesi, her yöndeki Moğol yayılması, Kara Ölüm, İran'da Safevi İmparatorluğu'nun yükselişi, Müslüman fetihlerinin öncesinde ve bu fetihler sırasında Hindistan, Çin'de Yuan hanedanı ve onun yerini Ming hanedanının alması ve uzak da olsa belki Batı Afrika'daki Mali İmparatorluğu, Peru'da Inkaların ve Meksika'da Azteklerin yükselişi... Bu olguların veya imparatorlukların yalnızca bazıları, yukarıda görüşünü tartıştığımız Edward Farmer'ın öncülük ettiği ve Minnesota Üniversitesinde düzenlenen "Erken Modern çağ Semineri"nde yapıldığı gibi, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır; ama genelde, ya birbirlerinden bağımsız olarak ya da olsa olsa yakın komşularıyla ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir.

Bunun tersine, bizim dünya sistemi yorumumuzda tüm Avrasya olguları içsel olarak birbirine bağlı ve birbiriyle

ilişki içinde görülmüş ya da öyle oldukları varsayılmıştır. Biz, Moğol yayılmasını ve Kara Ölümü *deus ex machina** ile ve bu olayların Çin'de, İran'da ve Avrupa'da yarattığı etkileri, bunlara karşı oluşan tepkileri birbirlerinden soyutlanmış örnekler olarak değerlendirmiyoruz. Tüm bu olguları ve diğerlerini, Avrasya çapında, bütünleşmiş bir dünya sisteminin ve tarihsel sürecin bütünleyici parçaları olarak görüyoruz. Kuraldışı bir örnek olarak Janet Abu-Lughod (1989) *Before European Hegemony* (Avrupa Hegemonyasından Önce) adlı yapıtında aynı şeyi yapmaktadır. Kendisi biraz önce sıraladığımız bölgelerden sekizini 1250-1350 arasında Avrasya boyunca karşılıklı bağlantıları çerçevesinde çözümlemektedir. Onun bu yapıtını, "Dünya Sistemi Teorisi" ile bağlantılı olarak daha önce yorumlamıştık.

Palat ve Wallerstein (1990), "evrim halindeki bir Hint Okyanusu dünya ekonomisi"nden söz ederler; bu ekonomi, Kızıldeniz kıyısında Aden ve Mokka'dan, Basra Körfezinde Basra, Gombroon ve Hürmüz'den, Hindistan'ın batı sahilinde Surat ve Kalikut'a ve Hindistan'ın Coromandel ve Bengal sahillerinde Pulicat ve Hughli'ye, Malay takım adalarından Malakka'ya ve kervan yollarıyla birbirine bağlı olup Delhi ve Tahran gibi imparatorluk başkentlerine uzanan ve birbirleriyle kesişen ticaret ve üretim bağlantılarını bünyesinde birleştirmişti. Bunlar, "kürenin pratiklerine ve ritimlerine ayak uydurarak, dışlarındaki dünyayla aynı tempoda yaşadılar" (Palat ve Wallerstein 1990: 30-1; keza Braudel 1981-4: 18).

Ne var ki Palat ve Wallerstein, birbirinden bağımsız üç tarihsel sistemin varlığı konusunda ısrar ediyorlar: Çin'i

* Makineden Tanrı; bir güçlüğü ya da problemi çözmek üzere yapay ve gereksiz biçimde Tanrı'nın veya doğal olmayan bir nedenin gündeme getirilmesi tavrı; açıklayıcı olarak öne sürülen nedenin işlevsizliğine işaret eden Latince terim. (ç.n.).

merkez edinen Hint Okyanusu, dünya ekonomisiyle yalnızca kavşak noktalarında birbirleriyle buluşan Akdeniz ve Avrupa bölgeleri. Ancak “dayanak noktaları bir kez çöktüğünde”, biraz önce sözü edilen “kentlerin hızla yıkıldığını” belirtiyorlar. Ama tek bir dünya ekonomisini kabul etmek yerine, “bu kentlerin, farklı dünya-sistemleri arasında yapılan ticaretteki aracılık işlevleri sayesinde zenginleştiği” tezini savunuyorlar. Dahası, Palat ve Wallerstein şu sonuca ulaşıyorlar:

1400 sonrasında alışveriş ağlarının yayılması, Avrupa'da ve Hint Okyanusu dünyasında bağımlılık ilişkilerinin yoğunlaşması olgularının aynı sıralarda ortaya çıkmalarına karşın, bu iki tarihsel sistemin geniş ölçekli sosyotarihsel değişim süreçleri özünde benzeşiniyordu. Bir bölgede bu değişim, kapitalist dünya ekonomisinin doğumuna yol açtı. Diğerinde ise, büyük boyutlarda emek kullanımına varmayan yaygın küçük mal üretimini yarattı.

(Palat ve Wallerstein, 1990: 40)

Biz bunu aşırı derecede miyop bir bakış olarak değerlendiriyoruz. (Bu noktanın daha kapsamlı tartışması 5. Bölümde yer almaktadır.)

Dolayısıyla, diğer dünya sistemi uzmanlarının düşüncüklerinin aksine, dünyanın (Avrupa dışındaki) diğer kısımları aynı sistemde daha önce en önemli oyuncu idiyse, bu, söz konusu oyunculardan bazılarının dünya sisteminde 1492'den sonra da önemli roller oynadıklarını gösterir görüşündeyiz. Bu nedenle, sistemle “bütünleşme” sorununu, Hopkins ve Wallerstein'ın “Dünya Ekonomisinde Bütünleşme: Dünya Sistemi Nasıl Genişliyor” konusuna ayırdıkları *Review*'un 1987 sayısındaki anlayıştan tümenden farklı bir biçimde belirtmek (ya da başka bir terimle değiştirmek?) zorunludur. Ayrıca, unutmamak gerekir ki, onal-

tıncı yüzyılda önce İberya'nın, ardından onyedinci yüzyılda Hollanda'nın hegemonyaları ve ticaret tekelleri de, örneğin Osmanlılar ve Hintliler gibi, hâlâ etkin olan ticari güçlere zarar vererek gelişmişti.

Bununla birlikte, Avrasya'nın bir ucunda, Ming Hanedanının yönetiminde Çin'in daha fazla yalnızlığa gömülmesinin ötesinde, söz konusu tarihsel gelişmenin, sonuçta ağırlıklı olarak çokkutuplu değil, tek kutuplu bir (hegemonik) geçiş olmasının bir başka temel nedeni, J. M. Blaut (1977, 1992) tarafından Avrasya'nın diğer ucuyla bağlantı kurularak açıklanmaktadır: Batı Avrupa deniz güçleri Güney ve Kuzey Amerika'yı fethettiler ve bu kıtaların altınını ve gümüşünü kendi sermaye birikimi süreçlerine akıttılar. Sonra Batılı güçler, bunu, hâlâ çekici ve kârlı Hint Okyanusu ve bir bütün olarak Asya'nın ticaret ağları üzerinde giderek artan bir denetim kurmak için kullandılar. 1680 gibi geç bir tarihte bile, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi direktörü Sir Josiah Child, "onların (Hindistan'daki Mughalların) tüm Doğulu uluslarla yürüttüğü, bizim ve tüm Avrupalı ulusların ticaret hacimlerinin toplamından on kez büyük olan ticareti engelliyoruz" diyordu (Palat ve Wallerstein 1990: 26'da alıntı olarak yer almıştır). Öyleyse, dünya sisteminin içinde ve dışında gerçekte neler olmuştu; sistemin ana çizgileri, özellikleri ve doğrudan doğruya dünya sisteminin kendisi ne zaman ortaya çıktı?

Bu konuda bizimkine benzer bir sav, daha önce Jacques Gernet tarafından *History of China* (Çin Tarihi) adlı yapıtında geliştirilmişti:

Batı tarihinden başka bir şey olmayan dünya tarihine göre, öteden beri modern çağın başlangıcı olarak benimsediğimiz olaylar, Moğol istilasından önce alanı, Akdeniz'den Çin Denizi'ne kadar genişlemiş olan kentsel, ticari uygarlıkların yükselişinin bir yansımasından başka bir şey değildi. Batı

bu mirasın bir kısmını topladı ve bundan kendi gelişmesini mümkün kılacak mayayı çıkardı. Bu mayanın kendi bünyesine taşınması süreci, onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Haçlı Seferleri'nin ve onçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'nun yayılmasının etkisiyle daha da hızlandırıldı. Batı'nın bu geriliği konusunda şaşırtıcı olan hiç bir şey yoktur: İtalyan kentleri... Asya'nın büyük ticaret yollarının bitimindeydi... Batı'nın, göreceli olarak yalıtılmış konumundan, ancak denizlerdeki yayılması sayesinde kurulup yükselmesi, Asya'nın iki büyük uygarlığının [Çin'in ve İslamın] tehdit altında bulunduğu sırada gerçekleşti.

(Gernet 1985: 347-8)

EKONOMİK TARİH

Aynı sorunsal, ekonomik tarihin büyük bir bölümüne de damgasını vurmuştur. Ekonomik tarih, yakın geçmişteki Avrupamerkezci yaklaşımlar nedeniyle Avrupa, onun yükselişi ve dünya çapında yayılışı üzerinde odaklanmıştır. "Batı'nın Yükselişi"nin nedenleri, niçinleri üzerine yazılmış olup sözü edilecek çok fazla kitap var; bunların hemen tümü, bu sorunun yanıtını şu veya bu etmende veya bunların birlikte etkilerinde, ama mutlaka Avrupa içinde aramıştır. Jones (1981) Hall (1985) veya Baechler, Hall ile Mann (1988) gibi bilim adamları için de, dünyanın geri kalan bölümü, ancak çok önemli bazı tarihsel, ekonomik, sosyal, politik, ideolojik ve kültürel alanlarda Batı ile karşılaştırıldığında yetersiz ya da kusurlu bulunmak üzere vardır. Dolayısıyla bu yazarlar, Batı'nın dünyanın geri kalan bölümü üstünde kurduğu egemenliği açıklamak için, Batı'nın varsayımsal üstünlüğünün içsel nedenlere dayandığını savunan eski tezlere geri dönmektedirler. Bu yazarların tümü için Avrupa'nın yükselişi, tarihin ve dünyadaki (dünya sistemi içindeki) hareketlerin ürünü değil, eşi benzeri olma-

yan bir “tansık” tı. Bu sorunun sorulma ve yanıtlanma biçimleri arasında başlıca kuraldışı örneği, McNeill'in *The Rise of the West* (Batının Yükselişi) adlı eseri oluşturur ve bu, bir ekonomik tarih değil bir dünya tarihidir!

Benzer çalışmalar arasında, Douglass C. North ve Robert Paul Thomas'ın *The Rise of the Western World: A New Economic History*, 1973 (Batı Dünyasının Yükselişi: Yeni Bir Ekonomik Tarih) adlı yapıtını örnek olarak seçebiliriz. Bu seçimin nedenleri, başlığının açık olması, “yeni”yi vurgulaması, yazarlarının ünlü oluşu ve yerleşik kuramı gözden geçirmesidir. Yine de yazarları, “Theory and Overview: 1. The Issue” (Kuram ve Genel Görünüm: 1. Sorun) altbaşlığında ve daha ilk sayfada, “Batı Avrupa'da etkin bir ekonomik örgütlenmenin oluşturulması”nın Batı'nın yükselişinin nedeni olduğunu açıkça belirtirler (North ve Thomas 1973: 1, bizim vurgumuz). Sonra bu kurumsal değişikliğin ve özellikle mülkiyet haklarının gelişiminin kökenlerini Batı Avrupa'da nüfus artışının yarattığı ekonomik kıtlık olgusunda araştırırlar. Dünyanın geri kalan bölümü onlara göre yoktu; ama biz, dünyanın geri kalan bölümündeki nüfus hareketlerine, aşağıdaki makrotarihsel sosyoloji tartışmamızda yeniden döneceğiz. Burada belirtmeye değer olan, North ve Thomas'ın (1973: vii) önsözde vurguladıkları gibi, “bu yazarların yazdığı ekonomik tarihin, standart neoklasik ekonomi teorisiyle uyumlu ve onu tamamlayıcı nitelikte” olmasıdır.

Bunun aksine Marksist ekonomik tarih, “üretim tarzı” ve “sınıf savaşı” gibi kavramların egemenliği altındadır. Ancak her iki kavram da, ister bir devlet ister bir uygarlık olsun, genellikle tek bir “toplum” veya sosyal formasyon ya da en azından tek bir birim çerçevesinde yorumlanmıştır. Yani Marksist ekonomi tarihi, “Batı'nın yükselişi” ve “kapitalizmin gelişimi”yle ilgili olarak, “burjuva” karşıtları

kadar, hatta daha da fazla Avrupamerkezci olagelmıştır. Bunun örnekleri, “feodalizmden kapitalizme geçiş” konusunda Maurice Dobb, Paul Sweezy, Kohachiro Takahashi, Rodney Hilton ve başkaları arasında 1950’lerde ortaya çıkan tartışma (Hilton 1976’da yeniden basıldı) ile “Avrupa feodalizmi” konusundaki ünlü Brenner tartışmalarıdır (Aston ve Philpin 1985). De Ste Croix (1981), eski “Greko-Romen” uygarlığında sınıf savaşimleri, Anderson (1974) ise herhangi bir “Japon feodalizmi” üzerine yazdıklarında da, bu toplumları özel birer “toplum” olarak düşünmüşlerdir.

Çözümleme ufkunun böyle sınırlı tutulması ne kaçınılmazdı ne de herhangi bir yasa gereği idi; daha çok Avrupamerkezciliğin bir sonucuydu ve tarihi açıklamayı içsel, sınıfsal etmenlere dayandıran yaklaşımlardan yana yapılmış bir seçimdi. Ulusal devlet, toplum ya da uygarlık gibi kısıtlı ve kısıtlayıcı çözümleme birimleri yönünde yapılan bu seçime göre, [tarzlar arasındaki -ç.n.] “geçişler” esas olarak “içsel”, “sınıfsal” nedenlerle oluşur. Bu “geçiş”lerin odağını, genellikle ve sanki tümüyle, bağımsız varlıkların kendi içlerinde, bu varlıkların her birindeki içsel çelişkilerin gelişimine göre oluşmuş gibi çözümlenen üretim tarzları arasındaki geçişler oluşturmıştır.

Gerçekten Anderson (1974), geç Roma’nın batıda “çöküşü”nü, köleci üretim tarzının sona ermesi ve yerine aşamalı olarak feodal üretim tarzının egemen olması biçiminde çözümlenmiştir. Brenner (Aston ve Philpin 1985’te), Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişi (başka nedenler bulunsa da) öncelikle Avrupa sosyal formasyonundaki feodal ilişkilerde kriz yaratan sınıf çelişkilerinin sonucuymuş gibi dışsal nedenlerden bağımsız olarak çözümler. Bu, Maurice Dobb’un da (1963) ana temasıydı ve bu tema, doğrudan dünya ekonomisinin dinamiklerini bile araştır-

maksızın dünyadaki pazar ilişkilerinin Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine katkısını vurgulayan “dolaşımcı” Paul Sweezy ile ona karşı tavır almış Maurice Dobb ve Rodney Hilton gibi diğer “üretimci” yazarlar arasında bir tartışmaya yol açmıştı. Kohachiro Takahashi, 1950'lerin başlarındaki bu tartışmada iki taraf arasında orta bir yol tutturmaya çalıştı (Hilton 1976'da yeniden basıldı). Aynı temalar ve tezler bir kuşak sonra Brenner ve Wallerstein arasındaki fikir alışverişinde yeniden su yüzüne çıktı.

Brenner, Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişle Doğu Avrupa'da “ikinci serflik” olgusunun eşzamanlı olarak doğuşunu yeniden incelemek için, Dobb gibi üretimci bir tavır alır; Wallerstein ise kapitalist modern dünya sisteminin gelişimi üzerinde odaklanır. Denemark ve Thomas (1988) bu tartışmayı gözden geçirirler ve çözümlemeyi daha geniş bir sistem düzeyinde sürdürmenin ve politik sistemlerde güç olgusunu belirleyen somut etmenlere daha fazla önem vermenin yerinde bir tutum olacağını ileri sürerler. Aşırı derecede devletmerkezci çözümlemenin yanlışlarına işaret ederler. Onların, Polonya'nın göreceli statüsünün ticaret tarafından değil öncelikle içsel yapısı tarafından belirlendiğini savunan Brenner'in savını çürütmeleri, dünya sistemi çerçevesine oturtulmuş bir çözümlemenin yüksek açıklayıcı gücünün etkili, ampirik bir olumlanmasıdır. Uzun dönemli ve büyük ölçekli yapısal etmenlerin önemi'ni yansıtan bir örnek de, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki sınırın çizildiği Moskova ve Yalta toplantılarına ilişkin olarak Jeno Szücs'ün, bir Macar olmanın verdiği avantaja dayanarak yaptığı şu gözlemdir:

Sanki Stalin, Churchill ve Roosevelt, ölümünün 1130. yıldönümünde, Şarلمان döneminin *statüs quo*'sunu dikkatle incelemişlerdi... Buna ek olarak, “Batı” kavramı çerçevesinde bir “Merkezi Avrupa”nın doğuşu konusunda daha baş-

langıçta kehanette bulunulduğunu gösterircesine Roma İmparatorluğu'nu çevreleyen surlar da (limes), Avrupa'nın morfolojik haritasında görünecekti... Habsburg devletinin bütün tarihi, Doğu Avrupa ile Orta Avrupa'nın iki ucu arasında bir yerde sıkışmış durumdayken, dengelenmesi olanaksız olanı dengeleme çabasıydı. Bu formülde sonuç olarak ortaya çıkan yapısal tek öge... (endüstriyel) Batı ile (tarımsal) Doğu arasındaki... yeni doğmuş “dünya ekonomisinin belirlediği” “imparatorluk çapındaki” daha büyük ölçekli işbölümünün üzerine, Habsburglar tarafından Doğu-Orta Avrupa'nın küçültülmüş bir kopyasının çıkarılmasıydı. (Endüstriyel) Batı ve (tarımsal) Doğu arasındaki “Habsburg işbölümü”nde, [Doğu Avrupa hinterlandı ve batıdaki Bohemya'yı yöneten Avusturya ile birlikte] Macaristan'a Doğu'nun rolü verilmişti.

(Szücs 1983: 133, 172, 173)

Çözümlemenin küresel düzeydeki ve devlet düzeyindeki güçlerinin ve içgörülerinin nasıl birleştirileceği sorunu, “yeni yapısalcılık” üzerine bir derlemede ele alınmıştır (Palan ve Gills 1993).

Bugün de geçerliliğini koruyan bu tartışmaların odağında, yaşamsal önemde bir yöntem sorunu yer almaktadır. Çözümlemenin temel birimi olarak yalnız başına bir toplumu mu, (böyle bir şeyin var olabileceği söylenebilir-se!) yoksa tek bir devlet mi ya da hatta tek bir üretim biçimini mi (yalıtlanmış halde var olduysa) almalıyız? Böyle davranmak, sosyal değişimin nedensel açıklamalarını formüle ederken üretime ve içsel etmenlere öncelik tanımamıza yol açar. Yoksa bunların yerine herhangi bir coğrafi bölgeyi içeren maddi ve politik-askeri karşılıklı etkileşimlerin akla getirdiği en büyük çözümleme birimini mi almamız gerekir? Bu ise birikim, değiş tokuş ve hegemonik baskı veya rekabet olgularına ayrıcalık tanımamıza (en azından bunları vurgulamamıza) neden olur. Bu, bizim

yönteme ilişkin seçimimizdir. Kuşkusuz biz, dünya sisteminin 1500'den itibaren değil çok daha önce ortaya çıktığını kabul ederek Wallerstein'dan ayrılıyoruz. Bu nedenle “geçiş” olgusunu (eğer böyle bir şey varsa) Avrupalı bir süreç olarak görmüyoruz; daha çok ekonomik çekim odağının Doğu'dan Batı'ya kaymasının sonucu olarak değerlendiriyoruz. Bu, bizim bu kitabın 5. ve 6. Bölümlerinde ve Frank'da (1992a, 1993a) çok net biçimde yer alan savımızdır. Dolayısıyla biz, Avrupa'nın ve onun “içsel” üretim ilişkilerinin dışında ortaya çıkan “geçiş niteliğindeki” değişikliğin “sistemsel” ve konjonktürel açıklamalarını yapıyoruz. Üretim ilişkileri, “üretimciler”* açısından birincil önem taşıdığından, bizleri “dolaşımcılık”** ile suçluyorlar. Buna karşılık Frank, 6. Bölümde “geçişle ilgili ideolojik tarzlar: feodalizm, kapitalizm, sosyalizm”e çatmaktadır.

Belki bu noktada, kişisel ama açıklayıcı bir arasöz etmemiz hoş görülebilir. 1965'te bizlerden biri, bir Meksika gazetesinin Pazar ekinde, Latin Amerika tarımında feodalizmden kapitalizme geçiş konusunda Rodolfo Puiggros ile tartışmıştı (Frank 1965). Başlık, “Tavuk, Mısırı Hangi Üretim Biçimi ile Altın Yumurtalara Dönüştürür?” biçimindeydi. Yanıt, tavuğun tarımdaki üretim tarzının eskiden beri ve tabii Latin Amerika'nın üretim tarzının da yeni hegemonik güç olan Avrupa tarafından fethedilip kapitalist sistemin bünyesine alınmasından bu yana kapitalist olduğuydu. On beş yıl sonra, Frank'ın o zaman on yedi yaşında olan oğlu Paulo, gökyüzünden düşen bir yıldırım gibi aniden, “tabii ki Latin Amerika *feodal olamazdı*, çünkü Avrupa tarafından kolonileştirilmişti” deyiverdi.

Frank'ın 1965 makalesi, okuyucuları bir bilmeceyi çözmeye çağırarak başlıyordu: “Görsel olarak bir kare

* Ing. productionists (ç.n.).

** Ing. circulationizm (ç.n.).

oluşturuyor (ve bunu çevreliyor) gibi *görünen* dokuz noktayı, kesintisiz ve düz dört bölümden oluşan tek bir çizgiyle birbirine bağlayın” deniyordu bilmecede... Varılan sonuç dokuz noktanın bize açıkça dayattığı sınırlı çerçeve içinde kaldığımız sürece bir çözüm bulmanın olanaksız olduğuydu; ki bugün de öyledir. “Çözüm, sınırlı ve kendi kendini dayatan çerçevenin” *dışına* çıkararak “bu çerçeveden sıyrılıp kurtulmak zorunda olduğumuzdur.” 1965'teki argüman şuydu: “Eğer Latin Amerika *sorunsalını* anlamak istiyorsak, işe onu yaratan *dünya sistemiyle* başlamak ve kendi kendimize dayattığımız İber-Amerikan veya ulusal çerçevenin görsel ve düşünsel yanılsamasından kurtulmak zorundayız” (Frank 1969: 231'de yeniden basıldı).

Önemli olan nokta hâlâ budur ve hem Avrupa'da “feodalizmden kapitalizme geçiş” için hem de “Batı dünyasının yükselişi: yeni bir ekonomik tarih” için aynı şekilde geçerlidir. Bizden önceki kuşakta, Dobb-Sweezy tartışmasının, Brenner tartışmalarının, Marksistler ile neo-Marksistler arasındaki Brenner-Wallerstein tartışmalarının ve neoklasiklerle onlardan önceki diğer Avrupamerkezci bilim adamları arasındaki tartışmaların tüm taraflarının sordukları soruların tümü, yalnızca veya esas olarak Avrupa'ya ilişkindi; yanıtları da ya Avrupa'nın “üretim tarzları” içinde ya da Avrupa'nın “mülkiyet kurumları” içinde veya başka kavramlarında arandı. Ama eğer açıkça Avrupalı olan bu *sorunsalı* anlamak istiyorsak, onu yaratmış olan dünya sistemiyle işe başlamak ve kendi kendimize dayattığımız Avrupa veya ulus çerçevesinin görsel ve düşünsel yanılsamasından kurtulmak zorundayız.

Bir mekân olarak dünya sisteminin ve bu sistemin gelişiminin motor gücü olarak sistemin içindeki birikim olgusunun, tarihsel sürecin ana belirleyicileri olduğunu öne sürüyoruz. Bu noktada Wallerstein, Amin, Abu-Lughod ve

diğerleriyle, gidebildikleri noktaya kadar çok büyük ölçüde anlaşıyoruz. Ancak yukarıda dünya sistemi kuramı tartışmamızda belirtildiği gibi, aynı mantığın uygulamasını uzamda ve zamanda çok daha ilerilere götürmek istiyoruz. İnanıyoruz ki, Marksist ve neo-Marksist tarihyazıcılığı da kendi kendine dayattığı “soyutlayıcı” ortodoksluğun içinde hapsolmamaalıdır. Aksine, Marksist olsun olmasın, tarihsel materyalist çözümleme, her zaman Gordon Childe'in (1936, 1942) ve daha sonra Fernand Braudel'in (1953, 1981-4) “topyekûn tarih” anlayışı gibi, daha eski materyalist ekonomik tarihçiler tarafından önerilen tümel ve kapsayıcı doğrultularda hareket etmelidir. Ancak o zaman, (ister tarzlar ister birikim merkezleri ya da hegemonik güçler arasındaki geçişler olsun) geçiş olgusunun tüm nedenlerini “bir bütün olarak tüm dünya” ölçeğinde kavramayı umabiliriz.

(MAKRO) TARİHSEL SOSYOLOJİ

Marksist miras ve bu ideolojinin kendi kendine koyduğu sınırlamalar makrotarihsel (politik) sosyolojiye yansır; bizim bir dünya sistemi perspektifinden ona yönelttiğimiz eleştiriler de öyle... Örneğin Michael Mann (1986), kendi yaklaşımını özetlediği iki önermede, bir dünya sistemi yaklaşımı için gerekçe ve temel sağlayabilirdi. Ama bu önermeler, Mann'ın ellerinde daha çok bunun aksi bir işlev görmekte:

Toplumlar bütünsel varlıklar değildir. Toplumlar (kapalı veya açık) sosyal sistemler, bütünlükler değildir. Coğrafi ya da sosyal alanda sınırları belli tek bir toplum bulamayız. Çünkü hiçbir sistem, hiçbir bütünlük yoktur; dolayısıyla böyle bir bütünlüğün “altsistemleri”nin “boyutları”nın veya “düzeyler”inin var olması olanaksızdır. Bir bütün var olma-

dığına göre, sosyal ilişkiler “sonul” olarak, “son tahlilde”, (“maddi üretim tarzı” veya “kültürel sistem” ya da “normatif sistem” veya “askeri örgütlenmenin biçimi” gibi) [bütünü -ç.n.], sistem özelliklerinin bir kısmına indirgenemez. Sınırları belirli hiçbir [toplumsal -ç.n.] bütünlük var olmadığı için, sosyal değişmeyi veya çelişkileri “içsel” ve “dışsal” olarak türlere ayırmanın anlamı yoktur. Hiçbir sosyal sistem var olmadığına göre, içlerinde “evrimsel” bir sürecin yer alması da söz konusu olamaz. “Toplum” diye hiçbir temel kavram ya da temel birim yoktur... Ben “toplum” kavramını tümüyle ortadan kaldırmak isterdim.

İkinci önerme birinciden türemiştir. Toplumlari birçok kez iç içe geçen ve kesişen erk ağları şeklinde algılamak, toplumlarda sonul olarak neyin “birincil” veya “belirleyici” olduğu sorununa en uygun şekilde yaklaşma olanağı sağlar. Toplumsal erkin dört kaynağı vardır; bunlar: ideolojik, ekonomik, askeri ve politik ilişkilerdir.

(Mann 1986: 1-2)

Biz yalnızca Mann'ın toplum kavramını ortadan kaldırma önerisine, dolayısıyla toplumsal ilişkileri sonul olarak belirleyen tek bir niteliğin varlığını yadsıyışına katılabiliriz. Çünkü Mann'ın sağ ve sol ortodoks tarihin ve sosyal bilimin öncüllerini yadsıyışı, bizim önerdiğimiz dünya sistemi tarihine giden yolu tıkayan dikenlerin çoğunu ortadan kaldırıyor. Bununla birlikte, onun bütünlük olgusunu ve sistemsel nitelikleri tümüyle ve açıkça yadsımasına ve aynı zamanda yalnızca güç konusundaki tekil saplantısına bazı çekincelerimiz var. Özellikle, çeşitli yerler ve çeşitli zamanlar arasındaki olası süreklilikleri ortaya çıkarmak için sistemli bir girişimde bulunmaksızın, yalnızca farklı yerlerde ve değişik zamanlarda “toplumsal erkin kaynakları”nı soruşturmakla yetinemeyiz. Dahası, Mann'ın erkin doğrudan kendisi üzerinde odaklanmasının, örtülü ekonomik amaçlar için güç uygulamanın altında yatan güdülere de-

ğilse bile, bu olgunun kendisine yeterli ilgiyi göstermesini engellediğini düşünüyoruz.

Oldukça materyalist olan bu yaklaşım, Jack A. Goldstone'un *Revolutions and Rebellions in the Early Modern World*, 1991 (Erken Modern Çağ Dünyasında Devrimler ve Ayaklanmalar) adlı yapıtında çok daha kapsamlı olarak yer almıştır. Bu kitap, devrimlere ve ayaklanmalara çok fazla yer vermediği gibi, kesinlikle yalnızca devrimler ve ayaklanmalar hakkındaki çalışmalardan biri de değildir. Aksine, devletin yıkılışından sorumlu ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve ideolojik etmenlerin demografik, yapısal ve döngüsel bir çözümlemesini sunmaktadır. Devrimler yalnızca bardağı taşıran son damladır; ayaklanmalar ise bardağı taşırmayı başaramaz; çünkü ayaklanmalarda yapısal koşullar henüz olgunlaşmamıştır. “Bu tür eğilimlerin yalnızca benzersiz yerel koşullar tarafından üretildiğini öne süren bütün savlar, kanıtlarla kökünden çürütülmüştür” (Goldstone 1991: 462). Bunu açıklaması için en iyisi sözü Goldstone'un kendisine bırakalım.

ERKEN MODERNÇAĞ TARİHİ: BİR DÜNYA TARİHİ

Ulaştığım ilk ve en önemli sonuç kendi yalınlığı içinde oldukça güzel: *Avrupa'da, Çin'de ve Ortadoğu'da 1500-1800 arasında yaşanan periyodik devlet çöküşleri tek bir temel sürecin sonucudur...* Ana eğilim şöyleydi: göreceli olarak katı ekonomik ve sosyal yapılanmalar çerçevesinde nüfus artışı, fiyat değişikliklerine, kaynakların değişmesine ve tarımsal-bürokratik devletlerin başarıyla savaşım veremeyecekleri türden giderek artan toplumsal taleplerin ortaya çıkmasına yol açtı. Birbirleriyle ilişkili dört kritik eğilim şunlardı: 1) Kamu finansmanı üzerindeki baskılar arttı, enflasyon devlet gelirlerini eritti ve nüfus artışı reel harcamaları yükseltti. 2) Seçkinler içindeki ailelerin genişlemeleri ve enflasyon, bazı

ailelerin statülerini sürdürmelerini zorlaştırdıkça, seçkinlerin kendi aralarındaki çelişkiler yaygınlaştı; öte yandan seçkin konumlara ulaşmak isteyen yeni hevesliler türedi. 3) Toprak için çekişme, kent dışından kentlerdeki işgücü pazarlarına sel gibi akan göç, azalan reel ücretler ve genç nüfustaki artışın halkın kitlesel hareket potansiyelini yükseltmesi sonucunda toplumsal huzursuzluk arttı. 4) İyileştirme ve değişme ideolojileri giderek daha çok göze çarpar hale geldi... ve hem seçkinleri hem de orta sınıfları, reform, düzen ve disiplin arayışlarında heterodoks dinsel hareketlere yöneltti. Söz konusu dört kritik oluşumun kritik anları... sosyal örgütlenmenin birçok seviyesinde istikrarı yok etmek üzere birleşti. Bu temel sürecin tetiği, onaltıncı yüzyılda ve onyedinci yüzyılın başlarında, ve daha sonra yeniden, onsekizinci yüzyılın sonlarında ve ondokuzuncu yüzyılın başlarında Avrasya'nın her yanında görülen sürekli nüfus artışları tarafından çekildi; öyle ki bu süreç, devletlerin çökmelerine yol açan dünya çapında dalgalar yaratıyordu. Bunun aksine, onyedinci yüzyılın sonlarında ve onsekizinci yüzyılın başlarında, nüfus artmamış ve sözünü ettiğimiz temel süreç ile onun alt öğeleri olan dört kritik eğilim de ortadan kalkmıştı. Bunun sonucu ise politik ve sosyal istikrar oldu.

(Goldstone 1991: 459-60 onun vurgusu)

Beşinci bölümde saptadığımız uzun genişleme ve daralma çevrimlerinin, hiç değilse “ekonomik” büyüme oranlarının ve bunların politik sonuçlarının ardında yatan nedir? Belki bu, Goldstone'un inandırıcı bir biçimde ileri sürdüğü gibi, Avrasya çapında ölüm oranlarında görülen iniş çıkışlara bağlı olarak oluşan demografik değişikliklerdir. Söz konusu değişiklikler, bizim belirlediğimiz, her biri tipik olarak 200 yıl süren uzun genişleme ve daralma çevrimleriyle pekâlâ çakışmış olabilir. Eldeki demografik veriyle bunu araştırma olanağının bulunup bulunmadığı bir yana, ne yazık ki, bu olasılığı araştırmadık bile. Yine de, olasılıkla ik-

lim değişikliklerinden kaynaklanan (Goldstone'un deyişiyle) ekolojik çevrimler, başkaları tarafından da dikkate alınmış ve araştırılmıştır; bu çevrimleri Frank da (1990a ve 1991a, 1992b) tartışmıştır. Goldstone'un çözümleme türü, onun incelediği durumların ötesine de uygulanabilir ve uygulanmalıdır.

Kuşkusuz, Goldstone'un demografik temelli ekonomik, politik ve sosyal çevrimleri, hem tarihin ancak doğrusal olarak ilerlediği hem de en azından modern çağın başlarından beri kapitalizmin gelişmesi tarafından belirlendiği görüşüne meydan okur. Biz de buna katılıyoruz (5. bölüm, Frank 1991a). Demografik ve politik-ekonomik çevrimler, kapitalizmin yaklaşık 1800, 1500 veya başka herhangi bir tarihteki varsayımsal başlangıcından daha gerilere uzatıldığında, Goldstone'un bu argümanının daha da iyi anlaşılabilceğine kuşku yok. Kendisi bunu söyleyecek kadar ileri gitmiyorsa da, Goldstone'un materyalist analizi, aslında ayırık ve yararlı bir kategori ve hiç kuşkusuz bir sistem olarak kapitalizm kavramının doğrudan doğruya kendisini çürütmektedir. Frank'ın, 6. Bölümde yine materyalist savlara dayanarak ileri sürdüğü de budur.

Bu noktada karşımıza çıkan önemli bir sorun (aksi yöndeki) tüm kanıtlara karşın, sınıf savaşımının tarihin motor gücü olduğu görüşü üzerindeki ısrarlı tutumdur. Goldstone bu görüşü yadsır ve tekrar tekrar aksi yönde kanıtlar gösterir. Alvin Gouldner (1980) ise daha önce “iki Marksizm” arasındaki çelişkiyi vurgulamış bulunuyor. Marksizmin bir türü, maddi ekonomik koşulların toplumsal ilişkileri biçimlendirdiğini ve bilinci oluşturduğunu ileri sürer; diğeri ise tarihi, sınıf savaşımının, dolayısıyla sınıfsal bilincin sürükleyip götürdüğünü savunur. Hemen hemen aynı tarihlerde, Polonyalı Marksist Leszek Nowak ise (1983 çevirisi), köleci toplumdan feodalizme geçişin,

efendilerine karşı köleler sınıfının içinden yükselen isyanların ürünü olmadığına ve feodalizmden kapitalizme geçişte de, serfler sınıfının lordlarına karşı ayaklanmalarının yol açmadığına işaret etti. “Geçiş” sanılan her iki olayda da uzlaşmazlık ve “savaşımalar”, temel ekonomik değişikliklere tepki veren, eski ve doğmakta olan yeni yönetici sınıflar arasındaydı. Köle ve serf isyanları olsa olsa ikincil ve tamamlayıcı nitelikteydi. Goldstone, çözümlemesini yaptığı her iki durumda da, önemli çelişkilerin ve savaşımaların, “halk” ile bu elitler arasında değil, var olan ve doğmakta olan seçkinler arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Bizim de (3. Bölümde) gözlemlediğimiz gibi, “yönetimi ele geçirme, görev dağıtımı ve devlet politikası konularında sınıflar arasında olmaktan çok seçkinler arasında ortaya çıkan hizip çekişmeleri, devletin felç olmasına ve çöküşüne yol açtı” (Goldstone 1991: 461). Aşağıdan gelen köklü toplumsal hareketler, dengesi zaten sarsılmış bir devleti, kendini korumak için eldeki kıt kaynakları harcamaya zorlayarak dengeyi iyice bozduğu için; halk hareketleri ise, seçkinlerin bazı hiziplerinin çıkarlarını diğerlerine karşı koruduğu için tamamlayıcı öğelerdi. Goldstone, “kurumsal değişikliği yaratırken seçkinlerin isyanıyla veya seçkinlerin liderliğiyle ortaklık kurmaksızın kendi başına başarılı olmuş hiçbir halk ayaklanması bilmiyorum” diyor (Goldstone 1991: 11). Benimsedikleri ideolojilere dayanarak her şeyi daha iyi bildiklerini iddia edenler o denli yadsımasaydılar, tüm bunlar apaçık görülebilecekti.

Gills (1989), periyodik krizi belirleyen seçkinler arası savaşımara göndermede bulunur. Bunun örneklerini 1500 öncesinde hemen hemen her yerde saptar. Bu model, yalnızca demografik olarak değil, daha çok artı'dan alınan paylar ve devlet gücü üzerinde denetim kurmak için elitler arasında yürütülen çevrimsel savaşım biçiminde işletilir.

Tipik model, Doğu Asya'nın tarihinde açık olarak görüldüğü üzere, birikimin özelleştirilmesi sürecinin, sömürü oranı yükseldikçe geliri azalan devletin istikrarını tehdit etmeye başladığı noktaya kadar götürülmesidir. Bu, köylülüğü sefilleştirir, ekonomiyi yoksullaştırır ve ayaklanmayı hızlandırır. Doğu Asya tarihinde, en önemli ayaklanmaların zamanlamasıyla, birikim ve hegemonya çevriminin entropik* dip noktasına ulaşması arasında güçlü bir bağlantı vardır.

Bunlar ve diğer ayaklanmalar ve devrimler, Charles Tilly ve arkadaşlarının uzun araştırmalarının konusunu oluşturmuştur; bu araştırmalar, dünya sistemi tarihinin çözümlenmesinde halkın katılımına hak ettiği ilginin gösterilmemesinden doğan önemli bir boşluğun doldurulmasına yardımcı olmaktadır. “Büyük Yapılar, Büyük Süreçler, Müthiş Benzerlikler”** şeklindeki imalı bir başlık altında Tilly (1984), “Bir zamanlar Dünyayı değiştiren büyük çaplı yapılar ve süreçler hakkındaki kavrayışımızı nasıl geliştirebiliriz?” diye sormaktadır. Kendisi buna, “en zorlayıcı kuramsal sorunlar, yerel olaylarla uluslararası güç yapılanmaları arasında bağlantı kurmak ve bu uluslararası yapıların var olan modellerinin kalitesini yükseltmektir” savıyla yanıt vermektedir.

Tilly, dünya tarihi, dünya sistemi, makrotarih ve mikrotarih düzeylerinde bunu yapmayı düşünüyor. “Dünya tek ve kaynaşmış bir ağdan başka bir şey değilse, ilk iki düzey bir'e indirgenir... Kaç düzeyin bulunduğu ve bunları hangi birimlerin oluşturduğu kısmen ampirik sorunlardır”. Ama “eğer en küçük bir ilişkinin bile anlamı varsa, önemsiz ayrıntılar dışında dünyanın büyük bir olasılıkla her zaman tek bir sistem oluşturageldiğini fark edeceğiz”.

* Entropi (buradaki anlamı ile): herhangi bir sistemin içinde bulunduğu bütünle birlikte düzensizliğe ve etkisizliğe olan eğilimi (ç.n.).

** İngilizce metinde: “Big structures, Large Processes, Huge Comparisons”.

Tilly yerinde bir davranışla, herhangi bir ilişkiden söz etmeyi reddediyor, ama bu nedenle de, “gözle görülebilir önemli etkiler kriteriyle tüm dünyanın yalnızca son birkaç yüzyılda, hızla yayılan tek bir sistem olduğu ileri sürülebilir... [Bu] insanlık tarihinin, yerkürenin farklı kısımlarına eşanlı olarak hükmeden birçok dünya sistemlerine sık sık tanık olduğunu ima eder” şeklinde dayanaksız bir sonuca sıçramaktadır. Dolayısıyla Tilly, birçok “büyük yapıları, büyük süreçleri, müthiş benzerlikleri” araştırmak zorunda olduğumuzu savunuyor. Yine de Tilly'nin kendi hedefleri ve sakıncalı önermelere seçenek olarak geliştirdiği ölçütler, akla yatkın seçenek argümanlara da kapıyı açık tutmaktadır. Bu yolda “çokmerkezli, ama yine de tek bir sistem var olmuş olabilirdi” önermesini başlangıç olarak alabiliriz. Ne var ki, Tilly'nin kendisi bile bu tür argümanları kabul etmiyor. Aksine, özel bir yazışmada (30 Temmuz 1989) anlamlılığı ölçmek için etkinin dereceleri konusunda kesin sayısal ölçütler benimsemek zorunda kalabileceğimizi öne sürüyor ki, biz bunu sakıncalı bulduğumuz için reddediyoruz. Sonuçta diyebiliriz ki, Tilly'nin toplumsal hareketler üzerinde yaptığı çalışma, bebeğe hayata hoşgeldin nefesi üflemeyle birlikte, küvetteki suyla birlikte bebeği de dökmeye kalkarak bebeği tehlikeli bir biçimde havada asılı durumda bırakmaktadır.

POLİTİK COĞRAFYA

Tüm dünyayı kapsayan bir konu olarak politik coğrafya, aslında küresel ekonomipolitiğin uzamsal boyutlarının çözümlenmesiyle ilgilenir. Daha önceleri, uluslararası politik coğrafyanın egemen biçimi, büyük ölçüde stratejik araştırmalar ve güç politikasıyla uğraşan jeopolitiktir. Büyük güçler arasındaki küresel rekabet, strateji uzmanlarını ve dev-

let adamlarını bilgilendirecek yeni bir sosyal bilim disiplininin oluşmasına neden oldu. Bu haliyle jeopolitik, benzer şekilde politikanın yönlendirdiği akademik bir disiplin olan uluslararası ilişkilerin hizmetindeydi. Mohan ve Mackinder, jeopolitiğin çocukluk dönemini ve strateji saplantısını, örneğin Mackinder'in ünlü "heartland" [merkez alan -çn.] kuramında özetlemiştir.

Neyse ki, geçtiğimiz yıllarda siyasal coğrafya, modern kapitalist dünya ekonomisinin uzamsal boyutlarıyla ilgilenen eleştirel bilim adamları tarafından yeni yönlerle çekilmiştir. Aralarında özellikle etkili olan adlar, *Political Geography* dergisinin editörlüğünü de yapan Peter Taylor (1989), R. J. Johnson ve P. J. Taylor (1986), Richard Peet (1991) ve A. D. King'dir (1991). Wallerstein da (1991) bu yönde katkıda bulunmuştur.

Kapitalizmin dünya ölçeğindeki uzamsal çözümlenmesi daha "akışkan" nitelikte olmuştur. Özellikle ulus ve ulusçuluk, kimlik ve yerellik, ayrıca üretimin örgütlenmesi gibi sorunlara yönelik yaklaşımında bu çözümleme, belli bir vatana bağlı olma gibi kavramlardan uzaklaşmaktadır. Küreselleşme-yerelleşme, postmodernizm ve kritik insan coğrafyası ile küresel kültür konularında tomurcuklanmakta olan yazın, uzamsal boyutu küresel süreçlerin kapsamına almanın yeni yolları konusundaki entelektüel ilginin sürekli olarak arttığını göstermektedir (Soja 1988, Lash ve Urry 1987, Jameson 1984, Anderson 1983, Featherstone 1991, A. D. King 1991).

Dünya sistemi kuramı ve tarihi üzerindeki tartışmalar, siyasal coğrafyadaki ve eleştirel sosyal kuramdaki bu uzamsal araştırmalarla kesişir. Bir bütün olarak dünya sistemi ölçeğinde birikim ve hegemonya çevrimlerine ilişkin yaklaşımımız, mantıksal sonucuna götürüldüğünde, dünya birikimi ve hegemonik süreçlerin uzamsal boyutunun yeni

bir kavramlaştırılmasını dile getirir (5. Bölüm). Dünya sisteminin uzamsal örgütlenmesinin akışkanlığı, yalnızca son 500 yılda değil, dünya sistemi tarihinin 5000 yılı boyunca süregelen kesintisiz bir yeniden yapılanma sürecinde daha da netleşmektedir.

“Emperyalizmin coğrafyası”, zamanla oluşan ve kendileri de her zaman dünya ekonomisinin uzamsal örgütünü yeniden yapılandıran, aynı zamanda rekabetçi birikimin temel süreçlerini yansıtan birikim merkezlerinin değişmesi aracılığıyla, yalnızca ülkeler bazında değil, zaman boyutu katılarak ve ardışıklık içinde de kavranmalıdır. Gerçekte, ister ulus ister devlet olsun, hiçbir politik-uzamsal birim ya da varlık değişmez değildir. Tersine, bunların tümü, dünya sistemindeki birikim süreçlerinin tekerleği üzerinde dönen bir çiçek dürbünündeymişçesine tarihsel olarak değiştirilmiştir ve hâlâ da değiştirilmektedir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE ULUSLARARASI EKONOMİPOLİTİK

Bizim dünya sistemi tarihimizin seslenmesi gereken, tüm akademik disiplinler arasında en güçlü adaylar uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitiktir. Dünya sistemi çözümlemesi, çokdisiplinli ve tümel yaklaşımıyla bu iki disipline de meydan okuyarak değerini ortaya koymuştur. Dünya sistemi çözümlemesi, dünya sistemi tarihinin 500 yılının araştırılmasında direnerek hem uluslararası ilişkilerin hem de uluslararası ekonomi politiğin 1945 sonrası öz tanımlarından kısa süreli kopuşlar sergilemiştir. Dünya sistemi çözümlemesi, uluslararası ilişkiler disiplininde o zamanlar egemen olan ve kalkınma araştırmalarındaki modernleşme yaklaşımında yansımaları bulan devletmerkezci yaklaşımla da yolunu ayırmıştır. Dünya sistemi kuramı, bir

çözümleme birimi olarak bütünüyle dünya sistemini ele almanın üstünlüğü yolunda güçlü bir gerekçe sağlamıştır. Bu kuramın devletmerkezci yaklaşıma yönelttiği ilk şiddetli saldırıdan bu yana, geleneksel uluslararası ilişkiler, geleneksel gerçekçi devletmerkezciliğe karşı giderek artan hoşnutsuzluktan etkilenmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininin bazı tanınmış kuramcıları, dikkatlerini uluslararası ekonomipolitiğe yöneltmektedirler (Gilpin 1981, Keohane 1984, Krasner 1983).

Bizim hegemonik geçişlere yaklaşımımız da uluslararası ekonomipolitikteki Gramsci ekolüyle (örneğin Stephen Gill (1990) ve Robert Cox (1981, 1983, 1987) ile) rekabet etmekten ya da bu ekolle çekişmekten çok onu tamamlamaktadır. Bu yapıtlarda daha geniş küresel hegemonya çerçeveleri kullanılmakta, ama aynı zamanda sınıfsal ve toplumsal güçler ve bunların dünya düzeniyle ilişkileri de bu çerçevelerin içine alınmaktadır. Sözü edilen yazarlar, söz konusu yapıtlarıyla, bizim dünya tarihsel süreçlerindeki “içsel olarak bağlı hegemonyalar” olgusunun çözümlemesi konusundaki ısrarımızı desteklemektedirler. Gills (1993) Doğu Asya'daki hegemonik geçişlerin çözümlemesinde Gramsci ekolüyle dünya sistemi yaklaşımının yeni bir sentezini yapmayı denemektedir. Ancak uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitik konusundaki yeni Gramsci yaklaşımına katılanların çoğu, çözümlemelerini (henüz) zaman içinde görece yakın geçmişi ifade eden modernçağın öncesine uzatabilmiş değil.

Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler kuramcıları ile dünya sistemi kuramcıları arasında sürmekte olan asıl ilişki ve diyalog noktası, uzun çevrim kuramıdır. Her iki grupta, ekonomik genişleme ve daralma çevrimleriyle liderlik-hegemonya çevrimleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Bu ilişkiler, özellikle “politik” uluslararası ilişkiler cephesinden Modelski (1987) ile Modelski ve Thompson

(1988), “ekonomik” dünya sistemi cephesinden ise Wallerstein (1974) ve Frank'da (1978a); bunlar hakkında Thompson'un (1983) editörlüğünü yaptığı okuma parçaları derlemesinde; bu sayılanların tümü üzerinde yeniden yapılan çalışmalarda ve Goldstein'in (1988) uzun çevrimler ve savaş konusundaki yetkin araştırmasında çok daha etraflıca incelenmiş ve dünya önderliği ve hegemonya konusunda son zamanlarda yapılan tartışmalara yansıtılmıştır (Rapkin 1990). Uluslararası sistemdeki ve dünya sistemindeki uzun süreli çevrimsel değişim konusunda tarihsel dayanaklara oturtulmuş ampirik araştırmalara süreklilik kazandırılmasına ek olarak bu araştırmalar ve tartışmalar, sosyal bilimin bilgi birikimine de katkıda bulunmuştur; bu katkılar Chase-Dunn (1989) tarafından incelenmiştir.

Bu diyalog ve tarihsel dayanaklara oturtulmuş uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitik kuramına artmakta olan ilgi, aynı zamanda, Uluslararası Araştırmalar Kurumu'nun Uluslararası Ekonomi Politik Bölümünde Dünya Tarihsel Sistemleri Altbölümü'nün oluşturulmasına da yol açmıştır. Dünya Tarihsel Sistemleri Bölümü'nün 1991 ve 1992 toplantıları, giderek artan sayıda üyesinin ve başka bazı kişilerin, “politik” ve “ekonomik” olarak her iki uzun çevrimin bileşimini içeren bir çalışmayı ve aynı zamanda merkez-çevre yapıları çalışmasını, 1500'den önceki dünya-sistemlerine veya bizim yapmakta olduğumuz gibi, 1500'den önceki dünya sistemine uygulamakta olduklarını göstermiştir. Dünyada birikim konusundaki tezlerimiz, araştırmanın tarihsel gündeminin sosyotarihsel zaman içinde daha da geriye taşınması yönünde bir girişim oluşturuyor... Bu girişim sayesinde, dünya sistemi ve uzun çevrim yaklaşımlarının kanıtlanmış üstünlükleri, dünya tarihinin araştırılmasına katkı yapacak biçimde genişletilmektedir. Modern çağ öncesi tarih ve arkeoloji ise, uluslararası

ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitik konularındaki çalışmalara katkıda bulunabilir ve belki onları “yeniden tanımlayabilir”.

Hem var olan dünya sistemi kuramına hem de uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitik kuramcılarına yönelttiğimiz anahtar soru, yalnızca zamanımızı ve son 500 yılı değil, insanlık tarihinin çok daha büyük bölümünü biçimlendiren temel tarihsel çevrimsel modellerin var olup olmadığıdır. Bugünkü tarihsel çevrimsel gelişme modelleri yalnızca 500 yıl önce “kapitalist üretim tarzı”nın ve “modern devletlerarası sistem”in doğuşuyla mı ortaya çıktı yoksa bunlar bizim 5. Bölümde öne sürdüğümüz gibi çok daha önce mi belirdi? Eğer bu modeller, üretim biçimleri ve hegemonik güçler arasındaki geçişleri aşıyorsa, ki biz kanıtların bunu gösterdiğini düşünüyoruz, o zaman bunun sosyal bilim açısından sonuçları gerçekten çok derin olur. Biz, tüm dünya tarihinin aynı olduğunu ileri sürerek bir tür “tarihüstücülük” tuzağına düşmek istemiyoruz. Dünya ekonomisindeki kesintisiz değişme ve yeniden yapılanma gerçeğini yadsımıyoruz. Böyle bir tutumdan uzagız; kabul ettirmeye çalıştığımız şey, “kapitalist modern dünya sistemi” ortaya çıkmadan çok önce dünya ekonomik sisteminde bir birikim sürecinin var olduğu, “kapitalist modern dünya sistemi”nin ortaya çıkışından çok daha öncesine tarihlenen (ve aslında bu sistemin doğuşuna ve nedeninin açıklanmasına katkıda bulunan) bu dünya sistemi-ekonomisindeki genişleme ve daralma çevrimlerinin sürekliliği olgusudur. Yineliyoruz; bu süreçler, temel karakteristikleri modern devletler sistemlerinden çok öncesine tarihlenen hegemonik güçlerin tarihsel yükselişleriyle, düşüşleriyle ve güç merkezlerinin değişmesiyle içsel olarak bağlantılıdır.

Varsayımlarımız, yalnızca uluslararası ilişkilerde ço-

ğunlukla ve uluslararası ekonomipolitikte belli bir düzeyde egemen olan kısa dönemli ve devletmerkezci görüşlere karşı olmakla kalmıyor, aynı zamanda bu disiplinlere meydan okuyor ve bu disiplinleri, insanlık deneyiminin daha fazlasını kapsama ve onu daha bütünsel olarak çözümleme yönünde kışkırtıyor. Sonuç olarak bizim tutumumuz, çağdaş dünyayı anlamaya ve onun için politika oluşturmaya çalışan herhangi bir uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomipolitik kuramının temeli olarak hem makrotarihsel ve hem de mikrotarihsel sosyoloji için ortam hazırlamaktadır. Uluslararası ilişkilere ve uluslararası ekonomipolitige dünya tarihi açısından yaklaşılması çağrısında bulunmak, dünya sisteminde bugün görülen değişikliklerin ve koşulların anlamsız veya saçma olduğu anlamına gelmez. Dünya tarihi yaklaşımlarının gerçek amacı, dünyada bugün sürmekte olan ve yarın da sürececek olan sosyopolitik süreçler ve bu süreçlere ilişkin politika hakkındaki anlayışımızı zenginleştirmek ve bu konularda bilgi vermektir. Bu yaklaşımın sosyal bilimsel, politik ve pratik bazı yansımalarını ve vardığımız sonuçları aşağıda açıklıyoruz.

KALKINMA ARAŞTIRMALARI

Kalkınma araştırmaları, bu durumuyla, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkabilmiş ve ikinci kuzeni "sosyalist kalkınma" gibi büsbütün ölmemişse de doruğuna ulaştıktan sonra inişe geçmiş durumdadır (Seers 1979, Hirschman 1981). Günümüzdeki dünya ekonomik krizi, "kalkınma" endişesinin yerine, Güney'de ve Doğu'da krizin yönetilmesi kaygısını geçirmiştir. Üstelik, kriz yönetiminin devlet politikası üzerinde herhangi bir demokratik denetime neredeyse olanak tanımamasına karşın, "kalkınma" kavramının yerini yeni moda bir sözcük olan "demok-

rasi" almış bulunuyor (Frank 1993b). Öte yandan, bizim savunduğumuz gibi, dünya sistemi zaten 5000 yıldan fazla bir süredir varlığını sürdürüyor; ne var ki, onun bu doğrultuda sistemli olarak araştırılması daha yeni başladı. Yeni başlamışken bile, bu dünya sisteminin hem varlığı hem de bu sistem üzerinde yapılan araştırmalar, kalkınma araştırmalarını ve doğrudan doğruya "kalkınma" olgusunu derinden etkilemektedir.

"Kalkınma" konusuna bir dünya sistemi perspektifiyle yaklaşmak, bildiğimiz "kalkınma"nın insanlar için ne kadar yararlı (yani tümünden yararsız değilse de yararının ne kadar az) olduğunun netleştirilmesine yardımcı olur. Feministler, "Kalkınma" denen şey kadınlar için kötüdür demektedirler (Frank 1991b). Eğer bu doğruysa, kalkınma günümüzde dünya nüfusunun yarıdan fazlası için kötü demektir. Ancak "kalkınma", Wallerstein'ın, açıkça Amin'in dolaylı olarak belirttiği gibi, çoğu erkek için de kötüdür: modern dünya sisteminin beş yüzyıllık varlığı boyunca dünyadaki gelirden ve refahtan artmakta olan kutuplaşma, erkeklerin çoğunluğuna yarar sağlamamıştır (yarar sağladığı kadınların sayısı daha da azdır). Yaklaşık olarak, bugün nüfusun % 20'si, dünyadaki tüm ürünlerin yüzde 80'ini alıyor; % 80'lik kesim ise ürünlerin geriye kalan % 20'sinden oluşan yoksulluğu paylaşmak zorunda kalıyor. Buna dayanarak Wallerstein, dünya nüfusunun çoğunluğunun 500, hatta 200 yıl öncesine göre kesinlikle daha kötü durumda olduğunu ileri sürmektedir. Amin, dünya ölçeğinde kutuplaşmanın ancak modern dünya (kapitalist) sisteminin doğuşuyla başladığı görüşünü savunuyor; ama dünya sistemi fikrini tarih boyunca çok daha gerilere uzatırsak, kutuplaşma ve "kalkınma" manzaraları daha da karacaktır.

Böyle de olsa, eğer yalnızca bir dünya sistemi varsa, o

zaman bu sistem içindeki “ulusal” (devlet düzeyindeki) kalkınma, bu sistemdeki bir bölgenin veya halkın durumunda ancak (geçici) bir iyileşme sağlayabilir. Bu durumda, doğrudan doğruya “kalkınma” terimi, dünya sisteminin yalnızca bir bölümünün değil, bütününün kalkınması amaçlanmıyorsa fazla bir anlam taşımaz (Frank 1991b). Yani “modernleşme” kuramına umut bağlamış veya modernleşmenin bedelini yüklenmek zorunda bırakılmış olanların acı deneyimi kadar dünya sistemi (kuramı), ister “kapitalist” ister “sosyalist” türde olsun, “modernleşme” kuramının ve politikasının (ulusal devlet ya da toplum düzeyindeki) bütün dayanaklarına meydan okumaktadır. “Sosyalist kalkınma” deneyimi, bu saptamanın doğruluğunu şaşırtıcı bir biçimde sergilemiştir. Birincisi, “sosyalizmin gelişmesi” “öteki” kalkınma türlerinin bazılarından farklı olarak ve her zaman yanılgıyla “sosyalist” diye nitelenen kalkınmadan biraz daha fazla bir şeydi; ama yine de her şeyin üstünde ve her şeyden önce (ulusal düzeyde-devlet düzeyinde) bir kalkınmaydı. Bunun maskesi düşürülerek bir kuru gürültü ve bir hayal olduğu artık ortaya konmuş bulunuyor. Ne yazık ki, başarısızlığın suçu, belki sağ ideolojide sola göre daha fazla olmak üzere ve gerçeğe aykırı biçimde bu kalkınmanın (ya da kalkınamamanın) “sosyalist” niteliğine yükleniyor. Gerçek şudur ki, “sosyalist kalkınma”, yalnızca çağlar boyunca az gelişmiş durumları süren ve bu durumda kalan bölgelerde denenmiş ve başarısızlığa uğramıştır; bu nedenle sözü edilen az gelişmişlik, onların tartışmalı sosyalizmlerinin değil, dünya sistemi içinde kendilerine miras kalan ve bugün de sürmekte olan konumlarının sonucudur. “Ama bazı kapitalist ülkelerin kalkındığı kesin” diyerek sitem edenler olabilir; onlara verilecek yanıt, dünyada çoğu kapitalist ülkenin ve bölgenin de “gelişme” göstermediği ve gelişmeyi aynı nedenle, yani “kapita-

list” ya da “sosyalist” sistemlerinden dolayı değil, dünya sistemindeki konumları nedeniyle başaramadıkları (!) olacaktır. Dolayısıyla, dünya sisteminin varlığı, bu sisteme katılma ve bu sistemin bilincinde olma, kalkınma *sorunsalı* denen şeye, savaş sonrasındaki kırk yıl boyunca uygulanan hatalı ve ideolojik bakıştan tümüyle farklı bir perspektif sağlar.

Kalkınma “politikası” ve “kuramı” büyük ölçüde bir saçma güldürü olagelmıştır. Bu tiyatro oyununda (ki ona trajedi de denebilir), ancak çok az sayıda aktör diğerlerinin zararına kâr etmekten ve zenginleşmekten başka şeylerin ardına düşmüştür. Bu saptama, yalnızca bunu doğal karşılayan “kapitalistler” için değil, durumu doğal karşılamasalar bile yine de kaçınılmaz bulan “sosyalistler” için de geçerlidir. Kalkınma kuramının politikalarını üreten temsilcileri ya daha sonra ortadan kayboldular ya da bu kuram, en başından beri hiçbir temsilciye sahip değildi. Söz konusu kişilerin tümü aynı çıkarıcı, rekabetçi dünya sisteminin temel öğeleriye nasıl başka türlü olabilirdi? Bu sistemde, belli bir zamanda, ancak birkaç kişi “kalkınma” yarışını kazanabilir ve bu üstünlüklerini de uzun süre koruyamazlar.

Dünya sistemi kuramı, bağımlılık kuramının doğal bir sonucu ise (ki bu iki kuramdan hiçbirine angaje olmamış gözlemcilerin savunduğu görüş budur), o zaman “dünya sistemi”nin de “bağımlılık” olgusu açısından bazı sonuçlar doğurması şaşırtıcı olmamalıdır. Söz konusu sonuçlar, kısaca bağımlılık olgusunu, yani dünya sisteminde aslında binlerce yıldan beri var olan bağımlılığı ortadan kaldırmanın veya dünya sisteminden bağımsız olarak var olmanın ya da bağımlılıktan kurtulup bağımsız duruma gelmenin olanaksız oluşudur. Dolayısıyla, Frank da (1967,1969) dahil olmak üzere *dependentistalar*, [bağımlılık kavramı yan-

lıları -ç.n.] çözümlemelerinde yapısal bağımlılığa merkezi bir yer vermekte haklıydılar. Ne var ki, aslında ne denli haklı olduklarını bilmiyorlardı; çünkü bağımlılık bir “sistem” yerine diğerini koymakla kolayca yok edilemez; çünkü yalnızca tek bir dünya sistemi vardır. Bu nedenle Frank'ın (1991b), “Gelişmenin Azgelişmişliği” başlığı altında kabul ettiği gibi *dependentistalar*, bağımlılık sorunu için kolay çözümler önermekle bir bakıma yanlış davranıyorlardı. Bağımlılık, binlerce yıl boyunca dünya sisteminin merkez-çevre yapısının asal bir parçası olmuştur ve kolaylıkla üstesinden gelinebilecek veya hemen yok olacak gibi de görünmemektedir. Her ne kadar birbirlerinden kopuk olgular değilse de, “bağımlı” (az)gelişmişliğe yönelik ilgi yerini, ekolojik olarak “sürdürülebilir kalkınma” konusuy- la ilgilenmeye bırakmaktadır (Redclift 1987).

EKOLOJİ

Tezimizin kapsamında tüm küreyi saran ve büyümekte olan çağdaş çevresel tehdide ve bu konuda dünya çapında oluşmuş bilince de değiniyoruz. İddia ediyoruz ki, dünya sisteminin oluşmasına yol açan etmenler, öncelikle çevresel kaygılar olmuştur (5. Bölüm). Mezopotamya ve Anadolu, Mısır ve Levant vs. arasındaki ilk ilişkiler, çevresel etmenlerin yol açtığı bölgesel yetersizliklerin üstesinden gelmek amacıyla ağır ağır oluşturulmuştu: Mezopotamya, Anadolu'dan çeşitli metaller, Mısır da Levant'dan kereste ithal etmek durumundaydı. Çevresel kaygılar ve çevre koşullarında oluşan değişiklikler, aynı zamanda Orta Asya'dan doğusundaki, güneyindeki ve batısındaki komşu bölgelere yönelik birçok göç ve istilâ hareketinin de temel nedenlerini oluşturuyordu. Ancak bu hareketlerin sonucunda ortaya çıkan insan etkinlikleri de, karşılığında derin çevresel so-

nuçlar doğurmuştu. Bunlardan bazıları bölgesel düzeyde çevre için yararlı ya da en azından çevrenin yüklenebileceği türden olmuş olabilir. Ama bazıları, derin çevresel yıkıma neden olmuş, olasılıkla iklimsel ve diğer çevresel değişikliklerle birleşerek, bölgesel çevre felaketlerine yol açmıştı. Sonuçta, İndüs Vadisindeki Harappa gibi uygarlıklar bütünüyle yok olmuştu.

Bununla birlikte, “merkezi” dünya sistemi, bir kez kurulduktan sonra bir bütün olarak varlığını sürdürdü. Gerçekten, kürenin gittikçe daha büyük bölümünü içine alarak yayıldı. Sonuçta, teknolojik gelişme, nüfus artışı ve kuşkusuz hem başka insanların hem de çevrenin sömürülmesi, ancak günümüzde bilincine varılmaya başlanan, üstelik giderek artan küresel çapta çevresel yıkımlara ve tehditlere yol açtı. Ancak dünya sisteminde, örneğin Amerika kıtalarında bölgesel çapta geniş bir çevre yıkımı ve bu konudaki bilinçlilik, bu sistemin genişlemesinin sonucu olarak, önce Alfred Crosby'nin “ekolojik emperyalizm” dediği gelişmeyle ortaya çıktı (A. Crosby, *Ecological Imperialism; The Biological Expansion of Europe 900-1900*, [1986]; Ekolojik Emperyalizm; Avrupa'nın Biyolojik Yayılması, 900-1900). Benzer, ama belki daha az dramatik olan insan kaynaklı çevresel darbeler, dünya sisteminin bazı Avrasya bölgelerinde daha önce de görülmüştü. Ancak günümüzde dünya sistemindeki ekolojik felaket, tam anlamıyla küresel çapta gerçekleşmektedir. Ne var ki, dünya sisteminin varlığı, bu felakete yol açanların sistemden en çok yarar sağlayan zenginler olması, faturasının ise, kendilerini ve cılız lokmalarını ekolojik tehdide ve dünya sisteminin yapısına ve işleyişine karşı en düşük düzeyde savunabilen yoksullara ödetilmesi anlamına gelmektedir. Bu yoksul halkların bazıları, geleneksel olarak antropologların araştırmalarına konu olmuştur.

Dünya sisteminin binlerce yıl boyunca geriye götürülmesi, bazı açılardan antropologları da ilgilendirmektedir. Bazı arkeologların düşüncelerine ve tartışıkları bazı sorunlara daha önce yer vermiştik. White ve Steward *tarzındaki* evrimcilik ve yeni evrimcilik, antropologlara zor günler yaşattı. Yine de, 5.000 yıllık zaman diliminin bile çok kısa kalması olasılığına karşın, 5.000 yıl veya daha uzun süreli bir dünya sistemi kuramının getirdiği daha geniş tarihsel bakış açısına yönelik ortak bir ilgi gelişmiş durumdadır. Lenskis (1982), 10.000 yıllık bir dünya sisteminden söz ediyor; fizik antropolojiyle uğraşanlar, kuşkusuz insan türünün ve göçünün milyonlarca yılıyla ilgilidirler. Bir başka konu, dışarıdan alınıp benimsenen icatlar karşısında bağımsız, özgün icatlardır. Uzun mesafeler arasındaki bağlantıların ve elbette aynı sistemde yer alma olgusunun önem kazanması, ortak sorunlara çözüm arayışının ve ortak güdülenmelerin sonucu olarak bir yerde yapılan icatların yayıldığını veya eşanlı ya da yinelenen buluşların gerçekleştirildiği olasılığını daha da inanılır kılmaktadır.

Bununla bağlantılı ve antropologlar arasında tekrar tekrar gündeme gelen bir sorun, inceledikleri toplumların şimdi veya başından beri bağımsız mı yoksa daha geniş bir toplumlar sisteminin üyeleri mi oldukları sorunudur. !Kung Kung'un (Çaliadamlarının) Kalahari Çölünde bağımsız bir varoluş sürdürdüklerini öne süren ve uzun zamandır doğru bulunan tez, şimdilerde giderek artan itirazlarla karşılaşmaktadır. Çoğu halklar gibi onlar da çok önceden beri geniş bir ilişkiler ağına katılmışlardır. Ama bu ilişkilerin içinde uzun süreden beri dünya sisteminin de bulunduğunu söylemek doğru olmayabilir. Ancak böyle bir olasılık da dışlanmamalıdır. Bununla birlikte, ekono-

mik antropoloji uzmanları arasında öteden beri süregelen “öz-biçim tartışması”nı kilitleyen Gordion düğümü, tartışılan “toplumlar”ın dünya sisteminin parçaları olduğu anlaşıldığında çözülebilir. Biçimciler, tüm toplumlarda ve tüm zamanlarda aynı ekonomik “yasaların” (örneğin arz-talep yasasının) yürürlükte olduğunu iddia ettiler. Özcüler, buna, çoğu toplumun “yeniden dağıtım” ve “karşılıklılık” ilkesine göre örgütlenmiş olduğunu söylerek karşı çıktılar. Yeni arkeolojik bulguların meydan okuduğu tanınmış özcü yazar Polanyi'den bu bağlamda yukarıda söz edilmişti. Bu bulgular ve biraz önce değindiğimiz yazarların görüşleri, hiç de biçimci olmaksızın 5000 yıllık dünya sisteminin varlığını destekler doğrultudadır.

Oradan oraya dolaşan avcılık ve toplayıcılıktan değilse bile göçebelikten [çobanlıktan -ç.n.] yerleşik tarıncılığa geçiş, bir zamanlar ileri sürüldüğü ölçüde tek yönlü bir süreç olmamıştı. Aksine, uyum sağlayıcı “geçiş” süreçleri, belli halkların yerleştiği dünya sisteminin parçası ve onun etkilenmelerine açık olan bölgelerdeki ekolojik ve sosyo-ekonomik değişikliklere tepki olarak, bazen ileri bazen de geri yönde yol almıştır (Bkz. Lattimore 1962). Böylece akrabalık ilişkilerine dayalı “toplumlar” dünya sisteminin bir parçası olarak görüldüğünde, kan bağı temelindeki sosyal örgütlenmeye duyulan antropolojik ilgi, farklı bir bağlamda yine ortaya çıkmaktadır.

Yalnızca veya daha çok akrabalık temelindeki örgütlenmeden dolaysız olarak türediği varsayılan siyasal örgütlenmenin yeniden yorumlanması özellikle gerekiyor. Siyasal örgütlenme ve özellikle devletin biçimlenmesi, yalnızca daha çok şu veya bu toplumdaki “içsel” gereksinimlere yanıt olmakla kalmamış, ama bu toplumların komşularıyla veya dünya sisteminin uzak bölümlerinden gelen istilacılarla kurdukları ilişkilerin ve yürüttükleri rekabetlerin de sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Politik örgütlenme ve dev-

letin biçimlenmesi, dünya sistemi çapındaki koşullara ve gelişmelere tepki olarak değişmişti. “İçsel” etmenlere veya “devletlerarası ilişkiler”e dayalı devlet örgütlenmesine ilişkin antropolojik yazın üzerine bir inceleme çalışması Cohen’de (1978) bulunabilir. Orta Asya ve onun Doğu, Güney ve Batı Asya’daki komşularıyla ilişkileri açısından bu sorunsal, antropolog Khazanov (1979) ve Barfield’in (1989) yanı sıra Frank (1992b) ve başkaları tarafından incelenmiştir. Irons’ı (1979) izleyen Barfield (1989: 6-7) konuyu şöyle özetliyor: “Göçebe çoban toplumlardaki hiyerarşik siyasal kurumlar, yalnızca devletli toplumlar ile dış ilişkiler sonucunda oluşturulur; hiçbir zaman, bu tür toplumların salt iç dinamiklerinin sonucu olarak ortaya çıkmaz”. Antropologlar Talal Asad (1979) *Anthropology and the Colonial Encounter* (Antropoloji ve Kolonicilerle Karşılaşma) ve Eric Wolf (1982) *Europe and the People Without History* (Avrupa ve Tarihsiz Halklar) adlı yapıtlarında, kolonici güçlerle yerli halklar arasındaki ilişkileri ele almışlardır. Bu yazarlar, görece daha yakın geçmişle ilgilenmekteyseler de, benzer sorunlar dünya sisteminde modern çağından daha önceki ilişkilerde de yaşanmıştı. Bu alanda özellikle ilgi çekici olan konu, birbiriyle bağlantılı olan etnisite* ve ırk olguları, bunların birbirleriyle ilişkileri ve bu olguların araştırılmasıdır.

ETNİK İLİŞKİLER, IRK İLİŞKİLERİ VE ARAŞTIRMALARI

Antropologlar açısından yaşamsal önem taşıyan bir başka alan, bugünkü etnik kimlikle özel bir bağlantısı olan etnik köken,** etnisite ve kuşkusuz bugünkü ırksal kimliğin be-

* Etnisite: ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen veya başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terim (ç.n.).

** İngilizce metinde ethnogenesis: etnisitenin oluşumu (ç.n.).

lirlenmesi sorunlarıdır. Avrasya içlerine, Avrasya boyunca ve Avrasya dışına aralıklarla yinelenen büyük *Völkerwanderungen* [kavimler göçü -ç.n.] ve kesintisiz süren, ama daha küçük çaptaki *Völkerwanderungen* etnisite ile ırkı birbirine katmış ve karıştırmıştır. Öyleyse bunlar bugün nasıl tanımlanabilir?

Etnik oluşum ve bugünkü etnisiteye ilişkin bilgimizdeki boşluklar ve bu konularla ilgili tartışmalar ne olursa olsun, bunların dayandıkları temeller ortada: Etnisitenin oluşumu gelenekle ilişkili olmaktan çok konumla ilişkilidir ve etnisite, “bizim” içimizdeki bir kimlikten çok “ötekiler” ile kurulan bir ilişkidir. Hem konum hem de ilişki özünde, devletçe ve diğer politik güçlerce belirlenir ve varlık, yokluk, özellikle de ekonomik refah durumundaki değişimler, etnik kimliğin algılanmasına ve bunun dışavurumunda gösterilen kararlılığın derecesine bağlı olarak değişir. Antropolog Frederick Barth (1969) *Ethnic Groups and Boundaries* (Etnik Gruplar ve Sınırlar) adlı yapıtında, konuma ve ilişkiye dayalı etnik kimliğin kabul edilmesini güçlü bir mantıkla savunur. Aynı şey, daha genel terimlerle Nathan Glazer ve Daniel Moynihan'ın *Ethnicity: Theory and Experience* (Etniklik: Kuram ve Deneyim) adlı yapıtında yinelenmişti. Bu ikinci yapıtı inceleyen Roger Ballard'ın (1976) sözleriyle özetlersek, “öyleyse etnisite, maddi çıkarla ahlaksal ve duygusal bağları kendi yapısında birleştiren politik bir olgudur”. Biz 5. Bölümde, bütün bunların, dünya sistemine katılmanın ve bu sistemdeki koşulları değiştirmenin en önemli öğeleri olduğunu iddia ediyoruz; öyle ki, etnik kimlik ve ırksal kimliğin belirlenmesi, bu sisteme katılmanın ve değişen koşulların sonucu olarak oluşan tepkilerdir. Dolayısıyla, binlerce yıllık dünya sistemi çalışmamız, bu kitabı yazdığımız sırada eski Sovyetler Birliği'ni ve Yugoslavya'yı şiddetle sarsmakta olan bu ya-

şamsal önemdeki sorunlarla da ilgilenmektedir. Bu noktada, küreselleşme ve yerelleşme hakkında daha önce sözünü ettiğimiz yazarları, Featherstone'u (1991) Friedman'ı (1991), S. Hall'u (1991), King'i (1991) ve diğerlerini yeniden anımsatabiliriz. Düşüncelerimizi tek bir tümceyle özetleyelim: Mikhail Gorbaçov'un Birleşmiş Milletler kürsüsünde dile getirdiği ve öyle sanıyoruz ki, ondan önce Hegel'in de söylediği gibi; "farklılık içinde birlik..." diyoruz.'

TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ

Feminist arkeologlar ve tarihçiler (onları yarattığı için Tanrıçaya şükürler olsun!) ataerkil olmayan "ortaklık" ilişkileri tarafından yönetildiği varsayılan, Paleolitik ve Neolitik geçmişi kazıp çıkarmaya veya yeniden yorumlamaya başlamışlardır. Ancak böyle ilişkilerin, özellikle Anadolu'daki Çatal Höyük'te ve Hacılar'da, Levant'taki Eriha kazı yerinde, daha sonra Girit'teki Minos'ta ve Balkanlarda, "yerel" nitelikte olduğu açığa çıkarılmıştı (özellikle Marija Gimbutas 1980, 1981 ve James Mellaart 1975, ardından Eisler 1987). Ataerkil olmayan tapınmaların, tanrıça kültürünün varlığını düşündüren heykelcikler Hindistan'ın doğusunda da bulunmuştu. Bu bilim insanlarının savına göre, söz konusu toplumlar, dolayısıyla Batı Yahudi-Hristiyan toplumu, ataerkilliğe daha sonra, ancak İç Asya'dan ve Orta Asya'dan silahlı istilacılar savaş yöntemlerini, askeri teknolojiyi, baskıyı getirip, bunlarla birlikte ataerkilliği yaygınlaştırdıktan sonra geçmişlerdi. Dolayısıyla bu feministler, Batı'daki ataerkilliğin, Doğu'nun uzak köşelerinden, İç Asya'dan (çağrısız) yayılmasının sonucu olduğunu öne sürüyorlar. Bu tez, James DeMeo'nun (1987, 1990, 1991) çalışmalarıyla desteklenmektedir. Onun savına göre, ana-cıl* olan (ama anaerkil olmayan) ilişkiler, Arabistan'ın ve

* İngilizce metinde matrlist (ç.n.).

Orta Asya'nın MÖ 4000-3500 dolaylarında çölleşmesinden önceki yağışlı, nemli ve yeşil dünyanın büyük bölümünde yürürlükte olan “özgün” ilişkilerdi. Sonra Afrika'dan başlayıp İç Asya'ya ve oradan Çin'e 8000 mil boyunca uzanan 1000 mil genişliğindeki, DeMeo'nun deyiimiyle Sahra-Asyatik kuşak baştan başta çöllerle kaplandı. Sonuçta bu kuşakta yaşayan çok sayıda insan kıtlık çekti, acımasız ve meydan okuyan gerçeklerin “ataerkilliği” de içeren “baba-cılık”* olgusunu beslediği köylü göçebeler haline dönüşmek zorunda kaldı.

Tarihi, daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet ilişkileri anlayışıyla veya feminist perspektifle yazmak (ve yeniden yazmak) tümüyle olumlu bir tutum olarak hoş karşılanmaktadır. Farklı ve değişen toplumsal cinsiyet ve aile ilişkileri, birikim, politika ve kültür-ideoloji alanlarında daha fazla sayıda “feminist-tarihi materyalist” çözümlemeye gereksinimimiz var. Çünkü tarihin büyük bölümü, kendi çıkarları doğrultusundaki erkeklerin egemenliğindedir ve erkek perspektifiyle yazılmıştır. Ancak yukarıda değinilen tarihin feminist türü doyurucu değildir ve aşağıda sıralanan en az dört zayıflığı ve sınırlılığı vardır: 1) Oldukça seçici bir yaklaşımla, özgün ortaklık ilişkilerine sahip oldukları tahmin edilen Akdeniz çevresindeki toplumlar üzerinde durulmakta ve ataerkillik, İç Asya'dan bu bölgelere ancak gecikmeli olarak yayılmış bir olgu olarak görülmektedir. 2) Ataerkillik, Akdeniz'in doğu yönünde yayılmış bir takım toplumlarda da çok öncelerden iyice yerleşmiş durumdaydı; 3) Karşılaştırmalı olarak bakıldığında ataerkilliğin, Orta Asya göçebe toplumlarında daha belirgin bir olgu olmadığı görülür; tam tersine Frank'da (1992b) şöyle yazıyor:

* İngilizce metinde: patrism (ç.n.).

Karşılaştığım tüm profesyonel Orta Asyacılar ulaştıkları kanıtların Eisler ve De Meo, tezlerini destekler nitelikte olup olmadığını sordum. İstisnasız tümü bu soruya olumsuz yanıt verdi. Elde ettikleri kanıtlara göre, aksine Orta Asya göçebe toplumları Avrasya'daki yerleşik komşularına göre kadınlara daha yüksek bir konum tanıdılar ve onlara göre daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet ilişkileri geliştirmişlerdi. Kanıtlarını bana, ancak sözlü olarak sunabilen insanlardan aktarma yapmaya çekiniyorum. Ancak bu sorun üzerine bir şeyler yazan bazılarından alıntı yapabilirim (iki kişilik bir örneklemeden alınan kısa parçaları olduğu gibi sunuyoruz): “Kadınlar yerleşik komşularında yaşayan kızkardeşlerine göre daha fazla saygınlık ve özerklik sahibiydiler... Ayrıntılar İç Asya'nın tüm tarihi için doğrulanamasa da, çoğu gezgin bu anlama gelecek yorumlar yapmıştır” (Barfield 1989: 25). Moğolların zamanına tarihlenen bilgiler, bozkır imparatorluklarında kadınların yerleşik komşularındaki kadınlara oranla daha fazla hak ve özgürlüğe sahip olduklarını gösteren ipuçları vermektedir. Bu göstergeler, Uygur İmparatorluğu için doğrulanmıştır (Kwanten 1979: 58).

(Frank 1992b: 20)

Son olarak, 4) ataerkillik gibi *dünya çapındaki* bir sorunun köklerine gitmek için daha çok Avrupa-Akdeniz odaklı bu feminist tarihçiler, çalışma alanlarını, dünya sistemi değilse de tüm dünya ölçeğinde genişletebilirse yerinde davranmış olacaktırlar. DeMeo'nun dünyanın her yanından toplanmış çokkültürlü verilerinin ötesinde *sistemli* bir dünya çözümlemesi, bu dünya çapındaki toplumsal cinsiyet ilişkileri sorununu belki biraz daha aydınlatabilir. Örneğin, dünya sistemindeki rekabetçi sermaye birikimi sürecinin vurgulanması sınıf ve devlet oluşumuna nasıl farklı bir bakış sağlıyorsa, aynı vurgu, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin biçimlenmesi hakkında da daha iyi bir perspektif ortaya koyabilir.

BAZI FELSEFİ, SOSYALBİLİMSEL VE POLİTİK İÇERİMLER

Bu tez ve yaklaşım kapsamında, aynı zamanda determinizm ile özgür irade arasındaki eskimiş felsefi ikilemden de söz ediyoruz. Dünya sisteminin oluşması ve bu sistemle bütünleşme kaçınılmaz ve “belirlenmiş” olabilir veya olmayabilir. Ancak bir kez var olduktan veya bir bölgeyi ya da halkı içine aldıktan sonra dünya sistemi, seçenekleri veya “özgür irade”yi hem sınırlamış veya “belirlemiş” hem de genişletmiştir. Kuşkusuz, dünya sisteminin oluşumu, genişlemesi ve bu sistemdeki “işbölümü”, hiç değilse bu sistemden yarar sağlayanlar, olasılıkla da sistemi yaygınlaştıranlar için maddi olanakları ve kültürel seçenekleri artırdı. Ancak işbölümü aynı zamanda rolleri de ayırdı; böylece sosyal yapıları ve tarihsel süreçleri güçlendirdi, seçenekleri sınırladı, belki de sisteme katılan herkesin bazı seçeneklerini belirledi. Kuşkusuz, dolaysız olarak sömürülenler ve baskı altında tutulanlar ve elbette sistem tarafından elelenenler, seçeneklerinin sınırlanması ve belki de büyük ölçüde önceden belirlenmesi olgusuyla karşı karşıya kaldılar. Bununla birlikte, sistemin doruğundaki konumları nedeniyle nimetlerin çoğunu elde edenler bile, sistemdeki konumlarını ve sistemden sağladıkları yararları sürdürebilmek veya artırabilmek için katlandıkları birtakım zorunlulukların, bazı davranışlarını “belirlediğini” gördüler. Dolayısıyla, sistemin “aşamalı gelişme” eğilimi kadar eşitsiz yapı ve çevrimsel süreç de, sistemdeki özgür irade olanaklarını aynı anda hem genişletir hem de sınırlı seçenekleri “belirler”. Ancak bu “determinizm”, önceden belirlenmiş değildir. Seçenekler, sistemin yapısı ve süreci içinde ve bunlar tarafından zamanın her noktasında belirlenir. Seçenekler, bir tür “görünmez el” tarafından ve tüm zamanlar

için önceden, belli bir eğilime göre kararlaştırılmış değildir. Sistemdeki tarihsel süreç ve aslında dünya sisteminin kendisi, akan bir buzul gibi çevreye hem uyum sağlayarak hem de onu değiştirerek kendi yolunu kendisi çizer.

Sistem, varlığının kabul edilmesinden, edilmemesinden bağımsız olarak vardır; ancak sistemin tanınması ve analizi, sosyal bilimde bütüncü yaklaşımı daha da ileriye götürür. Birçok sosyal bilimci ve tarihçi, bütüncü yaklaşımı ya kuramda yadsımaktadır veya sıra kuramı uygulamaya gelince, çok da bütüncü yaklaşım yanlısı görünmemektedir. Biz kendi çözümlememizin olabildiğince bütüncü olmasına çalışmaktayız. “Dünya-sistemleri” kuramcıları da öyle. Ama onlar ve biz bunu, “bütün” hakkındaki farklı görüşlerimizin yönlendirdiği değişik biçimlerde yapıyoruz. Amin (8. Bölüm) ve Wallerstein (10. Bölüm ve 1989b) için önem taşıyan ve bütün olan sistem, modern kapitalist dünya sistemidir. Bu, tüm dikkatini “onüçüncü yüzyıl dünya sistemi” üzerinde yoğunlaştırmış olmasına karşın, Lughod (bölüm 9 ve 1989) için de böyledir. Bu yazarların üçü de, eski sistemlerin incelenmesine daha fazla önem veren Ekholm’un ve Friedman’ın (2. Bölüm) yaptığı gibi, aynı zamanda diğer tarihsel dünya sistemlerini de kabul ederler. Aynı türden bütüncülüğü biz, tek bir dünya sisteminin ve bu sistemin 5000 yıllık gelişiminin araştırılmasına uyguluyoruz. Bu yaklaşımın hem dünya sistemi düşüncesinin ve ya perspektifinin hem de sosyal bilimde ve tarihte bütüncü yaklaşımın egemenliğinin doğru bir biçimde uygulanması olduğunu düşünüyoruz. Ekholm ve Friedman bunu benimseme eğilimindedirler, Abu-Lughod ise bu noktada kuşkucudur; Amin ve Wallerstein dünya-sisteminin bu şekilde genişletilmesini ve bütüncülüğün böyle kullanılması- nı yadsırlar. Amin ve Wallerstein tümüyle, Ekholm, Friedman ve Lughod ise bir dereceye kadar, bütüncü bir

yöntemle de araştırılabilecek olan ve böyle araştırılması gereken başka dünya sistemlerinin 1500'den önce var olduğunu, ama kendi koşullarında var olduğunu ileri sürmektedirler. Günümüzün dünya sistemi, gerçekten bizim iddia ettiğimiz gibi binlerce yıllık bir varoluşa ve tarihe sahipse, o zaman bizim bütüncü, uzak görüşlü yaklaşımımız kuşkusuz daha da yararlı duruma gelmektedir.

“Dünya-sistemleri” savunucusu meslektaşlarımız gibi, biz de “sacayağı” dediğimiz yaklaşımı benimsiyor ve uyguluyoruz: Bir sacayağı gibi, bizim sosyal dünya sistemi çalışmamız da, ekolojik-ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik-etik olmak üzere üç ayak tarafından aynı derecede desteklenmektedir. Şu veya bu zamanda bazılarımız birini ya da diğerini (veya diğerlerini) açıkça dışlayarak bu ayaklardan biri veya ikisi üzerinde ya aşırı ya da yetersiz biçimde yoğunlaşmış olabilir. Ancak pratikte, her zaman değilse de ilkece, üçünün de rolünü kabul ediyoruz. En fazla ihmal edilen, belki de ekonomik ayağın ekolojik malzemesidir. Bu, ne yazık ki, diğer pek çok toplum uzmanıyla ortak bir yetersizliğimizdir.

Tezimiz ve aynı zamanda bununla ilgili yukarıda gözden geçirilen tartışmalar, derin politik sonuçlar doğurmuştur. Amin ve Wallerstein, dünya sistemini bu sistemin üretim tarzıyla tanımlarlar. Binlerce yıllık dünya sistemi ve bu sistemin işleyiş tarzı hakkındaki çalışmamız, bizim buna karşı çıkmamıza neden oluyor. Gills, dünya sisteminin, bu sistemdeki “üretim tarzları”yla karıştırılmaması gerektiğini ısrarla belirtir. Dünya birikim sürecinin gelişmesinde tüm zamanlarda tarzların kompleks bir karışımını veya birbirlerine eklemlenmiş halini saptar ve dünya sisteminin ege-men tek bir tarzla özdeşleştirilmesini kabul etmez. Frank (6. Bölüm) daha da ileri giderek, feodalizmin ve sosyalizmin, ama onlar kadar kapitalizmin de sosyal bilimsel çö-

zümlememizden tümüyle dışlanmaları gereken “salt” ideolojik biçimler olduğunu ileri sürer.

Bu sorun belki de, Amin'in ve Wallerstein'in da katıldığı sosyal bilimsel tartışmanın merkezindeki siyasal sorundur. Söz konusu tartışmada yer alanlar, modern dünya sisteminin yalnızca kapitalist üretim tarzı tarafından karakterize edildiğini savunmaktadırlar. Dünya sisteminin analizinin 1500 öncesine taşınabileceği ve taşınması gerektiği önerisini kabul etmemelerinin nedeni budur. “Ondan önce başka dünya-sistemleri vardı” diyorlar; Abu-Lughod da onlara katılıyor. Amin ve Wallerstein, olasılıkla tüm Marksistler ve daha önce başka dünya sistemlerinin varlığını kabul eden ya da etmeyen diğer birçok kişi gibi, daha eski çağlarda diğer üretim tarzlarının egemen olduğunda ısrar ediyorlar. Amin, Mao Zedung'u anımsatarak, tüm tarzları geçmişte ve günümüzde “politikanın (ve ideolojinin) hâkim olduğu” “haraca dayanan” üretim tarzları adı altında toplar. Bunun tersine, modern kapitalist dünya sisteminde ve dünya sistemi ölçeğinde, ekonomik değer yasası egemendir.

Bunun hiç de yeni bir şey olmadığına ısrar ediyoruz. Bu nedenle Frank da, dünyanın büyük bölümünün daha önceki tarihinin tümüyle “kapitalist” olarak nitelendirilmesinin anlamsız olacağını öne sürmektedir. Eğer “kapitalizm” bir “şeyi” diğerinden ayırt etmiyorsa, o zaman bu etiket korumanın anlamı yoktur. Amin, Wallerstein ve başka pek çok yazar, “kapitalizm”in benzersiz olduğunda direnir. Kuşkusuz günümüzde, özellikle politik-ideolojik sağ, “kapitalizm”i sosyalizmden ayrımlanmış ve ayrımlanabilir olarak görüyor. Frank, bu kategorilerin herhangi bir sosyalbilimsel veya ampirik içeriği olduğunu yadsır ve bunların, ancak kafa karıştırmaya, şaşırtmaya ve ideolojik “bilinç yanıltma” amaçlarına hizmet ettiğini ileri sürer.

Bu kategorilerin kullanımı (veya kötüye kullanımı) ve yerlerine başkalarının konulması, önemli ölçüde bugünkü dünyada bazı büyük olayların çözümlemesine ve kavranmasına, özellikle tarihin sonunun değil, ama “sosyalizm”in ve Amerikan “hegemonyası”nın sona ermesi olaylarının çözümlenmesine dayanır. İdeolojik sinyaller veya daha kötüsü saplantılar, dünya politik-ekonomik sisteminin, kapitalizmin Avrupa’da ve Avrupa hegemonyasının dünyada doğuşundan çok öncesine tarihlendiğini görmemizi çok uzun zaman engelledi. Avrupa’nın yükselişi, önceden var olan bir sistem içinde Doğu’dan Batı’ya hegemonik bir yer değiştirmeyi temsil ediyordu. O zaman bir geçiş olduysa bu, yeni bir sistemin oluşumundan çok, sistemin içindeki hegemonik bir yer değiştirmeydi. Şu anda biz, dünya sisteminde hegemonyanın yeniden batıya, Pasifik’in karşı kıyısına doğru kayacağını haber veren ardışık hegemonya ve rekabet periyodlarından birindeyiz. Yineliyoruz, sistemi egemen üretim tarzıyla özdeşleştirmek bir yanılgıdır. Feodalizmden kapitalizme geçiş diye bir şey hiç gerçekleşmedi. Ne de kapitalizmden sosyalizme benzer bir geçiş oldu. Eğer bu “üretim tarzı” kategorileri bizi gerçek dünya politik-ekonomik sistemini görmekten alıkoyuyorsa, bunları tümüyle terk etmek daha uygun olacaktır.

Sormamız gerekir: Avrupa’da feodalizmden modern dünya kapitalist ekonomisine ve sistemine onaltıncı yüzyıldaki “bilimsel” geçişi tasarlarlarken Frank’ın ve Wallerstein’in “ideolojik” gerekçesi neydi? Bu gerekçe, bütün dünyada bir anda değilse de, en azından bir ülkenin ardından “bir başka ülkede sosyalizm”in gerçekleşeceğine ve böylece feodalizmden kapitalizme geçişi, kapitalizmden sosyalizme geçişin izleyeceğine olan inançtı. Geleneksel Marksistler ve bizimle tartışan diğer yazarlar, aslında eski ama kendileri için daha güncel olan bir geçişe, (feodal) bir üre-

tim tarzından (kapitalist) bir diğerine geçildiğine olan inançlarını koruma niyetindeydiler. Bu tutumlarının politik-ideolojik nedeni, bir başka ve farklı saydıkları sosyalist üretim tarzına, daha sonra gerçekleşecek geçişin tasarımını yapmalarıydı. Klasik olsun olmasın, yukarıda alıntı yaptığımız Brenner (Aston ve Philpin 1985'de) ve Anderson (1974) gibi Marksistlerin konumu buydu (ya şimdi?). Şimdi, “önkapitalizm” ve bunun uzantısı olarak önsosyalizm kavramlarına sığınan Wallerstein gibi Samir Amin de (1989) aynı tutumu sürdürüyor. (Tiananmen katliamının ardından koltuğunu bırakmak zorunda kalmadan önce Çin başbakanı Zhao Ziyang da, Çin'in bugün ancak sosyalizmin “ilkel” aşamasında olduğu görüşünü ortaya atmıştı.)

İnsanlar “bilimsel” kategorilerinden vaz “geçiş”i göze alabilseler, kendilerini ve okurlarını “İkinci” ve “Üçüncü” dünyalarda yakın geçmişte yer alan olaylarla ilgili olarak birtakım politik düş kırıklıklarından ve yanılsamalardan kurtarabilirler. Bu “geçiş” ve “tarz” kategorileri vazgeçilmez olmadığı gibi yararlı araçlar bile değildir; daha çok, dünya sisteminin geçmişteki temel sürekliliğinin ve özüne ilişkin niteliklerinin bilimsel olarak araştırılmasının önündeki engellerdir. Bunlar aynı zamanda politik savaşımımızı ve bu sistemin şu andaki ve gelecekteki gelişmesini göğüsleme ve onu yönlendirme yeteneğimizi de zincire vurmaktadır.

Biz hepimiz, tüm küreyi saran yapı gerçeğini ve bütün bir dünya sisteminin kendisinin uzun tarihsel gelişimini görmekle çok daha yerinde davranmış oluruz; bütün söylemek istediğimiz bu. Sistemin “farklılık içinde birliği”ni daha iyi anlayabiliriz... Bu, düşünme tarzında oluşacak gerçek bir “geçiş” olabilir. Bu “geçiş”, dünya sisteminde gerçekten var olan farklılıklar arasında daha iyi seçim yapmamıza yardım edecektir -*Vives cettis differences!** Dahası,

* Fransızca: yaşasın farklılıklar (ç.n.).

düşünme tarzındaki bu geçiş, sosyal açıdan kötü farklılıklara karşı iyiden yana savaşımımızda bize rehberlik edebilir ve var olan gerçek geçişleri anlamamıza yardımcı olabilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz etiketlerin, insanların üzerinde tartışmak, uğrunda savaşmak zorunda oldukları ve gerçekten tartışıp savaştıkları gerçek dünya sistemi sorunları konusunda kafa karışıklığı ve şaşkınlık yarattığını ileri sürüyoruz. Bu etiketlere olan inanç, tek ve gerçekten var olan dünya sisteminde uygulamaya konulma olanakları çok az olan ya da hiç olmayan siyasal “sistemler” ve kendi yazgısını belirleme hakkı üzerindeki anlaşmazlıkları derinleştirir. Öte yandan aynı etiketler, gerçek toplumsal hareketlerin ya yanlış yönlendirilmesine veya ateşlerinin düşürülmesine yardımcı olur. Dünya sistemi tarihi konusunda aralarında var olan uzlaşmazlıklara karşın Amin, Frank ve Wallerstein, Giovanni Arrighi ve Marta Fuentes ile birlikte *Transforming the Revolution: Social Movements and the World System* (Devrimin Dönüştürülmesi: Sosyal Hareketler ve Dünya Sistemi) adıyla ortak bir kitap yazabilecek kadar uzlaşabiliyorlar. Birlikte ulaştığımız sonuç şu: *A luta continua!*

NOT

Bu bölüm ilk kez 1992'de “The Five Thousand Year World System: An Interdisciplinary Introduction” (Beş Bin Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinlerarası Bir Giriş) başlığı ile *Humbolt Journal of Social Relations* 18 (1): 1-79 özel sayı: (World System Analysis)'da yayımlandı.

KAYNAKÇA

Abu-Lughod, J., *Before European Hegemony. The World System AD 1250-1350*, Oxford University Press, New York, 1989.

- Adams, R. M., "Anthropological perspectives on ancient trade," *Current Anthropology* 15(3), Eylül 1974.
- Adelson, H. L., *Medieval Commerce, Van Noserand*, Princeton, 1962.
- Algaze, G., "Prehistoric world systems, imperialism, and the expansion of some early pristine states" (yayımlanmamış metin), tarihsiz.
- Allen, M., "Assyrian colonies in Anatolia," "The mechanisms of underdevelopment: an ancient Mesopotamian example," *Review* 15 (3) (Yaz), 1984.
- Allerdyce, G., "Toward world history: American historians and the coming of the world history course," *Journal of World History* 1 (1) (İlkbahar), 1990, s. 23-76.
- Amin, S., *Eurocentrism*, Londra, Zed, 1989.
- Amin, S., Arrighi, G., Frank, A. G., and Wallerstein, I., *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System*, Monthly Review Press, New York, 1990.
- Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983.
- Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*, New Left Books, Londra, 1974.
- Asad, T. (der.), *(Anthropology and the Colonial Encounter*, Ithaca Press, Londra, 1973.
- Aston, T. and Philpin, C. (der.), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, MA: Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Baechler, J., Hall, J. A., and Mann, M. (der.), *Europe and the Rise of Capitalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1988.
- Ballard, R., "Ethnicity: theory and experience (a Review Article)," *Journal of the Community Relations Commission* 5 (3) (Sonbahar), 1976.
- Barfield, T., *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.

- Barth, F. (der.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Little, Brown, Boston, 1969.
- Beckwith, C., *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton: Princeton University Press, Princeton, 1987.
- , "The concept of the 'barbarian' in Chinese historiography and western Sinology: rhetoric and the creation of Fourth World nations in Inner Asia" (yayımlanmamış metin), 1990.
- Bernal, M., *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1987.
- Blaut, J., "Where was capitalism born?" *Radical Geography* içinde, (der.) R. Peet, Maasoufa Press, Chicago, 1953, s. 95-110.
- Braudel, F., *El Mediterraneo y el Mundo Mediterraneo en la Epoca de Felipe II*, Mexico: Fondo de Cultura, c. 1, 1953.
- , *Civilization and Capitalism*, 3 cilt, Harper & Row, New York, 1984-4.
- Cameron, R., "The logistics of European economic growth: a note on historical periodization," *Journal of European Economic History* 2 (1), 1973, s. 145-8.
- Champion, T. C. (der.), *Centre and Periphery: Comparative Studies in Archaeology*, Unwin Hyman, Boston, 1989.
- Chase-Dunn, C., "Rise and demise: world-systems and modes of production" (yayımlanmamış metin), 1986.
- , "Core/periphery hierarchies in the development of intersocietal networks" (yayımlanmamış metin), 1989.
- Chase-Dunn, C. and Hall, T. D. (der.), *Core/Periphery Relations in Precapitalist Worlds*, Boulder, CO, Westview Press, 1991.
- Chaudhuri, K. N., *Trade and Civilization in the Indian Ocean. An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- , *Asia Before Europe. Economy and Civilization of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

- Childe, G., *Man Makes Himself*, Mentor, New York, 1936.
- , *What Happened in History*, Pelican, Harmondsworth, 1942.
- Cohen, R., "State origins: a reappraisal," *The Early State içinde*, der. H. J. M. Claessen and P. Skalnik, Mouton, The Hague, 1978.
- Cox, R. W., "Social forces, states and world orders: beyond international relations theory," *Millennium: Journal of International Studies* 10 (2), 1981, s. 126-55.
- , "Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method," *Millennium: Journal of International Studies* 12 (2), 1983, s. 162-75.
- , *Production, Power, and World Order*, Columbia University Press, New York, 1987.
- Crosby, A. W., *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Curtin, P. D., *Cross-Cultural Trade in World History*, MA, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Dales, G. F., "Shifting trade patterns between the Iranian Plateau and the Indus Valley in the third millennium BC," *Colloques Internationaux*, dur CRNS No. 567, 1976.
- DeMeo, J., "Desertification and the origins of armoring: the Saharasia connection," *Journal of Orgonomy* 21 (2), 22 (1 & 2), 23 (2), 1987.
- , "Origins and diffusion of patrism in Saharasia: evidence for a worldwide, climate-linked geographical pattern in human behavior," *Kyoto Review* 23(Bahar), 1987.
- , "Origins and diffusion of patrism in Saharasia c. 4000 BC: evidence for a worldwide, climate-linked geographical pattern in human behavior," *World Futures* 30 (4), 1991.
- Denemark, R. and Thomas, K., "The Brenner-Wallerstein debate," *International Studies Quarterly* 33 (Mart), 1988.
- de Ste Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Duckworth, Londra, 1981.

- Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1963 [özgün 1946] .
- Dodgshon, R. A., *The European Past: Social Evolution and Spatial Order*, Macmillan, Londra, 1987.
- Dopsch, A., *Wirtschaftsliche und soziale Grundlagender Europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit Caesar bis Karl den Grossen*, L.W. Seidel & Sohn, Vienna, 1918 & 1923/4.
- Eisler, R., *The Chalice and the Blade. Our History, Our Future*, Harper & Row, San Francisco, 1987.
- Fairbank, J. K., *Trade and Diplomacy on the China Coast*, Stanford University Press, Stanford, 1969.
- Farmer, E. L., "Civilization as a unit of world history: Eurasia and Europe's place in it," *The History Teacher* 18 (3) (Mayıs), 1985. s. 347-63.
- , ve arkadaşları, *Comparative History of Civilizations in Asia*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1977.
- Featherstone, M. (der.), *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage, Londra, 1991.
- Finley, M. I., *The Ancient Economy*, 2. baskı, Hogarth Press, Londra, 1985.
- Frank, A. G., "Con que modo de produccion convierte la gallina maiz en huevos de oro?" *El Gallo Ilustrado Suplemento de El Dia*, Meksika, 31 Ekim ve 25 Kasım 1965.
- , *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York, 1967.
- , *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, Monthly Review Press, New York, 1969.
- , *World Accumulation 1492-1789*, New York, Monthly Review Press; Londra, Macmillan, 1978a.
- , *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York, Monthly Review Press; Londra, Macmillan, 1978b.
- , "A theoretical introduction to five thousand years of world system history," *Review* 13 (2) (Bahar): 1990a, s. 155-248.

- , “The thirteenth century world system: a Review Essay, *Journal of World History* 1 (2) (Güz), 1990b, s. 249-56.
- , “A plea for world system history,” *Journal of World History* 2 (1) (Kış), 1991a, s. 1-28.
- , “The underdevelopment of development,” *Scandinavian Journal of Development Alternatives*, özel sayı, 10, 1991b, (3): 5-72. İspanya’da El Subdesarrollo del Desarrollo: Un Ensayo Autobiografico başlığıyla yayımlandı, Editorial Nueva Sociedad, Caracas, 1991.
- , “Fourteen Ninety-Two Once Again,” *Political Geography* 11 (4) (Temmuz), 1992a, s. 386-93.
- , *The Centrality of Central Asia*, University Press, Center for Asian Studies Amsterdam (CASA), Comparative Asian Studies (CAS), 8, 1992b.
- , “1492 and Latin America at the margin of world history: East > West hegemonial shifts 992-1492-1992,” *Comparative Civilizations Review* 28 (İlkbahar), 1993a, s. 1-40.
- , “Marketing democracy in an undemocratic market,” *Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order içinde*, (der.) Barry Gills, Joel Rocamora, and Richard Wilson, Pluto Press and Transnational Institute, Londra, 1993b.
- , “Bronze Age world system cycles,” *Current Anthropology* 34 (4), (Ağustos-Ekim), 1993b.
- Friedman, J., “Being in the world: globalization and localization,” *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity içinde*, (der.) M. Featherstone, Sage, Londra, 1991.
- Gernet, J., *A History of China*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1985.
- Gill, S., *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1990.
- Gills, B. K., “Synchronization, conjuncture and centre-shift in east Asian international history,” *International Studies Association toplantılarında sunulan tebliğ*, Londra (Nisan), 1989.

- , "The hegemonic transition in east Asia: a historical perspective," Gramsci and International Relations içinde, (der.) Stephen Gill, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 186-212.
- Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1981.
- , *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1987.
- Gimbutas, M., *The Early Civilization of Europe*, UCLA Indo-European Studies Center, Los Angeles, 1980.
- , *The Goddesses and Gods of Old Europe, 7000-3500 BC*, University of California Press, Los Angeles, 1981.
- Glazer, Nathan and Moynihan, Daniel P., *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1975.
- Goldstein, J. S., *Long Cycles. Prosperity and War in the Modern Age*, Yale University Press, New Haven, 1988.
- Goldstone, J. A., *Revolutions and Rebellions in the Early Modern World*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- Gouldner, A., *The Two Marxisms*, Londra: Macmillan, Londra, 1980.
- Hall, J. A., *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*, Penguin, with Basil Blackwell, Londra/Oxford, 1985.
- Hall, S., "The local and the global: globalization and ethnicity," Culture Globalization and the World-System içinde, (der.) A. D. King, Macmillan, Londra, 1991.
- Hiebert, F. T. and Lamberg-Karlovsky, C. C., "Central Asia and the Indolranian borderlands", Iran içinde 30: 1992, s. 1-15.
- Hilton, R. H. (der.), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, New Left Books, Londra, 1976.
- Hirschman, A. O., *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1981.

- Hodgson, M. G. S., "Hemispheric interregional history as an approach to world history," *Unesco Journal of World History/Cahiers d'Histoire Mondiale* 1 (3): 1954, s. 715-23.
- , "The unity of later Islamic history," *Unesco Journal of World History* 5 (4), 1958, s. 879-914.
- , *The Venture of Islam*, University of Chicago Press, 3 c., Chicago, 1974.
- Hopkins, T. and Wallerstein, I., "Capitalism and the incorporation of new zones into the world-economy," *Review* 10 (5/6) (Yaz/Güz), 1987, s. 763-79.
- Huntington, E., *The Pulse of Asia: A Journey in Central Asia Illustrating the Geographic Basis of History*, Houghton Mifflin, New York, 1907.
- Irons, W., "Political stratification among pastoral nomads," *Pastoral Production and Society*, (der.) L'Equipe Ecologie et Anthropologie des Societes Pastorales içinde, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1979.
- Jameson, F., "Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism," *New Left Review* 146 (Temmuz-Ağustos): 1984, s. 53-92.
- Johnson R. J. and Taylor, P. J. (der.); *A World in Crisis? Geographical Perspectives*, Blackwell, Oxford, 1986.
- Jones, E. L., *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1981.
- Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.
- Keohane, R. O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Khazanov, A. M., *Nomads and the Outside World*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1979.
- King, A. D., *Urbanism, Colonialism and the World-Economy*, Routledge, Londra, 1990.

- (der.), *Culture, Globalization and the World-System*, Macmillan, Londra, 1991.
- Kohl, P. L., "The balance of trade in southwestern Asia in the mid-third millennium," *Current Anthropology* 19 (3) (Eylül), s. 463-92, yorumlar içerir, 1978, s. 476-85.
- , "The ancient economy, transferable technologies and the Bronze Age world-system: a view from the northeastern frontier of the ancient Near East," *Centre and Periphery in the Ancient World* içinde, (der.) M. Rowlands, M. Larsen, and K. Krisitansen, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1987, s. 13-24.
- , "The use and abuse of world systems theory: the case of the 'Pristine' West Asian state," *Archaeological Thought in America* içinde, (der.) C. C. Lamberg Karlovsky, Cambridge University Press, , Cambridge, MA, 1989, s. 218-40.
- , "The Transcaucasian 'periphery' in the Bronze Age: a preliminary formulation," *Resource, Power and Interregional Interaction*, (der.) E. M. Shortman and P. A. Urban, Plenum, New York, 1991.
- Krasner, S. (der.), *International Regimes*, Cornell University Press, Ithaca and Londra, 1983.
- Kwanten, Luc, *Imperial Nomads*, Leicester: Leicester University Press, Leicester, 1979.
- Lash, S. ve Urry, J., *The End of Organized Capitalism*, Polity Press, Oxford, 1987.
- Lattimore, O., *Inner Asian Frontiers of China*, Beacon Press, Boston, 1962.
- Lenski, G. ve Lenski, J., *Human Societies*, McGraw-Hill, 4. baskı, New York, 1982.
- Lombard, M., *The Golden Age of Islam*, North Holland, Amsterdam, 1975.
- Mann, M., *The Sources of Social Power*, c. 1: A History of Power from the Beginning to AD 1760, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1986.

- McNeill, W. H., *The Rise of the West: A History of the Human Community*, University of Chicago Press, Chicago, 1963.
- , *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, University of Chicago Press, Chicago, 1964.
- , *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*, Oxford: Basil Blackwell, Oxford, 1983.
- , "The Rise of the West after twenty-five years," *Journal of World History* 1 (1), 1990.
- Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, Thames & Hudson, Londra, 1975.
- Modelska, G., *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, Londra, 1987.
- , "World system evolution: a learning model," International Studies Association, 32. yıllık toplantısına sunulan tebliğ Vancouver, 20-23 Mart 1991.
- Modelska, G. and Thompson, W., *Sea Power in Global Politics 1494-1993*, Macmillan, Londra, 1988.
- North, D. C. ve Thomas, R. P., *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1973.
- Nowak, L., *Property and Power. Towards a Non-Marxian Historical Materialism*, D. Reidel, Dordrecht/Boston/Lancaster, 1983.
- Orlin, L. L., *Assyrian Colonies in Cappadocia*, The Hague: Mouton, 1970.
- Orwell, G., 1984, *San Diego*, Harcourt Brace Jovanovich, CA, 1977.
- Palan, R. ve Gills, B.K. (der.), *Transcending the State/Global Divide: The Neo-Structuralist Agenda in International Relations*, Boulder, Lynne Rienner, CO, 1993.
- Palat, R. A. ve Wallerstein, I., "Of what world system was pre-1500 'India' a part?" "Merchants companies and trade," konusunda düzenlenen uluslararası Kologiyuma sunulan teb-

- liğ, Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 30 Mayıs-2 Haziran. *Revision Merchants, Companies and Trade* içinde yakında çıkacak (der.) S. Chaudhuri ve M. Morineau (yakında çıkacak), 1990.
- Peet, R., *Global Capitalism: Theories of Societal Development*, Routledge, Londra, 1991.
- Pirenne, H., *Economic and Social History of Medieval Europe*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1936.
- Polanyi, K., "Traders and trade," *Ancient Civilization and Trade* içinde, (der.) J.A. Sabloff and C.C. Lamberg-Karlovsky, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1975.
- , *The Livelihood of Man*, (der.) H.W. Pearson, Academic Press, New York, 1977.
- Polanyi, K., Arensberg, C. ve Pearson, H. W., *Trade and Markets in the Early Empires*, The Free Press, Glencoe, 1957.
- Quigley, C., *The Evolution of Civilizations. An Introduction to Historical Analysis*, Macmillan, New York, 1961.
- Rapkin, D. P., *World Leadership and Hegemony*, Lynne Rienner, Boulder, 1990.
- Ratnagar, S., *Encounters: The Westerly Trade of the Harappan Civilization*, Oxford University Press, Delhi, 1981.
- Redclift, M., *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*, Methuen, Londra ve New York, 1987.
- Robertson, R., "Globality, global culture and images of world order," *Social Change and Modernity* içinde, (der.) H. Haferkamp and N. Smelser, University of California Press, Berkeley, 1990.
- Rowlands, M., Larsen, M. and Kristiansen, K. (der.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1987.
- See, H., *Les Origines du Capitalisme Moderne*, Armand Colin, Paris, 1951 [orijinal 1926].
- Seers, D. (der.), *Dependency Theory: A Critical Reassessment*, Frances Pinter, Londra, 1979.

- Sherratt, A., "Core, periphery and margin: perspectives on the Bronze Age" (yayımlanmamış metin), tarihsiz.
- , "What would a Bronze Age world system look like?" Pre-historic Society toplantısında sunulan tebliğ, Bristol, 10-12 Nisan 1992.
- Sherratt, A. ve Sherratt, S., "From luxuries to commodities: the nature of the Bronze Age trading system," *Bronze Age Trade in the Mediterranean içinde*, (der.) N. H. Cole, Paul Astroms Forlag, Jonsered, 1991, s. 351-84.
- Silver, M., *Economic Structures of the Ancient Near East*, Croom Helm, Londra, 1985.
- Soja, E. W., *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, Londra, 1988.
- Sombart, W., *Luxury and Capitalism*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1967.
- , *The Jews and Modern Capitalism*, B. Franklin, New York, 1969.
- Stavrianos, L. S., *The World to 1500: A Global History*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1970.
- Szücs, J., "The three historical regions of Europe," *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (2-4), 1983, s. 131-84.
- Taylor, P. J., *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, Longman, Londra, 1989.
- Teggart, F. J., *Rome and China: A Study of Correlations in Historical Events*, University of California Press, Berkeley, 1939.
- Thompson, W. R. (der.), *Contending Approaches to World System Analysis*, Sage, Beverly Hills, 1983.
- , *On Global War: Historical-Structural Approaches to World Politics*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.
- Thrift, N., "The geography of international economic disorder," *A World in Crisis? Geographical Perspectives içinde*, (der.) R. J. Johnson and P. J. Taylor, Blackwell, Oxford, 1986, s. 12-67.

- Tilly, C., *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, Russell Sage Foundation, New York, 1984.
- Toynbee, A., *A Study of History* (Somervell özeti), Oxford: Oxford University Press, Oxford, 1946.
- Wallerstein, I., *The Modern World-System*, c. 1, Academic Books, New York, 1974.
- , *The Modern World System*, c. 2, Academic Books, New York, 1980.
- , *The Politics of the World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- , *The Modern World System*, c. 3, Academic Books, New York, 1988a.
- , "The 'Discoveries' and Human Progress", *Estudos e Ensaios*, 1988b.
- , "World system analysis: the second phase," American Sociological Association PEWS yıllık toplantısına sunulan tebliğ, San Francisco, 13 Ağustos 1989a.
- , "The West, capitalism, and the modern world-system," prepared as a chapter in J. Needham, *Science and Civilization in China*, c. 7, 1989b: The Social Background, bölüm 2. kısım 48: "Social and economic considerations" (yakında çıkacak), *Review* XV, 4, Güz içinde 1992.
- , "Culture as the ideological battleground of the modern worldsystem," *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 21 (1) (Ağustos), 1989c.
- , *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 1991.
- Wilkinson, D., "Central civilization," *Comparative Civilizations Review* 17 (Güz), 1987, s. 31-59.
- , "The future of the world state: from civilization theory to world politics," *International Studies Association* yıllık toplantısında sunulan tebliğ, Londra, 28 Mart-1 Nisan 1989.

Wolf, E., *Europe and the People without History*, University of California Press, Berkeley, 1982.

Woolf, G., "World-systems analysis and the Roman empire," *Journal of Roman Archaeology* 3, 1990.

II. BÖLÜM

Teorinin ve Çözümlemenin Yapı Taşları

Eski Dünya Sistemlerinde “Sermaye” Emperyalizmi ve Sömürü

K. Ekholm ve J. Friedman

GİRİŞ

Ücretli emek olmaksızın sermayenin var olamayacağını, emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşamasını oluşturduğunu ve sanayi devriminden önce, yalnızca saygınlık kazanmaya, gösteriş için tüketime ve “sosyal nedenler” ile ittifakların sürdürülmesine dayalı “kapalı” ekonomilerin var olduğunu savunanlara yukarıdaki başlık kışkırtıcı gelebilir (Polanyi 1947, Finley 1973: 130, 158). Bu başlığı seçmemizin nedeni, geliştirdiğimiz argümanın antropolojide, antropolojiyle bağlantılı tarihte ve arkeolojide, dünya tarihini birbirinden tümüyle farklı piyasa-piyasa dışı veya kapitalizm-kapitalizm öncesi sistemlere bölme eğilimine karşı olmasıdır. Bu tür “özcü” ve “tarihsel materyalist” kategorilerin, ilk uygarlıkların doğuşundan itibaren sosyal evrimin bazı temel sürekliliklerini karartarak gözden saklayan, ger-

çeğin hatalı yorumlarına dayandığını hissediyoruz. Bizim bakış açımızdan, eski dünyada “kapitalizm”in bir türü kesinlikle var oldu, “dünya ekonomileri” var oldu ve bu tür sistemlerin dinamikleri bizim dünya sistemimizle birçok ortak özellikler taşıyordu. Böyle düşünmek, ekonomik antropolojide “biçimci” (formalist) yaklaşımın yanında bir tutum takınmak anlamına gelmez. Kapitalizm öncesi toplumda, toplumsal amaçlara yönelik olarak düzenlenmiş, optimizasyon amacı gütmeyen davranış kalıplarının mı yoksa piyasa rasyonelliği ilkesinin mi egemen olduğu sorusu üzerinde odaklanan öz-biçim tartışması, büyük ölçüde, eski ilkelci-modernist tartışmasının saptırılmış biçimidir. Ilkelci-modernist tartışması, bireysel davranışın genel modelleriyle değil, eski (ilkel değil) ekonomilerin makro yapısıyla ilgiliydi (Bücher 1893, Meyer 1910, Rostovtzeff 1957, bu konuyla ilgili bir tartışma için Bkz. Humphreys 1970). Ilkelcilerin karşıtları olarak modernistler, bireysel maksimizasyon peşindeki aktörlerin davranış biçimleriyle fazla ilgilenmiyorlar, eski dünyada bir tür sermaye birikiminin özünün var olduğunu vurguluyorlardı. Polanyi'nin kendi tanımlamasına göre onların argümanı, insan türünün temel bir eğilimini ortaya çıkarmaya değil, belli bir sosyal sistemi nitelemeye çalıştığı için özcü bir argümandı.

Sanayi kapitalizmiyle eski sistemler arasında önemli farkların bulunduğunu biz de yadsımıyoruz. Şurası açıktır ki, sanayi kapitalistlerinin ayakta kalmak için üretici güçlere doğrudan yatırım yoluyla rekabet ettikleri çağdaş sistem, geçmişte bilinmeyen bir dinamiği içerir. Ancak soyut bir gönenç biçimi olarak sermaye birikimi, yine de gerçek bir eskiçağ fenomenidir. Bu eski “sermaye”nin eskiçağda da ekonomik olarak asal bir rol oynadığını söylemekle, onun doğrudan doğruya üretim sürecinde bir işlevi olduğunu değil, sermaye birikiminin ve denetiminin bu eski

ekonomilerin baskın özellikleri olduğunu anlatmak istiyoruz. Sözünü ettiğimiz dünya sistemi yalnızca sermaye birikimiyle değil, emperyalist bir modelin ortaya çıkışıyla da nitelenir: Merkez-çevre yapılanmaları zaman boyunca dengeli değildir; merkezler, birikim noktalarının düzenli aralıklarla değişmesinin yansıması olarak genişler, daralır ve çöker. Bu fenomenlerin modern kapitalizmi aşan, daha yaygın nitelikte olgular olduklarını düşünüyoruz. Benzer şekilde, bugün yaşamakta olduğumuz dünya ekonomik krizi, kapitalist üretim tarzından daha geniş süreçler bağlamında anlaşılabilir; o süreçler ki, “uygar” tarihin itici gücü olan bir felaket dinamiğini oluşturmaktadır.

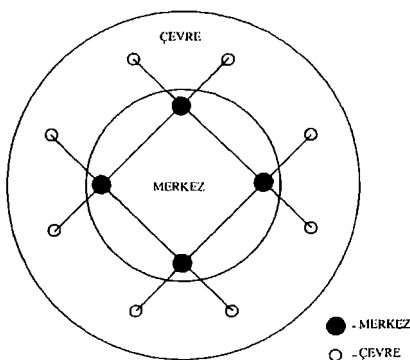
Çıkış noktamız şu: Bugünkü dünya-sisteminin atası ilk kez MÖ 3000'den sonra Güney Mezopotamya'da ortaya çıktı. Biz burada daha büyük bir ekonomik sistem içinde bir birikim merkezinin doğuşuna ve emperyalist bir yapının gelişimine ilişkin ilk örneği betimleyebiliyoruz.

GENELLEMELER

Tekrar tekrar “daha büyük ekonomik sistemler”den, merkez-çevre ilişkilerinden vs. söz ediyoruz. Çözümlememizin konusu, toplumun kurumsal yapıları değil; yalnızca içlerinde bu tür yerel yapıların oluşturulduğu ve sürdürüldüğü yeniden üretim süreçleridir. Bir toplum kendine yeterli bir üretim ve tüketim birimi olmadıkça daha geniş bir sisteme katılıp onu benimsemesi ve bu sistemin içinde diğerleriyle birlikte kendini yeniden üretmesi kaçınılmaz olur. İşte ele alınan bir toplumun genel ekonomik gidişini, dinamiğini ve var olma koşullarını yakalayabileceğimiz düzlem budur.

1. Yerelliği aşan alışveriş sistemleri, ilk uygarlıkların doğuşundan çok önce de var oldu; bunlar, evrim sürecin-

deki sistemler olarak düşünüldüklerinde, uygarlığın nasıl ortaya çıktığının kavranması açısından yaşamsal önem taşır. Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun geç Paleolitik ve erken Neolitik dönemlerine ilişkin pek çok örnek, ticaretin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Yakındoğu'daki obsidyen ticareti, kentsel yerleşmelerin oluşumundan birkaç binyıl öncesine tarihlenmektedir ve bu ticaretle birlikte yürüyen genel alışveriş süreci açıkça bu bölgedeki ekonomik gelişmeyle bağlantılıdır (Wright 1969, Lamberg-Karlovsky 1975). Erken "kabile" sistemleri, alışverişin yerel üretici güçlerin yaşatılması için mutlaka zorunlu olmayışı ama yerel halk arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi açısından sosyal olarak vazgeçilmez oluşu noktasında, daha sonraki sistemlerden farklılaşmış olabilir; örneğin (başlık parası ve diğer hizmetler gibi) yerel işlemlerde ve toplumsal konumun belirlenmesinde zorunlu olan prestij ürünleri ithal edilen şeylerdi. Bu tür sistemlerin etnografik örnekleri Afrika'nın, Malinezya'nın ve Endonezya'nın her yanında bulunabilir (Ekholm 1972, 1977, Friedman 1975, Friedberg 1977).

Şekil 2.1

2. Uygarlığın doğuşuyla birlikte, teknolojik bakımdan bütünleşmiş bir sistemden söz edebileceğimiz yeni bir durumla karşılaşırız. Gelişkin bir “yüksek kültür” merkezinin ortaya çıkışı, geniş bir bölgeden kaynakların toplanmasına dayanır; öyle ki sonuçta, yerel olarak gelişmiş toplumun gerçek ekonomik temelini, büyük sistemdeki merkezi konumu belirler. Burada uygarlık, bir merkez-çevre ilişkisinin varlığıyla örtüşmektedir (Ekholm 1976, 1977 b).

Genel olarak merkez, çevreden ithal edilmiş hammaddelere ve yarımamul ürünlere dayalı en gelişkin sınai üretim merkezidir; çevre de karşılığında merkezden bazı mamul mallar alır.¹ Merkezin bu konumunu sürdürmesi kendi dışındaki kaynak alanına egemen olma yeteneğine bağlıdır. Mezopotamya, bir merkezin sanayi tabanının ne ölçüde ithalatla oluşturulabileceğinin en belirgin örneğidir. Yüksek kültürlerin evriminin, yoğun sulamayla oluşan tarımsal artı'ya dayalı olduğunda ısrar etmek, ki bu genellikle yapılır, artıtahılın bronz, kumaşa, saraylara (ithal taşla yapılmış) değerli mücevherlere ve silahlara (yani büyük uygarlığa damgasını vuran maddelere) yerel düzeyde dönüştürülemeyeceği gerçeğini sistemli olarak göz ardı etmek demektir. Mezopotamya'da taş ve ahşap bile ithal ürünlerdi.

Merkez-çevre ilişkilerinin zorunlu olarak aralarındaki ithalat-ihracat ilişkisinin niteliği tarafından belirlenmesi gerekmez. Bu nedenle bir merkezin sistemde sınai üretim yapılan tek yer olması veya çevrenin de

1 Kuşkusuz, merkezin yeni teknolojinin üreticisi olması gerekmez. Yalnızca bu teknolojiyi kendi sınırları içinde toplaması gerekir. Askeri teknolojinin önemli bir bölümünün çevredeki göçebe gruplar tarafından icat edilmiş olmasına karşın, bu teknolojinin büyük ölçekli, yığınsal üretiminin gerçekleştirildiği yerler yalnızca merkezler olmuştur.

hammadde sağlayan tek kaynak olması zorunlu değildir. Teknik işbölümüne dayalı bir ilişki, ne gelişme düzenekleriyle ne de küresel sistemlerin işleyişiyle uyumludur. Merkez-çevre ilişkileri daha çok sistemdeki toptan birikim karşısındaki farklı yapısal konumlarla ilgilidir. Gümüş gibi çok “değerli” madenlerin sahipliği (örneğin Atina'da) daha büyük sistemin üretiminden çekilen eşitsiz ve çok büyük paylar alarak birikim yapmayı olanaklı kılar. Eğer Atina yalnızca mal ithalatı ve ihracatı yapsaydı hiçbir zaman büyük bir merkez olamazdı. Zenginliğinin birikmesi, ilk aşamada büyük çapta askeri haraç almasının ve yağmanın, ticari kârların ve gümüş ihracatının sonucuydu. Bu ilk birikim üretimin aşırı ölçüde artması için gerekli olan temeli hazırladı. Genel olarak sınai üretim, merkezlerin ilk birikimlerini sağlayan araç değildir; zenginliğin büyük sistemden bu merkezlere aktarılarak biriktirilmesi süreci, yerli üretimin büyüme sürecinden çok daha hızlı ilerler. Genellikle sürekli olan bu “ilk birikim” her zaman haraç, yağma ve görkemli ticari kârlar biçimini almıştır.

Kapitalizmin, diğer tüm birikim etkinlikleri dışlanarak yalnızca sınai sermaye üretimine indirgenebileceği yaygın bir savdır. Mantıksal olarak böyle bir sistemde emperyalizm, *kendi kendine büyüyen* sınai sermayenin gereksinmelerine bağlı ikincil bir olgudur. Bu kurgulama, saygınlık ve siyasal erk için savaşımın egemen olduğu, dolayısıyla endüstriyel gelişmenin, emperyalizmin ve kârın marjinal olgular olduğu eskiçağ ekonomisine aykırıdır. Çünkü kapitalizmin kendi kendine tutuşan ve kendi kendine biriktiren bir süreç, eskiçağ ekonomisinin ise belirli sosyal amaçlarla yapılan üretimin, gelişmenin düzeyini ve biçimini belirlediği daha durağan bir sistem olduğu varsayılmaktadır. Bu

farklılaştırma, kapitalizm açısından sınıai kapitalistin, eskiçağ ekonomisi açısından da klasik Yunanlı ve Romalı aristokratların öznellikleri üzerine kurulmuştur. Bu durumların hiçbirinde yeniden üretim çevriminin yapısı bir bütün olarak tanımlama kapsamına alınmamıştır. Modern kapitalist üretim biçiminde örneğin, parasal sermaye birikimi üretimin bağımlı bir fonksiyonu değildir; daha çok, üretimle yan yana ve onunla çelişkili olarak yürür. Burada üretimin hedefi parasal birikimdir ve üretim, bu birikimin sınırlarını belirlese de kesinlikle onun tek aracı değildir. Kapitalist toplumun toplam likit zenginliğinin büyük bölümü, "üretici olmayan", hatta ticari bile olmayan etkinliklere yatırılmaktadır. Benzer şekilde, toprak sahibi aristokrasinin ve daha sonra imparatorluk bürokrasisinin, eskiçağ toplumunun kesinlikle egemen olan sınıflarını oluşturdukları kesin olmakla birlikte bunların güçleri, tarımsal ürünlerin ticaretinden sağlanmış çok büyük zenginliklere ve kentsel ve uluslararası ticaretteki etkinliklerine ve aynı zamanda emperyalist haraçtan pay alma olanaklarına dayanıyordu. Ortaçağ Arap dünyasında veya erken modernçağ Avrupasında da aynı durum söz konusudur. Tüccar Avrupa'nın Roma yayılmacılığına çok benzer şekilde genişlediği, asal olarak üreterek değil, dünyanın büyük bölümünü yağmalayarak büyük zenginlikler biriktirip bunları "israf" ettiği genellikle görmezden gelinir; kapitalist üretimin, tümünden bağımlı olduğu bu daha büyük emperyalist süreç içinde başladığı çoğunlukla gözden kaçır. Kapitalist bir üretim tarzının Avrupa'da egemen olması, kuşkusuz özgöl yerel yapılarla ilişkilidir. Ücretli emeğin bir yerde ve köleciliğin bir başka yerde ortaya çıkışı, başlangıç koşullarındaki bir farktan kaynaklanmaktadır,

ama bu koşulların ortaya çıkardığı sosyal formasyonlar arasında dünyalar kadar fark olabilir.

Bizim argümanımız, birikimin özgül yerel biçimlerinden bağımsız olarak, emperyalist-merkantilist yayılmacılığın genel niteliklerinin eskiçağda ve modern dünyada ortak olduğudur. Dayandığı sömürü biçimi ne olursa olsun sanayinin ve ticari tarımın gelişmesi, yerel ve kapalı bir süreç olmayıp, önceden oluşturulmuş bulunan emperyalist yapı içinde gerçekleşir.

3. Bir sistemin merkezi, daha geniş bir bölgenin üretimine dayalı olarak zenginlik biriktirdiği ölçüde, merkez-çevre sistemleri (tanımı gereği) emperyalist nitelik taşırlar. Büyük alışveriş sistemlerinin varlığı, yerel hiyerarşinin ve sınıf egemenliğinin doğuşuna bağlı olup onlar tarafından güçlendirilir; öte yandan, merkez-çevre ilişkisi bu tür yerel sınıf yapılanmalarını, merkezdeki sınıfın giderek daha fazla hiziplere bölündüğü farklılaşmış bir yapıda daha da bütünleştirir: doğrudan vergileme, kölecilik ve hatta bağıtlı ve ücretli emek aracılığıyla sömüren toprak sahibi aristokratlar, bürokratlar, tacirler vs.; öte yandan çevredeki sınıfsal yapı, hammaddelerin ihracatına aracılık eden ve tüm ithalatı denetleyen bir şefle ya da feodal seçkinle sınırlıdır (gelişme sürecinde bu sınıf yapısı daha da çeşitlilik kazanabilir).

İçsel olarak gelişen yapılanma türleri, daha sonra açıklayacağımız üzere, büyük sistemin bölgesel yapısına bağlıdır. Merkezin, birikim süreci üzerinde dolaysız denetime gereksinme duyacak tek politik birim olması zorunluluğu yoktur. Merkez daha çok, içlerinden birinin merkez içinde hegemonya uygulayabildiği, birbiriyle rekabet ve değişim ilişkisi içindeki birtakım politik birimlerden oluşur. Galtung (1971), böyle genel-

leştirilmiş bir emperyalist yapıyı tablolaştırmıştır (şekil 2.1).

4. Merkez-çevre yapıları, dış alanın denetlenmesi çok zor olan sunum-pazar merkezlerinin istikrarsız oluşları nedeniyle şiddetli dengesizlikler yaşar. Yaşatılması gereken siyasi birime oranla daha geniş bir üretim-kaynak alanına sahip olmaları, bu tür sistemlerin en önemli zayıflığını oluşturur. Bunun sonucu olarak evrim, uzamsal açıdan kaçınılmaz biçimde kesintili bir süreç olur. Merkezler çöker ve diğer yüksek uygarlıklar onların yerini alır. Sistemlerin bütün olarak gelişmesi, tek tek toplumların gelişmesiyle eşdeğerli değildir. Aksine evrim süreci, birikim merkezlerinin zaman içinde yer değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “yükseliş ve çöküş” olgusu, örgütlenmenin daha yüksek düzeyde devam etmesi sürecinin dışavurumudur.
5. Emperyalizm, tek bir sistem içinde gelişmeyi ve az gelişmeyi eşanlı olarak yeniden üreten bir merkez-çevre sürecinin karakteristiğidir. “İmparatorluk” politik bir düzenektir; tek bir devletin daha büyük çoktoplumlu bir bölge üzerindeki denetimidir. İşlevsel terimlerle imparatorluk, emperyalist nitelikteki ekonomik süreçlerin sürdürülmesi veya doğrudan örgütlenmesi için politik bir aygıttır. Diğer bir deyişle, *önceden beri var olagelen* daha büyük ekonomik ağ üzerindeki dolaysız denetimi içerir.

YEREL BİRİMLER ARASI YAPILANMALARIN EVRİMİ

1. Merkez-çevre yapısı ilk olarak Mezopotamya'daki Erken Hanedan döneminde ortaya çıkmıştır; bu olgu, [arkeolojik kanıtlarla -ç.n.] yeterince belgelenmiştir.

Ahşap, bakır, taş, daha sonra kalayın, giderek daha fazla miktarda değerli metallerin ve taşların (gümüş, altın, lapis lazuli) ithali, Mezopotamya uygarlığının ne kadar büyük bir sistem olduğunu ortaya koyan bir göstergedir.

2. Erken Hanedan yılları aynı zamanda, merkezdeki kentlerin büyük surlarla çevrildiği bir dönemdi;² bu kentler, nüfusun daha düzgün dağıldığı, olasılıkla daha büyük, bölgesel politik hiyerarşiler içinde örgütlenmiş değişen boyutlardaki küçük yerleşimler döneminin sonunda ortaya çıkmıştı (Wright 1972). Nüfusun kentlerde yoğunlaşması, çok sayıda karmaşık yapı ve savaşkan kent devletinin oluşumuna yol açmıştı.³ Mezopotamya'nın gelişimini genel olarak örneğin MÖ dördüncü yüzyıldaki Susiana'nın gelişimiyle karşılaştırsak, tek bir merkezin yerel bölgenin tümünde dış ticareti kesinlikle denetlediği Susiana yerleşim hiyerarşisiyle, aynı geniş ağ içinde tümü bağımsız olarak birbirleriyle rekabet eden komşu merkezlerin yer aldığı ovadaki durum arasında çarpıcı bir aykırılık saptarız.⁴
3. Merkezi bir organizasyonun kurulamaması veya bir merkezin kent devleti şeklinde örgütlenmesi, bir bütün olarak merkezle sistemin geri kalan kesimi arasın-

2 Jemdet Nasr döneminden önce gerçek anlamda surlarla çevrilmiş hiçbir yerleşim yoktur. Erken Hanedan dönemine gelindiğindeyse, artık tüm kentler surlarla kuşatılmış durumdadır (Adams 1971: 581).

3 Örneğin Young (1972: 832), "öyle görünüyor ki, nüfusun daha büyük kent- sel merkezlerde toplanması kırsal kesim nüfusunun azalması pahasına gerçekleşmiştir" demektedir.

4 Güney Mezopotamya'daki hanedan öncesi durum üzerine geniş tartışmalar, ticaret üzerinde hiyerarşik denetimin varlığına ilişkin güçlü kanıtların gösterildiği Johnson (1973, 1976) ve Johnson ve Wright'da (1975) bulunabilir. Merkezi-yer kuramını yersiz kullanmış olabilirlerse de, sundukları kanıtların böyle yorumlanabileceğini sezinliyoruz.

daki ilişkileri tek elde toplamanın olanaksızlığından kaynaklanır; o kadar ki, yerel bir denetim hiyerarşisinin yerine eşitler arası rekabet vardır. Mezopotamya, batıda Anadolu ve Akdeniz'e, doğuda ise İran ve Hindistan'a bağlı yoğun bir ticaret ağı olarak ortaya çıkar.⁵ Mezopotamya dahilinde tekelleştirilebilecek tek bir yerel kaynak ve bölgenin dışında tek bir ticaret yolu yoktur. Başından beri en önemli ihraç malı yiyecektir, daha sonra ithal hammaddelerle üretilmiş dokuma ve mamul ürünler gelir; bu, tüm kentler için olası bir durumdur.⁶

4. Mezopotamya'nın aksine Mısır, dış ticaret ağlarından yalıtılmış bir bölgedir. Ticaret, Nil boyunca aşağı ve yukarı yönlerde yürütülebilmektedir ve Nil'e paralel oldukları için yerel giriş noktaları açıkça belirlenmemiş olsa da, olasılıkla hammaddelerin, özellikle altının denetlenmiş olabileceği birçok nokta vardır. Ancak büyük sistem açısından yaşamsal önem taşıyan iki alan bulunmaktadır. Kuzeydeki delta alanı üzerinde denetim kurmak, Mezopotamya-Akdeniz ticaret bölgesine tek gerçek giriş noktasının denetlenmesi de-

5 Ubaid döneminde hammadde ithalatının varlığı açıkça ortaya konmuştur. Ubaid ve Jemdet Nasr, Ur, Uruk (kent devletleri) öncesi çömlek biçemlerine göre saptanıp kronoloji hizmeti gören kültür dönemlerinin adıdır (Stigler 1974: 114).

6 Crawford (1973), yoğun hammadde ithalatına karşın, Erken Hanedan döneminde ihracat amaçlı büyük ölçekli üretimin varlığına ilişkin, ancak az sayıda kesin kanıt bulunduğu dikkat çeker. Kesin maddi izler bırakmayan görünmeyen kalemler ihracatının Mezopotamya'da var olduğunu öne süren Crawford, ilk dönemler için hububat ve kurutulmuş balığın önemini vurgular. En azından Ubaid dönemi kadar erken zamanlara ait kirmanlar bulunmuştur (Kramer 1970), ama dokumanın ne zaman bir ihraç kalemi olduğunu kestirmek güçtür. Erken Hanedan'ın daha sonraki dönemlerinde Lagaşa'da dokuma üretiminin çeşitli aşamalarında çalıştırılmış 200 köle kadından söz edilmektedir (Deimel, Adams'da alıntılanmış 1971: 5114). Adams (1971: 583) alet ve silah ihracatından da söz eder.

mektir. Güneyde, Nübye'nin hammadde ve işgücü kaynaklarının denetlenmesi, ekonomik güç aracı olarak (büyük bölge için sunum alanı olarak) yaşamsal bir önem taşımaktadır. Burada can alıcı nokta, önemli hammaddelere ve özellikle dış ticarete ulaşma noktalarının çok sayıda olmayışıdır.⁷ Mısır, Mezopotamya'dan farklı olarak, geniş bir ticaret ağının ortasına yerleşmiş durumda değildir. Aksine, yalnızca çok az noktada dışa açılır ve bu durum, bölgenin büyük ekonomiyle ilişkisinde tekелci konumunun sürmesini sağlar. Sonuçta, iç rekabet oluşmaz ve merkeziyetçi yapı çözülmez, hiçbir kent devleti ortaya çıkmaz. Teokratik ve bürokratik yapılar, giderek daha ayrıntılı duruma gelir. Dolaysız vergilemenin çeşitli biçimleri üzerine kurulu yeniden dağıtımçı yapı genişletilir. Devlet kesiminin dışında özel ekonomik sektör oluşmaz ve üst sınıfın devletle özdeşleştirilmesi sürdürülür.⁸

5. Mısır ve Mezopotamya'nın başlangıçta olasılıkla benzer yapılardan yola çıkarak farklı evrim geçirmeleri büyük önem taşımaktadır. Mısır, merkezi tekele ve toprak ilhakına, Mezopotamya ise politik bölünmüşlüğe, rekabete, savaşa ve imparatorluğa dayalıdır. Mezopotamya kesinlikle daha dinamiktir; bronzda erken ve

7 Yalnızca Akdeniz'e açılan birkaç kapının bulunduğu delta yöresinde, yalnızca merkezler arasında biraz ciddi rekabet vardı.

8 Pek çok bilim adamı Mısır uygarlığının bu niteliğini vurgulamıştır. Örneğin Weber (1976), Mezopotamya'nın daha ticari ve daha gevşek merkezi yapısına karşıt olarak, bürokratik bir kamu yöneticileri sınıfının uzun süreli varlığı ve gelişmesi olgusunu vurgular. Mısır'ın dikkat çeken özellikleri, kentsel bir uygarlıktan ve bunun surlarla çevrili kentler şeklindeki görünümünden yoksun oluşu, göreceli olarak geç bir tarihe kadar parasal bir değişim aracının kullanımının çok kısıtlı kalışı (Jansen 1975a) dış ticaret üzerinde yine çok geç tarihlere kadar süren devlet tekeli ve bağımsız bir "büyük aileler" grubunun veya bir tacir sınıfının var olmamasıdır. Daha ayrıntılı tartışma için Bkz.: Janssen (1975a, 1975b), Morenz (1969), Kemp (1972), O'Connor (1972), Smith (1972) ve Uphill (1972).

patlama düzeyinde gelişmeler, gelişkin silahlar, ticari teknikler, soyut-biçimsel yazı, bunların tümü Mısır'da uygulanmalarından çok önce Mezopotamya'da gerçekleştirilmiştir.

6. Erken Hanedan ekonomik sisteminin kesin doğasını ve işleyişinin sosyal kategorilerini tanımlamaksızın, temel dışsal karakteristiklerinin bazılarını birbiriyle ilişkilendirebiliriz.

Ekonominin doğası kesinlikle yayılmacıdır. Yayılmanın biçimi, kölecilik (tutsak alma veya diğer yollarla köle ithali) yoluyla işgücünün sürekli olarak artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Hem ihracatın gereklerini hem de çoğunlukla ihracat için yapılan dokuma, metal ve taş üretiminde ulaşılan ileri aşamayla bağlantılı olarak artan işbölümünün gereklerini karşılamak için tarımsal üretim entansif hale getirilmiştir. Böyle bir ekonomik gelişme ve farklılaşma, toprakların genişletilmesine ve bunun sonucunda da benzer politik birimler arasında çekişmeye yol açar.⁹ Savaşlar, silah üretiminin hızlandırılmasını ve bronz teknolojisinin evriminde olasılıkla araç işlevi gören silah teknolojisinin gelişmesini sağlar (bronz daha serttir ve silah yapımında bakırdan kesinlikle üstündür).¹⁰ Silah üretiminin artması, hem uzmanlaşmış işgücünü besleyecek

9 Şöyle bir varsayım geliştirilebilir: Erken Hanedan öncesi dönemde, yeni toprak ilhakı yoluyla yayılma, hammaddeler karşılığında yapılan rekabetçi gıda ihracatının dolaysız ürünüydü (bu, olasılıkla ilk önemli ihracattı) ve ihracat amaçlı tarım, surlarla çevrili kent devletlerinin kurulmasına yol açan anlaşmazlıklarda anahtar öğeydi.

10 I Erken Hanedan döneminde metal göreceli olarak ender bir maddeydi, ama II Erken Hanedan döneminde metalurjide belirgin bir gelişme oldu ve silah yapımcılarının ağır ve etkin savaş silahları, baltalar, mızraklar ve keserler ürettiği III Erken Hanedan dönemi "yiten mum" yöntemiyle [mum bir kutu içine konup çevresine kum doldurulur, üstte bırakılan delikten dökülen erimiş metal ilerlerken, eriyen mum altta bırakılan delikten yiter gider -ç.n.] döküm metalurjisinin doruğa ulaştığı dönem oldu (Mallowan 1971: 239).

zorunlu geçim maddeleri arzının hem de dışarıdan bakır ve kalay satın alabilmek için ihracatın artırılması yönünde ikili bir talep yaratması nedeniyle daha ileri bir işbölümünü zorunlu kılar. Bu ise, tarım alanlarının genişletilmesi için daha çok çaba harcanmasına, toprakların genişletilmesine ve devletlerarası çekişmeye neden olur. Sonuçta, bu sistemde kent devletinin kendi varlığını sürdürmesi, tümüyle üretim aygıtının, özellikle de tüm ekonomik ve politik etkinliklerin savunulması görevini üstlenen ve büyüyen askeri kesimin yaşatılması için vazgeçilmez olan dış kaynak alanı üzerindeki sağlam denetime bağlıdır.¹¹

7. Duruma dışarıdan bakıldığında, yani sistemin sosyal biçimini dikkate almaksızın yaklaşıldığında, denilebilir ki, bir bütün olarak merkez, mamul malların, sonul tüketim ürünlerinin ve silahların üretimi için zorunlu maddelerin ithali karşılığında, bu malların giderek en büyük ihracatçısı konumuna gelir. Bu gelişmenin en önemli sonucu, *yerel yeniden üretimin dış koşulları üzerinde daha fazla denetime* gereksinim duyulması olmuştur.

Merkezin yayılması, üretim-tüketim alanının derinleşmesinden çok genişlemesi üzerine kurulmuştur. Sistem, en büyük tüketici olarak kalan üst sınıf tarafından yönetildiği için, uzak mesafeli ticaret alanı dışında “pazar”ın büyüme şansı yoktur. Bu durum, bir ölçüde ordudaki ve bürokrasideki ücretli kesimlerin büyümesi ve kentsel alanlarda parasal dolaşımın artmasıyla dengelenir. Olayların genel gidişine damgasını vuran olgu, Erken Hanedan sisteminin genişlemesinin sonuçta İndüs'ten Akdeniz'e dek tüm bölgeyi düzenli bir ticaret ağında birleştirmesi olmuştur.

11 Savaşmanın önemi, MÖ 3000 dolayındaki ilk “örgütlü adam öldürme” olayından söz eden Childe'da (1952) vurgulanmıştır.

Mevcut veriler temelinde Mezopotamya ekonomilerinin işleyişinin özgül kategorilerini çözümlememiz güç olduğundan, ancak bu ekonomilerin izlemiş olabileceği gelişme çizgisinin bazı kesin olmayan karakteristiklerini belirlemeye çalışabiliriz:

1. Yine Mısır ile Mezopotamya'yı karşılaştırmak için, baştan beri her ikisinin de tapınak egemenliğinde konik, klan tipinde yapılar olduğunu söylemeyi göze alıyoruz. Böyle bir yapı, üst sınıfın, büyük ve küçük merkezleri içeren skala boyunca dağılmış bir nüfusa hükmeden, teokratik olarak biçimlenmiş ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş aristokrat soylar grubu olduğu anlamına gelir.
 - a) Yukarı sınıf devletle özdeşleşmiştir.
 - b) Zenginlik, hiyerarşinin doruğunda yoğunlaşmıştır.¹²
 - c) Dolayısıyla hiyerarşinin doruğu, dış ticareti, ihracat için yapılan üretimi ve ithalatın yerel düzeyde dağıtımını denetleme konumundadır (Johnson 1973).
 - ç) Bu hanedan öncesi yapıda sömürü biçimleri, "halk tabakası"nın doğrudan vergilenmesinden ve büyüyen üretim sektörlerinde, yani tapınak yapımında ve bazı zanaatçılık sektörlerinde köleciliğin (ülke içindeki borç kölelerini ve ithal köleleri de kapsayan değişik türlerinin) uygulanmasından oluşur.

12 Jemdet Nasr döneminde ve daha önce Susa'da merkez tapınağa bitişik büyük depo odaları vardır (Frankfort 1971: 1; 2: 84). "Daha büyük Ubaid kültürü yerleşimlerin, olasılıkla hem yerel çevre toplulukları için hem de daha yaygın ticaret için dinsel merkezler ve pazar kentleri olduğu söylenir" (Stigler 1974: 114). Ayrıca Bkz. Adams ve Nissen (1927).

2. Erken sistemde strateji, ritüel işlevleri yerine getiren bir tapınak ekonomisi üzerine kuruluydu; bu sistemdeki büyük bölgede ise denetim, “dolaşım araçları”nın, tüm yerel akrabalık ve ortaklık birimlerinin toplumsal işleri için gerekli (obsidyen, metaller vb.) saygınlık ürünlerinin biriktirilmesiyle olanaklıydı. Bu tür malların üzerindeki merkezi denetim, gerçek zenginlik ve işgücü üzerinde olduğu kadar hinterlanda ve ikincil merkezlerde yaşayan aristokratlar üzerinde de denetim uygulandığını gösteriyordu.¹³ Böyle bir dolaşımın merkezi bir grup tarafından denetlenebilmesi, dış ilişkiler üzerinde tekel kurarak sağlanabilir. Saygınlık ürünleriyle ölçülen zenginliğin boyutları, yarattığı artıyla, yöneticisinin yerel üretim ve diğer bölgelerdeki üretim arasında sahip olduğu anahtar konumunu sürdürme gücünü yeniden üreten işgücü üzerindeki denetiminin derecesine bağlıdır.
3. Bu tür bir yapı Erken Hanedan döneminde çökmüştür ama bölgeler arası ticaret üzerinde sürdürülen denetimin giderek daha ayrıntılı, konik bir yapı ürettiği Mısır'da durum farklıdır. Bölgede ortaya çıkanla aynı türden bir olgu evrim halindeki kent devletinde de görülür. Şimdi artık bütün aristokrasinin aynı alanda bulunuşu ve artmakta olan ekonomik rekabet, yönetici sınıf içinde merkezi yapının daha gevşek olduğu bir refah birikiminin olanaklarını yaratır. Daha önce tekelleştirilmiş olan dolaşım araçlarının yukarı sınıfın diğer üyeleri tarafından birer birer ele geçirilmesi, ekonomik sistemde yaşamsal önem taşıyan farklılaşmanın bir bölümünü oluşturur. Daha önce dinsel, po-

13 Bronz teknolojisinden çok önce bakır, İran'daki Ali-Kosh'da 6750-6000'den itibaren (Hole ve diğerleri) ve Mısır'da yaklaşık 4000 dolaylarında bakır boncuk biçiminde ortaya çıkmıştı (Stigler 1974; 135).

litik ve ekonomik güç tek elde toplanmışken, şimdi bunların sahiplikleri farklı grupların ellerine geçmeye başlamıştır.

- a) Tapınağın yanı sıra, bir zengin soylular (büyük aileler) sınıfı oluşur. Bu sınıfın üyelerinin likit zenginlik elde etme olanakları, MÖ 2700 gibi erken tarihlerde mal mülk satın almalarını ve konumlarını yükseltmelerini sağlar (Diakanoff 1959: 9).
- b) Tapınaktan, politika-idare, ticaret ve savaş konularında uzmanlaşan seküler bir saray kesimi doğar. Bu, yukarı sınıfın, sınaî üretimi, tapınakla birlikteyken yaptığı gibi doğrudan denetleyebilen ve toplam refahtan pay alabilen kesimidir.
- c) Tüccar sınıf bölgeler arası dolaşım sürecini giderek artan ölçüde tekelleştirir ve ticari kâr yoluyla toplam zenginliğin önemli bölümünü biriktirme gücüne kavuşur.
- ç) Yüksek sınıftaki refah birikiminde oluşan farklılaşma, üretimin özel ve kamu sektörleri olarak ayrılmasında yansımaları bulur. Çok tartışılan sömürü biçimleri, doğrudan devlete bağlı olan işgücünü (Diakanoff 1977’de “helot”lar), özel köleleri, devlet kölelerini ve vergilendirme yoluyla sömürülen “özgür” nüfusu içerir. Aynı zamanda, olasılıkla özgür emek kesiminde, ustalık gerektiren veya daha fazla uzmanlaşmış işlerde sözleşmeli veya ücretli emeğin varlığına ilişkin kanıt da vardır. Özgür olmayan sınıflar birbirlerinden ancak üyelerinin mal olarak var olma derecesine göre ayrılırlar.¹⁴

14 Gelbe karşıt olarak Diakanoff, devlet sektöründeki “köleler”in yani helot dediği kimselerin, serflerin değil de devlet sektöründeki patriarkal kölelerin [haklara sahip olmasa da ailenin üyesi gibi davranılan köle. -çn.] denkleri olduğunu iddia eder; ne olursa olsun, Yunanistan’ın ve Roma’nın klasik dönem kölelerinden tümünden farklıdır. Ancak, özellikle MÖ 2000’den sonra kö-

4. Burada önemli olan içsel olgu, özel zenginliğin ya da en azından devletin dışında bir zenginlik birikimi sürecinin oluşmasıdır. Bu tür bir birikimde ilk yer alanlar gerçekte yönetici sınıfın üyeleri olsa da, içsel farklılaşmanın en son ürünü, potansiyel zıtlıklar taşıyan çeşitli üst sınıf hiziplerinin oluşumudur.¹⁵
5. “Sermaye” sözcüğünü, başka bir şeye dönüştürülmeden de biriktirilebilen ve aynı zamanda zenginliğin diğer türlerine, toprağa, emeğe ve mallara çevrilebilen, metal külçeler ve hatta parayla temsil edilen soyut refah anlamında kullanıyoruz. İşte bu soyut biçimdir ki, devlet denetiminin daha eski, dolaysız biçimleriyle, vergilemeyle ve kölecilikle rekabet ederek, artan ölçüde sistemdeki denetimin ekonomik örgütsel temelini oluşturur. “Sermaye”, sömürünün belli bir biçimiyle sınırlı değildir. O, daha çok işlevsel açıdan ticari sermayenin atasıdır veya belki ticari sermayeyle özdeştir. Burada önemli olan sermayenin, ekonomik refahın ve gücün bağımsız bir biçimi olduğu ve yalnızca bir dolaşım ya da ölçme aracı olmadığıdır.

le sektöründeki çok büyük genişleme dikkate alındığında, Diakanoff'un eski Mezopotamya'yı Akdeniz'den ayırma girişiminin doğruluğu kuramsal düzlemde kesinleşmiş değildir.

- 15 Geleneksel olarak teokratik merkezi ekonomilerin hâkim olduğu düşünülen bölgelerde, özel sermaye birikiminin varlığına ilişkin yeterli belge vardır. Gerçekten Larsen (1967, 1976), örneğin Asur'un, Eski Asur döneminde çok büyük ölçüde bir özel ticaret ekonomisi olduğunu göstermiştir. Onun kervan ticaretinin maliyetleri ve yöntemleri hakkındaki metinler üzerinde yaptığı çözümlemeler, esas olarak kâr amacıyla çalışan bir özel sektörün varlığını kanıtlamaktadır. Benzer kanıtlar Ur (Oppenheim 1954) ve Lagaş (Lombart 1953) için de vardır. Adams (1974), bir devlet memuru olarak işe başlayan tüccar dam.gar'ın giderek nasıl bir işletme yöneticisi olduğundan söz etmektedir. Farber (1978), farklı mal ve hizmetlerin fiyatları ile ücretler arasında paralel hareketlerin, genel bir fiyat düzeyinin ve ekonomik döngülerin varlığını saptamıştır; bu bulgu, Babil ekonomisinin çok yüksek düzeyde ticarileştiğini açığa çıkarır.

6. Özel sermaye, olasılıkla kendi başına çok önemli bir itici güç değildir. Üretime doğrudan yatırılmış olmadığı gibi varlığı üretim çevriminin tamamlanmasına ve paraya çevrilmesine bağlı da değildir. Aslında devlet, en büyük üretici ve tüketici olduğu kadar en büyük yatırımcıdır; ayrıca devlet tarafından soyut metal biçiminde zenginliğin biriktirilmesi, sistemi sürdürme bedelini ödemek için zorunluysa da, birikim dolaysız aynı vergilendirmeyi ve aynı zamanda ithalat-ihracat etkinliklerinin gelirlerini içerir. Yine de, bu sistemde ithalatın ve iç ödemeler sisteminin sürdürülmesi açısından devletin soyut refah biriktirmesinin giderek daha fazla kaçınılmaz oluşu ölçüsünde, bu sistemde bir tür devlet sermayesinden söz edebiliriz. Bu zenginlik fonunun önemi, devletin dışındaki kesimlerce yapılan ihracat amaçlı üretimde azalma olduğunda (örneğin Roma İmparatorluğu'nda)¹⁶ ortaya çıkar.
7. Rekabetin ve savaşın sistemin işleyişinin zorunlu öğelerini oluşturduğu merkezi yapıdan yoksun merkez-çevre sistemlerinde, silah üretimi ekonominin sürükleyici sektörü olma eğilimindedir. Devlet-saray kesimi, gelişmenin böyle bir aşamasında yerel ekonominin geri kalan bölümüne egemen olmaya başlar ve tapınakla, özel sektörle şiddetli bir çekişme içinde olabilir.
8. Bu ekonomideki önemli bir diyalektik düzenek de, farklı sektörlerin ekonomik amaçları arasındaki tamamlayıcılık-çelişki ilişkisidir.
 - a) Özel birikimciler, ayrıcalıklı konumlarını yeniden

16 Hopkins'in yapıtı (1978) Roma ekonomisinin dinamiğini açıklamak üzere bir model geliştirmeyi amaçlayan gelişkin bir çalışmadır ve devletin emperyalist düzeneğinin, sistemdeki diğer birikim tarzlarını harekete geçirmek açısından yaşamsal önem taşıdığını gösterir. Roma İmparatorluğundaki sermaye birikiminin merkezi yapısının çözülmesiyle devletteki kriz arasındaki bağlantı konusundaki klasik tartışma Rostovtzeff'de (1957) bulunabilir.

elde etmeye çalışarak gerekli zenginliği devlet kesiminden koparırlar. Ancak özel birikimin başarısı, imalatın ve askeri gücün kaynağı olan devlet kesiminin başarılı işleyişine bağlıdır.

b) Tüccar sınıf büyük sistemde devletçe yapılan mal üretiminin paraya çevrilmesi için zorunludur, ama bu sınıfın artan birikimi, ticari etkinliğin sürdürülmesinin ekonomik ve politik dayanağı olan devlet sektörünün zenginliğini ortadan kaldırır.

9. Kent devleti ekonomisinin gelişmesiyle birlikte, çeşitli sömürü biçimleri daha önceki vergileme-devlet köleciliği bileşimine eklenir: Özel mülklerde özel kölecilik, zanaatçılıkta ve askeri kesimde sözleşmeli ve ücretli emek, ticari sektörde ise esnaf loncalarına benzer yapılanmalar sıkça rastlanan oluşumlardır.

İÇ YAPILAR VE DAHA GENİŞ SİSTEM

1. Yoğun ticaret ağları rekabetçi merkezlere, gevşek ticaret ağları ise hiyerarşik bölgesel yapılara denk düşer... Mezopotamya'da, Ege'de ve Doğu Akdeniz'de bölgesel hiyerarşiler, içinde yer aldıkları daha geniş bölgedeki ticareti tekelleştirmenin olanaksızlığı nedeniyle çöker. Ticaretin yoğunluğunun artması, Çin'de Batı Zhou hegemonyasından Savaşan Devletler dönemine geçişe de yol açmış olabilir.¹⁷ Benzer olgular ekonomik örgütlenmenin çeşitli aşamalarında gözlenmiştir. Örneğin, Malinezya sosyal sistemlerindeki ticari yapıların yakın geçmişte yapılan çözümlemeleri, ticari etkinliklerin yoğunlaşmasıyla birlikte büyük politik yapıların par-

17 Ticaret tekellerinin çöküşü, kent ve bölge devletlerinin oluşması konularında genel bir tartışma Friedman ve Rowlands'da (1977) bulunabilir. Hsu (1965), Zhou döneminde Çin'deki değişimleri, özellikle özel birikimin doğuşunu ve eski aristokratik bürokrasinin çöküşünü tartışır.

çalandığını göstermektedir (Allen 1977, Ambrose, tarihsiz).

2. Yoğun yerleşik yapıli kent devletlerine, yönetici bir sınıfın yerel ekonomi üzerindeki tekel hakkını yitirmesi ve hizipleşmiş sınıfsal yapılanmalar eşlik eder. Fenike'de ve Yunanistan'da saraya dayalı (veya krallık denetimindeki) ekonomiden oligarşik sınıf yapısına açık bir geçiş vardır. Atina'da devlet ve özel kesim arasında çekışmeler varsa da, özel sektör klasik dönemde yönetimi kesinlikle elinde tutmuştur (ki bu Fenike için de geçerlidir).¹⁸ Mezopotamya'da devlet kesimi ve onun bürokrat üyeleri, tarımsal değilse de sinai üretim üzerindeki tekelci konumlarını sürdürerek güçlü öğeler olarak kalırlar.
3. Büyük sistemde, tarımsal üretime dayalı devletlerle ticaret devletleri arasında belirgin bir farklılaşma vardır. Ticaret devletleri, tanım gereği uzmanlaşmış işgücünü beslemek için gerekli malları ithal etmek zorunda olan daha sonraki oluşumlardır. Güney Mezopotamya, kuzeyde Asur, batıda Fenike gibi ticaret devletleriyle çevrelenmiş tarıma dayalı bir üretim merkezidir. Ticaret devletleri sinai üretimin belli türlerinde, toptan ticarette ve diğer üretim bölgeleri arasındaki aracılık işlerinde uzmanlaşır. İçinde yer aldıkları geniş pazar ağını kontrol etmek zorundadır. Yoğun yerel ağın koşulları koloncilik biçiminde rekabetçi yayılmaeılığa yol açar. Bu tür sistemlerde yer alan Atina gibi imparatorluklar, içinde bulundukları geniş ağ üzerindeki denetimin sürdürülmesine yarayan politik-askeri aygıtlardır. Bununla birlikte, bu tür sistemlerde daha önceki devlet-bürok-

18 Bununla birlikte özel sektörle devletin denetimindeki ekonomiler arasında uzun dönemde büyük çaplı bölgesel salınım vardır. Bu nedenle, Helenistik devletlerin ortaya çıkışı, Akdeniz'deki daha "demokratik" oligarşik yönetim döneminden sonra devlet denetiminin doğuşunun işaretidir.

rasi sektörünün bulunmayışı, özel, oligarşik sınıfların egemenliğinin sürdüğünü ve bunların gittikçe daha fazla çıkar sağladıklarını göstermektedir. İmparatorluğun kurulması az ya da çok bürokratik bir biçim alabilir. Güney Mezopotamya'da imparatorluk, devlet bürokrasisinin eseridir ve kendi tüketim düzeyi ve askeri gereksinimleriyle ilgili çıkarları, özel birikimcilerin çıkarlarından önce gelir. Sonuçta ortaya çıkan, büyük bir bürokratik makine ve özel kesimin çıkarları aleyhine merkezileşmiş, sıkı sıkıya denetlenen bir ekonomidir.

İMPARATORLUK DİNAMİKLERİ

1. Resmini çizdiğimiz çekirdek-çevre sistemleri çerçevesinde oluşan imparatorluklar, artık sağlam temellere oturmuş gönenç üretimi ve birikim tarzlarıyla desteklenen politik düzeneklerdir. Söz konusu imparatorluklar, aşırı vergilendirme yapmadıkları ve aynı zamanda iletişim ağlarını da sürdürdükleri yerlerde, sistemdeki üretimde ve ticaretle, yani gönenç birikiminin var olan tüm biçimlerinde sahip oldukları olanakları artırmaya başlar.
2. İmparatorluklar, fethedilen yöreden veya çevreden aldıkları haraç sayesinde çekirdek-çevre ilişkilerini politik olarak korur. Ama imparatorluklar, üretim ve dolaşımın diğer ekonomik düzeneklerini yenilemeyip yalnızca sömürdükleri ölçüde kendi ölümlerinin koşullarını yaratabilir.
3. Bu olay, var olan birikim çevrimlerinden emilen gelirdeki artış, toplam birikimdeki artışın gerisinde kaldığı zaman meydana gelir. Böyle bir durum doğduğunda, ekonomide merkeziyetçilik, merkezin diğer bölgeler karşısında genel güç yitirmesiyle sonuçlanan bir çö-

zülme dönemine girer. Bu durumun iyi belgelenmiş klasik örneği, net ithalatçı durumuna dönüşen ve imparatorluk merkezinin giderlerinin haraç ve vergi gelirlerini çok aşması nedeniyle merkezin gerçek bir iflas yaşadığı Roma İmparatorluğu'nda merkeziyetçi yapının çözülmesidir. Özel kapitalistler ve toprak sahipleri sınıfının egemen olduğu Roma örneğinde, merkezi yönetimin çözülmesi süreci olasılıkla, devlet kesiminin özel sektörü daha sıkı gözetim altında tutabildiği ve üretimin büyük bir bölümünün devlet tekelinin elinde olduğu Mezopotamya'ya oranla daha hızlı ve daha denetimsiz gelişmiştir. Ekonomideki merkeziyetçi yapının dağılmasından büyük ölçüde sorumlu olan, eninde-sonunda Romalı yüksek sınıfın kendisidir.¹⁹

-
- 19 Roma imparatorluk sisteminde var olan ve bu tür sistemlerin tümünde bulunabilecek olan bir model, modern emperyalizmde açıkça görebileceğimiz modeldir. İlk dönem, geniş bölgelerin aşırı oranlarda vergilendirildiği askeri veya askeri açıdan desteklenmiş yayılınayı içerir. Bu tür bölgeler, örneğin Roma döneminde Yunanistan, ödeme güçlerinin yetersizliği nedeniyle Romalı kapitalistlere borçlanırlar; bu, ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarını anımsatan bir olgudur. Sonuç, merkeze doğru vergi-haraç ve borç servisi ödemelerinden oluşan ikili kaynak aktarımı ve çevrenin sanayileşmeden yoksun bırakılmasıdır. Merkezdeki aşırı sermaye birikimi, verimli yatırımların yanında büyük miktarda verimsiz yatırıma da neden olur. Ancak üretimdeki artış hızıyla karşılaştırıldığında, genellikle yüksek olan birikim hızı ülkede maliyetlerin yükselmesine, vergilemenin artırılmasına ve yerli üreticiler için dünya pazarında elverişsiz koşulların doğmasına yol açar. Bu noktada merkez-çevre yapısı, yerini üretimde ve birikimde merkeziyetçiliğin çözüldüğü bir yapıya bırakır. Roma'nın kitlesel olarak üretilen bazı maddeler üzerindeki görece tekeli imparatorluk döneminde yitirilmiş, giderek daha pahalı duruma gelen Roma'daki toplumsal kompleksi yaşatma çabası, az çok sürekli bir devlet krizine yol açan ciddi bir sorun olmuştur. Bazılarına (Ekholm 1977b; Friedman 1978, Froebel ve başkaları 1977) göre, benzer bir süreç, yani sermaye birikiminin sanayileşmeyi kösteklemesi süreci bugün de işlemektedir ve bu süreç de, yaşadığımız genel ekonomik krizle ve Batı'daki devlet kriziyle doğrudan bağlantılıdır.

4. İmparatorluğun gelir-gider dengesi kabaca şu eşitlikle kurulmaktadır: (yağma+haraç [vergi] + ihracat gelirleri) - (imparatorluk giderleri + ithalat giderleri)
- Bir imparatorluk dahilinde merkezi konumun sürdürülmesi, büyük sistemdeki net ekonomik akımları belirleyen düzeneklere bağlıdır. İmparatorluk bu akımları doğrudan doğruya örgütlediği zaman, yukarıda değinilen “kapitalist” yapıda merkezin çöküşüyle sonuçlanacak bir eğilim doğacaktır.

SONUÇ

Amacımız kesin bir çözümleme yapmak değil, bir argümanın taslağını sunmaktır. Birincil hedefimiz, eski ve modern dünya sistemleri arasındaki temel sürekliliği vurgulamaktır. Toplumu doyurucu bir çözümleme birimi olarak ele alan ve böyle yaparak bize göre dinamikler, evrilme ve gerileme sorunlarını dolaylı olarak ortadan kaldıran modellere karşıt olarak, toplumları içinde barındıran büyük sistem olgusunu birçok kez vurguladık. Bu kadar kısa bir makale çerçevesinde, eldeki verilerin daha özgül yönlerini ele almaya girişmedik; bunun yerine, daha derin tartışma gerektiren ve önemli olduğunu sezinlediğimiz birkaç noktayı açıklamak istedik.

Tartıştığımız genel nitelikler, yeterince yüksek bir soyutlama düzeyinde alındığında, tüm “uygarlık” sistemleri için geçerlidir. Belki de hep aynı sistemden söz ediyoruz. Birikim tarzları o kadar da büyük bir değişim geçirmedi. Sömürünün ve baskının farklı biçimleri, değişik düzeylerde ve değişen oranlardaki bileşimleriyle, en erken uygarlıklardan bu yana her zaman var oldu. Bizim yakın geçmişimizde bile sermaye birikiminin en önemli kalıplaşmış biçimlerinden biri köleciliğe dayalı olandı ve iddia edilebi-

lir ki, bugünün Doğu Bloku ekonomileri aynı birikim süreciyle ilintili bir diğer (eski) sömürü biçiminden başka bir şey değildir (Frank 1977). Pek çok farklılık var elbette, ama benzerlikler, belki de daha ciddi ve daha pratik niteliktedir.

SON SÖZ

Bu makale, değişim sistemlerini tarihsel bir perspektiften ele alan disiplinler arası bir seminer çerçevesinde yürütülmüş bir çalışmanın ürünü olarak, ilk kez 1979'da kısmen yayımlandı. Bu, aynı zamanda aramızdaki işbirliği sonucunda ortaya çıkan küresel sistem bazındaki antropoloji uygulamasının ürünüdür.

Genel yaklaşımımıza ilişkin tartışma ısındığı bir sırada bu, özel sunuma ilişkin bir tartışma oldu. Moses Finley, 1970'lerin sonlarına doğru kendisiyle ateşli tartışmalar yaptığımız kişilerden biriydi, ki bu oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Tüm bunlar, zamanın sosyal bilimlerinin toplumu odaklayan egemen bakış açısının bir refleksi idi.

O zamandan bu yana, birçok meslektaşımızın eski çağ tarihine ve tarihöncesine küresel yaklaşımı geliştirmeyi sürdürmelerine karşın biz, eski uygarlıklarla ilgili sorunlara dönme açısından çok az fırsat yakalayabildik (Spriggs 1988, Rowlands ve diğerleri 1987, Thomas 1989). Bu makalenin yayımlanmasından beri yapılan diğer incelemelerde bütüncü yaklaşım, Okyanusya'nın tarihöncesi dönemine (Friedman 1981, 1982, 1985) ve ondokuzuncu yüzyılda Orta Afrika'da, bugün geleneksel olarak nitelenen toplumsal ve kültürel biçimlerin ortaya çıkmasıyla küresel süreçler arasındaki ilişkiye uygulandı (Ekholm 1991). Yukarıda değindiğimiz 1979 makalesinin ve benzeri çabaların (Ekholm 1975; Ekholm ve Friedman 1980) başlangıçta kuş-

kuyla karşılandığı düşünülürse, şimdi bu makalede yer alan bütüncü yaklaşımın antropoloji ve “arkeoloji ve ilgili alanlar”da giderek daha fazla yer edindiğini görmek gerçekten sevindirici. Bütüncü antropolojinin uygulanmasından (Ekholm 1991, Friedman 1992a, b) yıllar sonra eski toplumların ve genel olarak tarihöncesinin verilerine yeniden bakmaya hazır duruma geldik. Şu anda 1979 makalemizin bugünkü konumuyla ilgili çeşitli kısa yorumlarla yetinmek zorundayız. Çalışmamızın daha sistemli bir özeti *Review*'da yayımlanacak (Friedman 1990c).

Bu makalenin genel argümanı, Polanyi ve yandaşlarını örnek alan ve antropolojiden esinlenen iktisat tarihinde, Marksist ekonomik tarihte, hatta ondan sonra ortaya çıkan (kısmen Polanyi'nin de fikir verdiği) Wallerstein'ın dünya sistemleri kuramında o denli yaygın olan ve dünya tarihini Avrupa Rönesansı'nın öncesi ve sonrasına bölünmüş olarak kurgulayan ikili dünya tarihi bölümlenmesinin etnosantrik bir yanlış anlama olduğu savıdır. Yakın geçmişte Frank ve Gills, dünya tarihinin son 5000 yılının aynı sistemin sürekliliği olarak anlaşılabileceği şeklinde benzer ve belki de daha aşırı bir tema geliştirdiler. Hemen hemen aynı tarihte (1980) yayımlanan diğer bir makalede biz, küresel sistemlerin hangi ölçüde çokyapılı olduğu üzerinde durduk; yani bu sistemlerde yerel ve küresel süreçler arasında pek çok eklemlenmeler bulunduğunu; sistem sözcüğünün, işlevsel olarak tanımlanabilen ampirik bir varlıktan çok, küresel olarak açık süreçlerin sistemin bütününe kavrayan niteliklerini belirttiğini vurguladık. Bu sav, küresel ve kültürel süreçler arasındaki ilişkinin ele alındığı bir dizi makalede daha ayrıntılı olarak incelenmiştir (Friedman 1988, 1989, 1990, 1991). Çalışmamızın ilk evrelerine ait bir başka makalede, feodalizmden kapitalizme geçiş olarak adlandırılan olgunun özünde, ortaçağda Ortadoğu'nun

egemen olduğu düşüş sürecindeki bir dünya sisteminde sermaye birikiminin Doğu'dan Batı'ya kayması olduğu ileri sürülmüştü (Friedman 1979). Bu sav Maurice Lombard'ın öncü niteliğindeki çalışmasından alınmıştı; o zamandan beri Abu-Lughod bu tür savları zekice netleştirdi ve böylece Avrupa'daki geçiş olgusu üzerinde daha önce yapılan tartışmaları sonlandırmış olmasa da, diğer araştırmacıları bu konuda yeniden düşünmeye zorladı.

Frank'ın savının özüne açıkça sempati duymakla birlikte, sistem kavramının kuramsal bir araç olarak neredeyse anlamını yitirecek ölçüde sulandırılmasını engellemek için, kuramsal bakımdan daha ilgi çekici terimler yardımıyla yeni bir çerçeveye oturtulması gerektiğini düşünüyoruz. Frank, tek bir dünya tarihsel sistemini benimseme konusunda zaman zaman utangaç davrandığımızı ileri sürmüştür. Ampirik dayanakların oldukça yetersiz oluşu nedeniyle, burada yeniden yayımlanan makalede bu savı [dünya tarihsel sürecinde tek bir dünya sisteminin varlığı savını -ç.n.] temel sorun durumuna getirmedi. Onu araştırmaların yolunu açsın diye ileri sürdük ve onun yerine süreklilik konusu üzerinde yoğunlaştık. Böyle bir sürekliliğin ne dereceye kadar var olduğunu anlamaya çabaladık. Bu, imparatorlukların, dünya pazarlarının, sermaye birikiminin ve hegemonya çevrimlerinin tarih sahnesinde ne kadar kalıcı olduklarından daha karmaşık bir sorundur. Süreklilik, aynı zamanda yerel yapıların doğalarıyla ve ne ölçüde aynı büyük sistemin ürünleri olduklarıyla da ilintilidir. Yerel örgütlenmenin farklı türlerinin nasıl doğduğunu, neden burada kast varken orada etnik çoğulculuk görüldüğünü, neden bir durumda ve bölgede sınıfların, bir başka bölgede derecelendirilmiş ayrıcalıklı toplumsal tabakaların ortaya çıktığını anlamak zorundayız. Şimdi, toplumsal kimliğin değişik türlerinin, toplumsal ilişkilerin ka-

pitalizasyon derecelerindeki farklarla ve bunun sonucunda toplumsal bireyselleşme düzeylerinde oluşan farklarla ilişkili olduğunu, sonuç olarak Batı etnikliğinin, bugün Hindistan'da ve Güneydoğu Asya'da karşılaştığımız kültürel kimlik türlerine karşıt genel bir olgu olarak anlaşılan “modernlik” kültürü denilebilecek bir olgunun ürünü olduğunu ileri sürebilecek kadar ilerlemiş durumdayız (Friedman 1991). Modern etnisite denilen şeyin değişen ölçülerde olmak üzere daha önceki dönemlerde, yani Helenistik dönemlerde ortaya çıkmış olabileceği savı, süreklilik kuramı açısından önemli sorunlar yaratabilir. Eğer Protestan etik Hristiyanlığa göre daha yaygınsa, ki öyle görünüyor, bu da süreklilikten yana önemli bir argümandır. Küresel sistemlerin biçimlenişi konusunda, zenginlik birikiminin genel ekonomisine göre daha fazla kanıt vardır. Örneğin feodal yapıların oluşumu sorunu, bir başka yerde ticari uygarlıkların çevre bölgelerinde akrabalık temelinde prestij malı sistemleri olarak betimlediğimiz oluşuma ters düşecek şekilde ele alınabilir. Refah birikiminin farklı başat biçimlerinin farklı derecelerinin, ürünler veya emek ya da her ikisi üzerinde kurulan denetimin ve bundan farklı olarak ticari (soyut) gönencin değişen oranlarının bütün “sistem”in dinamik niteliklerini etkileyip etkilemediği sorulabilir. Biz bütün bunları Tilley gibi şeytanın avukatlığı rolüne soyunmak için değil, küresel sistemlerin veya küresel sistemin nasıl işlediğini ve değiştiğini anlamada temel konular oldukları için dile getiriyoruz.

Tek bir sistemin mi yoksa sistemlerin mi var olduğu sorunu, niyetine sempati duysak da Frank'ın tanımladığı kadar basit değil; zaten biz de aramızdaki benzerliklerin “daha ciddi ve yaşam pratiğiyle ilgili” (Ekholm ve Friedman 1980) olduğunu politik terimler kullanarak dile getiriyoruz. Sürekliliğin varlığını benimserken bile değişim so-

runlarıyla uğraşmaktan kaçınılamaz. Çeşitli vesilelerle, ampirik olarak sınırları belirlenmiş sistemler arasındaki benzerliklerin süreklilik kuramını haklı çıkaracak kadar büyük olduğunu dile getirdik. Ama bu, modern sanayi kapitalizminin ortaya çıkışının koşullarını ve modernitenin daha önceki toplumsal düzenlerden ayrılan yönlerini anlama gereksinimini ortadan kaldırmaz. Eğer keşfettiğimiz türsel benzerlikler yeni sistemlerin doğuşu yerine, aynı sistem içindeki çeşitlenmelerden söz etme olanağını veriyorsa bu, ampirik, kuramsal ve karmaşık (coğrafi anlamda olmayan) bir sınır sorunu olarak kalır. Çin, MÖ üçüncü binyılda Hindistan-Mezopotamya-Akdeniz zincirine dinamik olarak bağlı olmasa da, söz konusu bölgelerin tarihlerinin birbirlerine bağlı olarak görülebileceğini söylemek bizi dehşete düşürmemelidir. Yeni Dünya, tüm olasılıklar dikkate alınsa bile, oldukça geç tarihlere kadar Eski Dünya'ya güçlü ve sistemli biçimde bağlanmış değildi. Ama o da küresel sistemde gözlenen süreçleri benzer bir düzen çerçevesinde sergilemektedir. Bizim argümanımızda küresel sistemlerin sürekliliği, küresel süreçlerin sürekliliğiyle ilgilidir, yoksa kürenin fiziki olarak sınırları belirlenmiş bir bölümünün sürekliliğiyle değil. Böyle sistemlerde kasmaların, “yalnızlar” ve “el değmemiş ilkeller” veya hayal ülkeleri yaratmaları ender olgular değildir. Bunlar, kuşkusuz küresel ürünlerdir, ama Frank'ın modelinin gerektirdiği anlamda küresel olarak bağlantılı olgular değildir. Ampirik küresel sistemlerin nasıl oluştuklarını, bölgelerin ve halklarının hangi yöntemle birbirine bağlandığını, yerel birimin daha geniş bütünle yalnızca birleşmekle kalmayıp yerel özelliklerini hangi ölçüde yarattığını ve yerelin tarihsel yörüngesinin o bütüne hangi ölçüde kilitlenmiş olduğunu belirlemek için yeniden üretim koşulları ve yapıları tekrar gözden geçirilmelidir. Şu anda hâlâ bir varsayımla

çalışıyoruz; çapı ve zaman içindeki birleştiriciliği değişen bir sistemin varlığını ileri sürmek için çok sayıda neden olsa da kesin olarak yerleşmiş 5000 yaşında hiçbir sistem yoktur.

Öte yandan, dünya tarihinin özdenetimle güdülen ve evrilme yetisine sahip bir sistemden çok, yineleyen kasılmalarından oluşan Kafka tipi bir kâbus, büyük sistemlerde hapsolmanın senaryosu olduğunu ileri sürmek için de çok neden var.

NOT

Bu bölüm, ilk olarak 1982'de "Capital Imperialism and Exploitation in Ancient World-Systems" (Eski Dünya-Sistemlerinde Sermaye Emperyalizmi ve Sömürü) başlığıyla *Review 4* (1) (yaz): 87-109'da yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, J., *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Adams, Robert, "Developmental stages in ancient Mesopotamia," *Prehistoric Agriculture içinde*, (der.) S. Streuver, Natural History Press, New York, 1971, s. 572-90.
- , "Patterns of urbanization in early southern Mesopotamia," *Man, Settlement and Urbanism içinde*, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, and R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972, s. 735-50.
- , "Anthropological perspectives on ancient trade," *Current Anthropology* 15 (3), Eylül 1974, s. 229-58.
- Adams, Robert and Nissen, H., *The Uruk Countryside*, University of Chicago Press, Chicago, 1972.

- Allen, Jim, "Sea traffic trade and expanding horizons," Sunda and Sabul içinde, (der.) J. Allen, J. Golson, and R. Jones, Academic Press, Londra, 1977, s. 187-417.
- Ambrose, W. R., "Obsidian and its prehistoric distribution in Melanesia," (yayımlanmamış metin), tarihsiz.
- Bücher, K., Die Enststehung Volk der Volkwirtschaft, Laupp, Tübingen, 1893.
- Childe, Gordon, New Light on the Most Ancient East, Praeger, New York, 1952.
- Crawford, H. E. W., "Mesopotamia's invisible exports in the third millennium BC", World Archaeology 5, 1973, s. 232-41.
- Diakanoff, I.M., "The structure of society and state in early Sumer," Sumer: Society and State in Ancient Mesopotamia içinde çeviri, Nauka, Moskova, 1959.
- , "Slaves, helots and serfs in early antiquity," Soviet Anthropology 15 (2-3), Sonbahar/Kış 1977, s. 50-102.
- Duncan-Jones, Richard, The Economy of the Roman Empire, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.
- Ekholm, K., Power and Prestige: The Rise and Fall of the Kongo Kingdom, Skrivservice, Uppsala, 1972.
- , "On the limits of civilization: the dynamics of global systems," Dialectical Anthropology 5 (2), 1975, s. 155-66.
- , "Om studiet av det globala systemets dynamic," Antropologiska Studier 20, 1976, s. 5-32.
- , "External exchange and the transformation of central African social systems," The Evolution of Social Systems içinde, (der.) J. Friedman and M. Rowlands, Duckworth, Londra, 1977a, s. 115-36.
- , Om studier av riskgenerering och av hur risker kan avvarjas, Goteborg: Samrbets Kommitten for langsiktsmotiverad forskning, rapport 11, 1977b.
- , Catastrophe and Creation: The Formation of an African Culture, Harwood, Londra, 1991.

- Ekholm, K. and Friedman, J., "Towards a global anthropology," History and Underdevelopment içinde, (der.) L. Blusse, H. Wesseling, and C.D. Winus, Center for the History of European Expansion, Leiden ve Paris, 1980.
- , New introduction to "Towards a global anthropology," *Critique of Anthropology* 5 (1), 1985, s. 97-119.
- Farber, Howard, "A price and wage study of northern Babylonia during the Old Babylonian period," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 21 (1), 1978, s. 1-51.
- Finley, Moses, *The Ancient Economy*, University of California Press, Berkeley, 1973.
- Frank, Andre Gunder, "Long live trans-ideological enterprise! Socialist economics in the capitalist international division of labour," *Review* 1 (1), Yaz 1977, s. 91-140.
- Frankfort, Henry, "The last Pre-Dynastic period in Babylonia," *The Cambridge Ancient History* içinde, 1 (2), Cambridge University Press, Londra, 1971, s. 71-92.
- Friedberg, C., "The development of traditional agricultural practices in western Timor: from the ritual control of consumer goods to the political control of prestige goods," *The Evolution of Social Systems* içinde, (der.) J. Friedman and M. Rowlands, Duckworth, Londra, 1977, s. 137-71.
- Friedman, Jonathan, "Religion as economy and economy as religion," *Ethnos* 40 (1-4), 1975, s. 4-63.
- , "Crises in theory and transformations of the world economy," *Review* 2 (2), Güz 1978, s. 132-46.
- , "Notes on structure and history in Oceania," *Folk* 23, 1981, s. 275-95.
- , "Catastrophe and continuity in social evolution," Renfrew ve arkadaşları (der.) içinde, *Theory and Explanation in Archaeology*, Londra, 1982.
- , "Captain Cook, culture and the world system," *Journal of Pacific History* 20, 1985.

- , "Cultural logics of the global system," *Theory, Culture and Society* 5, 1988, s. 447-60.
- , "Culture, identity and world process," *Review* 12 (1), 1989, s. 51-69.
- , "Being in the world: localization and globalization," *Global Cultures* içinde, (der.) M. Featherstone, Sage, Londra, 1990.
- , "Notes on culture and identity in imperial worlds," *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom* içinde, (der.) P. Bilde, Engberg-Pedersen, L. Hannestad, J. Zahle, Aarhus University Press, Aarhus, 1991.
- , "Narcissism and the roots of postmodernity," *Modernity and Identity* içinde, (der.) Lash and Friedman, Blackwell, Oxford, 1992a.
- , *Paradise Lost Paradise Regained: The Global Anthropology of Hawaiian Identity*, Harwood, Londra, 1992b.
- , "General historical and culturally specific properties of global systems," *Review*, 15 (3), 1992c, 3 5-72.
- Friedman, Jonathan and Rowlands, M., "Notes towards an epigenetic model of the evolution of 'Civilization,'" *The Evolution of Social Systems* içinde, (der.) J. Friedman and J. Rowlands, Duckworth, Londra, 1977, s. 201-76.
- Frobel, Folker, Heinrichs, Jurgen, and Krey, Otto, *Die neue internationale Arbeitsteilung*, Towahlt Taschenbuch, Hamburg, 1977.
- Galtung, Johan, "A structural theory of imperialism," *Journal of Peace Research* 8 (2), 1971, s. 81-117.
- Gelb, I. J., "From freedom to slavery", BAW, tarih doktorası, K1. Abh. nf 75, 1971.
- Hole, Frank, Flannery, Kent, and Beely, James, "Prehistory and human ecology of the Del Luran Plain (excerpts)," *Prehistoric Agriculture*, Natural History Press, Garden City, 1971, s. 258-312.

- Hopkins, Keith, "Economic growth in towns in classical antiquity," *Towns in Societies* içinde, (der.) P. Abrams and E. A. Wrigley, Cambridge University Press, Londra, 1978, s. 35-77.
- Hsu, Cho-Yun, *Ancient China in Transition*, Stanford University Press, Stanford, 1965.
- Humphreys, S. C., "Economy and society in classical Athens," *Annali Scuola Normale Superiore de Pisa*, series II, 39, 1970, 11-26.
- Janssen, Jac, *Commodity Prices from the Ramessid Period*, Brill, Leiden, 1975a.
- , "Prolegomena to the study of Egypt's economic history during the New Kingdom," *Studier zur altgyptischen kultur* 3, 1975b, s. 127-85.
- Johnson, Gregory, *Local Exchange and Early State Development in Southwestern Iran*, Anthropological Papers 51, Museum of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor, 1973.
- , "Locational analysis and the investigation of Uruk social exchange systems," *Ancient Civilization and Trade* içinde, (der.) J. Sabloff and C. Lamberg-Karlovsky, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1976, s. 285-340.
- Johnson, Gregory and Wright, Henry, "Population, exchange and early state formation," *American Anthropologist* 127 (2 June), 1975, s. 267-89.
- Jones, Arnold H. M., *The Roman Economy*, Oxford University Press, Oxford, 1974.
- Kemp, Barry, "Temple and town in ancient Egypt," *Man, Settlement and Urbanism*, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, and R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972, s. 657-80.
- Kramer, S. N., *The Sumerians*, University of Chicago Press, Chicago, 1970.
- Lamberg-Karlovsky, C., "Trade mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations," *Journal of the American Oriental Society* 92, 1975, s. 222-9.

- , "Third millennium modes of exchange and modes of production," *Ancient Civilization and Trade* içinde, (der.) J. Sabloff and C. Lamberg-Karlovsky, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1975.
- Lambert, M., "Textes commerciaux de Lagache (epoque pre-Sargonique)," *Revue d'Assyriologie* 47, 1953, s. 105-21.
- Larsen, Mogens-Trolle, "Old Assyrian caravan procedures," *Nederlands Historisch-Arkeologisch Instituut te Istanbul*, 1967, s. 22.
- , *The Old Assyrian City State and its Colonies*, Akademisk Forlag, Copenhagen, 1976.
- Mallowan, M., "The Early Dynastic period in Mesopotamia," *The Cambridge Ancient History*, 1 (2), Cambridge University Press, Londra, 1971, s. 238-314.
- Meyer, Edward, *Kleine Schriften*, Halle, Niemeyer, 1910.
- Morenz, Siegfried, *Prestige Wirtschaft im Alten Agypten*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 1969.
- O'Connor, David, "The geography of settlement in ancient Egypt," *Man, Settlement and Urbanism*, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, and R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972, s. 8-20.
- Oppenheim, A. L., "The seafaring merchants of Ur," *Journal of the American Oriental Society* 64, 1954, 6-17.
- Polanyi, Karl, "Our obsolete market mentality," *Commentary* 13 (2) (Şubat), 1947, s. 109-17.
- Rostovtzeff, Mikhail, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1957.
- Rowlands, M. J., Larsen, M. T. ve Kristiansen, K. (der.) *Center and Periphery in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Smith, H. S., "Society and settlement in ancient Egypt," *Man, Settlement and Urbanism* içinde, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, ve R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972.

- Starr, Chester, *The Economic and Social Growth of Early Greece*, Oxford University Press, Oxford, 1977.
- Spriggs, M., "The Hawaiian transformation of ancestral Polynesian society," *State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization* içinde, (der.) J. Gledhill, B. Bender, and M.T. Larsen, Unwin Hyman, Londra, 1988, s. 57-73.
- Stigler, Robert (der.), "The concept of the Egyptian palace as a 'Ruling Machine,' " *Man, Settlement and Urbanism* içinde, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, and R. Tringham, Duckworth, Londra, 1974, s. 721-34.
- Thomas, N., *Out of Time: History and Evolution in Anthropological Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Uphill, E., "The concept of the Egyptian palace as a ruling machine," *Man, Settlement and Urbanism* içinde, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby ve R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972, s. 721-34.
- Weber, Max, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, New Left Books, Londra, 1976.
- Wright, Gary, *Obsidian Analysis in Pre-Historic Near Eastern Trade: 7500-3500*, Anthropological Papers 37, Museum of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor, 1969.
- Wright, Henry, "A consideration of interregional exchange in Greater Mesopotamia, 4000-3000 BC," *Social Exchange and Interaction* içinde, (der.) E. N. Wilmsen, Anthropological Papers 46, Museum of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor, 1972.
- Young, T. C., "Population densities and early Mesopotamian urbanism," *Man, Settlement and Urbanism* içinde, (der.) P. Ucko, G. Dimbleby, and R. Tringham, Duckworth, Londra, 1972, s. 827-42.

Kümülatif Birikim

*Barry K. Gills ve
Andre Gunder Frank*

DÜNYA SİSTEMİNİN KÖKENLERİ

Tarihsel Kökenler

Dünya sisteminin zaman içindeki başlangıç noktasının belirlenmesi, büyük ölçüde hangi sistem kavramının kullanıldığına bağlıdır. Bu sorunu dünya sisteminin kökenlerini büyük bir nehir sisteminin kaynaklarına benzeterek betimleyebiliriz. Örneğin, Missouri-Mississippi nehir sistemine bakalım. Bir anlamda bu nehir sistemindeki büyük kolların her birinin kendi kaynağı vardır. Ama yine de Mississippi nehrinin, iki ana kolun Missouri eyaletindeki St. Louis kenti yakınında birleştiği yerde, önceki iki kaynağın birleşmesinin ürünü yeni bir kaynağa sahip olduğu söylenebilir. Genel kabul gereği nehir yine “Mississippi” olarak adlandırılır ve Minnesota’da doğduğu söylenir. Montana’daki Rocky Mountains’da doğan daha geniş ve daha uzun kol ise “Missouri” olarak adlandırılır. Kuşkusuz, bunların tümüne karışan irili ufaklı ve her biri kendi kaynağına sahip

başka kollar da vardır. Sorun, aslında tek bir kaynak noktası yokken, bir bütün olarak nehir sistemi için değişmez bir çıkış noktasının nasıl belirleneceğidir. Dünya sistemi söz konusu olduğunda bu sistemin kaynaklarını, nehrin yukarısında uzak bir yerlere, Neolitik döneme yerleştirmek mümkün olabilir. Ama belki de kaynakları, ana kolların bulunduğu nehrin daha aşağı kesimlerinde araştırmak daha doğru olacak.

Nehir sistemi benzetmesi yardımıyla Sümer, Mısır ve İndüs'ün kökenlerini ayrı ayrı, MÖ dördüncü ve üçüncü binyıllar arasında bir zamanda saptayabiliriz. Dünya sistemi, bunların daha sonra birbirleriyle buluşmalarıyla başlar. David Wilkinson (1989), politik uzlaşmazlıklar sonucu Mezopotamya ile Mısır'ın gökkuşağı gibi kapsayıcı bir devletler sisteminin şemsiyesi altında buluşması yoluyla, "Merkezi Uygarlık"ın doğuşunu MÖ 1500 dolaylarına tarihler. Wilkinson'un çalışması, dünya sistemi tarihinin çözümlenmesi açısından büyük değer taşımaktadır. İşin özüne bakılırsa, "Mezopotamya" ile "Mısır"ın buluşmasının, dünya sisteminin doğuşunu gerçekleştirdiği söylenebilir. Ancak aşağıda ayrıntılarıyla açıklanan sistemsel ilişkileri belirleyen ölçütlere göre bu buluşma, MÖ 1500'den oldukça önce gerçekleşmiştir. "Birbirinin içine sızarak birikim" ekonomik ölçütüne göre kavuşma yeri İndüs Vadisi ile Suriye ve Levant bölgesini içermektedir. Dolayısıyla buluşup karışma, MÖ üçüncü binyılın başlarında veya ortalarında, yani MÖ 2700/2400 dolayında gerçekleşmiştir.

Ekolojik Temel

Tarihsel materyalist ekonomipolitik, insanın sosyal örgütlenmesinin temelini, son kertede "geçim sağlama" etkinliğinin oluşturduğu savıyla işe başlar. Ancak, "geçim sağla-

ma” etkinliğinin sonul temeli ekolojiktir. Tarımın keşfi, önemli miktarlarda artı üretimi olanağını sağladı. Gordon Childe (1951), tarımsal artı üretiminin insanın toplumsal örgütlenişi üzerindeki derin etkilerini anlatmak için “Neolitik Devrim” terimini yarattı. Bu devrimi izleyen “Kentsel Devrim” ve bu temel üzerinde oluşan devletler, dünya sistemimizin kurulmasına katkıda bulundu.

Bu toplumsal örgütlenmede, başlangıcından itibaren çevreyle yeni tür bir ilişkiye dayanan bir ekonomik dayatma var oldu. Mısır, Mezopotamya ve İndüs’ün alüvyon ovaları, üretim faktörlerinin uygun biçimde örgütlenmesi durumunda zengin su kaynaklarının ve verimli topraklarının büyük miktarlarda tarımsal artı üretimini mümkün kılması açısından birbirine benzerdi. Buna karşılık her üç bölge de kereste, taş ve bazı metaller gibi çok sayıda doğal girdi açısından yetersizdi. Bu nedenle, kendi üretim çevrimlerini “tamamlamak” için belli doğal girdileri kendi ekolojik nişlerinin* dışından sağlamak gibi çevresel koşullardan kaynaklanan bir ekonomik zorunlulukla karşılaştılar. Kentsel uygarlık ve devlet, karmaşık bir işbölümünün sürdürülmesini, politik bir aygıtı ve devletin dolaysız denetiminin söz konusu olduğu duruma göre çok daha büyük bir ticari ya da ekonomik ağın oluşturulmasını gerekli kıldı. Dolayısıyla, dünya sisteminin ekolojik kökenleri, dünya sistemini yaratan kent uygarlıklarının ve devletlerin doğalarında bulunan dengesizliği sergilemektedir. Bu dengesizlik, hem ekolojik-ekonomikti hem de stratejikti. Üstelik bu iki öge, en başından beri iç içe geçmiş durumdaydı.

Doğal girdilere ulaşmak için aşılması gereken uzun ticaret yolları devletin dolaysız siyasal denetiminin dışında olsa bile, ekonomik ve stratejik dengesizlik ve güvensizlik,

* Ekolojideki anlamıyla bir bitki veya hayvanın içinde bulunduğu cansız ve canlı doğadaki konumu olup, bu konum onun etkinliklerini ve diğer organizmalarla ilişkilerini belirler (ç.n.).

kesintisiz bir doğal girdi akışını sağlamak için önlem almayı gerektirdi. Bu ise, ancak ustalıkla yönetilen ticaretle ve sunum bölgeleri üzerinde dolaysız politik denetim hakkını kanıtlamakla olanaklıydı. İlk kent merkezlerindeki demografik istikrar veya demografik büyüme ya da ikisi de doğal kaynakların böyle güvenli biçimde sahiplenilmesine bağlıydı.

Ancak birçok merkezin eşzamanlı olarak genişlediği bir etkinlik alanında, etki alanlarının önce komşu olduğu ve sonra iç içe geçtiği bir noktaya gelinmesi kaçınılmazdır. İlk kent uygarlıklarının ve devletlerinin oluşturduğu ekonomik ağ genişleyip derinleştikçe, stratejik madde kaynaklarının denetiminde ve bu maddelerin sağlanmasında kullanılan yollar konusundaki rekabet ve uzlaşmazlıklar yoğunlaşma eğilimi gösterdi. Örneğin, belli metallerin denetimi, rakipler karşısında teknolojik ve askeri üstünlük sağlamak açısından yaşamsal önem taşıyordu. İleri teknoloji yarışında geride kalmak, bugün olduğu gibi o zaman da stratejik bir hataydı.

Öyleyse, dünya sisteminin kökenlerinin rasyonel varlık nedeni, kente dayalı devletlerin karşı karşıya bulundukları ekonomik zorunluluklarda saklı bulunuyordu. Giderek daha büyük bir ekonomik bağlantılar ağı örülüyordu. Ağın bütünü toprak alanları bakımından “dışa doğru” genişlerken, karmaşık işbölümü çerçevesinde uzmanlaşma derinleşmişti. Bu süreçte, gittikçe daha çok ekolojik niş, birbirleriyle içsel olarak bağımlı birimleri içeren bir ekonomik sistemin içinde sindirildi. Böylece dünya sistemi, yolunun üzerinde bulunan kendine yeterli kültürleri yıkarak yuttu.

MÖ üçüncü binyıla gelindiğinde, dünya sisteminin üzerinde yükseldiği Afro-Avrasyatik ekonomik ağ artık sağlam temellere oturmuş durumdaydı. Ondan sonra, dünya sisteminde yer alan metropollerin konumlarında sık sık

çıkan değişiklikler, belli yönlerde hareket etmeye “zorlayan” ekolojik ve teknolojik faktörler çözümlenmeden yeterince anlaşılamaz. Kent merkezlerinin ve devletlerinin yükseliş ve çöküşü, bunların dünya sistemi bağlamında ele alınmalarıyla anlaşılabilir. Bu, aynı zamanda, özellikle temel malların sağlandığı kaynaklarla, bu malların sunumu ve doğal kaynaklar açısından kent merkezlerinin ve devletlerin ekonomik ağdaki rolleri üzerinde durmayı gerektirir. Dünya sisteminde, üye devletlerin güvenlikleri ve artı biriktirme güçleri, sistemin mantığı gereği her an tehlikeyedir. Bu durum tarih boyunca sürekli bir rekabet dinamiği yarattı. Böylece, ekonomik ağın her yanında stratejik kaynak bölgeleri üzerindeki politik denetimi yaygınlaştırmaya yönelik girişimler oldu.

Ekonomik Bağlantılar

Yeni tarihsel kanıtlar, ticaretin ve göç aracılığıyla, yağmalama ve fetih yoluyla kurulan ekonomik bağlantıların, bilinenen çok daha güçlü ve daha yaygın olduğunu düşündürmektedir. Bunlar, aynı zamanda dünya tarihinde genellikle benimsenenden çok daha eskilere uzanmaktadır. Aynı biçimde imalat, ulaştırma, ticaret ve diğer hizmet sektörlerindeki etkinlikler ise çoğunlukla ileri sürülenden daha eski ve daha yaygındır. Bu ekonomik bağlantıların uzun tarihi ve sistemli yapısı henüz hak ettikleri ilgiyi görebilmiş değil (Adams 1943). “Toplumlar”ın sosyal, politik ve kültürel yaşamlarında ve bir bütün olarak dünya sistemi içinde birbirleriyle ilişkilerinde ticaret bağlantılarının yarattığı derin etkiler daha da fazla ihmal edilmiştir. Farklı kültürlü topluluklar içinde ticaretle uğraşarak yaşayan diasporalar üzerinde çalışmış olan Philip Curtin (1984) gibi yazarlar bile, ticari bağlantıların dünya sistemi çapındaki

karmaşasını sistemli olarak araştırmayı çoğu örnekte ihmal etmektedirler.

Bugüne kadar elde edilen tarihsel kanıtlar, Ortadoğu'da ekonomik temasların, ilk kent devletlerinin ortaya çıkışından birkaç binyıl önce de çok geniş bir alanda dağılmış durumda olduğunu göstermektedir. Anadolu yerleşim birimi Çatal Höyük, 7000-8000 yıl önce uzak bölgelerle ticaret bağlantılarına sahip bir topluluk örneği olarak sık sık anılır. Eriha (Jericho) kenti, sıkça sözü edilen bir diğer örnektir. Mısır ile Mezopotamya arasındaki ticari veya ekonomik ilişkiler MÖ 3000'den önce biraz kesintiye uğramıştı; bu nedenle olasılıkla sistemli değildi. Bununla birlikte, hem Mısır hem de Mezopotamya, Suriye ve Levant ile çok eskiden beri ekonomik ilişkiler geliştirmiş durumdaydı; öyle ki, bu iki önemli bölgeyi birbirine bağlayan bir koridor oluştu. Birleşik Mısır'ın ilk firavunu olduğu varsayılan Narmer de Levant ile ekonomik bağlantılar kurmuş olabilir. MÖ 2700'de Mısır'ın, Levant kıyısındaki Byblos kentiyle siyasal ve ekonomik resmi ilişkileri olduğu kesin. Byblos, hem Mısır hem de Mezopotamya tarihine ilişkin kaynaklarda sözü edilen olasılıkla en eski ekonomik temas limanıdır.

Mısır ve Mezopotamya açısından Suriye ve Levant ile yürütülen savaş ve ticareti güdüleyen en önemli etmen, kereste, metaller, yağ gibi stratejik maddelere ve bazı lüks tüketim mallarına erişme çabalarıydı. Akad İmparatorluğu'nun yayılmasının açık amacı, Akdeniz'den Basra Körfezine uzanan çok büyük bir koridordaki en stratejik yolların tümünü yalnızca kendi denetimine alarak çıkar sağlamaktı. Akad'ın Basra Körfezi'ndeki limanları kullanarak "Meluhha" olarak bilinen Indus ile deniz ekonomisi ilişkileri sürdürdüğünü gösteren kanıtlar vardır. Böylece Akad, ekonomik ilişkiler ağının bütünündeki ayrıcalıklı konu-

munu sağlamlaştırmıştır. Suriye ve Levant'ın kent devletleri, Mısır ve Mezopotamya arasında yoğun rekabete konu oldu. Bu bölgelerin denetiminde gel-git'ler görüldü: Denetim, Birinci ve İkinci Mısır hanedanlarından Akad'a, sonra da Üçüncü Ur Hanedanına geçti. MÖ ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Mısır'ın yine himaye gören teba devletler olarak Levant'ın büyük bölümünde nüfuzu vardı. Şurası kesindir ki, oldukça uzun bir tarihsel dönem boyunca, hatta Asur, sonra Pers imparatorluklarının ortaya çıkışına kadar Suriye ve Levant, dünya sisteminde lojistik bağlantı halkaları ve antrepolar olarak yaşamsal bir rol oynadı, Mezopotamya ise Mısır ve Indus bölgelerini tek dünya sistemi içinde birbirine bağladı.

Dünya Sisteminin Genişlemesi

Birikim, dünya sisteminin ekonomik, politik ve askeri genişlemesinin ve kendi içinde bütünleşmesinin önemli itici güçlerinden biri ve asıl nedenidir. Dolayısıyla, birikim süreci ve bu sürecin yaygınlık kazanması da, büyük ölçüde dünya sisteminin sınırlarının genişlemesiyle ilişkilidir. Yayılma ile ilgili iki benzetme daha bu sürecin anlaşılması açısından yararlı olabilir: Buzul benzetmesi ve mürekkep lekesi benzetmesi. Dünya sistemi bir buzul gibi, kısmen daha önceden var olan topolojiye uyum sağlayarak, kısmen de kendisi bu topolojiyi yeniden biçimlendirerek kendi açtığı yol boyunca genişlemiştir. Mürekkep lekesi benzetmesine göreyse, dünya sistemi ilk buluşma noktasının bulunduğu alanın ötesine, dışarı doğru da saçılmıştır. Bu tür yayılmanın belki de tek ve görkemli örneği, Yeni Dünya'nın ve daha sonra Okyanusya'nın "keşfi" idi. David Wilkinson da (1987) merkezi uygarlığı, diğer alanlara ve toplumlara yayılan ve onları kendi içine alan bir oluşum

olarak görür. Bir anlamda bu süreç, mürekkep lekesinin yayılmasına benzer biçimde, daha önce bütünün dışında kalmış alanları düpedüz yutma, içine çekme sürecidir.

Ama dünya sisteminde bazı bölgelerin bütünün içine alınması, yayılmakta olan iki mürekkep lekesinin birbiriyle karışıp bütünleşmesinde olduğu gibi, yalnızca özümseme olmaktan çok birleşmeye benzeyen süreçleri de içerir. Örneğin, Hindistan'ın ve özellikle Çin'in sistemle bütünleşmeleri, özümlemeden çok birleşmeye yakın görünüyor. Mezopotamya'nın İndüs ile ticareti Akad İmparatorluğu döneminde kesinlikle sağlam temellere oturmuş durumdaydı. Zaman zaman ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle görülen uzun süreli kesintilere karşın, Akad İmparatorluğu'nun Hindistan ile ekonomik ilişkisi olduğunu gösteren pek çok kanıt vardır. Sözüünü ettiğimiz kesintiler, Hindistan'ın dünya sistemiyle birleşmesi için güvenilir bir tarih saptamayı güçleştirmektedir. Çin kent merkezleri ve devletleri esas olarak özerk biçimde arkaik Shang döneminde gelişmiş görünmektedir. Ancak, karayolları, özellikle Orta Asya ve İç Asya halklarının göç yolları olarak, en geç MÖ ikinci binyılın sonunda batıdaki merkezi dünya sistemine açılmış durumdaydı. Çin komplekslerinin dünya sistemine fiilen katılması, ancak geç Zhou döneminde, Çin'de devlet örgütünün daha ileri bir düzeye ulaşmasından sonra gerçekleşmiştir. Zayıf bir hegemonyalar dizisi, Qi devletinden Duke Huan ile (MÖ 685-643) başladı ve küçük derebeylerinin büyük bölgesel devletler içinde birleşmesi süreci yaşandı. Wolfram Eberhard'a (1977) göre, Qin'in kesin zaferinde ve Çin'deki ilk merkezi imparatorluğun kuruluşunda, Qin devletinin Orta Asya'yla kurduğu güçlü ticaret ilişkilerinin etkisi olmuştu. Bu ekonomik ilişkiler, Qin'in ticaret yoluyla önemli bir kâr birikimi yapmasını sağladı. Qin devletinin Wei ve Tao vadileri, "Batı'ya

geçişin dolaysız tek yoluydu. Orta Asya'ya tüm gidiş geliş trafiği mutlaka bu yoldan geçmek zorundaydı” (Eberhard 1977: 60).

Kara ve deniz ticaret yollarının idamesi ve önemli bölgeler arasında yerleşmiş halklar, bütünleşme sürecinde anahtar niteliğinde lojistik bağlantı işlevi görür. Dünya sisteminin oluşumunda, yüksek uygarlık ile kabile halkları arasındaki karşılıklı etkileşimler, özellikle İç Asya'da ve Orta Asya'da, aynı zamanda Arabistan ve Afrika'da da aşağıda tekrar ele alacağımız yaşamsal, ama çok ihmal edilmiş bir rol oynamıştı.

DÜNYA SİSTEMİNDE YER ALAN YOLLAR VE TİCARET AĞLARI

Denizyolları

Paul Johnstone'un (1989), *The Seacraft of Prehistory* (Tarihöncesinde Denizcilik) adlı kitabının kapağındaki tanıtma yazısında şunlar yer alır:

Tarihöncesi dönemdeki denizcilik hak ettiği ilgiyi görmemiştir... Son zamanlardaki araştırmalar, insanın daha önce mümkün görülenden çok daha eski zamanlarda çok uzak mesafelere yolculuk ettiğini ve düşünülenden çok daha uzak yerlerde iz sürdüğünü göstermiştir. Bu yolculukların bazıları, insanın en eski zamanlardan beri su yolu taşımacılığında edindiği ustalıkla açıklanabilir.

Genel olarak denizyolları daha ucuzdu ve karayollarına yeğlenirdi. Bazı önemli denizyolları aşağıda tartışılmıştır.

İpekyolları

İpekyolları MS 1500 öncesindeki 2000 yıl boyunca bu dünya sisteminin gövdesinin bir tür omurgasını ve göğüs kafesini -veya belki daha doğrusu, kan dolaşımı sistemini- oluşturdu. Bu kara “yolları” Çin'den başlayıp İç ve Orta Asya'yı boylu boyunca geçerek “Ortadoğu”ya (Batı Asya'ya) oradan da Akdeniz aracılığıyla Afrika'ya ve Avrupa'ya ulaşıyordu. Ancak bu karayolu kompleksi Akdeniz, Kara Deniz, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi ve birçok nehir boyunca pek çok deniz ipek “yolu” uzantılarıyla da bağlantılanmıştı. Dahası, karayolu egemenliğindeki ipekyolu kompleksi, Arap Denizi ve Bengal Körfezi'nden geçerek Hint Okyanusu'nda ve Güney Çin Denizi'nde odaklanan çok geniş bir deniz ipekyolu ağıyla tamamlanıyordu. Bu deniz ipekyolları da, Malaya Yarımadası'ndaki Kra kıstağından geçen karayolu taşımacılığı ve aynı zamanda Malaya Yarımadası ve Sumatra arasındaki Malakka Boğazından geçen gemiler vb. aracılığıyla birbirlerine bağlanmıştı.

İpekyolları adlarını kuşkusuz Çin'in Batı'ya başlıca ihracat ürünü olan ipekten alır. Ama ticareti yapılan mallar ve insanlar arasındaki alışverişler ipekten sınırlı olmayıp çok daha kapsamlıydı. Gerçekten de ipek, geniş bir yelpaze oluşturan diğer harici ürünler ve lüks mallarla, parayla, hizmetlerle ve bu hizmetleri gören köleleştirilmiş insanlar ve diğer insanlarla ödenmek ve tamamlanmak zorundaydı. Dolayısıyla, ipekyolları aynı zamanda ticaret yolları, kent- sel ve yönetsel merkezler olarak ayrıca çok büyük, karmaşık bir işbölümü ve kültürel yayılma kompleksinin gücünü artıran askeri, politik ve kültürel destekler olarak da işlev gördü.

Orta Asya

Bir Avrasya haritasına bakılırsa, Orta Asya'nın (şimdiki Afganistan ve eski Sovyet Orta Asyası) bir zamanlar tartışmasız merkezi düğüm işlevi görecektir biçimde konumlandığı açıkça görülür. Orta Asya; Çin, Hindistan, İran, Mezopotamya, Levant ve Akdeniz'in üye olduğu bir dünya sisteminin kavşak noktasıydı. Örneğin Orta Asya; Han Çin'inin; Gupta Hindistanının; Part İranının ve Roma İmparatorluğu'nun dünya sistemine beraberce ortak olmalarında anahatar rolü oynamıştı.

Bununla birlikte İç Asya'nın ve Orta Asya'nın, diğer bölgelerin buluşma noktası olmanın ötesinde işlevleri vardı. İç ve Orta Asya aynı zamanda dışarıya doğru bütün yönlerde gelişen kendi istila-göç dalgalarını da yaratmıştı. Her bir dalga, ortalama olarak iki yüzyıl kadar sürdü ve kabaca yarım binyıllık aralıklarla ortaya çıktı. Örneğin MÖ 1700-1500'de, MÖ 1200-1000'de, MÖ 500 dolaylarında, 0 dolayında, MS 400-600'de ve MS 1000-1200/1300 tarihlerinde istila dalgaları yükselmişti. Tümüyle kendi başlarına davranan Cengiz Han'ın ve onun Timur'a kadar olan ardıllarının son istila dalgası hariç, içte oluşan her dalga, yarattığı basınçla dıştaki dalgaları dışa doğru itti.

İklim değişikliklerine tepki olarak doğmuş olsun olmasın tüm bu istilalar, olasılıkla nüfusun artış ve azalış hızındaki değişimlerin hem nedeni hem de sonucuydu; bu demografik değişiklikler ise iklim değişikliklerinden kaynaklanmış olabilir. Ama istilalar, hem uygar komşularla ekolojik, sosyoekonomik ve politik ilişkilerin sonucunda ortaya çıkmıştı hem de bu ilişkileri etkilemişti. Dolayısıyla, İç ve Orta Asya ile onun nabızı dünya sistemi tarihinde özel bir ilgi gerektirir. Orta Asya dünya sistemi tarihinde ne ölçüde merkezi bir konumdaydı? Öncelikle diğer uygar

bölgeler değil de Orta Asya, sistemin bir bütün olarak değişmesinde ne düzeyde motor güç niteliğinde ve olağanüstü bir unsurdur? Bu bölgedeki çeşitli kentlerin (Semerkand!) ve devletlerin yükselişi ve düşüşü sistem çapındaki ticari gelişmelerle nasıl bir ilişki içindeydi?

Orta Asya'nın yeri ve rolü ihmal edildiği ölçüde önemlidir. Dünya sisteminin bütün gelişimi, tarımsal alanları çevreleyen Avrasya bozkırlarından birbiri ardı sıra yayılan istila dalgalarınca derinden etkilenmiştir. Bu sistemin “patlaması” o denli önemli bir olgudur ki, sistemli olarak araştırılması ve açıklanması için adeta haykırmaktadır. Bu sistem patlamaları, *deus ex machina** değildi; dünya sisteminin genişleyen yörüngesinin genel gelişme mantığının zorunlu unsurlarıydı. Özellikle, İç ve Orta Asya'dan yayılan istilalar ve göçler, komşu uygarlıkların ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamlarının değiştirilmesinde ve ırksal ve etnik mozaiklerinin oluşturulmasında her zaman araç işlevi görmüşlerdi. Orta Asya'nın dünya sisteminde aracı bir bölge olarak olağanüstü önemli rolü ve yerine getirdiği işlevler de hak ettikleri biçimde sistemli çözümlemeye tabi tutulmamışlardır. Örneğin Muhammed'den önce Arap Yarımadası'nda ve Afrika'nın büyük bölümünde yaşamış diğer göçebe ve kabile halklar da, varlığı yalnızca çok az sayıda birkaç uzman tarafından kabul edilen süreçlerle dünya sistemi tarihine ve dünya birikim sürecine katılmışlardır.

Üç Koridor ve Lojistik Bağlantılar

Siyasal-ekonomik yayılmayı uyaran başlıca üç çekim odağı bulunmaktadır. Bunlardan biri, birikim sürecinin insani (emek), maddi (toprak, su hammaddeler, değerli metaller vs.) ve teknolojik girdi kaynaklarıdır. İkincisi, bir bölgenin

* Bkz. s. 81 (ç.n.).

üretim fazlasının, daha fazla girdi karşılığında ve biriken değeri ele geçirmek amacıyla satıldığı pazarlardır. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, bölgeler arası ticaretin en avantajlı bağlantıları veya lojistik koridorlarıdır. Hammaddelerin, özellikle metallerin ve diğer stratejik maddelerin sunum yolları üzerindeki kritik noktaların denetimi, bu tür alanlara güç yığılmasında anahtar rolü oynar. Bu, aynı zamanda imparatorluk devletinin yayılma girişiminde bulunmasına elverişli bir ortam da hazırlayabilir. Özellikle bu noktada ekonomik, politik ve askeri çekişme, ayrıca kültürel, “uygarlıksal”, dinsel ve ideolojik nüfuz, bunların tümü, kendi birikimini artırmak için başka bölgelerin birikim sürecine ve sömürü sistemine sızma konusunda imparatorluk devletine özel avantajlar sunar. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz üç bağlantı alanının defalarca, rekabetin, ticaretin ve dinsel olan ve dinsel olmayan yayılmaların odağını oluşturması salt tarihsel bir rastlantı değildir.

Stratejik konumdaki bazı bölgeler ve koridorlar dünya sisteminin gelişmesinde böyle önemli roller oynadı ve yayılmacı güçlerin olduğu kadar göçmenlerin ve istilacıların da ilgisini çeken mıknatıslar oldu. Önemli düşünce akımları da, bu stratejik alanlar aracılığıyla yayıldı. Bu alanlara gösterilen ilgi, artı'nın dünya sistemi içinde transfer edilmesinde bu tür bölgelerin ve koridorların oynadığı rolden kaynaklanmaktadır ki, bu transfer olmaksızın dünya sisteminin var olması da olanaklı değildir. Bazı metropoller ticaret koridorlarında sahip oldukları konuma, metropol konumundaki kent içinde bir pazarın gelişmesine ve metropol konumundaki zenginlik birikimine bağlı olarak kendiliklerinden çekim odakları haline gelmiştir. Büyük metropol odakların yükselişi ve çöküşü, yerlerini “başkalarının alışı” bu odakları da içeren olağanüstü bölgesel değişiklik-

leri yansıtır. Örneğin, Mısır'da Memphis'in yerini Iskenderiye'nin, onun yerini de Kahire'nin almasıyla oluşan metropoller dizisi, dünya sisteminin yapısındaki köklü değişiklikleri açığa vurur. Mezopotamya'da metropollük sırasının Babil'den Seleucia'ya [Silifke -ç.n.] ve oradan Bağdat'a geçmesi de öyle.

Üç bağlantı koridoru, dünya sisteminin gelişiminde lojistik açıdan anahtar ve merkezi bir rol oynamıştır:

1. Nil-Kızıl Deniz koridoru (kendi aralarında ve Akdeniz'le kanal veya karayolu bağlantılarını içeriyordu ve Hint Okyanusu'na ve ötesine açılım olanağı sağlıyordu).

2. Suriye-Mezopotamya-Basra Körfezi koridoru (Suriye'den geçerek Orontes, [Asi nehri -ç.n.] Fırat ve Dicle nehirleri aracılığıyla Akdeniz sahilini Basra Körfezi'ne bağlayan karayollarını içeriyordu ve Hint Okyanusu'na ve ötesine açılım olanağı sunuyordu). Bu koridorun, aynı zamanda Orta Asya'ya giden karayollarıyla da bağlantıları vardı.

3. Ege-Karadeniz-Orta Asya koridoru (Akdeniz'i Çanakkale ve İstanbul Boğazları kanalıyla Orta Asya gidişgeleli kara ipekyollarına bağlayan koridor; karayolu bağlantıları Orta Asya'dan Hindistan'a ve Çin'e uzanmaktaydı).

Deniz yolundan oluşan iki koridordan birini seçmek gerektiğinde, daha çok Basra Körfezi rotası yeğlenmekteydi. Bu yol, hem topografya hem de iklim açısından Kızıl Deniz hattından üstün bulunuyordu. Ayrıca, Basra Körfezi koridorunun, zamanla dünya sisteminin önemli bölgeleri arasındaki artı transferinde merkezi bir düğüm noktası konumuna ulaşan Orta Asya'yla karayolu bağlantıları vardı.

Bu üç bağlantı koridoru, yalnızca ticaret yolu işlevini üstlenmiş değildi. Bu koridorlar, birçok kez ekonomik ve politik gelişimin entegre bölgeleri ve üzerlerinde imparatorluk sistemlerinin kurulma girişimlerinin gerçekleştiği

mekânlar olmuştu. Dünya sistemi genişleyip derinleştikçe, bazı güçlerin bu koridorlardan ikisini ya da üçünü birden tek bir imparatorluk yapısı içinde toplama girişimleri olmuştu. Bu biçimde böyle bir güç, dünya sistemi açısından yaşamsal olan anahtar niteliğindeki lojistik bağlantıları denetimi altında tutabilecekti. Örneğin Asur İmparatorluğu, hem Suriye-Mezopotamya koridorunu hem de Nil-Kızıl Deniz koridorunu denetleme girişiminde bulundu, ama bunu ancak zaman zaman ve kısa süreli olmak üzere başara bildi. Pers İmparatorluğu da benzer biçimde bu koridorların her ikisini bir süre denetimi altında tuttu; aynı zamanda Ege-Kara Deniz-Orta Asya koridorunda da kısmi bir denetim kurdu. Bu nedenle, Pers İmparatorluğu “üç koridorlu bir hegemonya”nın tarihteki ilk örneğidir. Büyük Iskender'in bir dünya imparatorluğunu veya “dünya-sistemi hegemonyası”nı hedefleyen görkemli stratejik tasarımı, üç koridorun tümünün, ayrıca İndüs komplekslerinin ve Batı Akdeniz havzasının denetlenmesini içeriyordu. Onun ardılları, Makedonyalıların fethettiği yerleri neredeyse tam olarak bu üç koridor paralelinde ülkelere böldüler. İndüs'ün Selevkos etkisinden kurtulup Maurya İmparatorluğu'nun etki alanına, Akdeniz havzasının ise Kartaca'nın ve Roma'nın denetimi altına girmesini sağladılar. Helenistik dönem boyunca Ptoleme ve Selevkos hanedanları arasındaki sürekli çekişmeler, dünya sistemindeki birikim süreçlerinde ayrıcalıklı bir konum sağlamak amacıyla, koridorlar arasında yürütülen aralıksız savaşımın göstergesidir. Ancak Romalıların Mezopotamya'ya girişi, önce Partlar ve daha sonra da Sasani Persleri tarafından engellendiği için, Roma İmparatorluk gücü bile bu üç koridoru tümüyle birleştirememişti. Partlar ve Sasani Persleri bu bölgenin denetimi aracılığıyla Roma, Hindistan ve Çin arasındaki ticaretten kâr sağladılar.

Kuşkusuz, bu üç ana koridordan her birinin rakipleri, tamamlayıcıları ve kendi çevre yolları vardı. Örneğin, Doğu ile Batı arasında birkaç ipekyolu, Doğu ve Orta Asya'da, ayrıca Güney Asya'ya gidişgeliş yönünde farklı çevre yolları vardı. Bunlardan başka Baltık Denizinden geçerek Dinyeper, Don, Volga nehirleri, Ukrayna ve Rusya yolları aracılığıyla Kuzey ve Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan yollar bulunmaktaydı. Adriyatik Denizi'ni kıta Avrupasına ve Doğu Akdeniz'i Batı Akdeniz'e bağlayan yollar vardı. Benzer biçimde, topolojik ve başka etmenler de bazı yerlere ve yollara Asya ve çevresinde çekim odakları ve lojistik bağlantı noktaları olarak üstünlük sağlıyordu. Bunlar dünya tarihinde kendilerine gösterilen ilgiden çok daha fazlasını hak etmektedir. Afro-Avrasyatik ağ genişleyip derinleştikçe bu yolların sayısı, rolleri ve yoğunlukları arttı. Aynı zamanda, dünya sisteminin gelişmesinin bir sonucu olarak birbirleri karşısındaki göreceli önemleri de değişti. Malakka Boğazı ve Seylan Boğazı gibi noktalar dünya sisteminin gelişmesinde çok uzun süre lojistik roller üstlenmişti.

Sözünü ettiğimiz üç karayolu, denizyolu koridoru ve uzantıları, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda yerlerini okyanus aşırı yolların almasına kadar iki bin yıl boyunca Avrupa ve Asya arasındaki en önemli bağlantıydı. Üç koridorun merkezi konumlarını yitirmesi ve okyanus aşırı lojistik bağlantıların merkezi nitelik kazanmasıyla sonuçlanan tarihsel değişiklik, belki de dünya tarihinde ve dünya sisteminin gelişmesinde tek başına en önemli lojistik değişimdi. Ama Wallerstein'ın (1974) ileri sürdüğü gibi, yeni bir sistem yaratmak yerine bu değişim, zaten var olan dünya sisteminin içinde oluşmuştu.

Altyapı Yatırımları ve Birikim

Birikim, altyapı yatırımının ve teknolojik gelişmenin göstergesidir. Altyapı yatırımı, tarım, ulaştırma, iletişim, savunma, sanayi, imalat sanayisi ve bürokratik yönetim gibi birçok sektörde değişik biçimlerde yapılır. Hatta ideolojik (sembolik) altyapıya, yani devlet kültü ve din alanlarına bile yatırım yapılır. Devlet tarafından yapılan birikim türünde, devlet el koymak amacıyla toplumsal zenginlik yaratmaya çalışır; üretim artışları için gerekli temeli oluşturarak ve birikim sürecini kolaylaştırarak artı'dan aldığı payı, dolayısıyla rakip devletler karşısındaki potansiyel gücünü artırır. Bu ise, “ne elde ettiyse” onu korumasına ve daha da fazlasını elde etmesine yardımcı olur. Özel birikimde ise, mülk sahibi seçkinler benzer biçimde el koymak amacıyla zenginlik üretirler ve üretim sürecini, dolayısıyla birikimi hızlandırmak üzere altyapı yatırımı yaparlar. Bu tür yatırımın sonul amacı, her durumda birikimin kaynağını korumak, güçlendirmek ve yaygınlaştırmaktır. Altyapının ve onun içinde somutlaşan teknolojinin gelişmesi, geri besleme yoluyla artı üretimi ve birikimi sürecini besler. Artı'nın büyümesi ise bir geri besleme yaratır ve altyapının ve teknolojinin birikimli olarak daha da gelişmesine yol açar. Bu sürecin izlediği yol, üzerinde bizzat dünya sisteminin büyüyüp geliştiği ve altyapı yatırımları ve birikim sayesinde daha sıkı “kök saldı” bir sarmal biçimindedir.

Teknolojik Buluşlar

Üretim, örgütlenme, askeri ve sivil ticaret yöntemlerindeki teknolojik ilerlemeler, dünya sisteminin tarihinde ve bu

sistemi oluşturan öğeler arasındaki değişken ilişkilerde uzun süre önemli ve çoğunlukla ihmal edilmiş bir rol oynamıştır. Silahlanmada, gemicilikte ve diğer taşımacılık türlerinde ve bunlar gibi inşaat, tarım, maden işleme ve diğer sektörlerdeki imalat yöntemlerinde ve araçlarında teknolojik ilerleme ve üstünlük tarih boyunca yaşamsal önem taşımıştır. Bütün bu alanlarda atılan adımlar, öne geçmeler ve geri kalmalar, dünya sistemi içinde bölgesel düzeydeki ve diğer düzeylerdeki eşitsiz ilişkilerin nedeni olmamışsa da, sözü edilen etmenlerin bu ilişkilerin oluşumunda önemli katkıları olmuştur (sayılan etmenlerin kendisi de bu eşitsiz ilişkilerden etkilenmiştir). Buna ilişkin bazı örnekler William McNeill'in (1982) *The Pursuit of Power* (Güç Peşinde) adlı yapıtında incelenmiştir.

Altyapı yatırımları, teknolojik değişimle ve örgütlenme alanındaki yeniliklerle bağlantılıdır. Arkaik, eski ve hatta ortaçağlarda teknolojik değişim, çoğunlukla modern sınai çağıdakine oranla daha yavaştı. Bununla birlikte teknolojik buluşlar, altyapı yatırım çevrimleri ve birikim ve hegemonya çevrimleri arasında (aşağıda tartışılan) bir model çerçevesinde yürüyen ilişkiler, özünde olasılıkla tarih boyunca var olmuş görünüyor. Dünya sistemi tarihinde en önemli teknolojik buluşlar hangisiydi ve ne zaman ortaya çıkmıştı? Hangi buluşlar dünya sistemindeki birikim ve hegemonyanın yeniden yapılanmasını sağlamış ve hangileri lojistik bağlantıları değiştirmişti? Teknolojinin dünya sistemi içinde yayılması, sistemli ve bütün sistemi kapsayacak bir tarzda çözümlenmesi gereken bir diğer önemli alandır.

Roma-Bizans, Partlar-Pers Sasanileri, Hint Maurya-Gupta ve Çin'deki Han imparatorluklarının yaşadığı yoğun dönemde kümülatif altyapı yatırımları bu imparatorlukları tek bir dünya sisteminde bir araya getirmişti. Sistemin ileri

boyutlara ulaşan bütünleşmesi, gelişkin lojistik bağlantılar ve imparatorlukların eşzamanlı genişlemeleri sayesinde başarılmıştı. Bu dönemin bitiminde, tüm dünya sistemi genel bir kriz yaşadı. İç Asya ve Orta Asya hinterlandından gelen halklar, Roma'yı, Pers ülkesini, Hindistan'ı ve Çin'i işgal ettiler. Bu olaylar, bir önceki döneme göre altyapı yatırımlarında ve dünya sisteminin lojistik bağlantılarında (geçici) ciddi zayıflamaların nedeni oldu (yoksa bu zayıflıkların ardından mı ortaya çıktı? diye de sorulabilir).

Altyapı yatırımları verimliliğe, verimlilik artışları ise dünya sistemindeki birikim süreçlerine ne biçimde bağlıdır? Teknolojik yenilik ve teknolojik değişme, dünya sisteminin gelişme sürecinde yaygın öğelerdir. Gordon Childe (1942), eskiçağ ekonomisinde teknolojinin etkilerinin materyalist çözümlenmesine öncülük etmiştir. Lojistik kapasite, örneğin deniz ticaretinin lojistik kapasitesi, teknolojik kapasiteye bağımlıdır. Askeri rekabetin dinamiği de öyle. Gerçekten de dünya sisteminin genişlemesi en başından beri teknolojik kapasitelere bağımlı olmuştur. “Barbar” çevreden uygar merkezlere yayılan istilalar, barbarların teknolojik ve askeri üstünlüklerinin sonucu olarak doğmuştur. “Uygar” teknolojik gelişmeler barbarların askeri üstünlüğü yakalamalarını neredeyse olanaksız kılana dek bu tür istilalar durmadı. Milattan sonra onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Rus ve Mançurya imparatorlukları yeni bir askeri-teknolojik üstünlük yakalayarak sonunda İç Asya'dan gelen stratejik tehdide bir son verdi.

Sanayi Devrimi, Avrupalı güçlere Hindistan'da Mughal, Çin'de Qing ve üç koridor bölgesinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu gibi dünya sistemindeki çağdaş imparatorlukları ortadan kaldırmak veya onları bağımlı kılmak için gereken askeri erki kazandırdı.

Teknoloji her zaman dünya sisteminin ekolojik boyutuyla ve onun dayandığı doğal kaynaklarla çok yakından ilişkili olmuştur. Örneğin çiftçilik teknolojileri, gittikçe daha fazla alanın tarımsal üretime açılması ve böylece tarımsal artı kaynaklarının artırılması yönünde sürekli bir eğilim yaratmıştır. Belli bazı teknolojik buluşlar, özellikle sınai üretim teknolojisindeki yenilikler, ekolojiyi köklü biçimde etkilemiştir. Kullanılmaya başlamalarından itibaren bu yeni teknolojiler, çoğu kez çevre üzerinde yıkıcı sonuçlar yaratarak dünya sisteminde adım adım yayılmıştır.

Çevre koşullarının dünya sisteminin gelişmesinde köklü değişiklikler yarattığını gösteren örnekler vardır. Örneğin, toprakların tuzlanması veya sulama sistemlerinin kumla, çamurla dolması bazı bölgelerin görelî ekonomik gücünü etkilemiştir. Bağdat'ın Moğollar tarafından 1258'de yağma edilmesinden önce, hatta sonra da Mezopotamya'nın görelî bir gerileme yaşamış olınası bunun örneğidir. Bu, kısmen sözünü ettiğimiz çevresel faktörlerden, kısmen de dünya sistemindeki lojistik bağlantılarda oluşan değişikliklerden kaynaklanmıştı.

Bazı bölgelerin dünya sistemiyle bütünleştirilmesi esas olarak ekolojik veya topografik nedenle ya da her iki nedenle, son derece güç olmuştur. Bu güçlükler örneğin Tibet yaylası, Amazon havzası, Kanada'nın Kuzey Kutbu çevresindeki geniş bölgesi, eski Sovyetler Birliği ve Antartika açısından hâlâ büyük önem taşımaktadır. Owen Lattimore'un (1990), yerleşik tarımsal halkların karşısı olarak sunduğu İç Asya halklarının sosyal ekolojisi, dünya tarihinin büyük bir bölümü boyunca dünya sisteminin gelişmesinde birincil etmen olmuştur. Sanayi uygarlığının şu anda yaşadığı ekolojik krizler, ekolojinin ve doğal çevrenin dünya

sisteminin genişlemesine, üretimin ve birikimin sürdürülmesine kesin sınırlar koyduğu gerçeğini anımsamamızı sağlıyor. Ekolojik dalgalanmalar, düzenli iniş çıkışlar veya eğilimler öteden beri var olageldiyse, bunların ne olduğu ve dünya sisteminin gelişmesini nasıl etkilediğini de araştırmamız gerekir.

ARTI TRANSFERİ VE BİRİKİM İLİŞKİLERİ

Artı Transferi ve İç İç Geçmiş Birikim

Bir bölgedeki seçkin A'nın el koyduğu artı'yı, bir başka bölgedeki seçkin B'nin (yeniden dağıtımını yaparak veya yapmadan) sahiplenmesi, A ve B arasında “iç içe geçmiş birikim”* sürecinin var olduğu anlamını taşır. Artı'nın bu biçimde transferi veya değiş tokuşu, yalnızca bu iki seçkini değil, aynı zamanda ait olduğu “toplumlar”ın ekonomik, sosyal, politik ve ideolojik örgütlenmelerini de birbirleriyle bağlantılı hale getirir. Yani artı'nın transferi, el değiştirmesi veya “paylaşımı”, A elitini yalnızca başka yerdeki B elite bağlanılamamakla kalmaz. Artı transferi, aynı zamanda “toplumların” her birinin artı'yı yönetme tarzlarını, sınıfsal temele ve cinsiyete dayalı sömürü ve baskı yöntemlerini, devletin ve ekonominin kurumlarını da birbiriyle ilişkili hale getirir. Dolayısıyla, artı'nın transferi ya da değiş tokuşu, sosyal açıdan “nötr” değil, aksine sistemin bütününü derinden etkileyen bir ilişkidir. Artı kaynaklarının paylaşılması yoluyla belli bir yerdeki A seçkini ve sömürdüğü sınıflar ile başka bir yerdeki B'nin “üretim biçimi”, hatta daha da önemlisi B'nin *birikim tarzı*, sistemli bir biçimde birbirine bağlanır. Bunun uzantısı olarak, eşit veya daha yaygın biçimiyle eşitsiz bir değişimle, B elitinin sahip

* İngilizcesi “Interpenetrating accumulation” (ç.n.).

olduğu artı'nın bir bölümü de bir başka yerdeki C elitinin elindeki artı'nın bir bölümüyle değiştirilmişse, o zaman A ve C de B'nin aracılığıyla birbirine sistemli olarak bağlanmış olur. Bu durumda A, B ve C aynı birikim sisteminin şemsiyesi altında sistemli bir ilişkiye girer.

Bu, farklı bölgelerdeki artı gaspının ve artı birikiminin, başka bakımlardan birbirlerinden bağımsız olan siyasal sınırlar boyunca “paylaşıldığı” veya birbirleriyle “iç içe geçtiği” anlamına gelir. Dolayısıyla, bu farklı siyasal sınırlar içindeki elitler, üretici sınıflar karşısında aynı rolleri üstlenmiş olarak birbirlerinin sömürü sistemlerine ortak olurlar. Bu ortaklık, pazardaki ekonomik değiş tokuş ilişkileri veya (haraç gibi) siyasal ilişkiler aracılığıyla veya bu ilişkilerin birlikte kullanılması yoluyla gerçekleştirilebilir. Tüm bu ilişkiler, Çin ve 1ç Asya halkları arasında bin yıl boyunca kurulan ilişkilerin karakteristik özelliğini oluşturmuştur. Bu topluluklar arası geçişli birikim, birikim yapıları arasında ve siyasal varlıklar arasında nedensel ve karşılıklı bir bağımlılık yaratır. Dünya sistemini oluşturan her birimin yapısı bu iç içe geçmişlik tarafından çarpıcı bir biçimde etkilenir; ayrıca, artı transferi ya da değiş tokuşu yoluyla oluşan iç içe geçmiş birikimin ampirik kanıtları, tüm sistemi kapsayan bir ilişkinin en zayıf göstergesidir. Buna ek olarak, bu içsel bağlantının en azından her bir bölgede bir tür ekonomik ve politik yeniden yapılanmaya yol açtığına ilişkin kanıtları da aramamız gerekir. Örneğin, dünya sisteminin bir bölgesinde veya devletinde (örneğin üçüncü yüzyılda Roma'da) sistemin bir başka bölgesiyle artı değiş tokuşunun sonucu olarak doğan mali bir krizin tarihsel kanıtları, yüksek düzeyde bütünleşmiş bir sistemde kurulan bir ilişkinin açık göstergesi olabilir. Bir bölgedeki birikim tarzı ve sömürü sisteminde, bir başka bölgeye artı

transferinin sonucunda oluşan değişikliğe ilişkin kanıtlar da bütün sistemi saran ilişkilerin işareti olabilir. Politik ittifaklara veya artı transferi sistemine katılma konusundaki çekişmeye ilişkin kanıtlar, yine sistemin bütünü düzeyinde bir ilişkinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu ölçütlere göre, eğer farklı “toplumlar”, imparatorluklar ve uygarlıklar ve diğer “halklar” aralarında düzenli olarak artı değiş tokuşu yaptılarsa, o zaman bunlar aynı dünya sisteminin üyesi de olmuşlardı. Yani B toplumu ile ilişkiye geçtikten sonra, A toplumu daha önceki durumunda değişmeden kalamazdı ve kalmayacaktı. Bu B toplumu için de aynı biçimde geçerliydi.

Pahalı, lüks malların özellikle değerli metallerin ticareti, Wallerstein'ın (1974, 1989) savının *aksine*, sistem çapındaki ilişkilerin belirlenmesinde düşük değerli temel malların ticaretine oranla daha önemli olabilir. Bunun nedeni yüksek değerli “lüks” mal ticaretinin esas olarak elitler arası bir alışveriş oluşudur. Bu mallar seçkinler için tüketim veya birikim aracı olmaktan başka, aynı zamanda tipik prestij mallarıdır; işbölümünü, sınıfsal yapıyı ve birikim tarzını yeniden üreten toplumsal üretim ilişkilerinin çeşitli yönlerini yapılarında somutlaştırır. Değerli metaller, bunun yalnızca en belirgin örneğidir, ama birçok “lüks” mal da benzer roller oynamıştır (Schneider 1977). Dolayısıyla, *hem* yüksek değerli “lüks” kalemlerin *hem de* temel malların ticaretinin yapıyor olması iç içe geçen birikim sürecinin işaretleridir.

Merkez-Çevre-Hinterlant Kompleksleri

Merkez-çevre-hinterlant (MÇH) kompleksleri ve farklı halklar, bölgeler ve sınıflar arasındaki hiyerarşiler her za-

man dünya -sistemi yapısının önemli parçaları olmuştur. Ancak bu yapı içinde oynanan köşe kapmaca oyununda* köşeleri tutanlar sık sık değişmiş ve bu değişiklikler dünya sisteminin tarihsel gelişim dinamiklerine katkıda bulunmuştur. Dünya sistemi ve onu oluşturan parçalar ne ölçüde (ve neden) merkez-çevre eşitsizlikleri ve diğer yapısal eşitsizlikler tarafından karakterize edilmiştir? Wallerstein (1974 ve diğer çalışmaları), Frank (1978a, b, 1981) ve başkaları, dünya sisteminin merkez-çevre yapısının 1500'den sonrası hakkında bazı soruları gündeme getirmişler ve bunlara yanıtlar önermişlerdir. Yukarıda 2. Bölümde Ekholm ve Friedman, Chase-Dunn (1986, 1989) ve başkaları, benzeri çözümlmeleri 1500'den önceki dünya sistemlerine uygulamaya çalışmaktadırlar: Merkez, çevre ve bunlar arasında yer alan yarıçevrelerin "işlevi" arasında bir ayrım yapmanın "zorunlu" olduğu düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır; bunda söz konusu fikirlerin yaygın biçimde eleştirilmelerinin hiç de küçümsenmeyecek bir rolü vardır. Chase-Dunn (1986,1989) önerileri ve tartışmaları, Wilkinson (1989) ise 5000 yıl boyunca tüm dünya ölçeğinde merkez-çevre yapılarını incelerler. Rowlands, Larsen ve Kristiansen (1987) eskiçağ dünyasındaki merkez ve çevreyi çözümlerler. Chase-Dunn ve Hall (1991) kapitalizm öncesi merkez-çevre ilişkilerini gözden geçirirler.

Chase-Dunn (1989) ve Wilkinson (1989), merkez-çevre hiyerarşilerinin, dünya tarihsel gelişim sürecinin MS 1500'den çok daha eski dönemlerinde bir bütün olarak sistemin gelişmesini karakterize ettiği savını ileri sürdüler. Gerçekten de, merkez-çevre ilişkileri, devletin ve devletler sisteminin başlangıcından bu yana gerçekleşen gelişmenin temel niteliğini belirlemektedir. Yine de, diğer birçok bi-

* İngilizce metinde *musical chairs*: "müzik eşliğinde iskemle kapmaca" oyunu. Iskemle sayısı oyuncu sayısının bir eksiği olup, müzik sustuğunda bir iskemle kapamayan oyuncu oyun dışı kalır (ç.n.).

lim adamının kullandığından daha kapsamlı bir MÇH kavramına gereksinme duyuyoruz. Hinterlant, merkezdeki sömürücü sınıfların dolaysız olarak sızmayı başardığı bir oluşum değildir; ama yine de merkez-çevre bölgesiyle ve bu bölgenin birikim süreçleriyle sistemli bağları vardır. Wallerstein'ın hinterlant terimini dünya sisteminin dışındaki bir ögeyi belirtmek üzere kullanması tatmin edici değildir; çünkü “dışarıda” olmalarına karşın, merkez-çevre kompleksine bağlı bulunan bölgelerin yapısal ve sistemin bütünü açısından önemini ihmal etmektedir. Dolayısıyla, MÇH ilişkileri konusunda yapılmış çözümlerler yetersizdir.

MÇH kompleksi yalnızca coğrafi konumla ya da yalnızca eşitsiz gelişme aşamalarıyla ilgili değildir. MÇH aynı zamanda sınıflar, halklar ve “toplumlar” arasındaki ilişkileri de dile getirir ki, bu ilişkiler birikim tarzını oluşturur. MÇH, üzerine hegemonyanın daha büyük bir sistem çerçevesinde kurulduğu temel toplumsal komplekstir; bu konu aşağıda tartışılmıştır. Hegemonik bir yapıda “coğrafi” konumun, MÇH kompleksindeki sınıfsal konumu nasıl etkilediği konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Hegemonik bir devletteki sınıfsal yapının, bu devletin MÇH kompleksindeki bağımlılarından biriktirdiği artı tarafından önemli ölçüde değiştirilebileceğini düşünebiliriz. Sözelimi, Romalı plebler sınıfına yapılan devlet yardımı bu tür sistemsel etkilerin bir örneği olarak görülebilir. Tersine, bir MÇH kompleksinin, bağımlı konumlardaki üreticilerinin daha fazla sömürülmelerine yol açmasını da bekleyebiliriz.

“Hinterlant”, insan emeği de dahil olmak üzere merkez-çevre tarafından emilen doğal kaynakları barındırır. Ancak hinterlantı çevreden ayıran şey, hinterlant halklarının artıya el koyma bakımından tam anlamıyla ve kurum-

sal olarak merkeze bağımlı olmamalarıdır. Yani, bir dereceye kadar toplumsal özerkliği ellerinde tutmalarıdır. Bir hinterlant halkı, üzerinde merkez tarafından politik el koyma yöntemleri uygulanmaya başladığı zaman “çevreleştirme” süreci başlar. Ne var ki, merkez karşısında belli bir ölçüde toplumsal özerkliğe sahip olmasına karşın, hinterlant merkezle sistemli ilişkiler içindedir. Merkez ve hinterlant arasında ortaya çıkan uzlaşmazlıkların sıklığı bu tür sistemli ilişkilerin bir göstergesidir. Hinterlant, aynı zamanda lojistik bağlantı işlevi de üstlenebilir. Bu bakımdan hinterlant, dünya sisteminin çeşitli bölgeleri arasında artı transferini kolaylaştırabilir. Hinterlantların bu rolü, konumsal değişikliklerin ve sistem değişikliğinin belirlenmesinde yarıçevrelerin rolleri kadar kuramsal ilgiyi hak eden bir niteliklidir.

Merkez (veya çekirdek)-çevre-hinterlant kavramı, Wallerstein'ın (1974 ve başka yerlerde; Arrighi ve Drangel 1986'da) çekirdek-yarıçevre-çevre formülünün yerine konmak için değil, onu genişletmek niyetiyle tasarlanmıştır. Ancak yarıçevre, her zaman argümanın zayıf ve kafa karıştırıcı bir halkası olmuştur. Hinterlant “uzantısı” kavramı onu daha da bulanıklaştırabilir ve tüm kompleksin yeniden formüle edilmesini gerektirebilir. Örneğin yakın geçmişte Wallerstein, Arrighi, Frank ve başkalarıyla gerçekleştirilen bir konferansta Samir Amin, yarıçevrenin işlevsel olarak asıl çevre durumuna geldiğini, çünkü merkez tarafından sömürüldüğünü; öte yandan “çevrenin” marjinalleştirilerek sistemin dışına itildiğini, çünkü artık birikim yapması için merkez tarafından sömürülecek hiçbir şeyi (ve hiç kimsesi) kalmadığını ileri sürdü. Ama yukarıda da savunulduğu gibi hinterlant, tarihsel olarak MÇH kompleksindeki çekirdek birikimine de katkıda bulunmuştur.

Dolayısıyla, MÇH kompleksleri her dönemde dünya

sisteminin ayrılmaz parçası olmuştur. Yalnızca karşılaştırmalı olarak değil, aynı zamanda dünya sistemi içinde oluştuğu birleşmeler ve karşılıklı etkileşimler açısından da araştırılması gerekir. Merkez-çevre bölgelerinin hinterlandın içine nasıl yayıldıklarının incelenmesi, birikim süreçlerinin nasıl bir yol izlediklerinin anlaşılması açısından önemlidir. Hinterland'ta yayılmanın ve asimilasyonun ussal gerekçeleri, yeni artı kaynaklarının sömürülmesinden beklenen kazançla ilgilidir. Yeni artı kaynakları, merkez-çevre kompleksinde sömürü ve nüfus baskısı sonucu ortaya çıkan içsel çelişkilerin giderilmesine de yardımcı olur. Merkez-çevre kompleksindeki sınıf çelişkisi, birikim sürecinin hinterland içlerine doğru genişletilmesinden etkilenir. Demografik eğilimler de önemli etmenlerdir; hinterland, merkez-çevre bölgesinin artmakta olan nüfusunu besleyecek yeni kaynaklar sağlar. Hinterlandın merkez tarafından çevreleştirilmesi sürecinin fiziki-coğrafi limitleri, öyle görünüyormuş ki, hem lojistik kapasiteler hem de getiri-götürü hesabı tarafından birlikte belirlenmektedir. Yeni alanlar, öncelikle işgal maliyetini ödeyebilir hale getirilebilecekse veya bir başka kârlı bölgenin korunması açısından stratejik olarak zorunlu görülürse işgal edilmektedir. Tersine, işgal maliyetlerinin çok yüksek olduğu anlaşıldığında bu tür alanlardan vazgeçilmektedir. Sistem içinde böyle durumlarda karşılaşılan sınırlarda kurulan savunma sistemlerinin, barbarların içeri girmesini, üreticilerin de dışarıya çıkmasını önlemek gibi ikili bir işlevi vardır. Bir başka deyişle, bu tür savunma sistemlerinin inşası, sömürülen bölgenin askeri saldırıya uğramasını ve aynı zamanda bağımlı üreticilerin “özgür” bölgeye kaçmasını engeller.

“Barbar” Göçebeler ile Yerleşik “Uygarlık”lar Arasındaki İlişkiler

Merkez ve hinterlant arasındaki sistemli ilişkilerin nasıl oluşturulduğunu anlamak önemlidir. Hinterlant, zaman içinde merkez-çevre kompleksiyle nasıl karşılıklı etkileşim içine girer ve böylelikle bizzat kompleksin yapısındaki değişiklikleri nasıl etkiler ya da bunun tersi nasıl gerçekleşir? Bu sorunun özellikle önemli bir yönü, sözde yağmacı “barbarlar” ile sözüm ona “uygar” “toplumlar” arasındaki tarihsel ilişkilerin doğasıdır. Barbarlar uygarlığın yapısında nasıl sindirildiler ve buna karşın uygarlığı köklü biçimde değiştirmeyi nasıl beceribildiler? Dünya tarihinin büyük bir bölümü boyunca, barbarlık-uygarlık ilişkisi, devletin, emperyalizmin ve uygarlığın daha geniş topraklara yayılması açısından yaşamsal bir önem taşımıştır.

Arnold Toynbe (1973), Tom Hall (1986), Eric Wolf (1982), William McNeill (1964) ve Owen Lattimore (1940, 1962) tarafından yapılan çalışmalar, bu merkez-çevre-hinterlant hiyerarşilerinin nasıl yaratıldığını, nasıl derinleştirildiğini ve sistemli olarak nasıl değiştirildiğini birçok yönüyle aydınlatmaktadır. Toynbee'nin “sistem patlaması” deyimini özellikle ilgi çekicidir. Robert Gilpin (1981) eski bir merkezin, çevredeki yeni devletler tarafından adım adım nasıl kuşatıldığını ve üstüne çöken bu devletler tarafından nasıl yutulduğunu göstermek için Toynbee'yi izler. Sonuç olarak, eski çevreden sistemin merkezine doğru oluşan yığılma sonucunda “merkez değişikliği” gerçekleşir. Örneğin bu olay, Çin'de Savaşan Devletler döneminin bitiminde Qin [Hanedanı] İmparatorluğu'nun kurulmasında yaşanmıştır. Yunanistan'da klasik dönemin sonunda Makedonya İmparatorluğu'nun kurulması da aynı sonucu doğurdu. Bu tür hinterlant darbelerinin daha eski örneklerle-

rinde bile, “kabile” yapılı Gutiler, Amoritler, Kassitler ve Akadlılar arkaik Mezopotamya'nın politik dalgalanmalarında yoğun biçimde yer aldılar. Bütün bu halklar, hinterlant rolünden merkezdeki yönetici sınıf rolüne geçiş yaptılar. Ayrıca, merkezin hinterlant tarafından işgali olayları nedensiz değildi; aksine, sistemle ilgili etmenlerden kaynaklanmıştı. Eberhard (1977) ve Gernet (1985) 1. Asya göçebelerinin üretim sistemine ve ekonomik artısına el koymak için Çin'i nasıl defalarca istila ettiklerini inceler. Frederick Teggart'ın (1939), Roma'daki ve Çin'deki tarihsel olaylar arasındaki korelasyonlar üzerine yaptığı çalışma, Afro-Avrasya ekonomik ağının bütününde oluşan ve belli bir bölgede, bir başka bölgedeki ilişkileri etkileyecek nitelikte hinterlant-merkez uyumsuzluğu yaratan sistemsel-nedensel bağlantıları araştırır. Uyuşmazlıklar, hem ağdaki lojistik öğelerle ve birikimin paylaşılması için girişilen savaşımara hem de merkez-çevre kompleksinin hinterlant içlerine doğru yayılmacı baskısından kaynaklanan toplumsal gerginliklere paralel olarak ortaya çıkar.

BİRİKİMİN POLİTİK-EKONOMİK BİÇİMLERİ

Birikim Tarzları

Mutlaka “tarz”lar üzerinde çalışacaksa, “üretim tarzı” yerine birikim tarzlarını ele almamız daha yerinde olabilir. Dünya sisteminde üretim bir amaca yönelik araçtır. Bu amaç tüketim ve birikimdir. “Kamu” (devlet) ve “özel”, “yeniden dağıtımçı” ve “pazar” tipi birikim tarzlarının farklı eklemelenme türleri arasındaki karşılıklı ilişkileri ve bu birikim tarzlarının değişik oranlardaki bileşimlerini tartışmak yararlı olabilir. Bu birikim tarzlarından herhangi birinin herhangi bir zamanda ve yerde tek başına saf haliy-

le var olduğu kuşkuludur. Ama yine de, birikim tarzlarının yalnızca “yerel düzeyde” birbirlerinden nasıl farklılaşıp nasıl birbirleriyle karıştıklarını değil, bir bütün olarak dünya sistemi boyunca birbirleriyle nasıl içsel bağlantılar kurduklarını da araştırmalıyız. Dolayısıyla, dünya sistemi tarihi, birikim tarzlarını uzam boyunca yatay ve zaman boyunca dikey olarak hem ayırmalı hem de birleştirmelidir. Tarzların “eklemlenmesi”, dünya sisteminin bir bölgesindeki birikim tarzının (veya tarzlarının) diğer bölgelerdeki birikim tarzıyla (veya tarzlarıyla) sistemli bağlantılarından nasıl etkilendiğini incelemek için bir araçtır. Tüm dünya sistemi tek bir birikim tarzıyla karakterize edilebilir mi? Edilemezse neden?

Çözümlemenin odak noktasını üretimden birikime kaydırmak, sınıfsal yapının çözümlenmesinden vazgeçmek anlamına gelmez. Aslında, birikim ilişkileri üzerinde odaklanmanın sınıfsal ilişkilerin çözümlenmesini daha da netleştirmesi beklenebilir. Geoffrey de Ste Croix (1981) bütün toplumsal formasyonların anahtarının, “mülk sahibi sınıflar”ın çalışan sınıflardan artı'yı nasıl gasp ettiklerinin ve çalışmaksızın kendilerine nasıl keyifli bir varoluş sağlayabildiklerinin anlaşılması olduğunu ileri sürmektedir. Croix, mülk sahibi sınıfların artı'nın büyük bölümüne el koymak için kullandığı araçlara dayalı bir üretim biçimi tanımlar. Bu yaklaşım, hangi tip üretim ilişkilerinin toplumsal formasyonu bütünüyle karakterize ettiğini belirlemeye çalışan yaklaşıma bir seçenek oluşturur, yani egemen birikim tarzı üzerinde odaklanır. Ste Croix, artı'ya el koymanın birkaç yöntemini tanımlar: Ücretler, çeşitli biçimlerde zorla çalıştırma, rant ve devlet erki (vergiler, angarya ve “emperyalizm” aracılığıyla el koyma). İlginçtir, Ste Croix geç Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü esas olarak artı'nın aşırı ölçüde ve abartılı biçimde gasp edilmesiy-

le, üst sınıfların aşırı derecede zenginleşmesiyle, bürokratik ve askeri aygıtın aşırı büyümesiyle açıklamaktadır (1981: 502-3). Sonuncu öge, Paul Kennedy'nin (1987) *The Rise and Fall of the Great Powers* (Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri) adlı yapıtında yer alan askeri ve ekonomik aşırı yayılma argümanını çağrıştırıyor. Bu çözümleme, birikim çevrimleri ile hegemonya çevrimleri arasında bir bağlantıyı akla getiriyor ki, bunu aşağıda yeniden ele alacağız.

Çözümlemede toplumsal artı'nın "hisse"lere ayrılması konusunda seçkinlerin kendi aralarında ortaya çıkan uzlaşmazlıkların da analitik olarak aynı derecede, hatta belki daha da fazla vurgulanması gerekir. Bu çekişme, birikim tarzının sonul siyasal belirlenmesi konusunda odaklanır. Dünya sisteminin farklı bölgelerindeki seçkinlerin iç içe geçmiş birikim süreci yoluyla birbirlerinin sömürü ve artı gaspı sisteminden pay aldıklarını söylemek, birikim tarzı açısından bu bölgeler arasındaki olası farklılıkları yadsımak anlamına gelmez. Toplumsal artı'nın değiş tokuşu veya transferi hem sınıfsal yapıdan etkilenir hem de onu etkiler. Ayrıca, iç içe geçen birikim farklı biçimlerde de olsa hem üretici kesimleri hem de sömürücü-birikimci kesimleri etkiler.

Birikim Tarzları Arasındaki Geçişler

Tarihi materyalizmin bugüne kadarki belki de en büyük zayıflığı, tarzlar arasındaki geçişleri bir dünya sistemi çerçevesinde kuramsal bir temele oturtamamış olmasıdır. Dünya tarihsel gelişimine ilişkin geleneksel Marksist yorumlar, ağırlıklı olarak üretim tarzları arasında, önceden belirlenmiş doğrusal, tek bir ilerleme çizgisinde gerçekleşen geçişler şemasına dayanır. Bu aşırı basitleştirilmiş çözümleme çerçevesi uzun bir süreden beri tarihi materya-

listlerin büyük bölümü tarafından bir yana bırakılmış ve düzeltilmiştir. Bunun yerine bizim önerimiz, birikim tarzları arasındaki geçişlerin araştırılmasıdır. Ancak bu geçişler, yalnızca dünya sisteminin birbirlerinden “ayrı” bölgelerinde ortaya çıkmış olgular değildir. Aksine bunlar, hem “parçalar”da hem de özellikle dünya sisteminin bütününde ortaya çıkan geçişlerin anahtarı niteliğindedir. Bu nedenle, araştırmanın görevi, yalnızca, hatta öncelikle tarzlar arasındaki geçişin içsel olarak yaratılmış belirleyici etmenlerini araştırmak değil, dünya sisteminin her bölgesinin dünya sistemi dinamiğiyle tüm karşılıklı etkileşimlerini çözümlemektir. Bu, birikim tarzlarının hem ekonomik hem de politik yönleri için geçerlidir.

Dünya sistemindeki “tarımsal” ve “sınai” birikim tarzları arasında çok katı bir analitik ayrım yapmaya çalışmak da yanlış olacaktır. Dünya sisteminin en arkaik aşamalarında bile ekonomik ağ, tarım dışı üretim ve birikim kaynaklarını da kapsıyordu. Modern dünya sisteminde sanayileşmenin başlamasından önceki dönemlerde sanayinin ve ticaretin rolleri konusunda şimdiye kadar yapılmış olanlardan çok daha fazla araştırmanın yapılması gerekmektedir. Birbirleriyle bağlantılı politik ve sosyal birikim ilişkileri dünya tarihi boyunca önemli ölçüde değişmiş, ama bu değişme, birikim tarzlarının önceden belirlenmiş bir yönde veya tek bir doğrusal çizgide ilerlemesi biçiminde olmamıştır. Bu tür geçişlerin kesin doğası ve zamanlaması hâlâ yanıt bekleyen ampirik sorulardır.

Devlet Birikimi - Özel Birikim

Birikim süreci, ilkece özel sektörün ve kamu sektörünün süreçteki ağırlıklarına göre dört farklı biçimde oluşabilir:

1. Özel birikim başattır (devlet özel birikimi “kolaylaştırır”)

2. Devlet birikimi başattır (özel birikim devlet birikimini “kolaylaştırır”)

3. Tümüyle özel birikim vardır

4. Tümüyle devlet birikimi vardır.

Birinci tip, yani özel birikimin egemen olduğu birikim süreci merkantilist devletlerde ve modern demokratik devletlerde bulunabilir. İkinci tip, devlet birikimin başat olduğu model, birtakım bürokratik devletlerle ve imparatorluklarla ve bazı modern otoriter rejimlerle uyusabilir. Dördüncü tip, tümüyle devlet birikimi, eski Sparta, İnka İmparatorluğu gibi devletlerde ve devlet “sosyalizmi”yle yönetilen bazı modern devletlerde ortaya çıkabilir. Üçüncü tip, tümüyle özel birikimden oluşan tür ise, kuramsal bir soruyu, devlet olmaksızın veya en azından ekonomik bağlantı ağının bir yerlerinde devlet var olmaksızın özel birikimin gerçekten mümkün olup olamayacağı sorusunu gündeme getirir. Dünya sisteminin ekonomik bağlantı ağında tümüyle özel birikimin gerçekleşebileceği bazı nişler olabilir, ama bunun örneklerini saptamak zordur.

Devlet birikiminin ayırt edici niteliği, artı'ya el koymak için herhangi bir özel birikimcinin örgütleyebileceğinden nicelik ve nitelik olarak çok daha büyük potansiyel kapasite gerektirmesidir. İşte “emperyalizm” bu nedenle bu denli çekici bir birikim aracıdır. Devlet, birikimini, özel sektörün yapabileceğinden daha fazla merkezileştirir. Bu nedenle bu iki tür birikim tarzı ve her birinin seçkinleri artı'dan alınacak paylar konusunda sürekli bir çekişmeye kilitlenip kalırlar. Hem özel birikimci sınıflar hem de bir “devlet sınıfı” olarak devlet eliti, sınıfsal fraksiyonlar arasında bir koalisyon oluşturmak için uğraşırlar. Sınıfsal fraksiyonların oluşturduğu bu “hegemonik blok”, egemen birikim tarzını kurmak için politik aygıtın kullanılması konusunda elitlerin işbirliği yapmalarına olanak sağlar. Aşa-

ğıda tartışıldığı üzere bir toplumsal oluşumda, egemenliğin özel birikimciler ve devlet sınıfı arasındaki salınımı, birikim çevrimlerinin anahtar niteliğindeki öğelerinden biridir.

Ekonomi/Siyasal Yönetim Çelişkileri

Dünya sisteminin gelişme sürecinde, görece sınırsız sayılabilecek bir ekonomik bağlantılar ağıyla, bu ağın, sınırları daha belirli olan siyasal örgütü arasında bir çelişki vardır. Dünya sisteminin önde gelen devletlerinin ve merkezlerinin ekonomilerinin bütünü, yalnızca kendilerinin siyasal denetimi altında değildir. Bu gerilimin modern sermaye birikiminin yapısını etkilediği herkes tarafından bilinmektedir. Ama söz konusu olgu yeni değildir. Bu ekonomik-siyasal örgütlenme çelişkisi, yalnızca “karşılıklı bağımlılık” çağı olarak adlandırılan çağımızın bir karakteristiği değildir. Aslında, dünya sisteminin gelişimi boyunca *her zaman* var olagelmiş bir olgudur.

Dünya sistemi, başlangıcından beri gökkuşağı gibi kapsayıcı tek bir ekonomik sistemi yaratan lojistik bağlantıları geliştirmişse de, siyasal örgütlenmesi buna paralel bir bütünlük oluşturmamıştır. Neden böyle olmuştur? Modern dünya sistemiyle ilgili olarak Wallerstein (1974 ve diğer yapıtları), kapitalist üretim tarzının, yapısı gereği tek bir “dünya imparatorluğu” yaratılmasını engellediğini ileri sürer. Yani bu görüşe göre, bu sistemin *kapitalist* üretim tarzı bütün sistemi örten tek bir siyasal varlığın oluşturulmasını ve böylece modern dünya sistemindeki ekonomik-siyasal örgütlenme çelişkisinin çözülmesini engellemektedir. Ancak öyle görünüyor ki, diğer birikim tarzlarında da, dünya sisteminin bütünü için tek bir siyasal yapı oluşturmak mümkün olamamış ve bu yöndeki girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Onüçüncü yüzyıldaki Moğol girişi-

mi, belki de başarıya en çok yaklaşmış olanıdır. Dünya sisteminin neden hiçbir zaman tek bir siyasal bütünlük durumuna dönüştürülemediği sorusunun ciddi olarak sorulması gereklidir. Böyle bir bütünleşmeyi engelleyen öğeler, yapısal nitelikte olabileceği gibi yalnızca lojistik ve örgütsel yetersizlikler de olabilir. Dünya sisteminin siyasal yönüne ilişkin bu sorunun yanıtı ne olursa olsun, bu yanıtın dünya sisteminin özünde ekonomik bir bütünlük olduğu savını mutlaka yadsımaması, hatta bu savı güçlendirmesi gerekir.

HEGEMONYA VE SÜPERHEGEMONYA

Hegemonya

Hegemonya, toplumsal artı birikiminin, siyasal örgütler ve bunları temsil eden sınıflar arasında zor yoluyla oluşturulmuş hiyerarşik örgütlenmesidir. Hegemonik merkeze veya devlete, yönetici-mülk sahibi sınıflarına toplumsal artı'dan ayrıcalıklı bir pay ve bunu ele geçirmek için gerekli siyasal-ekonomik erk sağlayan bir birikim merkezleri ve devletler hiyerarşisi kurulur. Dolayısıyla, böyle bir hegemonik yapı şematik olarak birincil birikim ve siyasal güç merkezinin ikincil merkezlerinden ve bunların üretim ve birikim alanlarını kendisine bağımlı kıldığı bir merkez-çevre-hinterlant kompleksleri hiyerarşisinden oluşur.

Hegemonik güçlerin yükselişi, düşüşü ve hegemonya ve savaş çevrimleri son zamanlarda giderek artan bir ilgi görmektedir (Modelske (1987), Thompson (1989), Wallerstein (1974, 1988), Wight (1978) ve Goldstein (1988) gibi), hatta best seller statüsü (Kennedy 1987 gibi) bile kazanmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü 1500'den sonraki dünya sistemiyle sınırlıdır. Ama biz, dünya siste-

minin daha erken başladığını ve bu tarihten önce Avrupa'nın dışında yoğunlaşmış bulunduğunu ileri sürüyoruz. Dolayısıyla hegemonik yükselişler, düşüşler, çevrimler ve değişiklikler hakkında aynı sayıda hatta daha fazla soru, Avrupa'nın dünya sisteminde ekonomik ve politik süper-hegemonya konumuna yükselişinden önceki daha büyük ve daha eski dünya sistemi için de geçerlidir diyoruz. Dünya sisteminde 1500'den önce nerede ve ne zaman hegemonik merkezler var oldu ve hegemonyalarını hangi anlamda ve nasıl uyguladılar? David Wilkinson (1989), dünya devletleri ve hegemonyaları konularında bu sorulara ilk yanıt oluşturabilecek sistemli bir araştırma yaptı.

Diğer bazı önemli sorular da var. Bir hegemonik güç çökerken bir diğeri onun yerini almış mıydı? Almışsa bu hangi güçtü ve neden hegemonik konuma yükseldi? Çeşitli hegemonik merkezlerin var olduğu dönemler olmuş muydu? Bunlar “yan yana”, eşanlı olarak mı var olmuştu; böyle var olmuşlarsa aralarında ne ölçüde sistemli içsel bağlantı vardı? Bir arada var oldularsa birbiri için tamamlayıcı mı oldular yoksa (yeni?) bir merkez diğerleri üzerinde hegemonya kurana dek ekonomik, askeri veya başka alanlarda birbirleriyle rekabet mi etti? Bu soruları yanıtlayabilmek için, dünya sisteminin farklı bölgelerinde aynı çağda var olmuş hegemonik yapılanmalara yalnızca karşılaştırmalı olarak bakmayı veya her bölgenin dinamiğini ayrı ayrı araştırmayı sürdürmek yerine, dünya sistemini oluşturan tüm siyasal örgütlenmeler arasındaki sistemli bağlantılara eğilmek gerekir. Söz konusu oluşumlar, hiç kuşkusuz, birbirinin çağdaşı hegemonik yapıları içermektedir.

Hegemonya çeşitli tarihsel biçimler alır. Yüksek düzeyde merkezileşmiş ve bütünleşmiş bürokratik imparatorluklardan, çok gevşek bir biçimde yapılanmış ticaret veya deniz hegemonyalarına kadar değişen biçimlerde gerçekleş-

şir. Bu ikinci türde, toplumsal artı'nın büyük bölümüne dolaysız siyasal zor kullanmayla değil, eşitsiz de olsa mal değişimi aracılığıyla el konulur. Hegemonyanın bu çeşitli biçimleri, belli zamanlarda ve belli yerlerde neden ve nasıl ortaya çıkar? Çeşitli hegemonyalar, onları seçen aktörlerin çıkarlarını ve dünya sisteminde yürürlükte olan koşulları nasıl yansıtır?

Elimizde tarih boyunca süren bir “dünya sistemi hegemonyası”nın varlığını gösteren herhangi bir tarihsel kanıt bulunmuyor; bu nedenle çeşitli bölgelerdeki hegemonya çevrimlerinin, ritmlerinin, eğilimlerinin ve bunların arasındaki olası ilişkilerin genel bir tablosunu oluşturabilmek için, dünya sisteminin önemli bölgelerindeki hegemonyaların yükselişlerine ve düşüşlerine bakmalıyız. Örneğin, üniter hegemonyalar ile çokaktörlü devletler sistemleri arasındaki salınım hareketi, dünya tarihsel gelişiminin ana modellerinden biri olarak kabul edilmiş bulunmaktadır (Mann 1986, Wilkinson 1989). Bu salınımlar ve dünya sisteminin her bir bölgesindeki hegemonyaların birbirini izlemesi, yalnızca karşılaştırmalı bir temel üzerinde değil, dünya sistemi perspektifiyle de incelenmelidir. Dünya sisteminin ekonomik-politik örgütlenme çelişkisinin dinamikleri, ancak böyle bir perspektifle tam olarak anlaşılabilir.

Tüm bunlar, hegemonya uğrunda verilen savaşımın birincil amacının ve ana ekonomik dürtüsünün, sermaye-artı birikiminde hegemonya sahibine ayrıcalık sağlayacak bir birikim şemsiyesini yeniden yapılandırmak olduğunu düşündürüyor. Basitçe söylersek, hegemonya bir zenginlik sağlama aracıdır, yalnızca “erk” ya da “buyurma” aracı değil. Yani dünya sisteminde “erk”, bütün zamanlarda hem ekonomik hem de politik içerikli olmuştur. Aslında, ekonomik erk, politik erk ve politik erk de ekonomik erk demektir. Mann'ın (1986) sözlerini tersine çevirirsek, erkin

hedefleri, her şeyden önce birikim süreçleri üzerinde denetim sağlamak ve egemen birikim tarzını belirlemektir. Dünya sisteminin tarihi açısından birikim süreçleri, Mann'ın geliştirdiği erk için toplumsal erk kavramından daha temel bir etmendir. Dünya sistemindeki siyasal ve ekonomik süreçler, ayrı süreçler olmaktan çok, tek bir süreç oluşturacak kadar bütünleşmiştir. Birikimde başarılı olmak, hegemonya savaşımını kazanmada kritik bir rol oynar. Bu, yalnızca modern devletler için değil, arkaik devletler için bile doğrudur. Örneğin, Çin tarihinde, Savaşan Devletler döneminde Qin devletinin zaferi, büyük ölçüde vergi sisteminde, altyapı yatırımlarında, bürokratik yönetimde gerçekleştirdiği yeniliklere ve dünya sistemiyle oluşturduğu ticari bağlantılara dayanıyordu. Bütün bunlar, Qin'e, birikim sürecinde ve daha geleneksel "feodal" rakiplerine karşı askeri alanda çok somut üstünlükler sağlamıştı.

Birikim ve Hegemonya Çevrimleri

Özel birikimci sınıflarla birikimci devlet sınıfları arasındaki sürekli "ortak yaşama" çelişkisi birikim çevrimlerinin göstergesi niteliğindedir. Üniter hegemonyalarla çokaktörlü devletler sistemleri arasındaki salınım hareketi, dünya sistemindeki hegemonya çevrimlerinin işaretidir. Birikim çevrimleri ve hegemonya çevrimleri olasılıkla birbirlerine nedensel olarak bağlıdır. Bu nedensel karşılıklı ilişki, dünya sistemi tarihinde ve sistemin çeşitli bölümlerinde çok eski zamanlardan beri var olmuştur.

Söz konusu çevrimler ve aralarındaki içsel bağılıklar, dünya sisteminin en uzun birikimli hareketlerinin odağını oluşturan olgulardır. Doğu Asya tarihinde görülen çevrimler arasındaki eşanlılık, buluşma ve merkez değişiklikleri konularında yaptığı çözümlemede Gills (1989), bu çevrim-

leri kısmen incelemiştir. Özetle, sanayi üretiminden önce özel birikimci sınıfların başat olduğu birikim aşaması, hegemonyaların çöküşüyle ve siyasal varlıklar olarak parçalanmalarıyla yakından bağlantılı görünmektedir. Bir başka deyişle, birikimin merkezi yapısının çözülmesi, siyasal örgütün merkezi niteliğini yitirmesinde etkili olmaktadır. Bu süreçler “entropik” olarak nitelenebilir. Bürokratik devlet seçkinlerinin başat olduğu birikim aşamaları ise, hegemonyaların pekişmesi ile paralellik göstermektedir. Yani birikimin merkezileşmesi, siyasal örgütün merkezileşmesini etkilemektedir ve bunun tersi de doğrudur. Ancak, yükselme ve gerileme sürecindeki hegemonyalar, aynı zamanda tehdit oluşturan hegemonyacı güçleri etkisiz kılmak amacı taşıyan karşıt (veya bazen de geçici olarak kendilerinden yana) ittifakları harekete geçirir. Değişen ittifaklar bir tür “güç dengesi” kurulmasını sağlar. Bütün bunlar apaçık gibi görünebilir; buna karşın birikim süreciyle ilişkisi açısından hegemonyanın çevrimsel dinamiğine (aynı zamanda siyasal çekişme ve değişen ittifaklar açısından da) şimdiye kadar gereken ilgi gösterilmemiştir.

Hinterlantın merkezin üstüne yığılması, en büyük olasılıkla sistemin entropik aşamalarında oluşmuş görünür. Hinterlant ve belki de çevre, birikim sürecini yeniden yapılandırmak için merkezdeki zayıflığı veya entropiyi avantaj olarak kullanır. Bu, ya merkezdeki iktidara el koyarak ya da merkezden tümüyle “koparak” gerçekleştirilir.

Birikimin temel dinamiklerinin dışlanması, uzun savaş ve liderlik çevrimlerinin stratejik ve siyasal yönlerine gereğinden fazla ilgi gösterilmesine neden olmuştur. Genel bir savaş, Modelski'nin (1987) ileri sürdüğü gibi, yeni düzeni kuracak galipleri mutlaka yaratır. Ancak savaş ve liderlik çevrimlerinin, yalnızca siyasal ve askeri yönlerini incelemekle yetinmek yanlışır. Savaştan zaferle çıkanların

tümü, aynı zamanda dünya birikimini yeniden yapılandırmaya da girişir. Böyle genel bir çarpışmanın sonul amacı, salt siyasal yeniden düzenlemeler veya tek başına “düzen” değil, birikimin yeniden yapılandırılmasıdır. Hegemonya öncesinde yaşanan yoğun askeri rekabet üretimi kamçılayabilir; ama bundan sağlanan ekonomik kazanımın çoğu rekabet ve savaş sırasında israf edilir. Yeni bir hegemonyanın ardından tipik olarak, birikim sürecinin “hegemonik gönenç aşaması” olan altyapı yatırımları ve ekonomik büyüme dönemi yaşanır. Bütünleşme sürecini tamamlamış bir hegemonya, ekonomik ağ sisteminin daha fazla bütünleşmesini önleyen siyasal engelleri genellikle azaltır, hatta ortadan kaldırır. Bu ise, birikim süreci üzerinde olağanüstü etkiler yaratır.

Devletler sistemlerinin dinamikleri, birikim ve hegemonya çevrimleri hakkındaki pek çok soruyu yanıtlayabilmek için, dünya tarihinde çok daha gerilere giden daha geniş bir dünya sisteminin varlığı üzerinde uzun uzun düşünmek ve bu sistemin gelişmesini incelemek zorundayız. Dünya sistemi çapındaki birikim süreçlerinin varlığına ve birikimin odak noktasının dünya sisteminin bir bölgesinden diğerine kaymasına ilişkin sorular özel bir önem taşımaktadır. Bu tür değişiklikler hegemonya çevrimlerini nasıl etkiler? Dünya sisteminin genişlemesinin, değişmesinin ve zayıflamasının gerçekte izlediği kalıplar ve “yasalar” nelerdir?

Süperhegemonya

Ekonomik artı'nın yönetimi ve sermaye birikimi süreci, tarihsel olarak o denli bölgelerarası ve “toplumlar” arası bir karakter taşır ki, bu sürecin dünya sisteminde binlerce yıl boyunca bir dünya birikim süreci oluşturduğu sonucuna

ulaşırız. Bu süreçte, dünya sisteminin bir bölgesinin ve bu bölgenin yönetici ve mülk sahibi sınıflarının diğer bölgelerin zararına daha etkin olarak toplumsal artı biriktirmelerini ve birikimi bir merkezde yoğunlaştırmalarını sağlayan ayrıcalıklı konumları “süperhegemonya” olarak adlandırılabilir. Yani süperhegemonya, aynı zamanda dünya sisteminin birikim süreçleri şemsiyesinin altındaki sınıfsal bir konumdur. Bu konudaki bir araştırmanın programı, olası bir hegemonyanın nedenlerini, hegemonik gücün bir bölgeden diğerine kaymasını ve süperhegemonyanın dünya sistemi içinde ne ölçüde daha büyük bir ekonomik ve siyasal erk durumuna dönüştürüldüğü konularını içerebilir. Hegemonya, merkez-çevre-hinterlant komplekslerinden oluşurken, süperhegemonya mümkün olan en büyük alanda, tüm dünya sisteminin olabilecek en geniş bölümünde ve onu oluşturan hegemonik yapıların tümünde ortaya çıkar.

Süperhegemonya, tüm hegemonyaları, bir gökkuşağı gibi her şeyin üstünü örten tek bir sistemde toplar. Kuşkusuz, ayrı ayrı hegemonyalar arasındaki kurumsal bütünleşmenin düzeyi, her bir hegemonyanın kendi içindeki bütünleşme kadar yüksek değildir. Buna karşın, iç içe geçmiş birikim sürecinin varlığı durumunda, çağdaş veya komşu hegemonyalar bağımsız değildir. Hangi birikim tarzı söz konusu olursa olsun, dünya sisteminin bütünündeki sınıfsal yapıda süperhegemonik sınıf konumu, en ayrıcalıklı olanı ve dünya birikim sürecinde “merkezlerin merkezi”dir.

Bu süperhegemonya şemsiyesi, dış dünyaya siyasal güç kullanılmasının ya da kültürel nüfuzun yayılımının dışında ne ölçüde başka öğelere de dayalıydı ya da süperhegemonyayı sayılan bu iki etmenden başka hangi öğeler yaşıyordu? Özellikle, böyle bir süperhegemonya şemsiyesi

ne ölçüde ve hangi düzeneklerle merkezileşmiş (süperhegemonik) sermaye birikimini gerçekleştiriyordu? Bu birikim süreci, diğer (ikincil) hegemonik merkezlerde yaratılan ya da bu ikincil hegemonik merkezler aracılığıyla transfer edilen ekonomik artı'nın süperhegemonyaya akışı ve emilmesi yoluyla mı besleniyordu? Her iki sorunun da yanıtı genellikle “evet” olur; bu konuda bol miktarda tarihsel kanıt bulabiliriz, yeter ki arayalım. Örneğin William McNeill (Frank ile sohbetinde), MS 1500'den birkaç yüzyıl önce Çin'in Batı'dan artı ve sermaye çekerek sermaye birikimi yaptığını ileri sürmüştür. Buna göre, acaba Çin süperhegemonik miydi? Çin'den önce dünya sistemindeki süperhegemonya olasılıkla Hindistan'dı. MS sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Bağdat metropolüyle Abbasi Halifeliği süperhegemonik konumuna yükselmiş olabilir. Ayrıca, Avrupa'nın Mughal, Qing ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde üstünlük kurması da, bu bölgelerin birikim ve hegemonyalarının entropik aşamalarıyla Avrupa yayılcılığının kesişmesi olarak anlaşılmalıdır. Ondokuzuncu yüzyılda Büyük Britanya süperhegemonik statüsünün talibidir, onu yirminci yüzyılın ortalarında Birleşik Devletler izlemiştir; yüzyılın sonlarında ve yirmibirinci yüzyılın başlarında olasılıkla Japonya bu konuma yükselecektir.

Sonuç olarak süperhegemonya, yalnızca kapitalist dünya ekonomisine ilişkin bir olgu değildir; dünya sisteminin gelişme sürecinde başka zamanlarda da var olmuş olabilir. Süperhegemonya imparatorluğa veya emperyalizme oranla daha esnektir. Süperhegemonya yalnızca politik ve devletler arası düzeydeki diplomasi, ittifak ve savaşla değil, belki de daha önemlisi, süperbirikim aracılığıyla yürütülür.

Eğer süperhegemonya, yalnızca yakın geçmişte değil daha eski zamanlarda da var olduysa, dünya sisteminin süperhegemonyacı merkezi, en ayrıcalıklı birikim odağı dün-

ya sistemi boyunca nasıl ve neden yer değiştirdi? Böyle değişiklikler, dünya sisteminin gelişimi üzerinde ne gibi etkiler yarattı ve bu gelişimde, eğer oynadıysa, hangi “işlevsel” rolü oynadı? Örneğin, sekizinci yüzyılda Abbasilerin süperhegemonyası, 751 yılında Talas'ta Tang Çin'ini yenilgiye uğratmalarıyla, 798'de Tang ile yaptıkları ittifak anlaşmasıyla ve Orta Asya üzerinde kurdukları sürekli denetimle açığa vurulmuştu. Britanya'nın süperhegemonyası, belki de Avrupa kıtasındaki güç dengesinin hakemliğini yapmasını, örneğin Napolyon'un denediği gibi tek bir hegemonyanın dayatılmasına yönelik çabaları boşa çıkarmasını kolaylaştırmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinin 1945 sonrasındaki süperhegemonyası uluslararası düzeni yeniden yapılandırmasına ve dünya sistemindeki ekonomik ve askeri nüfuzunu büyük ölçüde artırmasına olanak sağladı. Japonya'nın yirmibirinci yüzyılda dünya sistemindeki birikim süreçlerinde ekonomik ve siyasal anlamda bugünkünden daha güçlü bir süperhegemonya kurup kuramayacağını ve ya nasıl kuracağını ileride göreceğiz.

Kümülatif Birikim

O halde, kendisini oluşturan yapıların örgütleniş tarzını etkilemiş olan gökkuşağı gibi örtücü ve iç içe geçen dünya sistemi çapındaki sermaye birikimi süreci ne zamandan beri var olageldi? Başka bir deyişle, ne zamandır kümülatif bir sermaye birikimi süreci dünya sistemi ölçeğinde varlığını sürdürüyor? Ara sıra ortaya çıkan ve geçici nitelikteki süperhegemonya olgusu, ortaya çıktığı dönemlerde süperbirikimin de var olduğunu düşündürüyor. Buna karşın, süperhegemonyanın var olmadığı durumda bile, dünya sisteminin herhangi bir bölgesinin, diğer bir bölgesindeki veya diğer bölgelerindeki birikim süreciyle bağlantı kurmaması

söz konusu olamazdı. Bu nedenle, rekabet halindeki hegemonyalar, birbiriyle bağlantılı birikim süreçleri ve yapıları da dünya sistemi çapındaki kümülatif birikim sürecine katkıda bulunmuş olabilir. Gerçekten de, çok büyük bir birikim şemsiyesi ve böyle kapsayıcı bir sistemin yarattığı kümülatif birikim süreci sistemin bütünsel, tek bir gelişme “mantığı”na sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Dolayısıyla, dünya sistemindeki kümülatif birikim, ekolojik, ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yalnızca sürekli değil, aynı zamanda birikimli nitelikte tarihi bir değişim sürecini de anlatmaktadır. Kümülatif birikim, bu süreçler arasında sistemin bütününde veya parçalar düzeyinde birörneklik, uyum, parçalarda veya bütünde aynı yönde ve aynı hızda değişim içermez ya da gerektirmez.

Tersine, hem tarihsel olgular hem de bizim yaptığımız çözümleme (Mikhail Gorbaçov'un Birleşmiş Milletlerdeki değişimini kullanırsak), farklılık içinde birliğin varlığını göstermektedir. Dünya sisteminin bütünlüğü ve bu sistemdeki kümülatif birikim süreci, değişik tipte merkez-çevre-hinterland komplekslerinin ve farklı birikim tarzlarının varlığına ve yukarıda vurguladığımız hegemonik farklılıklara dayanır. Hiç kuşkusuz bunların temelinde, aynı zamanda insan türünü karakterize eden toplumsal, ırksal, etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, cinsiyete dayalı farklılıklar ve diğer farklılıklar da bulunur. Hem sistemin bütünündeki hem de onu oluşturan parçalardaki tarihsel değişiklik, birçok kez “ilerleme” ve “gerileme” doğrultusunda gerçekleşir; ama tek bir yönde hareket etmez veya farklı bölgeler arasında uyum içinde yürümez.

Başka nedenlerin yanı sıra, bu nedenle de tarihsel değişim hep aynı değil değişen hızlarla, bazen hızlı bazen yavaş, bazen ters yönde gerileme (yozlaşma) şeklinde ortaya

çıkır. Gerçekten, fiziksel dönüşümlerde ve biyolojik evrimde de görüldüğü gibi, kritik anlarda tarihsel değişim aniden hızlanır veya değişik kanallara akar. Bu olayların çağdaşları, büyük bir olasılıkla bu denli “özel” dönemlerde yaşadıklarının ve hareket ettiklerinin ender olarak farkına varırlar; öte yandan, zaman zaman da pek çok kişi özel dönemlerden geçtikleri yanılgısına düşerler. Olayların önem ve niteliklerinin sonradan anlaşılması tarihe, öngöründen, hatta olayların yaşandığı çağda yapılan yanlış gözlemlerden veya iç gözlemlerden daha fazla ışık tutar görünüyor. Yine de, sonradan yapılan değerlendirmelerin bile, özellikle tarihsel değişimin dinamiklerini ve değişkenliğini kavrama konusunda almaları gereken uzun bir yol var. Söz konusu sorunları, aşağıda “dinamikler” altbaşlığı altında yeniden ele alıyoruz.

TARİHSEL MATERYALİST BİR EKONOMİPOLİTİK VE ARAŞTIRMA GÜNDEMİ

Tarihsel-Materyalist Politik-Ekonomik Özet Sonuçlar

Bu bölümde üç temel sav ileri sürüyoruz. Birinci savımız, dünya sisteminin modern kapitalizmden eski, belki de birkaç binyıl daha eski olduğudur. İkincisi, birikim süreçlerinin, dünya sisteminin gelişme süreci boyunca en önemli ve temel süreçleri oluşturduğudur. Üçüncü savımız, birikimin tarzı birçok tarihsel değişim geçirmiş olsa da, dünya sisteminde kesintisiz ve kümülatif bir birikim sürecinin var olageldiğidir. Bu nedenle, dünya sisteminin tarihsel gelişim bütünü (aşağı yukarı 5000 yıl) boyunca bu kümülatif birikim süreci üzerinde daha fazla odaklanacak yeni bir araştırma programına gerek olduğunu ileri sürüyoruz.

Böylece, modern kapitalist dünya sisteminin sürekli eğilimleri, çevrimleri, ve ritmleri, dünya sistemi tarihinde çok daha uzun zamandır süregelen çevrimler, eğilimler ve ritimler temelinde, özellikle bu sistemin birikim süreçleri ve çevrimleri temelinde daha anlaşılabilir bir çerçeveye oturtulabilir.

“Sistem çapında” etkileşimi oluşturan öğeleri belirlemek amacıyla argümanımızı yeni bir ölçütler setine dayandırıyoruz. Ekonomik artı'nın transferi veya değiş tokuşu, dünya sisteminin bütününde geçerli olan bir ilişkinin temel ölçütüdür. Diploması, ittifaklar ve çekişme sistemin bütünündeki karşılıklı etkileşimin ikincil, daha doğrusu birincilerden kaynaklanan göstergeleridir. Biz, dünya sisteminin tanımlanmasında “iç içe geçen birikim” ölçütünü öneriyoruz. Bu ölçütleri uygulayarak gördük ki, dünya sisteminin kökenleri birkaç binyıl geriye uzanıyor. Dünya sisteminin en uzak kaynakları, MÖ 2500 dolaylarında Batı Asya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz olarak bilinen alanda örülmüş olan arkaik Afro-Asya ekonomik ve siyasal ağının gelişmesiyle doğmuştu. Bir kez doğduktan sonra da bu dünya sistemi gelişmeye, genişlemeye ve derinleşmeye devam etti. Aşamalı genişlemesinin sonucunda, modern dünya sistemimizi oluşturmak üzere tüm diğer merkez-çevre-hinterlant bölgelerini içinde sindirdi veya onlarla birleşti. Bu sistemin sınırları pek de belirlenmemiş olan ekonomik ağı, sınırları görece daha kesin olan politik organizasyonuyla sürekli bir çelişki içinde olmuştur. Merkez-çevre-hinterlant ilişkileri gibi, birikim çevrimleri ile hegemonya çevrimleri de, dünya sistemini ve onun altsistemlerini başlangıcından itibaren biçimlendirmiştir.

Dünya sistemi tarihi, en önemli iki halkası birikim çevrimleri ve hegemonya çevrimleri olan özgün, kesintisiz bir zincir oluşturur. Bu iki çevrimsel olgu, nedensel ve sis-

temli bir ilişkiyle birbirine bağlanmıştır. Bu olgular dünya sisteminde kümülatif birikim süreçlerinin bu denli geniş bir zaman çerçevesi içinde var olduğu şeklindeki savımızın dayanağını oluşturur.

Savımızın bazı önemli öğeleri, on yıldan daha uzun bir süre önce Kasja Ekholm ve Jonathan Friedman tarafından öngörülmüştü (Ekholm ve Friedman, Bölüm 2), “Bugünkü dünya sisteminin atası”nın Mezopotamya’da ortaya çıktığı görüşünü paylaşıyoruz. Ama bizim görüşümüze göre dünya sisteminin bu ilk oluşumu, “Ortadoğu”daki diğer bölgeler ile İndüs Vadisi’nin Mezopotamya Erken Hanedan sistemi tarafından “birleştirilmelerinden” çok, Mezopotamya ile bu bölgeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin sonucuydu. Dünya sisteminin daha sonra genişlediği ve onu bugün bile belirleyen “bazı genel nitelikler” kazandığı görüşüne katılıyoruz. Bu tür genel özelliklerin “birikimin özgül yerel biçimlerinden bağımsız olarak eski ve modern dünyalar için ortak bir olgu olduğu” görüşünü de benimsiyoruz.

Ekholm ve Friedman gibi biz de, bu uzun tarihsel süreçte ve sistem(ler)de sermaye birikiminin merkezi bir yer tuttuğunu ve “sermaye”nin yalnızca “kapitalizm”e özgü olmadığını ve “özgül bir sömürü tarzıyla sınırlı kalmadığı”nı düşünüyoruz. Ancak bizim sermaye ve sermaye birikimi kavramlarımız onlarınkinden daha kapsamlıdır. Ekholm ve Friedman sermayeyi, kendisi biriktirilebilen ve diğer zenginlik biçimlerine çevrilebilen metal, yani parayla temsil edilen soyut zenginlik biçiminde tanımlıyorlar. Biz Chase-Dunn’ın (1989) yaptığı gibi devlet sermayesinin de, özel sermayenin de var olduğunu ve bunların bileşimlerini vurgulamakla birlikte, artı üretiminin, artı’ya elkoymanın, artı transferinin ve birikiminin parasal olmayan biçimlerini de sermaye sayıyoruz. Birikimin bölgeler arası yönlerine ve

bölgeler üstü aşırı birikim olgularına da onlardan daha çok ilgi gösteriyoruz. Ayrıca, dünya sistemindeki sürekliliğe katkısı olan ve çevrimsel olsa da kümülatif nitelik taşıyan sermaye birikimi sürecinin önemini de vurguluyoruz.

Bizim gibi Ekholm ve Frieman da, sistemin, zaman boyunca istikrarsız merkez-çevre yapılanmaları tarafından da karakterize edildiğini, merkezlerin genişlediğini, daraldığını ve bazen çöktüğünü ve bu hareketlerin birikim mekânındaki değişimlerin açığa çıkması olduğunu ileri sürüyorlar. Bu görüşü hinterlandı da içerecek biçimde genişlettik; çünkü hinterlandın da merkezdeki birikime ve bir bütün olarak sistemdeki dönüşüme katkıda bulunduğunu düşünüyoruz. Ayrıca, bir bütün olarak dünya sistemini oluşturan çeşitli merkez-çevre-hinterland kompleksleri arasındaki sistemli ilişkileri bir kez daha vurguluyoruz.

Sistemli ekonomik ilişkilerin siyasal ilişkilere göre daha yaygın olduğu ve bu gerçeğin dünya sisteminin (veya dünya sistemlerinin) temel bir “zayıflığını” ya da çelişkisini oluşturduğu konusunda Ekholm ve Friedman'a katılıyoruz. Bu çelişki sistemde dengesizliğe ve değişikliğe yol açar. Yine de Ekholm ve Friedman'ın işaret ettikleri gibi: “Sistemlerin bütünüyle değişmesi ile tek tek toplumların değişmesi eşdeğer olgular değildir.” Biz sistemli ekonomik ve siyasal ilişkileri ve değişimleri hegemonya çevrimleri olarak ele alıyoruz. Ayrıca, hegemonyayı merkez-çevre kompleksiyle ve onun içindeki birikimle ilişkilendiriyoruz. Ancak sistemi tümüyle kavrayan olası aşırı birikim ve süper-hegemonya şemsiyelerinin araştırılmasında da ısrarlıyız.

Ekholm ve Friedman ile tartışmamız, esas olarak dünya sistemi içindeki süreklilik sorunu üzerinde odaklanmıştır. Onlar “eski ve modern dünya sistemleri arasındaki temel sürekliliği” vurguluyorlar, bunların tek bir dünya

sistemi olabileceğini kabul ediyorlar. Birikim tarzlarının pek de önemli değişimler geçirmediği, değişen ölçülerde ve farklı bileşimlerde de olsa çeşitli sömürü ve baskı sistemlerinin en eski çağlardan bu yana hep var olduğu yolundaki görüşleriyle tam bir uyum içindeyiz. Bununla birlikte biz, eski ve modern dünya sistemleri arasındaki temel benzerliği ve sürekliliği fazla vurgulamak istemiyoruz. Çünkü kesin olarak ortak karakteristiklerden ve aynı dünya sistemi içindeki süreklilikten söz ediyoruz.

Ekholm ve Friedman, “ampirik olarak sınırları belirli sistemler arasındaki benzerlikler, bir süreklilik varsayımını doğrulamaya yetecek kadar büyüktür” görüşünü savunmaya devam ediyorlar. Onlar için bu süreklilik, “kürenin fiziksel olarak sınırlandırılmış bir parçasının” değil, küresel süreçlerin sürekliliğidir ve “sistem”, “işlevsel olarak tanımlanabilen ampirik bir bütünden çok, küresel olarak açık süreçlerin sistemsel özelliklerini” dile getirir. Onlarıinkiyle bizim konumumuz arasındaki uzaklık görüldüğü kadar büyük olmayabilir ve kuşkusuz, aralarında bir köprü kurulabilir. Ekholm ve Friedman'ın yerel yapılara yönelik ilgilerini ve bu yapıların yalın bir biçimde sisteme bağlı olmak yerine, ne ölçüde aynı büyük sistemin ürünleri olduğunu belirleme çabalarını anlıyor ve onaylıyoruz. Çünkü Ekholm ve Friedman, küresel sistemleri çok yapıli olarak ele alırlar; yani yerel ve küresel süreçler arasındaki birçok eklemlenmeden oluşan yapılar olarak görürler ve “kesin olarak yerleşmiş 5000 yıllık bir sistem”in var olmadığı görüşünü savunurlar. Yine de, aramızdaki uzaklık, onların, dünya tarihinin “yinelenen kasılma ve daha büyük sistemlerin içinde hapsolma öyküleriyle damgalandığı” çikarsamaları nedeniyle azalmaktadır. Ekholm ve Friedman tarafından geliştirilen küresel sistem ölçeğindeki antropoloji, bizim dünya sistemi kuramımız için vazgeçilmez bir

tamamlayıcıdır; ayrıca bu yerel ve küresel süreçlerin, küresel sistemdeki süreklilikler çerçevesinde birbiriyle eklenmesi olgularına netlik kazandırır.

Bütün bu anlatılanlar nedeniyle, dünya sistemi tarihinin tarihsel materyalist ekonomi politiğini kurmak için yeterli neden, haklı dayanak var; bu iş için harcanacak çaba boşuna olmaz. Dünyanın ve onun eşitli bölgelerinin MS 1500 öncesine ve sonrasına ilişkin çözümlemelerinin çoğu, ayrıca bu konudaki tarihsel ve (diğer) sosyal bilimsel çözümlemelerin hemen hepsi, dünya tarihinin politik-ekonomik süreçlerinin ve ilişkilerinin sistemsel yönlerini ihmal etmiştir. Bazı bilim adamları (örneğin Tilly 1984 gibi), böyle bir dünya sistemi tarihini oluşturmayı denediler, ama bu işi boşuna veya olanaksız görerek vazgeçtiler. Farmer (ve başkaları 1977, 1985), Chase-Dunn (1986, 1989), Ekholm (1980) ve (Ekholm ve Friedman (2. Bölüm) gibi diğer bilim adamları bu yola girip, ilerlemeye başladılar ama açıkça ürkerek durdular veya geri döndüler. Birkaç bilim adamı, özellikle Childe (1942), Mc Neill (1964, 1990), Stavrianos (1970), en son olarak Wilkinson (1987, 1989) bir dünya sistemi tarihi yazma yolunda öncü adımlar attılar. Frank (1990), bu yazarların yapıtlarını ve diğer birçok kuramsal, tarihsel değerlendirmeyi incelemiş ancak kuşku-larını dayanaksız bularak reddetmiştir. Sonra, dünyanın tarihinin yazılması ve dünya sisteminin tarihsel materyalist ekonomipolitiğinin oluşturulması için, bunların ve diğer öncü çalışmaların günümüzün çizgileri paralelinde neden, nasıl genişletilerek birleştirilmesi gerektiğini anlatmıştır.

Politik, Ekonomik ve Kültürel Sacayağı

Dünya sistemi tarihindeki kümülatif birikimin tarihsel materyalist ekonomi politiği sosyal, siyasal, kültürel, ideolo-

jik ve diğer etmenleri dışlamaz ya da küçümsemez. Tam tersine, onları birbirleriyle ilişkilendirir ve birleştirir. Böyle bir çalışmanın “ekonomik-determinist” olması da gerekmez. Aksine böyle bir çalışma, ona dayanmaksızın gelişmek bir yana, ayakta bile duramayacağı sosyal sacayağının üç ayağı arasındaki karşılıklı etkileşimin ve desteğin bilincinde olacaktır. Bu sacayağı, siyasal gücün örgütlenmesi, kültür ve ideoloji yoluyla kimlik edinme; meşrulaştırma ve karmaşık bir işbölümü aracılığıyla ekonomik artı'nın ve sermaye birikiminin yönetilmesinden oluşur. Bunlar kendi aralarında ve bir bütün olarak sistemle ve onun değişmesiyle bağlantılıdır.

Bu dünya sisteminin tarihsel gelişiminin tarihsel materyalist politik-ekonomik bir çözümlemesi ekolojik, biyolojik, kültürel, ideolojik ve elbette siyasal etmenleri ve ilişkileri içine almalıdır. Dolayısıyla, birçok siyasal kurumu ve olguyu ve bunların ideolojik dışavurumunu, bu öğeleri belirlemese de, onlara eşlik eden ekolojik ve ekonomik teşvikler ve engeller aracılığıyla açıklamaya çalışmanın da haklı gerekçesi ve getirisi vardır. Ekonomik artı'nın yaratılmasının, ona el konmasının, özellikle sosyal ve siyasal kurumların, askeri seferlerin ve ideolojik meşrulaştırmanın biçimlendirilmesine nasıl yardımcı olduğu konusuna çok daha fazla önem vermemiz gerekir. Ekonomik kurumlar, örneğin Polanyi'nin (1957) ünlü karşılıklılık, yeniden dağıtım ve pazar gibi ekonomik kurumları, birbirleriyle ve siyasal örgütün bazı bölümleriyle karışmış durumdadır. Pek çok siyasal kurumun ve sürecin de ekonomik yönleri veya “işlevleri” vardır.

Sacayağını oluşturan üç öge, sacayağının üç ayağı, birikim tarzında içselleşmiş durumdadır. Hiçbir birikim tarzı, bir *birikim ideolojisi*, sınıfsal ilişkilerin artıya el koymayı kolaylaştırdığı karmaşık bir işbölümü temeli üzerine

kurulu bir *ekonomik ağ* ve eninde sonunda “meşru” zorlamadan vazgeçerek birikim kurallarını ve ilişkilerini yürüten *siyasal bir aygıt* kendisine eşlik etmeksizin işlev görmez. İdeoloji ve siyasal aygıt, birikim tarzının ayrılmaz ögesidir; birbirinden veya ekonomik ağın karakteristiklerinden yapılar üstü biçimde “bağımsız” değildir. Bununla birlikte ideoloji, politik rekabet ve yarışma, birbiri karşısında, bazen hiç değilse yarı bağımsız bir karaktere bürünmüş görünür. Böyle olduğunu kabul etsek bile, bu, onların genelde ekonomik ağdan bağımsız olmadığı savının geçerliğini ortadan kaldırmaz.

Gerçekte birbirinden bağımsız olmadığı için, birikim tarzının dayandığı ideolojinin ve siyasal aygıtın zorunlu olarak ekonomik ağ tarafından belirlendiği kaba, tek yönlü nedensellik şemasını reddediyoruz. Her bir tarihsel durumda, özgül biçimler alan birikim tarzının üç cephesi arasındaki karşılıklı nedensellik kavramını seçenек olarak öneriyoruz. Gerçekten, özellikle bir birikim tarzından diğerine geçiş dönemlerinde, ideolojik ve siyasal güçler, geçiş süreci sonucunda ortaya çıkan ekonomik ağın yapısının belirlenmesinde son derecede önemli bir rol oynayabilir. İşte özellikle böyle dönemler, geniş tabanlı toplumsal hareketlerin dünya tarihinde (ve yerel tarihte) devreye girdiği yıllardır. Bu toplumsal hareketler çoğunlukla tümünden ihmal edilir; dikkate alınsa da, dünya sistemi bağlamında yapısal ve zamansal açıdan yeterince incelenmez. Kaba ekonomizmi pekâlâ terk edebiliriz; ama ekonomik terimiyile politik ekonomik birikim süreçlerine doğru anlamın verilmesi amaçlanıyorsa, böyle bir ekonomik determinizmden ayrılmamız gerekmez.

Dünya Sistemi Tarihinin Yapısını ve Dinamiklerini Çözümleme ve Araştırma Programları

Bu bağlamda, belki de en önemli nokta dünya sisteminin dinamikleri, yani dünya sisteminin nasıl işlediği, nasıl işlev gördüğü ve nasıl değiştiği, kendi kendine değişip değişmediğidir. 1500 öncesi (ve sonrası) dünya sisteminde değişme eğilimleri, çevrimleri ve içsel değişim düzenekleri var mıdır? Tarihsel değişim ne zaman ve neden hızlanır ya da yavaşlar? Niceliksel değişimin niteliksel değişmeye dönüştüğü tarihsel dönüm noktaları hangileridir? Tarihsel değişme sürecinin yön değiştirdiği yol ayrımları hangileridir ve süreç neden bir başka yön almaktadır? Belki genel-sistemler kuramı bu (dünya) sistemi konusunda da bazı yanıtlar sunmakta, hiç değilse daha iyi sorular sormaktadır. Örneğin Prigogine ve Sanglier (1988), kaostan nasıl bir düzen yaratıldığını ve kritik zamanlarda ve yerlerde küçük değişikliklerin fiziksel, biyolojik, ekolojik ve sosyal sistemlerde nasıl büyük değişmelere yol açtığını incelerler.

Yakın zamanlarda, örneğin Ekholm ve Friedman (bu kitapta 2. Bölüm) ve Chase-Dunn (1989) tarafından yapılan araştırmalar, 1500 öncesindeki kısmi “dünya” sistemlerinin hem yapısal hem de dinamik özelliklerini ele alıyorlar. Ancak birikimin, altyapı yatırımlarının, teknolojik değişimin ve hegemonyanın uzun süreli çevrimlerini (ve bu çevrimlerin kendi içlerinde beliren daha kısa çevrimleri) dünya sistemi tarihinde çok daha gerilere kadar izlemek mümkün olabilir. Bunlar, yalnızca var olmakla kalmamış, izlenen politikalardan ve politika sanatının kendisinden çoğu zaman önemli ölçüde bağımsızlaşmış da olabilir. Gerçekten, yakın geçmişte de görüldüğü gibi, yönetimin izlediği politikalar, daha çok, çoğunlukla denetlenemeyen çevrimsel değişikliklerin sonucuydu ve bunlara

tepki niteliğindeydi; şimdi de böyledir. Bunun da ötesinde, bu politikalar, söz konusu çevrimlere ve eğilimlere karşı hareket etmekten çok onları güçlendirme eğilimindedir. Çevrimsel süreç ve politikanın bu sürece tepkisi, bugünkü Amerika da dahil olmak üzere çeşitli imparatorlukların gerilemesinde gözlenebilir.

Özellikle sermaye birikimi süreci ve onunla bağlantılı diğer gelişmeler ne derece çevrimsel olmuştur? Başka bir deyişle, sistemin yapısında ve birikim sürecinde, altsistem ve sistem ölçeğinde belirlenebilir nitelikte hızlanma-yavaşlama, iniş-çıkış biçiminde dalgalanmalar var mıydı? Ayrıca, çevrimsel olarak, yani çıkışın inişi yaratması ve inişin yeniden çıkışa yol açması anlamında, sistemdeki bu dalgalanmalar içsel miydi? 1500'den sonraki dünya sistemi için (veya onun farklı ekonomik ve siyasal yorumları için) bu türden sorular sorulmuş ve bazı yanıtlar önerilmiştir. Örneğin Wallerstein (1974) ve Frank (1978a) uzun süreli ekonomik büyüme ve teknoloji çevrimleri saptamışlardı. Modelski (1987) ve Goldstein (1988), yine uzun siyasal hegemonya ve savaş çevrimleri belirlediler. Wallerstein, genişlemenin ömrü ve sistemin çürümesinin önceden sezilmesi konusunda da bir sav geliştirir. Toynbee (1973), Quigley (1961), Eisenstadt (1963) ve diğerleri 1500'den önceki uygarlıkların yaşam devreleri hakkında karşılaştırmalı çalışmalar yapmışlardır; Robert M. Adams (1966) gibi arkeologların da bu tür çalışmaları vardır. Ama dünya çapındaki dalgalanmalar ve çevrimler ne ölçüde var olmuştu ve dünya sisteminin değişiminde ve gelişiminde hangi rolü oynamıştı?

Altyapı yatırımları, açıkça çevrimsel veya evreli örüntüler içinde gerçekleşir ve doğrudan birikim ve hegemonya çevrimiyle/evresine denk düşer. Yeni bir hegemonik düzen kurulduktan sonra, genellikle yoğun bir altyapı yatırım

aşamasına girilir; bu aşamayı ise, genel ekonomik büyüme ve ona eşlik eden birikim-artışı izler. Bu nedenle, çıkış ve iniş evrelerinden oluşan uzun süreli bir süperhegemonya çevrimi aramak verimli bir çaba olabilir.

Dolayısıyla, altyapı yatırım çevrimleri, dünya sistemindeki birikim çevrimleriyle ve hegemonya çevrimleriyle bağlantılı olabilir. Altyapı yatırımlarının dünya sisteminin daha sonraki gelişmesini etkileyen kümülatif yönleri de var mıdır? Bu soruyu “vardır” diye yanıtlamamız, Ekholm ve Friedman (1982) gibi, dünya tarihi boyunca imparatorluk siyasal erkinin, birikimin siyasal aygıtı olarak kullanımına dayalı tek bir “kapitalist emperyalist” üretim tarzı görüşünü benimsediğimiz anlamına gelmez. Dünya sisteminin gelişme sürecinde özel kişilerin ve devletin altyapı yatırımları arasında nasıl bir karşılıklı etkileşim oldu? Örneğin özel altyapı yatırımlarının, dünya sisteminin karmaşık lojistik ara bağlantılarının yaratılmasındaki ve sürdürülmesindeki rolü nedir? Devletin yaptığı altyapı yatırımları ne dereceye kadar dünya sisteminin lojistik ara bağlantılarını oluşturur ve yaşatır? Çağdaş hegemonyaların hegemonya evrelerinin birbiriyle çakışması ve aralarındaki eşzamanlılık her birinin altyapı yatırım çevrimlerini nasıl etkiler?

Dünya sisteminin beş-altı binyıllık gelişmesini, bütünlüşmüş, kümülatif, kesintisiz bir süreklilik olarak değerlendirebilirsek ve bu gelişmenin en önemli eğilimlerini, çevrimlerini ve ritmlerini tarihsel materyalist ekonomi politik temelinde çözümlersek ortaya bir “dünya sistemi tarihi” çıkar. Böyle bir dünya sistemi tarihi, yalnızca karşılaştırmalı bir dünya tarihi, hatta dünya sistemlerinin tarihi olmamalıdır. Tarihsel materyalist bir dünya sistemi tarihi, dünya sistemindeki sınıf oluşumunu, sermaye birikimini, devletin biçimlenmesini ve hegemonik yapılanmayı bir

tek, kümülatif dünya tarihi, dünya sistemi birikim ve gelişme sürecinin ayrılmaz parçaları olarak görecektir. Bu tarih Avrupamerkezci olamaz ve başka herhangi bir kültürü merkez olarak görmekten de sakınmalıdır. Kapsayıcı bir dünya sistemi tarihi yalnızca insanmerkezli olacaktır.

NOT

Bu bölüm ilk kez 1990-1991'de "The cumulation of accumulation: theses and research agenda for 5000 years of world system history (Kümülatif Birikim: Dünya Sistemi Tarihinin 5000 Yılı İçin Tezler ve Araştırma Programı)" başlığıyla *Dialectical Anthropology* (New York/Amsterdam), 15 (1) (Temmuz 1990): 19-42'de yayımlandı. Editörlüğünü C. Chase-Dunn ve T. Hall'ın yaptıkları *Precapitalist Core Periphery Relations* (Kapitalizm Öncesi Merkez Çevre İlişkileri), Boulder, CO: Westview Press, 1991: 67-111'de "5000 years of world system history: the cumulation of accumulation (Dünya Sistemi Tarihinin 5000 Yılı: Kümülatif Birikim)" başlığıyla genişletilmiş olarak yeniden yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Adams, Brooks, *The Law of Civilization and Decay: An Essay on History*, Alfred A. Knopf, New York, 1943.
- Adams, Robert M., *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehistoric Mexico*, Aldine, Chicago (1966) Aldine
- Amin, Samir, "Le Systeme mondial contemporain et les systemes anterieurs" (yayımlanmamış metin), 1989.
- Arrighi, Giovanni ve Drangel, Jessica, "The stratification of the world economy: an exploration of the semiperipheral zone," *Review 10* (1) (Yaz): 9-74, 1986.
- Chase-Dunn, Christopher "Rise and demise: world-systems and modes of production" (yayımlanmamış metin), Westview Press, forthcoming, Boulder, 1986.

- , “Core/periphery hierarchies in the development of intersocietal networks”, yayımlanmamış metin, 1989.
- Chase-Dunn, Christopher ve Hall, Thomas D. (der.), *Precapitalist Core/ Periphery Relations*, Westview Press, Boulder, 1991.
- Childe, Gordon, *What Happened in History*, Harmondsworth, Pelican, 1942.
- , *Man Makes Himself*, Mentor, New York, 1951.
- de See Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Duckworth, Londra, 1981.
- Curtin, Philip, *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Eberhard, Wolfram, *A History of China*, 4th rev. edn, Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1977.
- Eisenstadt, S. N., *The Political Systems of Empires*, Glencoe IL: The Free Press.
- Ekholm, Kajsa, “On the limitations of civilization: the structure and dynamics of global systems,” *Dialectical Anthropology* 5 (2), 1980, s. 155-66.
- Farmer, Edward L., “Civilization as a unit of world history: Eurasia and Eurasia's place in it”, *The History Teacher* 18 (3), Mayıs 1985, 347-63.
- Farmer, Edward L. vd., *Comparative History of Civilization in Asia*, MA.: Addison-Wesley, Reading, 1977.
- Frank, Andre Gunder, *World Accumulation 1492-1789*, New York, Monthly Review Press; Macmillan, Londra, 1978a.
- , *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York, Monthly Review Press, Macmillan, Londra, 1978b.
- , *Crisis: In the Third World*, New York, Holmes ve Meier, Heinemann, Londra, 1981.
- , “A theoretical introduction to five thousand years of world system history”, *Review* 13 (2), Ilkbahar 1990, s. 155-248.
- Gernet, Jacques, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Gills, Barry K., “Synchronization, conjuncture and center-shift in east Asian international history”, joint *International Stu-*

dies Association'da sunulan tebliğ, *British International Studies Association Conference*, Londra, 1 Nisan 1989.

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

Goldstein, Joshua, *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*, Yale University Press, New Haven, 1988.

Hall, Thomas D., "Incorporation in the world system: toward a critique", *American Sociological Review* 52 (3): 1986, s. 390-402.

Johnstone, Paul, *The Seacraft of Prehistory*, Routledge, Londra, 1989.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.

Lattimore, Owen, *Inner Asian Frontiers of China*, Beacon Press, Boston, 1940.

——, *Studies in Frontier History: Collected Papers 1928-1958*, Oxford University Press, Oxford, 1962.

Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, c. 1, *A History of Power from the beginning to AD 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

McNeill, William H., *The Rise of the West. A History of the Human Community*, University of Chicago Press, Chicago, 1964.

——, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*, University of Chicago Press, Chicago, 1982.

——, "The Rise of the West after twenty-five years", *Journal of World History* 1 (1), 1982.

Modelske, George, *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, Londra, 1987.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 1957.

Prigogine, Ilya ve Sanglier, Michele (der.), *Laws of Nature and Human Conduct. Specificities and Unifying Themes*, Bruxelles, 1988.

Quigley, Carroll, *The Evolution of Civilizations. An Introduction to Historical Analysis*, Macmillan, Oxford, 1961.

Rowlands, Michael, Larsen, Mogens ve Kristiansen, Kristian

(der.), *Center and Periphery in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Schneider, Jane, "Was there a pre-capitalist world system?", *Peasant Studies* 6 (1), 1977, s. 30-9.

Stavrianos, L. S., *The World to 1500. A Global History*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1970.

Teggart, Frederick J., *Rome and China: A Study of Correlations in Historical Events*, University of California Press, Berkeley, 1939.

Thompson, William, *On Global War: Historical-Structural Approaches to World Politics*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.

Tilly, Charles, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, Russell Sage Foundation, New York, 1984.

Toynbee, Arnold, *A Study of History*, Oxford University Press, Oxford, 1973.

Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, c. 1, Academic Books, New York, 1974.

—, *The Modern World-System*, c. 3, Academic Books, New York, 1988.

—, "The West, capitalism, and the modern world-system", Joseph Needham'ın bölümü olarak hazırlandı, *Science and Civilization in China*, c. 7: The Social Background, kısım 2, bl. 48, "Social and economic considerations" (yakında çıkacak), 1989.

Wight, Martin, *Power Politics*, Holmes Meier, New York, 1978.

Wilkinson, David, "Central civilization", *Comparative Civilizations Review* 17 (Güz), 1987, s. 31-59.

—, "The future of the world state: from civilization theory to world politics", International Studies Association'ın yıllık toplantısına sunulan tebliğ, Londra, 28 Mart-1 Nisan 1989.

Wolf, Eric, *Europe and the People Without History*, University of California Press, Berkeley, 1982.

Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler

Barry K. Gills

GİRİŞ

Bu bölümün amacı, dünya tarihini konu edinen çalışmalarda ve birikim sürecinin ve hegemonik gücün dünya tarihindeki merkezi rolünün belirlenmesinde kullanılmak üzere yeni, genel ve örgütleyici bir kavram sunmaktır. Dünya tarihi, farklı üretim tarzları arasındaki geçişlere dayandırılarak değil, dünya ekonomisindeki birikim mekânlarının değişmesini zorunlu kılan hegemonik yeniden örgütlenmeler veya “hegemonik geçişler” dizisi olarak çözümlenebilir. Hegemonik geçişlerin ekonomik, sosyal, siyasal çok derin ve kapsamlı sonuçları vardır; hangi olgunun bir hegemonya tarzından diğerine geçiş olarak adlandırılabilceğini belirlemek, böylece dünya düzeninin karakteri üzerinde olduğu kadar “toplumlar”ın bu düzende nasıl yer alacağı konusunda da etkili olmak gibi. Hegemonik geçişler, dünya sistemindeki rekabetin temel ritmi-

ni, özellikle dünya ekonomisindeki birikim çevrimlerini yansıtır. Bu noktada geleneksel tek-egemenli modelin büyük ölçüde yanıltıcı olduğunu, onun yerine dünya sistemi ni daha sıklıkla karakterize eden “birbirine karşılıklı olarak bağlı hegemonik güçler” kavramının kullanılmasının daha uygun olacağını iddia ediyorum.

Ayrıca, devletler arasında modern çağ öncesindekiler ve sonrasındakiler olarak dayatılan geleneksel keskin ayrımın haklı dayanaklarının bulunmadığını ve yanıltıcı olduğunu da ileri sürüyorum. Benim görüşüme göre, dünya sisteminin karakteristik özelliği, binlerce yıl boyunca her zaman hem özel sermayeyi, hem de devlet sermayesini içeren sermaye birikimi tarzlarının karışımı olagelmıştır. Daha önemlisi, mal değiş tokuşunun ve ticaretinin dünya birikim sürecinde her zaman son derece önemli, belirleyici bir rol oynadığı kabul edilmelidir. Bu, “bürokratik imparatorluklar” veya “dünya imparatorlukları” diye adlandırılan oluşumların egemen olduğu tarihsel dönemler için de doğrudur.

Son olarak, karma üretim tarzlarındaki pek çok değişikliğin ötesinde, dünya sisteminde belki de daha esaslı bir hareket modeli vardır diye düşünüyorum. Birikimi ve hegemonik gücü birlikte kavrayan bu model hem ekonomik hem de siyasaldır. Bu model, devletlerin kendi yapılarındaki sınıfların, farklı devletlerin sınıflarının ve devletlerin bizzat kendilerinin artı ve sermaye üzerindeki denetimlerinin çevrimsel olarak yoğunlaşması ve ardından gevşemesi biçiminde çalışır. Bu düzenek, hegemonik güçlerin yükselmeleriyle ve gerilemeleriyle ve periyodik dünya krizlerinin ortaya çıkışlarıyla paralel biçimde işler. Bu, bizi ekonomik ve hegemonik çevrimsel krizlerin nedenlerini açıklayan ve sınıf savaşıyla, çevrimsel değişimi ve tarihsel değişimin kritik anlarını bir araya getiren genel bir kuramın temelini oluşturan geçici bir sonuca götürmektedir.

Uluslararası ilişkiler yazınında son zamanlarda belki de en çok tartışılan terim hegemonya kavramı olmuştur (Higgott 1991: 97). Sözcük, Yunancada “lider” anlamına gelen “hegemon” sözcüğünden türemiştir. Günümüzde iki farklı görüş, uluslararası sistemde hegemonya düşüncesine egemen olmuş görünüyor. Birinde hegemonya, ekonomik güçten çok siyasal ve askeri güçle ilintili görülüyor; diğerinde ise birbirine son derece benzeyen hegemonik güçlerin bir “benzerlik” sıralaması içinde birbirlerini izlediği ve hegemonyanın bir güçten diğerine geçtiği iddia ediliyor. Hegemonyalar dizisini, imparatorlukların veya büyük güçlerin “yükseliş ve düşüş” evrelerince izlenen uzun tarihsel örüntüler olarak kavramak, bilim adamlarının bu diziyi uluslararası sistemin temel değişim modeli olarak benimsemek için yaygın biçimde kullandıkları bir yöntem olmuştur (Toynbee 1946, Eisenstadt 1963, Wight 1977, 1978, Gilgin 1981, Doyle 1986, Mann 1986, Chase-Dunn 1989, Modelski 1987, Kennedy 1987).

Hegemonyaya geleneksel yaklaşımın bir güç hiyerarşisi üzerinde odaklandığı doğru olmakla birlikte, hegemonyanın yükselme ve alçalmanın uzun tarihsel çizgileri üzerinde çalışan pek çok bilim adamı, hegemonik gücün yalnızca askeri ve siyasal güç sorunu olmadığını kabul ederler. Yakın geçmişte Paul Kennedy, son beş yüzyıl boyunca büyük güçlerin yükseliş ve düşüş süreçlerinde ekonomik güç ve askeri-politik güç arasındaki ilişkiyi inceledi (Kennedy 1987). Kennedy'nin savı, gücün bu boyutları arasındaki çok sıkı ilişkiyi vurgular: uzun dönemde, askeri-emperyal iktidar, yeterli bir ekonomik taban var olmaksızın sürdürülemez. Michael Mann (1986), toplumsal gücü tek başına askeri güçle sınırlı görmez ve daha geniş

kapsamlı olarak tanımlar; yine de yönelişinde geleneksel kalır; örneğin, başyapıtına “erkin tarihi” adını verir ve böylece ilgisini, esas olarak siyasal kurumlara yönelttiğini açığa vurur. G. Modelski ve W. R. Thompson (1988) son beş yüzyıl boyunca “dünya liderleri” dizisi üzerinde yaptıkları çalışmada, açıkça askeri güç ve özel olarak askeri deniz gücü göstergeleri üzerinde odaklanmaları nedeniyle daha da gelenekseldirler. Buna karşılık, teknolojik değişme ve iktidar savaşımı arasındaki çok karmaşık ve kritik ilişkinin de bilincindedirler.

Bazı bilim insanları, seçenek olarak, ekonomik süreçleri siyasal ve askeri güç alanlarından tümünden ayırmamakla birlikte, ekonomik süreçler üzerinde odaklanan bir hegemonya tanımı geliştirmemiz gerektiğini ileri sürüyorlar. Wallerstein (1974, 1980, 1988) hegemonyayı, esas olarak bir çekirdek gücün, sırasıyla üretim, ticaret ve finans alanlarında üstünlük kurmasını içeren çok özgül ekonomik ölçütlere dayandırarak tanımlar. Keohane (1980, 1984) hegemonyayı hem ekonomik ölçüte hem de güç-siyaset ölçütüne dayandırarak tanımlar. Onun formülünde, ekonomik gücün yüksek düzeyde yoğunlaşması biçiminde dile getirilen ekonomik kapasitelerle hegemonik-politik iktidara ulaşma arasında ilişki kurulur. Keohane'nin çalışması, ekonomik süreçlerin hegemonya, hegemonyanın da ekonomik süreçler için önemini anlatan “hegemonik istikrar” kavramı üzerinde pek çok tartışmaya yol açtı. Frank, (1978) karakteristik genişleme ve daralma çevrimiyle dünya sermaye birikimi sürecini, dünya sisteminde 1492'den 1789'a kadar görülen, aslında bugüne kadar süregelen hegemonik rekabetin temel çerçevesi olarak görür. Braudel (1982), siyasal-askeri hegemonik devletlerin bilinen dizisi üzerinde değil, dünya ekonomisinde veya en azından Avrupa bölgesindeki sermaye birikiminde oynadıkları birincil

rolleriyle anahtar konumuna yükselen kentler üzerinde odaklanmıştır. Braudel'in devletmerkezci çözümlemeyi bırakarak dünya ekonomisindeki birikim mekânlarının değişmesini esas alan bir çözümlemeye yönelişi, çözümleme birimi konusundaki köklü değişikliğin göstergesidir.

Gills (1987, 1989a, b) ile Gills ve Frank (yukarıda 3. Bölüm) hegemonyayı, açıkça sınıflar ve devletler arasında zor kullanılarak kurulan hiyerarşik bir yapılanma olarak tanımlar. Hegemonyanın bu tanımında, ekonomik ve politik boyutlar birbirinden ayrılmaz durumdadır. Dolayısıyla, hegemonyanın temel niteliği, *bizatihi* formel siyasal ege-menlik değil, birikim merkezlerinin ve aynı zamanda siyasal örgütlenmelerin hiyerarşisi olmasıdır. Bu hiyerarşi, toplumsal artı'dan ayrıcalıklı bir pay alabilmeleri için hegemonik merkeze ya da devlete ve onun yönetici-mülk sahibi sınıflarına politik-ekonomik güç sağlar (Gills ve Frank 3. Bölüm). Toplumsal artı'ya ulaşmanın başka "ekonomik" yolları olsa da, zor, hegemonik gücün uygulanmasında sürekli bir ögedir. Bu formül, askeri gücün ekonomik olarak güçlü olmanın aracı olduğu ya da tersine askeri açıdan güçlü olmak için ekonomik güç gerektiği sonucuna varmaz; daha çok, hegemonik gücün elde edilmesi savaşımında her iki gücün de kullanıldığı varsayımına dayanır.

Hegemonya, devletler arasındaki güç hiyerarşisinden öte bir şeydir; toplumsal örgütün çeşitli düzeylerinde etkinlik gösteren aktörlerin karmaşık yapıları bir piramidir. Hegemonik piramidin tepesinde seçkin sınıfların hegemonik koalisyonu; hem merkezde hem çevrede yer alan, yani piramidin her yanındaki kilit noktalara dağılmış olan seçkin sınıfları yer alır. Bu sınıflar, seçkin ailelerden ve seçkin bireylerden oluşmuştur. Birikimin içinde gerçekleştiği üretim tarzı ne olursa olsun, hegemonik bir piramite seçkinler arasında kurulan ilişkiler rekabet, işbirliği ve bağımlılık

öğelerini bir araya getirir. Hegemonyanın böyle yorumlanmasında çözümlemenin iki boyutunun sentezlenmesi amaçlanmıştır: Devletler sistemlerinde askeri-politik rekabet ve artı aktarımının ve onun bir merkezde toplanmasının (yani birikimin) ekonomik süreçleri.

Bunun karşısında yer alan, salt devlet olmaları nedeniyle tüm devletlerin özünde aynı veya benzer olduğu varsayımına dayanan gerçekçi uluslararası ilişkiler modelleri, birikim hiyerarşisini ya görmezden gelir ya da en azından yeterince dikkate almaz. Ayrıca, birikim hiyerarşisi içindeki yapısal konumunun her bir aktör üzerindeki etkilerinin bilincinde değildir. Olanakların devletler arasında eşitsiz dağılımına dayanan bir güç hiyerarşisi kabul eder; ama paradigma, bu devletlere, sanki her biri ekonomik alanda birbirlerinden tümüyle bağımsız, ayrı birer aktörmüş gibi yaklaşır. Kısaca, gerçekçiliğin sosyolojik-ekolojik boyutu yeterince işlenmemiştir; gerçeklik dünyasında, hiçbir devlet onların yansıttığı kadar yalıtlanmış veya bağımsız bir varlık değildir.

Bu hegemonya tanımı, Immanuel Wallerstein'ın kullandığı tanımdan da oldukça farklıdır. Özellikle, Wallerstein'ın dünya imparatorluğu ve dünya ekonomisi kavramları ile Gills ve Frank'ın hegemonyaların dünya ekonomisinde nasıl işlev gördüğünü açıklarken geliştirdikleri kavramlar arasındaki ayırım gösterilmelidir. Wallerstein, bu iki olgunun yalnızca farklı değil, ama ekonomi politiğin gerçekten zıt tipleri olduğunu ileri sürer. Bir dünya ekonomisi, içerdiği devletlerin çok sayıda oluşuyla ayrımlanır, oysa bir dünya-imparatorluğu, liderliğini, onu şemsiye gibi kapsayan bir imparatorluk devletinin yürüttüğü bir ekonomidir. Kapitalist üretim tarzı, devletlerin çok sayıda olmasını gerektirir ve bu durumu sürdürür; bu nedenle de, bir dünya ekonomisi olarak kalır. Yani bu mantığa göre, bir dünya

imparatorluğunun ortaya çıkabilmesi için, kapitalist dünya ekonomisinin varlığının oldukça farklı bir şeye dönüşerek son bulması gerekir.

Wallerstein, kullandığı terimlerle, siyasal olarak biçimlenmiş bir birikim tarzı (dünya-imparatorluğu) ve ekonomik olarak biçimlenmiş (kapitalist) dünya-ekonomisi formu arasındaki keskin ayrımı sürdürür. Wallerstein, sözünü ettiğimiz fikirleri 1500 dolayında bu formlar açısından gerçekleştiğini varsaydığı keskin tarihsel kopuşu vurgulayacak biçimde tasarlamıştır. Bizim açımızdan, bir bütün olarak dünya sistemi ölçeğinde bir dünya imparatorluğu olasılıkla hiçbir zaman gerçekten var olmadı. Varlığını kabul ettiğimiz tek “dünya ekonomisi”, tüm dünya sisteminin biricik dünya ekonomisidir. Bu nedenle biz, Wallerstein'ın terminolojisini kullanmaktan vazgeçmeyi daha doğru buluyoruz ve dünya imparatorluklarının yerine yukarıda tanımlanan hegemonyalardan söz ediyoruz. Bizim kabul ettiğimiz dünya ekonomisi, gerçekte her zaman yalnızca devletlerin değil, karşılıklı olarak birbiriyle bağlantılı hegemonik güçlerin de çok sayıda oluşuyla karakterize edilmiştir. Dolayısıyla, dünya ekonomisindeki hegemonyada 1500 dolayında Wallerstein'ın savunduğu anlamda belirgin bir tarihsel kopuş olmamıştı; o tarihte dünya ekonomisinde birikim mekânının “Doğu”dan “Batı”ya kaymasını zorunlu kılan önemli bir hegemonik yeniden örgütlenme söz konusuydu.

Güç hiyerarşisiyle birikim merkezleri hiyerarşisinin bütünleşmiş doğasını vurgulayan hegemonya kavramının, yeni ortaya çıkan Gramscici uluslararası ilişkiler yaklaşımıyla pek çok ortak noktası vardır (Cox 1981, 1983, 1987; Gill 1990, 1991; Gills 1993). Bunlardan biri, tek iktidarlı ardışık hegemonyalar modelini bırakıp, hegemonik geçişin daha karmaşık, çok tabakalı uluslararası ekonomipolitik modeline yönelmesidir.

Uluslararası hegemonya konusunda yeni doğmakta olan Gramscici perspektifin en önemli özelliği, hegemonik geçişin motor gücü olarak yalnızca devletlerin askeri ve üretici donanımlarını değil, aynı zamanda belki bu süreçte en önemli öge olan sınıf ittifaklarının nasıl oluşturulduğunu ve ideoloji ile kültürün hegemonyacı bir düzenin kurulmasında ve meşrulaştırılmasında nasıl kullanıldığını araştırma konusundaki cesaretimizi artırmış olmasıdır. Herhangi bir seçkinler grubunun yalnızca zora dayanarak yönetmeye kalkması tarihte ender görülür. Bir seçkinler grubu, liderliği için herkesin onayını sağlayamasa bile, liderliğini, hatta egemenliğini onaylatınak yolunda çaba göstermek zorundadır. Bence bu çok “siyasal” perspektif, gerçekte hegemonik gücün materyalist çözümlemesini zenginleştirir. Böyle bir bakış, aynı zamanda daha akışkan ve esnek bir hegemonik güç kavramını seçmek için güçlü gerekçeler sağlar; böyle bir hegemonik yapıda güç etmeni, tek devletli hegemonyaların birbirini izlediği bir ardışık dizi modeline göre çok daha yaygın dağılmış durumdadır.

DEĞİŞMENİN ODAĞINDAKİ KAVRAM OLARAK HEGEMONİK GEÇİŞ

Daha önceleri “geçiş” terimi, genellikle çok geniş bir sosyotarihsel ölçekte gerçekleşen değişme için kullanılıyordu. Özellikle tarihsel materyalistler için dünya tarihinin akışını biçimlendiren en önemli geçişler üretim tarzları arasında olan geçişlerdi. Dünya tarihi boyunca birikimin, iktidarın ve dünya düzeninin değişme örüntülerinin anlaşılmasında “hegemonik geçiş”in, en az üretim tarzları arasındaki geçiş ya da “hegemonik ardışık dizi” kadar yararlı bir kavram olduğunu öne süreceğim.

Bu genel saptamayı biraz daha ileri götürerek, bütün

uluslararası tarihi veya dünya tarihini, dünya ekonomisindeki birikim mekânının tekrar tekrar değişmesini zorunlu kılan bir hegemonik geçişler dizisi olarak görme olanağının bulunduğunu savunuyorum. Bu hipotezden şu sonuç çıkar: Bu hegemonik geçişler veya “merkez değişimleri”, tarihsel değişimin temel formudur; yani en azından “üretim tarzları”, “tarihsel sosyal sistemler” veya “uygarlıklar” arasındaki “geçişler”in yarattığı ve şimdiye kadar çok büyük olduğu düşünülen değişiklikler kadar köklü bir değişimin temel formudur. Belki de hegemonik geçiş ve merkezin değişmesi, aslında analitik yapılar olarak var olan “üretim tarzları” ve “tarihsel sosyal sistemler” veya “uygarlıklar” arasındaki geçişlere göre daha gerçektir, bu nedenle de daha kolay saptanabilecek niteliktedir.

Hegemonik geçiş temel kavram olarak alındığında, dünya tarihindeki değişimin aktörlerinin köklü bir biçimde yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Tarihsel değişmeyi açıklayan “içsel” ve “dışsal” etmenler arasındaki ilişki sorunu yeniden öne çıkar. Bu tartışma, bir süre önce “üretimciler” ve “dolaşımcılar” arasında başlamıştı. Ancak “uluslararası” veya “dış” arenanın doğası, güç hiyerarşisini içinde barındıran bir birikim merkezleri hiyerarşisi olarak yeniden kavramlaştırılırsa tartışma yeni bir aşamaya geçebilir. Böyle bir gelişme, sosyal hiyerarşide “yukarıdan” değişme ve “aşağıdan” değişme arasındaki ilişki sorununu da yeniden gündeme getirir.

Bir dünya sistemine her zaman tek bir egemen tarafından hükmedilmediğini, dünya sisteminin, hem çekişme hem de işbirliği ilişkileri aracılığıyla artan ölçüde bütünleşen birkaç çekirdek gücün (veya benim terimlerimle birbirine karşılıklı olarak bağlantılı hegemonik güçlerin) birlikte varoluşlarıyla da nitelenebileceğini savunan Janet Abu-Lughod'un (1989) görüşlerini temel almak istiyorum.

Abu-Lughod'a göre "hegemonik geçiş", devletlerin mutlak yükseliş ve düşüş süreci olarak anlaşılırsa tam olarak kavranamaz. Bunun yerine Abu-Lughod karmaşık, çok katmanlı bir hiyerarşideki görelî konumu vurgular. Dünya tarihinin akışı boyunca bazı uluslar veya ulus grupları diğerleri karşısında görelî güç kazanır. Böylece bunlar, zaman zaman "ikincil konumdakilerle karşılıklı etkileşimlerinin koşullarını belirlemeyi" başarır. Bu, bir "yükseliş"tir. Tersine, böyle (geçici) avantajlı bir konumun yitirilmesi, Abu-Lughod tarafından "düşüş" olarak nitelenir (Abu-Lughod 1989).

Abu-Lughod'un formülünde, dünya sistemindeki çok katlı, karmaşık ekonomik ve siyasal güç hiyerarşisinde yukarı ve aşağı yönlerde hareket kavramı örtülü biçimde yer almaktadır. Siyasal güç hiyerarşisi, dünya ekonomisinde yapılanmış ekonomik güç hiyerarşisinin içine gömülü veya "yuvalanmış" durumdadır. Avrasya çapında bir dünya ekonomisinin son beş yüz yıldan çok daha uzun bir süredir var olduğunu kabul edersek (Chase-Dunn 1989, Gills ve Frank 3. ve 5. Bölümler) bu, başka bazı sonuçlar doğurur. Önce, hegemonik rekabetlerin dünya ekonomisinin gelişmesine eşlik eden kesintisiz bir süreç oluşturduğunu görme olanağı doğar. İkinci olarak, tümüyle bölgesel düzeydeki hegemonya ("imparatorluklar") ile dünya hegemonyası arasında ayırım yapmak zorunlu olur. Hegemonik gücün bölgesel biçiminden farklı olarak dünya ekonomisi çapındaki hegemonyanın, hiçbir zaman yalnızca tek bir gücün veya onun yönetici-mülk sahibi sınıflarının elinde olmadığını iddia ediyorum. Aksine, özellikle küresel hegemonya veya dünya hegemonyası, her zaman sınıf koalisyonları, ittifaklar ve rekabetçi olanları da içine almak üzere devletler arasındaki diğer ortaklık biçimlerinden oluşan karmaşık bir ağ sistemi aracılığıyla uygulanan ortak bir hegemonya olagelmıştır.

Bir bütün olarak dünya sistemi, hiçbir zaman, yalnızca tek bir büyük gücün egemenliğinde olmamıştır ve *karşılıklı olarak birbiriyle bağlantılı hegemonik güçler* tarafından karakterize edilir; birbirleriyle ilişkilerinde hem rekabetçi hem de işbirliğini içeren karşılıklı etkileşimler (yani “bağımsızlık”, “karşılıklı bağımlılık” ve “bağımlılık” ilişkileri) temelinde türlere ayrılan hegemonik güçler tarafından belirlenir. Bu hegemonik aktörler arasındaki ilişki biçimlerinde ortaya çıkan değişiklikler, tarihin akışında ve toplumsal gelişmede gerçekten derin, köklü bir etki yaratabilir. Bu etki, sömüren ve sömürülen sınıflar (yani birikim yapan ve üreten sınıflar) arasındaki sınıf savaşımının yarattığı etkiye eşit güçte ya da daha güçlü olabilir. Aslında, sınıf savaşımının sonucu, sıklıkla bu hegemonik savaşımın sonucuna, en azından hegemonik savaşımın sonucunun sınıfsal mücadelenin sonucuna bağlı olması kadar bağlı olabilir.

Bu düşüncenin temelinde, dünya sisteminin devletlerin ve güçlerinin basit hiyerarşisi olarak değil tersine, birbirleriyle bağlantılı birikim merkezleri hiyerarşisi olarak algılanması yatar. Örneğin Pax Americana* tek bir devletin karşı konulamaz gücü olarak değil, ortak bir küresel hegemonya içindeki sınıfların ve devletlerin karmaşık bir koalisyonu olarak daha iyi kavranabilir (Gills 1990, Van der Pijl 1984). Amerikan hegemonyasının 1945'ten sonra pekişmesine, kuşkusuz Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın ekonomik gücü de yardımcı olmuştur; ama ABD ile onun yörüngesinde uyum içinde hareket eden Avrupa'nın ve Japonya'nın siyasal etkisinin de ABD hegemonyasının güçlen-

* Latince “Roma Barışı” anlamına gelen Pax Romana ile benzetme yapılmış. Temelini Augustus'un attığı Pax Romana döneminde Roma, buyruklarına uymaları koşuluyla elindeki eyaletlerin kendi yasalarını yapmalarına ve uygulamalarına izin veriyordu. Pax Romana, Roma'nın öteki halklar üzerindeki üstün gücüne dayanan zoraki bir barıştı (ç.n.).

mesinde payı olmuştur. Bu koalisyon, hegemonya konumuna yükselme uğruna Sovyetler Birliği ve diğer komünist güçlerle küresel çapta bir rekabet çerçevesinde yürütüldü. Benzer biçimde, ondokuzuncu yüzyıldaki İngiliz küresel hegemonyası da, çağın diğer büyük güçlerinin (küresel) imparatorluklarından ve Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'daki büyük güçler arasında kurulan özgül ilişkilerden soyutlanması durumunda doğru değerlendirilemez. Bir an için dünya tarihinin çok eski dönemlerine gitme yürekliliğini gösterebilirsek, Roma İmparatorluğu'nun eski dünya'daki tek egemen olduğunu savunan Batılı görüşümüzün, yürürlükteki Avrupamerkezci eğilim tarafından temelden sakatlanmış olduğunun ayrımına varırız. Gerçekte, bölgesel Roma İmparatorluğu, Mezopotamya'daki Partlar ve onların ardından gelen Sasani İran imparatorlukları gibi, diğer çok güçlü ve zengin hegemonik aktörlerle birlikte var olmuştur; bu aktörlerin tümü, Hindistan, "Orta Asya" ve Çin devletlerini ve imparatorluklarını da içeren aynı Avrasya çapındaki ekonomik ilişkiler ağının ayrılmaz parçalarıydı.

Tek bir gücün egemen olduğu hegemonyaların ardışık dizilişi modeline seçenek olarak, bir bütün halinde dünya sisteminin, birtakım hegemonya sahibi güçlerin yükseldiği ve birlikte var olduğu dönemlerle, birtakım hegemonya sahibi güçlerin birlikte zayıfladığı veya hegemonya sahibi gücün kargaşa yaşadığı, rekabet ve çekişmenin arttığı, yani dünya çapında genel bir siyasal ve ekonomik krizin patlak verdiği dönemlerden oluşan bir çevrim içinde hareket ettiğini öne sürme olanağı var. Bu hegemonik güç çevrimleri uzun ekonomik genişleme ve daralma çevrimleriyle (veya en azından daha yavaş büyüme ya da bir tür kargaşa dönemleriyle) karşılıklı ilişki içinde görünmektedir. Gills ve Frank 5. Bölümde bu çevrimlerin kökenlerini, en azından iki binyıl kadar geriye giderek araştırıyorlar. Bunlar, yal-

nızca paralel değil aynı zamanda *eşzamanlı* gelişmelerdir. Bu, aralarında ortak nedensel bir bağın bulunduğu anlamına gelir. Bu bağın, söz konusu gelişmelerin, dünya ekonomisinde ve bu ekonomideki tek birikim hiyerarşisinde birlikte yer almalarından kaynaklandığını düşünmek bana daha doğru geliyor. Yine de, genel kriz dönemlerinde bile, hegemonya sahibi bazı güçler zayıflarken, her zaman yükselmekte olan güçler de var olmuştur. Siyasal, sosyal ve ekonomik birçok alanda kaçınılmaz olarak yeniden yapılanmaya, jeopolitik görünümde değişikliğe neden olsa da, en ağır ekonomik kriz bile hegemonya sahibi gücün toptan ortadan kaybolması anlamına gelmez. Bir bütün olarak dünya ekonomisi hiçbir zaman “çökmez”; ama onu oluşturan ve çalıştıran düzenekler ve bağlantılar değişir. Değişme süreci belli bir noktada bazılarını karşı ve bazılarınıdın yana işler ve zaman boyunca bu böyle sürüp gider.

Benim yukarıda sözünü ettiğim dünya tarihi süreci, yalnızca oyuncuların zaman ve mekân içinde yeniden düzenlenmesiyle sınırlı olmayıp, tüm oyuncuların ve dünya sisteminin kendisinin de yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılar. Daha önce de ileri sürdüğüm gibi:

bu durum, toplumlar arasındaki karşılıklı sızmaların ve değişimlerin kesintisiz siyasal-ekonomik süreci olarak daha net anlaşılabilir; var olan sınıflar ve devletler bu süreçte rekabetçi-dayanışmacı türde birikim ve rekabet ilişkileriyle birbirlerine kenetlenir. Bu ilişkiler zaman içinde yalnızca “güç dengesi”ndeki veya uluslararası hiyerarşinin biçimlenmesindeki değişimleri belirlemekle kalmaz, en az bunun kadar önemli olarak, bu rekabetçi-dayanışmacı ilişkilerle birbirlerine kenetlenmiş tüm sınıfları, devletleri ve toplumları sürekli olarak yeniden yapılanmaya zorlar. Bu sürekli sosyal yeniden yapılanma süreci, uluslararası ilişkiler disiplininin asıl konusu olarak kabul edilmelidir.

(Gills 1993; Gills ve Palan 1993)

Bu (yeni) perspektiften dünya sistemindeki hegemonik geçişler, birikimli gelişmeyi zorunlu kılan kesintisiz, ama hem sürekli hem de çevrimsel değişme halkalarından oluşmuş bir zincir olarak görülebilir. Uzun dönemde, içine temel sosyal yapıların yerleşmiş bulunduğu uzun sosyotarihsel zaman geçiti boyunca dünya sistemi uzamsal olarak genişler; örneğin süregelen bir eğilim ve bununla eşanlı olarak çoğunlukla çevrimsel karakterde içsel bir yeniden yapılanma veya “derinleşme” yaşar. Bu nedenle hegemonik geçiş yalnızca yinelenen bir çevrimle sınırlı değildir. Her yeni tarihsel dönemin başlangıcında, onu bir önceki dönemden farklı kılacak biçimde bazı koşulların değişmiş olduğu görülür. Özellikle, teknolojik değişimin temposu hızlandıkça, başka sürekliliklerin varlığına karşın, bir hegemonya dönemiyle diğeri arasındaki fark önemli ölçüde büyüyebilir.

Örneğin bütün hegemonik geçişlerin temelinde, merkez-çevre ilişkilerindeki ve merkez-merkez ilişkilerindeki hiyerarşileri yeniden yapılandıran kesintisiz bir gelişme ve azgelişme süreci yatar. Bu kesintisiz yeniden yapılandırma süreci yerel, bölgesel ve günümüzde de küresel çapta oluşur. Dünya birikiminin devam etmesi ve artması için, bizzat kendisi belli yeniden yapılanma tiplerinin gerçekleşmesini gerektiren dünya ölçeğinde temel bir sermaye birikimi süreci işler. Böylece, teknoloji ve üretimin örgütlenilmesi alanında birbirinden bağımsız gelişmeler, sermaye oluşumunun çevrimsel ritimleriyle ve hem sosyal hem de siyasal gelişmelerle örtüşür. Mandel (1980), böyle karşılıklı etkileşim içindeki sürekli ve çevrimsel hareket tarzlarının oluşma mantığını, modern tarih döneminin 1780'lerden bugüne kadar olan bölümü için çok ayrıntılı olarak incelemiştir. Tüketim ile üretim, kâr oranları, yatırım ve sömürü arasındaki uzun dönemli ilişki, teknolojik icat çevrimleri,

Kontradieff dalgaları ve sosyal düzenlemenin biçimi, bunların hepsi Mandel'in modern kapitalizmin gelişimi incelemesinde yer alır. Ama Mandel, diğer açılardan etkileyici olan çözümlemesine hegemonya sahibi gücün el değiştirmesi olgusunu tam olarak dahil etmez. Birikimin ve hegemonya sahibi gücün mekânı, yukarıda sayılan ve birlikte hareket eden dünya tarihsel güçlerine tepki olarak değişir.

Hegemonik geçişin, dolayısıyla dünya düzeninin kesin itici gücünün, birikim süreci olduğu savını ileri sürüyorum. Dünya düzeninin evriminde ekonomik süreçleri birincil konuma yerleştiren bu materyalist çözümleme, geçmişteki tutumlara bir “geri dönüş” niteliğinde değildir; bu çözümleme, aksine bugün geçmişe göre daha da geçerlidir. Bu yaklaşım, makrotarihsel değişmeyi “özgürlük” veya daha güncel olarak “demokrasi” gibi, bazı büyük tarihsel ideallerin ürünü olarak açıklayan ve yeniden diriltilerek yaygınlaştırılan idealist dünya düzeni çözümlemesine karşı çıkmaktadır. Dünya tarihsel sürecinin gerçek bir “ereği” varsa bu, hangi özgül tarihsel formda olursa olsun en büyük olasılıkla doğrudan doğruya birikim (sermaye birikimi) sürecidir. Hegemonik güç bu ereğe ulaşmanın bir aracıdır. Öyle ki, *birikimin formları değiştikçe hegemonik gücün formu, dolayısıyla dünya düzeninin formu da değişir*. Ben tarihsel kanıtların, söz konusu olguların sıralanışının bu yönde gerçekleştiğini, aksi yönde gerçekleşmediğini ortaya koyduğuna inanıyorum.

HEGEMONİK GEÇİŞ VE ARTI'NIN ROLÜ

Genişletmek istediğim ikinci yaklaşım seti, Gilpin'in (1981) hegemonik yükselme ve gerileme çevrimine ve ekonomik artı'nın rolüne ilişkin görüşlerini içeriyor. Okuyucunun aşağıdaki aşırı derecede uzun alıntıyı bağışlayacağını umu-

yorum; ama Gilpin'in formülünü onun görüşleriyle yukarıda yer alan ve daha sonra yer alacak görüşler arasında bağlantı kurabilmek için tümüyle değerlendirmek zorunlu görünüyor. Gilpin'e (1981) göre:

Bir devletin uzamsal, siyasal ve ekonomik olarak genişlemesi, sistem üzerinde egemenlik kurması için gerekli ekonomik artı kaynaklarını çoğaltır (Rader 1971, s. 46). Egemen devletlerin ve imparatorlukların yükselişleri ve düşüşleri, büyük ölçüde bu ekonomik artı'nın yavaş yavaş israf edilerek tüketilmesinin sonucudur [s. 106]...

Sosyal formasyonun tipi son derecede önemlidir; çünkü ekonomik artı'nın nasıl yaratıldığını, büyüklüğünü ve toplumun bir kesiminden diğerine nasıl aktarıldığını belirler (Amin 1976, s.18); zenginliğin ve gücün toplum içindeki dağıtımını ve toplumlar arasındaki dağılım düzenegini etkiler... [s. 108].

Modern çağ öncesindeki ve modern çağdaki uluslararası ilişkileri ayırt eden özellikler, büyük ölçüde karakteristik sosyal formasyonlar arasındaki önemli farklılıklardan doğar. İmparatorlukların ve imparatorlukların yönetimindeki ekonomilerin yerlerini, siyasal ve ekonomik örgütün esas biçimleri olarak ulus-devletlerin ve bir dünya pazarının alması, ancak tarımsal bir örgütlenişten sınai örgütlenişe geçişle ilişkili bir gelişme olarak kavranabilir [s. 110].

Modern çağ öncesinde egemen siyasal örgütün tipi imparatorluktu... devletler arası ilişkilerin tarihi büyük ölçüde birbiri ardı sıra gelen büyük imparatorluklar arasındaki ilişkilerin tarihiydi. Modern çağ öncesindeki binlerce yıllık dönem boyunca yaşanan uluslararası siyasal değişme süreci, bir imparatorluk çemberi olarak tanımlanmaktadır (Rader, 1971 s. 38-68, Rostow 1971 s. 28-29). Dünya siyaseti, her biri kendi uluslararası sistemini bütünleştirmiş ve yönetmiş güçlü imparatorlukların yükselişleri ve çöküşleriyle karakterize ediliyordu. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz her uygarlıkta birçok kez yinelenen model, bir devletin, sistemi,

kendi imparatorluk egemenliği altında bütünleştirmesiydi. Evrensel imparatorluk yönündeki bu eğilim, modern çağ öncesi politikanın temel özelliği idi... Bu imparatorluklar döneminin asıl belirleyicisi, tarıma dayalı sosyal örgütlenmeydi... Tarımdan ve imparatorluk haracından sağlanan ekonomik artı'nın büyüklüğü esas olarak denetlenen bölgelerin büyüklüğünün bir fonksiyonuydu. Dolayısıyla, 'diğer şeyler aynı kalmak üzere, bir imparatorluğun toprak alanı ne denli büyük ve siyasal denetimi ne kadar kapsamlıysa, vergilenebilir artı ve imparatorluğun gücü de o kadar büyük olmaktaydı.

İmparatorluklar çağı boyunca ekonomik artı'nın yaratılması tarıma bağlı olmakla birlikte, ülke içindeki ve uluslararası düzeydeki ticaret artı'nın dağılımını sık sık değiştiriyordu... ticaret yollarının denetlenmesi, devletlerin hedeflerinden biri ve büyük bir zenginlik ve güç kaynağı olmuştur. Büyük ve uzun ömürlü imparatorluklar, çoğunlukla ticaret kavşaklarında ortaya çıkmış ve ana ticaret kanallarının denetimi için yürütülen savaşım lar devletler arası çekişmelerin değişmez nedeni olmuştur. Bu ticaret yollarının değişmesi ve denetiminin el değiştirmesi, imparatorlukların ve uygarlıkların yükseliş ve çöküşlerinde anahtar rolü oynamıştır.

İmparatorluklar çağı, modern çağda birbirine karşılıklı olarak bağlantılı ve önemli üç gelişmeyle sona ermişti: Bunlar, uluslararası ilişkilerin baş aktörü olarak ulus-devletin zaferi; modern bilim ve teknolojiye dayalı sürekli ekonomik büyümenin başlaması; dünya pazar ekonomisinin doğuşuydu. Bu gelişmeler birbirini destekledi ve bu da sonuçta imparatorluklar döneminin yerini Avrupa güç dengesi sisteminin, daha sonra da ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda hegemonyalar dizisinin almasına yol açtı [s. 110-116].

“Sermaye”nin eski çağ ekonomisinde de, dünya tarihinin daha sonraki dönemlerindekiyle hemen hemen aynı formda var olduğu ve sermaye birikiminin dünya tarihsel

gelişiminin motor gücü olduğu görüşüne, Ekholm ve Friedman (yukarıda 2. Bölüm) ve Silver (1985) gibi ben de sımsıkı bağlıyım. Bundan, sermaye birikiminin ve hegemonik iktidar geçişi tarihlerinin yalnızca modern çağda değil, dünya tarihinin büyük bölümünde de ayrılmaz biçimde birbirlerine bağlanmış olduğu sonucu çıkar. Chase-Dunn'ın (1989) savına göre, “siyasal-askeri güç ile (üretimde ve dünya pazarında satış yoluyla) artı-değere el konulması, hegemonik iktidar çevrimlerinde birlikte rol oynar. Ama bu görüşün dünya tarihinde ne kadar eskiye götürülebileceği söylenebilir? Belki de bizim normalde düşünmeye yönlendirildiğimizden çok daha eski tarihlere kadar... Chase-Dunn, daha sonraları Hollanda, Britanya ve ABD tarafından taklit edilen Venedik'in “düşük harcama stratejisi”yle sağladığı başarının, artı şömürüsü ticaret yoluyla gerçekleştirilirken, imparatorluğun yönetim giderlerini azaltan ve merkeziyetçi olmayan bir siyasal egemenlik aygıtının kullanımına dayandığını açıklar. Bunun tersine, doğrudan ve merkezi bir siyasal denetim aygıtına ve zor-haraç yoluyla artı gaspına dayanan “yüksek harcama” imparatorlukları, düşük harcama tipleriyle rekabet ilişkisinde daha az başarılıdır.

Bize eski çağ ekonomisinin ve eski çağ imparatorluğunun temelde zor kullanmaya, bürokratik merkeziyetçiliğe ve haraca dayalı olduğu öğretili. Ben bunun aksini gösteren pek çok kanıt olduğuna inanıyorum. Gilpin, imparatorluğun bölgesel güç dinamiğinin, bölgesel sınırları aşan ticaret dinamiğinden kolayca ayrılamaz nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Dünya tarihinde uzun süre var olmuş pek çok hegemonya veya imparatorluk, yalnızca tarımsal artı'ya veya bu artı'ya dolaysız el koymaya değil, esas olarak uzak pazarlarda ürünlerin değiş tokuş edilmesine dayanıyordu. Yani bu büyük güçler, dünya ekonomisinin yapı-

sına yerleşmişti ve güçleri, dünya ekonomisindeki ekonomik konumlarıyla karşılıklı olarak ilişkiliydi. Devletler, hatta eskiçağ devletleri bile artı kaynaklarını ele geçirmek için yarışarak zenginleşmeye çalışır ki, ticaret bu yarışta belirleyici olmasa da her zaman çok önemli bir öğedir.

En erken Sümer kentleri bile yaşamını sürdürmek için zorunlu ticareti korumak ve büyütme amacıyla imparatorluklar düzeyinde rekabet ve yayılmacılık yapmışsa da, esas olarak uzak mesafe ticareti yoluyla zenginleşmişti. Denizlerdeki Minos talasokrasisi* yalnızca askeri imparatorluk veya toprak ilhakı yoluyla değil, aynı zamanda uzak mesafe ticaretiyle de zenginleşmiş bir diğer eskiçağ birikim merkezinin örneği olarak akla geliyor. Bundan başka, Levant'ın erken ticaret devletleri ile daha sonraki Fenike devletleri, uzun yüzyıllar boyunca başarılı olmuş "Venedik" tarzı eski sermaye birikiminin örneklerini oluşturur. Önde gelen klasik Yunan devletlerinin pek çoğu, benzeri yoldan ve sonunda hem Levant'taki hem Kartaca'daki Fenikelilerle rekabete girişerek ekonomik açıdan önemli konumlara yükselmişti. Bizans İmparatorluğu'nun güçlü konumu, belki de altın parasının gücü ve anahtar niteliğindeki jeopolitik konumu sayesinde Konstantinopolis metropolünün dünya ekonomisinde oynadığı önemli rol nedeniyle bu denli uzun sürmüştü. Bu liste kolaylıkla uzatılabilir.

Haracın hiçbir zaman biricik, en etkin ya da en rekabetçi birikim aracı olmadığını, birikimin en önemli araçlarının her zaman değiş tokuş ve ticaret olduğunu varsaymak belki daha doğru olacak. Bunun nedeni, ticaret aracılığıyla gerçekleştirilen artı transferinin, birikim ve güç hiyerarşisinin değişmesinde ve toplumsal değişmeyi hızlandırmada çok önemli bir rol oynamasıdır (Denemark ve Thomas 1988, Denemark 1990). Dolayısıyla, zor kullanmayla veya

* Deniz Devleti (ç.n.).

siyasal el koyma yöntemleriyle sürdürülen (Anderson 1974) eskiçağ “komuta ekonomisi” (Gilpin 1981: 112) ve “haraca dayalı” üretim tarzları (Amin 1976, 1989) gibi bize miras kalan yanlış, ham kavramların büyük ölçüde yeniden formüle edilmesi gerekmektedir.

Gilpin, imparatorlukların, büyük devletlerin ve hegemonyacı liderlerinin yükseliş ve düşüşlerinin, ekonomik artı'nın yaratılmasının ve [sonra] savurganca harcanarak israf edilmesinin sonucu olduğunu ileri sürerken tümüyle haklıdır. Bu ilkenin yalnızca modern dünya için değil, tüm dünya tarihi için geçerli olduğunu söylerken de haklıdır. Yukarıda Gilpin'den yapılan alıntı, hem artı sömürsünün “yerli” karakterinin hem de ticaret etkinliklerinin denetimini ele geçirme savaşımının yürütüldüğü “uluslararası” arenanın, hegemonik geçiş örüntülerini anlamak açısından, olasılıkla eşit tarihsel ve analitik öneme sahip olduklarını dolaylı da olsa gösteriyor. Gilpin, benzer biçimde toplumsal artı'nın büründüğü biçimlerde oluşan değişikliklerin ve toplumsal artı'nın biriktirilme yönteminin, belli bir tarihsel dönemde egemen olan siyasal gücün biçimini önemli derecede etkilediğini belirtirken de gerçeği sergiliyor. Aslında, ben bu ilkenin, dünya tarihinin ve dünya düzeninin araştırılmasında temel alınmasını istiyorum.

Ticaret kanalıyla sermaye birikimi eski dünya ekonomisinde bile görüldüyse ve bu, süregelen hegemonik rekabet süreçlerinde anahtar rolü oynadıysa, Gilpin'in, modernçağ öncesi ve sonrası hegemonik güç formları arasında yaptığı ayırım keskinliğini bir ölçüde yitirebilir. Gördüğümüz gibi “ticaret imparatorlukları”, tarihte, modernçağ öncesi dönemlerde de ender olgular değildir. “Komuta ekonomileri” ise, modernçağ tarihinde ender değildir; gerçekten, yirminci yüzyıl, bu tür ekonomik sistemlerin çarpıcı biçimde (geçici olarak) yeniden canlandığı bir dönem olmuştur; bu

sistemler, Gilpin'in, zamanımızdaki başat hegemonik güç biçimi olarak tanımladığı tacir ulus-devletlerle dolaysız rekabet halinde yeniden ortaya çıkmıştır. Geçmişte olduğu gibi, yirminci yüzyılın ticaret devleti, komuta ekonomisiyle rekabette daha üstün bir form olduğunu kanıtlamıştır. Bu nedenle, "imparatorluklar dönemi" ve "hegemonyalar dizisi" arasında Gilpin'in varsaydığı tarihsel ayrım, onun düşündüğü ölçüde net olmayabilir.

Hem modern çağ öncesindeki hem de modern çağın tacir devletlerinin başarılarının nedeni basittir. Dünya ticaretine katılmak, dünya birikimine katılmak demektir. Bu katılım, değişmeye konu olan artı'dan pay alma olanaklarını önemli ölçüde artırır ve tümüyle kendine yeterli ulusal bir ekonominin sunabileceğinden daha fazla artı'ya el koyma fırsatı sunar. Bu, her zaman için geçerli bir durumdur. Benzer biçimde, dünya ticaretine katılma kapalı, kendine yeterli bir ekonomik sistemde ulaşılabilirliği kesin olmayan teknoloji ve üretim tekniklerini edinmenin bir yoludur. Bu, bir devletin üretim sisteminde, ihraç ürünlerinin diğer çekirdek pazarlar da dahil olmak üzere başka pazarlarda rekabet edebilmesini sağlayacak bazı üstünlükler elde etmesi için itici bir güç gibidir.

Modern çağ öncesindeki sözde kumanda ekonomileri olarak adlandırılan imparatorlukların ve özellikle bunların seçkin sınıflarının bile, daha yakından bakıldığında, ticaret kanalıyla zenginleşme yarışına çoğu kez eşzamanlı olarak katılmış olduğu görülür. Bu olgu, Akadlarla başlayan eski Mezopotamya imparatorluklarının çoğu ve Asur, Pers, Roma, Bizans imparatorlukları, Arap Halifeliği ve onu izleyen İslam imparatorlukları, Partlar, Sasani İranı, Bactria, Kushan İmparatorluğu, Tang ve Song Çin'i, Osmanlı İmparatorluğu için de kesinlikle doğrudur; bu liste daha da uzatılabilir. Bu nedenle "evrensel imparatorluk yönündeki

eğilim”, yalnızca tarımsal temelden daha fazla haraç ve daha fazla vergi alma çabasıyla toprakların genişletilmesi arzusunun dayandırılarak açıklanmamalıdır. Bu yönelim, pek çok durumda ana ticaret yollarını, temel madde kaynaklarını ve parasal formda “likit” gelir yaratan kilit önemdeki kentleri denetleme isteğiyle de ortaya çıkabilir.

Dolayısıyla, modern çağ öncesi ve modern çağ biçiminde önemli bir tarihsel ayrım varsa, bu ayrım, ticaretin güç savaşımının temel ögesi olarak yer almasından ya da almasından çok, ticaretin karakterindeki değişmeye bağlıdır. Chase-Dunn'ın savına göre, “kapitalist dünya ekonomisini daha önceki dünya sistemlerinden ayırt eden şey, çekirdeği oluşturan merkezdeki devletlerin, dünya pazarı için yapılan üretimde siyasal-askeri güç yerine ne ölçüde karşılaştırmalı üstünlüğe dayandığıdır” (Chase-Dunn 1989: 111). Bununla birlikte bu savın, dünya ticaretinde yaratılan artı'dan aldığı payı güvenceye almak için küresel çapta sistemli olarak askeri deniz gücü kullanan onyedinci ve onsekizinci yüzyılların görece “modern” merkantilist devletleri için bile savunulması kolay olmayacaktır.

Ticaretin karakterindeki değişimin etkileri, öncelikle ve en çok üretim sisteminde ortaya çıkmış görünüyor. Bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin üretim sisteminde yarattığı modern endüstriyel değişiklik, artı'nın biçiminin de değişmesine yol açtı veya en azından tarımın ve sanayinin üretimdeki paylarında radikal bir değişmeye neden oldu; bu ise, fiyatların belirlendiği piyasalardaki mal alışverişi yoluyla ve üretim sürecinde ücretli emek aracılığıyla birikimin biçimini, ardından devlet gücünün biçimlenişini ve sonuçta hegemonik gücün formunu ve dünya düzenini değiştirdi. Modern çağ tarihinin bu dönemini “kapitalizm” veya “kapitalist dünya-sistemi” olarak adlandırmaya, bir başka deyişle, herhangi bir tarihsel dönemi, bu dönemin egemen üretim tarzının adıyla nitelemeye çok alıştık.

Gerçi Gilpin ve Chase-Dunn, tarımsal artı'nın ve toprakların genişletilmesinin yerini modern sanayinin, yaygınlaşan pazar ilişkilerinin, bunlara koşut değişikliklerin ve yaygın ücretli emeğin almasının ve ulus-devletin ortaya çıkışının önemini vurgulamakta haklılar; ancak önemle belirtmek gerekir ki, bu modern biçimler, bunlarla eşzamanlı olarak var olan diğer birikim tarzlarının yerini hiçbir zaman tümüyle almamıştır. Chase-Dunn (1989) gibi biz de, pazar dışındaki değişkenlerin modern “kapitalist” birikim süreçleri açısından önemli olduğunu savunuyoruz. “Sermaye”, emeğin, yarattığı artı'yı, hakları olmadığı halde onu sahiplenen sınıflara aktarmasını sağlayan bir toplumsal ilişki biçimi olarak tanımlanabilir. Bu artı'yı kendilerine mal eden (biriktiren) sınıflar, üretim aracı sahiplerinden ve siyasal seçkinlerden oluşur. Dolayısıyla, “kapitalist sınıf”, üretimi, emeğin yarattığı artı'ya el koyacak biçimde örgütleyen bir özel veya devlet seçkinler grubu olabilir. “Kapitalizmde devletler, üretim ilişkilerinin parçasıdır” ve “emek, çeşitli derecelerde ve birçok biçim verilerek bu üretim ilişkilerine uygun olarak değiştirilir ve böylece, “çeşitli kurumsal araçlar kullanılarak emeğin kâr etme mantığına boyun eğmesi sağlanır.” “Gerçek kapitalizm ve kapitalist sermaye birikimi, dünya pazarı kanalıyla birikim yapan özel kapitalistleri ve devlet kapitalistleri”ni ve “rekabetçi mal üretimi ile siyasal-askeri gücü” birlikte barındırır. “Kapitalizm”in daha büyük arenası, yalnızca ücretli emek biçiminin değil, değiştirilen emeğin aldığı çeşitli biçimlerin de varlığına izin verir ve “jeopolitik”i, yani devletler arasındaki birikim ve askeri-siyasal hegemonik güç çekişmesini içerir. İlginçtir, “çevresel kapitalizm ve haraca dayalı üretim biçimini kapitalizm öncesi toplumlar arasındaki benzerlik, bu toplumlar ile çekirdek kapitalizm arasında var olan benzerlikten kesinlikle daha fazladır (Chase-Dunn 1989, 1-43, 121).

Benim dünya tarihi yorumuma göre, üretim veya birikim tarzlarında ortaya çıkan belirgin değişikliklere karşın, hegemonik geçişlerin temel oluşum örüntüleri, yani hegemonik gücün pekişmesi veya zayıflaması ve bunlarla birlikte yürüyen birikimin belli noktalarda yoğunlaşması ve dağılması süreçleri sürmekte ve aslında çeşitli tarzların oluşturduğu kompozisyonlardaki değişmeyi geride bırakmaktadır. Şimdi birikim tarzlarının hegemonik geçişle nasıl kesiştiğini kısaca gözden geçirelim. Tıpkı hegemonik gücün tek kutuplu egemenlik yerine çok katmanlı bir hiyerarşi şeklinde daha iyi anlaşılması gibi, üretim veya birikim tarzları da çok katlı bir hiyerarşi olarak, yani daima tarzların karmaşık yapıdaki bir eklemlenişi olarak daha iyi kavranabilir.

Geoffrey de Ste Croix (1981) ve Ekholm ve Friedman gibi ben de (yukarıda 2. Bölüm) modern dünyada artının temel edinilme biçimlerinin eski dünyada da var olduğu görüşündeyim. Yukarıda 3. Bölümde tartışıldığı üzere, köleci üretim tarzı gibi farklı üretim tarzları kavramına bağlı kalmak için, de Ste Croix ilginç bir formül geliştirdi. Herhangi bir tarzı, yönetici elitin artı'dan aldığı payın büyük bölümünü elde etmesini sağlayan bir biçim olarak tanımladı. Bu yaklaşım, herhangi bir tarzın, sosyal örgütün büyük bölümünde egemen olması gereğini ortadan kaldırır. Önemli olan tek şey, seçkinler sınıfının zenginliğinin ana kaynağını diğer sınıflardan bu tarz çerçevesinde elde ediyor olmasıdır. Yani bu tarz, artı transferinin temel biçiminin karakteristik özelliğini oluşturur; tarihin o döneminde belli bir sosyoekonomik örgütteki birikim sürecinin ana biçimini belirler. Başka birçok tarzla bir arada var olabilir ve olmaktadır.

Bu görüşü daha da ileriye götürerek, belki de mantıksal sonucuna vardırıarak, farklı üretim tarzları arasındaki

geçiş kavramının tümüyle çöktüğünü ileri sürüyorum. Gerçekte var olan, her zaman birçok tarzın karmaşık bir eklemlenme yoluyla karışımı ise, o zaman fiilen meydana gelen şey, çeşitli tarzların bu karışımındaki oranlarının ve karışımındaki hiyerarşinin değişmesidir; bir tarzdan diğerine net bir geçiş değildir. Can alıcı değişme, birikimin en üst tabakasında görülür. Bu biçim sosyal, siyasal, askeri, teknolojik, demografik ve diğer pek çok ögeyle uyum içinde değişir. Ama belki de bu, yalnızca artı'nın büründüğü tarihsel form sorunu değil, esas olarak artı'nın birikimci sınıfların farklı kesimleri arasındaki dağılımının değişmesi sorunudur; bu ise, hegemonik geçişleri sürükleyen şeyin ne olduğunu anlamanın anahtarıdır.

Tarzların biçimlenişindeki değişme sadece bir unursa birikimci sınıflar arasındaki güç biçimlenişindeki değişme tarihsel geçişlerin çok önemli ve gene ihmal edilmiş bir başka boyutudur. Tarzlardaki pek çok değişmeye karşın hegemonik geçişlerin temel örüntüsü, görünüşe göre devam ediyor ve toplumsal tarihin akışını derinden etkilemeyi sürdürüyor. Dünyada son zamanlarda yaşananların “sosyalizm”den “kapitalizm”e geçiş olarak nitelenip nitelenemeyeceği ya da “kapitalizm”den “sosyalizm”e yeniden bir geçişin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda şimdilerde var olan kafa karışıklığı, bugün dünyada oluşmakta olan şeyin aslında üretim tarzları arasındaki geçişten çok, temelde hegemonik bir geçiş olarak görülürse daha iyi kavranabileceği savıma netlik kazandırmaktadır. Aynı ders, “feodalizm” ile “kapitalizm” arasında daha önce yaşanan “geçiş” olayına da uygulanabilir. Chase-Dunn (1989) ve Gills ve Frank (5. Bölüm) onaltıncı yüzyılda Avrupa-merkezli dünya ekonomisi kapitalistken, sözde “kapitalist” olmadığı gerekçesiyle Hindistan'ı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrı dünya sistemleri olarak değerlendiren Wallers-

tein'i eleştirirler. Wallerstein, maddi alışveriş ölçütlerinin yerine üretim tarzı ölçütlerini geçirmiştir; ancak böyle davranarak Avrupa, Hindistan, Osmanlı ve aynı zamanda Çin arasındaki çok önemli ve yaygın ticaret ilişkilerini yeniden yorumlamak zorunda kalmıştır. Maddi alışveriş ağları tanımına göre, "Avrupa'nın hiçbir zaman (veya yalnızca kısa bir süre dışında) ayrı bir dünya sistemi olmadığını kabul etmek çok daha doğrudur. Oysa en azından iki bin yıl boyunca çokmerkezli bir Avrasya dünya sistemi var olmuştur" (Chase-Dunn 1989: 45).

Dünyanın şu andaki durumunun açıkça gösterdiği gibi, hegemonik bir geçiş büyük ölçüde sınıfların ve devletlerin birikim hiyerarşisindeki göreceli konumlarının değişmesiyle başlar, ancak toplumsal gelişme üzerinde derin etkiler yaratır ve bu nedenle de asla bir satranç tahtasındaki taşların yeniden düzenlenmesine benzemez. Dolayısıyla, dünya tarihindeki değişimin anahtar kavramı olarak hegemonik geçiş üzerinde odaklanmak, üretim tarzlarına dayalı çözümlemenin eğildiği sorunları; örneğin birikim için verilen savaşımın dünya tarihindeki daha büyük sosyopolitik ve ekonomik gelişmeleri nasıl etkilediği sorununu tümüyle göz ardı etmemizi gerektirmez. Bunlar birbirinden ayrılamaz. "Tarzlar" kuşkusuz vardır; ancak seçkinler arası rekabet ve ona eşlik eden hegemonik geçiş örüntülerinin egemen olduğu bir çerçeve içinde ele alınarak, bizim sosyal değişim şemamıza yeniden yerleştirilmesi gerekmektedir.

SINIF SAVAŞIMI VE HEGEMONİK ÇEVİRİMLERİN UZAMSAL-ZAMANSAL ORTAK YÜZEYİ

Dünya tarihi çapında yeniden yapılanma sürecinin ana eksenlerinden ikisi uzamsal ve zamansal eksenlerdir. Uzam

ve zaman, tarihsel değişimin maddi değiş tokuş ve kurumsallaşma kadar önemli ve çok somut boyutlarıdır. Aşağıdaki tartışmada, bu iki eksenin hegemonik geçiş sürecindeki kesişme alanını araştıracağım. Uzam ve zamanın hegemonik geçiş üzerindeki etkisinin araştırılmasında kullanacağım kavramlar eşanlılık, konjonktür ve merkezin değişmesi olacak (Gills, 1989a). Dünya perspektifinden bakıldığında, yalnızca bir tek bütünleşmiş sosyotarihsel zamanın var olmasına karşın, dünya gelişme sürecindeki herhangi bir yerel bakış açısından ayrı ayrı veya karakteristik sosyotarihsel zaman akışları bulunur. Her biri kendine özgü nitelikler taşıyan sosyotarihsel zamanlar arasındaki karşılıklı etkileşim, tarihsel değişimin anahtar öğelerinden biridir.

Farklı yerel sosyotarihsel zamanlar arasındaki karşılıklı etkileşim (eşzamanlılık), dünya zaman akışının belli bir noktasında özgül bileşimler (konjonktür) yaratır; bu ise, karşılığında birikim merkezleri hiyerarşisini ortaya çıkarmak olan olayla, yani dünya sisteminin uzamsal açıdan yeniden düzenlenmesiyle (merkezin değişmesi) sonuçlanabilir. Bu süreç hegemonik bir geçiş oluşturur.

Kuşkusuz, karşılıklı etkileşim içinde bulunanlar zaman ve uzam değil, onların yerine gerçek sosyal örgütler ve devletlerdir. Bu sosyal örgütlerin ve devletlerin her birinin kendi birikim çevrimleri ve hegemonya çevrimleri vardır. Bu yerel-bölgesel çevrimlerin kendileri de bir dünya sistemi çevrimi oluşturan öğelerdir (Gills ve Frank, 5. bölüm). Gilpin'in dediği gibi, hegemonyaların güçlenmesi ve zayıflaması veya daha doğrusu yükselme ve gerileme süreçleri, hem devletlerin kendi içlerinde ve hem de devletler arasında bu süreçlerle paralel yürüyen birikimin yoğunlaşması ve gevşemesi sürecinin en önemli bölümü olarak ele alınırsa daha iyi anlaşılabilir. Benim gerçekleştiren-

meye çalıştığım şey, tüm çevrimlerin karşılıklı etkileşimlerinin çerçevesini oluşturmaktır. Bir başka deyişle, yerel-bölgesel değişme örüntülerinin birbirlerini nasıl etkilediği, bir bütün olarak dünya sisteminden nasıl etkilendiği ve karşılığında onu nasıl etkilediği sorularını yanıtlamaktır.

Benim kendi dünya tarihi anlayışıma göre, her bölgesel imparatorluk, birikimin yoğunlaşması ve seyrelmesinden oluşan çevrimsel örüntüyü yaşamıştır. Bütün imparatorluklar, birbiri ardı sıra gelen daha fazla ve daha az merkezileşmiş birikim dönemlerinden geçmiş görünüyor. Ayrıca, dünya tarihinde her bölgede, daha ileri düzeyde merkezileşmiş erk ve daha az merkezietçi erk dönemlerinin birbirini izlediği çevrimsel bir siyasal güç modeli de var olmuştur.

Birikim ve hegemonya çevrimlerinin çok yaygın, belki de evrensel olgular olduğunu kabul edersek, o zaman bu çevrimleri hangi tarihsel güçlerin sürükleyip götürdüğü ve onların sürekliliğini sağladığı sorusu kritik bir soru olarak karşımıza çıkar.

Yanıt, *sınıf savaşımılarıdır*. Tarihsel olarak, hem seçkinlerle sömürülenler hem de seçkinlerin kendi aralarındaki sınıf savaşımıları veya sınıfsal çatışma, özünde sınıfsal artı paylarını belirleyen siyasal araçlar konusundaki savaşım-dır. Yönetici-mülk sahibi sınıflar, artı sömürüsünün düzeyini artırma eğilimindedir; çünkü bu artı onlara doyum sağlayan maddi zenginliktir. Sömürülen sınıflar kendilerinden gasp edilen artı miktarını azaltına peşindedir; çünkü bu, modern terimi kullanırsak, yaşam standartlarını korumanın en önemli yoludur. Modern sermaye-emek ilişkisinde sermaye, emekten sermayeye daha yüksek oranda artı transferini gerçekleştirme eğilimindedir. Bu, ücretleri düşük tutmaya ve işgününü uzatmaya yönelik baskılarla sağlanır. Emek, özellikle sendika biçiminde örgütlenmiş

emek, ücretlerin artmasını ve işgününün kısılmasını sağlayarak sermayeye transfer ettiği artı değer miktarını azaltmak ister. Sermaye, emeğin yerine teknolojiyi koyarak, böylece verimliliği yükselterek, emeğin yeniden üretim maliyetlerinin artı sömürüsüne dayattığı “doğal” sınırları aşabilir ve gerçekte kesinlikle böyle yapar. Bu epeyce aşınmış yolda daha ileri gitmek için zaman ve yer uygun değilse de, tarih kervanına kattığı gelişme mantığının yeni ve önemli özelliklerine karşın, modern sermaye-emek ilişkisinin, özünde bazılarının savundukları kadar benzersiz olmadığını belirtmemiz gerekiyor. Sermaye, sömürünün yöntemi ne olursa olsun, her zaman emekten transfer edilen artı miktarını artırmaya çalışmıştır.

Kısaca, sınıf savaşimleri “uygarlık” kadar eskidir ve özünde aynı şey etrafında döner. Sınıf savaşımının bir gün sona ereceğini ileri sürme olanağı yoktur. Bu, gerçekten “tarihin sonu” olurdu. Erken Marksist çözümlemenin ütopyacılığı, kesinlikle sınıf savaşımının bir gün sona ereceği görüşünden kaynaklanmaktadır. Bize ne denli çekici gelirse gelsin, bu idealin, dünyanın bugüne kadar gerçekleşen tarihinin çözümlenmesine veya gelecekte realist olarak gerçekleşmesi beklenebilecek dünya tarihinin çözümlenmesine taşınması riskli bir düşüncedir. Sınıf savaşımının sona ermesi fikri, ondokuzuncu yüzyılın ilerleme kavramlarının dile getirilişiydi; ayrıca bu fikir, üretim tarzları arasındaki geçiş modelinde de örtülü biçimde yer almaktadır. Bunun aksine hegemonik geçişler modeli, sınıf savaşimleri ve onlarla birlikte oluşan ekonomik ve siyasal çevrimler için herhangi bir zorunlu son öngörmez; daha doğrusu, ilerleme sürecinin çizgisel veya tarihsel olarak kaçınılmaz bir yönde gerçekleşeceğini kabul etmez.

Yakın bir geçmişte Goldstone (1991), birikim çevrimleriyle ve hegemonya çevrimleriyle çok yakından ilişkili

olduğu ileri sürülebilecek çevrimleriyle toplumsal ayaklanma çevrimlerinin asıl itici gücünü en azından son birkaç yüzyıl boyunca demografik öğelerin oluşturduğunu ileri sürmüştür. Demografik değişme çevrimsel hareketlerde önemli bir rol oynayabilir; ancak bu hareketleri demografik etmenleri temel alarak açıklamanın yanlış olduğu görülmüştür. Zaten Goldstone'un üzerinde açıkça odaklandığı konu, birikim ve hegemonya çevrimleri değildir.

Ne var ki, birikimin yoğunlaşmasıyla toplumsal ayaklanma arasında tarihsel bir bağıntı var gibi görünüyor. Artı sömürsünün aşırı boyutlara ulaşması ve artı'nın büyük bölümünün az sayıda kişide toplanması farklı kültürlerde, devletlerde ve imparatorluklarda birçok kez ayaklanmaya yol açmış ve aynı zamanda parçalanma, savaş, istila veya çöküş tehlikesi yaratmıştır.

Gerçekten, Geoffrey de Ste Croix (1981), Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerindeki “çöküş”ü, birikimin, küçük bir oligarşik seçkinler grubunun elinde aşırı ölçüde yoğunlaşmasının, hem özel mülk sahibi sınıflar hem de devlet tarafından artı sömürsünün aşırı boyutlara vardırılmasının doğurduğu sosyal sonuçlar temelinde açıklar. Bu durumun tarihte başka benzerlerine rastlamak mümkündür.

Sanayi öncesi sosyoekonomik formasyonlarda bu çevrimsel gelişme, özel ve devlet seçkinleri arasında, tümü değilse de büyük bölümü tarımdan elde edilen artı'nın denetimi için yapılan bir savaşım da odaklanmıştı. Başka bir deyişle, modelin işleyişini esas olarak seçkinler arası çekişme veya yarışma belirliyordu. Artı'nın denetlenmesi uğrunda yürütülen savaşım, aslında seçkinler ve nüfusun sömürülen kitleleri arasında yaşanmadı. Kabul etmek gerekir ki, çoğu zaman pek çok yerde “kitleler”, sosyal hayatın seçkinler tarafından oluşturulmuş kurumlarına o denli ba-

ğımlıdırlar ki, tarihin öznelere olmaktan çok nesneleri durumundadırlar. Hatta kitleler, harekete geçirildiklerinde bile, yani genellikle isyan ederek tarihin kendi yazgılarını belirleyen öznelere olduklarında bile, sonuçta çok ender olarak gerçek bir “kazanım” elde edebilirler. Bu, onların savaşıma girmemeleri gerektiği anlamına gelmez. Savaşıma girmelidirler ve girerler de. Demek istediğim yalnızca “aşağıdan” yükselen sınıf savaşımının sonucunda umutların çoğunlukla gerçekleşmediğidir. Bunun aksine, “yukarıdan” tetiklenen sınıf savaşimleri, hegemonik rekabetin gerçek özü gibidir ve sömürülen açısından fazla ilerleme yarattığı söylenemese de, sosyotarihsel formlar üzerinde çok derin etkiler yarattığı görülür.

Yeniden Gilpin'e dönersek; tarihin büyük bölümünde, çoğu imparatorluğun doğumunu ve ölümünü özel bir dinamizmin nitelediği doğrudur. Merkezi devlet, tarımsal artı'dan kendisine sağladığı pay nedeniyle toprak sahibi “aristokrasi”den veya toprak sahibi sınıflardan hoşnuttu. Bu sınıfların artı talepleri, maddi yaşamlarının temelini yok edecek ölçüde aşırıya kaçtığında sömürülen kitleler isyan ettiler. İşte bu, kitlelerin değişimin aktörleri olarak tarih sahnesine çıktıkları tarihsel andır. Bu, genellikle devletin “özelleştirilmesi”yle veya “aristokratlaştırılması”yla birlikte yürüyen aşırı sömürü ve yetersiz yatırıma ve bunlara bağlı olarak güç ve zenginliğin bir azınlığın elinde aşırı derecede yoğunlaşmasına bir tepkidir.

Özel birikim, merkezileşmiş devlet birikiminin karşısına sürekli bir merkezkaç güç, bütünü parçalayıcı bir güç yerleştirdi (Gills 1987: 268). Eisenstadt (1963), bürokratik tarım imparatorluklarını, yapısal farklılaşma düzeyleriyle “serbest (esnek) kaynakların (yani toplumsal artı'nın, sonradan edinilmiş akrabalık ve statü gruplarına ayrılmış paylarla daraltılmayan, dolaysız olarak dağıtımı yapılabilen

miktarının) artmasını içeren bir model çerçevesinde inceler. Devlet, artı'dan payını almak amacıyla üreticilerle doğrudan ilişkiler kurar ve bağımlı hale geldiği metalaşmış emeğin değişmesi sürecinin yaygınlaşmasına hem gerek duyar hem de bunu kolaylaştırır. Dolayısıyla devletin ekonomik etkinlikleri, kadim dünyada bile, mal pazarlama ağının genişletilmesini ve işbölümünün derinleşmesini teşvik etmiştir. Bunun bir örneği, ordulara ödeme yapmak ve sözleşmeli zanaatçı çalıştırabilmek için para basımının icat edilmesidir.

Eisenstadt, dışsal ve içsel baskıların birleşerek “imparatorluklardaki değişimin ana odaklarını oluşturduğunu” belirtir ve bürokratik tarım imparatorluklarındaki yapısal değişimin beş belirleyici ögesini sıralar: 1) Yöneticilerin çeşitli türde kaynakları sürekli olarak gereksinimleri ve özellikle çeşitli esnek (serbest) kaynaklara olan şiddetli bağımlılığı, 2) hem geleneksel meşrulaştırma hem de toplumun daha esnek kaynaklarının etkin siyasal denetimi amacıyla yöneticilerin kendi denetici konumlarını sürdürme çabaları, 3) bu toplumların yapılarının, çeşitli dış baskılara, uluslararası siyasal, ekonomik gelişmelere olan derin ve sürekli duyarlılığı, 4) bunun sonucu olarak yöneticilerin, uluslararası alanda askeri, diplomatik ve ekonomik durumlardaki değişikliklerin yarattığı sorunlarla baş edebilmek için çeşitli kaynakların devingenliğini artırma (ve böylece ivedi durumlar için hazırlıklı olma) gereğini duymaları, 5) belli başlı toplumsal tabakalarda birbirinden bağımsız oluşan çeşitli eğilimler ve hedefler; her bir kesimin yöneticilerden talepleri (Eisenstadt 1963).

Eisenstadt'a göre, özellikle “devlet seçkinlerinin var olan ekonomik kaynakları ve insan gücü kaynaklarını tüketen pahalı amaçlara ağırlık verdiği” durumda, bu birbirinden farklı belirleyici etmenler arasında “güçlü çelişkiler” oluştu. Eisenstadt, kaynakların devlet tarafından aşırı

derecede sömürülmesi nedeniyle, devletin varlığı için zorunlu olan esnek kaynakların tükenmesi yönünde çalışan bir örüntünün varlığını saptar. Bu aşırı sömürü, kaynakların yeniden “daha tutucu, aristokratik-patrimonyal* (veya feodal) öğelerin buyruğuna geri verilmesi yönündeki karşı eğilimi şiddetlendirir. Bu süreç, devletin genellikle bürokrasi aracılığıyla “aristokratlaştırılması”yla birlikte yürür. Bu gerçekleştiğinde, devlet seçkinleri giderek artan ölçüde “asalak tarzda sömürme”ye kapılır, yani seçkinlerin tüketimi, artı'nın yeniden dağıtılan ve yatırılan miktarına göre artış gösterir. Artı'ya böyle asalakça el konması, belirgin biçimiyle en çok gerileme dönemlerinde görülür. Süreç “yeni bağlantılı konumlar ve gruplar” üretir; bu gruplar da, sonunda “zaten aşırı büyümüş bürokrasiyi” zayıflatan bir meydan okumaya yol açar. Merkezin görece zayıf olduğu veya uluslararası alanda ivedi tehditlerin güçlü olduğu durumlarda devlet aristokratlaştırmaya karşı duramadığında, böyle sistemlerin parçalanması ve “yeniden daha basit, patrimonyal (veya en iyi olasılıkla feodal) birimler” biçimine dönüşmesi yönünde bir eğilim belirir (Eisenstadt 1963). Dolayısıyla “feodalizm”, (tüm) toplumların, doğrusal tarihsel gelişmenin belli bir aşamasında yaşadıkları bir üretim tarzı değildir; tarihsel zamanın büyük bir bölümünde yaşanmış hegemonya çevriminin bir aşamasıdır. Hemen hemen her bölgenin ve her imparatorluğun tarihi, bu olguyu kanıtlar gibi görünmektedir.

Eisenstadt'ı izleyerek ben de modern çağ öncesi dönemde birikimin merkezde yoğunlaşması ve dağılması örüntüsünün yaşandığını ileri sürüyorum. İmparatorlukların merkezileşmesi aşamasında devlet seçkinleri egemendir ve özel ve toprak sahibi seçkinleri devletin amaçlarına

* patrimonyalizm: Max Weber'in tanımladığı tahakküm biçimi. Patrimonyalizmde otorite, hanedan ailesinin kullandığı kişisel ve bürokratik güce dayanır; bu güç resmi olarak keyfidir ve hükümdarın doğrudan denetimi altındadır (ç.n.).

bağımlı kılar. Bu sınıfların, zenginliği kendi ellerinde toplamalarından kaynaklanan gücü, devlet etkinliği ve reformlar aracılığıyla azaltılır. Sonuç, devlet gelirlerinin artmasıdır; devlet seçkinlerden oluşan bu özel (rakip) sınıfların karşısında artı'dan daha fazla pay alır duruma geldiğinden, devletin gelirleri yükselir. Güçlenen merkezi devlet, bürokrasiyi geliştirme, altyapıya yatırım yapma ve imparatorluğu genişletme olanaklarına sahip olur. Ekonomide bütünleşme ve kamu yönetiminde standart sağlamayı amaçlayan önlemler aracılığıyla, ekonominin üretici tabanının genişlemesi hızlandırılır ve devlet tarafından "kullanılabilir" ve esnek yeni kaynaklar yaratılır. Bu nedenle, merkezileşme aşamasının başarılmasının ardından, genellikle, birlikte gerçekleşen ekonomik ve demografik büyüme dönemi gelir. Ancak bu büyüme geçicidir ve nihayet büyüyen sistemi sürdürmenin maliyeti olarak durgunlukla yer değiştirir; özel seçkinler devlet seçkinlerinin hâkimiyetini aşındırır ve artı'dan aldıkları payı artırır.

Bunun sonucunda ortaya çıkan merkezi yapının gevşemesi aşamasında, özel seçkinler grubu, artı'dan aldığı payı devletin ve üreticilerin zararına olarak daha da artırır. Artı'dan pay alma biçimi daha da asalaklaşmıştır, böylece yeniden dağıtım, yatırım oranları düşerken tüketim oranı yükselir. Bu süreç, hem devletin hem de toplumun ekonomik temelini dengesini bozar. Devlet mali krize girer ve denetimini yitirmemek için vergileme ve kamulaştırma yoluyla artı'dan aldığı payı artırabilir. Ancak devletin payındaki bu artış, çoğunlukla daralmakta olan bir vergi tabanıyla çakışır ve bu nedenle devletin daha da fazla sömürmek zorunda kalması tabanı tümünden yıkarak, üreticileri sefilleştirerek ve ekonomik gelişmeyi boğarak, toplumsal ayaklanmayı kışkırtır. Birçok üretici, devletin etki alanından kaçarak yerel özel seçkinlerin koruması altına sığın-

maya çalışır; böylelikle ürettiği artı'yı devlet yerine onlara aktarır. Bu biçimde, devletin hükümlanlığı “feodalleşme”ye veya parsellenmeye başlar. Bunalımın en derin noktasında devlet, anarşik yerel rekabetlere yol açarak tümüyle çökebilir.

Michael Mann, tarihsel süreçte birbirini izleyen iki “erk biçimi”nin ortaya çıkışını, dünya tarihindeki değişme diyalektığının kanıtı olarak öne sürdü. Söz konusu türler, 1) Tahakküm imparatorlukları ve 2) Çokiktidarlı, çokaktörlü uygarlıklardır. Tahakküm imparatorluklarının karakteristik özelliği, “yoğun askeri baskının, devlette bölgesel yoğunlaşma ve jeopolitik hegemonya girişimiyle birleşmesi” iken çokiktidarlı, çokaktörlü uygarlıkların karakteristik özelliği ise, “birbirleriyle genel bir normatif düzenleme çerçevesi içinde rekabet eden merkezileşmemiş güç aktörleri”dir. Mann, iktidarın bu iki farklı örgütlenme biçimi arasında diyaletik bir ilişki olduğunu ileri sürüyor. Tahakküm imparatorlukları, kendilerinden önceki çokiktidarlı, çokaktörlü uygarlıkların en yüksek noktasına ulaşmış durumları olabilir. Mann, iktidar örgütünün iki türü arasındaki komşuluktan ve çağdaşıktan kaynaklanan karşılıklı etkileşimlere de değinir. Başka deyişle, dünya tarihinin aynı döneminde A bölgesi 1. türde ve B bölgesi 2. türde iktidar örgütüne sahip olabilir. Örneğin Mann, klasik Yunan'ın ve Fenike kent devletlerinin çokiktidarlı, çokaktörlü uygarlığı ile, Pers İmparatorluğu'nu kastettiğini sandığım “Yakındoğu İmparatorluğu” örgütlenişinin bir arada var oluşundan söz eder. Martin Wight, benzer biçimde karşılıklı bağlantı içindeki antik Yunanistan'ı ve Pers İmparatorluğu'nu, tek bir “ikincil devletler sistemi” şemsiyesi altında birlikte var olan değişik tiplerde uluslararası sistemler olarak değerlendirir (Wight 1977). Yine Wight, Gilpin gibi, çokiktidarlı, çokkültürlü uygarlıkların

veya “devlet-sistemleri”nin büyük bölümünün bir “evrensel imparatorluk” sonuçlandığını ileri sürer. Gerçekten Wight, devletler sistemlerinin çoğunun, hegemonik bir gücün ardından bir diğerinin devletler sistemini değiştirmeye, hatta onu tek bir birliğe indirgeyerek ortadan kaldırmaya çalıştığı bir hegemonyalar dizisini yaşadığını ileri sürmüştü (Wight 1977).

Gücün örgütlenme biçiminin iki türü arasındaki diyalektiğin Mann tarafından geliştirilen formülü, Eisenstadt'ın yukarıda yer verilen modeliyle ilinti kurularak zenginleştirilebilir ve daha kullanışlı duruma getirilebilir. Mann, söz konusu diyalektiğin, her bir örgüt türünün yenilik yapma kapasitesine dayandığını savunur. Mann'ın savına göre sosyal gelişme, “bir örgüt türünün artık sömüremediğini sömürmek üzere karşı örgüt türünün harekete geçmesiyle sürdürülebilir duruma gelmişse, eski örgüt modeli yerini diğerine bırakarak çekilmiştir”. Ancak bu tür bir formülleştirmeye dikkatle yaklaşmak gerekir. Bana kalırsa, tipler arasındaki geçişin tarihsel hareketteki yapısal güçlerin bir sonucu ve genellikle bizzat aktörlerin bilinçli denetiminin dışında olduğunu öne sürmeyi tercih ederim. Mann'a göre çokiktidarlı, çokaktörlü uygarlıkların iç dinamiği, “karşıtına, daha fazla hegemonik merkezileşmeye yol açmış görünüyor”; bunun tersi de doğrudur. Mann bu diyalektiğin “dünya tarihsel gelişiminin çekirdeği” olduğunu ileri sürüyor. Mann'ın bakış açısından tahakküm imparatorlukları, “istemeden, dokularındaki gözeneklere daha fazla yayılmış başlıca iki çeşit güç ilişkisi yaratmışlardır: 1) merkezileşmemiş mülk sahibi toprak soyluları, tacirler ve zanaatçılar... ve 2) ideolojik hareketler”. Mann'ın hipotezi şöyledir: “Bu yaygın güç ilişkileri, imparatorluğun dokusundaki gözeneklerde gelişmeyi sürdürürse, imparatorluğun çöküşüne ya da aşamalı olarak başkalaşımı yoluyla tek bir mer-

kezden yönetilmeyen çokiktidarlı, çokaktörlü bir uygarlığın ortaya çıkmasına neden olabilir” (Mann 1986).

Modern sanayileşmiş sosyoekonomik örgütlenmelerde çevrimler, “ulusal ekonomiler”in kendi içlerinde ve uluslararası düzeyde oluşturdıkları sermaye yapıları arasındaki mal dolaşımında artı değerın gerçekleştirilmesi için yürütülen yarışmacı savaşım üzerinde odaklanır; bu sürece, bir yandan devlet müdahalesinin ve düzenlemesinin incelikli düzenekleri, öte yandan dünya pazarında bulunan artı değerin paylaşılması için devletlerarası rekabet arenasında zor kullanımına aracılık eder.

(Gills 1987: 268)

Wallerstein'ın savına göre modern dünya sisteminde,

Bir devletin gücü, o devletin üretim aracı sahibi üreticilerinin dünya ekonomisindeki ekonomik rolüyle karşılıklı ilişkisi içindedir... Devletin modern tarihi, bir sahip-üretici grubunun dünya ekonomisindeki çıkarlarını, diğer sahip-üretici gruplara ve kuşkusuz çalışanlara karşı korumaya yetecek güçte yapılar üretme peşinde uzun bir arayıştır.

(Wallerstein 1980: 113-114)

Öyleyse gerçekten değişmekte olan şey, dünya pazarında ele geçirilen artı paylarıyla ölçülen gücün, her biri kendi devletinin seçkinlerince desteklenen sahip-üretici grupları arasındaki örgütlenme biçimidir; bu ise, devlet seçkinlerinin birbirleri karşısındaki güçlerini etkiler.

Bununla birlikte, geleneksel imparatorluklardan farklı olarak modern “kapitalist” devlette, devlet seçkinleriyle özel seçkin grupları arasındaki doğrudan rekabet, temel sorun değildir. Aksine, modern çağdaş hegemonya çevrimlerinin hareketini yöneten, özel seçkinler arasındaki, dolaşısıyla belki de onların devletleri arasındaki rekabetin

dünya pazarındaki yoğunlaşmasıdır. Wallerstein, kapitalist devletlerin, üretim aracı sahibi üreticilerini rekabet konusunda desteklemek için hem ticari hem de askeri teknikleri kullandığını varsayar; ama modern devletler, bu desteğin maliyetini “kârları yiyip bitirmeyecek” kadar düşük tutabildiğinde akılcı davranmış olur (kamu maliyesi). Eğer devletin siyasal yönetimi, “sahip-üreticilerin çıkarları arasındaki dengeyi yansıtıyorsa, öyle ki (Gramscici deyişle) ‘hegemonik bir blok’ devlete sağlam, dengeli bir temel oluşturuyorsa”, böyle bir kapitalist devletin ekonomik etkinlikleri daha rekabetçi olur (Wallerstein 1980: 113-114). Doğu Asya'daki neomerkantilist veya “kapitalist gelişmeci” devletlerin ekonomipolitiği üzerine yapılan çalışmaların çoğu, (siyasal partiler ve bürokrasi de dahil olmak üzere) devlet elitiyle özel sahip-üreticiler arasında dünya pazarında rekabet gücü kazanabilmek amacıyla oluşturulmuş bir ortakyaşam ilişkisinin önemini vurgular (Johnson 1982, Nester 1990).

Dünya tarihinin modern çağ öncesi döneminde, bölgesel düzeydeki hegemonik geçiş esastı. Dış etmenler tarafından da etkilenmiş olmakla birlikte bölgeler, kendi iç diyalaktığı uyarınca Mann'ın iki tip güç örgütlenişi arasında gidip geldi. Çevrimlerin çeşitli bölgelerde eşzamanlı olarak ortaya çıkması, uluslararası tarihsel değişimin önemli bir özelliğiydi. Bir bölgedeki birikim ve hegemonik güç çevrimleri, diğer bölgedekilere paralel olarak ortaya çıktığında, bu ritim, bu bölgeler ve çevrimler arasındaki karşılıklı etkileşimi kesinlikle etkiliyordu. Öyle ki birlikte “yükseldiler ve birlikte düştüler”. Bu nedenle, söz konusu çevrimlerin ekonomik genişleme ve altyapı yatırımları aşamaları olasılıkla birbirini güçlendiriyordu. Devletler büyüme aşamasındayken uzlaşmazlığa düşmüşse, bu çekişmeden kesin bir sonuç alınamayabilirdi; çünkü her ikisi de önemli

bir dayanma gücüne sahip durumdaydı. Gerileme aşamasındaysa, her ikisi de zayıflamış olacağından, hiçbirisi diğerinin durumundan yararlanacak güçte olmayabilirdi. Böyle eşzamanlı bir krizden kârlı çıkacak olanlar diğer dış aktörler, yani çevrenin veya hinterlantın ya da merkezileşme sürecindeki bir başka rakip imparatorluğun aktörleri olabilirdi. Sözde “karanlık çağlar”, daha geri hinterlant halklarının kazançlı çıktığı genel bir krizin sonucudur ve imparatorlukların yıkılması ve parçalanması, ekonomik yozlaşma niteliğinde geri bir adımdır.

Öte yandan, bir bölgedeki çevrimlerle komşu veya çağdaş bir başka bölgesel imparatorluğun çevrimleri arasında paralellik yoksa, bu ritm, sistemin bütünü için potansiyel olarak çok farklı sonuçlar yaratacaktı. Örneğin A bölgesinin merkezileşme aşamasında ve B bölgesinin ise merkezin çözülmesi aşamasında olduğu durumda, A bölgesi önemli avantajlara sahiptir. Dünya tarihinde bunun örneklerine rastlamak mümkün; örneğin Japonya'nın merkezileşme ve Çin'de Qing İmparatorluğu'nun merkezin çözülmesi aşamasında olduğu ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı kadar geç bir tarihte bile böyle durumlar yaşanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın bu özel tarihsel konjonktürü, Doğu Asya'da merkezin, sanayileşme sürecindeki modern Japon İmparatorluğu'na kaymasına yol açtı ve küresel hegemonik örgütlenmeyi etkiledi. Hegemonik iktidarın oluşturulması için en uygun durumlardan biri, belli başlı rakiplerin ya kendi iç dinamikleri veya genel bir kriz ya da savaş dolayısıyla zaten zayıflamış durumda olduğu bir konjonktürdür. Bu tür bir kriz, temelde 1945 sonrasında Pax Americana'nın doğduğu bağlamı oluşturmuştu.

Modern çağda eşzamanlılık ve konjonktür tarihsel değişimin uzamsal-zamansal kesitinin önemli öğelerini oluşturmayı sürdürmektedir. Ancak gücün farklı örgütlen-

me türlerinin birbirini izlediği sürecin dinamiği, tam olarak modern çağ öncesindeki gibi çalışmaz. Sınıfsal çelişkinin eksenindeki değişme, bu farklılığın anahtarı niteliğindedir. Modern çağ öncesinde sınıfsal çekişme, özünde içte devlet ve özel kesim seçkinleri arasında, dışta ise devlet seçkinleri arasındaydı. Modern çağda ise, sınıfsal çatışma, özünde içte üreticiler ve artı'ya el koyan (devlet ve özel) sınıflar arasında ve dışta farklı devletlerin üretim aracı sahibi özel üreticileri arasındadır; öte yandan içeride devlet seçkinleri ve özel seçkin grupları çok sıkı bir bağlaşıklık halindedir. Bu iç ittifak, üretici sınıflara ve özel-devlet seçkinlerinin rakip bloklarına karşı oluşturulmuştur. Bununla birlikte, modern çağ tarihinin bazı dönemlerinde özel-devlet seçkinlerinin rakip blokları arasındaki uzlaşmazlığı azaltan küresel hegemonik koalisyonlar kurulmuştur. Bu oluşum ve dünya pazarındaki artı paylaşımı konusunda özel-devlet seçkinlerinin rakip blokları arasındaki daha yoğun ve dolaysız rekabet dönemleri ardışık olarak birbirini izlemiştir.

Sonuçta, “hegemonik geçiş” kavramının dünya tarihinin merkezi örgütleyici kavramı olarak alınmasıyla gerçekleşen değişiklik, periyodik krizlerin nedenleri üzerine bazı genel önermeler sunmaktadır. Her şeyden önce bu krizlerin en önemli ögesi, her zaman artı'nın denetimi için yapılan savaşımın genel karakteridir. Krizlerin başlamasında rol oynayan temel etmenler, aşırı oranda artı sömürüsü (aşırı sömürü); sermaye üzerindeki denetimin aşırı derecede yoğunlaşması (aşırı yoğunlaşma); talebin veya talep artışının büyümeyi teşvik edecek düzeyin altında kalması (yetersiz tüketim) ve üretici yatırımların yetersizliği (yetersiz yatırım) olmuştur; ki bu, toplumsal artı'nın yeniden dağıtılan bölümüne ve üretici yatırıma oranla seçkinlerin tüketiminin artması biçiminde ortaya çıkabilir... Ama üre-

tici sermaye yatırımının tersine, *her zaman* “asalakça edilmiş” bir nitelik taşır. Bu sayılan olgulara çoğunlukla devletin mali krizi ile politik otorite krizi eşlik eder. En sonunda ortaya çıkan, çoğunlukla sosyal ayaklanma ve savaşın eşlik ettiği ekonomik daralma ve politik bölünme veya politik iktidarın düşmesidir.

Genel bir dünya sistemi krizi, dünya sisteminde biriken çelişkilerin yarattığı gerilimin, dünya düzeninin yürürlükteki sosyal, ekonomik ve siyasal kuralları çerçevesinde artık katlanılamaz boyutlara ulaştığı, dolayısıyla radikal bir değişmeyi zorunlu kıldığı anda ortaya çıkar. Sistemdeki tüm çevrimler arasındaki karşılıklı etkileşim ve krizlerin böyle kritik durumlarda eşzamanlı ortaya çıkması, dünya sistemini bütünüyle saran şiddetli bir dengesizlik yaratır. Bu dengesizlik, hem dünya ticareti alanında hem de siyasal-askeri güç alanında sahneye çıkar. Sonuç, dünya sisteminde birikim mekânının ve hegemonik iktidarın değişmesidir. Bu sürece ekonomik, sosyal ve siyasal kargaşalar ve çoğunlukla savaşlar eşlik eder. Sonuç olarak dramatik, dünya çapında bir hegemonik geçiş, genel bir dünya krizinin hem sonucu hem de çözümüdür; eski dünya düzeninin sonunda yıkıldığı ve yeni bir dünya düzeninin doğuşunun koşulları oluşturulduğu için bir çözümdür. Bir birikim krizi, birikimin artırılmasının ve yeni bir hegemonik düzenin yeniden belirlenmiş koşullarını üretir.

Belirtilmesi gereken en önemli nokta, saydığımız tüm bu kavramların, bugünün küresel ekonomik krizi ve devam etmekte olan hegemonik yeniden örgütlenme süreci açısından da, dünya sistemi tarihinin 5000 yılı için olduğu kadar geçerli görünmesidir. Bu ise, MS 1500 dolayında gerçekleştiği varsayılan keskin tarihsel kopuşun, bir kez daha bazılarının sandığı kadar anlamlı olmadığını göstermektedir.

- Abu-Lughod, Janet, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Amin, Samir, *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, Monthly Review Press, New York, 1976.
- , *Eurocentrism*, Zed Press, Londra, 1988.
- Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*, New Left Books, Londra, 1974.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*, Fontana Press, New York, 1982.
- Chase-Dunn, Christopher, *Global Formation: Structures of the World Economy*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.
- Cox, Robert W., "Social forces, states and world orders: beyond international relations theory", *Journal of International Studies* 10 (2), Millennium, 1981, s. 126-55.
- , "Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method", *Journal of International Studies* 12 (2), Millennium, 1983, s. 162-75.
- , *Production, Power and World Order*, Columbia University Press, New York, 1987.
- Denemark, Robert A., "Theories of trade as a political variable", *International Studies Association yıllık toplantılarına sunulan tebliğ*, Washington, DC., 1990.
- Denemark, Robert ve Thomas, Kenneth, "The Brenner-Wallerstein debate", *International Studies Quarterly* 32, 1988, s. 47-65.
- de Ste Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Duckworth, Londra, 1981.
- Doyle, Michael, *Empires*, NY: Cornell University Press, Ithaca, 1986.
- Eisenstadt, S. N., *The Political Systems of Empires*, IL: The Free Press, Glencoe, 1963.
- Ekholm, Kasja ve Friedman, Jonathan, "Capital" imperialism

and exploitation in ancient world-systems", *Review* 4 (1) (Yaz), 1982, s. 87-109.

Frank, Andre Gunder, *World Accumulation 1492-1789*, New York, Monthly Review Press, Macmillan, Londra, 1978.

Gill, Stephen, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

—, "Historical materialism, Gramsci, and international political economy", *The New International Political Economy* içinde, (der.) Craig N. Murphy ve Roger Tooze, Boulder: Lynne Rienner, 1991, s. 51-75.

Gills, B. K., "Historical materialism and international relations theory", *Journal of International Studies* 16 (2) (Yaz), *Millennium*, 1987, s. 265-72.

—, "Synchronisation, conjuncture, and centre-shift in east Asian international history", *International Studies Association* yıllık toplantılarında sunulan tebliğ, Londra, Nisan 1989a.

—, "International relations theory and the processes of world history: three approaches", *The Study of International Relations: The State of the Art* içinde, (der.) Hugh C. Dyer ve Leon Mangasarian, Macmillan, Londra, 1989b, s. 103-54.

—, "The hegemonic transition in east Asia: a historical perspective," *Gramsci and International Relations* içinde, (der.) Stephen Gill, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, 186-212.

Gills, Barry ve Palan, Ronen, "Introduction" Palan, Ronen and Gills, Barry (der.) (yakında çıkacak) *Transcending the State/Global Divide: The Neo-Structuralist Agenda in International Relations* içinde, Lynne Rienner, Boulder, 1987.

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

Goldstone, Jack A., *Revolutions and Rebellions in the Early Modern World*, University of California Press, Berkeley, 1991.

Higgott, Richard, "Toward a nonhegemonic IPE: an antipodean perspective," *The New International Political Economy* için-

de, Craig N. Murphy ve Roger Tooze, Lynne Rienner, Boulder (der.), 1991, s. 97-128.

Johnson, Chalmers, *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*, Stanford University Press, Stanford, 1982.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.

Keohane, Robert O., "The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967-1977", *Change in the International System* içinde, (der.) Ole Holsei vd., Westview Press, Boulder, 1980, s. 131-62.

—, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.

Mandel, Ernest, *Late Capitalism*, Verso, Londra, 1980.

Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, c. 1, *A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Modelski, George, *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, Londra, 1987.

Modelski, George ve Thompson, William R., *Seapower in Global Politics 1494-1993*, Macmillan, Basingstoke, 1988.

Nester, William R., *Japan's Growing Power over East Asia and the World Economy*, Macmillan, Londra, 1990.

Rader, Trout, *The Economics of Feudalism*, Gordon ve Breach, New York, 1971.

Rostow, W. W., *Politics and the Stages of Growth*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

Silver, Morris, *Economic Structures of the Ancient Near East*, Croom Helm, Londra, 1985.

Toynbee, Arnold, *A Study of History* (Somervell özeti), Oxford University Press, Oxford, 1946.

Van der Pijl, Kees, *The Making of an Atlantic Ruling Class*, Verso, Londra, 1984.

Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, c. 1, *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York, 1974.

- , *The Modern World-System, c. 2, Mercantilism and the Consolidation of the World-Economy, 1600-1750*, Academic Press, New York, 1980.
- , *The Modern World-System, c. 3, The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy, 1730-1840*, Academic Press, New York, 1988.
- Wight, Martin, *Systems of States, (der.) Hedley Bull*, Leicester University Press ve London School of Economics, işbirliğiyle Londra, 1977.
- , *Power Politics*, Holmes ve Meier, New York, 1978.

III. BÖLÜM

Tarihin Yeniden Çözömlenmesinde Teorinin Kullanılması

Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700 - MS 1700)

*Barry K. Gills ve
Andre Gunder Frank*

Çevrimsel değişim teorisinin merkezlerin yer değiştirmesi teorisini de içerdiği yeterince anlaşılmış değildir. Başka bir deyişle, genişleme ve daralma süreçleri ender olarak kararlı bir nitelik sergilemiştir. Bu süreçler, tek bir çekirdek bölge içinde rekabet eden merkezler arasında bölge içi nüfuz değişikliklerini içerebilir... [ve aynı zamanda] merkezlerin ve çevrelerinin düzenlenişindeki çok daha büyük ölçekli değişimler sonucunda, çekirdek hegemonyalar arasında zaman zaman salınım hareketleri ortaya çıkar... Belli merkezlerin yıldızının parlaması ve sönmesi sonucunda merkezin yer değiştirmesini belirleyen şeyin sonuç olarak zaman faktörü olduğu görülüyor. Bu, genellikle tüm uzun çevrim teorileri için doğrudur.

(Rowlands 1987: 10)

Dolayısıyla, ayrım yapılmaksızın uluslara, imparatorluklara, uygarlıklara ve şimdi de dünya sistemlerine uygulanan “yükseliş ve düşüş” klişesi net olmaktan çok uzaktır. Tarihin akışı boyunca, bazı uluslar veya en azından bazı ulus grupları diğerleri karşısında göreceli olarak güç kazandı ve zaman zaman kendilerine bağımlı olanlarla karşılıklı etkileşimlerinde kuralları koyma başarısını gösterdi... Bu başarı, “yükseliş” olarak adlandırılır. Aksine, avantajlı bir konumun yitirilmesinden “düşüş” olarak söz edilir. Bütünleşme arttığı zaman [dünya sisteminin] yükselişi... artık yıpranmış kanallar arasındaki bağlantılar zayıfladığında... [dünya sisteminin] gerilemesi söz konusudur. *Daha önce çevre konumundaki oyuncular* sistemde daha güçlü konumlar işgal etmeye başladıklarında ve *daha önce yoğun karşılıklı etkileşimlerin kıyısında kalan coğrafi bölgeler* odak noktaları haline geldiğinde, hatta bu tür nöbet değişimi merkezlerini denetlemeye başladıklarında yeniden yapılanma olgusundan söz edilir.

(Abu-Lughod: 1989: 334)

EKONOMİK ÇEVİRİMLERE VE POLİTİK HEGEMONYAYA GİRİŞ

Bu makalede, ekonomik çevrimlerle birikim krizleri arasındaki ilişkiyi ve bunların dünya sistemindeki hegemonik değişikliklerle bağlantısını araştıracağız. Temel teorik yaklaşımımız, dünya sisteminin temel çevrimsel ritmlerinin ve sürekli eğilimlerinin, diğer dünya sistemi ve uzun-dalga yaklaşımlarında geleneksel olarak benimsenen 500 yıl yerine 5000 yıl gibi bir süredir var olageldiğinin kabul edilmesi gerektiğidir (Wallerstein 1974, Modelski 1987). Biz bu yaklaşımı, hem birlikte hem de bireysel olarak daha önce de sunmuştuk (Gills ve Frank yukarıda 3. Bölüm, Frank 1990a, b, 1991, Gills 1989). Odak noktamız, dünya sisteminin genişlemesinin ve dinamiğinin “motor gücü” olan

artı birikimi veya sermaye birikimi olgusudur. Birikimi, binlerce yıl boyunca süregelen kesintisiz ama çevrimsel bir olgu olarak görüyoruz. Dünya sermaye birikimi sürecinin, politik hegemonya krizleriyle açığa vurulan, saptanabilir ekonomik krizler geçirdiğine inanıyoruz; bunun tersi de doğrudur.

Bu makalede, Afro-Avrasya ekümeninde olabildiğince eskilere giderek bu dinamiği ve ilişkileri bulmaya çalışıyoruz. İnanıyoruz ki, dünya sistemindeki bu birikimin, krizlerin ve hegemonik değişimlerin oluşma modeli, dünya sisteminde bugün yaşanan kriz ve hegemonik düşüş için de geçerlidir.

Bu girişte, kendimizi, bizim ve başkalarının yaklaşımları arasındaki bazı benzerliklerin ve farklılıkların kısa bir özetiyle sınırladık. Perspektifimiz ve odak noktamız, dünya sistemi ve onun tarihi üzerine kuruludur. Bizim için bu dünya “sistemi”nin ayırt edici özelliği, artı transferinin veya iç içe geçmiş birikimin etkin biçimde gerçekleştirildiği alan veya “sistem”dir. Yukarıda 3. Bölümde (s.196) tartıştığımız üzere:

Bu, farklı bölgelerdeki artı sömürünün ve artı birikiminin, başka bakımlardan birbirlerinden bağımsız olan siyasal sınırlar boyunca “paylaşıldığı” veya birbiriyle “iç içe geçtiği” anlamına gelir. Dolayısıyla, bu farklı siyasal sınırlar içindeki seçkinler, üretici sınıflar karşısında aynı rolleri üstlenmiş olarak birbirlerinin sömürü sistemlerine ortak olurlar. Bu ortaklık, pazardaki ekonomik değiş tokuş ilişkileri veya (haraç gibi) siyasal ilişkiler aracılığıyla veya bu ilişkilerin birlikte kullanılması yoluyla gerçekleştirilebilir... Bu topluluklar arası geçişli birikim, birikim yapıları arasında ve siyasal varlıklar arasında nedensel ve karşılıklı bir bağımlılık yaratır. Bu nedenle, dünya sistemini oluşturan her birimin yapısı bu iç içe geçmişlik tarafından çarpıcı bir biçimde etkile-

nir... artı'nın bu aktanımı veya bu uğurda yürütülen siyasal rekabet, dünya sisteminin hiçbir parçasının diğer parçalarla ve bütünle ilişki kurmaksızın olduğu gibi kalamayacağı ve kalmadığı anlamını taşır.

Wallerstein ve başka bazı yazarlar, kesintisiz sermaye birikiminin modern dünya kapitalist sisteminin *ayırt edici niteliği* olduğu görüşünü savunurlar. Wallerstein (1988: 108), aynı zamanda kapitalist dünya-sistemini daha önceki diğer tüm tarihsel sosyal sistemlerden ayırt ettiğini düşündüğü başka temel özellikleri de belirlemiştir. Bunlar: 1) Çekirdek-çevre yapıları, 2) ekonomik genişleme ve daralma (veya yavaşlamış büyüme) A/B' evreleri, 3) hegemonya-rekabet. Wallerstein, bu üçlünün "yalnızca modern dünya-sistemine özgü... varlığını yüzyıllarca sürdürmüş bir modeli temsil ettiğini" ileri sürer. Ona göre, "Bu modelin başlangıcı kesin olarak geç onbeşinci yüzyıldı" (1988: 108). Wallerstein bir yerde bu karakteristikleri altı madde (Wallerstein 1989a: 8-10) ve bir başka yerde 12 madde olarak daha ayrıntılı işlemiştir (Wallerstein 1989b: 3-4). Ancak böyle ayrıntılara girmesi, görüşüne pek fazla değişiklik getirmemiştir. Biz, yalnızca, dünya sisteminin Wallerstein ve başkalarının da gözlemledikleri bir diğer karakteristik özelliğini daha fazla vurgulayacağız. Bu, dünya sistemindeki "ekonomipolitik organizasyon çelişkisi" kavramıdır. Ekonomik karşılıklı bağlantılar ve dünya ekonomisinin bütünleşmesi, daha parçalı ve daha sınırlı alanlarda geçerli olma eğilimi gösteren politik bağlantılara ve bütünleşmeye göre her zaman daha yoğun ve daha yaygındır. Chase Dunn (1989), Abu-Lughod (1989) ve Wilkinson (1987, 1989) dahil öteki bilim insanları da, aynı karakteristik özellikleri Avrupa veya Avrupamerkezli bir dünya sisteminin dışında 1500'den daha önce de saptamışlardır.

Biz, yukarıda sayılan üç olgunun modern çağ dünya

sisteminin temel nitelikleri olduğu görüşüne katılıyoruz. Bununla birlikte, bunların, tam olarak kapitalist olsun olmasın, 1500'den önceki dünya ekonomisinde ve sisteminde de aynı ölçüde geçerli olduğunu iddia ediyoruz. Bu argüman, Wallerstein'ın "karakteristik özellikleri"ne özel bir gönderme yapılarak aşağıda 6. Bölümde dile getirilmiştir. Genel olarak belirtmek gerekirse, yukarıda söz ettiğimiz tüm araştırmalarımızda ve yine bu bölümde, aynı karakteristik özelliklerin dünya sisteminin her yanında birkaç bin yıldır var olduğunu saptamış bulunuyoruz.

Ancak bu makalede, bu ekonomipolitik organizasyon çelişkisini, "yalnızca" dünya sistemi çapındaki ekonomik genişleme-daralma olgusunun hegemonik-politik gelişmeleri ya da tersine hegemonik-politik gelişmelerin genişleme-daralmayı belirgin şekilde etkilemesi üzerinde yoğunlaşarak inceliyoruz. Bunlarla ilişkili olgular, örneğin merkez-çevre yapıları, burada açıkça ele alınıp işlenmemişse de, incelememiz boyunca örtülü ya da görünür biçimde yer alacaktır.

Bugüne kadarki dünya sistemi teorisi çoğunlukla 1500'den itibaren hegemonyaların ardışık dizilişinin saptanması üzerinde odaklanmıştır. Bu dizi, genellikle tek bir iktidarın ardından bir diğerrinin yükseldiği ve dünya sistemindeki rolleri veya işlevleri açısından "benzer hegemonların" birbirini izlediği ardışık bir sıralanma olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, tüm analistler, birden fazla hegemonun hüküm sürdüğü ve potansiyel hegemonlar arasında şiddetli rekabetin yaşandığı dönemlerin varlığını da kabul ederler. Biz bu bölümde, bu modelin dünya sistemi tarihinin 1500'den çok daha eski dönemlerinde de araştırılabileceğini ve araştırılması gerektiğini ileri sürüyoruz.

Ayrıca, tek bir hegemon üzerinde veya tek bir hege-

monun yerini bir diğerrinin alması şeklinde oluşan ardışık sıralanma üzerinde ağırlıklı olarak durulması yanlış bir vurgu olabilir. Fernand Braudel ve Janet Abu-Lughod gibi biz de, her şeye egemen tek bir hegemonik gücün yerine, herhangi bir zamanda tüm dünya sistemini belirleyen karşılıklı olarak bağlantılı bir hegemonyalar setinin var olduğu birçok dönem saptıyoruz. Tek bir hegemonik gücün rolü ve özellikleri üzerinde yoğunlaşırsak, birbirine karşılıklı olarak bağlı hegemonyalar setinin bütünüünün karakterini ve önemini gözden kaçırabiliriz. Örneğin, “onüçüncü yüzyılın dünya sistemi çok farklı bir ilkeye göre örgütlenmişti. Tek bir hegemonik güç yerine, birlikte var olan, hem çekışmeci hem de dayanışmacı ilişkiler kanalıyla giderek daha fazla bütünleşen birtakım 'çekirdek' güçler vardı” (Abu-Lughod 1989: 341).

Benzer şekilde onaltıncı yüzyılda Portekiz'in dünya sistemindeki rolünün aşırı derecede vurgulanması, bu dönemdeki birbirine bağlı hegemonyalar setinin gerçek yapısının çarpıtılmasına neden olur. Portekiz, belki de lider veya egemen bir deniz gücüydü, ama kesinlikle Habsburglar, Osmanlılar, Mughallar ve Ming gibi çok önemli bir hegemonyalar grubuyla birlikte ve onlarla karşılıklı ilişki içinde var oldu. Dolayısıyla, tek bir hegemonik güç ve bunu bir diğerrinin izlemesi şeklinde oluşan silsile saplantısı, diğerrlerinin rollerinin kavranmasının güçleşmesi pahasına, tek bir hegemonun rolünün ve öneminin abartılmasına neden olabilir. Dünya ekonomisinin siyasal örgütlenmesini, en iyi şekilde birbiriyle karşılıklı bağlantı içindeki hegemonyaların daha geniş çerçevesini hesaba katarak kavrayabiliriz.

Hegemonik geçişleri tartışmaya devam etmeden önce, hegemonyanın kendisini tartışmak yararlı olacak. Bizim bakışımıza göre hegemonya, birikim olgusu vurgulanarak

tanımlanmalıdır. Bu şekilde yapılan hegemonya tanımı daha genel, dolayısıyla belki de daha esnektir. Yukarıda 7. Bölümde tartışıldığı üzere, hegemonya şöyle tanımlanabilir:

Hegemonya, politik birimler, devletler ve onları oluşturan sınıflar arasında zor aracılığıyla oluşturulan artı birikim hiyerarşisidir. Hegemonik merkez/devlete ve onun yönetici mülk sahibi sınıflarına artı'dan ayrıcalıklı bir pay ve bu payı alabilmeleri için politik-ekonomik güç sağlayan bir birikim ve yönetim merkezleri hiyerarşisi kurulur.

Bu perspektiften bakıldığında, bir hegemonya kurmak için mücadele etmenin birincil amacı ve ana ekonomik motifi, sermaye-artı birikiminde hegemonu ayrıcalık tanıyan, tüm sistemi kapsamasa da, bölgesel nitelikte bir birikim sistemini yeniden yapılandırmaktır. Dolayısıyla, hegemonya bir zenginlik elde etme, bir birikim aracıdır güç elde etmenin veya düzeni sağlamanın tek veya en etkin aracı değildir. Birikimle ve hegemonyayla ilgili politik ve ekonomik süreçler, tek bir süreç oluşturacak derecede birbirleriyle bütünleşmiştir. Bu nedenle, değişmeyi altyapının mı yoksa üst yapının mı belirlediği tartışmasına girmemiz gerekmediği gibi devleti (ve devletleri) toplumsal formasyondan ayırma veya birini diğerinden türetme ihtiyacını da duymuyoruz.

Yalnızca bazı tarihi durumlarda, bu birbirleriyle bağlantılı hegemonyalar arasında, bir anlamda genel bir hâkimiyet konumu edinmiş hegemonik bir gücün var olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce yukarıda 3. Bölümde değindiğimiz gibi bu güce, dünya sisteminde süperbirikim sağlama işlevini üstlenen “süperhegemon” adını veriyoruz. Bu durumda, hegemonik geçişleri bir bütün olarak dünya sistemi ölçeğinde çözümleyebiliriz ve böyle çözümlemeliyiz. Süperbirikim, “dünya sisteminin bir bölgesi ve onun yönetici-

mülk sahibi sınıflarının daha etkin artı birikimi yapabildikleri ve başka bölgelerin zararına bu birikimi yoğunlaştırdıkları [dünya sisteminin bütünü içindeki] ayrıcalıklı bir konum” olarak tanımlanır. Süperbirikimci bu konumunu, dünya sisteminde bir “süperhegemonya” konumuna yükselmek uğrunda mücadele ederek, daha ileri düzeyde politik (ve ekonomik) bir güce dönüştürebilir. Bir başka deyişle, süperhegemon egemenlerin egemenidir. Süperbirikimin odak noktası, dünya sisteminin gelişim sürecinde, zaman ve uzam temelinde değişmiştir ve bu değişmelerin neden ve nasıl oluştuğunun, ne zaman ve nerede ortaya çıktığının açıklanması ve bir bütün olarak dünya sistemindeki etkilerinin belirlenmesi araştırmamızın en önemli hedefleri arasındadır. Geçmişte dikkatlerin üretim tarzları arasındaki geçişler üzerinde odaklanması, bu hegemonik geçişlerin büyük önemine ilgi duyulmasını engellemiştir. Süperbirikim ve süperhegemonya kavramları, hem süperbirikim yapan süperhegemonların tek ardışık dizisini, hem de bu dizinin içinde olduğu birbiriyle bağlantılı hegemonyaların genel çerçevesini araştırmamıza olanak sağlar.

Birlikte var olan karşılıklı bağlantı içindeki hegemonyalar, eşzamanlı olarak (yani “senkronize” biçimde) yükseliyor ve alçalıyorsa bu, söz konusu hegemonyalar arasında ve her birinde yaşanan çevrimlerin oluşum tarzları arasında bir tür ilişkinin, olasılıkla tek tek parçaları arasındaki ilişkilerin basit toplamını aşan bir ilişkinin bulunduğunu gösteren bir kanıt olabilir. Teggart'ın (1939) (bunu aşağıda inceleyeceğiz) Roma ve Çin arasında kurduğu bağlantı gibi, olgular arasındaki korelasyonların saptanması, aynı zamanda onların karşılıklı bağlantılarının, belki dünya çapında bir sürecin ve ritmin de ampirik kanıtı olabilir. Bu ritim, dünya sisteminin tüm bölümlerini, farklı biçimde de olsa eşanlı olarak etkiler (tam olarak aynı anda etkilemesi

zorunlu değildir) ve böylece gözlemlediğimiz eşzamanlılığın nedenini açıklar. Bu nedenle bu ritm, yalnızca parçalarına değil, dünya sistemine özgü bir özellik olarak görülmelidir. Ayrıca bu ritm, çeşitli bölgeler arasında birbirine paralel olarak işleyen mekanizmaların basit bir rastlaşmasından ibaretmiş gibi de görülmemelidir.

Dolayısıyla, birlikte var olan, karşılıklı olarak bağlantılı hegemonyalar setinin bütünündeki karşılıklı ilişkilerin kavranması üzerine kurulu bir analizin genel çerçevesi, tek tek hegemonyaların birbirini izlemesi fikrine dayanan bir çerçeveye göre farklı bir soru seti üretir. Bizim önerdiğimiz çerçevede, hegemonyalar arasındaki dinamik karşılıklı etkileşim ana odak noktasıdır; özellikle her hegemonik yapının “iç” çevrimlerinin diğer hegemonyaların “iç” çevrimleri tarafından nasıl etkilendiğine ve onları nasıl etkilediğine ve bu çevrimlerin dünya sistemi çapındaki ekonomik ve politik çevrimlere nasıl bir ilişkiyle bağlı olduğuna dikkat çekiyoruz. Örneğin farklı hegemonyaların yükseliş ve düşüşleri birlikte mi gerçekleşir? Eğer böyleyse, bunu açıklayan dünya sistemi çapında ekonomik bir çevrim gibi bağımsız bir değişken var mıdır? Eğer farklı hegemonyaların çevrimleri eşanlı değilse bu, her birini ve dünya sisteminin genel örgütlenişini nasıl etkiler? Örneğin bir hegemon parçalanma, birikimin merkezi yapısının çözülmesi ve daralma aşamasındayken bir diğeri güçlenme aşamasındaysa ve birikimi merkezde yoğunlaştırıyor ve genişliyorsa, bunlar birbirlerini nasıl etkiler? Açıktır ki, birbiriyle bağlantılı hegemonyalar seti, uzun dönemde daima bir arada var olan, ama birbirine rakip hegemonyaların dinamik “yükseliş” ve “düşüş” olguları tarafından karakterize edilir.

Biz, hegemonik geçiş olarak gerçekleşen çok uzun dönemli ve dünya sistemi çapında genel bir ritmin var olabileceğini düşünüyoruz. Dünya tarihinde birkaç noktada he-

gemonyaların eşanlı olarak güçlendiği bir dönem saptıyoruz. Yani bir bütün olarak dünya sisteminin alanı boyunca birkaç hegemonya eşanlı olarak genişlemektedir. Böyle bir dönem boyunca, genellikle yüksek düzeyde altyapı yatırımı yapılır. Bu, söz konusu hegemonik varlıkların hem kendi içlerinde, hem de birbiri arasında yüksek yoğunluklu ekonomik alışverişi hızlandırır. Bu ekonomik alışveriş, dünya sisteminin lojistik bağlantıları üzerinden gerçekleştirilir (Gills ve Frank yukarıda 3. Bölüm). Bu nedenle, böyle eşanlı genişleyen hegemonyalar dönemleri, genellikle bir bütün olarak dünya sistemindeki ekonomik büyümeyle karakterize edilir. Tersine, hegemonik istikrar teorisi (Keohane 1980) tek bir dengeleyici unsurun, tek bir hegemonun uluslararası ekonomik düzenin kurallarını güçlendiren bir çerçeve oluşturduğunu, bu durumun ekonomik düzenin işleyişini ve ekonomik büyümeyi kolaylaştırdığını savunur. Bununla beraber Keohane, aynı zamanda uluslararası bir rejim bir kez kurulduktan sonra, dünyadaki belli başlı güçler arasındaki işbirliğinin devam edebileceğini de öne sürmektedir (Keohane 1984). Dolayısıyla Keohane, belki de bilincinde olmaksızın, tek hegemonlu dizi modelinde karşılaştığı sorunlara çözüm olarak, karşılıklı bağlantı içindeki hegemonyalar kavramına yaklaşmaktadır.

Düşüş aşamasında, eşanlı olarak çözülen hegemonyalar dönemini görürüz. Bu dönemde, genellikle altyapı yatırımlarında yaygın bir gerileme ve ekonomik alışverişte aksama, yoğunluğunda ise azalma görülür. Lojistik bağlantılar da kesintiden veya yetersiz kullanımdan zarar görür. Bu dönem, birçok bölgede ekonomik ve politik daralma ve dünya sisteminin bütününde gerilemeyle (veya ekonomik büyümede yavaşlama) karakterize edilir. Aynı zamanda söz konusu dönemde, daralma ve hegemonik çözülmeye bağlantılı bir dizi sosyal ve politik çekişme ve savaş görü-

lür. Hegemonyacı devletler artan ölçüde işlevsizleşir. Yine de, genelleşmiş farklı bir düşüş aşamasında bazı hegemonik güçler gelişir. Bizim aşağıdaki tarihsel incelememizde sıralayacağımız örnekler, bu tür hegemonik güçler hakkında iki noktada kuşku duymamıza yol açıyor. Birincisi, iddia edilebilir ki, bu hegemonların yükselişi yalnızca “iç” güçlerine bağlı değildir ya da kendi “iç” güçlerinden çok, komşularının ve rakiplerinin mutlak ve göreceli zayıflığına bağlıdır. Örneğin, savaş sonrası Amerikan hegemonyası, rakiplerinin İkinci Dünya Savaşı'nda tükenmesi üzerine kurulmuştur. Bu zayıflık ise kısmen, bu düşüş aşamasında sermaye birikimi açısından yaşanan şanssız dönemden kaynaklanabilir. İkincisi, olasılıkla düşüş aşamasında sermaye birikiminin önünde oluşan yaygın engeller nedeniyle de, bu tür hegemonik iktidar çok uzun ömürlü olamaz.

Dünya tarihsel ritmi, dünya sistemi çevrimi, bu çıkış ve iniş aşamalarının birbirini izlemesidir. Ayrıca, bu iki aşama, çıkış aşamasının adım adım “iniş” aşamasının ortaya çıkışını koşulladığı, buna karşılık “iniş” aşamasının da bir sonraki “çıkış” aşamasının koşullarını yarattığı bir nedensellik ilişkisi içinde olabilir. Eğer durum buysa, dünya ekonomisi-sistemi asla “çökmez” veya asla “düşmez”. Yalnızca, göreceli olarak yüksek düzeyde (hegemonik) bütünleşme ve onunla aynı anda meydana gelen ekonomik refah dönemleriyle, göreceli olarak daha az bütünleşmiş hegemonyalar ve onlarla birlikte oluşan ekonomik gerileme veya daralma dönemleri çevrimsel olarak birbirini izler.

Kuşkusuz, tüm dünyanın (dünya sisteminin) aynı zamanda yükselip alçalmasını beklememeliyiz. Aslında, bazı firmalar, bölgeler ve devletler devre dışı kaldıkları içindir ki, sistemin bütününde ve sistem içinde bazı alanlarda değişme ve ilerleme gerçekleşebilir. Modern çağda en ayrıcalıklı bölge veya hegemonik güç, genişleme (A) aşamasının

nimetlerinden bazen (aslında çoğunlukla) tam olarak yararlanamıyordu; bu olgu bugün de geçerlidir. Bunun gibi, çevre veya çoğunlukla yarıçevre konumunda olan bir bölge, (önceden) daha merkezi konumdaki güçleri olumsuz etkileyen daralma (B) aşamasında, bu güçlerin zararına büyümeyi başarabilir. Dünya sistemi tarihinde ortaçağda, klasikçağda ve eskiçağda böyle olmuştur. Bu nedenle, aşağıda böyle uzun genişleme (A) ve daralma (B) evrelerini ve bunlarla ilişkili hegemonik geçişleri deneme-yanılma yoluyla belirlemeye çalışacağız. Bu nedenle, özellikle dönemlerin kesin zamanlamasına ilişkin bazı sorular, şimdilik zorunlu olarak yanıtız kalacak.

ESKİÇAĞ PAZARLARI, METALAŞTIRMA VE SERMAYE BİRİKİMİ

Dünya sistemine ve bu sistem içindeki hegemonik geçişlere ilişkin analizimiz, tümüyle pazarlar, güç ve bunların bileşimi aracılığıyla gerçekleştirilen rekabetçi sermaye birikimi süreci üzerine kurulmuştur. Ancak büyük ölçekli pazarların ve sermaye birikiminin 1500'den önce, hatta 1800'den önce gerçekten var olup olmadığı tartışmalıdır. Yine de bazı bilim insanları, eskiçağ ekonomisinde pazarların ve sermaye birikiminin varlığını kanıtladıklarını iddia etmişlerdir. Öte yandan, bilindiği gibi Karl Polanyi, Moses Finley, I. M. Diakanoff ve diğer yazarların eskiçağ ekonomisinde pazarların ve sermaye birikiminin var olmadığına ilişkin savları vardır. Ancak Childe ve onun izindeki başka bilim insanları ve Adams gibi sayıları giderek artan arkeologlar, pazar için üretimin, dağıtımın ve birikimin çok uzun süredir var olduğunu gösteren çok sayıda ampirik kanıt elde ettiler.

Philip Kohl (1989) ve Morris Silver (1985), Polanyi ve diğerlerinin yapıtındaki tezini eleştirel bir bakışla gözden geçirdiler ve yetersiz buldular. Silver, Polanyi gibi önde gelen bilim insanlarının temel savlarını sistemli ve ayrıntılı olarak incelemektedir. Polanyi şunları yazıyor:

[MÖ] onyedinci yüzyıl gibi geç bir tarihte, Yunanistan'da pazar oluşumuna ilişkin görünürde hiçbir işaret yoktu. Bu tarihten en az bin yıl önce, Mezopotamya, Küçük Asya, Suriye ve Mısır gibi kara imparatorlukları ve Ugaritli ve Giritli gemiciler... arz ve talebi düzenleyen bir pazar... olmaksızın büyük çaplı ticari etkinlikler yürütmüşlerdi.

(1981, XII, 146)

Oysa Silver, örneğin Anadolu'daki Asur ticaret hanları örneğinde, “fiyat oluşumuna ilişkin kanıtların... normal pazar güçlerinin işbaşında olduğunu tamamen doğruladığını” ileri sürmektedir (1985: 74). Bunun gibi Silver, Polanyi'nin (1981) ve S. C. Humphreys'in (1978: 56) (Polanyi için Mezopotamya'daki, Humphreys için Roma'daki olmak üzere) eskiçağ ekonomisindeki tahıl ticaretini, esas olarak verginin ve haracın toplanması ve devlet tarafından yeniden dağıtımı etkinliklerinin bir fonksiyonu olarak değerlendiren savlarını çürütür. Silver, özel depo binalarının ve aracı tacirlerin eski dünya tahıl ticaretinde (hatta “yeniden dağıtımcı” Mısır da bile) yaygın olduğunu gösteren birincil kaynaklardan kanıtlar elde etmiştir (1985: 80-4). Benzer şekilde Silver, Piotr Steinkeller'in ardından, üçüncü binyılda özel kişiler tarafından verilen ticari kredilere ilişkin kanıtlar bulmuştur (1985: 84).

Diakanoff, şöyle yazıyor: “Mal dolaşımını kesinlikle vardı... ama gerçek anlamıyla mal üretimi var olmadı, yani özel olarak pazar için mal üreterek kâr elde etmeyi amaç edinmiş hiçbir sistem yoktu. Dolayısıyla *sermaye birikimi*

de hiç söz konusu olmadı” (1974: 523). Silver, “kanıtlar aksi yöndedir” (1985: 107) diyerek buna açıkça tepki gösterir ve özellikle arkaik metal ticaretinde ihracat için üretimin varlığını ortaya koyan önemli kanıtlardan söz eder. Daha önemlisi, eskiçağ ekonomisinde pazar olanaklarının moti- ve ettiği yaygın bir sermaye malları yatırımının kanıtlarını sıralar.

Dolaşımdaki sermayenin üretim sürecinde doğrudan yer almayan bölümü de dahil olmak üzere, insani ve maddi sermaye birikiminin kanıtları boldur: bunlar antrepolar, belli amaçlar için yetiştirilmiş yük hayvanları, deniz yolları ve belirli amaçlar için yapılmış yük gemileri (ve sabit sermaye) zanaatçılar ve tarımcılar için aletler, suyu yüksek düzeylere çıkarmak için makineler, sulama kanalları, metalurji tesisleri, şarap, yağ, dokuma ve seramik üreten sanayi tesisleri, teraslama ve toprağın kalitesini yükseltmeyi ve verimi artırmayı amaçlayan diğer rehabilitasyon çalışmaları, uzmanlaşmış hayvancılık, ağaç dikimi ve bağcılıkta önemli yatırımlar.

(1985: 163)

Silver, Polanyi ve diğerlerinin görüşlerine yönelttiği bu eleştiriyi şöyle tamamlar:

Görelî olarak yüksek düzeydeki haberleşme, ulaştırma ve sözleşme maliyetleri, eskiçağ Yakındoğusunda mallar ve üretim faktörleri için dikkate alınabilir nitelikte pazarların ortaya çıkmasını engellemedi. Ticaret, mesleki uzmanlaşma, sunum ve istemce belirlenen fiyatlar, maddi ve insani sermaye yatırımı ve diğer “modern” olguların varlığına ilişkin dolaysız kanıtlar, zaman ve mekân bakımından dağınık, ama yine de bol miktardadır. Tarımda ve sulama kanallarının onarımı gibi işlerde mevsimlik olarak kullanıma hazır büyük bir emek gücünün varlığı, önemli bir ekonomik fark-

lilaşmayı ve işbölümünü açığa vurmaktadır. Aynı zamanda Sümer'de, Firavunlar Mısır'ında ve Güney Babil'de, yeni ticari fırsatlardan yararlanmak amacıyla gerçekleştirilen büyük değişimler de, ticaretin önemini gösteren dolaylı kanıtlardır.

(1985: 165)

Benzer şekilde, Philip Kohl'un öne sürdüğüne göre, "Farber'ın Eski Babilonya döneminde fiyatlar konusundaki ayrıntılı çalışması arpa, yağ, toprak ve köle gibi temel malların görelî fiyatlarında uzun dönemli ve paralel dalgalanmaların oluştuğunu ortaya koymuştur; bu çalışma, Abieshuh'un hükümdarlığı döneminde (MÖ erken onyedinci yüzyıl) fiyatlarda ve ücretlerde keskin yükselişlerin gerçekleştiğini göstermektedir" (1989: 226). Kohl'un görüşlerini yorumlayan Joan Oates şunları belirtiyor:

Yakın geçmişte yapılan çalışmalar, Yakındoğ'u'da yazılı tarihin erken dönemlerinde birbirinden uzak noktalar arasındaki ticarete ilişkin giderek çoğalan verilerin yorumlanmasında (örneğin Polanyi'nin görüşleri gibi), bu tür görüşlerin yetersizliğini daha da belirginleştirmektedir. Gerçekten de çivi yazısı araştırmaları, daha MÖ üçüncü binyılın ortalarına (Sargon öncesine) ait belgelerde kâr motifinin var olduğunu ortaya koyuyor; öte yandan bunun hemen ardından gelen Sargon dönemine ait metinler de, bu tarihlerde gerçek bir mal piyasasının var olduğu görüşünü açıkça desteklemektedir. Son zamanlarda yapılan analizler, ticaret ve üretim arasındaki karşılıklı bağımlılıkla birlikte girişimcilik etkinliklerinin önemini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Kohl'un makalesindeki aşağıda dayanacağımız başlıca savlar yeni olmamakla birlikte, zekicedir ve katkısı sevindiricidir.

(1978: 408)

DÜNYA SİSTEMİNDE BİRİKİM VE HEGEMONYA ÇEVİRİMLERİNE İLİŞKİN KANITLARIN TARİHSEL DEĞERLENDİRMESİ

Görüldüğü gibi, eskiçağdaki sermaye birikimi sürecini incelemek için çok sayıda neden var. Aynı şey, olası birikim ve hegemonya çevrimleri ve bunların birbiriyle karşılıklı ilişkisi için de geçerli. Sorun, yaklaşımımızın tarihin hangi dönemi için uygulanabilir olduğu konusunda ortaya çıkıyor. Bu sorunu çözmek için Frank'ın, Fairbank'ın ikinci kuralı dediği, keyfi ve geleneksel yanlış başlangıçlardan kaçınmaya yardımcı olan ilkeyi temel alıyoruz. “Kural şu olsa gerek: Eğer dönem ortasını araştırmak istiyorsanız,... dönemin sonundan başlayın ve bırakın sorunlar sizi geçmişe götürsün. Asla başından başlamayı denemeyin. Tarihsel araştırma geriye doğru ilerler, ileriye doğru değil” (1990a: 162-4). Tarihsel araştırmanın ne kadar geriye götürülebileceği, ancak zaman ve titiz bir çaba harcanarak ortaya çıkarılabilir. Ama tarihin kendisi, zaman boyunca ileriye doğru geliştiğine göre, bizim tarihi olguları sergilememiz de bu doğrultuda olmalıdır. Bununla birlikte, sırf kolaylık olsun diye tarihsel öykümüze MÖ üçüncü binyıldan başlıyoruz. Fakat böyle bir tarihsel değerlendirme, uzman olmayan kişilerin araştırmalarından ve öneri niteliğindeki hazırlık çabalarından öte bir şey olamaz. Kuşkusuz, çeşitli dönemler ve bölgeler üzerinde uzmanlaşmış kişiler, bizim bazı tarihlemelerimizi, çalışmaya dahil ettiğimiz ve etmediğimiz unsurları hatalı bulabileceklerdir. Umuyoruz ki, bulurlar ve böylece bazı sorularımızı, hatta “kesin” olduğunu varsaydığımız bazı çıkarsamaları yeniden formüleştirmemize yardımcı olurlar.

Daha önce yaptığımız çalışmalarda, dünya sisteminin kökenlerini, geçici olarak Mezopotamya ile Mısır'ın MÖ üçüncü binyılda bulunduğu kavşaktaki birbirleriyle karşılıklı olarak bağlantılı hegemonyalara kadar geriye götürmüştük. Bunlar, geleneksel olarak gelişmeleri sadece içsel unsurlar tarafından belirlenen kendine yeterli sistemler olarak görülmektedir. Ancak,

MÖ 3000 dolayındaki kısa bir dönem içinde, batıda Nil ve Egeden doğuda Orta Asya'ya kadar uzanan bir alan boyunca, belirgin şekilde gelişkin, karmaşık sistemler ortaya çıktı. Bu bölgesel gelişmelerin gevşek şekilde bütünleşmiş, kısmen iç ve dış güçler arasındaki karşılıklı etki-tepki ilişkisine bağlanabilecek bir dizi değişikliği yansıtmaları olasıdır. Bu bakımdan, bu bölgesel gelişmelerin olası sonuçlarından biri, “ilkel sermaye birikimi”nin oluşması ve böyle bir dizi değişiklikte rol oynaması olabilir. Böyle bir çıkarsama, bir ölçüde, bu dönemdeki “pazar güçleri”ni de içermelidir... Geç dördüncü binyıl ve üçüncü binyıl arasında, zayıf, büyük ölçüde yalıtılmış “pazar düzenekleri” bu sistemin ortaya çıktığı farklı bölgelerde değişik sürelerle işlev görmüş olabilir.

(Marfoe 1987: 25, 30, 34)

Gerçekten, Sargon öncesi Mezopotamya'da daha sonra oluşan devletler sisteminin de, aslında Mari, Ebla, Elam, Lagas, Ur, Nippur, Kish, Uruk ve Akad gibi önemli yerel hegemonik kentleri içeren, karşılıklı olarak bağlantılı bir hegemonyalar tablosu oluşturduğu ileri sürülebilir. Akad İmparatorluğu, bu birbiriyle bağlantılı hegemonyalar arasında gelişen hegemonya-rekabet sürecinin ürünüydü. Sümer'de toplam tarımsal ürün, MÖ 2400-1700 arasındaki

uzun bir dönem boyunca azaldı ve (belki bunun sonucunda?) nüfus da MÖ 1900'den sonra geriledi. Daha sonra, İndüs Vadisi'ndeki komşu Harappa Uygarlığı, güçlü olduğu dönemde, Akad Mezopotamyasıyla ticaret alanında ve diğer alanlarda sürekli ilişki kurduktan sonra MÖ 1500'de tümüyle silinip yok oldu. Öte yanda Mısır, MÖ 2550'den 1950'ye kadar süren “belalı bir dönem” yaşadı; taşkınların yetersizliği, açlık, siyasal bölünme ve yabancı akınları... Bu olayların birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu bilmiyoruz ve belki hiç bilemeyeceğiz. Ancak Kohl'un önerisine göre, “çaresizliği kabul etmiyorsak, devam etmenin tek yolu”, önce Orta Asya'nın güneyini, İndüs Vadisi'ndeki Harappa Uygarlığını, İran ve Anadolu yaylalarını, bunların arasında yer alan Mezopotamya'yı ve Mısır'ı içeren ve “Bronzçağında bölgeler arasında bir tür düzenli alışveriş sahne olan alanı bütünüyle çözümleme kapsamına almaktır” (1989: 232). Bu bölgeler arasında yürütülen “kâr motifli ticaret, herhangi bir devletin politik sınırlarının çok ötesine taşmış ve [bunların tümünü] tek bir dünya sistemine bağlamıştır” (1989: 227).

Üçüncü binyılın ortalarında dış ticaret, mamul lüks malları, hammaddeleri ve temel malları içeren aşırı derecede karmaşık bir süreçti ve olasılıkla hem devlet görevlileri hem de özel girişimciler tarafından yürütülüyordu... Bu, kesinlikle gösteriyor ki, Güneybatı Asya'daki gelişmeler alüvyon ovalarıyla sınırlı değildi ve aralarında uzak mesafeler bulunan topluluklar karmaşık, iyi örgütlenmiş alışveriş ağlarıyla birbirlerine bağlanmışlardı.

(Kohl 1978: 466)

A ve B Evreleri, MÖ 3000-2000?

Bununla birlikte, “ilk dolaysız politik kontrol girişimleri öncesinde mamul ürün ve hammadde dış ticaretinin en

yüksek düzeyine ulaştığı dönem uzun sürmedi” (Kohl 1978: 473). Kohl, Oppenheim'dan yaptığı alıntıyla Mezopotamyalı Sümerler için “temasın sıklığı ve yoğunluğunun üçüncü binyılda doruğa ulaştığını” vurgular (465-6).

Bundan sonra Orta Asya, Belucistan, Güneydoğu İran ve İndüs vadisinden... İran yaylası boyunca çeşitli yerlerden Körfez bölgesinden (özellikle Umman yarımadasından), Mezopotamya, Anadolu yaylası ve Kafkasya'dan sağlanan arkeolojik kanıtlara göre; Güney ve Orta İran'da ön Elam “hegemonyası”nın çöküşüyle birlikte, üçüncü binyılın birinci yarısında Ortadoğu genelinde “uluslararası” ilişkiler değişti. Ama geç üçüncü binyılda ve erken ikinci binyılda, Akad devletinin çökmesi ve onu izleyen yüksek düzeyde merkezileşmiş III. Ur hanedanının yükselişi ve çöküşüyle birlikte, uluslararası ilişkilerde ne olup bittiği belirsizdir. Dales (1976), Hint-İran sınır bölgeleri boyunca (kent aşaması denilen dönemde) önkent yerleşimlerinin çöküşünü uzak mesafe kara ticaretinin durmasıyla, Mezopotamya ve İndüs Vadisi arasında doğrudan deniz ticaretinin başlamasıyla açıklar. Teorisi sadece kanıtlanmamış bir önerme niteliğindedir, ama yine de ciddi olarak dikkate alınmaya değer.

(Kohl 1984: 242)

Kaynak alanları üzerindeki denetimin ele geçirilmesi için yürütülen rekabet, ticaretin örgütlenmesinin doğası gereğiydi. Dolayısıyla, dünya sisteminin en eski dönemlerinden bu yana her gücün rakiplerini ikinci plana itme ve böylece kendi hâkimiyetini kurma çabalarıyla ortaya konulan bir çekişme vardır (Childe 1942: 102, Gills ve Frank yukarıda 3. Bölüm). Ticaretin örgütlenmesi ve bu amaçla yürütülen hegemonik çekişmenin sonuçları, ekonomik büyümeyle çatışabilir ve büyümeyi engelleyebilir. Çok yoğun çekişme, bütün taraflar için tüketici ve ekonomik olarak yıkıcı olabilir. Bir hegemonun aşırı derecede hâkimiyeti ti-

carette artış sağlasa da, ticaretten sağlanan kazançlar sistemin üyeleri arasında çok orantısız biçimde dağılıyor olabilir. Başka deyişle, diğerleri kaynaklardan yoksun bırakılmışken hegemon asalakça hüküm sürebilir. Childe, birikimin örgütlenmesinin kendi içinde çelişkili olduğunu kabul eder.

Childe'in teorisine göre, “satın alma gücünün aşırı derecede yoğunlaşması, erken Bronz Çağı ekonomisindeki kentlerin iç dinamikleriyle büyümesini engellemiş olabilir-se de... kent ekonomisi, dışsal olarak büyümeye zorlanmış olmalıydı ve gerçekten böyle büyümüştü” (1942: 139). Childe, merkez-çevre ilişkilerinin, çevrenin merkeze artı aktarma konusunda ikna edilmesi gerektiği için geliştirildiğini belirtir. Ticari ilişkilerde merkezin görevi, “hammadde sahiplerini, ellerindeki hammaddeyi mamul ürünlerle değiştirmeye ikna etmektir” (1942: 140). Childe'a göre, bu ticaret başından beri merkezdeki seçkinlerle çevredeki seçkinler arasında süren politik bir ticaretti.

Childe, Akadlı Sargon yönetimindeki ilk dünya sistemi imparatorluğunun kuruluşu konusunda hayranlık uyandıran bir ekonomik açıklama getirir. Önce Sargon'un tüm önemli fetihlerinin temelinde yatan ekonomik gerekçeleri ortaya koyar; “Sedir ormanına (Lübnan) ve Gümüş Dağı'na (Toroslar) ulaşmak” ve Meluk, Magan (Umman bakır yatakları) ve Dilmun (Bahreyn?) gemilerinin “Agade önündeki rıhtımda demir atmalarını” sağlamak... Sargon'un oğlu ekonomik emperyalizm projesini “Gümüş madenlerine kadar uzanan bir alanı” ele geçirene dek sürdürdü ve “Alçak Deniz [Lut Gölü] dağlarından taşları alıp götürdü” (1942: 142-3). Onun torunu Naram Sin, Ebla'nın gücünü yıkarak Suriye'den Akdeniz'e çıktı. Childe, onun bol miktarda ganimet ele geçirmesi ve bunu başkenti süslemek ve ordulara ödeme yapmak için kullanması sonucunda “ele

geçirilen hazinelerde birikmiş zenginliğin zorla dağıtıldığını” ve böylece “Mezopotamya’da satın alma gücünün yaygınlaştığını” iddia eder. “Böylece üretim de kamçılanmış oldu... Savaş tutsakları, hizmet sektöründe işgücü arzını şişirdi... Tacirler kâr edebildiler... Orta sınıf emperyalizmden yarar sağladı. Para ekonomisi yaygınlaştı” (1942: 143).

Merkezin böyle bir ekonomik emperyalizm uygulayabilmesi, üstün metal silahlar, işbölümü, siyasal ve ticari örgütlenmesi sayesinde mümkün oldu. [Ekonomik emperyalizm], en azından, askeri savunma kapasitesini koruması ayrıca ekonomik ve politik organizasyon alanında merkezle yarışması, hatta merkezi aşması için yenilik yapması yönünde hinterlandlar ve çevreler üzerinde sürekli ve sistemli baskı yarattı. Böylece dünya sisteminin yayıldığı ülkeler çoğaldı. Childe’in bu konudaki açıklaması şöyle:

Özgün çekirdeklerde yer alan şu veya bu etkinliğin sonucu olarak yeni odaklar çevresinde yeni kentler, yeni uygarlık merkezleri doğdu; bu merkezlerin ötesindeki barbarlar, neolitik kendine yeterliliği terk ettiler ve kuşkusuz, her Bronz-çağı kenti veya kasabası, sadece yansıttığı ışıkla da olsa, durmadan genişleyen bir hinterlandı aydınlatan yeni bir talep merkezi oldu.

(1942: 144)

O sıralarda dünya ekonomisi, barbar Avrupa’nın yanı sıra Batı Asya’yı, Orta Asya’yı, hatta Hindistan’ı, olasılıkla da Çin’i kapsıyordu. Kent sayısındaki artış dünya ekonomisinin bu dönemdeki genişlemesinin kanıtı olarak gösterilebilir. Ancak bu eşzamanlı güçlenme dönemi, o sırada dünya sistemindeki lojistik bağlantıların ana düğüm noktası olan Levant ve Suriye konusundaki Hitit-Mısır rekabetinde doruğuna ulaştı.

Uygarlıklar kuşağına, çevresindeki her noktadan defa-

larca giren İç Asya kaynaklı istila dalgaları bize, dünya sistemi tarihinin arkaik döneme kadar uzanan erken dönemlerindeki olası çevrimlere ilişkin ipucu sağlayabilir. Childe, MÖ 2300'ün hemen sonrasında, Akad hegemonyasının, Mısır'ın ve İndüs'ün görkemli devlet yapısının ve bunların hâkimiyetindeki ekonomik sistemlerin “çözüldüğünü” iddia eder. Refah dönemini Guti işgalcilerinin Mezopotamya'da hüküm sürdükleri “karanlık çağlar” izledi. Childe'in dediğine göre bu, “imparatorluk tekelleri”nin yıkıldığı ve “hazinelerde yığılmış zenginlik birikiminin vahşice yağmalanarak yeniden dolaşıma sokulduğu veya düpedüz yok edildiği, büyük ailelerin dağıtıldığı” bir dönemdi (1942: 151). Mısır'da da Eski Krallığın merkezi devlet iktidarının çöküşü, erkin dağılmasına ve onunla birlikte ekonomik kaosa ve daralmaya yol açtı. Ama bunlar toptan çöküşe varmadı; ticaretle uğraşan sınıflar, ticaret ve sonunda devletler de toparlandı. Ur kenti, ekonomik toparlanmayı ve büyümeyi başarmak için geniş bir hegemonya ve “dış ticaret güvenlik sistemi” oluşturdu. Ancak imparatorluğun bu toparlanma süreci de, hinterlandtan gelen bir istila dalgasıyla damgalanan bir dönemde karanlığa gömüldü. Amoritler, Sümerli yönetici sınıfları yerlerinden ettiler. İkinci bir “karanlık çağ”a, yani bir ekonomik kargaşa ve daralma dönemine girildi.

Mısır'da ve Mezopotamya'da ortaya çıkan çevrimler arasında eşzamanlılık yoktu; tam Ur çöktüğü sırada Orta Krallık Mısır'ı yeniden merkezileştirdi ve bir ekonomik büyüme dönemine girdi. Yaklaşık iki yüzyıl sonra, Mısır Hiksoslarca yeniden dağıtıldı ve işgale boyun eğdi. Mezopotamya'da bundan sonraki toparlanma, Babil kentindeki Amorit hegemonyasıyla birlikte yürüdü; ancak bu hegemonya da Kassitlerin, Hititlerin ve Elamlıların yeni işgalleriyle devrildi ve ardından, karşılıklı bağlantı içindeki, çok

kutuplu hegemonyalar sisteminin kurulduğu yeni bir ekonomik daralma dönemi başladı.

B Evresi, MÖ 1700-1500/1400

MÖ 1700-1500/1400 döneminde dünya sistemi, karşılıklı olarak bağlantılı hegemonyaların eşanlı krizini yaşadı. Hititler ve Kassitler Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı fethederlerken; Hurriler ve Hiksoslar, Levant'ı ve Mısır'ı istila etti. Aryanlar, Harappa uygarlığının son demlerini yaşadığı İndüs'e sel gibi aktılar. Aynı tarihlerde Kuzey Çin'de savaş arabalı savaşçılardan oluşan Shang aristokrasisi kuruldu. Bu eşzamanlı parçalanan hegemonyalar dönemine kaçınılmaz olarak ekonomik karışıklıklar eşlik ediyordu. "Karanlık Çağ"ın (MÖ 1600-1347) başladığına işaret eden Silver, "Bu çağ boyunca kentsel yaşam ve özel ticaret etkinliklerine ilişkin hukuki belge sayısında belirgin bir azalma gözlenir" demektedir (1985: 161). Karanlık Çağ, 1750 dolayında Hammurabi'nin ölümünden sonra "sosyal reformların tüm kırıntılarının (veya deneyimlerinin) yok olması"yla da belirginleşir (Oppenheim ve Reiner 1977: 159).

A Evresi: Genişleme, MÖ 1400-1200

Bundan sonraki dönem ve özellikle MÖ ondördüncü-onüçüncü yüzyıllar, bir diğer ekonomik toparlanma dönemi oldu. Egemen ama birbirlerine bağımlı hegemonyalar, Anadolu'ya yerleşmiş ve Kuzey Mezopotamya'da da egemenlik kurmuş olan Hitit İmparatorluğu ile Mısır Yeni Krallık İmparatorluğu'ydü. Babil, Asur ve Mitanni de dahil olmak üzere, dönemin gelişmiş diplomasi ilişkilerinde en üst düzeyde yer almış birbirleriyle bağlantılı hegemonyaların parlaması dönemin en belirgin özelliğiydi.

Daha sonraki dünya sistemi krizi, MÖ onikinci ve onbirinci yüzyılları kapsayan ve özel önem taşıyan “karanlık çağ” sırasında “deniz halkları” dalgası ve diğer işgalcilerle geldi. Mısırlılar ve Hititler, daha önceki savaşlarında ücretli askerler kullanmışlar ve böylece hinterland savaşçılarının merkezin zenginlikleriyle ve silahlarıyla tanışmalarını sağlamışlardı. Childe şöyle diyor: “Böylece Yakındoğu'da Bronz Çağı, MÖ 1200 dolayında bir karanlık çağda son buldu. Yalnızca tek bir devlet için değil, uygar dünyanın büyük bir bölümü için de tarih kesintiye uğramış gibidir. Yazılı kaynaklar tükenir, arkeolojik belgeler az sayıdadır ve tarihlenmeleri zordur (1942: 185). Liverani'nin gözlemlediği gibi, bugüne kalabilen belge sayısının azlığı “rastlantı değildir”; (aksine) bizzat “krizin ve kriz nedeniyle yazman okullarının ve saray yönetimlerinin yok olmasının sonucudur” (1987: 71).

Bunlar olurken Yunanistan'da Miken kentini ve Levant'ı, Dorların, Aramilerin ve Fenikelilerin yeni istila dalgaları kaplamıştı. Hitit İmparatorluğu parçalandı. Babil'deki Kassit hanedanı çökerek yerini Kildanilere ve Aramilere bıraktı. Nabukadnezar'ın hükümdarlığının (MÖ 1124-1103) ardından “Mezopotamya'nın karanlık çağı” başladı. Bir yüzyıl sonra, “MÖ 1024-978 arasındaki 46 yıllık dönemde, Babil'de üç ayrı hanedandan yedi kral hüküm sürdü” (Roux 1966: 260). Mısır'da, Libyalı ücretli askerler ve Nübyeliler iktidarı ele geçirdiler. Uzaklardaki Çin'de bile Shang , yerini daha barbar olan Zhou'ya bıraktı. “Her şeye karşın uygarlığın sürekliliği (dünya sistemindeki süreklilik mi yoksa bütünüyle dünya sisteminin sürekliliği mi?) tamamen ya da evrensel çapta kesintiye uğramamıştı” (Childe 1942: 185).

Her ne kadar Mario Liverani, “ben iç etmenlerin daha önemli olduğunu düşünen bilim adamları grubundanım” diyorsa da, Bronz Çağı'nın sonunda Yakındoğu uygarlığı'nın çöküşüyle krizin epeyce yaygınlaştığını ve büyük bir alanın her yanında kabaca aynı zamanda ortaya çıktığını ayrıca kendi konusundaki bir çalışmasında da, “krizin doruk noktasında... Suriye sahilinin dış kaynaklı bir şoka uğradığının kesin olduğunu” kabul eder (1987: 69).

Kohl'un özetlediği gibi:

İlk Bronz Çağı dünya sistemleri çökmekle kalmadı, arkasında daha sonraki tarihsel gelişmelerde rol oynayan politik, ekonomik ve en geniş anlamıyla kültürel karşılıklı bağlantıları içeren karmaşık, ağ benzeri bir yapıyı miras bıraktı. (1989: 238)

Demir Çağı Eksen ve Klasik Dönemleri MÖ 1000-MS 500

MÖ yaklaşık 1000 yılında Yakındoğu yine ekonomik toparlanma dönemini yaşıyordu ve bu dönemi önemli bir ekonomik büyüme ve hegemonik güçlenme dönemi izledi. Demir Çağı yaygınlaşıyordu ve genişlemesinin ilk 500 yılında, Childe'a göre, bir önceki Bronz Çağı'nın 1500 yılı boyunca gerçekleştirilenden daha fazlası başarılmıştı (1942: 187). Dünya ekonomisinde de yeni ve daha yüksek düzeyli bir bütünleşme sağlandı. Dünya sisteminin kapsadığı alan, Avrasya'nın uçsuz bucaksız hinterlandını içine alacak şekilde, çevreye eskiye oranla daha derin boyutlarda nüfuz ederek genişledi. Ortaya çıkan, gerçekten bir Avrasya ekümeniydi.

A Evresi: Genişleme, MÖ 1000-800

Bölgede kendilerinden öce egemenlik kurmuş olan Kenanlıların yerini alan Fenike kentleri ve bunların tacir-prens

oligarşileri, MÖ yaklaşık 1000 yıllarında başlayan bu ekonomik büyüme döneminden büyük yarar sağladılar. Fenikeliler can çekişmekte olan Mikenlilerin elinden denetimi aldılar ve büyük çapta zenginleşmelerini sağlayan Ege pazarları üzerinde en azından ticari (çekirdek) hegemonya uyguladılar. Sınai üretim, finansal ve ticari güç, Suriye-Levant sahilinde yer alan ve ticari çıkarlar doğrultusunda yönetilen Sur, Sayda ve diğer Fenike kentlerinde yoğunlaşmıştı.

MÖ 1000 yılından sonraki bu dönemde, anakarada bir önceki dönemde yaşanan sistem çapındaki krizin yarattığı zayıflıktan ve kargaşadan politik olarak en fazla yararlanan yükselmekte olan Asur İmparatorluğu oldu. Asurlular Kuzey Mezopotamya'ya hükmetmeye başladılar. Ancak Asur gücü iki rakibin tehdidi altındaydı.

İhracatçı ülkeler arasındaki çekim merkezi değişmişti. Çok miktarda demir tüketmesine karşın, Asur'da demir madeni hiç yoktu; bir süre, özellikle MÖ sekizinci yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in güney kıyılarındaki ve Kafkaslar'daki maden yataklarından yararlanması komşu Urartu Krallığı tarafından engellenmişti. Asur, zorunlu olarak dikkatini [bu metali Asur'un erişemeyeceği bölgelerden elde eden] İran'a çevirdi.

(Ghurshman 1954: 88)

Sonuç olarak;

MÖ birinci binyılın ilk yarısı, insanlık tarihinde bir dönüm noktası oldu. "Dünya politikası"nın veya çağın merkezi, [güneyin alüvyon vadilerinden] çok geniş imparatorluklarıyla Sami ırkına mensup Asurlular, Asya kökenli güçlü bir krallık ve Asurluların inatçı düşmanı Urartu ve nihayet Aryanlar, yani uzun ve çetin bir mücadeleden sonra düşmanları üzerinde kazandıkları zafer ve sağladıkları ganimetlerle [beşinci yüzyıldan itibaren Akhemenid hanedanı krallarının

yönetimi altında] ilk dünya imparatorluğunu kurmuş olan İranlılar olmak üzere dünya iktidarı uğrunda mücadelenin başroldeki üç aktörünün bulunduğu daha kuzeye kaydı.

(Grushman 1954: 75)

B Evresi: MÖ 800-550

Kuzey Hindistan kentleri ve devletleri MÖ sekizinci yüzyıldan itibaren demir teknolojisinin yaygınlaşmasıyla daha da gelişti. Ama başka yerlerde sekizinci yüzyılla birlikte ekonomik büyüme yine yavaşlamış gibiydi ve yedinci yüzyılın ortasına gelindiğinde Asur, baş edebileceğinin çok ötesinde büyümüşü ve gerileme sürecindeydi. Asur İmparatorluğu yedinci yüzyılın sonlarında çöktü. Massagetler, Iskitleri Orta Asya boyunca batıya doğru sürdüler, bunlar da Kimmerleri ve Medleri Asurluların aleyhine batıya ve güneye doğru ittiler. Bu ise Babilliler, Medler ve Persler arasında bir rekabet döneminin başlamasına neden oldu. Çin'de göstermelik ve biçimsel Zhou hegemonyası yerini yeni bir rekabet dönemine girmiş olan bağımsız devletlere bıraktı.

Bu dönemde Yunan ve Fenike koloniciliğinin yaygınlaşması, bu bölgelerde yaşanan ekonomik zorlukların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Örneğin Kartaca, Asurluların, Sur'a yönelik haraç taleplerinin yarattığı gittikçe artan baskı altına girmesinden sonra MÖ 814 dolayında kurulmuştu. Sur'un ve çekirdeği oluşturan diğer Fenike kentlerinin ekonomik olarak zayıflaması bu dönemin özelliğidir. Benzer şekilde Yunan koloniciliği, yoğunlaşmakta olan rekabetin ve doymuş pazarın ortaya çıkardığı bir tabloydu. Hesiod, “çömlekçi çömlekçiyle doğramacı doğramacıyla rekabet etmekte” diye söz eder.

Uzak bölgelerin tek bir dünya sisteminde karşılıklı

ilişkiler içinde bütünleşmesi süreci tekrar yeni bir aşamaya giriyordu. Childe'ın sözleriyle: “Üyelerinin birbirlerine karşı evrensel ahlaki yükümlülükler üstlendiği, tek bir toplum şeklinde örgütlenmiş insanlık ideası, tüm üyeleri arasında malların değişimi temeli üzerine kurulu uluslararası bir ekonominin ideolojik tamamlayıcısıdır; örneğin Demir Çağ'ının ikinci evresinde fiilen ortaya çıktığı gibi... (1942: 212). Avrasya'nın her yanında yeni evrenselci dinlerin doğmasını ve yaygınlaşmasını kışkırtan şey de, belki bu daha yüksek düzeydeki yeni ekonomik ve ideolojik bütünlüktü. Bu, Karl Jaspers'in karşılıklı bağlantı ve dönüşümün Eksen Çağı dediği dönemin başlangıcıydı.

A Evresi: MÖ 550-450

Teggart (1939) MÖ altıncı yüzyılda bazı yeni ve önemli dünya dinlerinin doğuşu ve yayılışı arasında zamansal “ko-relasyon” görmüştü. Bunlar arasında Zerdüşt dini, Jainizm, Pisagorculuk, Buddhizm, Konfüçyüsçülük, Taoizm, İyonya felsefesi ve İbrani peygamberleri Hezekiel'in ve ikinci İşaya'nın ortaya çıkışları vardı. McNeill (1964: 338) dinsel hareketlerin doğuşunun, mülk sahibi sınıfların ve devlet elitinin sömürüsüne karşı korunma gibi, ortak gereksinmelerden kaynaklanan bir refleks olabileceğini ileri sürdü. Gerçekten, evrenselci dinlerin ortaya çıkışı, bir önceki dönemi de karakterize etmiş olan, yüksek düzeydeki gerçek ekonomik karşılıklı bağlantıların ve belki de ekonomik bütünleşmenin yeni bir düzeyine veya aşamasına ulaşıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

MÖ altıncı ve beşinci yüzyıllar arası bir diğer ekonomik ve politik genişleme dönemi idi. Genişlemenin itici gücü, öncelikle fabrika üretim teknikleri kullanarak ucuz, ama yüksek kaliteli ihraç mallarının kitlesel üretimini baş-

latan Aegina, Korinthos gibi Yunan kentlerinde ve İyonya kentlerinde ortaya çıkmış görünüyor. Lidya'nın zenginliği ve metal para basımını icat etmesi, söz konusu büyümenin bir başka işaretidir. Bu dönem, dünya ekonomisinin ve sisteminin Batı Asya bölgesinde daha ileri düzeyde bütünleşmiş bir politik düzeni yeniden dayatarak, bu bölgenin büyük bölümünü istikrara kavuşturan Akhemenid Pers İmparatorluğu'nun yükselişine tanıklık etti. Darius'tan Kserkes'e değin bütün Akhemenidler, topladıkları imparatorluk haracı sayesinde, dünya sisteminde en azından bölgesel bir "süperbirikim" konumu elde etmeyi başardılar. Pers İmparatorluğu, dünya sisteminin en önemli ekonomik bölgelerini bütünleştirmede ulaştığı düzey açısından Asurluları bile geride bıraktı.

Bu sıralarda, dünya ekonomisinin ağırlık merkezinde tarihi açıdan çok büyük önem taşıyan bir yer değişikliği söz konusuydu. Dünya ekonomisindeki ve sistemindeki en önemli lojistik bağlantı alanı, Suriye ve Levant'tan Orta Asya'ya kaydı. Büyük bir kent olan Baktria gibi Orta Asya kentleri ve Kuzeybatı Hindistan'ın ticaret merkezi Tak-sila üzerinde Akhemenidler tarafından oluşturulan denetim, Perslerin süperbirikiminin güçlendirilmesinde çok önemli unsurlardı. Perslerin altyapı yatırımları arasında Darius tarafından Ephesos ile Susa arasında yaptırılan 1677 mil uzunluğundaki Kral Yolu ve Babil'den (Kabil yakınındaki) Ortospan'a ulaşan yol vardı. Pers kentleri, öncelleri Asurluların kentleri gibi, kozmopolitti, orduları ise çokulusluydu.

Suriye'nin kervan ticareti açısından önem taşıyan büyük kentlerinin (Halep'in, Hama'nın, Humus'un ve özellikle Şam'ın) İpek Yolu ile taşınan malları, Arabistan'dan Esans Yolu ile gelen parfümleri ve Hindistan'dan deniz yoluyla getirilen diğer lüks ürünleri alarak gerçekten hak ettikleri ye-

re geldikleri yıllardı bu dönem. Aramiler... bu kervan ticareti merkezlerinde o denli aktif tacirlerdi ki, konuştukları dil [uluslararası -ç.n.] ticaret dili durumuna geldi.

(Franck ve Brownstone 1986: 65)

Deniz yoluyla ticaret yapan kentlerin zenginleşen birikimci sınıfları, bu dönemde birçok önemli bilimsel buluşla birlikte, alfabenin ve para basmanın icadı için uygun koşulların oluşmasına da katkıda bulundular. Metal para basma ve bu kentler arasında ucuz deniz ulaşımı yoluyla yapılan mamul ürün ticaretinin yaygınlaşması, pazar için kitle tüketim malları imalatının başka yerlere göre daha fazla yaygınlaşmasını sağladı. En ucuz emek formu olan köle emeğini kullanan sermaye sahibinin denetimi altında, büyük işliklerde ihracat için yapılan üretim de giderek arttı. Pers İmparatorluğu'nun ekonomisi daha ileri düzeyde merkezileşmişti ve imparatorluk gücünü elde tutan devlet tarafından yapılan birikim, bir bütün olarak ekonominin üzerinde ağır bir yük oluşturunuyordu.

Pers İmparatorluğu'nda zenginlik, giderek artan oranda soyluların büyük mülklerinde yığılıyordu; pazardan satın alma yoluyla yapılan kitle tüketimi ise sınırlıydı. İmparatorluk ekonomilerinde kişisel borçlar arttı, gerçek ücretlerdeki düşüş MÖ dördüncü yüzyılda katlanılması olanaksız boyutlara ulaştı. Pers İmparatorluğu, Sard, İyonya ve Fenike kentleri gibi, "batı"sındaki zengin kentleri ve bunların parasal ekonomilerini kullanarak bu yükün altından kalkmaya çalıştı; ama Persler fetihlerini tamamlayamadılar. Batıdaki Yunanlılara boyun eğdirmek amacıyla tekrar tekrar giriştikleri denemelerde Sidon ve Sur'daki Fenike filolarını kullandılar. Yunanistan ile Pers İmparatorluğu arasındaki mücadelenin, aynı zamanda Yunanistan ile Fenike arasında ticari bir savaş olduğu çoğu kez gözden kaç-

mıştır. Örneğin, Atina donanması MÖ 480'de Salamis'te Fenike-Pers donanmasını ezdiği zaman, Atina hemen Çanakkale Boğazı'nı denetimi altına aldı ve kendisi için yamsal önem taşıyan Karadeniz'deki buğday ticaretini yeniden başlattı.

Bununla birlikte, Pers hegemonyasının Atina ile karşılıklı bağlantı içinde olduğu da açıktır. Ayrıca batıdaki Yunan bölgeleri, bir savaşçı fazlası yaratarak doğuya ücretli asker ihraç etmiştir. Batıda köle emeğinin yaygınlığı, iç talebin büyümesini engelleyici bir rol oynamakla birlikte doğu yönünde dış büyümeyi uyarıcı etki yapmıştır. Geoffrey de Ste Croix, Atina'nın doğal dış politikasını, "olağanüstü ölçekte bir buğday ithalatçısı olarak benzersiz konumu nedeniyle" doğudan "ülkeye ikmal sağlayan yolları güvence altına almak amacıyla, bir 'deniz emperyalizmi' politikasına yönelmesi" olarak açıklar (1981: 292-3).

B Evresi: MÖ 450-350

Beşinci yüzyıldaki imparatorluk döneminden en çok Atina yararlandı. Ama deniz gücünü yaşatmak için gerekli geliri sağlamakta başarısız olunca geriledi. MÖ 450'den itibaren Atina İmparatorluğu'nda yaygın ayaklanmalar patlak verdi. Ancak de Ste Croix'nın savunduğu gibi, Atina tarafından temsil edilen Yunan demokrasisi hemen "yok olup gitmedi". Yunan demokrasisi, "Yunanlı mülk sahibi sınıfların, Makedonyalıların ve Romalıların ortak çabalarıyla bilinçli olarak ortadan kaldırıldı" (1981: 293). Rostovtzeff'in ileri sürdüğüne göre (1941), beşinci yüzyılın sonlarından itibaren kentlerin zayıflaması esas olarak sanayinin çevrede yaygınlaşması ve bu nedenle ortaya çıkan ithal ikamesine bağlı olarak Yunan ihraç malları pazarının daralmasının bir sonucu olarak açıklanabilir. Ancak de Ste Croix, bu

açıklamayı sorgular ve yanıtın bu dönemdeki sınıf mücadelelerinde bulunabileceğini öne sürer. Başka bir deyişle, “zengin sınıfın, azalmış olan artı'dan beşinci yüzyılın sonlarına göre daha fazla pay alabilmesi, dördüncü yüzyılda bir bütün olarak Yunanistan'ın beşinci yüzyıla göre pek o kadar da yoksullaşmadığını gösterir” (1981: 294-5). Geofrey de Ste Croix, dördüncü yüzyılda artmakta olan Yunanlı ücretli asker ihracını, bunların, yaşamlarını yurtiçinde sürdürmeyecek kadar yoksullaşmalarının kanıtı olarak gösterir. Yunanistan'daki bu krizin, “dördüncü yüzyılda Gorgias ve Lysias, en son olarak da Sokrates tarafından ısrarla öne sürülen kesin çözümü, Asya'daki barbarlardan yoksullaşan bu insanlara ve ihtiyaç içindeki diğer Yunanlılara rahat bir yaşam sağlamaya yetecek kadar toprak koparmak için Pers İmparatorluğu'na karşı büyük bir sefer düzenlemektir” (1981: 295). Bunun sonucu, Pers-Yunan savaşları oldu. Bu savaşlar, Doğu Akdeniz'de gelecekte gerçekleşecek hegemonik bir geçişin işaretlerini verdi.

Helenistik ekonomideki krizin ve sınıf mücadelelerinin gerçek anlamda çözümü çabaları, Pers ülkesinin fethiyle sonuçlanan bir yola girdi; ki bu da, Perslerle arasındaki sıkı bağlantıların bir başka kanıtıdır. MÖ dördüncü yüzyılda Batı, kentlerdeki sınıf çatışmalarıyla, borçların silinmesi ve toprağın yeniden dağıtılması yönündeki halk talepleriyle çalkalandı. Bunlar, sınıfsal çekişmelerin hızlanmasına yol açan belirgin bir ekonomik daralmanın veya yavaşlayan büyümenin belirtileriydi. Rostovtzeff, dördüncü yüzyılı proleterleşmenin, topraksızlığın, işsizliğin ve besin yetersizliğinin yoğunlaşmasıyla damgalanan bir yüzyıl olarak tanımlar. Bu yüzyılın en belirgin olayları, mamul mal pazarının daralması ve “özgür” küçük üreticilerin mahvolmalarıydı. Zenginlik, tacir sınıfın ve toprak sahipleri sınıfının elinde aşırı derecede yoğunlaşmıştı. Livy, Ital-

ya'da MÖ 490, 477, 456, 453, 440 ve 392 yıllarında yaşanan bir dizi kıtlık olayından söz eder. Keltler İtalya'yı işgal ettiler ve Roma'yı yağmaladılar: Bir yandan da Küçük Asya'da Galatya Krallığını kurdular. Peloponnesos Savaşları, MÖ 400 dolayında Mısır'ın Perslere karşı başarılı isyanı ve İndüs'ün yaklaşık MÖ 380'de Pers İmparatorluğu'ndan kopması, bu dönemdeki hegemonik parçalanmanın kanıtlarını oluşturur.

Bu döneme ve dönemin savaşlarına, sadece sonradan ve gerçeğe aykırı biçimde, “Batılı” olarak nitelendirilen Yunanlıların gözüyle bakmamız öğretildi bizlere. Bernal (1987) ve Amin (1989), yakın geçmişte bu Avrupamerkezcî perspektifi haklı olarak eleştirdiler. Tarihsel açıdan Yunanistan, kesinlikle, Batı Asya'nın çevresel (ya da yarıçevresel?) bir uzantısıydı; ayrıca bu dönemde Yunanlılar doğuya, sistemin o zaman Pers ülkesinde bulunan hegemonik merkezine yönelmişlerdi. Pers işgaline karşı Atina ve Delos Birliği'nin, Laurion'un gümüş madenlerinden sağladıkları geliri ve ticaret kentlerinin hazinelerini kullanarak gösterdikleri “kahramanca” direniş, hegemonik geçiş sürecinin bir parçası ve Yunan kentlerinin Makedonya hegemonyası altında birleştirilmesinden sonra gerçekleşen hegemonik değişikliğin başlangıcı niteliğindeydi. Kriz, Makedonya monarşisi yönetiminde Yunanistan'ın “Şarklılaştırılması”, demokrasinin yenilgiye uğratılması ve bunun ardından Helenistik yönetici sınıfların daha önce Pers İmparatorluğu'nun elinde olan ülkelere yayılması için ortam hazırladı. Büyük İskender, Fenikeli ekonomik rakibi Sur'u yakıp yıktı ve bölgeyi Yunan hakimiyeti altına aldı. Böylece büyük Pers İmparatorluğu, “Batı”daki (yarı) çevrenin meydan okumasıyla yıkıldı. Bu şekilde, Batı'nın ekonomik ve sosyal krizi, Doğu'nun zapt edilmesiyle geçici bir çözüme kavuştu.

Bundan sonraki genişleme aşamasında Pers İmparatorluğu'nun toprakları, Büyük Iskender tarafından yeniden fethedildi. Bu fetih hareketinin, İndüs'ün Hint kentlerini ve Batı Akdeniz'in Roma ve Kartaca bölgelerini içine alacak daha da büyük hegemonik bir projenin prelüdü olması amaçlanıyordu. Bu planın mantığı, [fethedilen -ç.n.] Pers İmparatorluğu'nu, Batı'daki ekonomik bölgeleri kapsayarak, dünya sisteminde her şeyi kuşatan süper-bölgesel hegemonik birlik altında birleştirecek şekilde daha da genişletmekti. Büyük Iskender'in, Orta Avrasya'ya ve Baktria'ya ve özellikle Kuzeybatı Hindistan'a düzenlediği seferler, bu bölge üzerindeki denetimin önemini göstermektedir. Iskender, gelecekte oluşturmayı düşlediği bölgelerüstü süperbirikime temel olmak üzere, bölgelerüstü süperhegemonik bir iktidar kurmaya çalıştı. Ne var ki, Iskender'in siyasi projesi MÖ 323'te onunla birlikte öldü ve ardından imparatorluğu, farklı çıkar gruplar tarafından parçalanarak üç politik bölgeye bölündü. Her şeye karşın bunlar arasındaki altyapı bağlantılarının çoğu korundu ve güçlendirildi; böylece, ekonomik büyüme de sürdürüldü. Bu arada bazı hegemonyalar yeniden güçlendi. Helenistik nüfuz alanlarında sınıfsal çelişkileri gidermek ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak için polis [Yunan kent devleti -ç.n.] ve şark despotizmi karışımı bir yönetim kuruldu. Yunan bilimi, verimliliğin artırılması amacıyla daha önce görülmemiş ölçüde kullanıldı.

Çin'de, ekonomik genişleme ve yeni yönetim ve üretim tekniklerinin uygulanmasıyla birlikte yürüyen rekabet süreci, MÖ üçüncü yüzyılda Qin Hanedanı hegemonyasının güçlenmesiyle doruğuna ulaştı. Ayrıca, Çin ile Hindistan arasındaki ticari ilişkiler bu dönemde yoğunlaştı.

MÖ dördüncü yüzyılın sonlarıyla üçüncü yüzyıl Kuzey Hindistan'da da bir hegemonik güçlenme dönemi oldu. Mauryanların yükselişi MÖ dördüncü yüzyılda başladı. Ne var ki, uçsuz bucaksız toprakları elinde tutan Maurya İmparatorluğu, Kuzey Hindistan ve Ganj havzasındaki hegemonyasını, ancak MÖ üçüncü yüzyılda, Iskender'in yenilgisinden sonra sağlamlaştırabildi... Mauryanlar İndüs'ün de-netimini Selevkos Nikator'un elinden aldılar, kilit konumdaki ticaret kenti Taksila'nın kontrolünü ele geçirdiler ve nüfuz alanlarını Orta Asya'da Bactria sınırlarına kadar genişlettiler. Mauryanlar, Ganj Nehri kıyısındaki stratejik kent Pataliputra'dan, kuzeybatı yönünde Taksila kenti yakınlarına kadar uzanan 2600 mil uzunluğundaki Büyük Ana Yolu yaptılar. Devlet yol, işaret direkleri, askeri karakol, su kuyusu, geçit, gemi yapımı gibi altyapı yatırımlarını sürdürdü, tacirler ve diğer yolcular için barınaklar inşa edildi.

B Evresi: MÖ 250/200-100/50

Ne var ki, Maurya İmparatorluğu ikinci yüzyılın başlarında çöktü. Sonra Orta Avrasya'nın batısının denetimi, Maurya ve Selevkos hegemonyasından, bağımsız bir devlet olan Baktria Krallığına geçti. Baktria, Taksila, Antioch (Antakya) ve Aleksandria (Iskenderiye) bölgelerini içeren ekonomik alışveriş bölgesinin merkezinde bulunuyordu. Aşağıda inceleyeceğimiz gibi, Orta Asya'nın doğusunda ve Çin'de, MÖ 200 dolayından itibaren Çinli Xiongnu ve Yuezhi arasındaki toprak ve nüfuz mücadelelerinin etkileri, Orta Asya'nın batısında da derhal hissedilecekti. Bununla birlikte, bu dönemde Han Hanedanlığı'nın yönetimi altındaki Çin'in, bir hegemonik güçlenme ve ekonomik büyüme dönemi yaşadığını, bu nedenle batısındaki bölgelerde

yaşanan ekonomik B evresiyle eşzamanlı olmadığını da belirtmeliyiz.

Akdeniz bölgesinde de MÖ ikinci yüzyıla yine kriz işaretleri, daralma ve pazarın genişlemesinde yavaşlama olayları damgasını vurdu. İkinci yüzyıl Mısır'da aşırı vergilendirme, yönetimde yozlaşma, artan borçlar, kargaşa ve haydutluk gibi ekonomik zayıflamanın tüm belirtileriyle karakterize ediliyordu. Rosetta taşında, bu dönem, “vergilerin baskısı, ödenemeyen borçların hızla birikmesi, buna bağlı olarak el koymalar, kamu ve özel kesimden suçlularla ve borçlularla dolan hapishaneler, ülkenin her yanında soygunlarla geçinen serseriler ve yaşamın tüm alanlarında uygulanan baskılar” ile tanımlanır (Childe 1942: 254). Yunanistan'da ve İtalya'da özgür köylüler, toprak sahibi kapitalistlerin zenginleşmesi pahasına yoksullaşıyordu. Fiyatlar ücretlerden daha hızlı artıyordu. Helenistik hegemonyadaki sınıf mücadeleleri ve bunlarla bağlantı halindeki bir hegemonya olan Roma'nın gücü, birbirini karşılıklı olarak etkiledi. Roma'nın kendi içindeki sınıf mücadeleleri, emperyalizm aracılığıyla ve barbar Batı Avrupa pazarının genişletilmesiyle yatıştırıldı. Attika, Makedonya, Delos, Sicilya, Pergamon (Bergama) ve İtalya'da yaygın köle ayaklanmaları yükseldi. Roma oligarşisinin, İtalya'daki kargaşayı bastırarak, Gracchi'nin toprak reformunu bir yana itecek ve gerilemekte olan Doğu'daki Helenistik devletlerin politik işlerine karışacak kadar güçlü olduğu kanıtlandı. Roma politik gücünün mantığı, aşağı sınıfların acımasızca ezilmesini, imparatorluk gücünün ve monarşik iktidarın merkezileştirilmesini içeren bir diğer “Şarkılaşdırma” çözümüne doğru kaydı. Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle yaygınlaşan köle emeği kullanımı, bilimsel yöntemlerle emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin geliştirilmesinin getireceği verimlilik artışlarına ek bir engel oluşturdu.

İşte bu B evresi krizinin sonunda ve bu krizin içinden Roma, dünya sisteminin bu kesiminde hâkim güç olarak doğdu, ama kesinlikle tek egemen güç olamadı. Geoffrey de Ste Croix'ya göre (1981: 328) artı sömürüsü için “apaçık ve doymak bilmez bir hırs” Roma yayılmacılığının en güçlü dürtüsüydü. Bu bakış açısından Roma yönetiminin amacı, sömürü oranını yükseltmek ve sermaye birikiminin Roma oligarşisinin elinde toplanmasını sağlamaktı. Roma yönetimi, bizzat Roma devletinin değil, Roma'ya hizmet eden özel Roma yurttaşlarının görkemli biçimde zenginleşmesini sağladı. MÖ ikinci ve birinci yüzyıllarda Roma, hâkimiyeti altına aldığı yeni bölgeleri asalakça sömürdü. İmparatorluğun her yanından akıtılan servetle finanse edilen iç savaşlar, Julius Caesar tarafından gerçekleştirilen ve Octavius tarafından güçlendirilen, tam olarak merkezileşmiş bürokratik bir imparatorluğun oluşturulmasıyla sonuçlandı.

A Evresi: MÖ 100/50-MS 150/200

MÖ birinci yüzyılın sonları ile MS birinci ve ikinci yüzyıllar yine hızlı ekonomik genişleme, uluslararası ticarette, politik ilişkilerde ve aynı zamanda hegemonyalar arası rekabetlerde yoğunlaşma dönemi oldu. Roma İmparatorluğu bir iç (hegemonik) barış, ekonomik refah ve büyüme dönemine girdi. MS birinci yüzyıla gelindiğinde, tüm dünya sistemi Akdeniz havzasında Roma'dan, Mezopotamya'da Part ülkesine ve Pers ülkesine, Orta Asya'da Kushan'a ve Çin'de Han'a değin uzanan, birbirleriyle karşılıklı bağlantı içindeki hegemonyalardan oluşan kesintisiz bir kuşak boyunca politik olarak örgütlenmişti. Sadece Kuzey Hindistan tek bir hegemonik devlet yönetimi altında değildi, ama Kushan ticari nüfuzu Ganj ovasının içlerine kadar yayılmıştı. Hintliler Güneydoğu Asya'daki “Uzak Hindistan” a yayıldılar.

Miladi yılların başlarında Güneydoğu Asya'daki Hint ticaret etkinliklerinin yoğunlaşmasının nedenleri konusunda yapılan açıklamalar arasında, belki de en inandırıcısı George Coedes tarafından geliştirilmiş olanıdır (1964: 44-49). Kendisi, Hindistan'ın ticari çıkarlarına yeni bir yön verilmesini, "Akdeniz'deki ve Orta Asya'daki politik koşulların değişmesi sonucunda" Hindistan'da altın açığının oluşmasına ve Hintlilerin Güneydoğu Asya'da altın arayarak bu açığı kapatmaya çalışmalarına bağlamaktadır.

(Wheatley 1975: 232-3)

Bu dönem ve bir bütün olarak Afro-Avrasya ekümeni için Hodgson şunları yazar:

Ticaret etkinlikleri yaygınlaşmış ve sanayi teşvik edilmişti; örneğin Çin'den ipek ithal ediliyor ve İmparatorluk dahilinde işleniyordu. Kentlerin refah düzeyi yükseldi ve önemi arttı; Sasani monarkları (226'dan sonra) kent kurucuları ve ticaretin koruyucuları olarak dikkat çektiler. Ticari gelişme, kısmen Afro-Avrasya ekümeninin her yanında ticari sistemin işleyişinin görülmemiş ölçüde hızlanmasının sonucu olarak ortaya çıktı. Çin ile Hindistan-Akdeniz bölgeleri arasında deniz yoluyla ve kara yoluyla dolaysız ticaret başladı. Benzer şekilde Güney Denizlerinde (Hint Okyanusu'nda ve onun doğusundaki denizlerde) ticaret, Akdeniz'in kuzeyindeki Avrupa'da ve güneyde Sahra boyunca yapılan ticaret gibi artış gösterdi. Nil'den Amu Derya'ya kadar uzanan alanlarda yaşayanlar, ticari kavşak noktalarının avantajlarından tam olarak yararlanmakla kalmadılar, yeni ticaret alanlarının gelişmesinde de etkili oldular.

(1974, I: 142)

Partlar MÖ birinci yüzyılda Fırat Nehri'nden Baktria sınırlarına dek uzanan bir imparatorluk kurdular ve Taksila'yı MS birinci yüzyıl başlarında kısa bir süre için denetim al-

tında tuttular. Daha sonra, MS 60'ta Taxila'nın denetimini ele geçiren ve olasılıkla Kushan İmparatorluğu'nu kurmuş olan Tocharianların (Yuezhilerin) rekabetiyle karşılaştılar.

Kushan İmparatorluğu'nun, doğrudan doğruya yukarıda sözünü ettiğimiz Yuezhiler tarafından mı yoksa onların güneydoğuya doğru sürdükleri başkaları tarafından mı kurulduğu hâlâ tartışmalıdır. Ancak şurası kesindir ki, MÖ ikinci ve birinci yüzyıllarda Orta Asya'da Xiongnu*, hem batıdaki hem de doğudaki komşularıyla uzlaşmazlığa düşmüştü. Güneydoğu'da Çinlilerle çekişmeyi "kimin başlattığı" belirsizdir (Suzuki [1968] Xiongnu-Çin ilişkilerindeki inişçıkışları MÖ 200 ile MS 200 yılları arasındaki zaman diliminde inceler). Çinliler, Büyük Çin Seddi'ni inşa ederek, böylece Tarım Havzası'nı ve buradan geçen ipekyolunu, duvarın oldukça dışındaki noktalara kadar denetleyerek ve Xiongnu'nun batıdaki komşusu Yuezhilerle Xiongnu'ya karşı bir ittifak kurmaya çalışarak tepki gösterdiler. Buna karşın, veya belki biraz da bu nedenle, Meodun'un yönetiminde MÖ 177'den itibaren Xiongnu, Yuezhi'yi daha da batıya, bugünkü Afganistan'a kadar sürdü.

Grousset, "ilk Hun dalgasının Asya'nın kaderi üzerinde yarattığı muazzam etki"yi şöyle yorumlar:

Hsiun-nu**, Yueh-chih'i Kuzeybatı Çin'deki Kansu'dan sürüp atarak Batı Asya ve Hindistan kadar uzak yerlerde bile hissedilen bir dizi yankı yarattı. Iskender'in fetihlerinin bu bölgelerdeki son kırıntıları da silinmiş, Helenizm Afganistan'ı yitirmişti. Part İran'ı geçici olarak sarsılmış ve arkadan Kansu'dan dalga dalga gelen kavimler, Kabil'de ve Kuzeybatı Hindistan'da hiç beklemedikleri bir imparatorluk bulmuşlardı. Aynı süreç, çalışmamızda ele aldığımız tarih boyunca

* Çinlilerin Hunlara verdikleri adlardan biri (ç.n.).

** Hunlara Çinlilerin verdikleri bir diğer ad (ç.n.).

sürüp gider. Bozkırın bir ucundaki en ufak bir kımıldanma, kaçınılmaz olarak bu büyük göçler bölgesinin dört bir yanında hiç beklenmeyen bir dizi sonuç yaratır.

(1970: 32)

Amu Derya Nehri'nin hemen batısında, Orta Asya'nın ve Kuzeybatı Hindistan'ın Kushan tarafından birleştirilmesi de, MS birinci ve üçüncü yüzyıllar arasında "Doğu Asya'dan Avrupa sınırlarına kadar uzanan çok büyük bir bölgede ticari, kültürel ve ideolojik yayılmayı hızlandırdı" (Liu 1988: 2-3). "Hindistan'ın her yanında tacir kesimi zenginleşti... Tacirler tarafından desteklenen Buddhizm'in ve Jainizmin bu yüzyıllar boyunca en görkemli dönemlerini yaşamaları hiç de şaşırtıcı değildi" (Thapar 1966: 109).

Kushan, bir önceki dönemdeki Maurya hegemonyası tarafından oluşturulan geniş altyapıyı devraldı ve etkin bir şekilde kullanmaya devam etti. Bu altyapıya, Taksila'dan Pataliputra'ya giden ana yol da dahildi. Kushan eliti, ticaret yollarının, ticaret ve değiş tokuş etkinliklerinin denetimi konularında özellikle hırslıydı. Kushan döneminde Orta Asya ve Kuzey Hindistan kentleri zenginleşti; yani ekonomileri büyüdü. "Avrasya ticareti (Roma dünyasıyla yapılan ticaret ve Orta Asya'dan Çin'e yapılan ihracat), Kushan hazinesi için, daha önceki Hint hanedanlarına göre çok daha büyük, yaşamsal bir önem taşıyordu." (Liu 1988: 7). Liu, bu bölgedeki birikim mekânının, Kushan'ın Avrasya ticaretine yönelmesi nedeniyle değiştiğini belirtir. Orta Ganj bölgesindeki Maurya hegemonyasının Kushan siyasi merkezi, "bu dönemde bir ölçüde unutuldu" (1988: 7). Liu, Akdeniz bölgesi ve Hindistan arasındaki ticaretin Miladi dönemden çok önce başladığını ve esas olarak Arabistanlı aracılar tarafından yürütüldüğünü iddia eder. Düzenli ve dolaysız ticaret MÖ birinci yüzyılda Augustus'un hüküm-

darlığı döneminde başladı. Iskenderiye ile Hint sahilindeki Barbarican ve Barygaza gibi limanlar arasında düzenli deniz ticaretini yerleştirmek için Arap Denizinde esen muson rüzgârlarının nasıl kullanılacağına öğrenilmesi bu ticareti kârlı hale getirdi. Liu, *Periplus*'da sergilediği kanıtlara dayanarak Romalı tacirlerin bu limanlardan düzenli olarak ipek ve kürk aldıklarını öne sürer. Bunun da ötesinde,

Bu olgu, MS ilk iki yüzyıl içinde, İpek Yolunun ana hattının Orta Asya'yı boydan boya geçerek İndüs Vadisine ulaştığını düşündürmektedir. Bu hat, İndüs boyunca ilerleyip doğrudan denize ulaşarak veya Mathura'dan dolanarak deniz yoluyla Roma dünyasına bağlanıyordu. Muson rüzgârlarının keşfi, deniz yolunu Perslerin rekabetinden kaçınmanın en kolay yöntemi haline getirdi.

(1988: 19)

Bu olgu, birbiriyle bağlantılı rakip hegemonyalar seti bağlamındaki yollar arasında süregiden rekabetin varlığını gösterir. Gerçekten de “Kushan yönetimi sırasında, özellikle Trajan'ın yönetimindeki (98-117) Roma ile Part ülkesi arasında yaşanan çekişmeler, İndüs'ü boydan boya geçen yolu ve batı sahilindeki limanları, Roma'nın Orta Asya ve Doğu Asya ile yaptığı ticaret açısından vazgeçilmez kıldı” (Warmington 1928: 94-5). Örneğin Partların, Çin ile Roma arasındaki İpek Yolu'ndaki (yollarındaki) aracı konumlarından tekel kârı elde etme ve bu yolları denetleme çabaları iyi bilinir. Bu ticaret her ne kadar, günlük zorunlu ihtiyaç maddelerini içermiyorsa da, “Akdeniz'den Doğu Asya'ya kadar birçok kervan kentlerini ve limanları ayakta tuttu (Liu 1988: 178). Milattan sonraki bu iki yüzyıl boyunca uluslararası ticaretin, diplomatik ve politik ilişkilerin yaygınlaşması, Funan'ı, Çinhindi'nin diğer kısımlarını ve Güneydoğu Asya'yı bir yandan Çin'e, öte yandan özellikle

Hindistan'a daha güçlü bir biçimde bağladı (Coedes 1968).

Liu, ticaret güzergâhlarının değişmesinin birikim mekânını nasıl etkilediğini de araştırır. "Ticaret yollarının değişmesi, bu kentlerin yükseliş ve çöküşlerinde savaş veya diğer politik krizler kadar etkili oldu" (Liu 1988: 178). MS birinci yüzyıldan itibaren Roma'nın Hindistan ve Afrika ile yürüttüğü dolaysız ticaret, Arabistan kentlerine, özellikle Güney Arabistan'ın ve Yemen'in esans ticaretine bağımlı kentlerine ağır bir darbe vurdu (Bowen ve Albright 1958).

Sonuç olarak, bu birbirleriyle bağlantılı hegemonyalar dönemi, Roma'da, Ermenistan'da, Part ülkesinde, Kushan'da ve Doğu'nun daha uzak bölgelerinde birbiriyle yarışan hegemonların ve iktidarda hak sahibi olduğunu ileri sürenlerin aralıksız rekabetleriyle karakterize ediliyordu.

B Evresi: Kriz: MS 150/200-500

Bir önceki genişleme ve güçlenen hegemonyalar dönemini, Avrasya bütününde MS üçüncü yüzyıldan beşinci yüzyılın sonuna kadar süren büyük bir dünya sistemi krizi izledi. Bu dünya sistemi krizi sırasında Han ve Roma, ayrıca bunların arasında yer alan Kushan ve Part hegemonyaları, eşzamanlı olarak parçalandı. Frederick Teggart (1939), Orta Asya genelindeki uluslararası politik-ekonomik bağlantıları Roma dönemi için inceledi.

Tarım Havzası'ndaki (bugün Çin'in batı bölümündeki Sincan bölgesi) yollar için savaş başladığı sırada, Part ülkesinde ayrıca Ermenistan'da ve Suriye sınırında kargaşalar patlak verdi. Tarım Havzası'ndaki savaş, doğal olarak İpek Yolu trafiğinin kesintiye uğramasına neden oldu ve bu kesinti, bu yol boyunca, batıda Fırat kadar uzak mesafeleri içeren bir alanda çeşitli noktalarda düşmanlıklar yarattı.

(1939: 240)

Teggart, bu savaşların tarihleri ile Roma'nın ve Çin'in barbarlar tarafından işgal edildiği tarihleri karşılaştırdı ve aralarında korelasyon kurarak şu sonuca ulaştı:

Başka bir deyişle, Pers ülkesini boydan boya geçen büyük “İpek Yolu” trafiğindeki kesintilerin neden olduğu savaşların sonuçları Roma'nın iç tarihinde açıkça izlenebilir. Uluslar arasındaki karşılıklı bağımlılığı, Çin yönetimi tarafından alınan bir kararın, Roma İmparatorluğu'nun başkentinde mali panik yaratması kadar iyi yansıtan bir başka olay düşünülemez.

(1939: x)

Ama galiba Teggart bile, savaşları ve diğer politik karışıklıkları, ticaretteki aksamaların sonucu değil, daha çok, *nedeni* olarak değerlendiriyor. Ne var ki, birçok ayaklanmanın, savaşın, ittifakın ve diğer politik gelişmenin de yerel, bölgesel, hatta sistem çapındaki ekonomik koşulların ve çıkarın değişmesi sonucunda ortaya çıktığını değilse de bu değişmeler tarafından kışkırtılmış olduğunu savunmak da aynı derecede, hatta daha mantıklıdır.

Sonuç olarak, Han Çininin (ve onların Orta Asyalı Xiongnu komşularının), Kushan Hindistan'ının, Part İranının ve batı'da Roma İmparatorluğu'nun önce *yükselişi ve sonra çöküşü* hemen hemen aynı zamanda meydana geldi. Bu imparatorlukların politik-ekonomik çöküşü, Orta Asya ticaretinin ve bu imparatorluklar arasındaki deniz ticaretinin eşzamanlı olarak çöküşünde de kendini açıkça belli etmişti. MS dördüncü ve beşinci yüzyıllar, gerçekten Avrasya (sistemi) çapında önemli bir ekonomik ve politik gerileme dönemi olmuştu. Birbiriyle açıkça bağlantılı olan bu bir dizi çöküş, dünya çapında kriz olarak adlandırdığımız olayın bir diğer önemli örneğini oluşturur. Dolayısıyla bu büyük krizin bölgesel düzeydeki yansımalarını daha ayrıntılı olarak incelemek istiyoruz.

MS geç ikinci yüzyılda tehlikeli boyutlara ulaşan Han hegemonyasının parçalanma süreci, Roma'nınkinden önce gerçekleşti. Çin'de üçüncü ve dördüncü yüzyıllar, iç ve dış ticaretin önemli oranda azaldığı ve paranın ekonomide ödeme aracı işlevini yitirdiği bir ekonomik gerileme dönemi oldu. Birçok kent tümüyle ortadan kalktı ve parasal ekonomi fiilen çöktü. Politik ağırlık merkezi daha önceki başkent Chang'-an'dan Louyang'a, ekonomik ağırlık merkezi ise Guanzhong bölgesinden Henan bölgesine ve sonra da Yang-çe (Yangzi)* vadisine kaydı. Ama buna karşın, Avrasya ticaretiyle bağlantılı olan kentler, örneğin, Batı He-xi bölgesindeki (modern Gansu koridorundaki) merkezler, yaşamaya ve zenginleşmeye devam etti (Liu 1988: 42-3). Bu kentlerin genel gerileme döneminde bile lüks tacir evleri göze çarpıyordu ve Kuzey Wei Hanedanı altıncı yüzyılın başlarına kadar ticari etkinlikleri desteklemişti.

Hindistan'da ve Orta Asya'da bulunan Kushan İmparatorluğu dağıldı ve Gupta döneminde (MS yaklaşık 300-500) Hindistan'ın politik ağırlık merkezi yeniden Orta Ganj ovasına kaydı. Kuzey Hindistan'daki Gupta İmparatorluğu, dördüncü yüzyılda kuruldu ve altıncı yüzyılda Akhunlar tarafından yıkıldı. Gupta döneminde, genel olarak kent ekonomisi gerilemenin açık işaretlerini verirken, gayrimenkul değer kazandı ve kral tarafından yapılan toprak bağışlarının önemi arttı (Liu 1988: 21). Yine de, Gupta dönemi boyunca, Hindistan'ın Çin'le ve Batı'yla ticareti belli düzeyde devam etti. Gupta döneminde Ujjain bölgesi uluslararası ticaret sayesinde zenginleşti; Barygaza bu dönemde hâlâ aktif bir limandı (Liu 1988: 32-3). Ancak bu liman aracılığıyla yapılan ticaret başka yöne çevrilmişti.

Kuzey Hindistan'da Gupta döneminde kentler genel bir gerileme yaşarken bile, Keşmir'den Kuzey Hint ovasına uzanan ticaret yolunda yer alan bazı kentlerin zenginleştikleri-

ni düşünmek mantıklı görünüyor... Kushan sonrası dönemde meydana gelen politik değişiklikler, Roma İmparatorluğu'ndan Çin'e uzanan ticaret ağında aksamalara yol açıyorsa da sistemi yıkmadı. Keşmir aracılığıyla Hindistan'ı Orta Asya'ya bağlayan yolun önem kazandığı kuzeybatıda büyük bir değişiklik gerçekleşti. Batı Hindistan'daki limanlar gözde olduğu sürece, yeni Keşmir yolu hem Batı Hindistan'ı hem de Ganj ovasını Çin'e yaklaştırdı .

(Liu 1988: 35)

Liu, üçüncü ve dördüncü yüzyıllar arasında Asya'da ve Avrupa'da ortaya çıkan bir dizi politik değişikliğin Çin ile Batı'yı, Batı-Kuzeybatı Hindistan yollarıyla birbirine bağlayan ticaret ağında aksamalar yarattığını ileri sürmektedir (Liu 1988: 21, 35, 178). Bu karışıklıklar Avrasya'nın her yanında görüldü: Han İmparatorluğu'nun parçalanmasından (MS 220) sonra, Kuzey Çin'in Qin yönetimi (MS 280-316) altında kısa bir süre için birleşmesi dışında Çin, üç yüzyıl süreyle parçalanmış olarak kaldı. Kushan İmparatorluğu (Keşmir'i, Baktria'yı, Kabil'i ve Kuzeybatı Hindistan'ı kontrol ediyordu) Akhunların yol açtıkları yıkımlar nedeniyle dördüncü yüzyılda çöktü. Bunun bir sonucu olarak Orta Asya'daki birçok kent, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda ya zayıfladı ya da terk edildi. Baktria ve Taksila gibi büyük kentler ve daha küçük çaplı birçok kent önemli ölçüde güç kaybetti, "terk edildi" ve tümüyle "harabe"ye döndü (Liu 1988: 32, 27). "Sasanilerin baskısı ve onların ardından Hefalitlerin veya öteki adıyla Akhunların yaptığı tahribatlar nedeniyle" Baktria, "geçici olarak anahtar konumunu yitirmiş olabilir" (Liu 1988: 27). Roma İmparatorluğu parçalandı ve bu olay, doğuda Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasına neden oldu (MS 395).

Hindistan'da kendinden önceki güçleri zayıflatan genel bir ekonomik kriz döneminde, Gupta İmparatorlu-

ğu'nun bölgesel güçlerin zararına iktidarı ele geçirmesi ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olması dikkate değer bir olgudur. Aynı durum, hemen hemen aynı tarihlerde, Pers ülkesinde Partların yerini alan Sasaniler için de geçerliydi. Çünkü üçüncü yüzyılda Sasani İmparatorluğu da, Pers ülkesinde ve Orta Asya'da daha önce Partların ve Kushan'ın egemenliğinde bulunan bölgelerin denetimini eline geçirmişti. Ama Sasani gücünün yükselmesinin nedenleri arasında, Roma'nın ve Han'ın güç kaybetmesi de vardı. Başka ekonomik ve politik güçler, dünya sistemini bütünüyle sarmış ekonomik ve politik kriz sırasında zayıflarken veya iflas ederken, Gupta ve Sasaniler süperbirikimci tekel rantı sağlamaya devam edebilmişlerdi; hatta Sasaniler, bu konuda Gupta'ya göre daha başarılı olmuşlardı. Bununla birlikte, ne Gupta ne de Sasaniler, güçlü durumlarını uzun süre koruyabildiler. Olasılıkla bunun tek nedeni dördüncü ve altıncı yüzyıllar arasında defalarca Akhunların darbelerine maruz kalmış olmaları değildi. Belki de Gupta'nın ve Sasanilerin güçleri, aniden parlayıp sönen birer pırıltıydı; çünkü yalnızca ekonomik bir gerileme döneminde rakiplerinin ekonomik ve politik açılardan zayıflamalarının kendilerine sağladığı avantajı kullanmayı becerebilmişlerdi; ne var ki, bu kötü ekonomik konjonktür kendi güçlerini de kısıtlayacak ve sonuçta yok edecekti. (Buna çok benzeyen önemli bir durum MÖ birinci binyılın başlarında Asurluların yükselişidir. Bir başka örnek, onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda dünya ekonomisinin gerileme sürecinde Moğolların hızla yükselip çökmesidir; bu konuyu daha sonra yeniden ele alacağız. Olasılıkla, bu iki olayın arasında, ayrıca bu dönemin öncesinde ve sonrasında, daha fazla ilgiyi hak eden başka örnekler de vardır.)

Yeniden üçüncü ve dördüncü yüzyıllara dönersek, bu yüzyılların, Roma İmparatorluğu'nda önemli bir ekonomik daralma dönemi olduğunu görürüz. Bu dönemde, pazarın

daralması ve paranın değerini (hatta işlevini) tümünden yitirmesi özellikle imparatorluğun batı eyaletlerinde kentleşme sürecinin tersine dönmesi gibi gelişmeleri saptıyoruz. Childe, MS 150'de, "uygar dünyanın sınırlarına ulaşmış" bulunduğunu ve dış pazarın genişletilmesinin artık mümkün olmadığını öne sürer. Böylece, "artık büyüyemeyen sistem, bir bütün halinde daralmaya başladı... MS 250'ye gelindiğinde refah manzaraları tamamen ortadan kalkmıştı" (1942: 273, 275). Üçüncü yüzyılda hegemonyaların parçalanmasına yol açan baskılar şiddetliydi; ama Roma İmparatorluğu biçimsel olarak bütünlüğünü korumuştur. Roma'nın Asya ile yürüttüğü lüks mal ticaretinden doğan kronik yapısal açıklarının kapatılması amacıyla çok büyük miktarlarda altın ve gümüş doğuya akıtılmıştı; bu ise paranın değerini düşürmesi için Roma hazinesi üzerindeki baskıyı artırıyordu. Aristokrat yönetici sınıf, kendi ideolojisinin etkisiyle sanayiye yatırım yapmaktan kaçınıyor, statü kaygılarıyla toprağa ve ticarete yatırım yapmayı tercih ediyordu. Köle emeğinin özgür emekle rekabeti, özgür emekçinin ücretini baskı altında tutuyor ve bu da pazarın genişlemesini kısıtlıyordu.

Geoffrey de Ste Croix, Roma ekonomisinin uzun süren güç yitirme sürecini, Roma'nın politik sistemiyle ve sınıfsal yapısıyla açıklar:

Bu politik sistem ve sınıfsal yapı, köle ya da özgür, büyük bir halk kitlesinin en yoğun biçimde ve sonunda bu kitlenin yıkımına yol açacak şekilde ekonomik sömürsünü hızlandırmış ve köklü bir reformu kaçınılmaz kılmıştır. Sonuçta, gerçek zenginliği ellerinde tutanlar, bu sistemi kendi çıkarları için bilinçli olarak yaratmış olan mülk sahibi sınıf, kendi dünyalarının kan damarlarını kuruttular ve böylece imparatorluğun büyük bir bölümünde Greko-Romen Uygarlığı'nı yok ettiler.

(1981: 502)

Ekonomik çöküş, özellikle mali kriz şeklinde görülen biçimi, beşinci yüzyılda önce Britanya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika'da, altıncı ve yedinci yüzyıllarda da İtalya'nın büyük bölümünde, Balkanlar'da, Mısır'da, Suriye'de ve Mezopotamya'da ortaya çıktı. Buna karşılık, Roma İmparatorluğu'nun doğu ya da Bizans bölümü hiçbir zaman Batı Avrupa'daki bölümü gibi şiddetli bir çöküş yaşamadı.

Batı Avrupa, dünya sistemi ölçüsündeki bu krizin neden olduğu ekonomik gerilemenin sıkıntılarını dünya sisteminin diğer bölgelerine göre olasılıkla daha fazla yaşadı. Ayrıca, Batı Avrupa'nın toparlanması (o da ancak kısmen toparlanması) için birçok yüzyılın geçmesi gerekti. Geç Roma ve Germanik kurumların benzersiz bir bileşimi, Roma İmparatorluğu'nun Batı Avrupa eyaletlerinde oluştu. Feodalizmin kurumları Şarلمان'ın öldüğü 814'e gelindiğinde oluşmuş durumdaydı ve Batı Avrupa inişe geçerek "Karanlık Çağlar"a girdi. Bununla birlikte Avrupa da bile ticaretin ve pazarların, hiçbir zaman Max Weber ve Henri Prenne'in daha yaygın olan öğretisinde iddia edildiği kadar daralmadığını savunan Dopsch (1923/4) ve Lombard (1975) gibi bilim adamlarının kanıtlarını ve savlarını benimsiyoruz. Yine de Batı Avrupa, dünya sisteminde geri ve ilkel politik kurumların eşlik ettiği bir durgun su haline dönüştü; bu nedenle de, altıncı yüzyılda ekonomik konjonktürün yükseliş sürecinin başlamasıyla birlikte devre dışı bırakılacaktı. Sonunda durumunun gerçekten düzelmeye başlaması, o sırada merkezi doğuda olan dünya ekonomisiyle yeniden bütünleşme sürecinin bir parçası olarak gerçekleşti.

Hemen hemen dünya sistemi çapında yeni bir ekonomik büyüme dönemi altıncı yüzyılda başladı. Sasani İmparatorluğu gücünü yeniden kazandı ve Suriye'nin en önemli ant-reposu olan Antioch'u (Antakya'yı) ele geçirdi. Sasanilerin yedinci yüzyılın başlarında düzenlediği yayılma amaçlı seferler, Sasani gücünü Anadolu'ya, Levant'a ve Mısır'a taşıdı. Belisarius'un Batı'daki bölgeleri yeniden fethetmeyi başardığı altıncı yüzyılda Bizans da genişledi. Her iki imparatorluk da gerçekten aşırı ölçüde büyüdü ve sonunda yedinci yüzyılda tüketici bir savaşta birbirini mahvetti. Hindistan'da Sri Harsha, yedinci yüzyılda Kanauj kentinden hareketle yeniden bir Kuzey Hindistan hegemonyası kurdu. Çin'de yeniden bütünleşme Sui hanedanının yönetiminde altıncı yüzyıl sonlarında gerçekleşti.

Özetle, Batı Avrupa dışında Avrasya'nın büyük bölümüyle, Afrika'nın bazı bölümleri özellikle Orta Asya kanalıyla tekrar bağlantılı ve eşzamanlı olmuştu. Bu eşzamanlılık tüm Afro-Avrasya'yı batıdan doğuya ve doğudan batıya birleştirdi. Çin'in birleştirilmesi, ekonomik büyümesini ve Sui'yi izleyen Tang Hanedanı'nın yönetiminde Çin'in hegemonik gücünün Orta Asya'ya yayılması sürecini hızlandırdı. Bununla eşzamanlı olarak Tang Çini, Çinhindi'deki Champa ile ilişkilerini de yoğunlaştırdı. Arabistan ve Filistin'deki yeni Arap-Müslüman devleti, yedinci yüzyılda Pers Sasani İmparatorluğu'nun çöküşünden yararlanarak daha önce Perslerin egemenliğinde bulunan bölgeleri hızla fethetti. Mısır ve Iskenderiye de Araplar tarafından 643'te ele geçirildi. Orta Asya yüzyılın ortasında bu hegemonyaya dahil edildi. Mezopotamya, Mısır ve Orta Asya'nın tek bir

hegemonik çatı altında birleştirilmesi, Emevileri ve onların ardılı Abbasileri dünya sisteminde süperbirikimci konuma getirdi. Abbasi ve Tang İmparatorlukları sekizinci yüzyıl ortasında Orta Asya'da çatıştı. 751'deki Talas Savaşı Abbasilerin süperhegemonyasını onaylarken, Tang'ın güç kaybetme sürecini hızlandırdı.

Böylece, altıncı yüzyılın ikinci yarısı ve yedinci yüzyıl, çeşitli bölgelerdeki ticari ve politik genişlemeye tanıklık etti. MS altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya'nın büyük bölümü Türkler tarafından fethedildi ve yeniden örgütlendirildi. Türkler, Mançurya'dan Aral Denizi'ne kadar olan tüm bölgeyi egemenlikleri altına almak amacıyla batıya doğru genişlediler. Bazı yazarlarla birlikte Christopher Beckwith (1987) ve Luc Kwanten de (1979), Türklerin Orta Asyaötesi ticaretteki rollerine ve bu ticaretin kendileri için taşıdığı öneme değinmişlerdir:

Türkler altıncı yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya kent devletlerinin çoğunluğunu (doğu-batı ve kuzey-güney kervan ticaretinin bu büyük merkezlerini) ele geçirdiklerinde, görece büyük hacimli kıtaötesi ticaretin önündeki engelleri de kaldırdılar... Türklerin ticaretle bu denli yoğun bir şekilde uğraşmaları, bu ticareti yönetimleri altına aldıkları, onun patronları oldukları anlamını taşııyordu. Erken ortaçağ boyunca uluslararası ticaretin büyük bölümü başkalarının elindeydi... Ticaret, iki veya üç büyük tacir halk tarafından neredeyse tamamen tekelleştirilmişti: Yahudiler, Norveçliler ve Sogdianlar. İpek, baharat, esans, savaş malzemeleri, at ve diğer malları içeren bu ticarettten sağlanan kârlar, sadece emperyalizmi değil yerel sanayiye ve yerel ticareti de teşvik etti.

(Beckwith 1987: 178-80)

Ticaret, Türkî İmparatorlukta önemli bir rol oynadı. Türkler Yuanyuan'a karşı kazandıkları zafer sayesinde Orta Asya

ticaret yolları, dolayısıyla Çin ve Bizans arasındaki kârlı ipek ticareti üzerinde denetim kurdular. Türklerin ticareti terk etmek ya da onu başka araçlarla paylaşmak gibi bir niyetleri yoktu. Kaçınılmaz olarak bu, Türklerle [Pers ülkesinde bulunan aracı konumundaki] Sasani İmparatorluğu arasında savaşa yol açtı.

(Kwanten 1979: 39)

Ancak Türk İmparatorluğu (imparatorlukları) uzun süreli olmadı ve yerini, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Çin'den batıya doğru genişleyen Tang Hanedanı'na, kuzeye doğru genişleyen Tibet İmparatorluğu'na, Irak'ı ve İran'ı istila etmekte ve doğu yönünde genişlemekte olan Müslümanlara, hâlâ yerlerini koruyan Bizanslılara ve Batı Avrupa'da yükselmekte olan Frank İmparatorluğu'na bıraktı. Bazı yazarların yanı sıra Hodgson (1974) ve Lombard (1975) tarafından da çok ustaca incelenen İslam Halifeliği ve onu çevreleyen “dünya” ekonomisi, olasılıkla, direksiyonu Bağdat'ta bulunan motor bir güç haline geldi. Bu devlet 762'de kurulmuştu; 800 yılında ise nüfusu iki milyonu bulmuştu.

Marshall Hodgson (1974) 692 ve 945 yılları arasında hüküm süren görkemli Abbasi Halifeliği'ni, özellikle 813'e kadar olan “serpilme” ve ticari genişleme devresini inceledi. Müslüman halifeliği konusunda yaptığı incelemenin girişinde Hodgson şu görüşlere yer verir:

Bu, gerçek bir refah dönemiymiş. Bu refah döneminin Afro-Avrasya Ekümeni'nin ne kadarında geçerli olduğu kesin olarak bilinmiyorsa da, en azından Çin'de o sıralarda “ticaret devrimi” olarak adlandırabileceğimiz bir olay yaşanmıştı. Tang hanedanının güçlü yönetimi altında... ticaret daha da yaygınlaştı ve ticari örgüt yetkinleşti. Çinlilerin ekonomik etkinlikleri, Çin limanlarının Müslümanların gemileri için önemli terminaller olduğu Güney denizlerinde (Hint Okyanusu'nda ve onun doğusundaki denizlerde) yapılan ti-

carete doğrudan yansıyordu. Çin'deki yoğun ticari etkinliklerin, özellikle hem Güney denizleri yoluyla hem de karadan Orta Avrasya kanalıyla Çin'le olan bağlantıları göz önüne alındığında, Müslüman yönetimi altında bulunan topraklardaki ticari yaşamı canlandırdığı düşünülebilir. Ama herhalde, ticaret de, halifeliğin egemen olduğu bölgelerde koruyabildiği yaygın bir barıştan çok yararlandı.

(1974 I: 234-5)

Hodgson'un Afro-Avrasya Ekümeni'nde bu dönemdeki refah düzeyine ilişkin bazı kuşkularını “dağıtmak” mümkün olabilir. Yedinci yüzyılın ortalarından itibaren doğuda, Japonya'da Taika'nın ve Nara'nın, Kore'de Silla'nın ve Çin'de Tang'ın güçlendiği ve genişlediği görüldü. Çin, güneye doğru genişledi ve Çinhindi'ndeki Champa ile ticari ilişkilerini artırdı. Silendralar Malaya'nın, Sumatra'nın ve Java'nın uç noktalarındaki çok önemli antrepolara yerleştiler; ayrıca Çin, Arap Denizi ve Basra Körfezi arasında yer alan doğrudan ve dolaylı ticaret yolları arasında Hindistan aracılığıyla köprü oluşturdular. Aynı sıralarda, Çinliler ve Türkler batıya doğru, Tibetliler kuzey yönünde, Müslümanlar doğuya, Iskandinavyalılar güneye doğru yayıldılar; Bizanslılar ise kendi durumlarını ellerinden geldiğince pekiştirip korudular. Bu arada Hintlilerin, Perslerin ve Doğu Afrika'da Axum'un gücü sona erdi veya yerini bu genişlemelere ve rekabetlere bıraktı. Kuzey Afrika'da ticaret, hem Doğu-Batı ekseninde hem de Sahra boyunca Batı Afrika'daki altın yataklarına doğru güney yönünde gelişmeye başladı. Batı Avrupa, Charlemagne'ın taç giydiği 800 yılına dek bir yüzyıl daha uyuşuk durumda kaldı; ama bundan sonra bile, Doğu Akdeniz ile ticareti düşük düzeyde gerçekleşti. Tulunlilerin yönetimi altında Mısır, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında zenginleşti. Acaba, “çok geniş bir alana sıçramış olan bu gelişmelerin eşzamanlı olarak orta-

ya çıkışlarının sadece tarihsel rastlantı olma olasılığı hiç yok mudur? diye sorulabilir. Ancak Grousset'in (1970: 32) terminolojisini anımsarsak, bu olayların, Orta Asya boyunca uzanan “çok büyük bir bölgenin dört bir yanında, hiç de beklenmedik sonuçlar zincirindeki yansımalar” olması çok daha olası görünmektedir.

B Evresi: MS 750/800-1000/1050?

Bu yansımalar zinciri, sekizinci yüzyıl ortasında meydana gelen ve “bölgesel”, ama çok yaygın politik krizleri de içerir. Beckwith'in yazdıklarına göre:

Sekizinci yüzyılda, her önemli Avrasya devletinde ciddi krizler ve ekonomik, politik ve kültürel büyük değişiklikler yaşandı. Kategorik olarak bu değişiklikler, ortak bir nedenden, temel nitelikteki uluslararası ekonomik bir değişiklikten kaynaklanması nedeniyle, az çok aynı model çerçevesinde gerçekleşti... Önceki ve sonraki yüzyıllardan farklı olarak sekizinci yüzyılın ortalarında (tam olarak 742-755 döneminde), bütün Avrasya imparatorluklarında, sinyallerini genellikle başarılı politik isyanların verdiği köklü değişikliklerin gerçekleşmesi ilginç bir durumdur. Bu isyanlar arasında en ünlüleri, haklı olarak her biri kendi ulusal tarihlerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Karolenj, Abbasi, Uygur Türkleri ve Tang karşıtı isyanlarıdır. Bu olayların tümünün, Orta Avrasya ile yakından bağlantılı olması anlamlıdır.

(1987: 192)

Bu dönemde hegemonyalar arasında yaşanan, Orta Asya ve dünya tarihinde dönüm noktası olarak nitelenen bir büyük olay, 751'de Talas Nehri kıyısında meydana gelen çarpışmada Tang Çininin genişleme sürecinin tersine dönmesiydi. Arap Müslümanlar ve Türkler güçlerini birleştirdiler

ve (o sıralarda Kore'de serpilmekte olan Silla Krallığı tarafından geçici olarak Çinlilere verilen) Tang generali Gao Xianji'yi yenilgiye uğrattılar. Gao, daha önceleri Pamir yaylası ve Kushan'a düzenlenen ve zaferle sonuçlanan iki seferde Orta Asya'daki Çin yayılmacılığına önderlik etmişti. Aynı yıl, yeni kurulan Khitai Konfederasyonu, kuzeydoğu bölgelerinde Çinlileri yendi; güneybatı yönünde Yunan içlerine yapılan bir Çin seferi ise başarısızlıkla sonuçlandı. Dört yıl sonra 755'te, Tang yönetimine karşı Anlushan'ın liderliğini yaptığı sekiz yıl süren büyük bir iç ayaklanma başladı. İsyan, Orta Asya'dan gelen Uygur yardımıyla bastırıldı. Buna karşın, Tang iktidarı ve Tang hanedanı rejimi, 751'de Talas kıyısında uğradığı dış yenilgiden ve 755'ten 763'e kadar devam eden iç isyandan aldığı yaraları hiçbir zaman gerçek anlamda saramadı. Zayıflayan Tang hanedanı, 874'te patlak veren ve 883'e kadar süren bir başka büyük isyandan sonra 907 yılına kadar güçlkle ayakta kaldı. Çin batıdaki topraklarının tümünü yine yitirdi; Türkler ve sonunda Orta Asya'nın Çin Seddi'ne kadar olan büyük bölümü Müslüman oldu.

Bir yüzyıl sonra, 838 ve 842 yılları arasındaki zaman dilimi boyunca, Beckwith'in (1987) belirttiği gibi, batıda Volga Nehri'yle Baltık Denizi arasındaki ticaret yolu, 838'de (bir kuşak sonrasına değin açılmamak üzere) kapandı; 840'ta Frank İmparatorluğu parçalandı. Doğuda, Uygur İmparatorluğu 840'ta Kırgızların eline geçti; Tibet İmparatorluğu 842'de bölündü ve aynı yıl Çin'de Buddhizme ve ardından diğer yabancı dinlere açık şekilde baskı yapılmaya başlandı. Aynı zamanda (837-842 arasındaki Arap-Bizans savaşından ve Türk yayılmasından sonra) Bağdat'taki son halife, İslam yönetimi altındaki dini muhaliflere eziyet etmeye başladı. Bu politik ve kültürel olayların da, tamamen içten gelen baskılara karşı gösterilen birbiriyle ilişki-

siz tepkiler olması olasılığı çok zayıf görünüyor. Daha akla yakın görünen açıklama, bu olayların birbiriyle ve ekonomik sorunlarla, hatta sayılan ülkelerin tümünü saran ve Orta Asya kanalıyla yaygınlaşan bir diğer ekonomik krizle bağlantılı olmasıdır. Kuşkusuz, bu tür karşılıklı bağlantıları araştırmaksızın gerçek durumu saptayamayız. Gerçekten, Beckwith'e göre:

Sekizinci yüzyılın büyük krizlerini, Japonya'dan İngiltere'ye tüm Avrasya boyunca gerçekleşen şaşırtıcı bir ekonomik ve kültürel gelişme izlemişti. Ticaretteki hızlı gelişme, her yerde kentlerin ve pazar işlevi gören kasabaların patlarcasına büyümesine yol açtı. Bağdat, Konstantinopolis, Ch'ang-an ve eski Orta Asya merkezleri Semerkand ve Khwarazami gibi dev başkentlerin yanı sıra, bir zamanlar hiçbiri var olmayan ve hızla büyüyen kentler ortaya çıktı: Rasa, Karabalga-sum, Rostov, Quentovic ve diğerleri. Ticaret ve kültür yan yana daha önce görülmedik ölçüde geliştikçe, çağın uluslararasılaşma süreci doruğuna ulaştı.

(1987: 92-4)

Ne var ki, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda ekonomi tekrar yavaşlama sürecine girmiş olabilir. Bu yüzyıllarda, bazı bölgesel güçler tökezlerken (dolayısıyla?), diğer bazıları, kendilerini kabul ettirmek için daha büyük olanaklar elde etti. Özellikle Orta Asya'yla ilişkileri Tang Çin'ini zayıflat-tı, sonra da çökertti. Tang'ın çöküşü, Uygur ve sonra Kırgız gibi bazı bölgesel güçlerin geçici olarak büyümesine fırsat verdi. Onuncu yüzyılda Orta Avrasya'nın öteki ucundaki Mısır'da ekonomik güçlükler ve gerçek ücretlerde düşüş yaşanıyordu (Ashtor 1976: 153-4). Diğer yerlerde, "Yakındoğu ekonomilerinin yaşadığı refah ve canlılık dönemi birden sona erdi ve İslam İmparatorluğu'nun bütünlüğü yok oldu" (115). Ashtor, bunun suçunu, kısmen çoğunlu-

ğu siyah olan kölelerin, Güney Mezopotamya'da 869'da başlayan ve on dört yıl süren ayaklanmalarına yükler. Bağdat'ın büyümesi ve güçlü konumu sürdürülemedi; Bağdat halifeliği "parçalanmaya" başladı; Astor da, aynı konuya ayırdığı bölüme bu başlığı vermiştir. Bağdat'ın, Hindistan'la ve Çin'le ticareti azalmıştı (147). Lombard'a göre, "Bağdat'ın gerileme süreci, onuncu yüzyılın bitiminde" başlamış, onbirinci yüzyılda Selçuk Türklerinin yönetimi altında devam etmiş ve kentin 1258'de (Moğol) Hülagu tarafından ele geçirilmesiyle tamamlanmıştı" (1975: 126). "Şurası açıktır ki, Bağdat'ın (Basra'nın da) çöküşü ve (Doğu için) Körfez yolunun yaşamsal öneminin ortadan kalkması, yerel ve ekonomik faktörlerle ancak kısmen açıklanabilir. Bu olgu, ancak daha büyük bölgenin ve aslında dünya sisteminin jeopolitik organizasyonunda meydana gelen değişiklikler çerçevesinde tam olarak anlaşılabilir" (Abu-Lughod 1989: 192). Bir sonraki genişleme döneminde bu konuları ele alıyoruz.

A Evresi: MS 1000/1050-1250/1300

Onbirinci ve onikinci yüzyıllar, daha kesin söylemek gerekirse 1050 ile 1250 arasındaki yıllar bir başka yaygın ekonomik büyüme dönemi idi. Wallerstein bu konuda şöyle diyor:

Batı Avrupa'da feodal sistemin, çok açık olarak saptanabilen, farklı uzunluktaki genişleme ve daralma evrelerinden oluşan bir çevrimler örüntüsüyle işlediği görülür: yaklaşık 50 yıllık ve yaklaşık 200-300 yıllık çevrimler... Genişleme ve daralma örüntüleri, Avrupa'da geç ortaçağ ve erken modern çağ üzerinde çalışanlar tarafından açıkça ortaya konmuş ve geniş ölçüde kabul görmüştür. Yaşamsal önem taşıyan bu uzun dalgalanmaydı. Dolayısıyla, 1050-1250 arası

ve sonrası, Avrupa'nın genişleme dönemiymi (Haçlı Seferleri, koloncilik)... 1250-1450 arasındaki ve 1450 sonrasındaki “kriz”de veya büyük daralmalarda, Kara Ölüm olgusu da etkindir.

(1989b: 33, 34)

Kuşkusuz, Wallerstein ve diğerleri, referanslarını “feodal” Avrupa'yla sınırılıyorlar. Bu sınırlamanın geçerliği, Wallerstein (aşağıda 10. Bölüm) ve Frank (aşağıda 6. Bölüm) tarafından tartışılmıştır. Bu yazarların söz edilen çevrimin ve içerdi genişleme evresinin dünya çapında gerçekleştiğine inancını destekleyen bol miktarda kanıt vardır. Gerçekten söz konusu olgu, Haçlıların, Wallerstein'ın sözünü ettiği ticari maceralara atılmalarının en önemli gerekçesiydi; aynı zamanda, gelişmekte olan kârlı Asya ötesi ticaretle bağlantı kurmak amacıyla giderek doğuya yönelen Venedik, Cenova ve diğer Güney Avrupa kent devletlerinin zenginleşmesinin ve aralarındaki rekabetin de başlıca nedeniydi. Bunun yanında, ticaret özellikle Cenovalıların ve Katalanların ellerinde batı Akdeniz'de de gelişti ve onbirinci, onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda hızlanan bir tempoyla Akdeniz'in dışına, Atlantik'e uzandı. Cebelitarık'tan sonra hem kuzey yönünde, kuzeybatı Avrupa'ya hem de güney yönünde, yeni keşfedilen Kanarya Adalarına ve daha ötede ki Batı Afrika'ya yöneldi. Aynı tarihlerde Hristiyanlar, İspanya'da Müslümanların ellerinde bulunan bölgelerin *reconquista* [yeniden fethedilmesi ç.n.] hareketine, güney yönünde daha ileri noktalara ulaşarak devam ettiler. Bu iki süreç, 1492'de eşzamanlı iki olayla, “Mağribiler”in [Faslıların] ve Yahudilerin İspanya'dan sürgün edilmeleriyle ve Kanarya Adaları'na yapılan Atlantik yolculuklarında deneyim kazanmış Cenovalı bir denizci ve tacir-nakliyecinin Amerika'yı “keşfi”yle sonuçlandı. Bu denizci, Barselona'da ve başka yerlerde kişisel çabalarıyla mali sermaye sahibi

olmuştu; ama İspanya Kraliçesi'nin hizmetinde çalıştı ve kraliçe için Doğu'nun zenginliklerine giden daha iyi ve daha ucuz bir yol bulmaya uğraştı. Dünyanın başka bazı bölgeleri de bu dönemde zenginleşti; bu bölgelerin eşzamanlı ve birbirleriyle bağlantılı olarak güçlenmesi ve zayıflaması Janet Abu-Lughod (1989) tarafından incelenmiştir.

Söz konusu gelişen bölgelerin en önemlisi Çin'di. Bu dönem boyunca Song Hanedanı, Çin'de çok hızlı nüfus artışı ve ekonomik büyüme sayesinde imparatorluğu güçlendirdi; Çin'in nüfusu 150 milyona ulaştı, Hangzhou kentinin nüfusu 6 milyon, Kaifeng'in nüfusu 4 milyon oldu (oysa Avrupa'nın en büyük ve en önemli ticaret kenti Venedik'in bu sıralarda nüfusu sadece 160.000'di). Teknolojik devrim, tarımda verimliliğin yükselmesi, büyük ölçekli sanayi üretimi, çok geniş kara ulaşım ağlarının ve ülkenin iç kısımlarında gemi taşımacılığına uygun su yollarının yapımı, ticaretin yaygınlaşması, gelişkin mali sistem, savurgan tüketim ve dinamik iç ve dış ticaret, bunların hepsi Song döneminin özellikleriydi. Buna karşın Song, hiçbir zaman Orta Asya'da Tang'ın yitirdiği hegemonik konumu yeniden elde edemedi. Aksine Song Hanedanının egemen olduğu dönemde ve Moğol fethine kadar Çin, komşuları karşısında (Morris Rossabi'nin deyimini kullanırsak) “eşitler arasında” idi. Gerçekten Çin, Orta Asya'da ve Mançurya'da kendisi gibi ekonomik ve politik olarak genişlemekte olan komşularının, özellikle de Kara Khitai İmparatorluğu'nun birçok kez yinelenen tehditlerine ve akınlarına karşı savunma durumundaydı. Ayrıca,

Bu dış tehdit, Song döneminin sosyal ve ekonomik tarihini etkilemekten de geri kalmadı; onuncu yüzyılın sonundan onüçüncü yüzyılın sonuna dek Çinlilerin politikasını bütünüyle belirledi. Orta Asya'ya erişim olanağından yoksun bırakılmış, sınırlarında doğan büyük imparatorluklar tarafın-

dan, kuzey ve kuzeybatı yönlerinde büyümesi kilitlenmiş olan Çin dünyası çaresiz kalarak denize yöneldi. Ağırlık merkezi, Yangtse ve kollarının oluşturduğu dev boyutlardaki ulaşım ağı aracılığıyla, ülkenin içlerine doğru yayılan güneydoğudaki ticaret ve denizcilik bölgelerine, kaydı. Abbasi İmparatorluğu'ndan başlayan ve Basra Körfezi'ni Hindistan'a, Güneydoğu Asya'ya ve Çin sahiline bağlayan deniz yolları, kuşkusuz bu denize yönelme olayında rol oynadı... Çin, dünyanın en büyük deniz gücü oldu.

(Gernet 1985: 300, 328, 326)

Bizim açımızdan önem taşıyan bir soru da şu: Song Çin'i bir süperhegemonya olmadan süperbirikim konumuna gelmiş bir devlet olarak değerlendirilebilir mi ya da böyle değerlendirilmeli mi? Eğer bir süperhegemonya olmadığı halde süperbirikimci olduysa, o zaman bunu ne ölçüde gerçekleştirmiştir? Saygın dünya tarihçisi (ve başka eserlerin yanı sıra *The Pursuit of Power*'ın yazarı) William McNell'in, Gunder Frank'a söyledikleri gerçeğin böyle olabileceğine inanmamıza yol açtı. Öte yandan, Song Hanedanı döneminde Çin devletinin hem dış ticaretinde hem de cari işlemler hesabında açık verdiğini gösteren kanıtlar var; oysa bu durum, dünya ekonomisinde süperbirikim konumuyla uyumsuz, hatta çelişkilidir (Hegemonik Britanya gibi başka ülkeler de uzun dönemde, en azından 1815'ten 1914'e kadar ticaret açığı vermiştir. Ancak bu yıllar boyunca Britanya aynı zamanda cari işlemler hesabında fazla da sağlamıştır). Bununla birlikte Song Çininin, net bir külçe ihracatçısı olduğu da görülür. Gerçekten, Çin'in bu uzun dönemli yapısal güçlüğü ya da açmazı, Ming Hanedanının, sonunda Çin'i dünya ekonomisinden "yalıtlamaya" çalışmasını açıklayan bir unsur olabilir.

Ama ondan önce, Hint sahilleri ve özellikle Güneydoğu Asya ve Çin, onbirinci yüzyıldan itibaren yüzyıllar bo-

yu süren ekonomik canlılık yaşamıştı; bu ise, hızla gelişen bölge içi ve bölgeler arası ticarete, yansiyordu. Hintliler, Malayalılar, “Endonezyalılar” ve Çinliler, Hindistan’ın doğusuna yönelen bölgelerarası ticarete özellikle aktifti. Öte yanda Hintliler, Persler ve kuşkusuz Araplar, Hindistan anakarasının batı yakasında etkindi. Abu-Lughod’un (1989) vurguladığı gibi, Batı Asya-Doğu Akdeniz bölgesinde, Bağdat’ın, Basra’nın ve İran Körfezinin önemi azaldı. Bunun bir nedeni, bu sıralarda güçlenmekte olan Cenovalıların, çıkarları açısından Karadeniz’den geçen daha kuzeydeki yolu, Venediklilerin ise yine çıkarları açısından, Kızıldeniz’den geçen daha güneydeki yolu tercih etmeleri idi. Bu ikinci yolun gelişmesi, rakip Kahire’nin de işine yaradı; Kahire onüçüncü ve erken ondördüncü yüzyıllarda Memluklerin yönetimi altında hâkim konuma yükseldi, nüfusu 500.000’e ulaştı ve Moğolları bile geri püskürtebilecek kadar güçlendi. “Mısır, dünya sistemi için bir öncü müfreze konumundaydı” (Abu-Lughod 1989: 227).

Memlük egemenliğinin öncesinde ve sonrasında Mısır’ın, Hindistan ve Doğu Hint adalarıyla doğrudan bağlantısı vardı ve iletişim sistemini Müslüman İspanya ve Batı [orijinalinde de aynı] Mağrip kadar uzaklara götürmüştü. Dolayısıyla Mısır, geleceğin Porkekiz’inin önceliydi... Bu sırada Kahire’de bir grup zengin insanın dünyanın hemen hemen üçte birini kapsayan geniş bir ilgi alanı vardı.

(Chaunu 1979: 58; Abu-Lughod’un alıntısı 1989: 227)

Venedik ve Kahire, aralarındaki Asya-Akdeniz ticaretini rakiplerine karşı tekellerine almak amacıyla bir “çıkar evliliği” yaptı. Bu rakiplerin arasında, Karadeniz yolunu tekeline almaya çalışan Cenova da yer alıyordu. Ama önce Venedik’in rekabeti ve nihayet Osmanlıların Konstantinopolis’i 1453’te fethetmesi, Cenovalıları Karadeniz yerine Ak-

deniz yoluyla batı yönüne ve Atlantik'e açılmaya zorladı.

Orta Asya'da onbirinci yüzyılda, (Kabil yakınındaki) Gazneli Yamini Hanedanı da, İran'da Hamadan'dan ve Isfahan'dan, Kuzeybatı Hindistan'da Ganj'ın ana koluna kadar olan bölgeyi yöneten yeni bir hegemonik birlik oluşturdu. Orta Asya'dan Türk halkları batıya doğru yayıldılar ve Anadolu'ya ulaştılar. Derken İslamlaştılar ve daha sonra Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nu ve çağdaş Türkiye'yi kurdular. Türkler, onikinci yüzyılda Hindistan'ı da sistemli olarak zaptetmeye başladılar. Bu süreç 1235'te Sind'den Bengal'e kadar olan bölgede hâkimiyet kurmuş olan Delhi Sultanlığı'nın çok geniş toprakları kaplayan hegemonya devletinin güçlenmesiyle sonuçlandı. Merkezi bir yönetim ve daimi bir orduyla birlikte Hindistan'da gerçekleştirilen bu birlik çok güçlüydü; öyle ki bu güç, Sultanlığın, Cengiz Han'ın önderlik ettiği Moğol istilasını başarıyla geri püskürtmesini sağlamıştı.

B Evresi: MS 1250/1300-1450

Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi ve güçlenmesi, bu uzun büyüme döneminin bitiminde ve yeni bir daralma devresinin başlangıcında gerçekleşti. Moğollar durumdan yararlanmak için, askeri üstünlüklerini, İç Asya'daki tüm öncellerinden daha büyük ölçekte ve daha başarılı bir biçimde kullandılar. Öncelikle Kuzey Çin'deki Qin'e saldırdılar. Cengiz, Müslüman Khwarizm İmparatorluğu'na karşı Orta Asya'nın fethine girişti. Orta Asya'nın ele geçirilmesi, Moğol İmparatorluğu'na dünya sisteminde bir süperbirlikinci konumuna yükselme fırsatı verdi. Ancak Moğolların İran'daki ve Mezopotamya'daki fetihlerini kolaylıkla başarabilmelerinin nedeni, Batı Asya'daki Müslüman devletlerin zayıf durumda olmasıydı. Ekonomik açıdan hâlâ

daha güçlü durumdaki Mısır devleti, Moğol ilerlemesine direnebilecek ve bu saldırıyı geri püskürtebilecek durumdaydı. Bununla birlikte, başka yerlerde ekonomik gerileme, Moğolların gelişinden önce zaten başlamış durumdaydı. Onüçüncü yüzyılın ortalarında başlayan ekonomik gerileme süreci, hem batıdaki hem de doğudaki Moğol fetihlerinin yol açtığı yaygın yıkımlarla daha da şiddetlendi. Örneğin Rusya'da daha önceki genişleme döneminde kentleşmede ve ticaretle gerçekleşen ilerlemeler Moğol fethiyle tamamen yok edildi. Kentlerin (Novgorod dışında) büyük çoğunluğu yakılıp yıkıldı, ondan sonra da ekonomik gerileme derinleşti. Dolayısıyla, çok büyük bir Avrasya hegemonyasının Moğollar tarafından güçlendirilmesine karşın, Moğol yönetimi sırasında şiddetli ekonomik daralma, kıtanın büyük bir bölümünü etkiledi. Bu bakımdan Moğol hegemonyası, ekonomik konjonktürün canlanma aşamasında görülen, alışılmış tarzdaki hegemonik büyümeden ayrılır. Bu nedenle de, ekonomik depresyonun yaşandığı dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki Gupta hegemonyasını anımsatır ve özel bir dikkat gerektirir.

Moğol İmparatorluğu'nun ondördüncü yüzyılın ortalarında çöküşü, bir dünya sistemi krizinin kanıtı olarak görülebilir. Eğer bu kriz, gerçekten ekonomik konjonktürün “iniş” evresinin dip noktasını oluşturmuşsa, o zaman, Abu-Lughod'un 1250-1350 dönemini genel bir “çıkış” evresi olarak nitelendirmesini sorgulamamız gerekir. Gerçi Abu-Lughod'un (1989) kendisi de Venedik, Cenova ve Doğu Akdeniz'de ulaştırma ve diğer altyapı yatırımlarının ve büyümenin, 1348'deki veba salgınının başlamasından en az yirmi yıl önce azaldığına ve durduğuna ilişkin bol kanıt gösterir. Lughod (9. Bölümde), ondördüncü yüzyılın ilk onyıllarında refah düzeyinin en yüksek noktasına ulaştığını, bundan sonra ise gerileme işaretlerinin belirginleştiğini söyler.

Eğer Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ve çöküşü, Wallerstein'ın da belirttiği gibi, gerçekten ekonomik konjonktürün iniş evresiyle çakışıyorsa, Moğol İmparatorluğu'nun başarısızlığı için yeni bir açıklama geliştirmek mümkün olur. Yönetici sınıf olarak Moğolların, imparatorluğu güçlendirmede başarısız olmaları, geleneksel olarak onların göçebe tarzı sosyal organizasyonu ve bu tür bir organizasyonun doğasında bulunduğu düşünülen ve güçlü bir imparatorluğun gerçekleştirilmesini engelleyen “fethedebilirsin ama at sırtında yönetemezsin” deyişinde dile getirilen sınırlılıklarla açıklanır. İmparatorluğun bütünlüğünün daha önceden, 1260'ta hanedanlık içindeki taht kavgaları nedeniyle bozulduğu doğrudur. Ancak dünya ekonomisi 1250 yılında zaten daralma evresindeyse, bizzat bu olgu, Moğolların zaten bunalmış durumdaki rakiplerinin sırtından kazandıkları yerlerde (Hindistan dışında) bu kadar kolay devletler kurabilmiş olmalarını açıklamamıza yardım edebilir. Ama bu durumda, aynı dünya ekonomik depresyonunun, Moğolların güçlerini sürdürmede neden başarısız olduklarını ve onlarla birlikte herkesin (geçici olarak) neden tam bir iflasa sürüklendiğini de açıklaması gerekir.

Ekonomik daralma sürerken, Moğollar da yağmacı yıkımlarına devam ettiler. Bir kez daha Orta Asya kentlerini (Semerkand'ı) üs olarak kullanan Timurlenk, 1370 ile 1405 arasında yeniden fetihlere ve İmparatorluğunu bütünlendirmeye koyuldu. Delhi Sultanlığı bir gerileme ve parçalanma aşamasına girmişti ve bu nedenle Timur'un şiddetli saldırısına bir yüzyıl önce Cengiz'in saldırılarına karşı koyduğu gibi direnemedi. Ama Timur'un seferleri, her zaman olduğu gibi, yapıcı olmaktan çok yıkıcıydı. Bu seferler, Rusya'daki Altınorda ve İran'daki İlhanlılar gibi Moğolların zaptettikleri yerlerde kurdukları devletleri de

büyük ölçüde ortadan kaldırmak gibi tarihi sonuçlar doğurdu.

Modern Dünya Sistemi Dönemi

Bizim buradaki amacımız (şimdilik), modern dünya sistemi dönemini çözümlemek ya da yeniden yorumlamak değil. Çalışmamız için anlam taşıyan gelişmeler konusunda, başkalarının yaptıkları yorumları ana çizgileriyle ve geçici olarak benimsiyoruz: 1450'den 1600 sonrasına dek süren “uzun onaltıncı yüzyıl”, “onyedinci yüzyıl krizi”, onsekizinci yüzyıl “ticaret devrimi” sırasında yeniden ekonomik genişleme ve onsekizinci yüzyılın sonundan itibaren görülen, “uzunluk” bakımından +/- 50 yılı kapsayan Kondratieff çevrimlerinin çıkış ve iniş hareketlerinin göreneksel tarihlenmesi. Frank [(1978), 1970-1973 arasında yazıldı] ve daha yakın tarihlerde Goldstein (1988) bu dalgalanmaların başlangıçlarını onaltıncı yüzyıl kadar gerilere giderek araştırdılar. Günümüzde, Avrupa'da odaklanmış olan dünya sisteminde ekonomik dalgalanmalarla “ilişkili” olarak ortaya çıkan politik hegemonik geçiş ve değişiklik çevrimlerini de geçici olarak benimsemeyi sürdürüyoruz: Hegemonik üstünlük onaltıncı yüzyılda İberya'ya, onyedinci yüzyılda Hollanda'ya, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda (iki kez) Britanya'ya ve yirminci yüzyılda Birleşik Devletlere geçti.

Dolayısıyla 1500'den bu yana Batı'da ortaya çıkan veya merkezi Batı'da olan uzun ekonomik birikim çevrimleri ve politik hegemonya çevrimleri üzerinde Wallerstein, Modelski-Thompson, Goldstein ve diğer birçok kişi tarafından yapılmış çalışmaları da kesinlikle takdir ediyor ve onlardan yararlanıyoruz. (Ayrıca, Frank'ın bu çevrimler hakkındaki çalışması [1978], Goldstein [1988] tarafından,

çevrimlerin dönüm noktalarının tarihlendirilmesinde ana kaynak olarak kullanılmıştı.) Amerika kıtalarındaki “Yeni Dünya”nın dünya sistemiyle bütünleştirilmesinin taşıdığı tarihi önemin bilincindeyiz. Frank'ın (1978) *World Accumulation 1492-1789* (Dünya Birikimi 1492-1789) başlığını seçmesi (ikinci tarih, 1973'te Şili'deki askeri darbenin zorunlu kıldığı politik kesintiye kadar uzanır) boşuna değildi. Sonuç olarak “modern dünya sistemi” dönemi boyunca A ve B evrelerinin birbirini izlediğini burada yineleme gereği duymuyoruz.

Bunun yerine, birbirleriyle bağlantılı başka bazı sorunlara eğilmek istiyoruz. Bunların en önemlisi, bu “modern dönem” ile yukarıda incelenen “ortaçağ” ve “eskiçağ” arasında, dünya sisteminin temel sürekliliği ya da süreksizliği konusunda bizim ve öteki yazarların görüşlerindeki benzerlikler ve farklılıklardır. Bu modern dönem, değişik kuşaklardan başka bilim insanları tarafından çok daha geniş olarak araştırılmış, tekrar tekrar ele alınmış ve tartışılmıştır. Bunların birçoğunun argümanları iyi bilinir; bazılarıyla ve özellikle Immanuel Wallerstein ile anlaştığımız ve anlaşılmadığımız başlıca noktaları giriş bölümünde ve bu makaleden önceki bölümlerde (Gills ve Frank 3. Bölüm, Frank 1990a, b, 1991, Gills 4. Bölüm) açıklamıştık. Bu yazarların çoğu, kendi aralarında ne denli ayrılığa düşerlerse düşsünler, yaklaşık olarak 1500'ün (bazılarına göre 1800 dolaylarının) geçmişle köklü bir kopuş oluşturduğu noktasında kesinlikle birleşirler. Onlara göre, bu tarih köklü biçimde farklı bir dönemin, modern-dünya-kapitalist sisteminin başlangıcıdır. Bizim için ve hâlâ çok az sayıda olan başka uzmanlar içinse, asıl önemli olan, aynı dünya sistemi içinde geçmiş ile bugün arasındaki temel süreklilik ve bu sistemde sürmekte olan sermaye birikimi çevrimleri ve hegemonya-rekabet çevrimleridir.

Bir yol ayrımı oluşturan kitabında Abu-Lughod (1989), bir “onüçüncü yüzyıl dünya sistemi”nin var olduğunu, ancak bunun onaltıncı yüzyılda “başlamış olan”dan *farklı* bir sistem olduğunu ileri sürer. Ona göre, doğuda üslenmiş dünya sisteminin ondördüncü yüzyıldaki çöküşüyle Batı'da merkezlenmiş dünya sisteminin onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllardaki yükselişi arasında, “bu sistemleri daha önce bir arada tutan mekanizmalarda” kesinlikle “bir etkinlik kaybı” ve “*organizasyon bozukluğu*” yaşanmıştı. Biz bu değişiklikleri, daha çok bir “*yeniden örgütlenme*” ve dolayısıyla sistemin hegemonik ağırlık merkezinin Doğu'dan Batı'ya kayması olarak görüyoruz; Lughod'un da belirttiği gibi, bir bütün olarak sistemin tümünden başarısızlığa uğraması olarak değil. Tam tersine, bu geçici organizasyon bozukluğu ve ardından organizasyonun yenilenmesi, sistemin bir bütün olarak sürekliliği ve evrimi olarak yorumlanabilir ve böyle yorumlanması gerektiğine inanıyoruz (Abu-Lughod 1989: 342-5).

Dolayısıyla, Abu-Lughod'un da (1989: 338) ısrarla belirttiği gibi, “yaşamsal önem taşıyan olgunun, Doğu'nun düşüşünün Batı'nın yükselişinin önceli olduğu” konusunda daha büyük bir kararlılıkla anlaşıyoruz. Bir başka deyişle, ondördüncü yüzyılın ortalarında dünya sisteminin yaşadığı ekonomik ve hegemonik kriz, Avrupa'ya, kriz sırasında ve krizin ardından yeni bir ekonomik genişleme ve hegemonik olarak yeniden örgütlenme anlamında eski sistemin hiyerarşisinde yükselme “şansı” verdi.

Ortam... yadsınamaz biçimde değişti... Dünya sistemi..., arena, kuzeybatı Avrupa'ya kaymadan önce Atlantik yönünde, Atlantik kıyısındaki Portekiz ve İspanya yönünde, dışa doğru hareket etti. Gerçek şudur ki, Orta Asya-Anadolu-kuzey Hindistan ile Levant-Mısır eksenini, (daha önceki dönemlerin onyedinci yüzyıla gelene kadar güç bela yıkılabilen ana ek-

seni) dünya sisteminde bir daha asla bu konuma gelemedi.

(Abu-Lughod 1989: 12)

Buna benzer bir argüman, daha önce 1950'lerde Marshall Hodgson ve 1980'lerde Jacques Gernet tarafından da ileri sürülmüştü:

Örneğin, eksen konumundaki Ortadoğu'nun ortaçağın sonlarındaki ekonomik zayıflığının, Avrupa'nın yayılmasına sahne olacak olan dünya ekonomik ve politik düzeninde belirleyici bir faktör olduğu görünüyor.

(Hodgson 1954: 718)

Aslında Batı'nın tarihi olmaktan öteye geçemeyen dünya tarihine göre, Moğol istilasından önce Akdeniz'den Çin Denizi'ne kadar uzanan bölgelerdeki kentsel, merkantilist uygarlıkların yükselişlerinin yansımalarını, modern çağların başlangıcı olarak görmeye alıştık. Batı, bu mirasın bir kısmını topladı ve bundan kendi gelişmesini mayalayacak özü çıkardı. Onikinci ve onüçüncü yüzyılların Haçlı Seferleri ve onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi, bu mayanın taşınmasını kolaylaştırdı... Batı'nın o sıralar böyle geri oluşunda şaşırtıcı bir yan yoktu: İtalyan kentleri Asya'nın büyük ticaret yollarının bitiminde bulunuyordu. Batı'nın, görelili olarak yalıtılmış konumundan denizlerdeki yayılması sayesinde kurtularak yükselmesi, iki büyük Asya uygarlığının (Çin'in ve İslam'ın) tehdit altında olduğu bir sırada gerçekleşti..

(Gernet 1985: 347)

Genel olarak Moğol fetihleri ve ekonomik kriz, 1450'den 1600 sonrasına değin süren “uzun onaltıncı yüzyıl” ekonomik büyüme döneminin ardından gerçekleştirilen geniş kapsamlı ekonomik yeniden yönlendirme ve politik yeniden örgütlenme için gerekli temeli de hazırladı. Bir önceki

ekonomik krizin ve Moğol istilalarının yarattığı değişikliklere dolaylı ya da dolaysız tepki olarak Çin'de Ming hanedanı, Hindistan'da Akbar'ın İmparatorluğu, İran'da Safevi İmparatorluğu ortaya çıktı ve Avrupalılar Batı'da, şimdi Atlantik ötesine de taşan dünya çapında bir imparatorluk macerası başlattılar. İşte bu son girişim, o zamanın Avrurpamerkezci tarihyazıcılığının mutlak ve görelî anlamda en çok ilgi gösterdiği olay olmuştı. Belki de gereğinden çok fazla... Çünkü giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, en azından ondokuzuncu yüzyıla kadar hegemonik değişiklik bile sadece Batı'da var olan bir olgu değildi.

Moğol İmparatorluğu'nun çöküşü, Orta Asya'yı boydan boya geçen kara yollarında aksamalara yol açtı ve Ming Çin'inin kayıtsızlığı, özellikle ipekle ilgili kara ticaretini olumsuz yönde etkiledi. Ancak en büyük gerileme onyedinci yüzyıl depresyonuna değin gerçekleşmedi. Bozkırdan geçerek Baltık'a ulaşan yolda da aksamalar vardı. Bununla beraber onsekizinci yüzyılda ticaret, Sibirya'dan geçen daha kuzeydeki yolda yeniden canlandı. Körfez limanı Hürmüz aracılığıyla Karadeniz'e yapılan ticaret de geriledi. Kızıldeniz ve İskenderiye'den geçen ticaret koridoru açık kaldı. Ne var ki, Avrupa'nın Mısır ve Levant'la ticaretinde ödemeler esas olarak altın ve gümüşle yapılıyordu. Bu olgu, Batı'da ve Afrika'da altın ve gümüş kaynaklarına duyulan ihtiyacı daha da artırdı ve Hindistan'a ve baharat adalarına dolaysız bir deniz yolu keşfetme ve böylece İskenderiyeli ve Venedikli araçları devre dışı bırakma isteğini yoğunlaştırdı. İtalyan mali sermayesi tarafından desteklenen Portekiz'in ve İspanya'nın bu tür yolları bulması, dünya sisteminin lojistik ağında radikal bir değişikliğe ve eşzamanlı olarak birikim mekânının da değişmesine neden oldu. Orta Asya, dünya lojistik sisteminde ana düğüm noktası veya süperbirikimci statüsüne ulaşılabilcek en önemli alan olmaktan çıktı.

İşte bu noktada, bizi diğer dünya sistemi uzmanlarından bir ölçüde ayıran bir başka problem ile karşılaşırız: biz, dünyanın *diğer* bölümlerini, daha önceden var olan *aynı* dünya sistemindeki en önemli oyuncular olarak görüyoruz. Bu nedenle, bunlardan bazılarını 1500'den sonraki aynı dünya sisteminin de aktörleri olarak değerlendiriyoruz. Dolayısıyla, “dünya ekonomisiyle bütünleşme: Dünya sistemi nasıl büyüyor” konusuna ayrılmış olan *Review* dergisinin 1987 sayısında, Wallerstein ve başka uzmanlar tarafından yorumlanan “bütünleşme” sorununu yeni bir biçimde ifade etmeyi (ya da değişik şekilde yeniden gündeme getirmeyi) gerekli buluyoruz. Ayrıca, onaltıncı yüzyılda önce İberya'nın, daha sonra onyedinci yüzyılda Hollanda'nın hegemonyası ve bunların dayanaklarını oluşturan bağlı ticaret tekelleri, hâlâ etkin olan Osmanlı ve Hintli ticari güçlere ve başka güçlere zarar vererek ortaya çıktı. Daha önce de değindiğimiz gibi, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası direktörü Sir Josiah Child, 1680'de şöyle demişti: “Onların (Hindistan'daki Mugalların) Doğu uluslarıyla yürüttükleri, bizim ve tüm Avrupalı ulusların toplam ticaret hacminden on kez daha büyük olan ticareti engelliyoruz” (Palat ve Wallerstein tarafından aktarılmıştır 1990: 26).

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu Doğu-Batı ticaret yolları boyunca hâlâ konumunu koruma, hatta genişleme durumundaydı; ancak sonul tarihsel kaderi bir bütün olarak dünya sistemindeki gelişmeler tarafından belirlenmese de bunların etkisi altındaydı. İlk Osmanlı politik genişlemesi, ondördüncü yüzyıldaki dünya ekonomik daralması sırasında gerçekleşti. Yükselme sürecindeki Batı'yla rekabet, batı yönündeki Osmanlı genişlemesini durdurdu; Osmanlıların karadan ilerlemeleri, Süleyman'ın yönetiminde Habsburglara karşı düzenlenen seferin 1521'de Viyana sur-

ları önünde yenilgiye uğratılmasıyla, denizdeki ilerlemeleri ise II. Selim yönetiminde İtalyanlara karşı İnebahtı'da 1571'de alınan yenilgiyle sona erdi. Onaltıncı yüzyılda daha başarılı olan Osmanlı yayılmacılığı, güneydoğu ve batı yönünde Afrika'nın kuzey sahili boyunca, politik olarak zayıflamış ve "Doğu'nun gerilemesi" nedeniyle ekonomik kârlılığı azalmış yörelerde gerçekleşti. Bundan başka, Orta Asya sisteminin de aynı şekilde güç yitirmesi, bu yöndeki Osmanlı çıkarlarını sınırladı. Nihayet, Babür ve torunu Akbar'ın yönetiminde göreceli olarak hâlâ cazip durumdaki Hindistan'da Mugalların ilerlemesi, olasılıkla Osmanlıları da devre dışı bıraktı.

Osmanlı gücünü ve yayılmacılığını sınırlayan bir başka faktör, İran'daki komşu Safevilerdi. Safeviler, İran'ı işgal eden ve geri çekilen Moğolların arkalarında bıraktıkları harabeler üzerinde onaltıncı yüzyılda bir imparatorluk kurdular. Safevi yönetiminde iç ve dış ticaret, o sıralarda belki de dünyanın başka hiçbir bölgesinde görülmemiş ölçüde desteklendi. Safeviler Osmanlı ve Portekizli rakiplerine karşı politik ve ekonomik çıkarlarını korumaya ve daha da geliştirmeye çalıştılar. Bu nedenle, özellikle 1587'den 1629'a kadar devleti yöneten I. Abbas'ın hükümdarlığı sırasında Fransızlarla, Habsburglarla ve Britanya ile değişen ittifaklar kurmanın yollarını arayıp buldular ve bu ittifakları sürdürdüler. Persler, 1622'de Portekizlileri Hürmüz'den kovduklarında, İngilizlerle ittifak halindeydiler. Portekizliler, aynı adı taşıyan boğaz (Hürmüz Boğazı) üzerinde yer alan bu stratejik adadaki kalelerini, Arap Denizi'nden geçen, Hindistan'a ve Asya'ya gidişgeliş trafiğinde akan parayı koruma karşılığında haraç almak amacıyla kullanmışlardı.

Bununla birlikte, Braudel ve bazı yazarlar, ağırlık merkezinin Atlantik'e kayması için Kolomb'dan sonra en az bir iki yüzyılın geçmesi gerektiğini belirtirler. "Genel yoz-

laşma, Akdeniz'i XVII. yüzyılda sardı. XVII. yüzyıl diyoruz, genellikle iddia edildiği gibi XVI. yüzyıl değil" (Braudel 1953: 368). Doküma üretimi 1592'de Venedik'te en yüksek düzeyine ulaştı. Livorno'da ve olasılıkla İtalya'nın başka yerlerinde de, ipek balyalarının "deniz yoluyla taşınması [onaltıncı] yüzyılın sonuna kadar devam etti; gerilemeye ilişkin en küçük bir işaret yoktu" (Braudel 1953: 368-71). Aynı zamanda, "Kızıldeniz'de zenginlik" vardı; "şurası bir gerçektir ki, eski baharat yolu [onaltıncı] yüzyılın ortasından itibaren yeniden canlandı ve gelişti". Böylece Levant ticareti, ne Suriye yönünde ne de Mısır yönünde kesintiye uğradı" (Braudel 1953: 457, 459, 469). Başka bir deyişle, Doğu Akdeniz'den geçen deniz ticaret yolları, hiç değilse onaltıncı yüzyılın sonlarına kadar canlılığını korudu.

Ama Asya'nın çevresini dolaşan deniz yolları ve Orta Asya'dan geçen Asyaötesi karayolları da canlılığını yitirmedi. Atlantik ticaretinden sağladığı yeni mali güçle desteklenen Avrupa müdahalesi ise Asya çevresindeki deniz yolu ticaretinde fazla bir değişiklik yapamadı. Onaltıncı yüzyılda Avrupa'nın Asya deniz ticaretindeki öncüleri Portekizlilerdi.

Ancak savaş, zor ve şiddet üzerine kurulu Portekiz koloni rejimi, Asya ticareti için "daha yüksek bir gelişme" aşaması olmamıştır. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yaşamakta olan din savaşlarından ne kadar zarar görmüş olursa olsun, geleneksel ticari yapı varlığını sürdürdü. Ticaret bu dönemde nicelik olarak sözü edilmeye değer bir büyüme kaydetmedi. Portekizlilerin kolonici rejiminin ticari ve ekonomik formları, Asya ticareti ve Asya otorite formlarıyla aynıydı. Kısaca, Portekiz kolonici rejimi, güney Asya ticari yaşamına tek bir yeni unsur getirmemiştir.

(van Leur 1955: 117-118)

Son olarak, Asya'nın çevresindeki deniz ticareti onaltıncı yüzyılda hâlâ, Asyaötesi kervan ticaretinin yerini veya Orta Asya'nın bu ticaretteki yerini alamamıştı.

Asya'ya deniz yolunun keşfinin, kıtalar arası geleneksel ticaret yolları üzerindeki yıkıcı etkileri yüzyıl tümüyle akıp geçinceye dek hissedilmedi. Ortadoğu'dan geçen ticaret yolları onaltıncı yüzyıl başlarındaki gerilemeden sonra eski önemini yeniden kazandı ve onaltıncı yüzyılın sonunda kıtalarötesi kervan ticareti, tarihi zirvesi olarak nitelenebilecek bir düzeye ulaştı.

(Steensgaard 1972: 9)

Gerçekten de, 1600 yılı dolayında ipek hâlâ karadan kervanlarla taşınıyordu. Ayrıca, Orta Asya'dan batıya ve Avrupa'ya kervanlarla getirilen baharat miktarı hâlâ gemilerle taşınanın iki katıydı (Steensgaard 1972: 56-7). Bu nedenle, onaltıncı yüzyılın sonuna kadar Orta Asya, kara ticaretindeki yerini, hem Güney Asya deniz ticareti ve hem de Batı Asya, Akdeniz ve Atlantik ticaretleri karşısında korudu.

Sonra onyedinci yüzyılda ekonomik bir gerileme oldu. Ama bu, onyedinci yüzyıl dünya ekonomik krizi sırasında, Amerika kıtaları da dahil olmak üzere bu bölgelerin ve yolların tümünde yaşanan çevrimsel bir gerilemeydi. Daha önce de belirtildiği üzere onsekizinci yüzyılda Orta Asya kanalıyla yapılan ticaret, daha kuzeydeki bir yol boyunca da olsa yeniden canlandı. Ancak onsekizinci yüzyılla birlikte "ticaret devrimi" gerçekleşti; ayrıca, Atlantik'in öte yakasına "üçlü ticaret" de gelişmeye başladı (Frank 1978). Bu gelişmeler, ticaretin ağırlık merkezinin, Orta Asya da dahil olmak üzere, Doğu'dan Batı'ya geçmesine yardımcı oldu.

Sonuç olarak dünya, dünyanın ekonomik ve politik ilişkileri onyedinci yüzyılda da hâlâ çok kutupluydu. He-

gemonya uğrunda Avrupa içi çekişmenin ötesinde Avrupa'da, ayrıca Batı ve Güney Asya'da hâlâ birbirleriyle rekabet eden Habsburglar, Osmanlılar, Safeviler ve Mugallar gibi güçler vardı. Bunlardan son üçü Müslümandı; ama bu Müslüman güçler, tıpkı hem kendi aralarında hem de bu Asyalı güçlerle çekişmekte olan Hristiyan Avrupalılar gibi, birbirleriyle ve Hristiyan Avrupalılarla aynı derecede rekabet halindeydi.

Blaut (1977), bu tarihsel gelişmenin sonuçta çok kutuplu olmak yerine tek kutuplu bir geçiş sürecine dönüşmesini, Avrasya'nın bir ucundaki Ming Çin'inin kendini aşırı ölçüde yalıtılmasının ötesinde, Avrasya'nın diğer ucuyla bağlantı kurarak açıklar: Batı Avrupa deniz güçleri Amerika'yı fethettiler ve oraldaki altını ve gümüşü kendi sermaye birikimi süreçlerine kattılar. Batılı güçler, daha sonra aynı şeyi hâlâ çekici ve kârlı olan Hint Okyanusu'nu ve Asya'yı kaplayan ticaret ağı üzerinde giderek artan bir denetim kurmak için uyguladılar. Sonra da güçlerini, özellikle Hindistan'da sınai ve ticari rekabeti engellemek amacıyla kullandılar. Bunun ardından, Hint tekstil sanayisinde yaşanan yıkımın, Blaut'un argümanının, özellikle önemli bir kanıtı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Çünkü Palat ve Wallerstein'a göre, ondördüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde,

Hint anakarası, bu krizden, dünya ekonomisinde pamuklu dokuma alanında bir üretim odağı olarak çıktı ve elde ettiği ticaret fazlası ülkeye çok büyük miktarda altın ve gümüş akışına neden oldu. Hindistan'ın Batı Asya'yla ticareti, bundan sonraki birkaç yüzyıl boyunca katlanarak arttı ve Arap Denizi'nin iki yakasındaki kentlerin ekonomik kaderlerini sıkı bir biçimde birbirine bağladı... Aynı zamanda, Hindistan'ın Çin-Malaya ticaretiyle bağlantılı doğuya yönelik deniz ticareti, Sung Çininin tacirlik mesleğine uygulamakta

olduğu yasağı kaldırma kararının ardından yeniden canlandı. Bu olaylar henüz yeniyken, Güneydoğu Asya'da aracı rolündeki Srivija'ya çöktü; bu ise Malaya sahilindeki limanların işine yaradı. Bengal Körfezi kanalıyla yapılan ticaret süresince, Doğu Hint Okyanusu'nun her iki yakasındaki en önemli limanlar, Pulicat ve Malakka, ayrıca... Aceh ve Masulipatnam eşzamanlı yükseldi ve aynı tarihlerde sahneden çekildi.

(Palat ve Wallerstein 1990: 26)

Bu ticaret ağı sisteminde ekonomik iyileşme, onbeşinci yüzyılın ortasından itibaren açığa çıkmıştı. Palat ve Wallerstein, sadece evrim sürecindeki bir Hint Okyanusu dünya sisteminden söz etme eğilimindedirler. 1500'e gelindiğinde bu ekonomi, Kızıldeniz'de Aden ve Mekke; Basra Körfezi'nde Basra, Gambroon ve Hürmüz; Hint anakarasının batı sahilinde Surat ve Kalküta, Coromande ve Bengal kıyılarında Pulicat ve Hughli; Malaya takımadalarında Malakka gibi düğüm noktalarında birbirleriyle kesişen ticaret ve üretim bağlantı hatlarını, ayrıca kervan yollarıyla birbirine bağlı Delhi ve Tahran gibi imparatorluk başkentlerini bünyesinde toplamıştı. Palat ve Wallerstein, bu merkezlerin bölgeler aşırı ticareti merkezileştirdiğini, bu ticarete egemen olduğunu, “küresel rüzgârlara ve ritmlere ayak uydurarak dış dünyayla aynı tempoda yaşadıklarını” kabul ederler (1990: 30-1; ayrıca Braudel 1982: 18). Gerçekten de Coromandel ve Gujarat sanayisi dokuma üretiminde o denli üstün durumdaydı ki, bu, diğer alanlardaki sanayinin durmasına yol açtı ve Hint dokumalarının Batı Afrika ve Karayipler pazarlarına girmesi, ancak Britanya dahil merkantilist Avrupa uluslarının denizcilik yasaları sayesinde önlenemedi (Palat ve Wallerstein 1990: 33,49).

Bununla birlikte Palat ve Wallerstein, bağımsız tarihi sistemlerin var olduğu görüşünde direnirler: Çin'de odak-

lanan Hint Okyanusu dünya ekonomisi ve sadece kavşak noktalarında buluşan Akdeniz/Avrupa bölgeleri. Ancak bu yazarlar, “odak noktası konumlarının ortadan kalkmasıyla bu kentlerin aniden çöktüğünü” belirtirler. Buna karşın, tek bir dünya ekonomisinin varlığını benimsemektense, “bu ekonomilerin zenginliklerini, *farklı dünya sistemleri arasındaki* ticarete üstlendikleri aracı rolü sayesinde biriktirdikleri”ni savunurlar. Dahası, Palat ve Wallerstein şu sonuca ulaşıyorlar:

Avrupa'daki ve Hint Okyanusu'ndaki alışveriş ağlarının 1400 sonrasında genişlemesiyle bağımlılık ilişkilerinin yoğunlaşması olgularının aynı sıralarda ortaya çıkmasına karşın, bu iki tarihsel sistemdeki büyük çaplı sosyotarihsel değişimler köklü biçimde farklıydı. Bir bölgede değişim süreci kapitalist ekonomiyi yarattı. Diğerinde ise, emek unsurunun yoğun kullanımına varmayan yaygın küçük mal üretimini doğurdu.

(1990: 40)

Biz, bunun aşırı ölçüde miyop bir bakış olduğuna inanıyoruz. Onlar ve başka yazarlar, sadece Wallerstein'ın modern-kapitalist-dünya sistemi gözlüğüne (belki de atgözlüğüne) güvenerek hemen önlerinde kendilerine bakıp duran daha büyük ve daha eski dünya sistemine ilişkin kendi kanıtlarını göremiyorlar ya da tam anlamıyla yorumlayamıyorlar. Bu deneme, bu kanıtları daha geniş ve daha uzun bir tarihsel perspektifle yeniden yorumlamalarında, sözünü ettiğimiz yazarlara ve başka yazarlara yardımcı olacak alçak gönüllü (belki de iddialı) çabalarımızdan biridir. Şimdi, yine, yukarıda yer alan tarihsel incelememizin geçici bazı sonuçlarını özet olarak verebiliriz.

GEÇİCİ BAZI SONUÇLAR

Öyle görünüyor ki, dünya sistemi çapındaki bir çevrimin parçası olabilecek, birbirini izleyen genişleme ve daralma evrelerini belirlemiş bulunuyoruz. Bunlar Tablo 5.1'de özetlenmiştir.

*Tablo 5.1 Dünya Sisteminde MS 1500 Öncesindeki
A/B Ekonomik Evreleri*

1	B evresi: MÖ 1700-1500/1400 A evresi: MÖ 1400-1200
2	B evresi: MÖ 1200-1000 A evresi: MÖ 1000-800
3	B evresi: MÖ 800-550 A evresi: MÖ 550-450
4	B evresi: MÖ 450-350 A evresi: MÖ 350-250/200
5	B evresi: MÖ 250/200-100/50 A evresi: MÖ 100/50- MS 150/200
6	B evresi: MS 150/200-500 A evresi: MS 500-750/800
7	B evresi: MS 750/800-1000/1050 A evresi: MS 1000/1050-1250/1300
8	B evresi: MS 1250/1300-1450 A evresi: MS 1450-1600

Özet tablomuza dayanarak, başka gözlemlerin yanı sıra aşağıdakileri sıralayabiliriz:

1. Şimdi (ya da hâlâ) modern dünya kapitalist sistemiyle ilişkilendirdiğimiz birçok ekonomik ve politik yapıyı, geçmişteki binlerce yıl boyunca da saptamak mümkündür.

Özellikle merkez-çevre, hegemonya-rekabet ve A-B evrelerinden oluşan çevrim, dünya sisteminin kesintisiz veya en azından yinelenen yapıları ve süreçleri olarak görünmektedir. Bununla beraber bu saptama, daha geniş bir dünya ekonomisinde ve dünya sisteminde birbirleriyle politik-ekonomik rekabet halinde bulunan bölgesel nitelikte çok sayıda politik hegemonya (veya çekirdek) için de geçerlidir.

2. Yaklaşık 5000 yıl boyunca daha hızlı, daha yüksek düzeyde ve daha yavaş, daha düşük düzeyde, hatta negatif birikim çevrimleri birbirini izlemiş görünüyor. Bunun da ötesinde bu çevrimler, yalnızca yerel veya bölgesel olmadığı gibi, salt “içsel” faktörlerle açıklanabilir nitelikte de değildi. Birbirini izleyen genişleme ve daralma evreleri aynı zamanda bölgeler arası düzlemde ve kesinlikle dünya sistemi çapındaydı. MÖ 500 ile MS 1500 arasındaki iki binyıl boyunca, her biri yaklaşık iki yüzyıllık yükselme ve alçalma evrelerinden oluşan bu çevrimler, dört ya da beş yüzyıl kadar devam etmiş görünüyor. Bu saptama, söz konusu uzun çevrimlerin içindeki olası daha kısa çevrimleri de dışlamamaktadır.

3. Belirgin biçimde daha hızlı olan ekonomik büyüme, birtakım bölgesel hegemonların ortaya çıkışıyla ve arkasından bazen bölgeler üstü, hatta dünya sistemi çapında süperbirikimci bir süperhegemonun doğuşuyla birleşir. Bunun bazı önemli örnekleri, MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarda Akhamenid Pers İmparatorluğu'nda, MS yedinci yüzyılda Tang Çininde ve belki onbirinci ve onikinci yüzyıllarda Song Çininde yaşanmıştır. Bunların tümü, ekonomik büyümenin “yükselme” evrelerinde ortaya çıktı. Bütün bunların Orta Asya'nın bazı bölümlerini önemli ölçüde denetim altına almayı amaçladığına dikkati çekiyoruz. Ancak sadece Akhamenidler ve Tang, Orta Asya üzerinde bir ölçüde denetim kurmayı başarabildi; ama bu da

çok yaygın ve uzun ömürlü olmadı. Song ise bu konuda hiçbir şey başaramadı.

4. Üçüncü yüzyılda Sasaniler, dördüncü yüzyılda Guptalar, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Abbasiler ve onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Moğollar hegemonyalarını Orta Asya'ya da yaydılar.

5. Ancak Sasaniler, Guptalar ve sonra Moğollar, hegemonyalarını, sırasıyla üçüncü ve dördüncü ve onbirinci yüzyıllardaki önemli alçalma evrelerinde gerçekleştirdiler. Bu evreler boyunca, zaten rakipleri zayıflamış durumdaydı. Dolayısıyla, bu hegemonik güçler ve belki başkaları (ABD) hegemonyalarını ekonomik kriz ve savaş nedeniyle gücünü yitirmiş rakiplerinin durumlarından yararlanarak gerçekleştirdiler. Bu saptama, Pers İmparatorluğu'nun ve Bizans'ın kendi iç çelişkileri nedeniyle zayıflamalarının ardından Abbasi gücünün yaygınlaşması için de önemli ölçüde geçerlidir. Yine de, Abbasilerin politik genişlemesi genel bir ekonomik büyüme döneminde başlamıştı. Abbasi gücünün dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda zayıflamasının yaşanan ekonomik durgunluk dönemiyle ne ölçüde çakıştığı tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Abbasilerin güç kaybetmelerinin ardından bir ekonomik durgunluk döneminin başlayıp başlamadığı da belirsiz. Belki MÖ birinci binyılın başlangıcındaki Asur genişlemesi de benzer şekilde yorumlanmalı.

6. Yukarıda sözü edilen güçlerin hegemonyalarını kurdukları zaman diliminde ortaya çıkan ekonomik daralma ve kriz, aynı zamanda bu hegemonik iktidarların görece kısa ömürlü ve istikrarsız oluşlarının nedenini de açıklayabilir. Hiç değilse Sasanilerin, Guptaların ve Moğolların hem hegemonik iktidara yükselişleri hem de hemen ardından iktidarı yitirışleri, dönemi belirleyen ekonomik daralmaya bağlanabilir. Belirleyici nitelikteki bu ekonomik da-

ralma, önce bu güçlerin rakiplerini saf dışı bırakmalarına yardımcı oldu, sonra da bu kısa ömürlü hegemonların kendilerinin de refah ve güçlerini sürdürme olanaklarını yok etti. Hepsi de birden parlayıp sönen yıldızlar gibiydi.

7. Sonuç olarak, Orta Asya'nın ekonomik ve ticari ağları üzerinde kurulan denetim bile, dünya ekonomik sistemini bütün olarak kavrayan belirgin daralma dönemlerinde hegemonyanın sürdürülmesi için yetersiz kalmıştı.

Yalnızca çevrimlerin var olduğunu, ama belli yönlerdeki eğilimlerin (trendlerin) söz konusu olmadığını iddia etmek istemiyoruz. Gene de bu makalede ikinci türden hareketlere yani trendlere çok az yer verdik. Bunun aksine, söz konusu çevrimlerin (olasılıkla teknolojik ve sosyopolitik diğer çevrimlerin) “gelişme”nin (evrimsel) eğilimlerini oluşturan zorunlu öğeler olduğuna inanıyoruz. Benzer şekilde, sadece eşzamanlı olanların değil, farklı zamanlarda oluşan “çevrimler”in de bu tarihsel sürecin yaşamsal parçaları olduklarını yineliyoruz.

Kuşkusuz, bizim bu çabamızla ilgili birçok problem hâlâ çözülmeyi beklemektedir. Aşağıda sıralanan sorunların tanımlanması, netleştirilmesi ve çözülmesi için çok daha fazla ampirik ve analitik çalışma yapılması gerekmektedir:

1. Dünya sisteminin tarihsel süreç boyunca ulaştığı büyüklüğün ve genişlemenin boyutları,
2. Etki alanı sistemin yayılma ölçüsünün saptanmasına yardımcı olan ya da olmayan ekonomik çevrim,
3. Bir çevrimde değişik zamanlarda eşanlı olarak veya olmayarak yer alan veya bu çevrimi hiçbir şekilde paylaşmayan bölgeler ve politik organizasyonlar,
4. Politik hegemonya ve ekonomik çekirdek olma arasındaki ilişkiler,
5. Rakip hegemonların birbiriyle ve her birinin kendi

çevreleriyle yürüttüğü ticari ilişkiler, ekonomik rekabetler, politik ittifaklar ve savaşlar,

6. Şu veya bu zamanda hangi dereceye kadar süperhegemonyanın veya süper birikimin oluştuğu,

7. B evresi krizlerinin değiştirici rolü ve neden bazılarının diğerlerine göre daha fazla değiştirme işlevi gördüğü,

8. Ekonomik gelişme çevrimlerinin mi yoksa politik hegemonya çevrimlerinin mi daha önce ortaya çıktığı ve hangisinin daha güçlü nedensel faktör olduğu,

9. Çevrimi (çevrimleri) yaratanın ve sistemi çalıştıranın ne olduğu?

Politik-ekonomik birikim ve hegemonya çevrimleri üzerine, yukarıda açıkladığımız tarih görüşümüze dayanarak bu sorulara kısmi ve oldukça geçici bazı yanıtlar üretebiliriz. Kuşkusuz, bu alanda çok daha fazla tarih çalışmasının yapılması gerekiyor. Sosyal bilimciler tarafından yapılmış, bizim çalışmamızı tamamlayıcı nitelikte bazı çalışmalar, Melko (1990), Wilkinson (7. Bölüm ve 1987, 1989), Abu-Lughod (1989), Chase-Dunn ve Hall (1991), Vasquez (yakında çıkacak) ve diğerleri tarafından daha da ileriye götürülmektedir. Son 500 yıldaki büyüme, hegemonya ve savaş çevrimleri arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı ve dikkatli bir çözümlemesi yapılarak 5000 yıllık dönem için daha fazla ipucu elde edilebilir. Wallerstein (1974), Frank (1978), Keohane (1980), Gilpin (1981), Vayrynen (1983), Thompson (1989), Modelski (1987), Rosecrance (1987), Goldstein (1988), Chase-Dunn (1989 a, b) ve diğerleri tarafından bu analiz ileri düzeyde geliştirilmiş bulunuyor. Ancak bu sorunlarla uğraşmayı başka bir zamana bırakıyoruz.

Bu bölümü, şimdiye dek saydıklarımıza ek olarak, en azından iki faktöre daha yeterli ilginin gösterilmesi çağrısıyla kapatmak istiyoruz. Bunlardan biri, olasılıkla hem

ekonomik hem de politik çevrimleri ve bunların bileşimlerini tüm çağlar boyunca kısmen de olsa belirlemiş olan ekolojik faktörlerdir. Ekolojik faktörler, olasılıkla yine çevrimsel nitelik taşıyan “dışsal” iklim koşullarıyla sınırlı değildir. Bugün pek çok kişi, “içsel” nitelikteki ekonomik, politik faktörlerin ve sosyal organizasyonların (veya kötü organizasyonların) iklim de dahil olmak üzere çevre üzerinde bozucu etkiler yaptığının bilincine giderek daha fazla varıyor. Ne var ki, hem gezegenin olağan hareketinden kaynaklanan hem de bölgesel düzeyde oluşan iklim çevrimleri, ayrıca insanların toprağa yerleşmelerinin ve toprağın insanlar tarafından sulama, otlaklar, ormancılık amaçlarıyla kullanılmasının doğurduğu sonuçlar; göç; savaş ve bunun sonucunda doğal ve insanların yarattığı üretim kapasitelerinin geliştirilememesinin ya da tahrip edilmesinin ve diğer içsel faktörlerin çevre üzerindeki etkileri eskiden beri biliniyor. Bütün bu olgular konusunda insanların bilinçlenmeleri de yeni değil. Yüzyıllar boyu, “yerli” halklar yaşamlarının dayanağı olan çevrenin korunması konusunda çok duyarlı olageldiler. Yakın ve uzak geçmişte pek çok halk ise, ekolojik çevreyi ihmal ettikleri ya da kötü kullandıkları için “battı”. Dünya sistemine ilişkin genel çalışmamızın ve özgül olarak bu makalenin yetersizliklerinden biri, sözünü ettiğimiz ekolojik faktörlere gereken ilgiyi göstermemiş olmamızdır.

Öykümüzde büyük ölçüde eksik olan bir diğer faktör de, sadece çevrimsel olarak değişen ekonomik ve politik koşullara tepki olarak oluşmakla kalmayıp, olasılıkla onları etkilemiş de olan ve tabandan yükselen çok sayıdaki sosyal hareketlerdir. B evrelerinde oluşan sosyal hareketler ve isyanlar, teorik düzeyde özel ilgi gerektirir. Bunlar, B evrelerinde oluşan hegemonik geçişler üzerinde doğrudan etki yapmış olabilir.

Tarihsel açıdan, böyle dipten gelen sosyal hareketler istediklerini elde etmeyi hemen hemen hiçbir zaman başaramamıştı. Böyle de olsa, bu hareketlerin çoğu, kendi yöneticilerinin komşu devletlerin yöneticileriyle yaşadıkları çekişmelerde, sahip olduğu seçme özgürlüğü de dahil olmak üzere yöneticilerinin seçeneklerini sınırlamayı ya da en azından etkilemeyi olasılıkla “başarmıştı”. Dahası, tabandan yükselen bu hareketler, belki de bunlardan etkilenenler üzerinde her zaman onların hoşuna gitmesi zorunlu olmayan ve çoğu zaman beklenmeyen etkiler yaratıyordu... Dünya sisteminin uzun tarihi akışında, *insanlar* kendi tarihlerini kesinlikle kendileri yaparlar, ama bunu ille de kendi seçtikleri tarzda yapamazlar.

SONSÖZ

Uluslararası Araştırmalar Kurumu'nun 20-23 Mart 1991'de Vancouver'da yapılan otuz birinci yıllık toplantısında bu bölümün ilk kez kamuoyuna sunulmasından sonraki bir yıl içinde tezimizin ve uzun süreli çevrimler için yaptığımız tarihlendirmenin kısmi ön onayı gerçekleşti:

1. UCLA'nın [University of California at Los Angeles, ç.n.] Siyasal Bilimler Bölümünden Wilkinson, Uluslararası Araştırmalar Kurumu'nun otuz ikinci yıllık toplantısında, özel olarak “Gills'in ve Frank'ın tezleri için bağımsız ve ampirik bir test öneren” bir makale sundu. Wilkinson, bizim A ve özellikle B evrelerine ilişkin olarak yaptığımız tarihlemeleri, daha önce Tertius Chandler'ın (1987) tablolarında yer alan ve belli eşikleri aşan büyüklükteki kentlerin nüfuslarındaki artışları ve azalışları hesaplayarak test etti. Wilkinson, A ve B evrelerinin bizim saptadığımız bükülme ve dönme noktalarıyla çoğu zaman çakışmayan zamanlarda kolaylık olsun diye ya da başka nedenlerle, Chandler

tarafından seçilmiş çok sayıda kentin büyüklüklerini veren listeleri süzgeçten geçirerek şu sonuca ulaştı:

Azalışa ilişkin veriler, bizim listemizdeki ilk 1700-1500/1400 B evresiyle başlayarak ardışık olarak numaralanan B1, B2, B6, B7 ve B8 evrelerinin, Eski Ekümen'deki alçalma evreleri olarak ele alınışıyla uyumluydu; B4 ve B5 evrelerine ilişkin olarak bulanık nitelikteydi ve B3 evresini ise yansıtmıyordu. Öte yandan, A2, A7 ve A8 evreleriyle ilgili olarak azalış gösteren verilerde uyumsuzluk vardı ve A6 ve A5 evrelerine ait bulanık verilerde de uyumsuzluk olasılığı söz konusuydu; A4 test edilemedi ve A3 evresi verilerinin doğruluğunun kesin olduğuna karar verilmişti. Sonuçlar, Eski Ekümen'in hiç değilse MÖ ikinci binyılın ortaları kadar erken tarihlerde A-B evrelerini yaşadığı önermesini destekler niteliktedir; ancak evrelerin zamansal sınırlarının önemli ölçüde netleştirilmesi ve yaşamsal önem taşıdığı halde hesaba katılmamış yıllara ilişkin veri toplanması gerekmektedir.

(Wilkinson 1992: 30)

Kuşkusuz Chandler'ın temel aldığı kent büyüklüğü verileri ve Wilkinson'un onları kullanım tarzı karşı çıkılamaz ya da tartışılmaz nitelikte değildir; bu tür tartışmalar, bizim evrelere ilişkin tarihlemelerimizi ve bunların geçerli olduğu coğrafi bölgeler ya da uygarlık biçimleri için yaptığımız saptamaları daha da destekleyebilir, değiştirebilir veya değerini azaltabilir. Ayrıca, elimizdeki ipuçlarının çoğunluğunu sağladığımız Batı Asya'ya ilişkin verilerimiz, "sistem" ile daha az ya da daha geç bütünleşen ve verilerin güvenilirlik derecesinin daha düşük olabildiği Doğu Asya'ya göre daha uyumludur. Ancak anlamlı bir biçimde, yine Chandler tarafından batı yarıküre için tablolaştırılan kent büyüklüklerindeki değişikliklerle, bizim doğu yarıkürede saptadığımız evreler arasında hiçbir uyum yoktu. Bu Atlantik

ötesi uyumsuzluk, bizim Avrasya çapındaki sistemimiz ve bu sistem ölçeğindeki çevrimlerimiz için önemli bir doğrulama anlamına gelir. Bu durum, Avrasya'da ilerledikçe, bizim ve Chandler'ın verileri arasındaki uyumun yapay olmadığını düşündürmektedir; çünkü Atlantik'in öte yakasında 1492 öncesinde var olan "sistem"e uygulamaya çalıştığımızda bu uyum tamamen kaybolmaktadır.

2. Uluslararası Araştırmalar Kurumu'nun aynı toplantısında, Seattle'daki Washington Üniversitesinin Siyasal Bilimler Bölümü'nden George Modelski, yüksek lisans öğrencilerinden Andrew Bosworth'un, yine Wilkinson'dan bağımsız olarak, saptadığımız "uzun çevrim" evrelerini teste tabi tuttuğunu ve büyük ölçüde doğruladığını bize bildirdi. Bunun ardından yazdığı "Dünya Kentleri ve Dünya Sistemleri: A. G. Frank ve B. Gills'in 'A' ve 'B' Dalgalarının Sınanması" başlıklı makalesi, Kanada Coğrafyacılar Kurumu'nca 21 Mayıs 1992'de Vancouver'da düzenlenen konferansta sunuldu. Bosworth şu sonuçlara ulaşmış:

1) Chandler'ın verileri, her biri ortalama olarak 250 yıl kadar süren ekonomik gerileme ve daralma evrelerini içeren uzun çevrimlerin varlığını önemli ölçüde desteklemektedir. Böyle bir düzenlilik, bu evrelerin çevrimsel bir ardışıklık içinde birbirini koşullandırıldığını öne süren Frank ve Gills'in savlarını daha da güçlendirmektedir. 2) Chandler'ın verileri B1; A2; B2; A3; B4; A5; A6; B8 evreleri için Frank ve Gills tarafından saptanan zamanlamayı güçlü biçimde desteklemektedir. 3) Chandler'ın verileri, MÖ 3000-2000 arasındaki A ve B evreleri ve B4; B5 evreleri için yetersiz veya ılımlı bir destek vermektedir. 4) Chandler'ın verileri B3; A4; B6; A7; B7 ve A8 evrelerinin ortaya çıktığı yer ve zaman bakımından uyumlu değildir (bu evreler için Bosworth kimi küçük kimi büyük bazı düzeltmeler önerir).

3. Oxford Üniversitesindeki Ashmolean Müzesinin arkeologları Andrew Sherratt ve Susan Sherratt, Aralık 1989'da Oxford'da bir konferansta sunulan ve konferans bildirisi olarak yayımlanan (1991) *From Luxuries to Commodities: The Nature of Mediterranean Age Trading Systems* (Lüks Mallardan Temel Mallara: Akdeniz Çağı Ticaret Sistemlerinin Doğası) başlıklı makalelerini bize göndermek nezaketinde bulundular. *A Historical Picture* (Tarihsel Bir Tablo) alt başlıklı bölümde Sheratt'lar, kuşkusuz bizden bağımsız olarak ve önceden bilgimiz olmaksızın şu Bronz Çağı dönemlerini saptamışlardır: MÖ 2500-2000, MÖ 2000-1700, MÖ 1700-1400, MÖ 1400-1200 ve MÖ 1200-1000; bunlar bizim evrelerle ilgili tarihlemelerimizle neredeyse tam olarak uyuşmaktadır. Dahası, bu dönemlerin metinde yer alan tanımları, en azından MÖ ikinci binyılda dünyanın o bölümü için bizim A ve B evrelerimize çok benzemektedir.

4. Klaus Randsborg (1991), kırsal yerleşimlerdeki, kasabalardaki ve diğer merkezlerdeki iklim çevrimlerinin ve üretimde, değişimde, toplumda, kültürde ve düşünce tarzlarında meydana gelen inişçıkışların tarihlenmelerine ilişkin arkeolojik kanıtları açıklamakta ve özetlemektedir. Randsborg, Batı dünyasına ve zaman zaman da “dünya sistemimiz”in coğrafi alanının daha büyük bölümüne ilişkin tarihlemeleri ve belirlediği dönemleri, bizim saptadığımız A ve B evreleriyle de ilişkilendirmekte, çoğu zaman onları doğrulamakta veya kesinleştirilmesine yardımcı olacak kanıtlar sunmaktadır. Bunun da ötesinde Randsborg, “bugün ayırımına varıyoruz ki, Batı (Roma) İmparatorluğu İslam'ın yükselişinden çok önce zayıflama belirtileri göstermeye başlamıştı ve Karolenj dünyasının [bu durumdan] tümüyle soyutlanmış olması zayıf bir olasılıktı” demektedir (1991: 167). Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne ilişkin beş yüz kadar teorinin var olduğunu belirttikten sonra, “iyi bi-

linen 'üçüncü yüzyıl krizi' sırasında, ekonomik çekim merkezinin, genel bir ekonomik gerileme yaşamayan veya öteden beri daima gerçek ekonomik merkez olan Levant'a kaymasına yol açan köklü bir değişikliğin gerçekleştiğini yazar (1991: 169-70). Çöküşüne ilişkin beş yüz teoriye karşılık, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi üzerine “çok daha az sayıda” teorinin var olduğuna değinen Randsborg, “Roma İmparatorluğu'nun doğuşunu tam olarak anlayabilmek için Avrupa ve Akdeniz bölgesinde, Akdeniz uygarlıklarıyla birlikte oluşan merkez-çevre ilişkilerinin araştırılması gerektiği” sonucuna varmaktadır (1991: 185).

Uzun çevrimler ve hegemonik değişiklikler hakkındaki bu makale, çalışmamızın yalnızca bir bölümünü oluşturuyor. Çalışmamız, diğer tarihsel ve çağdaş problemlerin yanı sıra uzun çevrimler ve hegemonik değişiklikler üzerinde yapılacak çalışmalarda da dünya sistemi yaklaşımını önermektedir. Sherratt'lar ve Randsborg tarafından yapılan iki paralel çalışmanın, ayrıca Wilkinson ve Bosworth'un birbirlerinden bağımsız olarak topladıkları verileri kullanarak, “teorimizi” kamuoyuna sunuluşundan sonraki ilk yıl içinde ampirik testlere tabi tutmak amacıyla yazdıkları iki titiz denemenin varlığını öğrenmekten hoşnutluk duyuyoruz; bu çalışmaların yukarıda yer alan tüm savları daha da geliştireceğini umuyoruz.

5. Uluslararası Araştırmalar Kurumu'nun otuzikinci konferansından bir hafta sonra, Britanya ve Fransa Tarih-öncesi Derneklerinin Bristol'daki ortak toplantısında Kristian Kristiansen, Jorgen Jensen'le birlikte editörlüğünü yaptığı *Europe in the First Millennium BC* (MÖ Birinci Binyılda Avrupa) (Sheffield Üniversitesi Arkeoloji Bölümü) adlı yapıtta yer almak üzere “The Emergence of the European World System in the Bronze Age. Divergence, Convergence and Social Evolution During the First and Se-

cond Millennium BC in Europe” (Bronzçağında Avrupa Dünya Sisteminin Doğuşu. MÖ İkinci ve Birinci Binyıllarda Avrupa’da Ayrılma, Yakınlaşma ve Sosyal Evrim) başlıklı çalışmasını Frank’a verdi. Kristiansen, yakında yayımlanacak olan *Europe Before History: The European World System in the Second and First Millenium BC* (Tarihöncesi Avrupa: MÖ İkinci ve Birinci Binyıllarda Avrupa Dünya Sistemi) adlı kitabından da söz etti.

Her iki çalışmada da Kristiansen, Girit'teki Mikenliler ile Orta ve Doğu Avrupa halkları arasında, Karadeniz aracılığıyla; ayrıca, batı Akdeniz ile Avrupa'daki Tümülüs kültürü arasında MÖ 1700 ve özellikle MÖ 1400 sonrası arasındaki dönemde, yani bizim A evremizde ve 1200'den sonra yaşanan Bronz Çağı krizine kadar olan dönemde, yani bizim B evresi olarak belirlediğimiz zaman diliminde kurulan ticari ilişkileri ve diğer bağlantıları tartışır. Kristiansen MÖ dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda, yani bizim A evremizde Fenikelilerin Atlantik yoluyla Fransa'ya ve Britanya'ya yayılmalarına değinir. En önemlisi, Kristiansen, yaklaşık MÖ 600 ile 450 arasında ve daha sonra MÖ 450 ile 350 arasında yaşanan önemli olaylar üzerinde yoğunlaşır. MÖ 600 ile 450 arasındaki dönemde Avrupa, Akdeniz ile ve Akdeniz de Batı Asya dünyası (sistemi?) ile yeniden ya da daha fazla bütünleşmişti. Orta Avrupa'da Hallstatt kültürleri önce “doruğa ulaştı, sonra ticaret yollarının değişmesi veya çevrelerini aşırı derecede sömürmeleri nedeniyle “çöktü”. MÖ 450-350 arasında, yani bizim B evresi dediğimiz evrede, ticari bağlantıların yeniden kopması sonucunda daha küçük, bölgesel düzeyde daha “demokratik” rejimler Avrupa'nın her yanına yayıldı.

En önemlisi, Doğu Asya'nın, başka nedenlerin yanı sıra İskit göçlerinin ve ticaretin bütünleştirdiği Batı Asya merkezli dünya sistemine dahil olduğunu saptadığımız dö-

nem, MÖ birinci binyılın ortalarındaki bu dönemdi. Yukarıda değindiğimiz gibi, Karl Jaspers'in "Mihver Çağ" olarak nitelediği çağ ve tek tanrılı dinlerin doğması ve Avrasya'nın çeşitli bölümlerine yayılması da aynı dönemin ortalarına rastlıyordu. Tüm bu olguların, dünya sisteminin yaygınlaşarak doğuda Uzak Asya'yı ve batıda Avrupa'yı içine almasının, ayrıca sözü edilen dinlerin doğmasının aynı sıralarda gerçekleşmesinin rastlantı olması mümkün görünmüyor. Bu nedenle, arkeolojik ve tarihsel kanıtlar ve bunların bizden daha yetkin olan başka uzmanlar tarafından yapılmış analizleri birinci, olasılıkla ikinci, hatta belki üçüncü binyıllar sırasında dünya sisteminin doğuşu, genişlemesi ve çevrimsel gelişimini içeren tezimizin, en azından odak bölümü için her zamankinden daha fazla destek sağlıyor. Bu alanda çok daha fazla çalışma yapılması gerekiyor ve pek çok kişinin bu tür çalışmalar yaptığını görmek bizi cesaretlendiriyor.

6. G. Philip Kohl, E. N. Chernykn'in *Ancient Metallurgy in the USSR: The Early Metal Age* (Sovyetler Birliğinde Eskiçağ Metalurjisi: Erken Metal Çağı, Cambridge Üniversitesi Yayını, 1992) adlı eserinin hâlâ yayımlanmamış çevirisini Frank'a verme inceliğini gösterdi. Rus bilim adamı bu kitabında şöyle diyor: "Erken Metal Çağı (EMÇ) kültür bölgesinin halkları, aynı gelişme çevrimini paylaşmış gibi görünüyorlar; çeşitli düzeylerdeki kültürlerin oluşumu ve çökmesi genellikle çakışmaktadır... Böyle patlamalar, aynı anda çöken veya doğan çeşitli bölgelerle uyum halindeki bir tür düzenli ritm izler." Bunun da ötesinde Chernykin, bu çevrimlerden bazıları için tarihler verir; bu da bizim yukarıdaki önermelerimiz için ek destek sağlamaktadır.

7. Frank, Hristiyanlık öncesi Demir ve Bronz Çağlarındaki çevrimlerin daha incelikli olarak tanımlanması, zo-

runlu ve mümkün olan durumlarda tarihlemelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve çevrimlerin MÖ üçüncü binyıl boyunca daha gerilere doğru izlerinin sürülmesi için yukarıda sözü edilen ve yakın geçmişte elde edilen diğer kaynaklardan yararlanmaktadır (Frank 1993).

NOT

Bu bölüm ilk olarak 1992'de, *Review* 15 (4) (sonbahar): 621-87'de "World System cycles, crises, and hegemonial shifts 1700 BC to 1700 AD" (MÖ 1700-MS 1700 Arasında Dünya Sistemi Çevrimleri, Krizleri ve Hegemonik Değişiklikler) başlığıyla yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, Janet, *Before European Hegemony, The World System AD 1250-1350*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Adams, Robert M., "Anthropolgical perspectives on ancient trade", *Current Anthropology* 15 (3), Eylül 1974.
- Amin, Samir, *Eurocentrism*, 2. baskı, Londra, 1989.
- Ashtor, Eliyahn, *A Social and Economic History of the Near East in the Mildle Ages*, Collins, Londra, 1976.
- Beckwith, Christopher, *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton University Press, Princeton, 1987.
- Bernal, Martin, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1987.
- Blaut, J., "Where was capitalism born?" *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues* içinde, (der.) Richard Peet, Maasoufa Press, Chicago, 1977, s. 95-110.
- Bowen Richard L. ve Albright, Frank P., *Archaeological Discoveries in South Arabia*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1958.

- Braudel, Fernand, *El Mediterraneo y el mundo Mediterraneo en la epoca de Felipe II*, c. 1, Fondo de Cultura Economica, Mexico, 1953.
- , *Civilization and Capitalism, Fifteenth-Eighteenth Century*, 2: *The Wheels of Commerce*, Harper ve Row, New York, 1982.
- Chandler, Tertius, *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*, St David's University Press, Lewiston/Queenston, 1987.
- Chase-Dunn, Christopher, "Rise and demise: world-systems and modes of production" (yayımlanmamış metin; Boulder: Westview Press, yakında çıkacak), 1986.
- , *Global Formation, Structures of the World-Economy*, Blackwell, Oxford, 1989a.
- , "Core/periphery hierarchies in the development of intersocietal networks" (yayımlanmamış metin), 1989b.
- Chase-Dunn, Christopher ve Hall, Thomas D. (der.) *Core/Periphery Relations in Precapitalist Worlds*, Westview Press, Boulder, 1991.
- Childe, V. Gordon, *What Happened in History*, Pelican Books, Londra, 1942.
- Coedes, George, *The Indianized States of Southeast Asia*, (der.) Walter F. Vella, University of Hawaii Press, Honolulu, 1968.
- Dales, G. F., "Shifting plateau and the Indus Valley in the third millennium BC", *Colloques internationaux, dur CRNS* no. 567, 1976.
- de Ste Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Duckworth, Londra, 1981.
- Diakanoff, Igor M., *Ancient Mesopotamia: Social and Economic History*, Central Dept of Oriental Literature, Moskova, 1969.
- , "The commune in the ancient Near East as treated in the works of Soviet researchers", *Introduction to Soviet Ethnography içinde*, (der.) Stephen ve Ethel Dunn, c. 2, CA: Highgate Road Social Science Station, Berkeley, 1974, s. 519-48.
- , "Language contacts in the Caucasus and the Near East", *When Worlds Collide: Indo-Europeans and the Pre-Indo-*

Europeans içinde, (der.) T. L. Markey ve John A. C. Grep-
pin, Karoma Publishers, 1990.

Dopsch, Alfons, [1st edn 1918] *Wirtschaftliche und soziale
Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung, aus der Zeit
von Caesar bis auf Karl den Grossen*, L. W. Seidel ve Sohn,
Vienna, 1923/4.

Finley, M. I., *The Ancient Economy*, 2nd edn, Hogarth Press,
London, 1985.

Franck, Irene M. ve Brownstone, David M., *The Silk Road. A His-
tory*, Facts on File, New York ve Oxford, 1986.

Frank, Andre Gunder, *World Accumulation 1492-1789*, Monthly
Review Press, New York, Macmillan, London, 1978.

—, "A theoretical introduction to 5,000 years of world system
history", *Review* 13 (2), İlkbahar 1990a, s. 155-248.

—, "The thirteenth century world system: a review essay", *Jo-
urnal of World History* 1 (2), Güz 1990b, s. 249-56.

—, "A plea for world system history", *Journal of World History*
2 (1), İlkbahar 1991, s. 1-28.

—, "Bronze Age world system cycles", *Current Anthropology*
34 (4), Ağustos-Kasım 1993.

Gernet, Jacques, *A History of China*, Cambridge University Press,
Cambridge, 1985.

Ghurshman, R., *Iran, Harmondsworth*, Pelican Books, 1954.

Gills, B. K., "Synchronisation, conjuncture, and centre-shift in
east Asian international history", *International Studies Asso-
ciation ve the British International Studies Association* yıllık
toplantıları için hazırlanan tebliğ, London, 1 Nisan 1989.

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge
University Press, Cambridge, 1981.

Goldstein, Joshua S., *Long Cycles. Prosperity and War in the Mo-
dern Age*, Yale University Press, New Haven, 1988.

Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes. A History of Central
Asia*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1970.

Hodgson, M. G. S., "Hemispheric interregional history as an
approach to world history", *UNESCO Journal of World His-
tory/Cahiers d'Histoire Mondiale* 1 (3), 1954, s. 715-723.

- , *The Venture of Islam*, 3 c., University of Chicago Press, Chicago, 1974.
- Humphreys, Sarah C., *History, Economics and Anthropology: The Work of Karl Polanyi*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1978.
- Keohane, Robert O., "The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967-1977", *Change in the International System içinde*, (der.) Ole Holsti vd., Westview Press, Boulder, 1980, s. 131-62.
- , *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Kohl, Philip L., "The balance of trade in southwestern Asia in the mid-third millennium", *Current Anthropology* 13 (3), Eylül 1978, s. 463-92.
- , "Central Asia: paleolithic beginnings to the Iron Age", *Synthese no. 14, Editions Recherche sur les Civilisations*, Paris, 1984.
- , "The ancient economy, transferable technologies and the Bronze Age world-system: a view from the northeastern frontier of the ancient Near East", *Centre and Periphery in the Ancient World içinde*, (der.) Michael Rowlands, Mogens Larsen, ve Kristian Kristiansen, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s. 13-24.
- , "The use and abuse of world systems theory: the case of the 'pristine' west Asian state", *Archaeological Thought in America içinde*, (der.) C. C. Lamberg Karlovsky, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 218-40.
- Kwanten, Luc, *Imperial Nomads*, Leicester University Press, Leicester, 1979.
- Liu, Xinru, *Ancient India and Ancient China: Trade and Religious Exchanges AD 1-600*, Oxford University Press, Delhi, 1988.
- Liverani, Mario, "The collapse of the Near Eastern regional system at the end of the Bronze Age: the case of Syria", *Centre and Periphery in the Ancient World içinde*, (der.) Michael Rowlands, Mogens Larsen ve Kristian Kristiansen, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s. 66-73.

- Lombard, Maurice, *The Golden Age of Islam*, North Holland, Amsterdam, 1975.
- Marfoe, Leon, "Cedar forest to silver mountain: social change and the development of long-distance trade in early Near Eastern societies", *Centre and Periphery in the Ancient World* içinde, (der.) Michael Rowlands, Mogens Larsen ve Kristian Kristiansen, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s. 25-35.
- McNeill, William, *The Rise of the West. A History of the Human Community*, University of Chicago Press, Cambridge, 1964.
- , *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*, Blackwell, Oxford, 1983.
- Melko, Matthew, "State systems in harmonious conflict", *Japan Society for the Comparative Study of Civilizations* yıllık toplantısında sunulan tebliğ, *Kokugakuin University*, Tokyo, Aralık, 1990.
- Modelske, George, *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, Londra, 1987.
- Oates, Joan, "The balance of trade in southwestern Asia in the mid-third millennium", *Current Anthropology* 13 (3), Eylül 1978, s. 480-481.
- Oppenheim, A. Leo ve Reiner, Erica, *Ancient Mesopotamia*, University of Chicago Press, Chicago, 1977.
- Palat, Ravi Arvind ve Wallerstein, Immanuel, "Of what world system was pre-1500 'India' a part", *International Colloquium on "Merchants, Companies and Trade"* üzerine Uluslararası Kollokyum'a sunulan tez, *Maison des Sciences de l'Homme*, Paris 30 Mayıs-2 Haziran 1990. *Merchants, Companies and Trade* içinde yayımlanacak, (der.) S. Chaudhuri ve M. Morineau, 1990.
- Polanyi, Karl, *The Livelihood of Man*, (der.) Harry W. Pearson, Academic Press, New York, 1981.
- Randsborg, Klaus, *The First Millennium AD in Europe and the Mediterranean: An Archaeological Essay*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Rosecrance, Richard, "Long cycle theory and international relations", *International Organization* 41 (2), İlkbahar 1987.

- Rossabi, Morris, *China Among Equals: The Middle Kingdom and its Neighbors 10-14 Centuries*, University of California Press, Berkeley, 1982.
- Rostovtzeff, M., *The Economic and Social History of the Hellenistic World*, c. 2, Oxford University Press, Londra, 1941.
- Roux, Georges, *Ancient Iraq*, Pelican, Harmondsworth, 1966.
- Rowlands, Michael, Larsen, Mogens ve Kristiansen, Kristian (der.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Sheratt, Andrew ve Susan, "From luxuries to commodities: the nature of Mediterranean Age trading systems", *Bronze Age Trade in the Mediterranean* içinde, (der.) N. H. Gale, Paul Astrows Forlag, Jonsered, 1991, s. 351-84.
- Silver, Morris, *Economic Structures of the Ancient Near East*, Croom Helm, Londra, 1985.
- Steensgaard, Niels, *Caracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European-Asian Trade in the Early Seventeenth Century*, Student Litterature, Copenhagen, 1972.
- Suzuki, Chusei (1968) "China's relations with Inner Asia: the Hsiung-nu, Tibet", *The Chinese World Order. Traditional China's Foreign Relations* içinde, (der.) John K. Fairbank, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1968, s. 180-197.
- Teggart, Frederick, *Rome and China. A Study of Correlations in Historical Events*, University of California Press, Berkeley, 1939.
- Thapar, Romila, *A History of India*, c. 1, Penguin Books, Harmondsworth, 1966.
- Thompson, William, *On Global War: Historical-Structural Approaches to World Politics*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.
- van Leur, J. C., *Indonesian Trade and Society: Essays in Asian Social and Economic History*, W. van Hoeve, The Hague ve Bandung, 1955.
- Vasquez, John A., (yakında çıkacak) *The War Puzzle*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Vayrynen, Raimo, "Economic cycles, power transitions, political management and wars between major powers", *International Studies Quarterly* 27, Aralık 1983, s. 389-418.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, c. 1, Academic Books, New York, 1974.
- , *The Politics of the World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- , "The 'discoveries' and human progress", *Estudos e Ensaio*, 1988.
- , "World-system analysis: the second phase", *PEWS Section of the American Sociological Association in San Francisco* yıllık toplantısında sunulan tebliğ, 13 Ağustos 1989a.
- , "The West, capitalism, and the modern world-system", *J. Needham, Science and Civilization in China*, c. 7, *The Social Background*, kısım 2, bölüm 48, "Social and economic considerations" (yakında çıkacak) *and Review* xv (4) (Güz 1992), 1989b.
- Warmington, Eric Herbert, *The Commerce between the Roman Empire and India*, (2. baskı, Curzon Press, 1974), Cambridge, 1928.
- Wheatley, Paul, "Satyanrta in Suvarnavipa: from reciprocity to redistribution in ancient southeast Asia", *Ancient Civilization and Trade* içinde, (der.) Jeremy A. Sabloff ve C. C. Lamborg-Karlovsky, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1975, s. 227-284.
- Wight, Martin, *Power Politics*, Holmes ve Meier, New York, 1978.
- Wilkinson, David, "Central civilization", *Comparative Civilizations Review* 17 (Güz), 1987, s. 31-59.
- , "The future of the world state: from civilization theory to world politics", *International Studies Association* yıllık toplantısında sunulan tebliğ, Londra, 28 Mart-1 Nisan 1989.
- , "Decline phases in civilizations, regions, and oikumenes", *ISA 32. yıllık toplantısında sunulan tebliğ*, 1 Nisan 1992.

İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm

Andre Gunder Frank

DÜNYA SİSTEMİNDEKİ GEÇİŞLERE VE TARZLARA GİRİŞ

Şu anda yaşamakta olduğumuz “sosyalizmden kapitalizme geçiş” olayı ve gelecekte “hegemonyanın Birleşik Devletler'den Japonya'ya kayması” olasılığı, siyaset biliminin bazı bilimsel teorilerinin ve sosyal bilimin birtakım siyasal teorilerinin gözden geçirilmesi için fırsat yaratmıştır. Bunlar arasında, 1) “feodalizmden kapitalizme geçiş”, 2) “kapitalizmden sosyalizme geçiş”, 3) geçiş sürecinin kendisi, 4) feodal, kapitalist ve sosyalist “üretim tarzı” kavramları ve 5) modern dünya-kapitalist sisteminde Avrupa'nın ve Batı'nın hegemonik yükseliş ve alçalışı konusundaki görüşler yer almaktadır. Sorulması gereken, yukarıda sayılanların her birinin ya da tümünün bilimsel analitik kategorilere

mi dayandığı yoksa sadece iyi niyetle savunulan ideolojik inançlardan mı türetildiği sorusudur. Olasılıkla hem çağdaş politik gerçeklik, hem de tarihsel kanıtlar bu konulardaki tavırların bazılarını, hatta tümünü bırakmamızı gerektiriyor.

Geçici olarak vardığım sonuç, ideolojik gözlüklerin, daha da kötüsü dogmatik düşüncelerin, dünya politik-ekonomik sisteminin, Avrupa'da kapitalizmin doğuşundan ve dünyada hegemonyasını kurmasından çok önce doğduğunu görmemizi çok uzun bir süreden beri engellemekte olduğudur. Avrupa'nın yükselişi, önceden var olan bir sistemin içinde Doğu'dan Batı'ya hegemonik bir nöbet devrini temsil etmektedir. O sırada herhangi bir geçiş söz konusu olduysa bu, yeni bir sistemin oluşumundan çok, sistem içinde gerçekleşen hegemonik bir nöbet devriydi. Şimdi, dünya sisteminde Pasifik'in batısına doğru yeniden bir hegemonik kaymanın işaretlerini veren ardışık hegemonya ve rekabet çevrimlerinden birini yaşıyoruz. Sistemin, bu sistem çerçevesinde egemen olan üretim tarzıyla tanımlanması bir yanılgıdır. Aslında, feodalizmden kapitalizme geçiş diye bir şey olmadı. Kapitalizmden sosyalizme buna benzer bir geçiş de olmadı (olmayacak). Bu üretim tarzlarına ilişkin analitik kategoriler, bizi gerçek dünya politik-ekonomik sistemini görmekten alıkoyuyorsa, bunları tümüyle bir yana bırakmak daha yararlı olacak. Bu “geçiş” ve “tarz” kategorileri vazgeçilmez, hatta faydalı araçlar olmadığı gibi, aksine dünya sisteminin geçmişteki temel sürekliliğinin ve sistemin en önemli temel niteliklerinin bilimsel olarak araştırılmasını engelliyor. Bu sayılan kategoriler, aynı zamanda politik mücadelemizi kösteklemekte ve bu sistemin şu andaki ve gelecekteki gelişimini göğüsleme, onu yönetme gücünden bizi yoksun bırakmaktadır.

Son zamanlarda yayımlanan birtakım akademik çalışmalar, tarih bilimindeki ve çağdaş siyaset bilimindeki kut-

sal (olmayan?) yasaların yeniden gözden geçirilmesi için iyi bir fırsat yaratmıştır. Bu yayınlar arasında, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki *The Brenner Debate* (Brenner tartışması) [Anton ve Philpin, 1985], onüçüncü yüzyılda hegemonyanın Batı'ya kayışı üzerine Janet Abu-Lughod'un (1989) *Before European Hegemony*, (Avrupa Hegemonyasından Önce) adlı yapıtı, Paul Kennedy'nin (1987) *The Rise and Fall of the Great Powers* (Avrupa ve Amerika'da Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri), G. Modelski'nin (1987) son beş yüzyılı kapsayan *Long Cycles in World Politics* (Dünya Politikasındaki Uzun Çevrimler), William Thompson'un (1988) aynı dönemi inceleyen *On Global War* (Küresel Savaş Üzerine) ve Chase-Dunn'ın (1989) *Global Formation: Structures of the World Economy* (Küresel Biçimlenme: Dünya Ekonomisinin Yapıları) adlı eserleri ve hegemonik değişiklikler üzerine başka çalışmalar yer almaktadır.

Wallerstein'ın son zamanlarda yazdığı bazı makaleler de, benim ilk paragraflarımda yer alan tüm konuların yeniden ele alınması açısından özellikle önemli bir olanak sunmaktadır. Wallerstein (1989), Amerikan Sosyoloji Derneği'nin 1989'daki yıllık toplantısında, "Dünya-Sistemi Analizi: İkinci Evre" başlıklı sunuşunda ikinci evrenin geçmişini ve gelecek on beş yıllık dönemini inceledi. Wallerstein (1989b) editörlüğünü J. Needham'ın yaptığı bir kitaba katkı niteliğindeki *The West, Capitalism and the Modern World System* (Batı, Kapitalizm ve Modern Dünya Sistemi) başlıklı çalışmasında, "Neden Çin'de değil de Avrupa'da?" diye sorar. Aşağıda yer verilen iki makalede daha Wallerstein (1988, 1989c) kendi modern kapitalist dünya sistemini ve bu sistemi diğer sistemlerden ayırt eden özellikleri netleştirmektedir. Bu makaleler, aynı zamanda geçişlere ve üretim tarzlarına ilişkin konuların ve bunlarla birlikte mo-

dern dünya kapitalist sisteminin kökenlerinin ve bu sistemdeki hegemonya olgularının yeniden incelenmesi için bize iyi bir fırsat sunmaktadır. Elinizdeki denemede, Avrupa'nın sadece sonradan ve geçici bir hegemon olarak yer aldığı dünya sistemi tarihine tarihsel bir perspektifle yaklaşılarak sözü edilen konuları yeniden ele alacağım.

Wallerstein (1989b) kendisi açısından hepsi de aynı olan “dünya-sistemi”, kapitalist “dünya-sistemi” ve kapitalizmi, birbirlerinden hangi unsurun ayırdığını sorar. Başkaları bunları özdeşleştirdiği için kendisiyle tartışabilirler, ama ben şimdilik bu özdeşlikleri kabul ediyorum. Wallerstein'in, ayırt edicilik konusundaki bu savının incelenmesi, bu savın içsel olarak kendi kendisiyle ve dışsal olarak da tarihsel olgularla çelişki içinde olduğunu gösterecektir. Benim argümanım, Wallerstein'in yorumunun aşırı derecede sınırlanmış, aslında kendi kendini sınırlayıcı olduğudur; çünkü *dünya* sistemini yeterince hesaba katmayı başaramamaktadır.

Daha önceki bir tartışmada feodalizm ve kapitalizm hakkında benzer bir argüman geliştirmiştim. “Tavuk, ınısı- rı hangi üretim tarzıyla altın yumurtalara dönüştürür” başlıklı yazımda, “Latin Amerika *sorunsalını* anlamak istiyorsak işe onu yaratan *dünya sistemi* ile başlamak ve kendi kendimize dayattığımız görsel ve düşünsel Ibero-Amerikan yanılısamasının veya ulusal çerçevenin dışına çıkmak zorundayız” diyerek (Frank 1965, Frank 1969: 231'de çevrilmiş) 1965'te Rodolfo Puiggros ile tartışmışım. Şimdi iddia ediyorum ki aynı zorunluluk, Avrupa'daki feodal ve kapitalist üretim tarzları arasındaki geçiş *sorunsalı* için de geçerlidir.

Bizden bir önceki kuşakta (yakınlarda Hilton 1976'da yeniden basımı yapılan), Dobb-Sweezy ve Brenner (Aston ve Philpin 1985) tartışmalarının, “ulusal çerçeve” yanlıları

ve onlardan önceki diğer Avrupamerkezci bilim insanları gibi tüm tarafları söz konusu soruna, üretim tarzında Avrupa içinde gerçekleşen bir değişim aracılığıyla çözüm aradılar. Ancak açıkça Avrupa'ya ait bu *sorunsalı* anlamak istiyorsak, biz de “onu yaratan dünya sistemiyle işe başlamak ve “kendi kendimize dayattığımız görsel ve düşünsel [Avrupalı] yanılısma”yı bırakmalıyız. Eğer Wallerstein'in argümanı ve sunduğu tarihsel kanıtlar, *bir dünya sistemi* perspektifiyle (yeniden) gözden geçirilirse, dünya sisteminin 1500'de doğmadığı; Avrupa'da ortaya çıkmadığı; belirgin biçimde kapitalist olmadığı anlaşılır.

DÜNYA SİSTEMİ KARŞILAŞTIRMALARI VE BENZERLİKLER

Wallerstein, modern dünya-kapitalist sisteminin en temel niteliklerini 1, 3, 6 ve 12 madde halinde birkaç grupta toplamıştır.

Tek başına en önemli ve belirleyici ayırt edici özellik,

sistemin en merkezi etkinliğini ve *ayırt edici özelliğini* oluşturduğu söylenebilecek olan bu kesintisiz sermaye birikimidir. Daha önceki hiçbir tarihsel sistem bununla karşılaştırılabilecek bir toplumsal sınırsızlık *parolasına* sahip olmuş görünmüyor. Sisteme damgasını vuran bu kesintisiz büyümenin, kesintisiz sermaye birikiminin bu düzeyinde... başka hiçbir tarihsel sistemin böyle bir toplumsal yaşam tarzını kısa birkaç anın dışında sürdürebildiği söylenemez... Sorgulanamaz gibi görünen ve sorgulanamayan tek şey, onaltıncı yüzyıldan bu yana süregelen bir gerçeklik olan (üretimde, nüfusta ve sermaye birikiminde beliren) hiperbolik büyüme eğrileridir... Kökten yeni olan bir sistem oluşuyordu.

(Wallerstein 1989b: 9, 10, 26)

Ne var ki, Gills ve Frank'ın (yukarıda 3. Bölüm) “Kümülatif Birikim” başlığı altında vurguladıkları gibi birikim, Avrupa'nın çok ötesinde ve 1500'den çok önce, dünya sisteminde başrolü değilse de merkezi rollerden birini oynamıştır. Wallerstein'ın karşı çıkışı da dahil olmak üzere, bu teze karşı geliştirilen çok sayıda tarihsel ve teorik itirazlar, Frank (1990) tarafından ayrıntılı olarak incelenmiş ve temelsiz bulunarak reddedilmiştir. 1500'den önceki dünya sisteminde birikim olgusunun varlığını destekleyen pek çok kanıtın bazı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Wallerstein'ın modern kapitalist dünya-sistemini seçenekleriyle tek bir açıdan değil, çeşitli açılardan karşılaştırdığımızda aradaki farklılıkların büyüdüğünü görüyoruz. Başka bir yerde, Wallerstein kendi, sistemi için ayırt edici olduğunu düşündüğü üç karakteristik özellik belirler: “Bu belirleyici üçlü (çekirdek-çevre, çevrimin A-B evreleri, hegemonya-rekabet) yüzyıllar boyu süren bir model olarak sadece modern dünya-sistemine özgüdür. Başlangıcı kesinlikle geç onbeşinci yüzyıldı” (Wallerstein 1988: 108). Wallerstein'ın, yukarıda sözü edilen 1988 tarihli makalesini okumalarından epey önce Gills ve Frank (yukarıda 3. Bölüm) merkez-çevre, A-B evrelerini içeren çevrimler ve hegemonya-rekabet üçlüsünü, *aynı üçlüyü*, bizim dünya sistemimizin diğer temel belirleyici unsurları olarak vurgulamışlardı. Chase-Dunn (1986), Abu-Lughod (1989), Wilkinson (aşağıda 7. Bölüm ve 1987, 1989) ve başkaları da, bu özellikleri daha eski tarihlerde ve başka yerlerde de saptamışlardı. Wallerstein da (1989a) bunun farkındadır ve bunu Amerikan Sosyoloji Derneği'nin toplantılarında sunduğu ve yukarıda değinilen incelemesinde dile getirmiştir.

Belki bu nedenle, daha da fazla ayrıntıya inmemiz gerekiyor. Bir başka yerde Wallerstein (1989c: 8-10) “bu tarihsel sistemin evriminin gerçekleri” dediği altı gerçekliği

özetler. Wallerstein (1989a) aynı zamanda bu gerçeklikleri daha da ayrıntılandırarak ve “kapitalist dünya-ekonomisinin tablosu olarak tasarladığı listeyi 12 “niteliği içerecek şekilde genişleterek” bize gerçekten yardımcı olmuştur; bunlar:

1. Kapitalist dünya ekonomisinin motor gücü olan kesintisiz sermaye birikimi,
2. Uzamsal açıdan eşitsiz bir alışverişin doğurduğu merkez-çevre gerginliğini içeren omurga niteliğindeki iş bölümü; bu eşitsiz alışverişin Arghiri Emmanuel'in tanımladığı gibi olması zorunlu değildir,
3. Yarıçevresel bir bölgenin yapısal varlığı,
4. Ücretli emeğin yanı sıra ücret dışı emeğin önemli ve sürekli rolü,
5. Kapitalist dünya-ekonomisinin sınırlarının egemen devletlerden oluşan devletlerarası sistemin sınırlarıyla çakışması,
6. Bu kapitalist dünya-ekonomisinin kökenlerinin ondo-kuzuncu yüzyıldan daha eskilere, olasılıkla onaltıncı yüzyıla yerleştirilmesi,
7. Bu kapitalist dünya-ekonomisinin dünyanın bir bölümünde (büyük ölçüde Avrupa'da) başladığı ve daha sonra birbiri ardından gerçekleştirilen “sistemle bütünleştirmeler” aracılığıyla yerkürenin tümüne yayıldığı görüşü,
8. Tam anlamıyla meydan okumayla veya hiçbir meydan okumayla karşılaşmaksızın, hegemonya dönemleri yaşayan hegemonik devletlerin bu dünya-sistemindeki varlıklarının görece kısa ömürlü olduğu,
9. Tümü sürekli olarak yaratılan ve yeniden yaratılan devletlerin, etnik grupların ve ailelerin, türlerinin ilk örneği olmaması,
10. Sistemin örgütleyici ilkeleri olarak ırkçılığın ve cinsiyet ayrımcılığının önemi,
11. Sistemi aynı zamanda hem çürüten hem de güçlendi-

ren sistem karşıtı hareketlerin doğuşu,

12. Sistemin doğasında bulunan çelişkileri açığa çıkaran çevrimsel ritimleri ve sürekli eğilimleri içeren ve şu anda yaşamakta olduğumuz sistem krizinin nedenlerini açıklayan bir mekanizma.

(Wallerstein 1989b: 3-4)

İddia ediyorum ki (Frank 1980'de ve yukarıda Gills ve Frank'a ait 3. Bölüm'de savunuyorum), Wallerstein'in 1500'den sonraki dünya sisteminin 12 karakteristiği hakkında söylediği bu 242 sözcükten 240'ı, "kapitalist" olsun olmasın 1500'den önceki dünya ekonomisi-sistemi (ya da sistemleri) için de eşit derecede ve tümüyle geçerlidir. Buna istisna oluşturan iki sözcükten biri, 6. maddedeki, "kökenlerinin kabaca 'onaltıncı' yüzyıla" ve diğeri 7. maddedeki, bu dünya sistemi 'büyük ölçüde' Avrupa'da başladı deyişinde yer almaktadır. Bunun dışında Wallerstein'in "kapitalist dünya-ekonomisi"ne ve "modern dünya-sistemi"ne ait olduğunu var saydığı karakteristikler hakkında söylediği başka her şey, ortaçağ ve eskiçağ dünya sisteminde de aynı ölçüde geçerliydi.

Sonuç olarak, bu listeleri incelersek, ister tek bir belirleyici, *ayırt edici özellik* veya üçlü, ister yarım düzine gerçeklik veya tam bir düzine karakteristik özellik söz konusu olsun, her birinin 1500 öncesi dünya sistemleri veya 1500'den önce de var olan *aynı* dünya sistemi için de eşit düzeyde geçerli olduğunu görürüz. Hiç kuşkusuz, okurların sırf ben söylüyorum diye bunu kabullenmelerini beklemiyorum. Bu kıyaslamaları kendilerinin yapmaları gerekir. Neyse ki, böyle yapmakla kesinlikle benden daha iyi, mükemmel bir yol göstericiyi, bizzat Wallerstein'in kendisini bulmuş olacaklar. Çünkü artık kendi tutumu hakkında kendisinin de bazı kuşkuları var ve "Avrupa ortaçağ dünyasıyla modern dünya modelleri arasındaki ayırt edici

özelliğın rahatsız edici bir biçimde bulanıklaştığını” fark ediyor (1989b: 33). Gerçekten de Wallerstein, kendi “sorgulanamaz” inançlarını çeşitli biçimlerde budayanların ve *de facto* sorgulayanların arasında yer almaktadır.

Bu [daha önceki] tarihsel sistemlerden pek çoğu, belki önkapitalist diyebileceğimiz unsurlar taşıyordu. Başka deyişle, çoğu zaman yaygın *mal üretimi* vardı. *Kâr* peşinde koşan üreticiler ve tacirler vardı. *Sermaye yatırımı* mevcuttu. *Ücretli emek* vardı. Kapitalizme uygun *weltanschauungen** vardı. Ama hiçbirini motor gücü kesintisiz sermaye birikimi olan bir sistemi ortaya çıkaracak eşiği gerçekten aşamamıştı.

(Wallerstein 1989b: 35, vurgular bana ait)

Şimdi soruyu yeniden sormak zorundayız: Kapitalizm neden daha önce herhangi bir yerde ortaya çıkmadı? Bu soruyu, ‘çünkü *teknolojik altyapı* yetersizdi’ şeklinde yanıtlamak pek mümkün görünmüyor. ‘Neden, *girişimcilik ruhunun* var olmamasıdır’ yanıtı da doğru değil. Dünya tarihinin 1500 öncesindeki en azından iki binyılı boyunca, pek çok tarihsel sistemde, *kapitalist girişim* konusunda yetenekli ve hevesli olduklarını üreticiler, tacirler ve finansörler olarak ortaya koyan çok sayıda grup var oldu. “Önkapitalizm” o denli yaygındı ki, dünyanın tanık olduğu tüm yeniden dağıtımcı-haraca dayalı dünya imparatorluklarını oluşturan unsurlardan biri olarak düşünülebilir... Bir şey, onun [kapitalizm] olmasını engelliyordu. Yoksa bu imparatorlukların *parasal* olanakları ve enerjileri kesinlikle vardı; bu silahların ne denli güçlü olabileceğini ise modern dünyada izliyoruz.

(Wallerstein 1989b: 59-60, vurgular bana ait)

Ayrıca, Wallerstein kendi “modern-dünya-kapitalist sistemi”nin biricik ve benzersiz olduğunu pek çok paragrafta ve değişik biçimlerde yadsımaktadır. Bunların tümünü ay-

* Almanca: Dünya görüşü (ç.n.).

rıntılı olarak incelemek sıkıcı olacağından, aralarından temsil edici nitelikteki birkaçını ele almakla yetineceğim. “Bu diğer sistemler üzerine son 50 yılda yapılan tüm ampirik çalışmalar, söz konusu sistemlerin daha önce sanıldığından çok daha yaygın değişim geçirdiğini ortaya koyma yolundadır... Kuşkusuz sorun bir derece sorundur” (1989b: 19, 20). Çeşitli yerlerde zaman zaman görülen “serbest” piyasaya benzerlik, bu piyasa üzerinde göreceli “politik denetim” ve “aşırı ekonomik zorlama” da bir derece sorundur (1989b: 14).

Wallerstein, 1500'den çok öncesine ait (ön)kapitalist unsurları ve derece sorunlarını kendisi anlattığına göre, bu konularda Frank'da (1990) ve daha da geniş olarak Gills ve Frank'da (3. Bölüm) yer alan kendi görüşlerimi tekrarlamak çok sıkıcı olacak. Burada şu kadarını belirtmek yeterli: 1) Wallerstein, “üretim, nüfus ve sermaye birikiminin hiperbolik gelişme eğrileri”nin 1500'den bu yana çevrimsel olduğunu kolaylıkla kabul edecektir; 2) Wallerstein ve diğerleri şunu da kabul etmelidirler ki, 1500'den çok daha eski tarihlerde, pek çok kez ve pek çok yerde üretimde, nüfusta ve birikimde yalnızca “kısa”, anlık gelişmelerden çok daha uzun süreli hızlı ve muazzam büyüme... gerçekleşmişti. Bizzat Wallerstein, Avrupa'da, örneğin 1050-1250 dönemi için bunun geçerli olduğunu görmemize yardımcı olmaktadır. Aynı şey, ama çok daha büyük ölçüde, aynı dönemde Song Çininde de meydana geldi. Birkaç yüzyıl önce Tang Çininde sonra İslam halifeliğinde ve ondan önce Gupta Hindistanında ve Sasani İranında *sermaye birikimi* süreci hız kazanmıştı; bu konuda daha pek çok örnek vardır.

Bununla birlikte, Wallerstein'ın yukarıda vurgulanan (ön) kapitalizminin tüm “unsurları” (sermaye, para, kâr, tacirler, ücretli emek, girişimcilik, yatırım, teknoloji vs.)

ve onun “modern” dünya-kapitalist sistemi için bir araya getirdiği unsurlar (sermaye birikimi, çekirdek-çevre, hegemonya, devletler arası sistem, çevrimler, ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal hareketler, yani pek çok unsur) eski, hatta arkaik dünya (sistemi) ekonomisini ve politik örgütlenme biçimlerini de karakterize ediyordu. Sadece, Batılılarca en iyi bilinen örnekleri anımsamakla yetinelim: Roma, Çin (büyük kanallar ve surlar), Mısır ve Mezopotamya (sulama sistemleri ve anıtlar). Bunlara ek olarak (ve dünya sisteminin analizi açısından daha da önemli olarak) birikim sürecindeki uzun çevrimsel yükselişlerin (ve bunları izleyen alçalmaların) dünya sistemi çapında ortaya çıkmasa bile, dünya sisteminin bütününe etkilemiş oldukları söylenebilir. Bunun önemli nedeni, bu unsurların sistemin bütünü içinde ve sistemli olarak birbiriyle bağlantılı oluşuydu; örneğin Han Çini, Gupta Hindistanı, Partlar ve ardından Sasani İranı, Roma İmparatorluğu ve ardından Bizans Roması, Aksum doğu Afrikası ve kuşkusuz “barbar” İç Asya gibi unsurları sayabiliriz; dünyanın başka kısımlarındaki örnekleri saymaya gerek yok...

Kısaca, tarihsel olgular da, Maurice Godelier (1990) tarafından geliştirilen ve kapitalizmin özgüllüğü savını sıyanayan daha çetin test sonuçlarıyla uyuşmaktadır. Godelier, Wallerstein'inkilere benzer şekilde dörtlü bir karakteristik özellikler sınıflaması yapar. Goldier'in görüşleri, bana Wallerstein'inkilerden daha yakın değildir. Buna karşın, Goldier de, belirlediği dört karakteristikğin kapitalizmle *başlamadığına* dikkat çeker. Ancak yeni bir (kapitalist) ekonomik yapı için zorunlu ve yeterli koşulların bu karakteristiklerin “yeni bir ilişki düzeni içinde birleşmesi” ve birbirleriyle “karşılıklı bağlantı içinde bulunması” olduğunu öne sürer (1990: 9-10). Ne var ki, tarihsel kanıtlar Goldier'in 4, Wallerstein'in 3, 6 veya 12 maddede topladıkları karakteristik-

lerin bir araya gelmesinin ve karşılıklı ilişki içine girmesinin bile, 1500'de kapitalizmle birlikte *başlamadığını* göstermektedir.

Ancak şu anlamlıdır: Wilkinson dışında Wallerstein ve diğerleri, sadece öteki “dünya” sistemleriyle olan bazı benzerlikler hakkında konuşmaktadırlar. Bu konuda onları izleyerek, eski atasözünde olduğu gibi şunu iddia ediyorum: “Eğer bir şey ördeğe benziyorsa, ördek gibi yüzüyorsa, ördek gibi vak vak sesi çıkarıyorsa, (Wallerstein'ın kendi dünya-sistemi için özetlediği diğer dokuz belirleyici olguyu da açıkça sergiliyorsa) o zaman o da bir ördek (dünya sistemi) olmak zorundadır.” Ama bu durumda, o veya onlar, Chase-Dunn'ın iddia ettiği gibi, yalnızca *diğer bir dünya sisteminin* ördeği veya ördekleri olabilir. Bu örnekteki benzerlikler, belki de onu rahatsız ediyordur; ama Wallerstein bile bu karşılaştırmayı kabul ediyor olabilir. O halde modern dünya-kapitalist sistemini ayırt eden, hâlâ saptanmamış ve gizli kalan “şey” nedir? Belki de bu, bir zamanlar Smith'in ve Marx'ın, şimdi de Wallerstein'ın, Amin'in ve diğer pek çok kişinin yarattıkları, kapitalizmin *dünya görüşüdür* ve bu bakış açısından Wallerstein, 1500 dolaylarında aslında tarihsel olarak var olmamış bir niteliksel farklılaşma görmektedir. Sözünü ettiğimiz bu yazarların tümü tarafından paylaşılan *dünya görüşündeki* bu temel şeyin, (kapitalist) üretim tarzının ve sisteminin varsayımsal kimliği olduğunu aşağıda göreceğiz. İki onyıllık önce beni kitabımı yazmaya kıskırtan Smith'e ve Marx'a göre, Amerika'nın ve Ümit Burnu yoluyla Doğu Hint adalarına giden yolun keşfi, insanlık tarihinin en büyük olaylarıydı ve burjuvazi için yeni bir ufuk açmıştı. Kuşkusuz bu, Avrupalı bir bakış açısidir. Ama daha geniş bir dünya perspektifinden bu iki olay ve Avrupa'da gerçekleşen başka olaylar, sadece dünya tarihini açıklayan gelişmelerdi. Doğu ve Batı Hint adaları-

na bu iki yeni geçit, neden Avrupalılar için de önemliydi ve oraya gitmek istemelerinin nedeni, öncelikle, 1500'den önceki zamanlarda orada olup bitenler (ve orada ele geçirilecek olan şeyler) değilse neydi?

DÜNYA SİSTEMİNDEKİ GEÇİŞLER VE SÜREKLİLİK

Jacques Gernet (1985: 347-8) alternatif bir dünya perspektifi öneriyor:

aslında Batı'nın tarihi olmaktan öte bir şey olmayan dünyanın tarihine göre, modern zamanların başlangıcı olarak görmeye alıştığımız olaylar, yalnızca Moğol istilasından önce Akdeniz'den Çin Denizine kadar uzanan alandaki kentsel, ticari uygarlıkların yükselen dalgasının yansımalarıydı... Batı bu mirasın bir kısmını topladı ve ondan kendi gelişimini mümkün kılacak olan özü, mayayı çıkardı. Onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Haçlı Seferleri ve onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'nun yayılması, bu mirasın kendi yapısına taşınmasını kolaylaştırdı. Batı'nın bu geri durumunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktu: İtalyan kentleri... Asya'nın büyük ticaret yollarının uç noktalarındaydı. Batı'nın göreceli olarak yalıtılmış durumundan, ancak denizlerdeki yayılması sayesinde kurtularak yükselmesi, Asya'nın Çin ve İslam gibi iki büyük uygarlığı tehdit altındayken gerçekleşti.

Başka bir deyişle, asıl sorun yalnızca Wallerstein'ın dünya sistemi ördeğiyle aynı 1, 3, 6 veya 12 karakteristiği taşıyan başka dünya sistemi ördeklerinin daha eskiden ve başka yerlerde var olup olmadıkları değildir. Sorun, böyle ördeklerin yani sistemlerin birinden diğerine geçiş sorunu da değildir. Asıl sorular, *bu dünya sisteminin 1500 dolayında doğumuyla sonuçlanan bir geçişin gerçekleşip gerçekleşmediği, bu aynı çirkin dünya sistemi ördek yavrusunun*

gerçek tarihi oluşumunun zaman içinde daha gerilere dayanıp dayanmadığı, bu sistemi ve içindeki “geçişleri” motive eden güçlerin temelinin Avrupa'da mı yoksa daha geniş bir dünyada, başka bir yerde mi bulunduğu sorularıdır.

Inanıyorum ki, Jacques Hamel ve Mohammed Sfia'nın (1990) “kesintisizlik” olarak adlandırdıkları bakış açısı, bu soruların yanıtlanması için uygun bir perspektiftir. Böyle bir bakış açısı Wallerstein, Godelier ve diğerlerinin *Sociologie et Sociétés*'de (Sosyoloji ve Toplamlar) yer alan “Sunuş”ta önerilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, tarihsel belgeler, aynı dünya ekonomik ve devletler arası sisteminin en azından beşbin yıllık olduğunu düşündürmektedir. Bir tarihsel sistem olarak bu dünya (kapitalist) ekonomisinde, dünyayı 1500 dolayında ikiye böldüğü varsayılan kopuştan, hatta geçişten çok süreklilik vardı. Bu sürekliliği destekleyen daha ayrıntılı görüşler Frank (1990) ve Gills ve Frank'da (3. Bölüm) sunulmuştur. Bunun da ötesinde, onaltıncı yüzyılda “kapitalizme bir geçiş” gerçekten meydana geldiyse (ki bu da meydan okunmaya açık bir görüştür) bile, söz konusu geçiş Avrupa'da değil veya özellikle Avrupa içindeki değişimler nedeniyle değil, çok önceden beri var olan dünya sisteminde ve önemli ölçüde Avrupa dışındaki sistemde gerçekleşen değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, “sorunsalı [Avrupa ‘içindeki’ geçiş sorunsalını] anlayabilmek için, işe onu yaratan dünya sistemiyle başlamak zorundayız!”

Bazı akademik, bilimsel ve pratik politik sonuçlara ulaşabilmek için, Wallerstein'ın tarihsel sistem hakkında yukarıda sayılan altı maddesinin sonuncusunu pekâlâ benimseyebiliriz: Onun dediği gibi, sistemin pekâlâ bir yaşam çevrimi olabilir. Ama bu çevrimin, onun savunduğu gibi 1500 civarında feodalizmden herhangi bir geçişle başlaması gerekmez; zaten böyle başlamamıştır. ... ve Wallers-

tein'in ileri sürdüğü gibi bu çevrim, 2050-2100'de yaşanacak bir sosyalizme geçiş olayıyla sona ermek zorunda olmadığı gibi, bu şekilde sona ermeyebilir de. Bazı gerçek geçişler saptayabilirsek, bunların her biri, gerçekte bir geçiş ile diğer bir geçiş arasında yer alacak gibi görünüyor.

Avrupamerkezci miyop bakışı ve içsel olarak çelişkili argümanları kendi temel iddiasını ve tavrını ciddi olarak çürütse de (ve belki de bu nedenle) bu geçiş ve dünya sistemindeki süreklilik sorunları üzerine Wallerstein'in kendi açıklaması yine de yararlıdır. Gernet, Abu-Lughod ve başkaları gibi Wallerstein da Moğollara ve Haçlı Seferlerine değinir, ama...

Batı Avrupa'daki feodal sistem, çok açık olarak saptanabilen yaklaşık 50 yıl (ki bu, kapitalist dünya ekonomisinde görülen Kondratieff çevrimlerine benzemektedir) ve 200-300 yıl süren iki ayrı uzunluktaki genişleme ve daralma çevrimleri modeli çerçevesinde yürümüş görünüyor. Genişlemenin ve daralmanın modelleri, Avrupa'da geç ortaçağ ve erken modernçağ hakkında yazarlar tarafından açıkça ortaya konmuş ve geniş ölçüde kabul görmüştür. Yaşamsal önem taşıyan bu uzun dalgalanmaydı... Dolayısıyla, 1050-1250 ve sonrası Avrupa'nın genişleme dönemi (Haçlı Seferleri, kolonileştirmeler...). 1250-1450 ve sonrasında "kriz"i veya büyük daralmalarında Kara Ölüm olgusu da etkindir.

(1989b: 33, 34)

Dolayısıyla, Wallerstein'a göre bile, onun varsaydığı 1500 tarihli kopukluk boyunca sistemli bir *çevrimsel süreklilik* vardı. Dahası (Çin'le yaptığı karşılaştırmaya karşın) Wallerstein'ın belirtmediğini biz söyleyelim: 1050-1250 döneminin, Song Çininde teknolojiye, birikimde, ve genişleme sürecinde büyük ilerlemelerin gerçekleştiği bir dönem ol-

ması rastlantı değildi; Abu Lughod'un da (1989) haklı olarak vurguladığı gibi, 1250-1450 krizi, Çin'i de içeren dünya sistemi çapında bir krizdi. Bu nedenle, olasılıkla “talep ve fiyat hareketlerini de içeren ve açıkça gözlenen (Wallerstein 1989b: 14) “genişlemeler ve daralmalar” modeli, yalnızca (Batı) Avrupa'ya özgü olmayıp belki de dünya çapındaydı. En azından, bu süreçlerin Avrupa'da ortaya çıkışları da, aynı zamanda Avrupa'nın dünya ekonomisinin diğer bölümleriyle ticaret ve hegemonya-rekabet alanlarındaki merkez-çevre ilişkilerinin değişmesinin (çevrimsel olarak belirlenmiş?) bir türeviydi. Bütün bu gelişmeler, yalnızca araştırılmayı hak etmekle veya tarihsel yap-boz bilmecesinin tüm parçalarının bir araya getirilmesini gerekli kılmakla kalmaz, ama Avrupa'da veya Avrasya ve Afrika'nın herhangi bir bölümünde ortaya çıkan değişikliklerden bir anlam çıkarabilmek için çözümlenmeleri gerekir. Kısacası, sistemsel ilişkiler Avrupa'nın çok ötelerine yayılmıştı.

Wallerstein bile yap-boz bilmecesinin Avrupa dışında birtakım ilâve parçalarının bulunduğunu kabul eder. Yine de, eski *dünya görüşüne* bağlılığını sürdürdüğünden, bunları hâlâ bir araya getiremiyor;

Moğolların çöküşü, yaşamsal önem taşıyan hazin bir olaydı. Batı'da onbirinci yüzyılda meydana gelen, üzerinde tartıştığımız ekonomik yükselişin bir benzeri, Çin'de yeni bir pazarın eklemlenişyle gerçekleşiyordu. Bunların her ikisi de, Ortadoğu boyunca yer alan Müslüman bir ticaret evreniyle bağlantılıydı. Çin'in ticarileşmesi bu modeli [neden sistemi değil?] güçlendirdi. Moğol bağlantısı tabloyu tamamladı. Bu çok geniş ticari *dünya-sistemini* kesintiye uğratan ve kendisi de, olasılıkla bizzat bu ticaret ağının ürünü olan olgu, Kara Ölüm salgınıydı. Salgın her yerde acılara yol açtı, ama Moğol halkasını tamamen saf dışı bıraktı.

(1989b: 57, 58, benim vurgum)

Wallerstein açısından Moğolların çöküşü, “üst üste gelen çöküşlerin sonucu olarak” Batı’da kapitalizmin yükselişini açıklayan dört faktörün sonuncusuydu. Diğer üçü, “senyörlerin çöküşü, devletlerin çöküşü, Kilisenin çöküşü” idi (1989b: 47). Bu çöküş olaylarının tümünün de gerisinde politik-ekonomik faktörler yatıyordu. “Yabancı paralı askerlerini kontrol etmeyi beceremeyen pek çok devlet mahvoldu... Kilise kendi başına çok önemli bir ekonomik aktördü ve ekonomik daralmadan aynen senyörler ve devletler gibi darbe almıştı” (1989b: 47-45). Bunlara karşın Wallerstein, mantıksal (ve tarihsel) sonuçlar çıkarmaya yanaşmıyor: Yap-boz bulmacasındaki resmi bütünlemek için kendimizi Avrupa ile sınırlandırılmış düşsel sistem içindeki hayali geçiş düşüncesinden özgürleştirmek zorundayız. Eşanlı ve üst üste gelen dört çöküş bilmecesinin ve “Avrupa’daki feodalizm krizi”nin çözümü kısıtlı ve görsel olarak yanıltıcı “feodal Avrupa” çerçevesinin dışında bulunuyordu (ve bulunacak). Gerçek dünya sistemindeki gerçek geçişlere ve bir bütün olarak bu sistemin tarihine bakmalıyız. “Feodalizm krizinin” çözümü, bizzat tüm dünya sisteminin kendi içindeki ilişkilerin değişmesini ve bu sistemin daha da genişlemesini gerektiriyordu ve kuşkusuz bu çözüm, dünya sistemi açısından akla yakın bir sürede gerçekleşecekti.

GERÇEK DÜNYA SİSTEMİ SORUNLARI VE ÖNERİLER

Söz konusu krizin çözümünü ve daha sonraki geçişleri anlayabilmek için yapmamız gerekenler:

1) “Avrupa” dünyası (Avrupa dünya sistemi) şemasını bırakmalı ve bu çerçevenin dışına çıkmalıyız. Wallerstein ve diğer pek çok kişi dışarıyı kendi Avrupalı evlerinin penceresinden izliyorlar; ama bir türlü onun dünya tablo-

sundaki (hâlâ marjinal) yerini göremiyorlar. Moğollar 1500'den önceki Çin-İslam ticari dünya sistemindeki “hal-ka” olarak görülüyor, ama Wallerstein ve diğerleri bu sistemin daha önceki varlığını hâlâ yadsıyorlar.

2) **Dünya sisteminin bütününe bakmalıyız.** Çin, Moğollar, İslam dünyası, Avrupa ve kuşkusuz Afro-Avrasya ekümeninin diğer bölümleri, onüçüncü yüzyıldaki ticari ve devletler arası bir sistemin içinde birbirleriyle Abu-Lughod'un belirttiği gibi bağlantı içindeydi. Bu sistemin, geçirdiği krizin sonunda, hegemonik Avrupa kapitalizmini ortaya çıkaran sistem olduğunu kabul etmeli miyiz? Doğru soruyu sormak yüzde elliden fazla olasılıkla doğru yanıtı bulmak demektir. Wallerstein, doğru yanıtın bir bölümünü kendisi veriyor. Ne var ki, soruyu sormaktan kaçındığı için yanıtını da görmüyor. “Yaşamsal önem taşıyan çevrim” Avrupa'yla mı sınırlıydı? Büyük olasılıkla değildi. Biz-zat Wallerstein, bu çevrimin Avrupa dışındaki bazı unsurlarını ortaya koymaktadır. Gerçekten de, kapitalizmin Avrupa'da yükselişine ilişkin yaptığı açıklamada yer alan dört ögenin hepsi de Avrupa dışı etmenler içerir: Moğolların Avrupa dışı olduğu çok açık; ama Avrupa'da yönetimlerin, toprak sahiplerinin ve Kilisenin yaşadığı finansal krizler de Avrupa dışıdır. Bunların tümü Avrupa dışında ve bir bütün olarak dünya sisteminde yaşanan 1250-1450 kriziyle ilintiliydi; belki de kısmen bu krizin yansımasıydı. Benzer şekilde, Avrupa'da 1050-1250 döneminde gerçekleşen genişleme de, dünya (sistemi) çapındaki genişlemenin bir parçasıydı (Haçlıların servet aramak için doğuya gitmelerinin başka bir nedeni olabilir miydi; ya da dünya çapında genişleme olmasaydı oralara gidebilirler miydi?). Yaşamsal önem taşıyan çevrim bizzat dünya sisteminin içindeydi.

3) **Bu dünya sisteminde uzun gelişme çevrimlerinin varlığını kabul etmeliyiz.** Wallerstein itiraf ediyor: “Can

alıcı olan, bu uzun salınımdır: ‘1050-1250 yükselme dalgası ve 1250-1450 iniş dalgası...’ ve tekrarlanan ‘onyedinci yüzyıl krizi’nden önce, 1450-1600 arasını kapsayan uzun onaltıncı yüzyılda yine yükselme dalgası”. Dahası Wallerstein, ‘üst üste gelen çöküşlerin’ ve ardından tekrar doğuşun ve yeni bir “genesis”in [yaratılışın -ç.n.] gerçekleşme nedeninin 1250-1450 arasındaki alçalma dalgası sırasında yaşanan “kriz” olduğunun da farkındadır. Ama Wallerstein ve diğerleri, can alıcı soruyu sormaktan kaçındıkları için yanıtı da bulamıyorlar: Kriz, çöküş, yeni bir “genesis”. Bütün bunlar *hangi sistemde* yaşandı? Modelski (ki o da bu sistemi görmeyi başaramıyor, Bkz. Modelski 1987) haklı olarak benim seminerime dikkat çekiyor: “Bir çevrimin izini yakalamak için önce bu çevrimin içinde olduğu sistem konusunda kafamızı netleştirmek zorundayız.” Böylece iki olasılık söz konusu: Aynı Avrupa sistemi 1500 öncesinden geliyordu ya da Avrupa, 1500’den öncesine tarihlenen (yine aynı) dünya sisteminin parçasıydı. Her iki durumda da, Wallerstein’ın ve diğerlerinin zamanla ilgili ve Avrupamerkezci miyoplukları gözlerini karartarak sistemin bütününe kavrayan tarihi gerçeklik tablosunu görmelerine engel olmaktadır.

4) Aynı ve tek dünya sistemi içinde ve bu sistemin gelişiminde kesintisiz çevrimsel gelişme süreci olasılığını dikkate almalıyız. Uzun bir çevrim var olmuşsa ve bu çevrim yaşamsal önemdeyse, kuşkusuz 1050-1250 yükselme dalgası ve 1250-1450 alçalma dalgası *zaten var olan sistemin*, çevrimsel olarak dışavurumu olmak zorundadır. Ancak bu durumda 1050-1250 yükselme dalgasının kendisi de, yükselme dalgasının doruğuna ulaşmasından sonra ortaya çıkan kendinden önceki kriz/çöküş/alçalma dalgasının (yeniden) yarattığı bir hareket olabilir ve bu böyle geriye doğru gider... ne kadar geriye? Garip bir şekilde,

Wallerstein en azından Avrupa'da tek bir çevrimin, ama dünyanın dört bir yanında her biri “nadiren 400-500 yıldan uzun sürmüş” değişik türde “dengesiz” sistemlerin varlığını saptar (1989b: 35). Öte yandan, Abu-Lughod (1989) elbette üzerinde yoğunlaştığı onüçüncü yüzyılda, ama aynı zamanda daha önceki dönemlerde de tek bir dünya sistemi görmektedir. Ancak onun dünya sistemlerinin her biri çevrimsel olarak (neyin içinden?) yükselir ve (neyin içine?) alçalır. Ne Wallerstein ne de Abu Lughod (hâlâ?) kavrama güçlerini, hem tek bir dünya sistemini hem de bu sistemin kesintisiz çevrimsel gelişimini birlikte görebilecek şekilde birleştirecek son adımı atmak istemektedir.

5) **Dünya sisteminde hegemonyanın 1500'den sonra Avrupa'da başlamadığının** ama aynı dünya sisteminin doğusundaki hegemonik krizler ve çöküş sonucunda hegemonyanın Avrupa'ya kaydığının bilincinde olmalıyız. Wallerstein bile Abu-Lughod'dan (1989) şu alıntıyı yapmaktadır: “Avrupa hegemonyasından önce, Doğu'nun düşüşü Batı'nın yükselişinin önceli olmuştur”. Abu-Lughod, bu sırada Doğunun çeşitli bölümlerinin nasıl ve neden çöktüğünü dünya sisteminin bütünü bağlamında açıklamakta zorluk çekmektedir. Dolayısıyla, Batı'nın hegemonya konumuna yükselişinin ve Avrupa'da kapitalizme geçişin derinlerdeki nedenleri sadece Avrupa içinde bulunamaz; bir bütün olarak dünya sisteminin gelişim sürecinde (ve aynı zamanda sistemin diğer parçalarının içinde) aranmalıdır. “Eğer *sorunsalı* anlamak istiyorsak, işe onu yaratan dünya sistemiyle başlamak zorundayız!”

6) **Dünya sistemini, kökenlerini** ve son yarım binyıldaki gelişimini, tarihsel belgeler ve çözümleme yeteneğimiz elverdiği ölçüde eski tarihlerde ve belli bir mekânla sınırlı kalmaksızın **araştırmalıyız**. Wallerstein (1989 b: 37) bu konuda şöyle yazıyor:

Açıktır ki, herhangi bir tarihsel oluşumun, izleri geriye doğru sonsuza dek sürülebilen kökleri vardır. Ancak kritik dönüm noktasının 500 ile 2500 yıl öncesinde olduğuna inanıyorsak, aslında kapitalizmin ve batıda “modernizm”in Batı’da, ilk önce Batı’da gelişmesinin, bu daha eski “uygarlık” sistemi tarafından “kaçınılmaz” kılındığını söyleyen kültürel ve genetik bir açıklama ortaya koyuyoruz demektir.

İlk cümle doğrudur. İkinci cümlelerin ilk yarısındaki önerme de öyle. Ancak geri kalan bölümde yer alan sonuçlar tamamen temelsiz ve üç kez yanlıştır. Günümüzdeki dünya sisteminin köklerinin izini geriye doğru izlemek, bizi asla kültürel ve genetik açıklamalar yapmak zorunda bırakmaz; uygarlık sistemiyle ilgili açıklamalar için bu zorunluluk daha da az geçerlidir; ama bu zorlama en düşük düzeyde, şimdiki veya gelecekteki sonuçların kaçınılmazlığı konusunda söz konusudur. Uygarlık sistemiyle ilgili daha eski faktörlere sadece kısmi bir rol veren, kaçınılmazlığa ise hiç yer vermeyen, daha uzun ve daha geniş tarihsel ve sistemsel bir açıklama yapmak en azından aynı derecede mümkündür ve benim burada ileri sürdüğüm gibi çok daha yararlıdır. Sonuç olarak, başka bakımlardan doğru da olsa, Wallerstein’ın, alternatif uygarlıklara ilişkin faktörlerin nedenselliğini yadsıması ve alternatif uygarlıklara ilişkin unsurlar üzerinde başka yazarlarca yapılan yorumların çoğu amaca hizmet etmekten uzaktır.

“Açıklama”nın, bazı yazarları izleyen Wallerstein’ın (1989b: 37-9) yaptığı gibi, Roma’nın yükselişinin veya düşüşünün uygarlıksal nedenlerinde aranmaması gerekir. Aynı şey, İngiltere’de daha sonra gelişen kültürün ve İtalya okullarının “göklere çıkarılması” konusunda Wallerstein’ın (s. 39-47) yaptığı tartışma için de geçerlidir. Açıklamaları, dünya sisteminin gelişiminde aramalıyız; Roma

(onun yükselişi ve düşüşü) bu sistemin içinde, Part İranının, Gupta Hindistan'ının, Han Çin'inin, Orta Asya ve Afrika'nın yanı sıra sadece bölgesel unsurlar ve geçiş aşamaları olarak yer alıyordu. Aynı şey İtalya ve İngiltere için de doğrudur. Bu bütünsel sistemli analiz kuşkusuz yerel, ulusal, bölgesel veya başka gelişmelerin önemini yadsımaz; ancak bunları, hem bu gelişmeleri etkileyen hem de onlar tarafından etkilenen sisteme ilişkin çerçevelere yerleştirir. Ne var ki, bütün parçalarının toplamından daha fazla bir şeydir ve hiçbir parça ile ilgili *sorunsal*, bir parçası olduğu bütünden soyutlanarak doğru dürüst anlaşılamaz.

Wallerstein kuşkusuz bu gerçeği, ama 1500'den sonraki dönem için tam anlamıyla kavramaktadır. Ne yazık ki öznel davranarak bu gerçeğin 1500'den öncesi için de geçerli olduğunu, üstelik kendisi bu olguyu nesnel olarak destekleyen kanıtlar ortaya koymasına karşın kabul etmeye yanaşmaz... Bu dünya sisteminin izini en az 5000 yıl geriye kadar izlemek için çok daha fazla kanıt gözden geçirdim ve bu tavra karşı diğerlerinin (Frank 1990'da ve Gills ve Frank'a ait yukarıdaki 3. Bölümde) ileri sürdükleri çekişmeleri temelsiz bularak kendilerine meydan okuyorum.

7) Bizi bir çıkmaz sokağa sürükleyebilecek “**önkapitalizm**” fikrinin peşinde **koşmamalıyız**. Bir çeyrek yüzyıl önceki feodalizm-kapitalizm tartışması için düşünülen ilk çözüm, “yarı” veya “ön”kapitalizm olma yolunda ilerleyen “yarıfeodalizm” üzerinde “uzlaşma” aramaktı. Ben bu “uzlaşma”nın, çözümün yolunu açmayacağını o zaman düşünmüştüm; deneyim, “üretim tarzı” tartışmasının, *sorunsalın*, kendisini yaratan dünya sisteminin analizi yoluyla daha iyi anlaşılması hedefinden uzaklaşmış olduğunu gösterdi. Wallerstein, en önemli katkısını, bu kestirme yolu kendisi seçerek yaptı. Wallerstein'ın yukarıdaki 242 sözcüğünden 240'ı alıntılanan 12 maddelik sentezinde yer alan

modern dünya-kapitalist sisteminin temel karakteristik özelliklerinin, aynı zamanda “önkapitalist” unsurlar olduğunu iddia etmek analizimizi yine karıştıracak gibi görünüyor; bu unsurlar dünyanın her yanında, değişik zamanlarda ve farklı “sistemler”de bulunabilir. Wallerstein'dan (1989b: 16) bir alıntıyla devam edelim:

Yakın geçmişte esas olarak onaltıncı yüzyıldan sonra yapılan Batılı bilimsel çalışmaların yoğunlaştığı dünyanın çok farklı bölgelerinde (Çin'de, Hindistan'da ve [bize] Yakındoğu'da, Akdeniz bölgesinde), yerleşik sürekli bir bilimsel ve teknolojik ilerleme modeli oluşturmak için çaba harcamak... Sürekliliklerin altını çizen bu argüman, Batı Avrupa'da olup bitenlerin farklılığını azaltmaktadır. Bunun da ötesinde, iddia edildiğine göre, pek çok alanda olduğu gibi bu arenada da Avrupa, daha önceleri, “geri” veya “marjinal” bir bölgeydi; bu, herhangi önemli bir değişimin sadece, hatta esas olarak bile Batı Avrupa'nın cazibesi... veya geleceğiyle ilişkilendirilerek açıklanamayacağı anlamına gelir.

Kuşkusuz bu, “farklı” ve “daha eski” sistemlerdeki “önkapitalizm” fikrine başvurmanın hiçbir yararı olmadığı anlamına gelir. Oysa, teknik değişimin ve *sermaye birikiminin* ve bunlarla birlikte Wallerstein'ın “modern” dünya sisteminin diğer tüm karakteristiklerinin, aynı zamanda daha eski zamanları, daha eski sistemi veya sistemleri de karakterize ettiğini kabul etmek çok daha yararlıdır. Bu durumda gerçekten, “ortaçağın ve modern dünyanın [kapitalizm ve önkapitalizm modelleri] arasındaki farklılığın rahatsız edici biçimde bulanıklaştığını görürüz” (1989b: 33). Öyleyse Wallerstein'ı ve diğerlerini bu denli “rahatsız” eden şey nedir? Bunun yanıtı, sistem ölçeğindeki bu bütünsel sürecin, kurdukları “bilimsel” binanın ve en sevgili ideolojik inançlarının temellerini sarsmakta oluşudur!

8) “Sistem” ile “üretim tarzının yanlış bir biçimde özdeşleştirilmesinin yarattığı görsel yanılsamaya tutsak olmaktan kurtulmalıyız. Samir Amin, sistemin 1500'den öncekiyle aynı sistem olamayacağını, çünkü daha sonra oluşan kapitalist üretim tarzını içermediğini iddia etmektedir. Amin'e ve diğerlerine göre, 1500'den önce üretim tarzları haraca dayalıydı. Buna karşı benim yanıtlım, “üretim tarzı ne olursa olsun sistem aynı sistemdi” şeklindedir. Üretim tarzı üzerinde odaklanmak, bizi körleştirmekte ve daha büyük önem taşıyan sistemsel sürekliliği görmemizi engellemektedir. Wallerstein da “tarz” ve “sistem” kavramlarını birbirine karıştırır. Gerçekten de Wallerstein'ın *modern dünya-kapitalist sisteminin biricik* ayırt edici özelliği, onun *üretim tarzı*dır. Wallerstein'ın, “sistem” ile “tarz”ı özdeşleştirmesi ve bunları birbirine karıştırması, bütün çalışmalarında açıkça yer almakta ve genellikle başkaları tarafından da fark edilmektedir. Benim burada “teşhir ettiğim” makalede de aynı karışıklık vardır, örneğin:

Bir üretim tarzı olarak kapitalizm ile yeniden dağıtımcı veya haraca dayalı üretim tarzının pek çok türü arasındaki fark, sıklıkla belirtildiği gibi kesinlikle ekonomik “aşırı-zorlama” [da] değildir. Çünkü bizim kapitalist ve “modern” tarihsel sistemimizde de önemli ölçüde ekonomik aşırı zorlama vardır ve piyasa benzeri oluşumlar, diğer tarihsel sistemlerde de hemen her zaman var olmuştur. En fazla ileri sürebileceğimiz, gözle görülmesi çok güç belli belirsiz bir farklılıktır.

(1989b: 14)

Wallerstein'da sistem ile tarz özdeşdir. Amin (1989), Brenner (Aston ve Philpin 1985) için, aynı zamanda onların Sağ'daki ideolojik karşıtları için de böyledir. (Bir parantez açarak belirtmemiz gerekir ki, bu son saydığımız adlarla

anlaşmazlığımız uzun, dostça tartışmalara vesile oldu; ve ilk ikisiyle çağdaş sorunlar üzerine yazdığımız ikinci ortak kitabımızda (Amin ve başkaları 1990) hâlâ işbirliği yapmamızı mümkün kılıyor). Ayrıca, Amin (aşağıda 8. Bölüm) ve Wallerstein (10. Bölüm) benim tarihsel argümanlarıma yanıt yazdılar. Yine de iddia ediyorum ki, Wallerstein ve Amin bu kapitalist tarz üzerinde, onun farklılığını bulanıklaştıracak kadar gürültü çıkarmakla kalmıyorlar, bu sistemin 1500'deki oluşumu üzerinde de çok fazla ve anlamsız konuşuyorlar; bu gürültü, Wallerstein'ın *ayırt edici özellik* ve modern dünya-kapitalist sisteminin başlaması argümanının tümünden çöktüğü noktaya gelene kadar sürüyor. Bir kez daha belirtelim, dünya sisteminin 1, 3, 6 veya 12 temel karakteristik özelliği ve bu sistemin doğuşu, Wallerstein'ın belirlediği dönemden çok öncesine dayanır.

Sistem ve tarz kavramlarımızı birbirinden *ayırmalıyız*. O zaman, en azından dünya sisteminin gerçek varlığının ve binlerce yıllık gelişiminin bilincine varabiliriz. İnaniyorum ki, binlerce yıllık dünya sistemindeki varsayımsal üretim tarzları veya bunlar arasındaki varsayımsal geçişlere ilişkin ideolojik formülleştirmelerine duyulan kutsal inançların bırakılmasının tam zamanıdır. Allende'nin Şili'sinde şunu öğrendim: Bir geçiş, ancak diğer iki geçiş arasında söz konusu olan bir geçiştir.

Bu nedenle, materyalist olmanın çeşitli yolları olduğunu öne süren Godelier'e (1990: s. 35) katılıyorum. Bununla birlikte, üretim tarzlarının bir araya gelmesi veya onlar arasındaki geçişler üzerine bir teori geliştirmenin şu anda en ivedi görev olduğu yolundaki görüşünü (s. 28) paylaşıyorum. Aksine, materyalizmin, deneyimin ve sağduyunun bizi, bu yarışı bırakmaya ve maddi dünya sisteminin gelişiminin maddi analizi konusunda daha verimli bir yarışmaya zorladığına inanıyorum.

9) Bu nedenle farklı bir üretim tarzı ve ayrı bir sistem olarak kapitalizme olan kutsal inancı bırakma yürekliliğini göstermeliyiz. Onaltıncı yüzyılda Avrupa'da feodalizmden modern dünya-kapitalist ekonomisine ve sistemine geçişin “bilimsel” kurgusunu yaparken benim ve Wallerstein'ın ideolojik gerekçemiz neydi? Bu gerekçe, daha sonra tüm dünyada bir anda değilse de, en azından bir ülkenin peşinden “bir diğer ülkede sosyalizmin” gerçekleşmesi yoluyla kapitalizmden sosyalizme geçileceğine olan inançtı. Bizimle tartışan geleneksel Marksistler ve başka pek çok kişi daha önce bir (feodal) üretim tarzından bir başka (kapitalist) üretim tarzına geçişin gerçekleştiğine olan inançlarını korumaya niyetliydiler. Onların politik-ideolojik mantıkları, bu geçişten sonra yine bir başka ve farklı olduğu varsayılan sosyalist üretim tarzına geçişe inanmalarıydı. Geleneksel olsun olmasın bu Marksistlerin (Aston ve Philipin 1985, Brenner ve Anderson 1974) tutumları buydu (ya şimdi ne?). Şimdi “önkapitalizm” ve bunun uzantısı olarak önsosyalizm kavramlarına sığınan Samir Amin'in (1989) tutumu da aynıdır. (Tiananmen katliamının ardından görevden uzaklaştırılmadan önce Çinli Başbakan Zhao Ziyang, Çin'in şimdi ancak “ilkel” sosyalizm aşamasında olduğu fikrini ortaya atmıştı.) Eğer başkalarının yanı sıra Maurice Godlier ve Samir Amin, “bilimsel” kategorilerinden “bir geçiş” yapmaya cüret edebilirlerse, “İkinci” ve “Üçüncü” Dünyalarda son zamanlarda yaşananlarla ilgili bazı politik yanlışlamalardan ve düş kırıklıklarından kendilerini ve okurlarını koruyabilirler.

GEÇİŞE İLİŞKİN BİLİMSEL VE POLİTİK SONUÇLAR

Feodalizmden kapitalizme veya kapitalizmden önsosyalizme bu kadar uzun ve varsayımsal bir geçiş sürecine, “ön-

kapitalizm” kategorisini karıştırmanın bilimsel-tarihsel ve akademik haklı bir gerekçesi olabilir mi? Hayır, Wallerstein'ın argümanındaki içsel çelişkilerin bol bol sergilediği gibi kesinlikle olamaz.

Öyleyse, 1917'deki, 1949'daki veya herhangi bir zamandaki “sosyalizme geçiş” inancını desteklemek adına 1800 veya 1500 dolayındaki varsayımsal “feodalizmden kapitalizme geçiş” olgusuna olan safça inancı sürdürmek için hâlâ politik-ideolojik bir neden var mı? Şimdi gerçek hegemonya, hiç kuşkusuz çağdaş ve yakın gelecekte hegemonik bir boşluğun yaşanacağı durgunluk devrinden geçerek yine Asya'ya doğru kayarken, bu daha eski geçişi ve onun hegemonik gelişimini, sadece Avrupa'da aramayı sürdürmek için herhangi bir neden bulunabilir mi ? Hayır, asla bulunamaz.

İronik bir biçimde, Ronnie Reagan, Maggy Thatcher, François Mitterand ve temsil ettikleri tüm kapitalistler kapitalizmi aynı derecede, hatta fazlasıyla yüceltmelerinin ötesinde, kapitalizmin benzersizliği ideolojisiyle büyülenmişlerdir. Onların Sol içindeki karşıtları bu değerlendirmeye katılmazlar ve kapitalizmin üstesinden sosyalizme geçiş yoluyla gelmek isterler. Buna karşılık Sağ, Marksizmin, Sosyalizmin ve ötekilerinin şeytani imparatorluğunun gözlerinin önünde kendi kendini yıkmasından dolayı coşkuya kapılırken, kapitalizmi korumak ve yüceltmek istemektedir. Ancak onların piyasanın “büyüsü”nün evrensel olarak faydalı olduğunu varsaydıkları görkemi de, kuşku yok ki gerçekte bilimsel dayanaktan yoksundur. Dünya sistemi çapındaki gerçeklik, sonunda ancak birkaç kişinin kazandığı ve pek çoğunun yitirmek zorunda olduğu, herkesin herkese karşı olduğu, rekabete dayalı “it iti yesin” savaşıdır (Hobbes tarzında)*; Wallerstein'ın belirlenmesin-

* *Homo homini lupus*: insan insanın kurdudur; Hobbes (ç.n.).

de bize yardımcı olduğu dünya sisteminin eşitsiz yapısı ve düzensiz gidişi sayesinde binlerce yıldır da böyle olagelmıştır.

Tüm küreyi kavrayan yapı gerçeğini ve bizzat bütün dünya sisteminin kendisinin uzun tarihsel gelişimini görmekle çok daha yerinde davranmış oluruz, hepsi bu... Bu sistemin Gorbaçov'un Birleşmiş Milletler'de söylediği gibi, “farklılık içindeki birlik” bilincine varmak çok daha fazla yarar sağlayacaktır. Bu gerçekten düşüncede bir “geçiş” yaratabilir. Bu “geçiş”, bu dünya sisteminde gerçekten var olan farklılıklar arasında daha iyi seçim yapmamıza yardımcı olabilir... *Vives cettis differences!** Bundan da öte, düşünce tarzındaki bu geçiş, var olan gerçek geçişleri anlamamızı kolaylaştırabilir ve toplumsal düzeyde var olan olumsuz farklılıklara karşı iyi için verdiğimiz mücadelede bize rehberlik edebilir. A luta continua!

NOT

Bu bölüm, ilk olarak 1991'de, *Critique of Antropology* 11 (2) (yaz): 171-188'de “Transitional ideological modes: feudalism, capitalism, socialism” (İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm) başlığıyla yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, Janet, *Before European Hegemony. The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Amin, Samir, *L'Eurocentrisme. Critique d'une ideologie*, Anthropolos, Paris, 1988.
- , “Le Système mondial contemporain el les systemes anterieurs” (yayımlanmamış metin), 1989.

* Fransızca: yaşasın farklılıklar (ç.n.).

- Amin, S., Arrighi, G., Frank, A. G. ve Wallerstein, I., *Dynamics of the World Economy*, Londra, Monthly Review Press; Macmillan, New York, 1982.
- , *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System*, Monthly Review Press, New York, 1990.
- Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*, New Left Books, Londra, 1974.
- Aston, T. ve Philpin, C., *The Brenner Debate*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Chase-Dunn, Christopher, "Rise and deniise: world-systems and modes of production" (yayımlanmamış metin) (Boulder: Westview Press, yakında çıkacak), 1986.
- , *Global Formation: Structures of the World-Economy*, Basil Blackwell, Oxford, 1989a.
- , "Core/periphery hierarchies in the development of intersocietal networks" (yayımlanmamış metin), 1989b.
- Frank, Andre Gunder, "Con que modo de produccion convierte la gallina maiz en huevos de oro?" *El Gallo Ilustrado, Suplemento de El Dia*, Mexico, 31 Ekim ve 25 Kasım 1965.
- , *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, Monthly Review Press, New York, 1969.
- , "A theoretical introduction to 5,000 years of world system history", *Review* 13 (2), İlkbahar 1990, s. 155-250.
- Gernet, Jacques, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Godelier, Maurice, *Sociologie et Societes* 22 (1) Haziran, 1990.
- Hamel, Jacques ve Sfia, Mohammed, "Presentation", *Sociologie et Societes* 22 (1), Haziran 1990.
- Hilton, R.H. (der.), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, New Left Books, Londra, 1976.
- Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.
- Modelski, George, *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, Londra, 1987.
- Thompson, William R., *On Global War. Historical-Structural Approaches to World Politics*, University of South Carolina Press, Columbia, 1988.

- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, c. 1, Academic Books, New York, 1974.
- , “The ‘discoveries’ and human progress”, *Estudos e Ensaio*, 1988.
- , “World-system analysis: the second phase”, *PEWS Section of the American Sociological Association*’ın San Francisco’da yapılan yıllık toplantısında sunulan tebliğ, 13 Ağustos 1989a; *Published in Review* 13 (2), Yaz 1990.
- , “The West, capitalism, and the modern world-system,” prepared as a chapter in Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, c. 7, *The Social Background*, kısım 2, bölüm 48; *Social and Economic Considerations* (yakında çıkacak). *Published in Review* 15 (4) (Güz 1992), s. 561-619; and as “L’Occident, le capitalisme, et le systeme-monde moderne”, *Sociologies et Societes* (Montreal), 21 (1) Haziran 1990), 1989b.
- “Culture as the ideological battleground of the modern worldsystem”, *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 21 (1), Ağustos 1989c.
- Wilkinson, David, “Central civilization”, *Comparative Civilizations Review* 17, Güz 1987, s. 31-59.
- , “World-economic theories and problems: Quigley vs. Wallerstein vs. Central civilization”, *International Society for the Comparative Study of Civilizations*’ın yıllık toplantısında sunulan tebliğ, 2-29 Mayıs 1988.
- “The future of the world state: from civilization theory to world politics”, *International Studies Association*’ın yıllık toplantısında sunulan tebliğ, Londra, 28 Mart-1 Nisan 1989.

IV. BÖLÜM

DÜNYA SİSTEMİ: 500 YILLIK MI, 5000 YILLIK MI?

Teorik, Tarihsel ve
Politik Sorunların Tartışılması

Uygarlıklar, Çekirdekler, Dünya Ekonomileri ve Ekümenler

David Wilkinson

Savaşlarla ve nedenleriyle ilgilenen biri olarak, savaşlar üzerinde başarılı bir araştırma yapabilmek için onları yaratan sistemin bütünü üzerinde araştırma yapmanın önemli olduğunu gördüm. Bu ise, beni bu tür makrososyal sistemler için en iyi ad gibi görünen “uygarlık” ve uygarlıklar üzerinde çalışmaya yöneltti; böyle bir çalışma da, bunların altsistemlerinin araştırılmasını zorunlu kıldı (örneğin çekirdekler; askeri olmayan yönleri; örneğin dünya ekonomileri; onların toplumsal “ambalajları”; örneğin ekümenler). Bu noktada benim çalışmam, farklı çıkış noktalarından hareketle aynı konuyu ele alan Christopher Chase-Dunn, Barry Gills, Andre Gunder Frank ve diğerlerinin çalışmalarıyla kesişti. Bu makalenin amacı, onların girişimini tamamlamak ve katkı yapmak amacıyla uygarlıklar, çekirdekler, dünya-ekonomileri ve ekümenler üzerine yaptığım

çalışmada izlediğim yolu özetleyen bir tanımlar ve tezler seti geliştirmektir.

“UYGARLIK”

1 İnsanlığın sosyokültürel olguların zamanla ve mekânla sınırlanmış “okyanusunda”, gerçek bir bütün veya “atomizm” ve bir alan olarak değişik düzeylerde işlev gören çok büyük bir toplumsal varlık, *karşılıklı etkileşim içindeki kentlerin bir koleksiyonu, bir uygarlık vardır*. “Uygarlık” bir “kültür”, bir “devlet” veya bir “ulus” demek değildir. Genellikle, bu toplumsal varlığın sınırları devletin sınırlarını, ulusal, ekonomik, dilsel, kültürel veya dinsel grupların coğrafi sınırlarını aşar.¹

2 Bir sistem-bir alan olarak tüm uygarlığın ve parçalarının birbirleriyle karşılıklı bağımlılığının sonucu olarak, sözünü ettiğimiz uygarlıkla ilgili bu çok büyük sosyal ağlar, daha küçük sosyokültürel sistemlerin tarihsel olayları, yaşam süreçleri ve bir uygarlıkta yaşayan bireylerin ve grupların eylemleri de dahil olmak üzere, sosyokültürel okyanusun yüzeyindeki dalgalanmaların büyük bölümünü somut olarak yönlendirir.

3 Uygarlık hakkında yeterli bilgiye sahip olmaksızın, onun önemli bölümlerinin, tüm altsistemleri, bölgeleri ve bunları oluşturan unsurlar gibi önemli bölümlerinin yapısal ve dinamik niteliklerini hemen hiç kavrayamayız; tıpkı bir bütün olarak primat ailesi hakkında, onun genel yapısı ve genel olarak işlevlerini nasıl yürüttüğü konularında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkça üyeleri olan bireylerin doğalarını ve davranışlarını anlayamadığımız gibi.

1 İzleyen üç bölümde yer alan önermelerin çoğu gibi bu önerme de, Pitirim Sorokin'in çalışmasına eleştirel bir yaklaşımla türetilmiştir. Wilkinson'un yakında çıkacak yapıtına bakınız.

4 Yetmiş kadar adayın süzgeçten geçirilmesi sonucunda, uygarlık *düzeyine* yükseldiği ve aynı zamanda birbirleriyle bağlantılı *dünya sistemleri* olduğu ortaya çıkan toplumları içeren 14 maddelik bir liste elde edilmiştir (baz alınan ölçüt: kentler; kayıt tutma, ekonomik artı, üretici olmayan sınıflar ve diğer kanıtlar). Bu birbiriyle bağlantılı dünya sistemleri, bağımsız bir politik tarihe sahip, askeri açıdan kapalı, jeoteknik olarak yalıtılmış sosyal etkinlik ağlarıydı; bu politik tarih boyunca her bir sistemin üyeleri sadece ve sadece kendi aralarında fetih, işgal, saldırı, ittifak, hâkimiyet kurma, yönetme, kanun yapma, işbirliği ve çekişme eylemlerini, defalarca önemli ve etkili düzeyde gerçekleştirmiş olmalarına karşın, dışarıdan fetih amaçlı işgal, saldırı (veya ittifak ve işbirliği) olasılığını pek fazla dikkate almamışlar, veya dikkate alma gereğini duymamışlardı.

Tablo 7.1'de sonuç olarak elde edilen uygarlıklar-dünya sistemleri listesi sunulmaktadır. Şekil 7.1, listedeki uygarlıkların yaşam sürelerini ve görelî (Mercator) yerleştirmelerini gösteren tarihsel bir dökümdür.

Tablo 7.1 On Dört Uygarlığın Listesi
(Merkezi Uygarlıkla Bütünleşmelerinin
Yaklaşık Tarihleri Temelinde Sıralandırıldı)

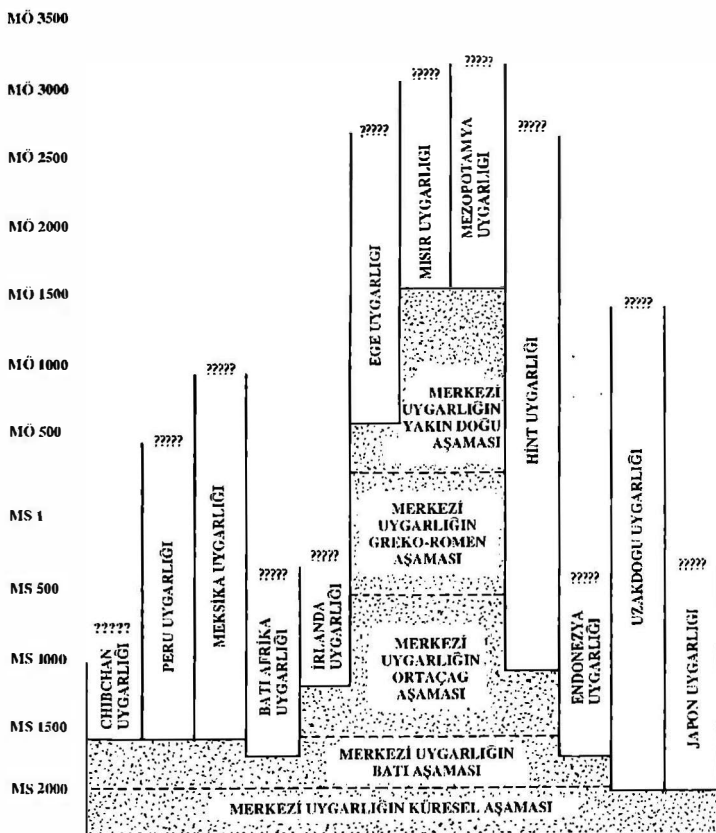
Uygarlık	Süre	Son Bulma
1 Mezopotamya	MÖ 3000'den önce - MÖ 1500 d.*	Merkezi uygarlığı oluşturmak üzere Mısır uygarlığıyla birleşti

* İngilizce metinde c., yani Latince “dolayında” anlamına gelen *circa* sözcüğünün kısaltılmış biçimi (ç.n.).

2 Mısır	MÖ 3100'den önce - MÖ 1500 d.	Merkezi uygarlığı oluştur- mak üzere Mezopotamya uygarlığıyla birleşti
3 Ege	MÖ 2700 d. - MÖ 560 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
4 Hint	MÖ 2300 d. - MS 1000'den sonra	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
5 İrlanda	MS 450 d. - MS 1050 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
6 Meksika	MÖ 1100'den önce - MS 1520 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
7 Peru	MÖ 200'den önce - MS 1530 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
8 Chibchan	? - MS 1530 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
9 Endonezya	MS 700'den önce - MS 1550 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
10 Batı Afrika	MS 350 d. - MS 1590 d.	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
11 Misisippi	MS 700 d. - MS 700 d.	Yok oldu (veba ?)
12 Uzak Doğu	MÖ 1500'den önce - MS 1850'den sonra	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
13 Japon	MS 650 d. - MS 1850'den sonra	Merkezi Uygarlıkça yutuldu
14 Merkezi	MÖ 1500 d.-zamanımız	

Şekil 7.1

5 Bu liste, Toynbee'nin (1961: 548-9) ve Carroll Quigley'nin (1961: 37) hazırladıkları tablolardan yapılan seçimlerle oluşturuldu. Toynbee'nin 1961'de kendi listesini gözden geçirip düzeltirken yaptığı gibi, esas olarak daha önce hazırlanan listelerde yer alan veriler derlenerek üretildi. Şu andaki uygarlıklar listesi, Toynbee'ninkinden ve Quigley'inkinden farklı, Spengler'in (1926-1928) veya Danilevsky'nin (1920) listelerinden ise çok farklıdır.

Şekil 7.1. 12 uygarlığın tek bir "Merkezi Uygarlık" içinde birleştirilmesi

6 Toynbee ile karşılaştırma: Toynbee'nin gözden geçirilmiş 1964 tarihli listesindeki Ege'yi bu ad altında, Mısır uygarlığını “Mısır”, Orta Amerika Uygarlığını “Meksika Uygarlığı” olarak, And Uygarlığını “Peru Uygarlığı” olarak, Sümer-Akad Uygarlığını “Mezopotamya” Uygarlığı olarak kabul ediyorum; İndüs ve Hint uygarlıklarını tek bir “Hint” Uygarlığı adı altında; Çin ile Toynbee'nin Çin'in “uyduları” dediği Kore, Vietnam ve Tibet uygarlıklarını “Uzak Doğu” Uygarlığı olarak birleştiriyorum; Toynbee'nin uydu olarak nitelediği Mississippi'yi, Kuzey Andlar'ı (“Chiuchan”), Japonları ve Güneydoğu Asya'yı (Endonezya) ve Toynbee'nin “prematüre” olarak gördüğü Uzak Batı Hristiyan ve İskandinav uygarlıklarını (“İrlanda uygarlığı” olarak) tam uygarlık düzeyine yükseltiyorum. Toynbee'nin tam uygarlıklarından beşi benim listemde yer almıyor: Süryani, Helenistik, Ortodoks Hristiyan, Batılı ve İslami bölgeler, benim “Merkezi Uygarlık” (Bkz.Tablo 7.1 ve Şekil 7.1) dediğim, devam etmekte olan tek bir uygar toplumun aşamaları ya da bölgeleridir. Aynı işlem, Toynbee'nin uydu uygarlıklarının bazılarında da -?Elamlılar, Hitit “?Urartu” “İran” “?Eski İtalya ve Rusya”ya ve Toynbee'nin- Nasturi, Monofizit ve Ortaçağ Batı Şehir Devleti Evreni gibi prematür uygarlıklarının birkaçına da uygulanmıştır. Toynbee'nin prematüre Birinci Süryani Uygarlığını, Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarının ortak bir yarıçevresi olarak nitelendirdim.

7 Quigley'le karşılaştırma: Benim listem Mısır, Mezopotamya ve Japon uygarlıklarını içermekte ve Quigley'nin Girit, Orta Amerika ve And uygarlıklarıyla dikkate değer paralellikler taşımaktadır. Quigley'nin “Hint” ve “Hindu” uygarlıklarını ayrı ayrı ele almasını kabul etmiyorum, ne de onun “Sin” ve “Çinli” ayrımın benimsiyorum. Ayrıca, Quigley'nin Hitit, Kenan, Klasik, İslam, Ortodoks ve Batı uygarlıkları bana, “merkezi uygarlık” diye adlandırdığım daha büyük bir uygarlığın çokkültürlülüğü içindeki kültü-

rel bölgeler ve evreler gibi görünüyor.

8 Spengler'le karşılaştırma: Benim listemde Mısır ve Meksika uygarlıklarından söz edilmekte ve Spengler'in Babil, Hint ve Çin uygarlıklarıyla önemli paralellikler içermekle birlikte, onun Klasik-Apollinian, Arap-Mecusi, Batılı-Faust veya (baskı altındaki) Rus uygarlıkları ayrımlarını kabul etmiyorum; bunlar daha çok, tek bir uygarlığın, yani Merkezi Uygarlığın içinde yer alan çekişme halindeki kültürlerdir.

9 Danilevski ile karşılaştırma: Benim listem Mısır, Meksika ve Peru maddelerini içermekte ve Danilevsky'nin Eski Sami, Çin ve Hindu-Hintli maddeleriyle önemli benzerlikler taşımakla birlikte, İran, İbrani, Yunan, Roma, Arap, Avrupa veya Slav uygarlıklarının ayrı ayrı ele alınmasına karşı çıkıyorum. Bunların tümü (bana göre), daha büyük tek bir topluluğun, yani Merkezi Uygarlığın çokkültürlü mozayığının içindeki çekişme halindeki kültürlerdir.

10 Sözü edilen dört listeyle benimki arasındaki farklılık, kullandığım sosyal bir ölçütten kaynaklanıyor; oysa Danilevsky ve Spengler kültürel, Toynbee ve Quigley ise karma bir sosyokültürel ölçüt kullanmışlardır. Listeler arasındaki benzerlikler bir rastlantıyı yansıtır: Spengler ya da Danilevsky Mısır, Mezopotamya, Çin, Meksika, Peru ve Hindistan'da kültürel ahenk bulurken, ben bir jeososyal yalıtılma ve tarihsel özerklik saptadım.

ÇOKKÜLTÜRLÜ YAPILAR OLARAK UYGARLIKLAR

11 Uygarlıkların kaçınılmaz olarak (mutlaka) herhangi önemli bir temele dayalı olması gerekmez; herhangi bir temel üzerinde eklemelenmeleri, gelişmeleri ve gerçekleştirmeleri zorunlu olmadığı gibi, mantıksal veya estetik açıdan uyumlu veya birbirlerini tamamlayıcı olmaları da gerekli

değildir. Her uygarlık nedensel bir sistemdir; “anlamli” olabilir ya da olmayabilir ya da “anamlılığa” doğru veya ters yönde evrilebilir. Uygarlıklar “anlamli” birimler olarak düşünülmediğinden, kültürel varlıkları aracılığıyla net olarak dile getirilen herhangi önemli bir temele, ana sembole, kesin bir ilkeye veya temel bir değere sahip olmasına da gerek yoktur. Ama gerçekte bunlara sahip olabilirler.

12 Gerçekten sahip olurlar mı? Sanırım olmazlar; daha çok her birinin, farklı bir diyalektiğin farklı bir evrimini anlattığı, yani çekişme halindeki temellerin, sembollerin ... oluşturduğu farklı bir küme çerçevesinde yürüyen farklı bir mücadeleyi yansıttığı görülecektir. Uygarlıkların sanatçıları, filozofları, karizmatik kişileri ve peygamberleri sık sık kendi uygarlıkları dahilinde ve kendi uygarlıkları için anlamlar, dayanaklar, ana semboller, amaç değerler ve ütöpik yeniden düzenlemeler araştırırlar ya da yaratırlar veya keşfeder görünürlerse de, aksine genellikle diyaletik uzlaşmazlıklar üretirler.

13 Bir uygarlığın kültürel alanının tamamen bütünleştirilmiş olduğunu varsaymamız ya da bu alanı önemli ölçüde uyumlu bir alan olarak düşünmemiz gerekmez. Bu nedenle, kültürel birliğin, uyumun veya karşılıklı etkileşimin var olup olmadığı, var olduysa ne zaman ve nasıl gerçekleştiği soruları kuramsal nitelik kazanır ve bu sorulara tanım veya aksiyom aracılığıyla değil ampirik olarak yanıt araştırmak gerekir.

14 Bu tür bir araştırmayı yaparken, her uygarlığın kültürünün kuşaklar boyunca, süregelen ve birinci derecede uyumsuzluğun (süregelen uyumsuzluğun) yanında, ikinci derecede bütünleşmeye doğru, yani uyumsuzluk alanlarının neler olduğu üzerinde karşılıklı anlaşmaya doğru yöneleceği şeklindeki bulguyla işe başlamak istiyorum. Bu uygarlığın nedensel bütünleşmesi (diyalektiği tamamen so-

na erdiren herhangi bir sonul sentez olmasa da), olasılıkla değişen karşıtlıkların sürekli mücadelesi şeklinde örgütlenen diyalektik bir süreç olacaktır.

15 Aslında, tüm uygarlıkların fiilen çok çelişkili, çekişmeli ve diyalektik olarak evrilen varlıklar olduklarını saptama olasılığımız o denli yüksektir ki, her uygarlığın organik kültürel bir birlik olmak bir yana, aslında “çok sayıdaki geniş ve küçük sistemler ve topluluklar yığınının, kısmen karşılıklı olarak uyumlu, kısmen nötr, kısmen çelişki içinde birlikte var olduğu kültürel bir küme” olduğu varsayımıyla uygarlıkları incelememiz mümkündür (Sorokin 1950: 213).

16 Bu varsayım temelinde bir uygarlığın kültürel kendine özgülüğü, kesinlikle bir birincil sembol, esas dayanak, temel değer veya amaç niteliğinde bir ilke saptanarak değil, ama bu uygarlığın içinde bir arada var olmuş ve birlikte evrim geçirmiş bu tür sembollerin, temellerin vs. koleksiyonu, aralarındaki karşılıklı hâkim olma ve hâkimiyeti yitirme, meydan okuma ve meydan okumaya tepki, birleşme ve ayrılma ilişkilerinin belirlenmesi yoluyla araştırılabilir.

17 Farklı uygarlıkların kültürlerini sistemli biçimde karşılaştıran bir araştırma şu tür soruları ele alacaktır: Ele alınan uygarlıkta çoğunlukla veya her zaman egemen bir çekirdek kültür var mıdır? Böyle bir egemenlik varlığını ne kadar sürdürebilmektedir? Egemenliğine nasıl ve hangi araçla son verilmektedir? Uygarlıklar birbirleriyle karşılaştıklarında, yani temas haline geldiklerinde, kültürel egemenliğin evrimi nasıl etkilenmektedir? İkinci derece bütünleşme oluşmakta mıdır ve böyle bir bütünleşme ne kadar sürede gerçekleşmektedir?

18 Uygarlıkların zorunlu olarak egemen bir kültür sistemi içerdiğini varsaymak istemiyorum (hâkimiyet sorunu

tamamen ampirik bir sorundur) ama çoğu uygarlığın coğrafi mekâna sahip ve çoğunlukla bir değil birden çok yolla “egemen” olan, örneğin askeri, teknolojik, ekonomik, demografik ve aynı zamanda kültürel olarak egemen olan kültür çekirdeklerini kesinlikle bünyesinde bulundurduğunu ampirik bir olgu olarak görmek istiyorum.

MERKEZİ UYGARLIK

19 Yukarıda sergilendiği haliyle, alışılmış uygarlık listelerine getirilen yeni sınıflandırmanın en çarpıcı sonucu Klasik, Helenistik, Greko-Romen uygarlığı, Hitit Uygarlığı, Arap/Mecusi/Süryani/İran/İslam Uygarlığı, Ortodoks Hristiyan Uygarlığı, Rus Uygarlığı, hatta bizim iyi tanıdığımız Batı Uygarlığı gibi iyi bilinen unsurların, daha önce varlığı kabul edilmeyen ağ gibi bir sosyal yapı içinde, benim tanımıma göre hem uygar bir toplum hem de bir dünya sistemi, yani tek bir uygarlık çerçevesinde, ya *evreler* ya da *bölgeler* olarak yeniden sınıflandırılmaları gerektiğidir. Bu uygarlığı ben Merkezi Uygarlık olarak adlandırıyorum.²

20 Dolayısıyla, bugün yeryüzünde yalnızca bir uygarlık, tek bir küresel uygarlık bulunmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl gibi yakın bir geçmişte bile, örneğin Çin’de, Japonya’da ve Batı’da birtakım bağımsız uygarlıklar hâlâ vardı; ama şu anda Merkezi Uygarlık dışında hiçbir uygarlık mevcut değil.

21 Tek, küresel uygarlık MÖ 1500 dolaylarında Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının çarpışıp birleşmeleri sonucu Yakındoğu’da ortaya çıkmış olan bir uygarlığın soyundan gelmektedir; ya da daha doğrusu, bugünkü uygarlığımız bu eski uygarlığın yansımasıdır. Bu yeni birleşik varlık, o zamandan bu yana tüm gezegene yayılmış ve eşit-

2 Bu konunun daha geniş bir incelenmesi için Bkz. Wilkinson 1987.

siz koşullarda olmak üzere, daha önceden var olan tüm bağımsız uygarlıkları yutmuştur.

22 Merkezi Uygarlık MÖ ikinci binyılda, Ortadoğu'da daha önceden var olan iki uygarlığın tipik olmayan bir biçimde karşılaşması sonucunda doğdu. Uygarlıklar birlikte var olabilir, çarpışabilir, ayrılabilir ya da birleşebilir; birleştiklerinde bu, daha çok birinin bir diğeri tarafından asimetrik, eşitsiz koşullarda yutulması şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak daha önce ayrı ayrı uygarlıklar olan Mısır'ın ve Mezopotamya'nın Suriye aracılığıyla birbirine bağlanması, yeni bir ortak ağ sistemi yaratan, tipik olmayan görece simetrik ve eşitlikçi bir "evlenme"ydi; yoksa bir ağ sistemini ötekinin takipçisi ve parçası olarak diğer ağ sistemine ekleyen bir bağlanma değildi.

23 Merkezi kent-ağı, başlangıcından itibaren kopuș-suz varlığı ve kesintisiz süreciyle, bir başka açıdan tipik olmayan biçimde olageldi: Ulusların ve devletlerin yaşam süreçlerini dikkate alırsak yavaş yavaş, ama öteki uygarlıklara kıyasla oldukça hızlı biçimde genişledi ve bu yayılma sürecinde bir zamanlar birlikte var olduğu ve daha sonra da çarpıştığı tüm diğer uygarlıkları yuttu.

24 "Merkezi" terimi, herhangi özgül coğrafi veya kültürel bir çağrışımdan bilinçli olarak sakınan ve böylelikle de bu toplumun tek bir nehir havzasıyla ilişkilendirilerek karakterize edilmeyeceğini ve gelişiminin de tek bir kültürün, ulusun veya halkın gelişimi tarafından belirlenmediğini anlatan tarihsel ve konumsal bir terimdir. Bu uygarlığı, bir biri ardından onun halkı olan ulusların, ona hâkim olan devletlerin veya onu merkez edinen bölgelerin terminolojileriyle adlandırmak fazla dar görüşlülük olurdu. Şu anda, bu konumda ve bu kültürde, onu Merkezi Uygarlık diye adlandırmak yanlış ya da aşırı dargörüşlülük gibi görünmüyor.

25 Her yönde ilerleyen genişlemesi nedeniyle Merkezi Uygarlık, kuşkusuz sadece geriye doğru bakıldığında konomsal olarak “merkezi”dir. Asya ile Afrika'nın bulunduğu yerde yerleşmesi nedeniyle özgün olarak Afro-Asyatik olan bu ağ sistemi, batıya doğru hareket ederek Avrupa'nın uygarlaşmış ağ sistemlerini, Batı Afrika'yı ve Amerika kıtalarını, doğu yönünde ilerleyerek de Güney ve Doğu Asya'nın uygarlaşmış ağ sistemlerini içine alarak ve böylece, kendisini tarihsel olarak “Merkezi” hale dönüştürerek zaman içinde her tarafa yayıldı.

26 Uygarlık olarak kabul edilen çeşitli oluşumlar, tek bir Merkezi Uygarlık levhasının altında Tablo 7.1'de gösterilmektedir. Bu tabloda bu türden iki aday, “Greko-Romen” ve “Batı” uygarlıkları, Merkezi Uygarlık çerçevesindeki bölgesel *egemenlik* evreleri olarak yer almaktadır. Bu egemen bölgeler, gerçekten Merkezi Uygarlığın uzun ömürlü, ama kalıcı olmayan *çekirdekleri* olmuştur. Merkezi Uygarlığın Yakındoğu, ortaçağ ve küresel aşamalarında da çekirdekleri vardı; ama bunlar Greko-Romen ve Batılı çekirdeklerle göre daha büyük ve kültürel olarak daha az türdeş bir yapıdaydı. Bu sınıflandırmayı anlamamanın bir başka yolu şudur: Geçmişte bir uygarlığın-dünya sisteminin sonu ve bir diğerinin başlangıcı olan bir olay, süregelen tek bir uygarlıktaki çekirdeğin değişmesi olarak, yani askeri, politik, ekonomik ve kültürel üstünlüğün bir bölgeden diğer bir bölgeye geçişi olarak daha kolay kavranabilir.

27 Merkezi Uygarlığı kabul edilebilir bir varlık olarak belirleyen üç sınıflandırma ilkesi vardır. Birincisi, *her zaman* yakın ve politik-askeri bakımdan canlı bir karşılıklı etkileşim içindeki iki “uygarlık” *aslında* tek bir uygarlığın parçalarıydı. Eski Dünya'nın kuzeybatısında (yani Avrupa, Güneybatı Asya, Kuzey Afrika) ortaçağ döneminde Batılı kentler, Ortodoks kentler, Müslüman kentler vardı; Batı,

Ortodoks ya da İslam Uygarlığı yoktu. Eski dünyanın kuzeybatısında uygar halklar ve bölgeler vardı: bunlar tek bir uygarlığın üyeleri idi.

28 İkinci olarak, genişlemeler ve yer değiştirmeler sonucunda *komşu olan* ve politik-askeri açıdan dinamik ve sürekli bir karşılıklı etkileşim içine giren tarihsel olarak bağımsız herhangi iki uygarlık, böylece tek bir uygarlık haline gelir. Ya göreceli olarak eşit koşullarda birleşir ve yeni bir bütünlük oluşur ya da eski uygarlıklardan biri diğerini içinde sindirir.

29 Üçüncü olarak, birbirine yakın zamanlarda ortaya çıkan ve “uygarlık” olduğu iddia edilen herhangi iki oluşum, daha önceki uygarlığın kentleri tamamen boşaltılmadıkça ve terk edilmedikçe (Mississippi Uygarlığında olduğu gibi) tek bir uygarlığın evrelerinden başka bir şey değildir. Bir uygarlığın kentsel merkezleri ortadan kalkmadıkça o uygarlık çökmez; dinamik karşılıklı etkileşimleri sona ermiş, az çok eşit ve özerk iki ayrı varlığa bölünerek veya bir başka uygarlıkla birleşerek son bulabilir. Ayrılma, birleşme veya çökme olmaksızın uygarlığın sisteminin ve ömrünün son bulmasından söz edilemez. Son bulma yoksa, yerine başkasının geçmesi de söz konusu değildir.

30 Kültürel ölçütleri kullanan daha çok sayıdaki çoğulcu uygarlıkçılar tarafından ayrımlanan 4 ile 14 kadar uygarlığı birleştirdiğine göre, Merkezi Uygarlığın bir dil grubu, dinsel bir grup veya bir devletler grubu olmaması beklenir ve gerçekten de değildir. Yine de, kendi içinde kenetlenmiştir, ama zıt yönde kenetlenmiştir. Çünkü devam eden savaş, toplumsal bir bağ, süregelen düşmanlık ise kültürel bir bağdır. Merkezi Uygarlık kültürel bir mozaik olsa da güçlü bağlarla kenetlenmiş bir varlıktır. Merkezi Uygarlık, zaman ve mekân bakımından birbirlerine eklemlenmiş; çarpışma, savaş ve birlikte evrilme gibi nedensel bağ-

larla ve birbirlerinin bilincinde olmanın, farklılıklarının bilincine varmanın ve düşmanlığın az çok anlamlı bağlarıyla bütünleşmiş bir sosyokültürel olgular kümesidir.

31 Daha fazla yayılabileceği bir çevresi olmaksızın küresel çapta bir tek uygarlığın var olması açısından zamanımız benzersizdir. Merkezi Uygarlık şimdiye kadar “anlamlı bir birlik” olamamış, ama hep “nedensel” bir birlik olmuş gibi görünüyor; ancak tüm insan türlerini ve bütün diğer uygarlıkları içine sindirdikten sonra şu anda ekümeninin sınırlarına dayanmış olması, gelecekte benimsenebilir “anlamlı” bir birliğe doğru evrilmesi için iyi bir şans yaratmıştır.

32 Ancak şu anda, Merkezi Uygarlığın çokkültürlü karışımının içinde egemen olan bir kültür vardır. Sorokin'in “Sansasyonel” olarak nitelediği egemen kültür aynı zamanda teorik, süreğen, Prometheus tarzında, bilimsel ve teknolojik bir kültürdür. Ben bu sıfatlara kozmopolit, burjuva, kapitalist, liberal, demokratik ve hepsinin üzerinde “modern” nitelemelerini de ekliyorum. Sansasyonel modernleşme kültürü, çeşitliliğini ve dinamizmini koruyan bir tarzda, hem kendi içinde hiziplere bölünerek hem de kendisi dışındaki direnç noktalarını üyeliğine alıp bünyesine katarak direnmelere karşı genişlemeye devam etmektedir. Dinamik yayılışına “modernleşme” dediğimiz sansasyonel kültür, egemen olmakla birlikte henüz erişilebilir sosyal limitlerine tamamen ulaşmış değildir. Belki de bu nedenle, vahşi bir direnişe karşı vahşi bir biçimde genişlemeye devam etmektedir. Sansasyonel kültür, Merkezi Uygarlığın kendisinin bile küresel boyutlara doğru genişlemekte olduğu son yedi veya sekiz yüzyıl boyunca da yaptığı gibi, Merkezi Uygarlık içinde yayılmasını sürdürmüştür.

33 Sansasyonel kültür, şu anda küreyi kaplayan kül-

tür alanında pekâlâ egemen olabilir, ama yine de ona yaklaşık bir olgudur: Aktif ya da pasif olarak direnmelerine karşın, hâlâ kültürel açıdan kolonileştirilmekte olan geniş kitleler vardır. Bu tür kitleler Afrikalılar ve Amerika kıtalarındaki kızılдерилiler arasında, Protestan olmayan Hristiyanlar ve Protestanların asıl çizgisi dışındaki Protestanlar arasında; Müslümanlar, Hindular, Buddhistler arasında hâlâ Marksistlerce yönetilen, ama Marksist olmayan halklar (özellikle Çinliler) arasında kabile halkları, köylüler ve (Marksçı anlamda proleter değil, Sırbistan kentlerindeki evsizler anlamında) özgün proleterler arasında bulunmaktadır.

34 Sansasyonel kültürün, ulaşılabilir demografik ve sosyal sınırına kadar yayılmamış olması ve kapsadığı nüfusu artırmaya ve bu sınırlara doğru genişlemeye devam etmesi, bu sınıra ulaşacağı anlamına gelmez. Bir yandan Sansasyonel kültürün çözüldüğünü, öte yandan da pek çok karşı eğilimin belirlediğini gösteren işaretler vardır. Ama bu karşı eğilimler arasında ne bütünlük vardır ne de bunlar genişleme eğilimindedir; bunların şu ana dek ortaya koyduğu direnç, yeni bir karşı-kültürün yaratılışından çok umutsuz bir tepki görünümündedir.

ÇEKİRDEK-ÇEVRE KONULARI

35 Karakteristikleri uzamda eşitsiz olarak ve bir merkezde yoğunlaşacak biçimde dağıldığı, bu karakteristiklerin eşitsiz dağılımları birbirleriyle iç içe geçtiği; eşitsizlikleri, doğası gereği geçmişteki genişlemesinin tarihiyle ilişkili olduğu için (uygarlıklar genişleme yönünde güçlü bir eğilim gösterdiğinden, Merkezi Uygarlık kuraldışı olmaktan çok aşırı bir durumdur), ideal tipte bir uygarlık-dünya-sistemimakrotoplum şu ayırt edici özellikleri taşır:

- (a) bir *çekirdek* (merkezi, daha eski, gelişkin, zengin, güçlü bir çekirdek)
- (b) güçlü bir biçimde çekirdeğe bağlı bir *yarıçevre* (daha genç, sınır bölgesinde, uzak, daha yakın zamanda eklenmiş, daha güçsüz, daha yoksul, daha geri bir yarıçevre)
- (c) gevşek biçimde bağlı bir *çevre* (göçebelerden, henüz bir kente bağlanmamış, minimum geçim düzeyindeki köylü üreticilerden ve buyruk altındaki uygarlıkla ticaret yapan, ama onunla savaşma veya ittifak yapma alışkanlığında olmayan diğer uygarlıklardan oluşan bir çevre).³

36 Uygarlıklar genellikle savaşçılarınin tutkuyla ellerinde tutmak istedikleri kentlerden ve hinterlandlardan oluşan coğrafi olarak sınırlı bir alanda doğar; bu alan yeni kentlerin siyasal açıdan ilgisiz kaldıkları bir alanla çevrilmiştir. Bu alanları, uygarlığın (ilk) kentsel *çekirdeği*, denetlenen veya kavga konusu olan *yarıçevresi* ve denetlenmeyen *çevresi* olarak adlandırabiliriz.

37 Uygarlıklar, zaman boyunca genellikle komşu bölgeleri yağmalayarak, işgal ve fethederek, dışarıda kolonikentler, askeri yerleşimler ve ticaret kaleleri oluşturarak, ürünlerine daha önce ilgisiz kalan çevre halkını bu ürünlerle (putlarla, ilaçlarla, yasalarla, silahlarla, müzikle, süs eşyalarıyla vs.) büyüleyerek ve bağımlı kılarak genişler. Yayılma ister kolonici, emperyalist, isterse kültlerle ilgili ya da gelişmeci olsun, bu kentsel yayılmadan etkilenen ülkelerin sakinleri olan koloniciler ya da yerliler kentleşme sürecine girdiklerinde ve uygarlık çekirdeğiyle aralarında uyruklar, müttefikler, haraç verenler, düşmanlar olarak düzenli bir politik etkileşim başladığında söz konusu ülkelerin uygarlıkla bütünleştiği söylenebilir. Bu daha sonraki

3 Bu konular Wilkinson 1991'de daha geniş olarak ele alınmıştır.

yayılma ve denetleme alanı uygarlığın (genişletilmiş) yarıçevresidir.

38 Bir yarıçevre, hızlı bir biçimde bir kez oluştuktan sonra kalıcı da olur. Dolayısıyla, uygarlıkların ve dünya sistemlerinin tarihinde ortaya çıkan kalıcı nitelikli temel çizgilerden birisi, uygarlıkların ve dünya sistemlerinin, tanım gereği değil ampirik olarak, coğrafi açıdan belirgin biçimde üçlü yapılar oluşturma eğilimi göstermesidir. Askeri güç, politik güç, ekonomik zenginlik, teknolojik ilerleme, kültürel prestij ve tanrılar silsilesi *çekirdek*te yoğunlaşmıştır. Bilinen, ama ender olarak sözü edilen halkları ve bölgeleri barındıran çevre, çekirdekten her açıdan çok uzaktır. Oldukça yakın geçmişte nüfuz edilmiş ya da yutulmuş olan *yarıçevre*, askeri bağımlılık, güçsüzlük, göreceli yoksulluk, teknolojik gerilik ve düşük kültürel prestijle karakterize edilen bir alandır.

39 Ancak, bir uygarlığın üçlü yapısı çok dayanıklı olsa da, hiçbir alan herhangi bir rolü sürekli olarak elde tutamaz; çekirdek olma ayrıcalığı da pamuk ipliğine bağlıdır. Çekirdekler ölümsüz değildir; uygarlıklar kendi özgün çekirdeklerinden daha uzun yaşayabilir. Dolayısıyla, çekirdeklerin tarihi, çekirdeklerin yükselişlerini, geçirdikleri değişiklikleri ve düşüşlerini anlatan bir tarih, yani devrimlerin tarihi olmalıdır; çekirdeklere ilişkin bir teori ise, çekirdeklerin hareketlerini ve değişimlerini açıklayan, kesinlikle dinamik bir teori olmalıdır.

40 Bir uygarlığın çekirdeği birkaç politik formdan birine bürünebilir. Bu form Mezopotamya Uygarlığı'nda, belki Asur'un yükselişi ve düşüşünde veya Merkezi Uygarlık'ta Medlerin, Perslerin ve Roma'nın yükselişi sırasında ve Justinyen döneminde olduğu gibi tek bir devlet olabilir. Çekirdek, Merkezi Uygarlık'ta, Asur, Pers-Makedonya ve Roma İmparatorlukları dönemlerinde görüldüğü gibi, ev-

rensel bir devletin metropoliten bölgesi olabilir... Ya da uygarlık çekirdeği, Uzakdoğu Uygarlığında ilk Qin Han yönetimi sırasında ve Kamakura dönemi Japon Uygarlığında olduğu gibi, evrensel bir devlette işlevsel açıdan bölünmüş alanlar kümesi olabilir. Çekirdek, ardışık olarak hegemonya kurmuş birkaç devleti içerebilir: Mezopotamya Uygarlığı'nda, MÖ 2500-2360 arasındaki Sümer çekirdeği (Ur, Lagas, Umma) bu türdeydi. Çekirdek, Merkezi Uygarlığın evrensel imparatorlukları arasında olduğu gibi veya Roma İmparatorluğu'nun bölünmeye başlamasından itibaren görüldüğü gibi eşanlı olarak birbirini dengeleyen bazı devletler meydana getirebilir. En sık rastlanan çekirdek formları: tek egemen veya tek hegemonik devlet; rekabet halindeki birkaç devlet ve evrensel-imparatorluk metropolüdür.

41 Çekirdekler nabız atışı gibi ritmik olarak hareket eder. Çekirdek alanlar genişler ve daralır. Merkezi Uygarlıkta çekirdeğin, Greko-Romen evresinde batı yönünde, ortaçağ döneminde doğu yönünde ve Batı evresinde yenisinden batıya doğru hareketindeki gibi yer değiştirmeleri sırasında bir uçtaki genişleme, öteki uçta eşzamanlı daralmaya yol açmıştı; küresel aşama çekirdeğin doğu ve batı yönünde genişlemesine tanık oldu. Daralmalar doğal olarak hegemonik mücadeleler ve evrensel-devlet dönemleriyle oldukça yakın ilişki içindedir; genişlemeler ise tüm çekirdek dönemleriyle bağlantılıdır; ama bu, tam bir bağlantı değildir.

42 Çekirdekler yer değiştirir. Çekirdekler genel, bir tek yönde hareket edebilir veya salınabilir. Merkezi çekirdek kısmen batıya doğru kaydı, sonra doğuya ve ardından batıya, kuzeye ve tekrar batıya doğru sürüklendi. Apaçık ve anlamlı hareket modelleri gözlenmez.

43 Çekirdekler düşer ve yükselir. Acaba geçmişte bir çekirdek deneyimi yaşamış olmak, çekirdek statüsüne ye-

niden dönüşü olanaksız mı kılar yoksa garanti mi eder? Kuşkusuz ikisine de yol açmaz. Bir uygarlığı başlatan özgün çekirdeklerin hepsi (örneğin Merkezi Uygarlığın Verimli Hilali + Nil Vadisi) bir yana, daha önce hiçbir zaman bir çekirdek olmamış yarıçevresel bir bölgenin çekirdek statüsüne yükseldiği pek çok durum vardır. Merkezi Uygarlığa, daha başlangıçta çekirdek olarak katılanlar arasında Asur, Pers, Yunanistan (daha önceden bir Ege çekirdeği), Makedonya, Roma, Bizans, Batı Avrupa, Amerika, Rusya yer alır. Buna karşılık, çökmüş bir çekirdek alanın yarıçevre konumundan tekrar eski statüsüne döndüğü veya aniden türeyen ortaklarına kaptırdığı tek egemen konumunu yeniden kazandığı birtakım başka durumlar da söz konusu olmuştur. Bu durumun Merkezi Uygarlık'taki örnekleri: Abbasi Mezopotamya'sı ve Klasik Rönesans İtalyasıdır. Yarıçevre konumundan çekirdek konumuna geçiş sürecinde tarih, *yeni doğanlara göre yeniden doğanlara* biraz daha ayrıcalıklı davranır gibi görünüyor; bununla birlikte yeniden doğuşlar da yaşanır.

44 Farklı bölgeler askeri-politik, ekonomik ve kültürel-dinsel çekirdekler olarak işlev görebilir ve bu yapılanmalardaki çekirdekler zaman zaman değişebilir. Merkezi Uygarlığın ekonomik-teknik ve siyasi-askeri çekirdekleri arasındaki en derin çelişkilerin Roma'dan Konstantinopolis'e kayma, Rönesansı sona erdiren İtalya işgalleri, Hollanda'nın isyanı, İngiliz mali gücünün ve donanmasının Kıta savaşlarında kullanılması ve Amerika'nın yirminci yüzyıldaki dünya savaşlarına katılması örneklerinde görüldüğü gibi, giderildiği kanıtlanmıştır. Yani coğrafi olarak ayrılmış işlevlerin bir araya toplanması yönünde bir eğilim vardır: Siyasi-askeri çekirdek diğerlerini ele geçirebilir (Rönesans sonrası İtalya işgalleri), diğer çekirdeklere taşınabilir (başkent'in Konstantinopolis'e veya Lo-yang'a taşınması) veya

öteki çekirdeklere zorla el koyabilir (vergileme ve sübvansiyon yoluyla; örneğin Tokugawa Edo) veya ekonomik çekirdekler siyasi askeri potansiyele yatırım yapabilir (Alman, İngiliz, Amerikan örnekleri).

45 Yarıçevreler zorunlu unsurlar mıdır? Kuşkusuz hayır; çünkü uygarlıklar çoğu durumda tamamen çekirdekten oluşur; yani bir yarıçevreden yoksundur. Merkezi Uygarlık ise, her zaman önemli bir yarıçevre alanına sahip olmuştur. Yarıçevrelerin var olması, var olmamasına göre daha sık rastlanan bir durumdur; onlar özellikle metropolün bilinçli olarak kayırıldığı evrensel imparatorluk dönemlerinde ortaya çıkarsa da, bir uygarlığın vazgeçilmez unsurları gibi görünmez: Yaygın dağılma ve yoğunlaşma genellikle birbirini izlese de güç, zenginlik, yaratıcılık, bunların tümü oldukça yaygın bir şekilde dağılmış olabilir.

46 Yarıçevrenin konumu çekirdeğin veya çevrenin durumuna oranla daha istikrarlıdır (çekirdekler çöker, çevreler ise tüketilir). Ancak yukarıya doğru bir hareketlilik vardır. Yarıçevre konumundaki bir alan, yaşlı çekirdeğe politik olarak eklemlenmiş, kentsel olarak ona bağımlı, askeri açıdan bu çekirdeğin hâkimiyeti altında olduğu, kültürel açıdan merkezin taşrası konumunda kaldığı, ekonomik olarak merkezin birikim yapmasını sağladığı, teknolojik rekabette merkezin gerisinde kaldığı ve merkezin inanç sistemini tamamen benimsediği sürece yarıçevre konumunu sürdürür. Yarıçevre ne zaman ve nerede çekirdektekiler kadar nüfuzlu devletler, tehlikeli güçler, kalabalık ve zengin kentler, çekici bir kültür, ileri teknik ve etkin tanrılar üretirse yarıçevrenin o bölümü çekirdeğe dönüşür; çekirdek alanı bu bölümü içine alacak şekilde genişler. Eğer eski çekirdek doruğa ulaştıktan sonra inişe geçer, politik ve askeri, demografik ve ekonomik, kültürel, teknik ve teolojik gelişiminde yarıçevresi tarafından (veya onun bir kısmı

tarafından) yakalanıp geçilirse ve bunun sonucunda eski çekirdek tarihsel bir durgun su haline dönüşür ve eski yarıçevre yeni çekirdek olurken, eski çekirdek uygarlık ilişkilerinde marjinalleşirse, o zaman rahatlıkla uygarlığın çekirdeğinin değiştiğini söyleyebiliriz. Ve değişmez diye bir kural yok; İşte Karnak, işte Babil...

47 Bir devletin yarıçevre konumundan çekirdek konumuna geçişiyle, onun daha sonraki devletler sisteminde hegemonyasını ve evrensel imparatorluğunu dayatma gücü arasında bir ilişki vardır. Çekirdek statüsüne yakın geçmişte ulaşanlar, devletler sistemlerini yıkma konusunda bazı avantajlara sahiptir; ama bu avantajlar çok güçlü olmadığı gibi kesin de değildir.

48 Çevreler üzerine bir teori büyük ölçüde bunların sürekli gerilemelerini açıklamak zorundadır. Uygarlık, bu sıfatıyla -çeşitli uygarlıkların, halklarının ve topraklarının toplamı olarak- bazı bölgesel geri adımlara ve örneğin Mississippi uygarlığının çöküşündeki gibi tek bir uygarlığın tümünden çöküşüne karşın, uygarlaşmamış çevre halklarını ve ülkelerini zaptederek, kolonileştirerek ve asimile ederek ilk kaynaklarından itibaren sürekli olarak genişlemiştir. Bu olgu, uygarlıkların yükselip düştüğünü ve bunun böyle sürüp gittiğini öne süren görüşle çelişir: uygarlıklar hemen hemen hiç düşmez ya da çökmez. Sözünü ettiğimiz olgu, aynı zamanda, sürekli olarak komşu barbarlar tarafından tehdit edilen ve zaman zaman bunlar tarafından ele geçirilen barışçıl, yerleşik uygar halklar imajı ile de çelişki içindedir. Çevre komşularını "ele geçirenler" büyük çoğunlukla uygar toplumlar olmuştur. Uygarlaşmamış çevre halkları -genellikle göçebeler- uygar ülkeye saldırıp zapt ettiğinde sonuç, çoğunlukla, buraya yerleşmeleri, yönetimi ele almaları, uygarlığı yönetmeyi başarmaları ve onu genişletmeye devam etmeleri olmuştur; çoğu örnekte çevre halkla-

rı, kendilerini arada sırada zapt ettikleri uygarlıkları yıkmak yönünde kışkırtabilecek bir çevre halkı olma kimliği duygusuna ve gururuna sahip olmazlar. Bunun aksine uygarlıklar, yapılarının içine alarak çevreyi mahvetme yönünde güçlü bir eğilim gösterir.

49 “Çekirdek olma” ve “yarıçevre olma” çok boyutlu olgulardır; ama bu olguların siyasi-askeri, ekonomik, teknolojik, demografik, dinsel ve kültürel unsurlar içerdiği kesin. Siyasi-askeri açıdan sürükleyici unsurlar, analiz açısından, diğerlerine göre daha açık ve daha kolay ulaşılabilir niteliktedir; ama tek başlarına iş görmeleri olanaksızdır. Çekirdeklerin hem hareketlerini ve değişmelerini (oluşum tarzları, genişlemeler, ritmik hareketler, mekik gibi öteyebereye gidip gelmeler, sürüklenmeler, buharlaşıp uçmalar) hem de dayanıklı ve istikrarlı oluşunu açıklayacak güçlerin saptanması gerekir.

50 Çekirdek ve çevre hakkında ilgi çekici spekülasyonlar sorular sorulur; örneğin evrim süreci, tümüyle çekirdek olan bir küresel toplum üretebilir mi? Böyle bir toplum bir devletler sistemine gerek duyar mı? Çevrenin ortadan kalkması, tümüyle çekirdek bir toplumun oluşması şansını artırır mı? Veya çekirdek ve yarıçevre arasındaki sınırların dondurulması için ya da çekirdek değişiminin hızlanması için veya çekirdeğin tek bir hegemonik devlete veya imparatorluk metropolüne indirgenmesi için daha fazla fırsat yaratır mı?

DÜNYA-EKONOMİSİ TEORİSİNE KARŞI MERKEZİ UYGARLIK

51 Karşılaştırmalı teorinin Merkezi Uygarlık hakkında dikkate almak ve açıklamak ihtiyacını duyduğu ekonomik “gerçekler”in yarattığı bazı etkileri başka bir yerde (Wil-

kinson 1987: 48-53) sunmuştum. Ekonomik konulara dikkat gösterilmesi gereğine en çok değinen uygarlıkçı Carroll Quigley (1961), dünya-sistemleri çözümleyicisi ise Immanuel Wallerstein'dır (örneğin 1974, 1975, 1979a, b, 1980, 1982, 1983, 1984). Quigley'in ve Wallerstein'in fikirleri böyle [ekonomik -ç.n.] bir açıklama için ne ölçüde kullanılabilir?

52 Quigley'in ekonomik unsurlar üzerine kurulu uygarlık evrimi modeli kusursuz, duru, tutarlı ve sağlamdır. Ne var ki bu modelin, makrososyal analiz birimlerinin sınırlandırılmasından ve görece türdeş olmayan sosyal sistemlerdeki dalgalanmaları açıklamak için görece türdeş bir yapıyı ve süreci temel almasından kaynaklanan ciddi problemleri vardır. Bu tür türdeş olmayan sosyal sistemlerin “evreler”den çok “basamaklar” içerdiği hiç de kesin değildir. Yine de belirtmek gerekir ki, Quigley'in genişleme aracı kavramı, aynı hataları taşıyan ama can alıcı önemdeki makrososyal genişleme genel olgusuyla doğrudan ilgilenmeyen “üretim tarzı” seçeneğinden genel olarak daha faydalıdır. Benzer şekilde, Quigley'in çekirdek-çevre ilişkileri ve genişleme-duraklama çevrimleri hakkındaki fikirleri, aynı konularda daha sonra ortaya atılan görüşlerin genişletilmesi açısından da büyük değer taşımaktadır.

53 Wallerstein ve arkadaşlarının dünya-sistemleri ekolü çok karmaşık ve düşünceleri kışkırtıcı nitelikte birçok çalışma üretti. Bu ekol de, Quigley'in çalışmasında uyguladığı yöntemlerden farklı yöntemlerle de olsa, makrososyal analizin birimlerini gereğinden fazla sınırlar; dolayısıyla bu yöntemlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Quigley'in çalışmasını kendi çalışmalarına potansiyel bir katkı olarak değerlendirmeleri dünya sistemi çözümleyicileri için yararlı olacaktır.

54 Quigley'in Merkezi Uygarlığın hiçbir zaman var ol-

madığını düşünmesine, Wallerstein'ın ise böyle bir olguyu, ancak son iki yüzyıl için kabul etmesine karşın Quigley ve Wallerstein, Merkezi Uygarlık konusundaki çalışmalar için kaynak oluştururlar. Yine de Merkezi Uygarlık çekirdek-çevre olgularını üretir ve olasılıkla, dünya savaşlarını da “yerel” olarak peşinden sürükleyen “yerel” genişlemeduraklama çevrimlerinin yol açtığı etkilere “küresel” olarak tampon olur. Quigley tarzı uygarlıklar ve Wallerstein tarzı dünya-sistemleri şemalarında gösterilen sıkı politika-ekonomi bağlantıları kabul edilmeyebilir. Ama bu durumda bile, bu türden bazı bağlantıların kaçınılmaz olduğunu kabul etmeksizin hiç kimse Quigley'i ve Wallerstein'ı anlayamaz; birinin ya da diğerinin önerisini tam olarak değilse de, bu bağlantıların saf tiplerinin karışımını ya da katı karışımlarının daha yumuşak, gecikmeli, hatta bazen tersyüz edilmiş türlerini yorumlayamaz. Merkezi Uygarlığın ekonomi politiğiyle ilgili hipotezler için bu iki yazardan daha iyi kaynak yok gibi görünüyor.

55 Uygarlık içi ticaret kadar dışındaki ticaret de, Merkezi Uygarlığın Mısırlı ve Mezopotamyalı öncellerinin ve oluşumundan tüm küreyi içine alışına kadar Merkezi Uygarlığın kendisinin karakteristik özelliğini oluşturdu.

Wallerstein'ın “zengin ticaret” konusundaki önermeleri bu tür dış ticaretin varlığı, kapsadığı uzaklıklar ve görece küçük çapının açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Yine de, “değersiz” olanı “değerli” olanla değiştirmek çok akıllıcaysa, tacirlerin (haraç almaya çalışanlar ile yağmacıların) iştahla değerli olana yönelmeleri beklenir. Uygarlıklar birbirinden bağımsızken, söz konusu olan eşitsiz kaynak dağılımının ve eşitsiz teknolojik gelişimin, uygarlıklar iletişim kurdukları anda nelerin “değerli” olarak kabul edileceğini belirleyeceği varsayımıyla, sözünü ettiğimiz bu yöneliş, uygarlıkların birleşme veya birbirlerini yutma konu-

sundaki belirgin heveslerini açıklamaya yardımcı olabilir.

Bu önerme ve bundan sonra Merkezi Uygarlık için sunulan önermelerin tümü, öteki uygarlıklar için de pekâlâ doğru olabilir; dolayısıyla karşılaştırmalı hipotezler veya çözümleme araçları olarak ele alınması gerekir.

56 Merkezi Uygarlık küresel düzeye ulaşana kadar geçen zamanda, en üst düzeyde ve en büyük ölçekte bir ekonomik düzeni sağlamış olan bir Eski Dünya ekümeni, ekümenik bir makroekonomi, çokuygarlıklı bir yapı kesinlikle var oldu; bu ekümen, ipek, baharat, köle, altın ve fildişi ticaretiyle birbirine bağlanmış çeşitli Avrasya uygarlıklarının dünya çapındaki ekonomilerinin evrim sürecindeki çerçevesini oluşturuyordu. Merkezi Uygarlığı, Hint, Uzakdoğu uygarlıklarını ve diğer uygarlıkları barındıran bu ekonomi, içerdiği herhangi bir politik örgütlenmeden (evrensel imparatorluk veya devletler sisteminden) daha büyüktü. Bu olgunun bir bütün olarak teorik düzeyde ele alınması gerekebilir: Siyasi bir organizasyona sahip olmaması nedeniyle, tam olarak bu nedenle, Eski Dünya ekümeninin teorisi çok özel bir teori olacaktır.

57 Kente hinterlandından yiyecek sağlanması, bunun kent nüfusunun en önemli kesimine dağıtılması, yerel ekonomiler ve yakın mesafeli ticaret genellikle ekonomik etkinliğin büyük bölümünü oluşturur.

58 Merkezi Uygarlık'taki dünya-ekonomisi mallarının büyük çoğunluğu, seçkinleri destekleyen askerlerin ve bürokratların silah-metal; kayıt tutmak için kâğıt gibi mesleki araçlarının yanı sıra seçkinlere seslenen lüks yiyecekler, giysiler, barınaklar ve gösteriş eşyaları gibi ürünler olma eğilimi gösterdi. Seçkinler, sınıflar ve bunlarla bağlantılı eşitsizlikler, yakın geçmişte ortaya çıkmış olgular olarak görülmemelidir.

59 Erken Merkezi Uygarlık'ta değerli maden ticareti

olasılıkla, para basımı ise kesinlikle, hareket edebilen özgür kişilerin, tacir sınıfların ve taşınabilir zenginliklerde özel mülkiyetle ayrımlanan ekonomik seçkinlerin (siyasi-askeri seçkinler karşısında) ortaya çıktığını gösterir. Kapitalizmin bu unsurları da, benzer şekilde yakın zamanların ürünü olarak değerlendirilmemelidir.

60 .Balık, buğday, yağ ve şarabın Merkezi dünya ekonomisine girmeleri, ya (silahlı adamların, müşterilerin, seçmenlerin vs. sadakatlerinin kiralanması için yapılan) politik yeniden dağıtımın veya pazarların ya da değişen ölçülerde her ikisinin birlikte motive ettiği kitlesel tüketimin varlığını akla getiriyor. Lüks mallar sosyal yapının her yanında yaygınlaşmış olabilir.

61 Zaman boyunca gözlenen genel eğilim, Merkezi Uygarlığın dünya ekonomisinde ticareti yapılan malların sayısının ve çeşitliliğinin sürekli artması olmuştur. Bu eğilim boyunca bazı malların geçici ve sürekli olarak terk edildiği, çeşitli bölgelerin ticaretteki paylarının değiştiği ve mal hacminin daha hızlı ve daha yavaş arttığı dönemler olmuştur; ama eğilim devam etmektedir.

Mallar ve genel değişim de modernlikten önceki olgulardır ve bir tür ilk nedene, belki sadece uygarlıktaki işbölümüne, ölçeğin büyümesine ve artan nüfusa bağlanmaları gerekir. Mallar ve pazarlar arasındaki bağlantı doğalarından kaynaklanmaz: Granit, Mısırlı anıt yapıcılar için bir devlet malıdır; granit yontucuları (esas olarak) kendi mezarlarını inşa etmek için değil, devlet elitinin sınırsız egolarını doyurmak için çalışırlar.

Zaman içinde malların sayısında ve çeşitliliğinde meydana gelen artış, geçmiş 5000 yıl boyunca Merkezi Uygarlıktaki kesintisiz bir genişleme eğiliminin varlığına ilişkin kanıtlardan biridir.

62 Merkezi Uygarlığın modernçağ öncesi dönemlerin-

de yaşayan ortalama bir bireyin kişisel refahında veya yaşam standartlarında şu ana değin fark edilebilir hiçbir net artış olmamıştır. Öyle görünüyor ki, üretim artışları çoğunlukla toplam nüfusun ve toplam kentsel nüfusun artırılması için kullanılmıştır. Tipik olarak ekonomik değil, politik olarak tanımlanan en zengin kesimin toplam refahı mutlaka artmıştır; ama bu kesimdeki kişi başına refahın artıp artmadığı da belirsizdir.

Modernleşme ayrı bir öykü gibi görünüyor. Ama Wallerstein, onu “mutlak sefilleştirme” olarak görmekte haklıysa, modernleşme daha da az neşeli bir öyküdür. Örneğin, çağdaş dünyanın gelecek günlerdeki besin rezervlerinin, besin stoklayan ilk kentlerinkine göre daha mı fazla yoksa daha mı az olacağı merak konusudur. En iyi olasılıkla bundan kuşkulanan ve bu konuyu araştırmak için nedenimiz var.

63 Kent düzeyinde ve devlet düzeyinde felaketler yaşanmış olmasına ve genellikle politik-askeri olayların sonucu olarak yaşanan sistem çapındaki gerileme ve durgunluk dönemlerine karşın, Merkezi dünya ekonomisinde içsel faktörlerden kaynaklanan genel bir ekonomik krizin ya da çöküşün varlığını gösteren hiçbir kesin kanıt yoktur.

Bu görüş, belli ölçülerde başka yerde de (Wilkinson 1987: 39-48) tartışılmıştır. Çok uzun süreli bir genişleme trendinin altında, çeşitli genişleme ve duraklama çevrimlerinin yattığı görülüyor. Quigley haklıysa, bu, sık sık reformlar yapıldığı ve böylece bunalımların atlatıldığı anlamına gelir. Eğer bir ekonomi önemli bölgesel farklılaşmalar nedeniyle çok karmaşık bir yapıya sahipse, kurumsallaşma alanında karşılaşılan bölgesel düzeydeki başarısızlık, başarısızlığın yaşandığı bölgenin yarıçevre haline dönüşmesine ve aynı uygarlığın bir başka bölgesinden gelen davetsiz konukların başarısız kurumları yok etmesine yol

açabilir. Bu açıklama, Wallerstein'ın çekirdeğin yer değiştirmesi ile Quigley'in yarıçevresel başarı fikirlerinin bir bileşimidir.

64 Merkezi Uygarlık'taki temel genişleme süreci, yerleşilmemiş veya az nüfuslu bir jeoekonomik çevreye ve Malthusçu bir baskıya bağlı olarak dairesel biçimde oluşmuş nedensel bir süreç olarak ortaya çıkar: Nüfus artar, daha kalabalık hinterlandlı, daha geniş alanlara dağılmış daha büyük ve daha çok kent yerleşimi yaygınlaştırıp yoğunlaştırır; daha büyük işbölümü ve uzmanlaşma görülür; yeni ürünleri ya da daha uzaktaki kaynak alanlarına ulaşmak üzere daha uzun yolları devreye sokmak için yeterli talep doğar; toplam üretim artar; artan üretim esas olarak nüfusun daha da artmasını kısıktır vs.

Denizler, deniz sahanları, kutuplar, çöller, dağlar, ormanlar, tundra, atmosfer ve uzay, birçok açıdan genişlemenin çevreleri ve ulaşılmamış boş alanları olarak kalırken, aynı zamanda bu genişlemeye engel oluşturur. İnsan yayılmasının en son sınırlarının kıtaların sınırları mı yoksa evrenin sınırları mı olacağı belli değil. Bir uygarlık, genel ve büyük çaplı ekonomik büyümesinin paralel bir nüfus artışı tarafından sona erdirilmesini önleyebilir mi? Olasılıkla hayır; önleyemez görünüyör.

65 Merkezi Uygarlığın sınırları ve kentleri tercihli olarak birincil mal kaynaklarına doğru yayıldı, ama bu yayılma her zaman hızlı, etkili veya birörnek bir tarzda gerçekleşmedi.

Quigley ve Wallerstein, ortak bir merkezden ışınlardan gibi doğrusal olarak yayılmaktan çok, halka halka yayılma imgesini kullanırlar; aksi halde biraz önce belirttiğimiz gözlem, teorilerini iyice karıştırdı. Şunu da ekleyebiliriz: Genişleme doğrultusunun "pahalı ürünlerin ticareti" yönünde seçilmesi mümkündür. Aksi takdirde, yarıçevre

alanına daha önce dahil edilme olasılığı olan alanlar, artan nüfus için olası yerleşim alanları ve haraç kaynakları olurdu.

66 Devlet ve yerel ekonomiler için gerçek ne olursa olsun, Merkezi Uygarlığın dünya ekonomisini hiçbir dönemde esas olarak feodal, köleci, hidrolik*, özgür-köylüye dayalı, komünal, korporatif veya teokratik olarak tanımlamak doğru olmaz. Merkezi Uygarlık özünde Wallersteinci anlamda bir (kapitalist) “dünya-ekonomisi” veya (haraca dayalı) bir dünya-imparatorluğu da değildir.

Açıkça aşırı, ama geçerli bir örnek olarak MÖ beşinci yüzyıldaki Atina ekonomisi neydi? Çok geniş bir köle nüfusu bulunduğu bakılırsa bir köle ekonomisi mi? Yurttaşlarının çoğunluğu köyde doğup büyümüş insanlar ve koyun, sığır besleyen, üzüm, zeytin ve tahıl yetiştiren toprak sahipleri olduğuna göre bir köylü ekonomisi mi? Şarap ve yağ ihraç ediyordu, para basıyordu ve taşıma ticareti yapıyordu, öyleyse kapitalist bir ekonomi mi? Gümüş, kurşun, çinko ve gümüş madenlerine dayalıydı ve tahıl ithal ediyordu, köleleri arasında zanaat sahibi işçiler vardı; özgür işçilerin ücretleri asgari geçim düzeyinde tutuluyordu; bu olgulara bakılarak onu sanayi proletaryasına sahip bir sanayi ekonomisi mi sayacağız? Öteki devletleri haraca bağlamış olduğuna göre, bir dünya imparatorluğu mu? Nüfusun çoğunluğu halk jürisi sistemiyle kamudan maaş alıyordu; bu, onun bir refah devleti olduğu anlamına mı gelir? Limanlara, askeri savunma inşaatlarına, tapınaklara, deniz seferlerine dev boyutlarda harcama yapan sosyalist bir devlet mi? Kuşkusuz Atina ekonomisinde bütün bunlardan bir parça vardı; çok karma bir ekonomiydi ve bütün

* *hidrolik hipotez*: kimi yazarların, örneğin Witfogel'in (*Oriental Despotism* yapıtında) savunduğu görüş olup sulamanın, merkezi siyasal otoritenin ortaya çıkmasının başlıca nedeni ve dolayısıyla ilk uygarlıkların gelişmesinde önemli bir güç olduğunu öngörür (ç.n.).

bu özellikleri taşıyan devlet Merkezi Uygarlığın küçücük bir bölümünü oluşturunuyordu!

67 Veri olarak kabul edemeyeceğimiz, ama düşündürücü ve ilginç bir olgu olarak, görüyoruz ki (Quigley'ci anlamda), belli bir “genişleme aracı” veya (Marks'çı anlamda) bir “üretim tarzı” Merkezi Uygarlığa şimdiye kadar tam olarak egemen olamamıştır.

Akla yakın bir varsayım da şu olabilir: Olası üretim tarzı sayısı sınırlıdır (Wallerstein); bunların tümünün doğalarında kendi kendilerini yok etme eğilimleri bulunur (Quigley) ve reform veya bunalımın atlatılması dönemlerinde beliren seçenekler, aynı eski mönünün sunduğu seçeneklerdir.

68 Merkezi Uygarlığın yarattığı dünya ekonomisinin hiçbir zaman tam anlamıyla devletçi olmamasının olası bir nedeni, Merkezi Uygarlığın sömürme kapasiteleri uygarlık çekirdeğiyle sınırlı kalmış evrensel devletlerinin ya kısa ömürlü olmaları, veya özel mülkiyete ve ticaretle uğraşan sınıflara hoşgörülü davranmalarıdır.

Aynı şey Hint, Uzakdoğu, Japon ve Meksika uygarlıkları için de söylenebileceğinden, yine kısa ömürlü, ama kesinlikle aşırı devletçi olan İnka İmparatorluğu'na da değinmek, aşırılığını sorgulamak, farklılaşmasını ve böylece normu açıklamak isteyebiliriz. Benzer soruların devletler sistemindeki Sovyetler ve Çin gibi devletçi ulusal ekonomiler için de sorulması yararlı olabilir.

69 Merkezi Uygarlığın dünya ekonomisinin hiçbir zaman tamamen kapitalist (özel mülkiyetçi, bireyci, piyasacı) olmamasının olası bir nedeni, politik devletin zora dayalı ve politik-askeri-dinsel elitlerin toprak rantlarına, vergilere ve zor yoluyla sömürüye dayalı üstünlüklerinin hiçbir zaman kırılmamış olmasıdır.

Bu güçler neden kesinlikle alaşağı edilemiyor? Ne öl-

çüde sindirilebilir ve baskı altında tutulabilir? Bunlar, en azından özgürlük yanlılarıyla, sosyalist hareketin devletçi yönelimlerinden çok anarşist eğilimlerine yakın olan sosyalistler için ilgi çekici sorulardır. Wallerstein'ın pazarlamacıyı güdüleyen karma unsurlar ve bunun sonucu olarak doğan bir gereksinimle, kapitalistlerin devletler için gerekli olduğu düşüncesi burada gerçekten yerine oturuyor.

70 Nedeni ne olursa olsun, Merkezi Uygarlık her zaman, ticaretle savaşı, zorlamayla pazarlığı, birkaç ya da pek çok şeyi bağrında toplayan bir ekonomipolitik olmuştur. Bu unsurlar arasındaki denge zamana, ölçeğe, bölgeye ve mal türüne göre değişmektedir.

Belki başka değişkenler de söz konusudur. Karma yapıyı oluşturan unsurların araştırılması gerekir. Bu karma yapının bölge ve zaman değişkenleriyle bir arada var olduğu o denli belirgindir ki, tarihsel bir norm olarak bir karma ekonomi teorisini akla getirmekte, düşünsel uç tipler olarak kapitalizm ve sosyalizm fikirlerinin geliştirilmeye ihtiyacı olduğunu düşündürmektedir.

71 Devletler küçük, zayıf ve çok sayıda olduğunda te-razinin ibresi devletçiliğe hiç yaklaşımadan hep kapitalizm yönünde, devletler az sayıda, güçlü ve büyük olduğunda ise “devletçilik” yönünde gidip gelir.

72 Uygarlık içindeki devletçi-kapitalist dengesinin iyi bir göstergesi (güce dayalı olarak yaşayan) aynı büyüklükteki devlet başkentleriyle (ticarete dayalı olarak yaşayan) ticaret merkezleri arasındaki denge durumu olabilir.

73 Çekirdek-yarıçevre farklılaşması, politik baskı ve ekonomik sunum arasında ortaya çıkan basit bir işbölümü değildir, birincil ürünlerle yüksek teknoloji ürünleri arasındaki işbölümü de değildir; her iki iş bölümü de belirgin olarak yer alır.

Uzamsal genişleme sürecinin yavaşlaması, kurumsal

yaşlanma, çekirdekler arası yıkıcı savaşlar, eşitsiz “maddecilik” ve dışarıdan uyarılan teknolojik gelişme, bunların tümü kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde çekirdeklerin belirlenmesinde ve değişmesinde rol oynayan faktörlerdir.

74 Çekirdeğin yarıçevreyi tüketip bitirme eğiliminin başlıca nedeni, salt ekonomik farklılaşma veya “eşitsiz değişim” geleneği değil, onun siyasi-askeri egemenliğidir: Yağma, haraç, vergiler, fiyat denetimleri, müsadereleler, ticaret yollarını kapatmalar ve zorla uygulanan tekeller temelde siyasal girişimlerdir.

75 Birincil ürünlerin önemli bir bölümü, çekirdeğin sınırları içindeki çekirdek kentlerin hinterlandlarından sağlanır. Bu olgunun geçerliliği, ondokuzuncu yüzyılda demiryollarının gelişmesiyle azalmıştır: Tarımsal ürünlerin serbest ticaretine ilişkin Britanya politikası bu duruma örnek olarak verilebilir. Ancak şu doğrular değişmez:

76 Kentleşme ve sonuçta çekirdek statüsü, yarıçevredeki belli başlı sunum kaynaklarına doğru hareket etme eğilimi gösterir.

77 Merkezi Uygarlık içinde zenginliğin dağılım haritasının çizilebildiği her yerde eşitsizlik kent düzeyinde, bölge düzeyinde, politik iktidarın türüne göre, mirasta, yasa da, yaşlara ve aile statüsüne göre ve cinsiyet bazında olmak üzere çarpıcı bir şekilde kendini gösterir. Çeşitli eşitsizlikler, kaynak niteliğindeki tek bir temel eşitsizliğe indirgenebilecek gibi görünmüyor.

78 Merkezi Uygarlığın ve diğer uygarlıkların dünya ekonomileri incelenirken, teori ve gözlem düzeyinde tartışılacak pek çok görüş ortaya çıkıyor. Bir dünya sisteminin, doğal olarak, kendisiyle beraber yürüyen bir dünya ekonomisine sahip olacağı açık ve böyle bir ekonominin tanımlanması ve bu tanımın teorik olarak özümсенmesi zahmete değer. Bir uygarlığın ekonomik yapısını bütünsel

olarak tanımlamaya yeterli terminoloji henüz mevcut değil. Böyle bir terminoloji, yalnızca bir devletin ekonomisi için ya da bir kültürün ekonomik kurumları için elverişli “makroekonomik” terminolojinin uyarlanması ya da genelleştirilmesi yoluyla üretilemez; çünkü uygarlık, bir devlet ya da bir kültür demek değildir. Dünya ekonomileri Marksçı, Wallersteinci veya Quigleyci tümel nitelendirmeleri gerçekten anlamlı kılmaya yetecek kadar türdeş sınıf sistemleriyle, mülkiyet sistemleriyle, üretim ilişkileriyle, işbölümleriyle veya yayılma araçlarıyla karakterize edilebilir gibi görünmüyor.

Egemen olan bir mülkiyet biçiminden çok, bir arada var olan çelişkili mülkiyet türleri, hâkim bir sınıfsal yapı yerine birlikte var olan ve birbirleriyle uyuşmayan sınıfsal yapılar, heterojen işbölümleri ve birbirleriyle rekabet halindeki birtakım genişleme araçları vardır. Açıkça görüldüğü gibi, Merkezi Uygarlığın dünya ekonomisinin çarpıcı ve teorik bir tanımını yapmaya ancak şimdi başladık.

UYGARLIĞA KARŞI EKÜMEN

79 Ekonomik yapıların, içerdikleri politik yapılardan daha büyük ölçekli olageldiği bir gerçektir. Ekonomi ve yönetim ekümen sorunu olarak aynı zaman ve yerde gerçekleşmediğinde bu ikisi arasında kurulan bağlantının yol açtığı teorik sorunlardan söz edeceğim.⁴

80 Bu makalede “ekümen”, ticaret yolları ağıyla içsel olarak örülmüş, tüm ticaret alanının önemli ölçüde bir sistem olarak evrilmesine yeterli düzeyde iç ticaretin yapıldığı bir alan, bir ticaret alanı olarak tanımlanmaktadır; bu arada bu alanın dışındaki ticaret, belki hem bu ekümen için hem de ticaret yaptığı diğer ekümenler için önemli ol-

⁴ Bu sorun Wilkinson 1992-3'te daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

masına karşın, bu dış sistemleri kapsamaya yeterli, sistem düzeyinde bir gelişme sağlayacak ölçüde yoğun ve önemli değildir.

81 Ekümenler (kent öncesi ticaret ağları örneğindeki gibi) bünyelerinde hiçbir uygarlık barındırmayabilir veya (şu andaki küresel ekonomi gibi) kendileriyle eşit büyüklükte bir uygarlık ya da kendilerinden daha küçük bir ya da birden fazla uygarlık barındırabilir.

82 Ampirik bir incelemede (Wilkinson 1992-3), (siyasi-askeri olarak birbirlerine bağlanmış kent ağları olan) “uygarlıklar” ile uygarlıkların içinde yuvalandıkları (ekonomik olarak birbirine bağlanmış kent ağları olan) “ekümenler” arasında genelde bir korelasyon kurmanın mümkün olduğu görülmüştür. Ticaret alanları olarak ekümenler ile devletler sistemleri ve imparatorluklar olarak uygarlıkların doğalarında ve gelişimlerinde ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır?

83 Kendisiyle aynı büyüklükte politik bir örgütten yoksun ama kendi işgal ettiği alandan daha küçük alanlara sahip dünya devletlerini barındıran bir dünya ekonomisi (en azından Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının dünya devletlerini birbirine bağladığı) MÖ dördüncü binyıldan başlayarak, (dünya politik organizasyonunun küreselleştiği ve böylece o zamana değin onu içinde barındıran dünya ekonomisiyle aynı büyüklüğe ulaştığı) MS ondokuzuncu yüzyıla kadar var oldu. Ticari açıdan birbirlerine bağlı ama politik-askeri açıdan kaynaşmamış diğer “ekümenler” olasılıkla, Chibchan ve Peru uygarlıklarını ve Meksika Uygarlığıyla Mississippi Uygarlığını ve Meksika Uygarlığıyla Peru Uygarlığını birbirlerine bağlamıştır. Ama özellikle belirtmeye değer olan nokta şudur: Merkezi Uygarlık, MÖ yaklaşık 1500'den MS yaklaşık 1900'e kadar ekonomik olarak kaynaşmış, ama politik bütünlükten yoksun bir ekümen-

den daha küçük ve politik bütünlüğe sahip bir sosyal sistem oluşturmuş, ekonomik olarak bütünleşmiş bu ekümenin içinde yuvalanmış, ona ayak uydurarak onun açtığı yolda genişlemiştir. Bu ekümen, kürenin en eski “dünya ekonomisi” olmuş gibi görünüyor; dolayısıyla, bu makalede Eski Ekümen olarak adlandırılmıştır. Eski Ekümen, sadece kendi türünün (Yeni Dünya ekümenlerine ek olarak en azından Hint, Uzakdoğu ve Japon ekümenleri gibi) birçok üyesi arasında en yaşlısı olmakla kalmamış, Merkezi Uygarlık gibi, genişleme süreci boyunca yayılırken tüm diğerlerini yutmuş, bugün küresel çapa ulaşmış ve (ilk kez) kendisiyle aynı büyüklükteki bir politik organizasyona sahip olarak türünün hayatta kalabilen tek bireyi olmuştur.

84 Ekümenler bünyelerinde uygarlıkları barındırır; ama bunun tersi geçerli değildir. Ekümenler daha büyük alanları daha gevşek biçimde örgütler. Bunun neden böyle olması gerekir? Belki oyuncular açısından (yönetme, saldırı, tehdit, ittifak gibi) politik bağlantıların sürdürülmesi ekonomik bağlantılara göre çok daha pahalı olduğu için; veya politik bağlantılar, kendilerinin devamını sağlayan sistemin bütününe net bir maliyet yüklerken ticari bağlantılar, net bir kazanç sağladıkları için... Politika (veya ekonomipolitik) negatif, ekonomi ise pozitif sonuç veren bir oyun olabilir. Yeniden dağıtıncılar değilse de, batılı neoklasik ekonomistler böyle düşünmekle mutlu olabilirler.

85 Ekümenler genişleme eğilimindedir. Zaman zaman ortaya çıkan (ve kentsel nüfusta azalmalarla dışavuran) gerilemelere karşın, megakentlerin sayısında ve boyutlarında çok önemli artış eğilimleri gözlenmiştir. Ekümenler insan ve kent sayısı bakımından olduğu kadar, kapsadıkları alanlar bakımından da yayılma eğilimi gösterir: Eski Ekümen genişlemesine Ortadoğu'dan başladı, diğer ekümenlerle çarpışarak ve onları içinde sindirerek tüm küreyi kapladı.

86 Ekümenlerle uygarlıkların yayılma, çarpışma ve birleşme eğilimleri arasında bir paralellik vardır. Ama aynı zamanda önemli bir farklılık da söz konusu: Bu farklılık ekümenik birleşmede, eşitsiz “yutma” ile eşitlikçi “ortaklık” ilişkileri arasında kesinlikle bir ayrımın bulunmamasıdır. Özellikle Eski Ekümenin Hint ve Uzakdoğu ekümenleriyle gerçekleştirdiği birleşmelerle, Merkezi Uygarlığın Hint ve Uzakdoğu uygarlıklarıyla daha sonraları gerçekleştirdiği birleşme arasındaki zaman aralığında, (yani, Hindistan için MÖ 326 ile MS 1000-1600 arasında ve Uzak Doğu için MS 622 ve 1900 arasındaki dönemde) birleşmeden önce birbirinden ayrı olan ekümenler arasındaki işlemlerde herhangi bir aşırı eşitsizliğin varlığını savunmak zordur. Öyle görünüyor ki, yoğun yakınma ve direnmeler, ekonomik değil politik-askeri yayılmaya karşı yükselmekte ve ekümenik birleşmeye değil, uygarlıksal birleşmeye karşı ortaya çıkmaktadır; çünkü uygarlıksal birleşmede politik-askeri üstünlük, ekonomik yeniden dağıtımın koşullarını da yayılmacı güçlerden yana değiştirmektedir.

87 Ekümenler uygarlıkların, uygarlıklar ekümenlerin peşinden gider ve ticaret bayrağı değil, “bayrak ticareti izler”. Ticaret yapılan alanlar, bir uygarlığın politik sistemindeki güçlerin, politik-askeri menzilinın ötesine geçecek şekilde bir kez genişledikten sonra, bu güçlerde uyguladıkları şiddeti, tehdidi ve pazarlık gücünü yaygınlaştırma yönünde güçlü bir ekonomik dürtü ortaya çıkar. Hiç kuşkusuz tacirler ve koloniciler için, uygarlığın politik örgütlerinin dışına çıkmak ve sonra tekrar ekonomik bağlantılara ulaşmak yönünde karşıt bir eğilim de vardır. Ekonomi, peşini kovalayan politik örgütün elinden kaçıp kurtulur.

88 Kendilerine bir artı “bağıslanan” halkların bunu nüfuslarını azaltmak ve zenginleşmek yerine, Malthusçu anlamda kalabalıklaşmak ve yoksullaşmak için kullanma-

ları dışında (bu tür kitleler arasındaki seçkinler aksine davranırsa da) ekümenlerde kazançlar eşitçe ve tarafsız dağıtılmaz. Megakent nüfusundaki önemli bir artışın (ya da değişimin) “refah” düzeyinde belirgin bir artışı (ya da göreceli bir değişmeyi) gösterdiği ve bunun sonucu olarak ortaya çıktığı varsayımı altında, hangi dünya kentinin ne zaman en büyük dünya kenti olduğu sorusu teorik ilgi konusu olur.

89 Çok uygarlıklı ekümenlerde yer alan uygarlıkların önde gelen kentlerine refah ve nüfus açılarından öncelik veren veya bu önceliği kaldıran, sistem düzeyinde hiçbir kesin süreç yoktur; ekümen çapında hangi kentin başrolde oynayacağı konusu, uygarlık düzeyinde farklı zamanlarda gerçekleşen imparatorluk niteliğindeki birleşmelerin ve çöküşlerin bir yan ürünü ve ikinci dereceden bir olgu gibi görünüyor.

90 Günümüzdeki gibi tek uygarlıklı bir ekümende ekonomik eşitsizliğin salt ekonomik süreçlerden çok siyasi-askeri süreçlerin sonucunda ortaya çıkacağını düşünmek tutarlı bir tutum gibi görünmektedir.

91 Bu argümanla diğer araştırmacıların, özellikle Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank'ın (3. Bölüm; Frank 1990, özellikle s. 228-33) yakın geçmişte ve bugünlerde saptadıkları bulgular arasında, ilke olarak çözümsüz olmasa bile açık bazı farklılıklar var. Bir yandan dünya sisteminin Mezopotamya, Mısır ve Indüs'deki kökenlerinden hareketle “Asya-Afrika-Avrupa” ekümenine dönüştüğü ve MS 1500 sonrasında Batı yarıküresiyle bütünleştiği şeklindeki savları (yukarıda s.....) benim Tertius Chandler'in (1987) kent verilerine getirdiğim yorumlamayla tam anlamıyla özdeştir; ancak ben, hem “dünya sistemi” hem de “Afro-Avrasya ekümeni” terimlerinden “Eski Ekümen” terimini yeğliyorum.

92 Bunun ötesinde, onların Orta Asya'nın “dünya sisteminin gelişimindeki” çok önemli, ama yersiz bir tavırla küçümsenmiş rolünü (bana göre Merkezi Uygarlığın ve Eski Ekümenin rolünü) savunmalarını da (yukarıda s...) tamamıyla onaylıyorum.

93 Öte yandan, kendimi birtakım kilit bölgelerin “iç içe geçmiş ve rekabetçi süperbirikim sisteminin şemsiyesi” (s.81-2) altında toplanması olayını, Gills ve Frank'ın çalışmasında belirtilenden çok daha geç zamana tarihlemek zorunda hissediyorum; onlar İndüs bölgesini İÖ 2700 dolayında (s...) ve Çin'i de kesin olarak MÖ 500'de “dünya-sistemi”ne dahil ediyorlar. Chandler'in verileriyle kısıtlı olmam nedeniyle, Chandler'ın MÖ 1800'e ilişkin “enstantane fotoğrafı”nda İndüs'ü Eski Ekümenin içinde, ama ondan sonraki Hint Uygarlığı'nı MÖ 1200, 1000, 800, 650 hatta 430'da, Eski Ekümenin dışında görüyorum; MÖ 200'e kadar da Hint uygarlığı bu ekümene tekrar katılmadı. Yine Chandler'ın verilerinin sınırlaması altında, MS 500'e kadarki “enstantane fotoğrafta” Uzakdoğu Uygarlığını Eski Ekümenin dışında ve sadece 622 ve daha sonrasına ait “enstantane fotoğraf”ta bu ekümenin içinde görüyorum.

94 Aramızdaki farklılıkların iki nedeni var ve bunlar iki durum için de geçerli. Nedenlerden biri teorik olarak ele alınabilir, diğeri ise araştırma konusu olabilir. Teorik neden şu: İki ekümenin birbiriyle bağlanmasının, bu iki ekümeni birbirine bağlayan ticaret yolları antrepo işlevi gören kentlerle doluncaya değin tek bir sistem yarattığını kabul etmek istemiyorum. Bu kentlerin nüfusu ve politik örgütü, çok açık bir şekilde ticaret komisyonculuğuyla (ve ticaretin güvenliği, depolama işleri, ticaret hizmetleri, tekrar paketleme, yeniden yönlendirme ve asalak ticaretle) ayakta duruyordu. Dolayısıyla Ray, Belh, Broach ve Taksila kentlerinin yükselmesi, bana göre MÖ 200'de Hint Uygar-

lığının özel ekümeninin Eski Ekümenle yeniden bütünleşmesinin önemli göstergesidir; Semerkand ve Kaşgar kentlerinin yükselişi de, benzer şekilde Uzakdoğu ekümeninin MS 622'de Eski Ekümene katılmasının işaretidir.

95 Öte yandan, araştırma yoluyla saptanabilecek olan neden, tarih sıralaması konusundaki anlaşmazlığımızı, iki tarafta da teorik bir değişikliği gerektirmeksizin hafifletebilir, hatta çözebilir. Chandler'in 1987 verileri, kent büyüklüğü için alt eşik değerini MÖ 430 için sadece 30.000 ve MS 500 için 40.000 olarak alır. 10.000 alt eşiğine kadar inen veri toplanabilseydi (ki benim tercihim budur), Chandler'in kent tabloları kesin olarak büyük ölçüde genişleyecekti ve daha sonraki tabloların bazılarına, belki de bir veya iki dizi daha eklenecekti. Chandler tablolarının incelenmesi, çok güçlü bir biçimde kent büyüklüklerinin Zipfian benzeri bir dağılım sergilediğini düşündürmektedir (kentler büyüdükçe sayıları azalmakta, küçüldükçe çoğalmaktadır). Böyle bir genişleme sürecinde MS 622'de 40.000 eşikini geçmiş Semerkand ve Kaşgar gibi birçok kentin, MS 500'de 10.000 eşikini aşmış olması çok olası görünüyor, hatta bu eşik çok daha önce aşmış olmaları veya aynı hat üzerindeki diğer kentlerin, yüksek eşik geçenlerden çok daha erken tarihlerde düşük eşik geçmiş olmaları da olanaksız değil. Dolayısıyla, kolaylıkla anlaşılacağı gibi, ilerde yapılacak araştırmalar teorik farklılıklarımızı giderse de gidermese de tarih sıralamasına ilişkin ayrılıklarımızı tamamen ortadan kaldıracaktır.

96 Burada geliştirilen argümanla Frank ve Gills'in savı arasındaki ikinci fark, benim "Eski Ekümen" ve onların "dünya sistemi" dediği, sistem düzeyindeki fenomenolojiyle ilgili. Onların "süperhegemonya" diye nitelendirdikleri olguyu ondokuzuncu yüzyıl öncesine yerleştirmedim: Yukarıda belirttiğimiz gibi süperhegemonya "dünya sistemin-

de bir bölgenin, bu bölgenin yönetici ve mülk sahibi sınıflarının, diğer bölgelerin zararına daha etkin biçimde artı birikimi yapabilme ve birikimi bir merkezde yoğunlaştırma gücüne sahip oldukları ayrıcalıklı bir konum"dur (yukarıda s...).

97 İlişkili, hemen hemen, asıl formla çok sıkı benzerlik taşıyan; doğal olmayan, ötesinde gibi "*para*" önekinin çağrıştırdığı birçok anlama dayanan "*Parahegemonya*" terimini ("*süperhegemonya*" terimine) tercih ediyorum. "*Parahegemonya*", bir ekümen içinde parahegemonun, gerçek bir hegemonun zor kullanarak veya zor kullanma tehdidiyle el koyabildiklerine benzer ekonomik kazançlar elde ettiği bir konumdur. Ancak parahegemon bunu güç kullanmaya gerek duymadan yapar, çünkü yeni buluşlar yapılan bir merkeze; tasarruf-yatırım veya girişimcilik merkezine herkes-ten önce ulaşmanın ya da (ender bir kaynağı, bir ticaret yolu kavşağını veya kilit noktasını, çok büyük bir pazarı vs. tekeline alan) bir rantiyenin çok ayrıcalıklı ve ekonomik açıdan avantajlı konumuna sahiptir; çünkü merkezlerini ve tekellerini savunmaya yetecek güçte olmanın siyasi-askeri avantajını veya rakiplerinin ya da kurbanlarının siyasi vuruş menzilinin dışında olmanın üstünlüğünü elinde bulundurmaktadır.

98 Terminolojik farklılık yaşamsal önem taşımıyor. Hegemonyaya göre *daha az* güçlü olduğu halde, "*Parahegemonya*" olgusunun "*süperhegemonya*" olarak adlandırılması akıllıca olmaz; çünkü özgün parahegemonya, siyasi-askeri özgün hegemonyaya göre daha güvenli, daha zor saldırılabilen ve sürdürülmesi daha ucuz bir oluşum olabilir.

99 Dünya sistemlerinde kabul edilebilir nitelikte parahegemonların var olageldiğine inanıyorum. Hatalı biçimde "hegemonik" olarak sınıflandırılan, sınai kalkınmada ve

daha sonra finans alanında ilk ve en hızlı olmanın avantajını taşıyan ondokuzuncu yüzyıl Britanyası bir parahegemonyaydı; büyük güç sıfatını taşıyan rakiplerinden hiçbirini fethedebilecek ya da denetleyebilecek güçte olmasa da, kendini bunlardan herhangi birine karşı korumaya gücü yetecek bir parahegemon konumundaydı.

100 Öyleyse, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler hegemonik olmaktan çok parahegemonik bir oluşum muydu? ABD, Rusya'yı (Yalta'nın Stalin tarafından ihlal edilmesi), Çin'i (Marshall misyonunun başarısızlığa uğraması; 1950 Acheson girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması), Fransa'yı (General de Gaulle'ün inatçılığı), Hindistan'ı (Kore savaşı'ndan yana olan koalisyonu 1950'den itibaren bırakması; bloksuzlar hareketinin kuruluşu), hatta Kuzey Kore'yi (1950-1953) ya da Kuzey Vietnam'ı (1954'ten sonra) mutlak olarak boyun eğmeye zorlayacak güçte değildi. Ama buna karşılık kendisini, kullandığı tüm ticaret yollarını ve önemli ticaret ortaklarını tam anlamıyla koruyacak gücü vardı; ayrıca, tarım ve sanayi kapasitesinde, teknolojik icat potansiyeli ve icatların uygulamaya konulması alanlarında görece üstünlüğe sahipti. Bunun aksine, ABD'nin 1991'deki konumu hegemonyaya parahegemonyadan çok daha yakındı: Zorlama gücü daha fazlaydı, rekabet etme gücü ise daha azdı.

101 Acaba parahegemonlar ondokuzuncu yüzyıl öncesinde görüldü mü? Chandler verilerinde bunların izlerine rastlamadım. Ekümenik parahegemonyanın tarihsel izlerinde kozmopolit zenginlik birikiminin bulunması gerekir; ve eğer zengin, kozmopolit bir kentin, lüks içinde yaşayan patricileri ve nüfusları artan veya kente göç eden plebleri barındıracağını kabul edersek, çok büyük oranlardaki nüfus artışı, sarayların ve tapınakların, eğlence yerlerinin ve tiyatroların, anıtların ve genelevlerin, antrepoların

ve bakanlıkların, haremelerin ve hipodromların çoğalması kadar güçlü bir parahegemonya göstergesidir.

102 Öyleyse bir ekümendeki en büyük kent, *olasılıkla* ait olduğu devletin ekümenik parahegemonyasının da işaretidir. Ancak kozmopolit boyutun başka olası açıklamaları da vardır. Bir kent, bir ekümenin bütünündeki dolaysız hegemonya (parahegemonya değil) nedeniyle en büyük kent olabilir. Ya da ekümen açısından rastlantısal, ama bu ekümen içindeki bir bölge açısından çok geçerli olan nedenlerle en büyük kent durumuna gelmiş olabilir; sözgeli mi böyle bir kentin devleti, ekümen içindeki en kalabalık veya en zengin bölgede daha önce hegemonik (veya parahegemonik) konumda olduğu için en büyük kent konumuna ulaşmış olabilir.

103 Chandler'ın "En büyük kentler" listesi (Wilkinson 1992-3: Tablo: 30) incelendiğinde, bu tür kentlerin statüsünün mantıklı açıklamasının, *ekümenik* rollerinden çok *bölgesel* işlevlerine dayandırıldığı görülüyor. En sık rastlanan durum, bu kentlerin ait oldukları devlet, Eski Ekümenin bütününde değilse de, ekümenin ekonomik açıdan kaynaşmış sistemine siyasi-askeri olarak bağlanmış bir bölge olan uygarlığın içinde, hegemonya, imparatorluk veya evrensel bir imparatorluk konumuna ulaştığında kentlerin nüfuslarının artması ve ait oldukları devletin bölgesel hâkimiyetinin çapı daraldığında ise bununla orantılı olarak boyutlarının küçülmesidir.

104 Dolayısıyla, genel olarak bakıldığında, ekümenik parahegemonyanın gerçekleşmesi göreceli olarak yakın geçmişe ait bir olgu gibi görünüyor. Neden? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı, kısmen ondokuzuncu yüzyıl Londrasının ve yirminci yüzyıl New Yorkunun yükselişinin daha yakından incelenmesiyle, kısmen de daha önceki parahegemonya adaylarının bu konuma ulaşmadaki başarısızlıklarında

bulunacaktır. Bunlar, nüfusları büyük boyutlara ulaşan, ama bu kalabalık nüfuslarla bağdaşacak büyüklükte imparatorluklar oluşturmamayan kentler ve ticaret yoluyla zenginleşmiş, ama hiçbir zaman nüfus açısından üst sıralara yükselmemiş kentler olacaktır: Bu liste olasılıkla Kerma (Nübye), Hazar, Ugarit, Saba (Yemen), Hastinapura, Mileto, Broach ve Kanton kentlerini içermelidir; kuşkusuz bu listede Sur, Atina, Kartaca ve Venedik de yer almalıdır. Eğer son dört kentin deneyimleri karakteristikse, o zaman parahegemonyaya giden yoldaki başarısızlığın alışılmış modeli ise çifte karakterlidir: Bir kent, hegemonyaya veya ekümenik imparatorluğa giden yolda hâkim güçlerin saldırılarına hedef olur, dolayısıyla zenginleşme amacından kopararak savunmaya yönelir; veya tahrip edilir, teslim alınır ve tüketilir; ya da ekonomik parahegemonyaya giden yoldan ayrılarak siyasi-askeri hegemonyaya ulaşan paralel, ama farklı bir yola girer ve bir kenti parahegemonya için tam olarak uygun bir aday yapan sosyal nitelikler açısından, yani (olasılıkla) açık, akışkan, geçici, ticari bir sosyal düzen bakımından kendisini bir hegemon olmak için yeterli görmez.

105 ABD'nin bir hegemon için gerekli niteliklere sahip olup olmadığı ve süreç içinde parahegemon niteliklerini yitirip yitirmediği bu bağlamda sorulması gereken bir sorudur; ama bu makalede bu sorunun gündeme getirilmesi uygun değildir.

106 Gills ve Frank, şimdiye kadar ondokuzuncu yüzyıl öncesindeki herhangi bir devleti “süperhegemonya” olarak nitelendirmediklerine göre, şu ana kadar aramızda köklü bir uyuşmazlığın var olduğunu söyleyemeyiz. Ama ben, ampirik araştırmaların gelecekte böyle bir oluşumun tarihini belirleyeceği konusunda karamsarım; oysa onların bu konuda daha umutlu olduklarına inanıyorum. Gills ve

Frank'ın kullandığı süperhegemon ile benim kullandığım “parahegemon” kavramları teorik olarak aynı şeyi kastetdikleri ölçüde (örtüşme tam olmasa da önemli düzeyde olduğundan) beklentiler arasındaki bu farklılık, ancak araştırmalar yoluyla çözülebilir niteliktedir.

Bu denemede, kendi bağımsız araştırmamın başlangıç noktasından yola çıkarak dünya sistemi ve süperhegemonya hakkında son zamanlarda Gills ve Frank tarafından açıklanan meydan okuyucu, kışkırtıcı ve önemli tezlerle uğraştım. Bazı konularda hâlâ ayrılıyoruz ve ayrıldığımız konular benim için her zaman daha ilgi çekici. Hegemonya, parahegemonya ve süperhegemonya sorununu, bu derlemenin başlattığı tartışmanın bundan sonraki aşamasının en önemli konusu olarak görüyorum.

KAYNAKÇA

- Chandler, Tertius, *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*, St David's University Press, Lewiston/Queenston, 1987.
- Danilevsky, Nikolai Ia., *Russland und Europa*, çev. Karl Notzel, Deutsche Verlags-anstalt, Stuttgart, 1920.
- Frank, Andre Gunder, “A theoretical introduction to 5,000 years of world system history”, *Review* (Fernand Braudel Center) 13 (2), Ilkbahar 1990, s. 155-248.
- Quigley, Carroll, *The Evolution of Civilizations*, Macmillan, New York, 1961.
- Sorokin, Pitirim A., *Social Philosophies in an Age of Crisis*, Beacon, Boston, 1950.
- , *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences*, Henry Regnery, Chicago, 1956.
- , *Sociocultural Causality, Space and Time*, Russell & Russell, New York, 1964.
- , *Sociological Theories of Today*, Harper & Row, New York, 1966.

- Spengler, Oswald, *The Decline of the West*, (Çev.) Charles Francis Atkinson, Knopf, New York, 1926-1928.
- Toynbee, Arnold J., *Reconsiderations. A Study of History*, c. 12, Oxford University Press, Oxford, 1961.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, c. 1, *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York, 1974.
- , "The present state of the debate on world inequality", *World Inequality: Origins and Perspectives on the World-System*, Immanuel Wallerstein içinde, Black Rose Books, Montreal, 1975, s. 9-28.
- , *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979a.
- , "Underdevelopment and phase-B: effect of the seventeenth-century stagnation on core and periphery of the European world-economy", *The World System of Capitalism: Past and Present* içinde, (der.) Walter L. Goldfrank, Sage, Beverly Hills, 1979b, s. 73-83.
- , *The Modern World-System*, c. 2, *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, Academic Press, New York, 1980.
- , "World-systems analysis: theoretical and interpretative issues", *World-Systems Analysis: Theory and Methodology* içinde, (der.) Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, vd., Sage, Beverly Hills, 1982, s. 91-103.
- , *Historical Capitalism*, Verso, Londra, 1983.
- , *The Politics of the World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Wilkinson, David (1985) "General war," *Dialectics and Humanism* 12 (3-4): 45-57.
- , "Kinematics of world systems", *Dialectics and Humanism* 13 (1), 1986, s. 21-35.
- , "Central civilization", *Comparative Civilizations Review*, Güz 1987, s. 31-59.

- , “Universal empires: pathos and engineering”, *Comparative Civilizations Review*, İlkbahar 1988, s. 22-44.
- , “Cores, peripheries and civilizations” *Core/Periphery Relations in Precapitalist Worlds* içinde, (der.) Christopher Chase-Dunn ve Thomas D. Hall, CO: Westview Press, Boulder, 1991, s. 113-66.
- , “Cities, civilizations and oikumenes”, *Comparative Civilizations Review*, Güz 1992, 1992, s. 51-87 ve İlkbahar 1993, yakında çıkacak.
- , (Yakında çıkacak) “Sorokin vs. Toynbee on congeries and civilizations: a critical reconstruction”, *Sorokin and Civilization: A Centennial Assessment* içinde, (der.) Michel Richard, Palmer Talbutt ve Joseph B. Ford, Rutgers, Transaction Books, NJ.

Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı

Samir Amin

Modern dünya, kapitalizmin (Avrupa kapitalizminin) dünyayı birleştirecek ilk toplumsal sistem olduğu önermesine dayalı genel bir evrensel tarih tablosu yarattı. Bununla ilgili olarak ilk ağızda söylenebilecek olan şudur: Bu önerme gerçekliğin ciddi biçimde saptırılmasıdır ve bence, özünde, egemen Avrupamerkezci ideolojinin dışavurumudur. Gerçekte, onaltıncı yüzyıl öncesi toplumları birbirlerinden hiçbir bakımdan yalıtılmış değildi; aksine, en azından bölgesel sistemler içinde (hatta belki bir dünya sistemi çerçevesinde) birbiriyle rekabet ediyordu. Bu toplumlar arasındaki karşılıklı etkileşimin küçümsenmesi, geçirdikleri evrimin dinamiklerinin anlaşılmasını güçleştirir.

Aynı zamanda ben, kapitalizmin 1500 dolayında başlamış, evrensel tarihte niteliksel açıdan yeni bir çağ olduğunu ileri sürüyorum. Bu nedenle de, modern kapitaliz-

min genel yapısının, eski toplumlarda, çok eski zamanlarda ortaya çıkmış önkapitalist unsurlardan ayrımlanmasında ısrarlıyım; aynı zamanda kutuplaşmanın daha eski formları karşısında, kapitalist sistemdeki merkez-çevre yapısının özgüllüğü üzerinde de ısrarla duruyorum.

DAHA ÖNCEKİ TOPLUMSAL FORMASYONLAR KARŞISINDA KAPİTALİZMİN ÖZGÜLLÜĞÜ

Marksizmin kapitalist üretim tarzı kavramıyla yaptığı teorik katkı, bu tartışma için yaşamsal önem taşıyor. Bu kavramın (bugünlerde moda olan) giderek sulandırılması, sorunların netlik kazanmasına yardım etmiyor. Kapitalist üretim tarzı, kendileri de emeğin ürünü olan üretim araçlarının, yani makinelerin özel mülkiyetini gerektirir. Bu ise (zanaatçılar ve onların kullandığı araçlarla karşılaştırıldığında) üretici güçlerin daha yüksek düzeyde gelişmesini ve bu temelde toplumun iki ana sınıfa bölünmesini teşvik eder. Buna koşut olarak, toplumsal olarak gerekli emek, ücretli özgür emek biçimini alır. Bu nedenle yaygınlaşmış kapitalist pazar, içinde ekonomik yasaların (“rekabet” yasalarının) öznel iradede bağımsız olarak işlediği çerçeveyi oluşturur. Ekonomistik yabancılaşma ve ekonomik ilkelere tahakkümü bunun dışavurumudur.

Modern çağ öncesindeki hiçbir toplum böyle ilkeler üzerinde kurulmamıştı. MÖ 300'den MS 1500'e uzanan dönemin, başından sonuna kadar tüm ileri toplumlar, özünde benzer bir doğaya sahipti; öyle ki, ben bu temel niteleyici özü göstermek amacıyla “haraca dayalı” nitelemesini kullanıyorum. Bu demektir ki artı, doğrudan doğruya güç hiyerarşisi örgütlenmesinin ürettiği bazı saydam güç araçları kanalıyla doğrudan doğruya köylü etkinliklerinden sızdırılıyordu (burada güç, zenginliğin kaynağıdır, oy-

sa kapitalizmde bunun tersi kuraldır). Dolayısıyla, sistemin yeniden üretimi, güç örgütlenmesinin saydamlığını yok eden ve onu meşrulaştıran bir ideolojinin, (ekonomik sömürüyü kapalı yürüten, onu bu yolla meşrulaştıran ve böylece modern demokrasinin doğuşunun koşullarından biri olan görece saydam politik ilişkileri dengeleyen kapitalizmin ekonomist ideolojisinin aksine) bir devlet dininin egemenliğini gerektirir. Tarihi materyalizm tartışmalarının bazılarında yer almış biri olarak, temel vargılarımı yeniden belirtmemin yararlı olacağına inanıyorum. Bunlar modern-çağ öncesi sistem (ya da sistemler) üzerindeki düşüncelerimi etkiliyor. “Beş aşama” varsayımına dayalı Marksist tanımlamayı kabul etmiyorum. Daha somut olarak söylemem gerekirse: 1) Köleciliği daha “ileri” tüm toplumların yaşamış olduğu zorunlu bir evre olarak görmeyi, 2) Feodalizmin köleciliğin ardından gelen zorunlu bir evre olduğunu kabul etmiyorum. Aynı zamanda, sözde Marksist “iki yol” uyarlamasını da yadsıyorum. Daha da somutlaştırırsak, sadece “Avrupalı” çizginin (kölecilik, ardından feodalizm) kapitalizme giden yolu açmış olduğunu, öte yandan “Asyalı” yolun (varsayımsal Asya tipi üretim tarzının) kendi dinamikleriyle evrilme kapasitesinden yoksun bir çıkmaz sokak olduğu görüşüne de katılmıyorum. Tarihi materyalizmin bu iki yorumunu Avrupamerkezciliğin ürünleri olarak tanımlıyorum. *Class and Nation* (Sınıf ve Ulus) adlı yapıtımdaki bunlara seçenek olan önermelerime gönderme yapıyorum. Ben iki “üretim tarzı familyası”nın ardışıklığının kaçınılmaz olduğunu öne sürdüm: komünal familya ile haraca dayalı familyanın ardışık olarak birbirlerini izlemelerinin kaçınılmazlığını savundum. Bu düşünce, genel evrim sürecindeki iki niteliksel bölünmeyi vurgulamamdan kaynaklanıyor: 1) Daha geç gerçekleşen kopuş: Haraç aşamasında politik ve ideolojik dürtünün egemenliğinden

(devlet ideolojisi+metafizik ideolojinin egemenliğinden) kapitalist evrede ekonomik dürtünün egemenliğine (yaygınlaşmış pazara ve ekonomistik ideolojiye) geçiş. 2) Daha geç ortaya çıkan kopuş: Komünal aşamada devletin ve ideolojinin yokluğundan, haraç aşamasında devletçi-ideolojik-metafizik formda kristalize olmuş toplumsal güç aşamasına geçiş. Bu önerme, iki aşamadan her birinin değişik formlarının belirlenmesini ve daha somut olarak, feodalizmin kesinlikle çevresel haraca dayalı bir form olarak tanımlanmasıyla birlikte haraç aşamasının “merkezi-çevresel” formlarının belirlenmesini gerektiriyordu.

Bazılarına göre benim “haraça dayalı” diye adlandırdığım formlar, Marksizmin üretim tarzı kavramına yüklediğini düşündüğü anlamda üretim tarzlarından “biri” olamazdı. Bu tür Marksolojiyle fazla zaman yitirmeyeceğim. Eğer “rahatsızlık” veriyorsa, “haraça dayalı üretim tarzı” terimini, daha geniş bir deyiş olan “haraç toplumu” ile değiştirmeye hazırım. Kuşkusuz benim önerilerim, “genel yasalar”ın araştırılmasına dayanan bir çerçeve içinde kalır. Bu çerçeve, önerdiğim kavramlar temelinde, tarihin daha önceki aşamalarında ortaya çıkmış olan “önkapitalist” unsurların gelişimiyle damgalanan kapitalizme geçiş süreçlerini de içeriyor. Bu günlerde genel yasaların araştırılmasına karşı çıkan ve çeşitli evrim çizgilerinin “sadeleştirilemez” nitelikteki özgüllüklerini inatla savunan güçlü bir akımın bulunduğunu biliyorum. Bu epistemolojik yönelişi, Batı’nın “üstünlüğü” görüşünü haklı göstermeyi her türlü kaygının üstünde tutan bir Avrupamerkezciliğin ürünü olarak görüyorum.

KAPİTALİST DÜNYA-SİSTEMİNİN ÖZGÜLLÜĞÜ

Bu konudaki tartışmanın yol açtığı ilk sorun, dünya çapındaki kapitalist yayılmanın karakterine ilişkindir. Başkaları

ve A. G. Frank gibi ben de, bir bütün olarak sistemi yöneten süreçlerin, içinde yerel “uyumun” gerçekleştiği çerçeveyi belirlediğini iddia ediyorum. Diğer bir deyişle, sistemin bütününe temel alan bu yaklaşım, dışsal faktörlerle içsel faktörler arasındaki ayrımı görelî duruma getirir; çünkü dünya-sistemi düzeyinde bütün faktörler içseldir. Bu metodolojik yaklaşımın, yürürlükte olan (burjuva, hatta Marksist) yaklaşımlardan farklı olduğunu vurgulamaya gerek var mı? Marksist yaklaşıma göre, içsel faktörler belirleyicidir; şu anlamdaki (gelişmiş veya gelişmemiş) her ulusal formasyonun özgüllükleri ister kapitalist gelişmeden “yana” ister ona “karşı” olsun esas olarak “içsel faktörler”e bağlıdır.

Benim yaptığım çözümleme, geniş ölçüde ekonomik ilkelerin (değer yasasının) hâkim olduğu kapitalizm toplumlarıyla, politik ve ideolojik kuralların egemenliğindeki daha eski toplumlar arasındaki (bence belirleyici olan) niteliksel ayrım üzerine kuruludur. Gördüğüm kadarıyla çağdaş (kapitalist) dünya-sistemi ile daha önceki (bölgesel ve haraca dayalı) tüm sistemler arasında köklü bir farklılık vardır. Bu olgu, kapitalizmi yöneten “değer yasası”nın yorumlanmasını gerektirir.

Bu bağlamda, “kapitalist değer yasasının dünya çapında yaygınlaşması” dediğim süreçle ilgili bakış açımı açıkladım. Genel olarak bakıldığında, değer yasası (mallara dönüşen) toplumsal emek ürünleri, sermaye ve emek için bütünleşmiş bir pazarı gerektirir. Değer yasası, etkinlik gösterdiği alan içinde aynı malların fiyatlarında ve sermaye ile emeğin kazançlarında (ücretler veya küçük mal üreticilerinin kazançları biçiminde) birörneklik sağlama eğilimi yaratır. Bu, ana kapitalist formasyonlardaki ampirik gerçekliğe yaklaşan bir öngörüdür. Ancak dünya kapitalist sistemi ölçeğinde, dünya çapındaki değer yasası, mal tica-

retini ve sermaye hareketlerini yapısında toplayan, ama iş-gücünü dışlayan budanmış bir pazar temelinde çalışır. Dünya çapında değer yasası, emeğin gelirlerini değil de malların maliyetlerini birörnekleştirme eğilimindedir. Ücret düzeyleri arasında dünya çapındaki farklılıklar, verimlilik düzeyleri arasındaki farklılıklardan çok daha fazladır. Bu savdan çıkan sonuç, dünya çapındaki değer yasasının kutuplaştırıcı etkisinin, niteliksel ve niceliksel bakımdan ve küresel kapsamı açısından, daha önceki (bölgesel) haraç sistemlerindeki kutuplaşma eğilimleriyle hiçbir ortak yanı olmadığıdır.

Bu çerçevede, kapitalizmin niteliksel farklılığı geçerliliğini tamamen korur; bu farklılaşma, kendini köklü bir alt-üst oluşla açığa vurur: Politik ve ideolojik faktörlerin egemenliğinin yerini ekonomik unsurun egemenliği alır. Dünya kapitalist sistemini, daha önceki tüm sistemlerden niteliksel olarak ayıran şey budur. Kendi aralarında sürdürbildikleri ilişkilerin yoğunluğu ne olursa olsun, daha önceki bütün sistemler zorunlu olarak bölgeseldi. Sözüünü ettiğimiz altüst oluş gerçekleşene kadar, önkapitalist unsurların dışında başka faktörlerden söz etmek olanaksızdır; bunlar da yürürlükteki haraca dayalı mantığa bağlı olarak var olur. Bu niteliksel ayrılığı gözlerden saklayan ve kökeni tarihin uzak geçmişlerinde kaybolmuş, sözde sonsuz, kesintisiz bir “dünya sistemi”nin varlığını benimseyen teorik görüşün yararı konusunda ikna olmayışının nedeni budur.

O halde, kapitalizmin niteliksel farklılığının önemi küçümsenemez. Ama bunun bilincine varılması, burjuva ideolojisinin giydirdiği kutsal giysilerin çıkarılmasına ve böylece çıplak kalmasına yol açtığı için, kapitalizmin tarihsel geçerliliğinin sınırlılığını da açığa çıkarır. Artık, kapitalizm (bugünlerde piyasa) eşittir özgürlük ve demokrasi gi-

bi basit ve geçerliği kesin eşitlikler yazılamaz. Kendi adıma, Polanyi ile birlikte, Marksist ekonomik yabancılaşma teorisini odak noktasına yerleştiriyorum. Polanyi ile birlikte, kapitalizmin doğası gereği özgürlükle değil, baskıyla eşanlamlı olduğu sonucuna varıyorum. Böylece, sosyalizmin yabancılaşmadan kurtarma ideali, bazılarının onu yoksun bırakmaya çalıştığı bütün gücüyle yeniden devreye sokulmuş olmaktadır.

Avrupamerkezciliğin eleştirisi, kapitalizmin sergilediği niteliksel farklılığın, artık modası geçmiş bir terimi kullanırsak, kapitalizmin öncülüğünü yaptığı (görelî ve tarihsel bakımdan sınırlı da olsa) ilerlemenin benimsenmesine hiçbir şekilde karşı çıkmaz. Avrupamerkezciliğin eleştirilmesi, Batılıları, bu buluşu Avrupalı olarak nitelemekten vazgeçirmeye yönelik bir “pişman olma” önerisi de değildir. Bu, başka tür bir eleştiridir ve kapitalist çağın ortaya çıkardığı çelişkiler üzerinde odaklanır. Kapitalist sistem dünyayı fetheder, ama onu türdeşleştirmez. Aksine, mümkün olan en şaşırtıcı kutuplaşmayı gerçekleştirir. Eğer sistemin şampiyonluğunu yaptığı evrenselcilik gereksinmesinden vazgeçilirse, sistemin yerini bir başkasının alması olanaksızlaşır. *Eurocentrism*'de (Avrupamerkezcilik) yaptığım eleştiriye tek cümlede özetlemek gerekirse, kapitalist ekonomizmin kaçınılmaz biçimde Avrupamerkezci olan budanmış evrenselciliği, kaçınılmaz ve mümkün olan bir sosyalizmin özgün evrenselciliğine yerini bırakmak zorundadır. Diğer bir deyişle, Avrupamerkezciliğin eleştirisi, atasözünde dendiği gibi, geçmişe bakarak farklılığı erdemmiş gibi sunan bir eleştiri olmamalıdır.

AVRUPA'DA MERKANTİLİST GEÇİŞ 1500-1800

Dünya sistemi, ancak ondokuzuncu yüzyılın son üçte birlik bölümünde (Lenin'in terime yüklediği anlamda) em-

peryalizmin ve bununla birlikte dünyanın sömürgeci paylaşımının başlamasıyla ortaya çıkan, kapitalizmin görece yeni biçimine indirgenebilir bir şey. değildir. Aksine, biz diyoruz ki, kapitalizmin dünya çapında bir sistem olacağı en başından belliydi; gelişiminin ondan sonraki aşamalarında ise bu dünya boyutu, sistemin sabit bir unsuru olarak kaldı. Kapitalizmin temel unsurlarının Rönesans sırasında kristalleştiği savı, Amerika'nın fethinin başlangıcı olan 1492 yılını birbirinden ayıramayacak iki olgu olan kapitalizmin ve dünya kapitalist sisteminin eşanlı doğum tarihi olarak önerir.

1500'den 1800'e kadar süren “geçiş” sürecinin doğasını nasıl nitelemeliyiz? Bu süreç için o zamanlar egemen olan (*ancien régime* veya “mutlak monarşi çağı” gibi) politik normlara veya o zamanın ekonomisinin karakterine dayalı (merkantilizm gibi) çeşitli nitelemeler önerilmiştir. Aslında, Avrupa ve Atlantik'in eski merkantilist toplumları ve onların Orta ve Doğu Avrupa yönündeki uzantıları tartışmalı konulardır. Şimdilik sadece kapitalist üretim tarzının kristalleşmesinin bazı çok önemli ön unsurlarının bu toplumlarda bulunduğunu belirtmekle yetinelim. Bu kritik unsurlar; tarımsal üretimin önemli bir bölümünü etkileyen mal alışverişlerinin açık uzantıları, özel mülkiyetin modern formlarının olumlanması ve bu formların yasayla korunması, özgür ücretli emeğin tarımda ve zanaatçılıkta dikkat çekici ölçekte yaygınlaşmasıdır. Bununla birlikte, üretici güçlerin gelişme düzeyi henüz üretimin temel biçimi olarak “fabrika” üretimini dayatmadığı için, bu toplumların ekonomisi kapitalist olmaktan çok, “ticaret”in ve “değişim”in egemen olduğu merkantilist bir nitelik taşıyordu.

Bu, oldukça bilinen bir “geçiş” formu olduğundan, ulaştığım “vargı” üzerine iki yorum daha getireceğim. Ön-

ce, bazılarının “önkapitalist” dediği (neden olmasın?) bu unsurlar, mucizevi ve ani bir biçimde 1492'de ortaya çıkmadı. Bunlar, bu tarihten çok önce “bölge”de, özellikle Akdeniz yöresinde, İtalyan kentlerinde ve denizin öte yakasındaki Arap-Müslüman dünyasında saptanabilir. Bu unsurlar, Hindistan, Çin gibi başka bölgelerde de uzun süre var olmuştu: Öyleyse “kapitalizme geçiş” süreci neden 1350 veya 900, hatta daha önce değil de 1492'de başlamış olsun? Neden sadece Avrupa için “kapitalizme geçiş” sürecinden söz edelim; önkapitalizm unsurlarının bulunabileceği Arap-İslam veya Çin toplumlarını da kapitalizme geçiş sürecindeki toplumlar olarak tanımlamayalım? Gerçekten, “geçiş” terimini tümüyle bırakıp, yerine, içinde önkapitalizm unsurlarının çok eski zamanlardan beri yaşamakta olduğu bir sistemin kesintisiz evrimi düşüncesini neden benimsemeyelim? İkinci yorumum, yukarıdaki önerileri benimsemekte duraksayışımı kısmen açıklıyor. Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, yukarıda belirtilen önkapitalist unsurların yayılmasını olağanüstü ölçüde hızlandırmıştı. Bu tür unsurlar sömürgecilik hareketine katılan sosyal sistemlere üç yüzyıl boyunca egemen olmuştu. Böyle bir durum, ne daha önce ne de başka bir yerde görülmüştü. Aksine toplumun önkapitalist kesitleri, haraca dayanan toplumsal ilişkilerin egemenliğindeki bir dünyada (ortaçağ Avrupasındaki feodal dünyada) yalıtlanmış durumda kalmıştı. O halde haracı temel alan ilişkilerin egemenliğinden ne kastettiğimizi açıklığa kavuşturalım.

Bu bağlamda aklımıza gelebilecek sorulardan biri, İtalyan kentlerinin oluşturduğu yoğun ağı “önkapitalist” bir sistem oluşturup oluşturmadığıdır. Hiç kuşkusuz, bu üstün durumdaki kentlerin toplumsal ve politik örgütlenmelerinde önkapitalist formlar bulunuyordu. Ama acaba İtalyan kentleri (hatta Güney Almanya'daki diğer kentler,

Hanseatik kentler)* ortaçağ Hristiyanlığının ana gövdesinden gerçekten ayrılabilir mi? Çok büyük olan bu varlık töresel yasa, güçlerin bölünmesi, Kilisenin kültürel tekelciliği gibi politik ve ideolojik düzeylerde dallanıp budaklanan feodal kırsal yaşamın egemenliği altında kaldı. Bu anlayış çerçevesinde, “önkapitalist” Avrupa'nın politik sisteminin onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar geçirdiği evrime gereken ağırlığın verilmesi benim için büyük önem taşıyor. Ortaçağda iktidarın feodal parçalanmışlığını mutlak monarşinin merkezileşmesine vardırان evrim süreci, önkapitalist gelişmelerin hızlanmasıyla aynı tempoda ilerledi. Avrupa'nın bu “özgüllüğü” dikkat çekicidir; çünkü başka yerlerde, örneğin Çin'de veya Arap-İslam dünyasında “feodal parçalanma”nın eşdeğeri bir oluşum yoktur; buralarda (merkezi) devlet “önkapitalizm”in önünde yürümüştür. Ben bu Avrupalı özgüllüğü, feodal toplumun “çevresel” karakterinin ürünü olarak değerlendiriyorum, yani Akdeniz haraca dayalı formunun, hâlâ büyük ölçüde geri bir komünal aşamada bulunan bir örgütlenme (Barbar Avrupa) üzerine aşılmasının ürünü olarak görüyorum.

Devletin mutlak monarşi biçimindeki (gecikmiş) kristalleşmesi, başlangıçta devletle, toplumun çeşitli unsurları arasındaki merkezi haraç devletindeki duruma göre farklılaşmış ilişkileri yansıtıyordu. Merkezi haraç devleti, kendisi dışında hiçbir varlığı olmayan haraca dayalı egemen sınıfla birleşti. Avrupa'daki mutlak monarşilerin devleti ise, aksine çevresel formdaki haraca dayalı sınıf iktidarının yıkıntıları üzerinde yükselmişti ve devletin kuruluşu bakımından güçlü bir şekilde önkapitalist kentsel unsurlara (bebek burjuvaziye) ve kırsal unsurlara (piyasaya doğru evrilen köylülüğe) dayanıyordu. Mutlakıyetçilik, yeni ve yükselmekte olan önkapitalist güçlerle feodal sömürü düzeninin kalıntıları arasındaki bu dengeden doğdu.

* Görece özerk ticaret kentleri (ç.n.).

Bu “özgüllüğün” bir yankısı, Rönesans ile onsekizinci yüzyıl Aydınlanması arasındaki dönemde *ancien régime* devletinin oluşumuna eşlik eden ideolojide bulunabilir. Haraç ideolojisinden ayrılan bu ideolojinin “özgüllüğü”nün ve bana göre ileri niteliğinin altını çiziyorum. Haraç ideolojisinde, metafizik dünya görüşünün egemenliği, politik unsurun ekonomik temel üzerindeki hâkimiyetine dayanır. Herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için metafiziğin (radikal Aydınlanma akımlarının nitelediği gibi) “akıldışılık” ile eşanlamlı olmadığını, ama Akıl ile İnancı uzlaştırmaya çalıştığını vurgulamak istiyorum (bu konuda *Eurocentrism*'de yer alan tartışmaya bakınız). Rönesanstan başlayarak Aydınlanmaya kadar süren ideoloji devrimi, metafiziği (metafizik gereksinimleri) ortadan kaldırmadı; ancak, bilimleri metafiziğe bağımlı olmaktan kurtardı ve böylece yeni bir bilim alanının, yani sosyal bilimler dalının oluşumu için yolu açtı. Kuşkusuz, hiç de rastlantısal olmayan, *ancien régime*'in yeni devletinin uygulamaları ile ideoloji alanındaki gelişmelerin aynı zamanda ortaya çıkması, önkapitalist yayılmayı kamçıladi. Avrupa toplumları (1688'de İngiltere'de, 1776'da New England'da, 1789'da Fransa'da patlak veren) “burjuva devrimi” yönünde hızla ilerlemeye başladı. Bu devrimler, önkapitalist ilerlemeler için bir alan yaratmış olan mutlakıyetçi sisteme meydan okudu. Ne denli sınırlı olursa olsun demokrasi ile meşrulaştırılan yeni güç kavramları yaratıldı. Bunlara dayanarak da, Avrupa toplumları kendi özgüllüklerine ilişkin yeni bir “bilinçlilik” geliştirdi. Tıpkı başkalarının yaptıkları gibi, kendi dinlerini “üstün” görseler de, Rönesanstan önce Avrupalılar (ortaçağın Hristiyan Avrupalıları) güç potansiyeli açısından Doğu'nun ileri toplumları karşısında üstün olmadıklarını biliyorlardı. Oysa Rönesanstan itibaren, diğer tüm toplumlar karşısında en azından potansiyel üstünlük

sağladıklarının ve böylece tüm dünyayı fethedebileceklerinin bilincine vardılar ve bu hedefe doğru ilerlediler.

ARAP-ISLAM VE AKDENİZ ÖN SİSTEMLERİ

Arap-İslam Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinin, İtalyan kentlerinden bile önce parlak bir uygarlık yaşadığı herkesçe bilinir. Ama acaba Arap-İslam dünyası bir önkapitalist sistem kurmuş muydu? Evet, bu dünyada önkapitalist formlar vardır ve bazı zamanlarda ve yerlerde görkemli bir uygarlığa esin kaynağı olmuştur. Bu konuda (*Arab Nation, Eurocentrism'e* bakınız) öne sürdüğüm görüşler, Mansour Fawzy'nin (1990) Arap dünyasının çöküşünün tarihsel kökenleri üzerine yazdığı kitapla ve bazı bakımlardan da Ahmad Sadek Saad'ın son çalışmalarıyla bağlantılıdır. Olası farklılıkların veya bulanık anlamların ötesinde, Arap-İslam politik sisteminin önkapitalist (merkantilist) güçlerin egemenliğinde olmadığı, tam tersine, önkapitalist unsurların, hâkim durumdaki haraç sisteminin egemenliğine bağımlı kaldığı konusunda görüş birliği içindeyiz. Aslında ben, Arap-İslam dünyasını, Akdeniz sistemi diye adlandırdığım daha büyük bir bölgesel sistemin bir parçası olarak görüyorum.

Eurocentrism'de bu "Akdeniz sistemi"nin doğumunu Büyük İskender'in fetihlerinden (MÖ üçüncü yüzyıldan) başlatabileceğimizi ve bu tarihten Rönesans'a kadar süren ve önce (Doğu Akdeniz havzasının çevresindeki) "Eski Doğu"yu, sonra da tüm Akdeniz'i, bunun Arap-İslam ve Avrupalı uzantılarını içine alan tek bir uzun tarihsel dönem saptayabileceğimizi öne sürmüştüm.

Bu konuda, karşımızda MÖ 300'den (Doğu'nun Büyük İskender tarafından bütünleştirilmesinden) başlayan ve 1492'ye kadar süren tek bir haraç sisteminin bulunduğu

tezini ortaya atıyorum. Bu metafiziğin birbiri ardı sıra gelen (Helenistik, Doğu Hristiyan, İslam, Batı Hristiyan) dışavurumlarının ötesinde, bütünlüğü ortak bir metafizik formülasyonda (bölgenin haraç ideolojisinde) dile getirilen tek bir “kültürel alan”dan söz ediyorum. Bu haraç alanının merkezi bölgeleri (Akdeniz Şark'ı) ile çevresel bölgeleri (Avrupalı Batı) arasında ayırım yapmayı yararlı buluyorum. Bu bütün içinde her türlü değişim ilişkisi (hemen daima) çok yoğun ve bununla ilişkili önkapitalist formlar çok gelişkin olmuştur. Bu olgu, özellikle merkezi bölgelerde belirgindir (sekizinci yüzyılla onikinci yüzyıl arasında İslamın ilk serpilme döneminde ve izleyen yüzyıllarda İtalya'da). Bu değişim ilişkileri artı'nın yoğun yeniden dağıtımının aracı olmuştur. Bununla birlikte, artı'nın sonul olarak “merkezileştirilmesi”, özünde politik iktidarın merkezileştirilmesine bağlıydı. Bu bakış açısından, bir bütün olarak kültürel alan, (İskender İmparatorluğu'nun ve Roma İmparatorluğu'nun sistemin tüm merkezi bölgelerini işgal ettiği iki kısa dönem dışında) hiçbir zaman tek bir “birleşik imparatorluk devleti” oluşturmadı. Genel olarak söylemek gerekirse, Avrupalı Batı'nın çevresel bölgesi, feodal form altında aşırı derecede parçalanmış olarak kaldı. Üstelik bu, tam olarak onun çevresel karakterinin dışavurumudur. Merkezi bölge, Hristiyan, Bizanslı Şark ve Arap-İslam İmparatorlukları (Emevi, sonra da Abbasi hanedanları) arasında bölünmüştü. Bu bölge, önce içsel merkezkaç güçlere bağımlı olmuş, daha sonra kuruluşu, dönemin bitişiyile ve doğu bölgesinin bütünüyle çevreleştirilmesiyle (ki bu, merkezin daha önce çevresel bölge olan Avrupa ve Atlantik'e doğru kaymasına yaramıştı) aynı zamanda gerçekleşen Osmanlı İmparatorluğu'nda gecikmeli olarak bütünlleşmişti.

Bu sistem, önkapitalizm olarak nitelenebilir mi? Bu

sistemin önkapitalizm olduğu tezini destekleyen şey, bütün dönem boyunca var olan, ama bazı yerlerde (özellikle İslam dünyasında ve İtalya'da) ve zamanlarda artış gösteren, bazı yerlerde ve zamanlarda (özellikle birinci binyıldaki Avrupa'da) ise azalan (özel mülkiyet, mal üretimi alanındaki girişimcilik, ücretli emek gibi) tartışmasız önkapitalist unsurlardır. Ancak bana göre bu unsurların varlığı, sistemin karakterini belirlemeye yetmez. Aksine, iddia ediyorum ki, ideolojik belirleyicilik açısından bu dönemin Helenistik evresinde başlayan (MÖ 300'den MS ilk yüzyıllara kadar süren) ve daha sonra (Doğu ve sonra Batı) Hıristiyan ve İslami formlar içinde gelişip serpilen şey, en önemli temel karakteristiğiyle (yani metafizik düşüncenin egemenliğiyle) tamamen ve sadece haraççı ideolojidir:

Sözünü ettiğimiz olgu, bir “önkapitalist sistem”, haraç toplumundan kapitalist topluma doğru hızlı bir geçiş sürecinin bir basamağı değil gerçekten de bir “sistem”dir... Öte yandan, biz Roma, Bizans imparatorlukları veya Emevi ya da Abbasi hanedan devletleri gibi bir imparatorluk devletinde, kısıtlı bir süre için de olsa, bütünleşen veya örneğin din gibi bazı ortak unsurları paylaşan bağımsız haraç toplumlarının basit bir şekilde yan yana gelişleriyle değil, “haraca dayanan bir sistem” ile uğraşıyoruz.

Benim görüşüme göre, söz konusu ayırım kapitalizmde olduğu gibi sermayeden sağlanan kâr değil, haraç formunu alan artı'nın belli bir düzeyde merkezileştirilmesi olgusuna dayanıyor. Bu haraca dayalı artının merkezileştirilmesinin olağan yöntemi Roma, Bizans, Şam, Bağdat gibi imparatorluk başkentlerinin çıkarına işleyen politik merkezileşmeydi. Kuşkusuz bu merkezileşme, söz konusu başkentlerin otoritesi gibi zayıf kaldı. Bizans, Şam ve Bağdat (İskenderiye, Kahire, Fas, Kairouan, Cenova, Venedik, Piza ve diğerleri) gibi mola kentlerin kendi özerkliklerini kazanmaları-

nı önleyemiyordu. Barbar Hristiyanlık (Batı'da birinci bin-yılda) böyle bir merkezileşmeden bütünüyle kurtuldu. Bu-na paralel olarak artı'nın bir bölümünün merkantilist kul-lanımı, bölgede hiçbir zaman ortadan kalkmadığı ve bazı bölgelerde ve dönemlerde, özellikle İslamın görkemli dö-nemlerinde ve Haçlı Seferlerinin ardından İtalyan kentleri-nin doğuşu sırasında, büyük önem kazandığı sürece, otori-tenin merkezileşmesi süreci önkapitalist ilişkileri teşvik etti. Bu olguya dayanarak, Arap dünyasındaki sosyal for-masyonları haraca dayalı-merkantilist olarak nitelendir-dim. Bütün bunlar, kapitalizm Arap dünyasında doğmuş “olabilir” düşüncesine varmama yol açıyor. Bu vargı ise be-ni, daha önce karıştığım tartışmalara geri götürüyor. Kapi-talizm Avrupa'da ve Atlantik'te ortaya çıktıktan sonra, ka-pitalizm yönündeki evrim sürecinin başka yerlerde gelişmesinin vahşice engellendiğini ileri sürmüştüm. Kapi-talizm yönündeki evrimin (sistemin çekim merkezini Ak-deniz kıyılarından Atlantik Okyanusu sahillerine kaydırarak) Atlantik'in batısında hızlanmasının nedeni, bana öyle geliyor ki, esas olarak sömürgeleştirmede (Amerika'nın ve sonra da tüm dünyanın sömürgeleştirilmesinde) olasılıkla da Batı feodalizminin çevresel karakterinde yatmaktadır.

DÜNYA ÖLÇEĞİNDE

TEK BİR HARACA DAYALI SİSTEM VAR OLDU MU?

Benim metodolojik tezim, diğer “kültürel alanlar”ı daha ileri düzeyde özerk haraç sistemleri olarak değerlendirme-yol açıyor. Bana öyle geliyor ki, özellikle Çinlilerin Konfüçyüsçü haraç sistemi, kendi başına ve kendine ait bir dünya oluşturunuyordu. Bu sistemin güçlü bir politik merke-zileşmeyle karakterize edilen kendi merkezi (Çin) vardı (öyle ki bu güçlü politik merkezileşme içsel merkezkaç

güçlerin basıncı altında zaman zaman patlamalar yaşasa da her zaman yeniden kurulmuştu) ve bu sistem, çevreleriyle (özellikle Japonya ile) Avrupa'nın uygar Doğu ile yürüttüğüne çok benzeyen ilişkiler kurmuştu. Hindu kültür dünyasının (tek) bir haraca dayalı sistem oluşturup oluşturmadığı sorusunu yanıtsız bırakıyorum.

Bunları belirttikten sonra sorulacak soru şu: Akdeniz sistemi “yalıtlanmış” durumda mıydı yoksa diğer Asya ve Afrika sistemleriyle yakın ilişki içinde miydi? Akdeniz bölgesinin ötesinde ve onun oluşumundan önce kesintisiz evrim halindeki “sürekli” bir dünya sisteminin varlığı ileri sürülebilir mi? Önkapitalist Akdeniz, Çin ve Hintli Doğu ve Sahraaltı Afrika arasındaki alışveriş ilişkilerinin yoğunluğuna, hatta belki eskiçağ dünyasının bu farklı bölgeleri arasında, daha eski zamanlardaki değişim ilişkilerinin önemine dayanarak bu soruya bazıları (özellikle Frank) tarafından olumlu yanıt verilmiştir. Kendi adıma, şu andaki bilgimiz ışığında bu sorunun yanıtlanabileceğine inanmıyorum. Yine de bu sorunun sorulması, bildiklerimizden neleri çıkarsayabileceğimiz konusunda ve mevcut bilgilerimizin esinlediği hipotezler ve bu hipotezlerin doğrulanması için gereken araştırmaların yöntemi üzerinde sistemli görüş alışverişini hızlandırmak açısından yararlıdır.

“Sezgisel görüşlerimi” bu tartışmaların kesin sonuçlarının yerine geçirmek niyetinde değilim. Bu görüşlerimi, burada sadece bir tartışma açmak amacıyla geçici olarak sunuyorum. Bu nedenle, şu (geçici) tezleri ileri sürüyorum:

Birincisi, insan ilk kökenlerinden itibaren tek bir türdür. Yeryüzü sakinlerinin yolculuğu, hominidlerin beşiğinin Doğu Afrika'da ortaya çıkmasıyla başlar, Nil'den aşağı inerek Afrika'ya yayılır, Avrupa'yı ve Asya'yı fethetmek üzere Akdeniz'i ve Süveyş kıstağını geçer, en son aşamada Amerika kıtasında yerleşmek üzere Bering Boğazını ve ola-

sılıkla Pasifik'i aşar. Gezegenin topraklarının bu birbirini izleyen fetihleri tarihlendirilmeye başlanmıştır. Şimdi sora-cağım soru konumuz bakımından anlamlı olabilir: Bu yayılma, son derecede farklı coğrafya ortamlarında yerleşmiş, böylece farklı niteliklerde tehditlere açık kalmış değişik insan gruplarının evrim çizgilerinde bir "başkalaşma" yaratmış mıdır? Yoksa birbirlerine paralel evrim çizgilerinin varlığından, bir bütün olarak insan türünün, evrensel geçerliği olan evrim "yasaları" tarafından yönetildiği ve yönetilmekte olduğu sonucunu mu çıkarmak gerekiyor? Bu soruyu tamamlayıcı nitelikte olmak üzere, çeşitli yerlere dağılmış insan toplulukları arasındaki ilişkilerin bilgi, deneyim ve düşünce aktarımının kaderi ve yoğunluğu üzerinde ne gibi etkileri olduğu sorulabilir.

Sezgisel olarak, bazı insan gruplarının kendilerini çok güç koşullarda, oldukça yalıtlanmış bir durumda buldukları ve bu meydan okumaya, kendiliğinden oluşması pek olası görünmeyen özel uyarlamalarla tepki verdikleri düşünülebilir. O zaman bu gruplar, yerini başka bir örgütlenmeye bırakma yönünde hiçbir belirti göstermeyen örgütlenmelerini yeniden üretmeye mahkûm olarak, "çıkılmaz sokaklar"a sapmış bir durumda kalacaklardır. Bu gruplar arasına belki Kuzey Kutbu dolaylarında, ekvator ormanlarında, küçük adalarda ve bazı sahillerde yaşayan (hâlâ çok dağınık durumdaki) avcı-balıkçı-toplayıcı toplulukları da dahil edilebilir.

Ama başka gruplar kendilerini, onları hem doğanın efendiliği konumuna yükselten hem de daha sağlam sosyal örgütlenme konusunda ilerleme göstermelerine (yerleşik tarıma geçiş, daha etkin araçların bulunuşu vb.) olanak sağlayan daha elverişli koşullarda buldular. Daha sağlam sosyal örgütlenmeyle ilgili olarak, bu noktada "evrensel ölçekte geçerli toplumsal evrimin olası yasaları" ve bu ev-

rimde dış ilişkilerin rolü sorunuyla karşılaşyoruz.

İkincisi, açıkça “ileri” olan toplumlarla ilgili olarak, tüm toplumların daha hızlı ya da daha yavaş geçtiği benzer aşamalar saptanabilir mi? Tüm sosyal bilimimiz bu vazgeçilmez gibi görünen “hipotez”e [evrensel evrim aşamaları hipotezine- ç.n.] dayalıdır. Buna dayanışı manevi tatmin için midir? Evrenselci bir değerler sistemini meşrulaştırmak için mi? Bu “kaçınılmaz evrim”in değişik formülleştirilmeleri, ondokuzuncu yüzyıla kadar ve ondokuzuncu yüzyıl boyunca birbirini izledi. Bu formüller, ya toprağı kullanma biçimlerinin ve kullanılan araçların (Eski Taşçağı, Yeni Taşçağı, Demirçağı araçları olarak) ardışık dizilişine ya da birbiri ardından (yabanıllık, barbarlık, uygarlık çağları olarak) gelen sosyal örgütlenme biçimlerine dayanıyordu. Bu “özel” düzlemlerdeki çeşitli evrimler, genel ana çizgiler olarak değerlendirdiğimiz eğilimlerin üzerine yeniden aşılanmıştı. Örneğin, “anaerkil-babaerkil” sistemlerin birbirini izlemesi, felsefi düşünce çağlarının birbirini izlemesi (ilkel, animist, metafizik, A. Comte tarzı pozitivist olarak) ve diğer ardışık diziler. Burada, daha sonraki araştırmalarla hemen her örnekte şu veya bu ölçüde aşılmış olan bu “teoriler”i tartışmak için zaman harcamıyorum. Ben, yalnızca, bilimsel yaklaşımın niteliği olan apaçık çeşitliliğin ötesinde, ısrarlı “genelleme” ihtiyacının kanıtı olarak bu teorilerin varlığına dikkat çekiyorum.

Bana öyle geliyor ki, genel evrim teorilerinin en sofistike biçimde formüle edilmiş olanı, Marksizm tarafından önerilen ve sentetik nitelikteki “üretim tarzları” kavramlarına dayalı olan evrim teorisiydi. Bu teori (üretici güçler, üretim ilişkileri, altyapı-üstyapı gibi) yapının temel unsurlarının kavramsallaştırılmasından kaynaklanır. Sonra bunlar, “üretim tarzları” teorilerine eklemlenen (aile teorisi, devlet teorisi gibi) özel teorilerle aşılanarak “zenginleştiril-

lır". Bu Marksist kurguların, gerçekten Marx'ın kendisine ait olup olmadığını ya da Marx'ın Marksizminin ruhuyla uyumlu olan veya olmayan daha sonraki yorumların ürünü olup olmadığını burada tartışmıyorum. Geçmişin toplumları hakkında bugünkü daha geniş bilginin ışığında, bu teorilerin geçerliği konusuna da girmeyeceğim. Yalnızca, sözünü ettiğimiz bu "anlama" ihtiyacını dile getiren ve "genelleştirme" olasılığını içeren formülleştirmelere bir kez daha dikkat çekmekle yetineceğim.

Üçüncü olarak, önerilen kavramsallaştırma temelinde, üretim teknikleri, üretim araçları, genel gelişme sürecinde aşağı yukarı aynı olgunluk düzeyinde bulunan birtakım haraç toplumları belirlemek zor değil: Mal demeti, siyasal iktidarın örgütlenme biçimleri, bilgi ve düşünce sistemleri gibi alanlarda. Belirtilmesi gereken bir diğer olgu da, bu toplumlar arasında yürütülen her türden değişimlerin oluşturduğu yoğun değişim ağıdır: Malların, bilginin, tekniklerin ve fikirlerin değiştirildiği ağ sistemidir. Bu yoğun değişim etkinliklerinin varlığı (haraç temelinde tanımlansa bile) tek bir dünya-sisteminden (tekil olarak) söz etme hakkını verir mi? Frank ve Gills, kesin ve net bir ölçüt sunuyorlar: "Karşılıklı etkileşimler 'belirleyici' olduğunda bütünleşmiş bir sistem doğar" diyorlar (B ile arasında var olan ilişki ortadan kalkarsa A, artık aynı A olarak kalmaz). Diyelim ki kalmaz; ama genel soru devam eder: Bu ilişkiler "belirleyici" miydi, değil miydi?

Bununla birlikte, toplumsal evrim yasalarının evrenselliği hiçbir şekilde tek bir sistemin varlığını düşünmemizi gerektirmez. Birbirinden farklı iki anlayış işin içine girer. Birinci anlayış, (yer veya zaman olarak birbirinden ayrılmış) farklı toplumların aynı temel nedenlerle paralel biçimde evrim geçirebildiği gerçeğini ortaya koyar. İkincisi ise, bu toplumların birbirinden farklı olmadığını, aksine

aynı dünya toplumunun elemanları olduğunu dile getirir. Kaçınılmaz olarak küresel çapta olan bu dünya toplumunun evriminde geçerli olan yasalar, dünya toplumunun çeşitli unsurları arasındaki karşılıklı etkileşimin sonuçlarından yalıtılamaz.

Bu bağlamda iki önyorum yapmak istiyorum. 1) Ekonomik değişim, “üretim tarzı” üzerinde, dolayısıyla gelişme üzerinde kalıcı hiçbir iz bırakmayan “dekoratif” unsurlar olması zorunlu değildir. Değişim, birbiriyle ilişki halindeki toplumların bazı katmanları için belirleyici, etkili bir artı dağıtım aracı olabilir. Sorun, bir ilke değil, pratik sorunudur. Değişim etkili bir dağıtım aracı mıydı? Nerede ve ne zaman öyleydi? Her zaman ya da ender olarak böyle bir işlev gördüğü ya da hiçbir zaman bu tür bir rol oynamadığı şeklindeki aceleci bir genelleme yapmanın yanlış olduğuna inanıyorum. Örneğin, Arap-İslam bölgesinde değişim ilişkilerinin önemli olduğunu belirtmiştim. Değişim etkinlikleri, bu bölgenin birbirini izleyen “görmek” ve “yozlaşma” dönemlerinden oluşan karmaşık tarihinin, bölgedeki zenginlik ve güç merkezlerinin değişmesinin anlaşılması açısından zorunlu bir unsur olan “haraca dayalı-merkantilist” karakterin oluştuğunu göstermeye yetecek kadar yordu. Aynı zamanda, merkantilist Avrupa’da (onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar) “önkapitalist” formasyonun, denetimi altında tuttuğu bu değişim ilişkileri sayesinde kapitalizme götüren basamakları hızla tırındığını da belirtmiştim. Ancak Çin’de, Hindistan’da ve Roma İmparatorluğu’nda, bu değişim etkinliklerinin bununla eşdeğer bir rol oynayıp oynamadığını söyleyecek bir konumda değilim. 2) Söz konusu değişimler sadece ekonomik alanla sınırlı tutulmamalıdır. Gerçek durum, böyle olmaktan çok uzaktır. Kapitalizm öncesi dönemlerin tarihinin yazılması, kültürel alışverişlere (özellikle dinlerin yayılmasına) ve as-

keri-politik alışverişlere (imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerine, “barbar” istilalarına vs.) daha fazla ağırlık verir; oysa modern dünya sisteminde vurgu, ilişkilerin ekonomik yönü üzerindedir. Öyleyse, söz konusu ayırım yanlış mıydı?

Sanmıyorum, aksine ben, tarihçilerin (sezgisel olarak da olsa) egemenliğin politik ve ideolojik öğeden ekonomik öğeye geçişini kavradıklarına inanıyorum. Bu, benim kendi tezimin odağındaki çekirdek savı oluşturmaktadır. Bu düzeyde, tek bir haraca dayalı politik ve ideolojik dünya sisteminden söz etmek mümkün mü? Mümkün olduğuna inanmıyorum. Bu nedenle tamamen özel unsurlara, (Konfüçyüsçülük, Hinduizm, İslam, Hristiyanlık gibi) çoğunlukla dinsel unsurlara dayalı büyük sistemlerde bulunan tamamen farklı “kültür alanları”ndan söz etmeyi tercih ediyorum. Aynı tip (haraca dayalı) toplumun temel gereksinimini dile getirdiklerinden bu çeşitli metafizikler (dinler) arasında belli bir ilişki vardır. Bu ilişki ise, çeşitli konularda birbirinden ödünç alıp vermelerini kolaylaştırır.

Tek bir sistemin mi yoksa birden çok sistemin mi var olduğu sorusuna yaklaşık bir yanıt bulmak için, ekonomik alışverişlerin ve bu kanalla dağıtımı yapılan artı transferlerinin yoğunluğu; politik gücün merkezileşme derecesi; ideolojik sistemlerin göreceli farklılığı-özgüllüğü, dolayısıyla bağımsızlığı gibi üç öğeyi birleştirmek gerekir.

Çeşitli haraca dayalı sistemlerin birbirinden bağımsız oluşu, aralarında ekonomik ilişkiler ve başka türden değişim ilişkileri kurulması, hatta bu ilişkilerin önem kazanmış olması olasılığını yok saymaz. Her tür teknoloji aktarımı (pusula, barut, kâğıt, yukarıda sözünü ettiğimiz yollara adını veren ipek, matbaa, İtalyan makarnasının esası olan Çin şehriyeleri vb.) ve (Hindistan'dan Çin'e ve Japonya'ya geçen Buddhizm, Endonezya ve Çin kadar uzaklara yayı-

lan İslam, Etyopya, Güney Hindistan ve Orta Asya kadar uzaklara ulaşan Hristiyanlık vb.) dini inançların yayılması gibi alışverişler göz önüne alınmazsa, pek çok tarihsel olgunun ve evrimin anlaşılması olanaksızlaşır.

Çin'den Hindistan'a ve İslam dünyasına, Afrika Sahel'ine ve ortaçağ Avrupasına kadar şurada burada canlı önkapitalist bağlantılara ve artı aktarımlarına yol açan değişim etkinliklerinde, modern dünyayı niteleyenle kıyaslanabilecek dünya çapında hiçbir artı yoğunlaşması gerçekleşmemiştir; üstelik artı aktarımı değişim ağlarının kritik noktalarında yaşamsal önem taşıyabiliyordu. Bunu şöyle açıklayabiliriz: O zamanlar artı yoğunlaşması, esas olarak gücün merkezileşmesiyle birlikte yürümüştü ve Britanya hegemonyasının ondokuzuncu yüzyılda ya da ABD hegemonyasının yirminci yüzyılda oluşturduğuyla kıyaslanabilecek türde “dünya imparatorluğu”, hatta bir “dünya gücü” bile mevcut değildi.

Eskiçağ dünyasının (haraca dayalı) dönemleri, modern kapitalist dünyanın küresel çapta kutuplaşmasıyla karşılaştırılabilir hiçbir unsur içermiyordu. Daha önceki sistemler ve önemli boyutlardaki alışveriş etkinliklerine karşın, bölgesel sistemlerin merkezleri (örneğin Roma, Konstantinopolis, Bağdat, İtalya, Çin, Hindistan kentleri) bölgesel ölçekte bundan yararlanacak olsalar bile dünya çapında bir kutuplaşma yaşamamıştı. Bunun aksine, kapitalist sistem gerçekten küresel çapta kutuplaşmaktadır ve bu nedenle bir dünya-sistemi olarak tanımlanmayı hak eden tek sistemdir.

Haraç sistemleri arasındaki karşılıklı etkileşimin analizinde kullanılan bu metodoloji, büyük haraca dayalı kültür alanlarını işgal etmiş, kötü ün sahibi barbarların tarihindeki “geleneksel” bulguların yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir. Bu barbarlar, gerçekten de denildiği gibi

tamamıyla olumsuz ve yıkıcı bir rol oynadılar mı? Yoksa haraççı toplumlar arasındaki alışverişlerde üstlendikleri aktif rol, onlara yaşamsal önem taşıyan girişimler üstlenme görevi mi vermişti? Bu ikinci olasılık, onların (örneğin Cengiz Han İmparatorluğu gibi) çok büyük toprakları (askeri olmakla kalmayan), “birleştirme”deki başarılarını kendilerini (Arabistan'da doğan İslam, Akdeniz, Hint-Afrika alışveriş ilişkilerinin barbar kavşakları gibi) ideolojik yeniliklerin bağrına yerleştirme yeteneklerini ve haraca dayalı bir sistemde (İslamın ilk yüzyıllarındaki görkemli Khwarizm bölgesi örneği) kendilerini hızla merkezi konumlara yükseltme becerilerini açıklayabilir.

Tarih boyunca tek bir dünya sisteminin varlığı hipotezinin sistemli hale getirilmesine yönelik son bir çekince: MÖ beşinci ya da üçüncü yüzyıldan önce haraca dayalı sistemlerin ve bunlar arasında önemli değişim ağlarının varlığından söz etmek mümkün mü? En azından şimdi sıralayacağım üç nedenle, bunun mümkün olmadığını düşünüyorum. 1) Benim komünal olarak nitelediğim aşamada, insanlığın büyük bölümünün sosyal sistemleri hâlâ geri durumdaydı. 2) Gücün dışavurumunun bilinen formunun devlet olduğu aşamadaki uygarlık adacıkları, haraca dayalı ideolojik söylemi henüz tam anlamıyla keşfetmemişti (*Eurocentrism*'deki eski dünya ideolojisine ilişkin argümana bakınız). 3) Bu adacıklar arasındaki alışveriş ilişkileri düşük yoğunluklu olarak yürütülmüştü. (Bu olgu, bazı değişim ilişkilerinin kurulmasını engelledi; örneğin çok uzak mesafelerden teknoloji alımları gibi).

EVİRCİLİĞİN ELEŞTİRİSİ

Bütün insan toplumlarının sürekli evrim halindeki tek bir dünya-sistemi içinde ezelden beri bütünleşmiş durumda

olduklarını savunan teori (dolayısıyla kapitalizmin bu nedenle herhangi bir niteliksel ayırım oluşturmadığı görüşü) rekabet kavramına dayanan bir tarih felsefesinden kaynaklanır. Kuşkusuz bu, olguların gerçekçi bir gözlemine, yani yeryüzündeki tüm toplumların tüm çağlarda belli bir ölçüde birbirleriyle “rekabet” içinde oldukları gözlemine dayanır. Kurdukları ya da kurmadıkları ilişkilerin bu toplumların rekabet konusundaki bilinçliliklerini yansıtıp yansıtmadığı önem taşımaz. Biliyoruz ki, en güçlü olanın kazanması kaçınılmazdır. Bu soyutlama düzeyinde, gerçekten de bir tek dünya vardır; çünkü tek bir insanlık ailesi söz konusudur. Belki şunu da eklemek gerekir; diğerleriyle yoğun ilişki içindeki en “açık” toplumlar, bu rekabetin isteklerini yerine getirme ve rekabeti başarıyla göğüsleme konusunda daha şanslıdır. Rekabetten çekinen ve kendi yaşam biçimlerini sürdürmeye çalışanlar içinse durum tersinedir; bunlar başka yerlerde gerçekleştirilen ilerlemelere boyun eğme ve daha sonra da marjinalleşme riskini taşırlar.

Bu sav, yalnızca gerçek sorunun, yani, bu rekabetin nasıl açığa vurulduğu sorununun çözüldüğünü varsayan bu denli yüksek bir soyutlama düzeyinde yanlış değil. İki burjuva tarihçisi (iki tarih felsefecisi) kendilerini (Marx'ı çürütmek amacıyla) bilinçli olarak bu en genel soyutlama düzeyine yerleştirirler. Arnold Toynbee, bununla ilgili olarak, iki terime indirgenmiş işlevsel bir model önerir: “Meydan okuma” ve “meydan okumaya gösterilen tepki”. Tüm zamanlar ve her yer için geçerli olan bu model, bence zaten bilinenlerin dışında yeni hiçbir şey getirmiyor. Toynbee, meydan okumaya karşı neden mücadele edildiğini ya da edilmediğini açıklayan hiçbir yasa önermiyor. Her durumla tek tek ilgilenmeyi yeterli görüyor. Tüm zamanlar için geçerli olduğu iddia edilen terimlerle (kıtlık, fayda gi-

bi) oluşturulan neoklasik burjuva ekonomi biliminin aksiyomları ile insanların “ebedi akılcılığı” görüşünün yerleştirildiği özgül kurumsal çerçeveleri belirleyen, niteliksel olarak farklı üretim tarzları dizisi kavramı arasındaki çelişkinin benzeri doğal olarak burada da söz konusudur. Bence Toynbee'den çok üstün olan Pirenne, “açık” toplumlarla (denizle bağlantılı) “kapalı” toplumlar (karada yerleşmiş) arasındaki sürekli çelişkinin sadeleştirilmesini önerir ve birincileri “kapitalist” olarak (Sümer, Fenike, Yunan, İslamın ilk yüzyılları, İtalyan kentleri, modern Batı), ikincileri ise feodal olarak (eski Perslerden ortaçağ Avrupasına kadar) nitelemekte hiç duraksamaz. Benim önkapitalist olarak saydığım unsurlara, o açık toplumların gelişiminde en önemli yeri vererek, bu unsurları üretim güçlerinin gelişiminin itici gücü olarak tanımlamaktan hiç çekinmemiştir. Benzer şekilde Pirenne tezinde, Sovyetler Birliği'nin “kapalı” uygulamalarını kuşkuyla karşıladığını ve Atlantik dünyasının dinamizmini alkışladığını da hiç gizlemedi. Dolayısıyla Pirenne, insan toplumlarındaki sınıf mücadelesinin yerine kapitalist eğilimle feodal eğilim arasındaki sürekli mücadeleyi geçirmeyi ustalıkla başardı.

Yine de, Marx'ın yönteminin, uygun bir soyutlama düzeyinde kalması nedeniyle kesinlikle daha üstün olduğuna inanıyorum. Üretim tarzları kavramı tarihe kesin, gerçek boyutunu geri kazandırır. Bu düzeyde, kapitalizmin farklılığının önemi ve karakteri yakalanabilir. Kapitalizm öyle bir farklılaşmadır ki, eski toplumlar arasındaki rekabet ile modern dünya sistemindeki rekabetin aynı şekilde ele alınabileceğine inanmıyorum. Çünkü öncelikle daha eski zamanlardaki rekabet, bilinç eşiğini ender olarak geçmişti ve her toplum, kendi tarzının diğerlerinden “üstün” olduğunu ve ufukta beliren bir tehlike daha büyük bir bilinç yarattığında bile (Müslümanlarla Haçlılar arasında olduğu gi-

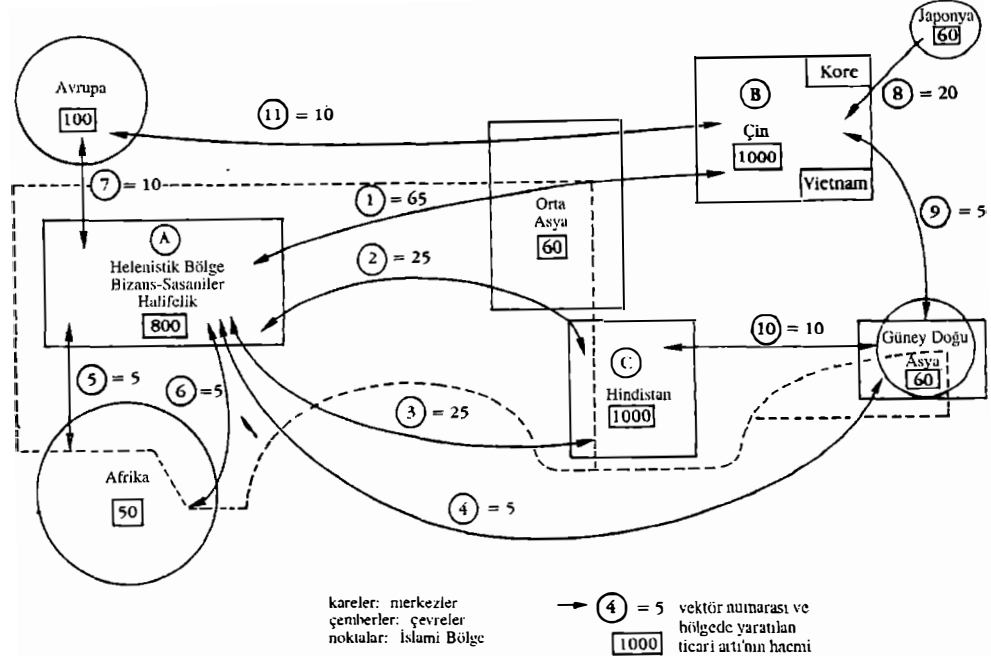
bi), “kendi tanrıları tarafından korunduğunu” gördü ya da buna inandı. Dahası, haraca dayalı önkapitalist büyük toplumlar arasındaki farklılaşma, birinin diğerinden açıkça üstün olduğunu gösterecek düzeyde değildir; daima konjonktürel ve görelidir; bunlardan sonra gelen kapitalist toplumların, diğerleri üzerinde kurduğu ezici üstünlükle karşılaştırılabilecek hiçbir yanı yoktur. İşte ben, bunun için bu üstünlüğün bilincine varılmasını son derecede önemli görüyorum ve bu nedenle kapitalizmin kökenlerini 1492'ye yerleştiriyorum. Avrupalılar bu tarihten başlayarak dünyayı fethedebilecek güçte olduklarını gördüler ve bu yolda ilerlediler (bu konuda *Eurocentrism*'deki savlarımıza bakınız). Biz “en güçlü” olanın, nitelikçe daha üstün bir üretim tarzına (yani kapitalizme) yükselmiş toplum olduğunu *sonradan* öğrendik; ama zamanın aktörleri bunun farkında değildi. Şunu da eklemeliyim ki, daha eski dönemlerde coğrafi uzaklık rekabeti yavaşlatıcı bir etki yaratıyordu. Roma ve Çin arasındaki değişim ilişkileri ne denli yoğun olursa olsun, “dışsal” faktörün, çağdaş zamanlardaki verimlilik farklarının etkisine benzer bir etki yapacağına inanmak zor görünüyor. Ben bu uzaklığın belirleyicilik açısından içsel faktörlere çok daha fazla ağırlık kazandırdığına inanıyorum. Uzaklık, aynı zamanda tarafların gerçek güçler dengesini değerlendirmekte neden güçlük çektiklerini de açıklar. Bence, modern dünya sisteminde bilinç düzeyi o denli yüksektir ki, rekabet yöneticilerin nutuklarında sürekli bir yakınma nakaratı haline gelmiştir ve daha öncekilerden tamamen farklı nitelikte bir rekabettir.

BÖLGESEL HARACA DAYALI SİSTEMLERİN VE DÜNYA-SİSTEMLERİNİN ÇİZELGESİ

İlleride 484. sayfadaki çizelge (Şekil 8.1) MÖ 300-MS1500 arasındaki on sekiz yüzyıllık dönemdeki (doğu yarıküre:

Avrasya-Afrika toplumlarına indirgenmiş) “eskiçağ dünya sistemi” kavramımı anlatıyor. Bu dönem, MÖ 300'de Helenistik sistemin, MÖ 200'de Çin'de Han devletinin, Orta Asya ve Hindistan'da Kushan ve Maurya devletlerinin kuruluşuyla, Avrupa Rönesansı arasında geçen on sekiz yüzyılı içeriyor. Aşağıda, bu sistemin karakteristik özelliklerini sıralamak istiyorum.

Öncelikle, daha önce de belirttiğim gibi, söz konusu sistemde yer alan bütün toplumlar, dönemin başından sonuna kadar, haraca dayalı toplum doğasına sahiptir. Yine de tüm bu toplumlar arasında benim terimlerimle “haraca dayalı merkezi” ve “haraca dayalı çevresel” ayrımı yapılabilir. Birinciler artı'nın görelî olarak ileri derecede merkezileştirilmesi ve devlet denetiminde yeniden dağıtımıyla karakterize edilirken, çevresel formasyonlarda devletin embriyon düzeyinde varlığı (hatta hiç var olmayışı) artı dağıtımının yerel feodal yapıların tekelinde bölünmüş biçimde yürütülmesine yol açar. Bu durumda, merkezler-çevreler zıtlığı (modern) kapitalist dünyayı karakterize eden zıtlıkla benzeşmez. Kapitalizmde söz konusu ilişki, merkezlerin çevreleri ezdiği bir ekonomik egemenlik ilişkisidir (ekonomik üstünlükle bağlantılıdır). Eskiçağ sistemlerinde ise durum böyle değildir. İdeolojik yetkenin egemenliğindeki haraca dayalı toplum yapıları, iktidarın merkezileştirilmesi sürecinin ulaştığı aşamaya ve merkezileştirilen gücün bir devlet dininde dile getirilmesine bağlı olarak, ya merkezi ya da çevresel niteliktedir. Merkezi formasyonlarda, merkezileştirilen gücün bir devlet dininde anlatımını bulması, ya bir devlet dini veya benim “komünal formasyonlar” dediğim daha önceki dönemlerin özgül yerel dinlerinden ayrılan evrensel bir söyleme sahip, dinin isterlerine uyarlanmış devlet felsefesi aracılığıyla gerçekleşir (*Class and Nation*'a bakınız). Haraca dayalı büyük toplumların kesin-

Şekil 8.1 MÖ 300-MS 1500 arasında haraca dayalı dünya sistemi

leşmiş biçimde kurulmasıyla, daha sonraki iki binyıl boyunca uygarlıklara egemen olacak Helenizm (MÖ 300) Doğu Hristiyanlığı ve İslam (MS 600) Zerdüşt, Buddha ve Konfüçyüs (MÖ 500) örneklerindeki gibi büyük dinlerin ve felsefi akımların ortaya çıkışları arasında çarpıcı bir ilişki vardır: Haraca dayalı tüm uygarlıkların kendi aralarında sürdürdükleri ilişkilerin sağladığı karşılıklı ayrıcalıkları hiçbir şekilde dışlamayan bu ilişki, benim görüşüme göre bir rastlantı değil, egemen “haraca dayalı tarz” üzerine geliştirdiğim tezin sağlam dayanaklarından biridir.

Haraca dayalı sistemlerin kurulmasıyla birlikte büyük felsefi, dinsel hareketlerin doğuşu evrensel tarihle ilgili ilk devrimler dalgasını temsil eder ve eskiçağdaki (çoğunlukla dar sınırlı) yerel düşüncenin ufuklarını aşan evrenselciliğe yönelmiş bir söylemde anlatımını bulur. Bu devrim, haraca dayalı düzeni tüm insanlık ölçeğinde 2000-2500 yıl için genel bir sistem olarak kurar ya da kurmaya yaklaşır. Kapitalist modernleşmeyi başlatan ve kapitalizmin yerini sosyalizmin alması olasılığını gündeme getiren ikinci evrenselci devrim dalgası, Rönesansın (ve Rönesansla birlikte Hristiyanlıkta görülen devrimin) ve daha sonra da üç büyük modern devrimin, Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin damgasını taşır (*Eurocentrism'e* bakınız).

Shang ve Zhou Hanedanlarıyla Han Hanedanının kuruluşu arasında sadece bin yıl bulunduğuna bakılırsa, uzunca bir kuluçka dönemi yaşamaksızın ve Han Hanedanlığıyla 1911 Devrimi arasındaki 2000 yıl boyunca üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin örgütlenmesiyle, (birbirini izleyen Konfüçyüscülük ve Taoizmin yerini, sadece kısa bir süre için Buddhizmin alışıyla kendini ortaya koyan ideolojiyle) veya iktidar kavramıyla ilgili hiçbir temel değişim geçirmeden belli bir formda kristalleşmesiyle haraca dayalı sistemin kusursuz bir örneğini, kanımca Çin sergilemiştir.

Burada artı'nın merkezileşmesi çok büyük bir toplum çapında doruğa ulaşmıştır; yalnızca büyük hanedanlıklar dizisi (Han, Tang, Song, Yuan, Ming ve Qing) tarafından bu kıta-ülkede politik bütünlüğün tamamen ya da neredeyse tamamen sağlandığı parlak dönemlerde değil, ülkenin o dönem için önemli büyüklükte birtakım krallıklara bölündüğü hanedanlar arası huzursuzluk dönemlerinde bile artı yoğunlaşması en yüksek düzeyine ulaşmıştır. İncelediğimiz çağın birinci binyılında Çin, Kore ve Vietnam sınırlarında, Çin'den politik olarak bağımsız olmalarına karşın, onun örgütlenme modelini ve Konfüçyüs ideolojisini benimseyen benzer haraca dayalı sistemler oluştu.

Ortadoğu'da haraca dayalı sistemin kesin biçimi, Büyük İskender'in fetihlerinden türetildi. Helenizm, Doğu Hristiyanlığı ve İslam gibi felsefi ve dinsel akımlardan bu bağlamda söz etmiştim (Bkz. *Eurocentrism*). Ancak bu bölgede kuluçka dönemi, Mısır ve Mezopotamya için otuz yüzyıl, Persler ve Fenike vs. için on yüzyıl ve Yunanistan için beş yüzyıl kadar uzun sürdü. Helenizm, Hristiyanlık ve İslam, her biri için yaşamsal önem taşıyan bazı öğeleri, hatta İran'dan ve Hindistan'dan bile bazı öğeleri içeren bir öz, bir sentez üretecekti. Burada da, gelecek 2000 yıl boyunca artı'nın merkezileşmesi çarpıcı düzeydeydi. Bölge kuşkusuz Büyük İskender dönemindeki kararsız politik bütünleşmesinin ardından parçalanmıştı; ama o dönem için büyük sayılacak krallıklara bölünmüştü. Böylece, daha da büyük imparatorluklar [Bizans (MS 300-1400) ve Sasaniler (MS 200-600)] arasında bölünen ve daha sonra MS 7. yüzyılda kurulup, dönemimizin sonunda (1453'te) Konstantinopolis'i fetheden İslam halifeliği tarafından aşamalı olarak bütünleştirilen yoğunlaşmış artı alanları, (halifeliğin ilk yüzyılları boyunca) hâlâ ya çok büyüktü ya da en azından Kuzey Afrika'daki Arap-Berberi hanedanlarının

ve Maşrık'taki ve Orta Asya'nın batı bölümündeki Türklerin-Farsların yararına olarak halifeliğin 1000 yılından başlayarak parçalanmasından sonra oldukça büyüktü. Tarihin bu tür yorumunda, Batı Roma İmparatorluğu haraççı modelin Batı Akdeniz kıyılarına yayılmasının bir göstergesi olarak yer alır. Evrensel tarihte ikincil öneme sahip olan Roma İmparatorluğu, bu tarihteki yerini haraç ideolojisini (Batı Hıristiyanlığı biçimiyle) “Avrupa'lı” çevreye iletmesine borçludur.

Avrupamerkezci tarih yorumu (*Eurocentrism*'deki eleştirel yorumuma bakınız) bu anlamda İtalya Yarımadası'nın dışında barbar feodalleşme (yani haraca dayalı sistemin parçalanması) karşısında direnemeyen başarıları abartmıştır.

Haraca dayalı üçüncü merkez kesinleşmiş biçimiyle merkez Hindistan anakarasında MÖ 200'de Maurya döneminin başlamasıyla kurulmuş, bunu (Orta Asya'nın batı bölümüne de taşan) Kushan devleti ve İndüs uygarlıklarıyla (Mohenjo-daro ve Harappa-MÖ 2500) başlayan uzun kuluçka döneminden sonra Gupta izlemiştir. Yedinci ve dokuzuncu yüzyıllardaki bir “yok olma” döneminden sonra, onbirinci yüzyılda başlayan Müslüman fetihleri Ghaznavidler, Delhi Sultanlıkları (MS 1200-1500) ve sonra da Mughal İmparatorluğu (MS 1500-1800) ile haraca dayalı büyük çaplı bir merkezileşme yeniden kuruldu. Bu arada yine haraççı devletler olan Dekkan'ın Hindu devletleri de bu dönemin önemli krallıkları arasındaydı.

Şekil 8.1'de, söz konusu dönemin (MÖ 300-MS 500) bütünü ya da neredeyse bütünü boyunca çevresel karakteriyle göze çarpan üç bölge görülmektedir. Avrupa (Bizans bölgesinin ve İtalya'nın dışındaki “barbar” Avrupa) hâlâ büyük ölçüde bozulmuş toplumsal temeller üzerinde örgütlenmiş bir sosyal gövdeye (Roma İmparatorluğu ve Hıristiyan evrenselciliği ideali aracılığıyla aktarılan) haraca

dayalı tarzın aşılmasının ürünüydü. Bu noktada, hem artı'nın denetimindeki bölünmenin açıklamasını yaptığım hem de devlet sisteminin çöküşü kısmen Kilise tarafından karşılanmış olsa da, feodalizmi haraca dayalı sistemin tamamlanmamış çevresel bir biçimi olarak tanımladığım analize (Bkz. *Class and Nation*) gönderme yapmak istiyorum. İspanya'da ve Portekiz'de *reconquista*'dan sonra, İngiltere'de ve Fransa'da ise Yüzyıl Savaşlarının ardından kurulan mutlak monarşilerin kanıtladığı gibi, Avrupa yavaş yavaş haraç tarzına doğru ilerliyordu. Benim görüşüme göre, bu evrilmenin gecikmeli oluşu, Rönesansla ve kapitalizmle atılan niteliksel adımları hızlandırmış olan çok önemli bir avantaj oluşturmuştur (Bkz. *Class and Nation*).

Avrasya kıtasının öteki ucunda Japonya, Mishio Morishima'nın tezimi onaylamasından da önce, Avrupa'ya benzerliği beni şaşırtan haraca dayalı-çevresel bir tarz kurmuştu. Japon Konfüçyüsçülüğünün bozulmuş biçimi ve Tokugava devletinden başlayarak (MS 1600'den) gecikmiş bir monarşik merkezileşmenin öncesindeki feodal bölünme, ondokuzuncu yüzyılda Japonya'nın olağanüstü bir kolaylıkla kapitalizme geçişini de açıklayan bu çevresel karakterinin (Bkz. *Eurocentrism*) kanıtlarıdır.

Sahraaltı Afrika'sı, hâlâ haraca dayalı formlar yönünde gelişme gösteren komünal aşamada oyalanarak üçüncü çevreyi oluşturunuyordu. Bu aşamada haraca dayalı artı yoğunlaşmaları, hâlâ sadece küçük boyutlu toplumlar temelinde yürüyordu. Dolayısıyla, bölünmüşlük egemendi.

Güneydoğu Asya'nın durumu karışıktı. Bana öyle geliyor ki, burada haraca dayalı formasyonların bazı merkezi tiplerini bulmak mümkündür; bunlar sadece diğer büyük Asya sistemlerine göre daha küçük alanları ve artı'nın bölünmüşlüğüyle karakterize edilen çevresel bölgeleri kapsasalar bile... Kmer İmparatorluğu birinci tipe girer; onu be-

şinci yüzyıldan başlayarak Tai, Burma, Kamboçya ve belki onüçüncü yüzyıldan itibaren Endonezya'daki Majapahit Krallığı izlemiştir. Öte yanda, Hinduizmin etkisi altında (beşinci yüzyıldan itibaren) devletler biçiminde kristalleşmiş olan Malezya'nın ve Endonezya'nın örgütlü toplumları ve daha sonra İslam, çok küçük ve oldukça çok sayıdaki kırılgan devletlerin elinde toplanmış artı'nın oraya buraya saçılmasıyla harap olan çevresel familyaya aitmiş gibi görünüyor.

Orta Asya'nın konumu özeldi. Diğerlerine göre sınırları daha az belirli bir bölgeydi. Helenistik Ortadoğu'nun, Sasanilerin ve daha sonra Müslüman Ortadoğu'nun Hindistan'la ve Çin'le doğrudan bağlantısını sağlamış olan Kushan İmparatorluğu gibi bazı büyük devletler erken bir dönemde bu bölgede yerleşmişti. Bölge, Cengiz Han döneminde (MS 1300) çok büyük bir imparatorluğun cazibe merkezi oldu. Bu sonul kristalleşmenin öncesinde ve sonrasında İslamın yörüngesine girdi. Bölgenin, geniş bir ölçekte uygulanan merkezi güç olarak verdiğinde bir süre gelişkinliğini sürdüren, sonra başka bir zamanda, yeniden "feodal" parçalanmışlığa geri dönen örgütlenme biçimleri haraca dayalı formun damgasını taşıyordu. Ancak bölgenin en önemli özelliği, coğrafi konumu nedeniyle Doğu-Batı ticareti için vazgeçilmez transit bölge oluşuydu (Çin, Hindistan, Ortadoğu ve sistemin uzak çevreleri). Anımsanamayacak kadar eski zamanlardan beri deniz yoluyla rekabet halinde olan kıta yolu, ancak onaltıncı yüzyılda gecikmeli olarak önemini yitirdi.

Eski dünya-sisteminin ikinci karakteristik özelliğine gelince: Ele alınan 18 yüzyılın bütünü boyunca, Şekil 8.1'de yer alan tüm toplumlar sadece birlikte var olmakla kalmadı, her türden ticari bağlantıları genel olarak düşünlenden çok daha yoğun sürdürdü (ticaret ve savaş, tek-

nolojik ve kültürel transferler biçiminde). Kuşkusuz doğasını modern (kapitalist) dünya-sistemiyle karıştırmaksızın, çok genel anlamda, “genel sistem”den söz etmek mümkündür. Şekil 8.1'deki I, bu bağlantıları 11 vektör aracılığıyla yansıtıyor. Kuşkusuz her bir vektörün temsil ettiği hareketlerin yoğunluğu, zamana ve mekâna bağlı olarak önemli ölçüde değişiyordu. Ama herşeyden önemli olan ve özellikle vurgulamak istediğim nokta şu: Bu karşılıklı bağlantıların, birbirine bağladıkları farklı haraççı sistemlere özgü içsel dinamiklerle ilişkileri, modern dünya-sistemindeki “uluslararası” bağlantılardan sadece köklü biçimde farklı olmakla kalmayıp, işleyiş tarzları da bir haraca dayalı sistemden diğerine değişiyordu.

Bu konuyu netleştirmek için bağlantıları dört ayrı grupta sınıflandırmak istiyorum:

1. Üç büyük merkez (A- Roma ve Bizans, Sasani İmparatorluğu, Halifelik; B- Çin; C- Hindistan arasında karşılıklı olarak sürdürülen bağlantılar şu vektörlerle gösterilmiştir: 1. Ortadoğu-Çin; Orta ve Kuzey Asya yoluyla bağlanmıştı 2. Ortadoğu-Hindistan; Orta Asya'nın batısı aracılığıyla bağlanmıştı ve 3. Ortadoğu-Hindistan; deniz yoluyla bağlanmıştı. Bu bağlantılar, söz konusu merkezlerin sahip olduğu zenginlik ve göreceli güç göz önüne alındığında, en azından bu merkezlerin tarihlerinin görkemli yıllarında, hiç kuşkusuz var olanlar içindeki en yoğun bağlantılardı.
2. Arap-Pers İslam merkezinin üç çevreyle (Avrupa, Afrika, Güneydoğu Asya ile) yürüttüğü bağlantılar dördüncü vektörle (Ortadoğu-Malezya, Endonezya deniz yolu) beşinci vektörle (Kuzey Afrika-Afrika Sahel'i Sahraötesi yol) altıncı vektörle (Ortadoğu-Swahili doğu kıyısı deniz yolu) ve yedinci vektörle (Halifelik ve

Bizans-Avrupa) gösterilmiştir. Bu gruptaki ticaret (çevrelerin görelî yoksullukları nedeniyle), bir önceki gruptakine oranla daha az yoğundu; ama özellikle önemli olan nokta şu: Bu ticaret (modern dünyadaki merkezlerle çevreler arasındaki ilişkilerin özgül eşitsizliğinden kesin olarak ayrı tuttuğum bir kavram ile) asimetrikti: Şu anlamda ki, ticaret, merkez üzerindeki etkileri bakımından belki tarafsızdı, ama çevrelerin gelişimi açısından yaşamsal önem taşıyordu. Bu ilişkiler Afrika Sahel'inde ve Doğu Afrika'da, ayrıca Malezya'da ve Endonezya'da devletlerin kuruluşunu büyük ölçüde hızlandırdı (Bkz. *Class and Nation*) ve böylece bu bölgelerin İslamlaştırılmasının yolunu açtı. (İslam dini daha sonra haraca dayalı sistemin isterlerine paralel olarak eski yerel dinlerin yerini aldı.) Bu ilişkiler, aynı zamanda İtalyan ticaret kentlerinin kurulmasına ve bu kentler aracılığıyla, feodal Avrupa'nın bütününe sızılmasına yoğun katkı yaptı.

3. Çinli merkezin (8. vektörle gösterilen) Japon çevreyle ve (9. vektörle gösterilen) Güneydoğu Asya çevresiyle sürdürdüğü bağlantıların doğası ikinci gruptakilerle aynıdır. Bu noktada, elbette Orta Asya yollarını kullanan, ama İslam Halifeliği'nin bağrındaki kanaldan geçmeden Çin ve Avrupa arasında doğrudan iletişim kurulduğunu gösteren 11. vektöre değinmek istiyorum. Bu dolaysız ilişki, Moğol Barışı (onüçüncü yüzyıldaki Cengiz Han İmparatorluğu) çerçevesinde sadece görelî olarak kısa bir dönem için var oldu. Ama daha sonraki tarihi olaylar açısından çok büyük önem taşıyordu; çünkü bu dolaysız ilişki, Avrupa'nın, Çin'in gerçekleştirdiği (barut, matbaacılık, pusula gibi) pek çok teknolojik yenilikten yararlanmasını mümkün kıldı. Avrupa bu buluşları kullanacak ve haraca dayalı çevresel (feo-

dal) sistemden kapitalizme niteliksel sıçramayı gerçekleştirecek kadar olgunlaşmıştı. Ayrıca, bu sıçramadan kısa bir süre sonra, uzak mesafe taşımacılığının tüm eski biçimlerinin yerine, egemen durumda olduğu deniz yolunu geçirdi ve böylece hem dünyanın (Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya olarak) diğer bölgelerinin her biriyle dolaysız bağlantılar oluşturdu; hem de Amerika'yı önce "keşfetti" sonra da "fethetti".

4. Buddhist ve Hindu Hintli merkezin Güneydoğu Asya'daki çevreleriyle yürüttüğü bağlantılar (onuncu vektör) Çin-Japon bağlantılarının benzeridir.

Açıkça görüldüğü gibi, incelenmekte olan bölgesel formasyonlarda toplanan farklı kitlelerle karşılaştırıldığında, "dışsal" akımların göreceli yoğunluğu bir bölgeden diğerine büyük farklılık göstermektedir. Anahtar niteliğindeki üç bölge, A, B ve C (Ortadoğu, Çin, Hindistan) ekonomik yoğunluk bakımından diğer her bir bölgenin birkaç katını yansıtıyordu. Dolayısıyla, bu en önemli üç merkezi bölgenin her birinde ölçülen artı'nın hacmi 1000 olarak kabul edilir ve bu rakam endeks olarak alınırsa diğer bölgelerin her biri için (Avrupa, Afrika, Japonya, Orta Asya ve Güneydoğu Asya için) artı hacminin 100 düzeyini aşması olasılığı zayıftı. Dahası, bu artı'nın ancak bir kısmı, görece önemsiz bir kısmı (belki % 10-20) ise olasılıkla uzak mesafe ticaretini kapsıyordu.

Çin'le ilgili dört vektör (büyük birinci vektör, küçük sekizinci ve dokuzuncu vektörler ve kesintili onbirinci vektör) örneğin, 100 dolayındaki bir endeks "değer"i (Çin'de üretilen artı değerın yüzde 10'unu) temsil edebilir. Hindistan'a ilişkin üç vektör (büyük ikinci ve üçüncü ve küçük onuncu vektörler) olasılıkla 50 veya 70 düzeyini güçlkle aşmıştı. Tüm tarihçiler, kıtanın bu iki büyük ül-

kesinin “dış” ticaretlerinin üretim hacimleriyle karşılaştırıldığında marjinal kaldığını belirtirler.

Öte yandan, diğer tüm bölgelerle dolaysız ilişki içindeki tek bölge olan A bölgesi için dış ticaretin ağırlıklı yeri daha belirgindir. A, B ve C bölgelerinin toplam endeks değeri, bizim varsayımımıza göre 115'tir. A'nın B ve C ile ticaretini temsil eden 1, 2 ve 3 numaralı büyük vektörlere, bölgenin (7 numaralı vektör) Avrupa (5 ve 6 numaralı vektörler) Afrika ve Güneydoğu Asya çevreleriyle yaptığı, toplam endeks değeri 25 olan ticaret eklenmiştir. Özet olarak, bu durumda dış ticaret 140 birimlik bir endeks değerini (artı'nın hemen hemen % 20'sini) yansıtmış olacaktır.

Çevrelerin her biri için de dış ticaretin katkısının görece olarak önemli olabildiği ortaya çıkıyor: Endeks değeri Avrupa için 20, Afrika için 10, Güneydoğu Asya için 20 ve Japonya için 20'dir; yani bu bölgelerde üretilen artı'nın % 20-30'udur. Benzer şekilde, Orta Asya'dan transit geçen (1., 2. ve 11. vektörlerle gösterilen) 100 endeksi düzeyinde akımlar yerel olarak üretilmiş toplumsal fazladan bile daha büyük bir artı hacmini yansıtıyor olabilir.

Her bölgede üretilen ve birer vektörle gösterilen artı miktarına ve her bir bölgedeki ticaret hacmine verilen endeks değerleri, kuşkusuz yalnızca birtakım görece büyüklük sıralamaları önermek düşüncesiyle yarattığım kurgudur. Bunları geliştirmek tarihçilerin görevi. Benim topladığım yeterince geliştirilmemiş veriler (ki bunları geliştirebilecek hiçbir rakam bulamadım), bana akılcı gelen birtakım büyüklük sıralamaları oluşturuyor. Bunlar aşağıda, Tablo 8.1'de özetlenmiştir:

	Artı (1)	(2)	% (2/1)
Ortadoğu	800	140	18
Çin	1,000	100	10
Hindistan	1,000	60	6
Avrupa	100	20	20
Afrika	50	10	20
Japonya	60	20	33
Güneydoğu Asya	60	20	33
Orta Asya	60	100	166

Tablo 8.1 Bölgeler Bazında Dış Akımlar

Avrupa'nın denizlerde egemenlik kurarak engelleri aştığı modern zamanlara kadar coğrafya, anahtar konumdaki en önemli bölgelerden biri olan A bölgesinin, herhangi bir olası rakiple karşılaşmaksızın olağanüstü bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Gerçekten de bu bölge, diğer tüm bölgelerle (Çin, Hindistan, Avrupa, Afrika ile) doğrudan bağlantılıdır ve bu sıfatıyla da tektir. Bu bölge, iki binyıl boyunca Avrupa'ya, Çin'e, Hindistan'a veya Afrika'ya vazgeçilmez bir transit yol oldu. Bu bölge bundan başka ne coğrafi açıdan (A bölgesi, Atlantik'in Fas sahillerinden Aral Denizi'ne, Pamir'e ve Umman Denizi'ne kadar uzanan bir bölge olarak, Çin ve Hindistan gibi kıtasal bir blokun özelliklerini taşımaz) veya en eski uygarlıkların (Mısır, Sümer, Asur, Mezopotamya, İran, Hitit, Fenike ve Yunan uygarlıklarının) dallanıp budaklanmasının ürünü olan ve çeşitli dil ailelerinden dilleri (Sami, Hami, Hint-Avrupa dillerini) konuşan halkları bakımından, Çin'dekine ve Hindistan'dakine benzeyen göreceli bir türdeşlik sergilemez. Büyük İskender'in fetihleri ve Helenistik sentezin zaferi, daha sonraları (Sasani

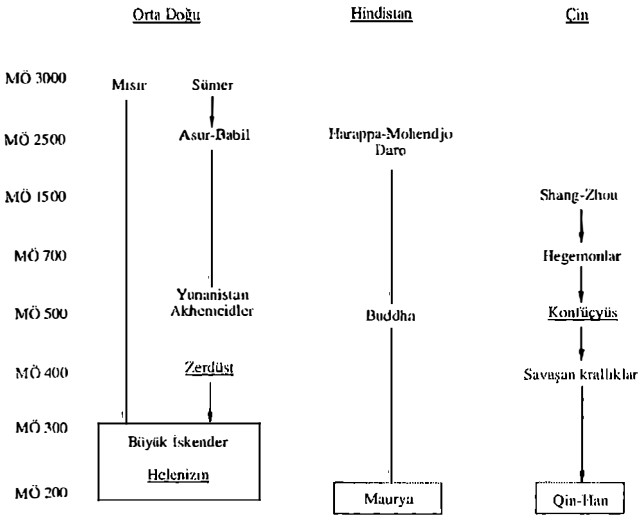
sınırlarıyla sınırlanan) Doğu Hristiyanlığı tarafından ve ardından, üstelik hepsinden önemli olarak İslam tarafından güçlendirilen bir kolektif bilinçliliği başlatmıştır.

İslamın başarısının anahtarlarından biri, bence bu gerçeğe ilişkilidir. Bölge, Hicret'in ilk üç yüzyılını kapsayan kısa dönem içinde sonunda sağlam bir istikrara kavuşmuştu. Bölge, İslamlaşmış halkların üç yüksek katmanını, yani Atlantik'ten Körfez'e kadar Arapları, Zagros'un ötesinde Pakistan'a kadar Persleri, Anadolu'da ve Hazar Denizinden asıl Çin'e kadar tüm Türkistan'da Türkleri barındırıyordu. Böylece İslam, sadece klasik “Doğu” denilen bölgenin halklarını birleştirmekle kalmadı, aynı zamanda Çin'e ve Kuzey Hindistan'a ulaşmak için vazgeçilmez olan transit yola, yani Orta Asya'ya da el koydu. Bence bu başarı, bu bölge içindeki tarihin tanıklık ettiği tüm uzlaşmazlıklara karşın, İslamın belli bir dayanışma yaratmış olmasına ve “ötekiler” karşısında özel bir kimlik duygusunu güçlendirmiş olmasına bağlanabilir; yani Müslüman Emevi devletinin her cephesinde sınırdaş olduğu Çinliler, Hintliler, Avrupalılar ve Afrikalılar karşısında... Orta Asya'da İslamın başarısı o zamana değin var olmayan bölgesel birliği sağladı. Çünkü ticaret hacminin yerel düzeyde üretilen artı'nın hacminden daha büyük olduğu bu bölgedeki uygarlık, bu transit mal akımlarının bir bölümüne geçerken zorla el koyma gücüne dayanıyordu.

Anahtar konumundaki merkezi A bölgesinin bütünü ve onun Orta Asya eklentisi arasındaki bağlantıların büyüklüğü, bu bölgenin sosyal sistemine, “haraca dayalı merkantilist” olarak adlandırmaya cüret ettiğim özel bir karakter armağan eder; ki bu, haraca dayalı İslam toplumlarında bile (ticari bağlantılar, ücretli emek, özel mülkiyet gibi) önkapitalist formların varlığının bir göstergesidir. Ayrıca, İslamın özgün sınırlarının ötesinde, Afrikalı ve Güneydo-

ğu Asyalı çevrelerin adım adım fethedilmesi de A bölgesinin ticari dinamizmiyle yakın ilişki içinde ele alınmaya değer bir olgudur (Bkz. *The Arab Nation* ve *Class and Nation*).

Üçüncü olarak, Rönesans öncesindeki on sekiz yüzyıllık dönem için yukarıda betimlenen dünya-sistemi, kendisini hemen ardından izleyen modern sistemle benzeşmez. Eski sistemi, uzamsal ve zamansal evrenselliğinden, hatta onun içindeki Arap-İslam unsuru nedeniyle modern sistemin “atası” olarak değerlendirmek, bizi yanlış sonuçlara ulaştıracaktır. Çünkü bu, sadece boş bir sözden başka bir şey olmaz; ikisinin zaman içinde birbirini izlemesinin ötesinde hiçbir şey söz konusu değildir; veya böyle konuşmak nitel bir kopuşun söz konusu olmadığını, ama yalnızca nicel bir gelişme ve sistemin çekim merkezinin Akdeniz’in güney sahilinden kuzey sahiline (İtalyan kentlerine) “kaydığını” ima eder; bu ise en temel değişmenin, yani sistemin doğasındaki nitel değişimin saf dışı bırakılmasına yol açar: Haraca dayalı sistemin dinamiklerini değil, modern sistemin dinamiklerini yöneten değer yasasının hesaba katılmaması anlamına gelir. Değer yasasının evrenselleşmesi, dünya çapında işlev gören ve böylece kapitalizmin beş yüzyıllık tarihinin bütünü boyunca ve onun içkin yasaları çerçevesinde görülebilen ya da düşlenebilen ufku için, merkezle çevreler arasında bir dönemden diğerine sürekli artan bir farklılaşma yaratan tek bir karşıtlığın (tarihsel olarak kurulmuş ulusal merkezler ve ekonomik açıdan tümüyle bu merkezlere dayanan çevreler arasındaki karşıtlığın) oluşmasının tek nedenidir. Bu bağlamda, haraca dayalı dönemin en önemli merkezi bölgeleri arasında (2000 yıl boyunca!) süren göreceli dengenin bir benzeri yoktur. Bu nitel fark, eski dünyayı oluşturan değişik unsurlar arasındaki (eşitsiz ilişki biçimindeki) “karşılıklı bağımlılık”tan, modern dünyayı yöneten bağımlılıklara benzer şekilde söz

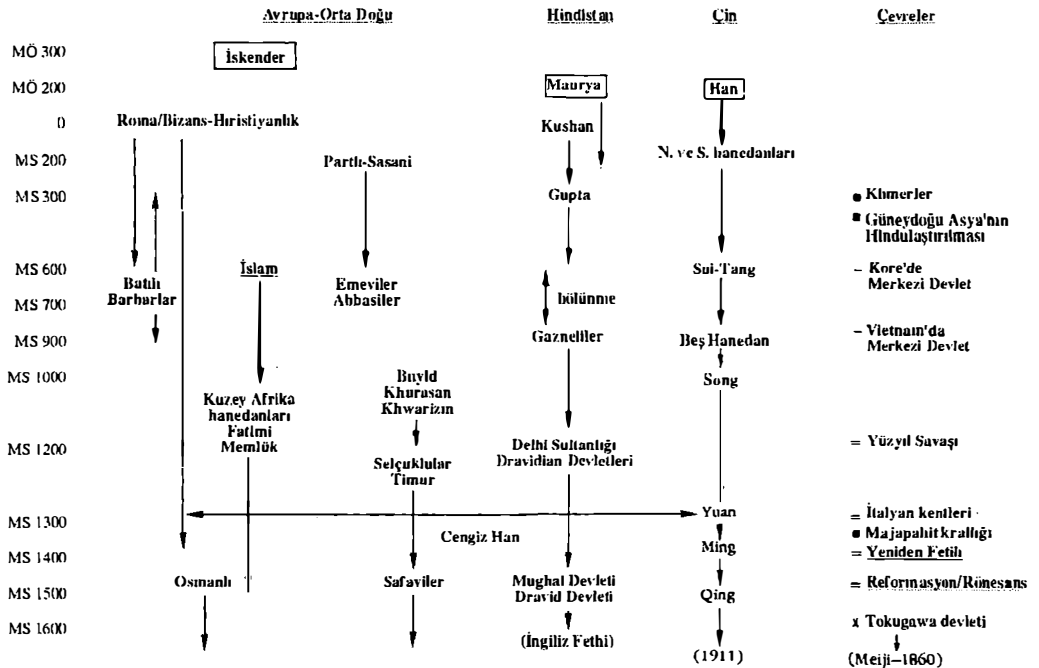

Tablo 8.2 İlk kökler (MÖ 200'e kadar)

etmemizi engeller. Anahtar önemdeki A, B ve C bölgeleri kuşkusuz birbirleriyle (ve diğer bölgelerle) “ilişki” içindedir; şimdi bu “karşılıklı bağımlılığın” çok önemli olabileceğini gösterelim. Bu bölgelerin yaşam çizgileri arasındaki paralellik hiçbir zaman “ilişkilerinin” çok önemli olduğunun kanıtı değildir; sadece tüm insanlığın sosyal gelişimini yöneten ve böylece “özgüllüklerin” statüsünü belirleyen yasaların genel karakterini yansıtır. Geçmişin devletlerinin birlikte “yükseldikleri” ve birlikte “çöktükleri” hiç de kesin değildir.

Anahtar konumundaki üç merkezin ve diğer bölgelerin paralel tarihlerini betimleyen Tablo 8.3'e gelişigüzel bir bakış bile, bu yükseliş ve çöküşlerin birlikte görülmesi olayının tamamen bir rastlantı sorunu olduğunu göstermektedir.

Pirenne, Roma İmparatorluğu'nun ve Han Hanedanının aynı anda çöktüğünü ileri sürmüştü; bu, Andre Gun-

Tablo 8.3 Haraca Dayalı Sistemler (MÖ 300-MS 1500)

der Frank ve Barry K. Gills tarafından da benimsenen bir görüştür. Ama Roma'nın düşüşünü, Bizans'ın, Sasanilerin ve Kushan devletinin yükselişi izlemişti; öte yandan Han-ların düşüşünü, 600 yılından (Batı'da barbarlığın doruğu) itibaren Tang'ın yükselişi ve bundan üç yüzyıl önce Gupta-ların yükselişi izlemişti ve Guptaların düşüşü (yine şans eseri) İslamın yükselişiyle aynı zamana rastlamıştı. Yükseliş ve düşüşün “genel” çevrimlerinin belirlenmesine ilişkin hiçbir ipucu yok. “Düşüş” teriminin kendisi, bu bağlamda bile yanıltıcıdır; bu, belli bir bölgedeki devlet örgütlenmesi formunun düşüşüdür; ama çoğu durumda, üretici güçlerin gelişimiyle ilgili olarak buna paralel bir düşüş söz konusu değildir. Beni, daha çok, bunun karşıtı bir olgu şaşırtıyor; yani bu uzun ve paralel tarihsel olguların sürekliliği: Roma-Bizans-Sasaniler-İslam'dan Osmanlılara ve Safevilere, Maurya Hanedanından Mughal devletine, Han Hanedanından Ming ve Qing hanedanlarına sadece birkaç niteliksel değişim görülürken, aynı örgütsel (haraca dayalı) temeller üzerinde çok büyük niceliksel ilerleme vardı. Bu olgu, yerel gelişmeler incelenirken, görelî de olsa herhangi bir politik yükselişi (veya düşüşü) “dış ilişkiler”in ara sıra bir rol oynadığı özel bir bağlantıyla açıklamanın mümkün olduğunu göz ardı etmez. Burada bir kez daha, kapitalist ekonominin temelini oluşturan değer yasasının evrenselleşmesinin sonucunda çapı gerçekten küresel olan kapitalist ekonominin “çevrimleri”nin benzersiz olduğunu yinelemek istiyorum.

Avrupa'da (İtalyan kentlerinin yükselişinden Rönesans'a kadar geçen üç veya dört yüzyılı içeren) kısa bir zaman diliminde yeni bir modernleşmenin kristalize edilişi (Mısır, Sümer, Harappa, Shang uygarlıkları gibi) uygarlıkların “doğuşu”nu ve (Achemenid, İskender, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Osmanlı, Safevi, Maurya, Gupta,

Mughal devleti, Han, Tang, Song, Ming, Qing ve Cengiz Han İmparatorluğu olarak) imparatorlukların “kuruluşu”nu tümüyle içine alabilecek “genel” bir olgunun “tekrarlanması” demek değildir.

Nitel farklılaşmanın neden ilk kez merkezlerden birinde (A, B veya C’de) değil de haraca dayalı bir çevre (Avrupa) içinde gerçekleştirildiği ve daha sonra bir diğer çevrede (Japonya’da) yinelendiği konusunda bir açıklama önermiştim (Bkz. *Class and Nation*). Açıklamamı, toplumların evrim yasalarının genel doğasının mantıksal çerçevesine (özdeş, bütünsel bir evrimin genel formu olan “eşitsiz” gelişme ilkesine) bağlı kalarak, çevrelerin esnekliği ile merkezlerin katılığı arasındaki zıtlık üzerine kurdum. Bu açıklama tarzını, Avrupamerkezci kavramlarla yapılanlara göre daha doyurucu buluyorum (bkz. *Eurocentrism*). Bu açıklamanın (“açıklık” kavramının eşanlamlısı, özellikle “denizle ilişki” anlamında) “kapitalizm” ve (“kapalılık” kavramının eşanlamlısı olarak, özellikle “karayla kuşatılmışlık” anlamında) “feodalizm” arasındaki sürekli zıtlık üzerine dayanan Pirenne’in teorisinden de daha doyurucu olduğunu düşünüyorum. Aşırı uca yaklaşan Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills’inki gibi Pirenne’in teorisi de Avrupamerkezci sapmanın değişik bir biçimidir: Bu teorilerin her biri, kapitalist modernliğin özgül doğasının yadsınmasına dayalıdır ve Pirenne’in teorisi, ayrıca Avrupa mucizesini bölgenin denize açık olmasına “bağlar”.

Kuşkusuz kapitalizmin Avrupa’da kristalize oluşunun bir tarihi vardır (örneğin 1493’te bir büyüyle aniden gerçekleştirilmemiştir) ve diğer bölgelerin daha sonraki evrimi açısından da özgül sonuçlar doğurmuştur. İtalyan kentlerinin, kuşkusuz böyle bir kristalleşmenin nedenini oluşturan hızla gelişmesi olayı, aynı zamanda Arap-İslam bölgesinin haraca dayalı merkantilist yayılmasının da bir

sonucudur. Ancak uzak bir bölgede (feodal Avrupa'da) meydana geldiği içindir ki, bu İtalyan yayılması samanlığı tutuşturdu ve evrim sürecini, Avrupa'da, eskinin daha ileri toplumlarından nitel olarak üstün bir sistem yaratacak ölçüde hızlandırdı. Devletin zayıflaması ile geleceğin sınıfının -orta sınıfın- ortaya çıkması için özerk bir alanın kurulması ve sonra yeni bir mutlakıyetçi ve merkantilist devlet yaratarak feodal sistemin parçalanmasının ötesine geçmek için devletin bu yeni sınıfla yaptığı ittifak vs. arasında bir bağın kurulduğu bu konjonktüre ilişkin ayrıntılı bir açıklama sunmuştum (Bkz. *Class and Nation*). Artık feodal değil kapitalist olan Avrupa'daki yeni kristalleşmenin genel sonucu açıktır: Bu olay, yeni küresel sistemde gide-rek marjinalleşen dünyanın diğer toplumlarının evrim sürecini kilitlemiştir. Bunun da ötesinde, Avrupa'nın kapitalist kristalleşmesi Arap-İslam bölgesine yönelik özel bir düşmanlık yaratmıştır. Bu noktada, İslam dünyasının eski sistemdeki özgül konumuna ilişkin daha önceki gözlemi-mi anımsatmak istiyorum. Dünyanın geri kalan bölümüyle kendi çıkarına doğrudan bağlantılar kurmak için Avrupa, İslam dünyasının sahip olduğu vazgeçilmez tekeli ve aracı konumunu yıkmak zorundaydı. Söz konusu düşmanlık, Avrupa ve Çin arasında Cengiz Han zamanındaki Moğol Barışı'yla başlatılan ilişkilerin öncesinde gerçekleşen Haçlıların ilk ataklarından beri sürdürülmüş, Müslümanlara karşı özellikle nevrotik bir tutum biçiminde dışavurulmuş ve karşı tarafta da benzeri bir tepki yaratmıştı. Avrupalıların denizlere açıldıkları bu vazgeçilmez ara bölge sonunda dağıtılacaktı. Pirenne'in tezinin aksine, böyle bir seçim birtakım coğrafi zorunlulukların dayattığı bir sonuç değildi.

Dördüncü olarak, bu 2000 yılına ilişkin yorumlar daha önceki dönemler için geçerli değildir: bir yandan, daha önceki dönemlerin bilinen uygar toplumları (daha doğrusu

barbarları) zaman zaman daha sonraki haraççı dönemde-
kinden farklı bir tarzda örgütlenmişti; öte yandan, kendi
aralarında kurdukları ilişkiler ağı da şekil 8.1 ve Tablo
8.3'te yansıtılana benzemiyordu.

Kuşkusuz, zaman boyunca daha gerilere uzandıkça,
geçmişe ilişkin bilimsel bilgimiz daha da azalıyor. Yine de,
bana öyle geliyor ki, haraç dönemi öncesi çağlarla ilgili
olarak iki düşünce çizgisini (iki tarih felsefesini) ayırt et-
mek mümkün. Bu temel noktada Andre Gunder Frank ve
Barry K. Gills tarafından savunulan görüşlere yaklaşan Pi-
renne'in teorisi MÖ 300 dolayında herhangi bir nitel fark-
lılaşmanın varlığını kabul etmez; milad dolayında veya Ro-
ma İmparatorluğu'nun sona ermesinden itibaren (bazı
çağdaş ders kitaplarına göre Antikite'nin sonundan başla-
yarak) böyle bir ayrımı benimsemez; tıpkı “modern za-
manlar” dönemini “eskiçağ”dan ayıran herhangi bir nitel
kopuşu kabul etmediği gibi. Daha önce de belirttiğim gibi,
Pirenne'e göre insanlık tarihinin tüm dönemleri açık, de-
nizle bağlantılı, “kapitalist” toplumlarla kapalı, karayla ku-
şatılmış, “feodal” toplumlar arasındaki zıtlığın damgasını
taşır. Bunun da ötesinde, Frank ve Gills'inki gibi Pirenne
de, aralarındaki uzaklık ne olursa olsun toplumlar arasın-
da tüm zamanlarda var olmuş değişim ilişkilerini (örneğin
Sümer, İndüs Uygarlığı, Mısır, Girit, Fenike ve Yunanistan
arasındaki değişim ilişkilerini) vurgular. Frank ve
Gills'inki gibi Pirenne'in teorisi de, doğrusal tarih felsefesi
üzerine kuruludur; gelişme nicel ve sürekli, herhangi
bir nitel değişiklik söz konusu değildir; Gills ve Frank'ın
sözcükleriyle “kümülatif birikim” olayıdır. Öte yandan,
Marksizmin yaygın kabul gören teorisi kölecilik, feodalizm
ve kapitalizm biçiminde nitel olarak birbirinden farklı üç
uygarlık aşaması belirler. Bu teorinin gerçekten Marx'a mı
(ve Engels'e mi) ait olduğu ve ne ölçüde Marx'ın olduğu-

nu, yoksa onu izleyen Marksçı ortak yorumlamanın ürünü mü olduğunu belirlemek için Marksolojinin bu alanına girmeyeceğim. Ne olursa olsun bu teori, Avrupa için Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden, Bizans ve Müslüman Ortadoğu için kuruluşlarından, Hindistan için Maurya Hanedanı'nın iktidara gelişinden ve Çin için de Han döneminden itibaren tablo 8.3'te yer alan tüm toplumların "feodal" olduklarını ileri sürüyor. Öte yandan, bu teoriye göre bu toplumlar, feodal aşamadan önce Yunanistan ve Roma örnekleriyle varlığı açık ve tartışılmaz olarak kanıtlanabilecek "köleci" bir evreden mutlaka geçmiş olmalıydı. Bana göre bu görüşün yandaşları, benzetme yönteminden yararlanarak Çin'de (Shang'dan Han'a kadar), Hindistan'da (İndüs ve Aryan uygarlıklarında), Ortadoğu'da (Mezopotamya'da) köleci devletin varlığını ileri sürüyorlar. Başka yerlerde ve daha sonra Afrika'nın bazı bölgelerinde komünal formasyonların ilk biçimlerinin dağılmasıyla ortaya çıkan köleciliğin varlığı, bu teoriye göre, köleci evreden geçişin genel bir gereklilik olduğunu kanıtlıyor.

Bu bakış açısına katılmıyorum (Bkz. *Class and Nation*); yerine şöyle bir teori geliştiriyorum: 1) Daha önceki komünal formasyonları izleyen sınıflı toplumun genel biçimi haraca dayalı toplum biçimidir. 2) Feodal biçim genel bir kural değil, sadece haraca dayalı tipin çevresel biçimidir. 3) Çeşitli koşullar haraca dayalı toplumun özgül biçimini belirler (kastlar, Avrupalı anlamda feodal dönemin tabakaları, sınıfları (*Stände* [halk temsilcileri: Almanca. -ç.n.] bir devlet bürokrasisine tabi köylü toplulukları vs.). 4) Kölecilik genel bir gereklilik değildir; (Mısır, Hindistan, Çin örneklerinin gösterdiği gibi) tarihin çoğu dönüm noktasında yer almaz; ticari bir ekonomiyle bağlantılanmadıkça hemen hemen hiçbir önemli gelişme yaratmaz ve bu nedenle (Greko-Romen köleciliği ve ondokuzuncu yüzyıla değin

Amerika'daki kölecilikte görüldüğü gibi) üretici güçlerin gelişmesi açısından çok farklı olan çağlarda bulunur. O halde Tablo 8.3'te yer alan "haraca dayalı toplumların dağılması" olgusundan önceki dönemlerin kapitalizm öncesi tarihin geri kalan bölümünden ayırt edilmesi gerekmez mi? Özellikle Mısır, Helenistik dönemin kristalleşmesinden 3000 yıl önce başlayan kölecilikle pratikte hiçbir ilgisi olmayan haraca dayalı topluma örnek oluşturur. Asur, Babil, Akhemenid İran'ı ve olasılıkla Mauryan öncesi Hindistan ve Han öncesi Çin zaman zaman zaman köleciliği uyguladı; ama üretici emeğin sömürülmesinin temel biçimi kölecilik değildi. Son olarak, benim teorime göre, haraca dayalı bir toplum, evrensel bir ideoloji, yani daha önceki toplum aşamasına özgü ülke dinlerini ve akrabalık ilişkilerini aşan evrensel değerlere dayalı bir din üretmedikçe kristalleşmez. Bu perspektiften, Zerdüş, Buddha ve Konfüçyüs haraca dayalı toplumun kristalleşmesinin habercileridir. O zamana kadar ben, "kuluçka" döneminden, hatta "komünal biçimlerden haraca dayalı biçime uzun süren geçiş" olgusundan söz etmeyi yeğliyorum. Çin'de belki görece basit ve hızlı oluşan bu geçiş, İndüs Uygarlığı'nı yok eden Aryan istilasını nedeniyle Hindistan'da daha karmaşıkmıştır. Orta-doğu'da halkların ve yörüngelerin farklılıkları ve bunların yanı sıra halklar arasındaki karşılıklı etkileşim bizi, bölgeyi bir "sistem" olarak değerlendirmeye zorluyor. Ben bu çerçeveye, Mısır'ın haraca dayalı bir toplum halinde olgunlaşmasının erken dönemini ve Yunanistan'daki köleciliğin farklı ve merkantilist doğasını yerleştiriyorum; dolayısıyla, Helenistik senteze, bölgenin bütünleştirilmesini yönetecek olan Hristiyan ve İslam devrimlerinin prelüdüne özel bir önem veriyorum.

Bu uzak çağların toplumları arasındaki değişim ilişkilerinin yoğunluğu, bir "sistem" olgusundan söz etmemizi

mümkün kılar mı? Uygar toplumların, yani haraca dayalı forma geçiş sürecinde önde yürümüş olan toplumların, dünya toplumları okyanusunda hâlâ adacıklar halinde kaldığını düşünerek bunun mümkün olduğu konusunda kuşku duyuyorum. Paralel yörüngelerde hareket etseler bile bu, söz konusu toplumların bir sistem oluşturduğunu kanıtlamaz; yalnızca genel evrim yasalarının geçerliliği görüşünü kesinleştirir.

NOT

Bu bölüm ilk kez 1991'de *Review* 14 (3) (yaz) 349-85'te "The Ancient World-Systems Versus The Modern Capitalist World-System" (Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Karşısında Eski Dünya-Sistemleri) başlığıyla yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Sadek Saad, *Tarikh Misr al Ijtimai*, Cairo, 1985.
Amin, Samir, *The Arab Nation*, Zed, Londra, 1978.
——, *Class and Nation, Historically and in the Current Crisis*, Monthly Review Press, New York, 1980.
——, *Eurocentrism*, Monthly Review Press, New York, 1989.
Fawzy, Mansour, *L'Impasse du monde arabe, les racines historiques*, L'Harmattan, Paris, 1990.
Frank, Andre Gunder, "A theoretical introduction to 5,000 years of world system history", *Review* 13 (2), Ilkbahar 1990, s. 155-248.
Pirenne, Jacques, *Les Grand Courants de l'histoire universelle*, 4 c., Louvain, 1948.
Polanyi, Karl, *La liberta in una societa complesse*, Boringheri, Milan, 1987.
Toynbee, Arnold, *A Study of History*, 12 c., Oxford University Press, Oxford, 1962.

Süreksizlikler ve Süreklilik: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?

Janet Abu-Lughod

Birkaç yıl önce *Before European Hegemony* (Avrupa Hegemonyasından Önce) başlığı altında onüçüncü yüzyılda dünya sistemi konulu bir kitap yayımladım.¹ Bu kitap, kısmen Immanuel Wallerstein'ın onaltıncı yüzyıl ve sonrası dünya sistemi üzerinde yaptığı çalışmayı düzeltme amacını taşıyordu.² Benim eleştirim, Wallerstein'ın diğer tarihçilerin çalışmalarını yaratıcı bir şekilde geliştirirken ve onların bazı yanlış tutumlarını düzeltirken, yine de Batılı tarih biliminin ana çizgisine sadık kalışına yönelikti; yani “öykü-

1 Bkz. *Before European Hegemony, The World System AD 1250-1350*, Academic Press, New York, 1974.

2 Özellikle Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, c. 1, Academic Press, New York, 1974.

nün *ancak*, 1450'den sonra “Batının yükselişi” ile ilginç hale geldiği görüşü çerçevesini aşamamasını eleştirdim.³

Bu tarihin çok geç olduğu görüşündeyim. Öyküsü esas olarak onaltıncı yüzyılla birlikte başladığından, Wallerstein, bu yüzyılda oluşmaya başlayan Avrupamerkezli kapitalist dünya ekonomisiyle, ondan önce var olmuş dünya imparatorlukları ve dünya ekonomileri sistemi arasındaki *kesintiyi* abartma eğilimindedir. Savunulması daha da güç olan şudur: Wallerstein “dünya-sistemi” terimini kullanarak onaltıncı yüzyıl öncesindeki küresel ticaret tarzlarına “değer vermeyi” reddeder. Gerçekleri de, bu terimi, kapitalist yapısıyla sadece *modern* dünya-sistemiyle ilintilendirir.

Bunun aksine, benim tavrım, çok ileri bir dünya-sisteminin onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında zaten var olduğu ve bu sistemin, onaltıncı yüzyılda yeniden bütünleştirilecek olan bölgelerin (yalnızca “Yeni Dünya” dışında) hemen tümünü içerdiği şeklindedir. Aslında, doğuş aşamasındaki kapitalizm, parçaların tümüne egemen olmayı başaramasa da o sistemin çeşitli bölümlerinde mevcuttu.⁴ Ancak bu, Avrupa'nın yalnızca yakın geçmişte dahil olduğu ve içinde sadece çevresel bir rol oynadığı bir dünya sistemiydi. Dahası, bu ilk dünya-sistemi, Avrupa'nın sonunda üzerinde hegemonya kuracağı sistemden çok farklı bir biçimde örgütlenmişti. Benim çalışmamdaki teorik ana ikilem: a) Benim birbirini izleyen, ama birbirlerine bağlı olarak kavramlaştırdığım dünya-sistemi aşamaları arasında süreklilik ve

3 Doğunun daha önceleri var olan ve şimdi de devam eden önemi vurgulanmakla birlikte terim, William McNeill'in ünlü kitabı *The Rise of the West: A History of the Human Community*'nin (Batı'nın Yükselişi: İnsan Toplumu'nun Tarihi, University of Chicago Press, Chicago, 1963) başlığından alınmıştır.

4 “Kapitalizm”in ne anlama geldiği ve ne zaman başladığı (onüçüncü yüzyılda mı yoksa onaltıncı yüzyılda mı) konularındaki anlaşmazlık uzun zamandan beri devam etmektedir; bu makalede bu tartışmaya girme konusunda hiç istekli değilim; yine de kitabunda geniş ölçüde yer alıyor.

süreksizlik unsurlarını görmek ve b) geçişin nasıl ve neden oluştuğunu açıklamaktı.⁵

Andre Gunder Frank ile aramızda şimdi uzaklardan gönderilen mektuplarla yürütülen dostça bir tartışma sürüyor ve itiraf edeyim ki, o benden daha düzenli ve daha kapsamlı yazıyor. Kitabını yazarken, Wallerstein ile yazışma yoluyla yaptığımız daha önceki tartışma gibi bu seferki anlaşmazlığımızın da hiçbir çözümü yok.⁶

Her iki tartışma da, birtakım “basit” (ama sonuç olarak yanıtlanamayan) sorulardan kaynaklandı: 1) *Sadece tek bir dünya sistemi, yani onaltıncı yüzyılla birlikte başlayan sistem mi var olageldi?* 2) *Her biri değişen bir yapıya ve kendi hegemonlar grubuna sahip birkaç ardışık dünya sistemi mi var oldu?* 3) *Yoksa son 5000 yıl boyunca evrilmeyi sürdüren sadece tek bir dünya sistemi mi söz konusudur?*

Wallerstein birinci görüşü benimsiyor; ben ikinciden yanayım ve Frank ve Gills ise üçüncü görüşü savunuyorlar. Bu kitap bu tartışmanın bir bölümünü oluşturuyor.

Bu, gerçek bir görüş ayrılığı mıdır yoksa yalnızca akademisyenlerin daha çok kitap satmak uğruna zaman zaman girdikleri boş bir tartışma mı? Yanıtın, ikincisi olmasını umarım. Burada yapmak istediğim şey, yanıtlardan birinin doğru diğerlerinin yanlış olduğunu açığa çıkarmak değil; açıktır ki, yanıtlardan hiçbiri doğru değil. Ben, süreksizlikleri vurgulayan bir stratejiye karşı süreklilikler üzerinde duran bir stratejiden entelektüel açıdan ve bir araştırma gündemi açısından ne gibi yararlar sağlanabileceği konusunda hepimizi düşündürmeyi amaçlıyorum.

5 *Review* 8 (Yaz 1990), s. 273-285'teki “Restructuring the Premodern World System” (Modern çağ Öncesi Dünyada Yeniden Yapılanma) adlı çalışmama bakınız.

6 Kendi görüşlerini ortaya koyduğu *Journal of World History* 1 (2) (Güz 1990), s. 249-256'daki *Before European Hegemony* adlı eleştiri denemesine bakınız. Bana geçmiş yıla ilişkin malzemeler ve kitap özetleri gönderiyor.

Ancak tartışmada iki basamak saptamakta yarar var: bölgesel düzey ve uluslararası düzey olarak. Bölgesel (veya benim altsistem dediğim) bir seviyede, uluslararası sistemin kendisinin böyle süreklilikler sergilediğini kabul etmeden de, sadece *sürekliliğin* değil, ekonomik ve kültürel bağlantıların geliştiği ve yayıldığı bile savunulabilir. Bir başka anlatımla, büyük bir sistemin içindeki yerel bölgenin rolünün gerçek bir değişim geçirdiğini kabul etmekle birlikte, aynı zamanda yerel tarzların varlıklarını koruduğunu ve hatta geliştiğini saptamak mümkün olabilir. Böyle bir yaklaşım, uzun dönemli sonuçların daha iyi açıklanmasına yardımcı olabilir.

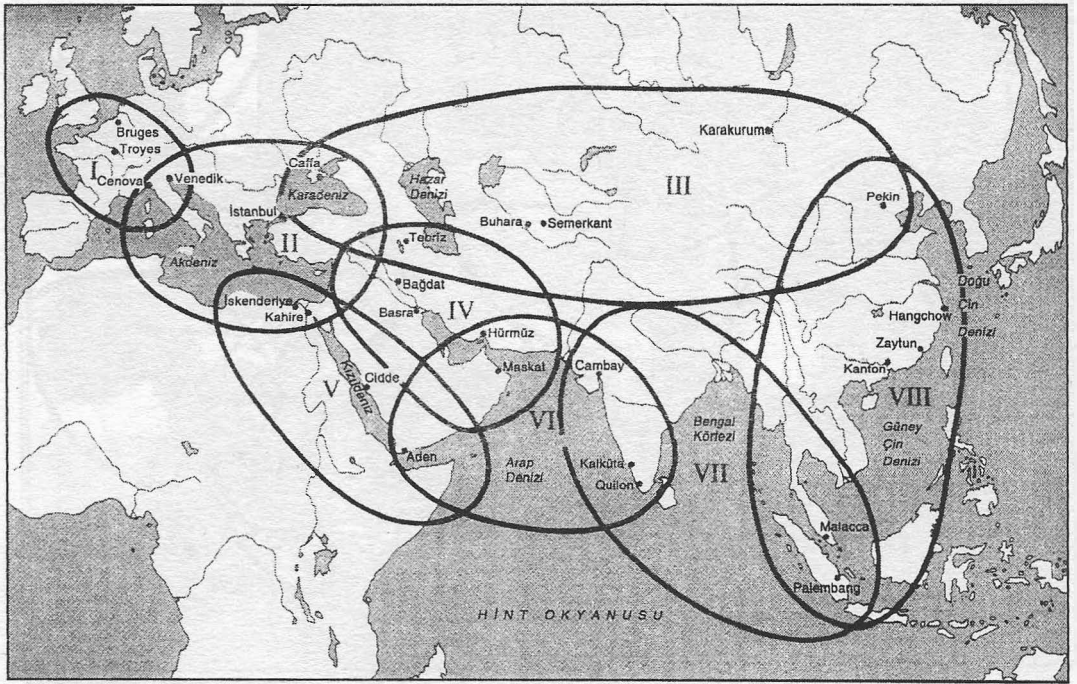
O halde, öncelikle süreklilik argümanını desteklemek istiyorum. Bu iddia, en iyi şekilde *Before European Hegemony*'de yer alan (s. 138-140, bu kitapta şekil 9.1, 9.2 ve 9.3 olarak yeniden basıldı) ve McEvedy'yi temel alan bir dizi haritaya dayanılarak açıklanabilir. Eğer haritaların yalnızca sağ yarıları incelenirse, tartışılan bölgedeki ticaret yollarının ve ticaret hacminin sürekliliği insanı şaşırtır. Ama *sistemsal* değişimin varlığı için de aynı ölçüde güçlü kanıtlar bulunabilir. Haritaların sol yarıları, bu sürekliliğin içinde olduğu çerçevenin radikal bir genişleme ve yeniden yapılanma yaşamakta olduğunu gösteriyor ki, bu sürekliliğin büyük sistem için anlamını daha da sorunsallaştırmaktadır.

Bu kitabın editörleri, onüçüncü yüzyılda neler olup bittiğini anlatarak tarihi sahneyi kurmamı istediler. Bunu yapacağım; ancak bu kapsayıcı sistemin ondördüncü yüzyılın ortasından ve özellikle onbeşinci yüzyıl başlarından itibaren nasıl köklü biçimde değiştiğini açıklamak için, onüçüncü yüzyılın ötesine geçmekten de kendimi alamıyorum. Onaltıncı yüzyıla gelindiğinde ise, sistem tümüyle değiştirilmiş olacaktı.

Şekil 9.2 MS 1212

Şekil 9.3 MS 1478

Şekil 9.4 Onüçüncü yüzyıl dünya sisteminin sekiz devresi

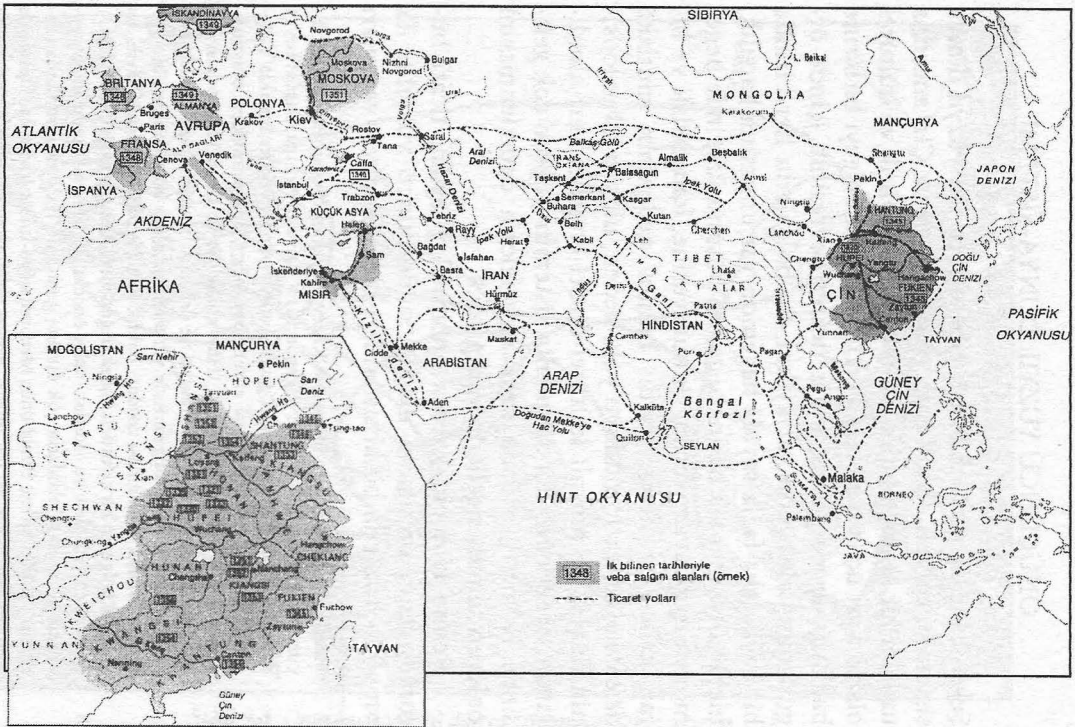
Şekil 9.4'te de görülebileceği gibi, onüçüncü yüzyıl dünya sistemini coğrafi olarak Kuzeybatı Avrupa ve Çin arasında uzanan bir sistem olarak tanımladım ve politik ve kültürel olarak ayrı üç (veya belki dört)⁷ çekirdek bölgeyi birbirine bağlayan iç içe geçmiş sekiz ticaret devresinin içinde örgütlenmiş olduğunu varsaydım. Bu bölgelerin her birinde bir veya daha fazla sayıda hegemon var olmasına karşılık, hiçbir altsistem tek başına sistemin bütünü üzerinde hegemonya uygulayamıyordu. Bunun yerine, kabataslak ve biraz kalıcı bir denge vardı; bunun nedeninin mutlaka *détente* olması zorunluluğu yok; neden, ulaşım teknolojisinin düzeyi ve önemli kültürel-dinsel engeller veri alındığında, denetlenebilen mesafenin sistemin çapının çok gerisinde kalması ve daha uzak mesafelerin denetlenmesini önleyen somut engellerin varlığıydı.⁸

Benim kitabım, kabaca onbirinci yüzyıla, ticari bütünleşmenin doruğuna ulaştığı ondördüncü yüzyılın ilk onyılları arasında bu altsistemleri biçimlendiren ve onları

7 Flander toprakları, Orta Fransa ve Kuzey İtalya'nın oluşturduğu üçgen biçimindeki bir eksen üzerinde yoğunlaşmış Kuzeybatı Avrupa; Bağdat'tan ve daha sonra Kahire'den çıkarak genişleyen Ortadoğu ve Sarı ırnakla Yangtze'yi birleştiren Büyük Kanal eksenini boyunca Çin, çekirdekleri oluşturuyordu. Arada yer alan bölgenin (Hint anakarası ve Doğu Hint Adaları da dahil olmak üzere) karına karakteri ve değişken sınırları, onu sıklıkla ayrı ayrı çekirdeklerin yörüngelerinde yer alan parçalara böldüğünden bir "çekirdek" olarak algılanması zordur. Politik faktörler dışında bırakılsaydı, bu merkezi bölgenin bir çekirdek olarak değerlendirilmesine karşı çıkmazdım.

8 Onüçüncü yüzyılda bu sınırlar, daha önceki iki dünya-sistemi formasyonunda yürürlükte olanların çok ötesine genişledi: Bu formasyonlardan birincisi, İsa'dan birkaç binyıl önce Mezopotamya-İndüs Vadisi bağlantısında yoğunlaşmıştı; ikincisi ise, miladi tarihin başlamasından hemen önce ve bu tarihten sonra Batı Akdeniz ile Hindistan anakarasının batı sahilini birbirine bağlıyordu; bu dönemdeki sınırları, sonunda onüçüncü yüzyılda geçerli olanları içine alacak şekilde yayılarak İslamın başlangıç yüzyılları sırasında biraz genişlemişti.

Şekil 9.5 MS 1350 dolayında ticaret yollarıyla
Kara Ölüm salgınının yayıldığı alanlar arasındaki uyum.

adım adım komşularına bağlayan süreçleri araştırmaktadır. Bu tarihe gelindiğinde, düzeyi ve yaygınlığı açısından göz kamaştırıcı bir kültürel ve sanatsal yükselişin de yansıttığı gibi, sistemde yüksek seviyelerde artı üretiliyordu. Benim tezim, bu yüksek seviyedeki artı'nın salt bir *sempitom* değil, uzun zamandır adım adım oluşan bağlantıların bir ürünü olduğu ve sistem boyunca yer alan yerel ekonomileri motive ettiği.

Ancak ondördüncü yüzyılın ilk onyıllarından bir zaman sonra (tümünün dünya sisteminde olup bitenlerle ilgili olduğunu savunmak zor da olsa) çöküşün belirtileri açığa çıkmış bulunuyordu. Ama ondördüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde durum daha netleşmişti. Çeşitli ikincil bölgeleri birbirine bağlayan yollar boyunca hıyarcıklı veba salgını baş gösterdi. Salgın, yolu üzerindeki insanların büyük bölümünü yok ederek, hanedanların iktidar temellerini sarsarak, altsistemlerin içinde ve aralarında çatlaklar ve kopmalar yaratarak ve hemen hemen hiçbir sürtüşme olmaksızın ticareti ve değişimi mümkün kılmış *geçici uzlaşmayı* bozarak çok geniş alanlara yayıldı (Bkz. Şekil 9.5).

Bu aksamalar bir yüzyıl sonra çok net bir şekilde gözlenebiliyor. Vebanın ilk olarak başladığı bölge olduğu anlaşılan Uzak Doğu'nun en ucunda önce, iki yüzyıl boyunca Çin'in Orta Asya'yla bütünlüğünü sağlayan ve Avrasyaötesi kara ticaretini kolaylaştıran Yuan Hanedanını alaşağı eden Ming isyanıyla (1368) ve sonunda (1430'dan sonra), doğudaki deniz bağlantılarının sürdürülmesinde son derece önemli rol oynamış Çin filosunun geri çekilmesiyle (ve ardından limanda çürümesiyle) sonuçlanan bir süreç başladı. Orta Asya bir kez daha Çin karşısında (hemen her zaman olduğu gibi)⁹ denge konumuna yerleşti ve ticaretin ve

9 Barfield'in kitabı bizim amaçlarımız açısından önemlidir; çünkü bu kitap, onüçüncü yüzyıl Yuan döneminin, Orta Asyalı göçebelerin Çin'in yerleşik nüfusuyla kapıştırıldığı uzun tarihte tek istisnayı oluşturduğunu göstermek-

değişimin görelî olarak özgürce yürümesini sağlayan, benim adlandırmamla “pürüzsüz bir araç” olmaktan çok, bir engel oluşturdu. Buna karşın, Orta Asya sınırının kapatılmasından sonra bile, daha sonra göreceğimiz gibi, Kızıl Deniz'den doğu yönüne deniz ticareti devam etti. Ancak daha sonraları Ming politikasında gerçekleştirilen bir değişiklikten *sonradır* ki, bu ticaretin son hedefleri, yani güney yönündeki Çin limanları kapatılmıştı; bu ise ticaret hacmini ve ticaret yapma olanaklarını daha da sınırlamıştı.

Çöküşün Ortadoğu'da görülen sonuçları hiç de daha az dramatik olmadı. Mısırlılara dayalı Memlûk sistemi benzer bir çevrim yaşadı.¹⁰ Bu altsistem, Eyyubiler ve onların ardılları Bahri Memlûkleri tarafından doruğuna taşınmıştı; bu, Bağdat'ın kaybı önlenememiş de olsa, hem Haçlı saldırılarının geri püskürtüldüğü hem de Moğol tehditlerinin uzaklaştırıldığı bir dönemde gerçekleştirilmişti. İtalyanların Akdeniz ticaretini sürdüren ve bu ticarete aracılık yapan, Karimi adıyla anılan tacirlerin etkinlikleri sayesinde, özellikle Sultan an-Nasr Muhammed'in 1293 ve 1341 arasındaki kesintilerle de olsa uzun yönetimi sırasında refah düzeyi çok yükselmişti. Karimiler, aynı zamanda İslamlaştırılmış Batı Hindistan kıyıları boyunca yer alan liman antrepoları aracılığıyla doğu deniz ticaretini yönetiyorlardı ve nihayet Irak'taki İslam dinini yeni benimsemiş Gazneliler ile yeniden açılan kara ticaret yolunda işleyen bir anlaşma gerçekleştirmişlerdi.

Bu refah dönemi, yaklaşık olarak ondördüncü yüzyılın ilk birkaç onyıllı içinde doruğuna ulaştı; ama kısa ömürlü

tedir. Bkz. Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empire and China* (Tehlikeli Bölge: Göçebe Avrupa ve Çin), MA: Basil Blackwell, Cambridge, 1989.

¹⁰ Bu olaylar, gelişmesi ve çöküşü Memlûklerin kaderini duyarlı bir biçimde yansıtan bu imparatorluğun başkenti Kahire'nin incelenmesi yoluyla araştırılabilir. Bkz. Cairo, *1001 Years of the City Victorious* (Utkulu Kentin 1001 Yılı) (benim kitabım), Princeton University Press, Princeton, 1971.

oldu. Veba özellikle Ortadoğu'ya şiddetli darbe vurdu; Memlûk sisteminin Burji Memlûkleri (1381'den sonra) yönetimi altındaki sonul dönüşümü Çin'deki değişiklikler paralelinde değerlendirilebilir. Mısır'da onbeşinci yüzyıl, paranın ayarının bozulduğu, giderek yükselen bir enflasyon dönemi idi; bu yüzyıl aynı zamanda Memlûk devletinin ticaretin denetiminde, ihraç tahıllarının tekelleştirilmesinde, yerel üreticilere yönelik baskılardaki aktif rolünü artırdığı, ülke dışındaki tacirleri iyice yıldırıldığı bir dönem olmuştu.

Son olarak, Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi, Avrupa altsisteminde bir önceki yüzyıldaki olayların başlattığı değişiklik bağlamında ele alınmalıdır. Kuzeybatı Avrupa'yı Ortadoğu'ya bağlayan deniz ticaretinin en önemli Avrupalı aktörleri Cenevizliler ve Venediklilerdi; bunların Akdeniz'in denetimi uğrunda yürüttükleri rekabet, onikinci yüzyıl sonrasında dünya-sisteminin örgütlenişinin kalıcı planını oluşturmuştu.

1204 ile 1261 arasında Venedik, Konstantinopolis'deki en büyük güç, dolayısıyla Orta Asya'ya yönelik ticarete açılan kuzey kapısının gardiyanı (ve bu ticaretten en çok kârı sağlayan taraf) olmuştu. 1261'de Latin İmparatorluğu'nun çöküşü ya da daha doğrusu Bizans yönetiminin, Venedik'in en büyük rakibi Cenova'nın yardımıyla yeniden canlandırılması, Venedik ticaretinin Mısır üzerinden yeniden yönlendirilmesine yol açtı. Bu, gelecek onyıllar boyunca her ikisinin de yararlanacağı bir ortaklıktı.

Ne var ki, Cenova'nın sistemden görece olarak dışlanması sonunda etkilerini gösterdi. Onüçüncü yüzyılın son on yılına girildiğinde Cenova, dikkatini Atlantik'e çevirmiş bulunuyordu; Flander ile Orta Fransa'yı *by-pass* eden bir deniz bağlantısı kurmuştu ve Afrika'nın batı sahilinde, Cenova'nın Atlantik'teki yeni rakibi Portekiz'in işlerlik kazandıracağı yol boyunca yağmacılık yapıyordu.

Ancak, ondördüncü yüzyıl ortalarında hem Venedik hem de Cenova veba ölümleriyle çarpıldı. Veba, Moğollar'dan Avrupalılara Karadeniz üzerinden sıçramıştı ve Karadeniz ile bağlantıları nedeniyle her iki liman kenti de Avrupa'nın daha uzak köşelerine oranla daha büyük kayıplar verdi. Bu ise, yüzyıl ortasında her iki kentte de çöküntüye yol açtı; sonuçta Venedik bunu atlattıysa da, Cenova üstesinden gelemedi.¹¹ Gerçekten de, son, öldürücü darbe ondördüncü yüzyıl sonuna kadar indirilmediyse de, 1378-1384 dönemi iki güç arasındaki Akdeniz rekabetinde Cenova'nın gerçek bir yenilgisine sahne olmuştur.

Bu olayların Ortadoğu'daki gelişmeler ve özellikle daha sonra gerçekleşen Osmanlı gücünün yükselişi açısından taşıdığı anlam artık netleşmiş olmalı. Onüçüncü yüzyıl boyunca ve ondördüncü yüzyıl başlarında bir işbölümü veya geçici bir uzlaşma yürütülmüştü. Cenova, Konstantinopolis'teki ayrıcalıklı konumu, Karadeniz üzerinde kurduğu egemenlik ve buradaki ticaret limanları sayesinde, kuzey karayolunda kendisine öncelik sağladı. (Cenevizli tacirler, merkezi Mısır'da bulunan Memlük Hanedanlığına yeni asker sağlama işinden de kâr ettiler). Filistin'den Basra Körfezi'ne ulaşan ortadaki karayolu, çekici bir seçenek durumundayken, onüçüncü yüzyıl sonuna doğru son Haçlı krallığının ortadan kaldırılmasından (1291'deki Akra'nın "düşüşü" denilen olaydan) sonra ciddi olarak önemini yitirdi. Bu olay, Memlükler ile Venedikli tacirler arasındaki giderek yoğunlaşan ortak yaşam sayesinde Venediklilerin Uzakdoğu ile deniz ticaretinde daha büyük önem taşımaya başladıkları güney yolunu, Karadeniz ve Çin arasındaki karayolunun en büyük rakibi haline getirdi. Mısırlılar, Kızıl-

11 Başkalarının yanı sıra Bkz. B. Z. Kedar, *Merchants in Crisis: Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth Century Depression* (Tacirler ve Kriz: Cenovalı ve Venedikli İşadamları ve Ondördüncü Yüzyıl Depresyonu), Yale University Press, New Haven, 1976.

deniz yolu üzerinde hâlâ egemen durumdaydılar.

Veba salgınına ve Orta Asya'yı Çin ile bütünleştirmiş olan Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasına bağlı olarak kuzeydeki karayolu üzerinden yapılan ticaret hacminin azalmasıyla Cenevizliler, rakipleri Venedik karşısındaki güçlü konumu artık yitirmişlerdi. Gerçekten de 1340'tan sonra Çin'de hiçbir Cenevizli denizciye ait kayıt bulunmamaktadır. Böylece, Cenova ekonomik olarak, dolayısıyla askeri bakımdan zayıfladı. Osmanlı Türklerinin (yeni ismiyle) İstanbul'u ele geçirerek büyümeleri, kısmen Cenova'nın Akdeniz'deki kesin yenilgisinin meyvesiydi.

Bu olay, Avrupalılara, büyük ölçüde Venedikli tacirler aracılığıyla kullanabilecekleri tek yol olarak, büyük kısmı denizyolu olan güney yolunu bıraktı. Bu yol, bütün onbeşinci yüzyıl boyunca gelişmesini sürdürürken, doğu pazarlarına girişi ve bu pazarlara mal sağlayanları denetimi altında tutan Memlükler ile, doğu mallarının büyük bölümünü Avrupa pazarlarına ulaştıran Venedikliler arasındaki özel bağlaşma, daralmakta olan dünya ticaret hacminin daha büyük bir kısmını kontrol ediyordu. Bu tekel, nihayet onaltıncı yüzyıl başlarında Portekizliler tarafından kırıldı.

DOĞUNUN DÜŞÜŞÜ BATININ YÜKSELİŞİNİ ÖNCELER¹²

Kitabımda yer alan sonuncu argüman, budur. Bu argümanda, tüm Hint Okyanusu'nun iki nedenle yabancı “fetih” girişimlerine açık olduğunu öne sürüyorum. Birinci

12 1987 yazında Şikago'da Amerikan Sosyoloji Kurumu'nun yıllık toplantılarında sunulan ve daha sonra Working Paper No. 50, New York: New School for Social Research, Center for Studies of Social Change, 1987'de, *Did the West Rise or Did the East Fall? Some Reflections on the Thirteenth Century* (Batı mı Yükseldi yoksa Doğu mu Düştü? Onüçüncü Yüzyıla İlişkin Bazı Düşünceler) başlığıyla yayımlanan çalışıma bakınız.

neden, hegemonik olmayan ticaret biçimlerinin bu arenada yüzyıllar boyu yürürlükte oluşuydu.¹³ Birçok deniz gücü sadece ticareti paylaşmakla kalmadı, birbirlerinin mallarını ve tacirlerini bile taşıdı. Bu, Hint Okyanusu'ndaki ticaret sisteminde yer alan güçlerin, onaltıncı yüzyılın ilk onyıllarında denizlerine Portekizlilerden gelen saldırılara karşı hiçbir hazırlıklarının olmadığı anlamına geliyordu. İkinci neden doğal olarak Çin'in daha önce denizden çekilmesi ve eski donanmasının limanda çürümesiydi.¹⁴ Çin donanması (daha önce) Portekizlilere direnmeye yetecek kadar gücü örgütleyebilen tek kuvvet olduğundan, onun saf dışı kalmasından sonra Portekiz'in devam etmekte olan deniz ticaretinin kaymağını alması engellenemedi.¹⁵

Portekizlilerin Hint Okyanusuna yayılmasıyla aşağı yukarı aynı sırada Memlûk İmparatorluğu'nun Osmanlı Türklerince ele geçirilmesi, kısmen bu büyük sistemdeki değişimlere bağlanmalıdır. Mısır'ın 1516'da kolaylıkla yenilgiye uğratılarak Osmanlı yönetimine geçmesinde, doğu

13 Bu değerlendirmede büyük ölçüde K. N. Chaudhuri'nin daha sonra yaptığı *Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750* (Hint Okyanusunda Ticaret ve Uygarlık: İslamın Yükselişiyle 1750 Arası Dönemin Ekonomik Tarihi, Cambridge University Press, Cambridge, 1985) başlıklı çalışınama dayanıyorum.

14 Ming'in denizlerden çekilişi, bu alanda önemli bir tartışma konusudur. Bilim adamları bu olayın nedenleri konusunda anlaşamamışlar da zamanı konusunda uzlaşırlar. Çin filosunun yok edilişi, Yuan Hanedanı iktidardan düşürülür düşürülmez gerçekleşmedi. Gerçekten de, Amiral Cheng-Ho'nun "hazine gemileri", 1430'ların başlarına kadar Basra Körfezi'ne, ayrıca bu yol üzerinde yer alan bütün önemli limanlara yolculuklarını göz kamaştırıcı bir güç gösterisiyle sürdürdü. Ne var ki, Çin deniz filosu bu tarihlerden sonra limanlarda çürümeye terk edildi; bu ise Çinlilerin, yetmiş yıl sonra gelecek olan Portekiz savaşçılarına hiçbir direniş gösteremeyecekleri anlamına geliyordu.

15 Aralarında yer alan Arap Denizi üzerindeki denetimlerini sürdürmek amacıyla Memlûkler ve Hintli Müslümanlarca ortaklaşa yönetilen küçük bir filo, onaltıncı yüzyılın ilk on yılında kendilerinden çok üstün Portekiz silahlı gemileri tarafından Diu yakınlarında kolayca yenilgiye uğratılmıştı.

ticaretinde daha önce yaşadığı gerilemeler de rol oynamıştır.

Gerisi, dedikleri gibi tarih. Onaltıncı yüzyılın son bölümünde 1571 İnebahtı Savaşı ile Osmanlı donanması sadece Venedikliler tarafından yenilgiye uğratılmakla kalmadı, Osmanlılar bir deniz gücü olma iddiasından da vazgeçtiler. Bu tarihten sonra Akdeniz, artık bir Müslüman “gölü” değildi. Bunun da ötesinde dünya sisteminin esas arenası Atlantik'e doğru kaymaya başlamıştı. II. Phillip zamanındaki Akdeniz üzerine yazdığı iki ciltlik eserinde Braudel,¹⁶ Akdeniz'in yıldızının sönüşünü belgeler; öte yandan, “Yeni Dünya”nın artmakta olan önemine ilişkin pek çok çalışma vardır. Bunu belgelemeye gerek yok.

Yine de, denizdeki bu yenilgi Osmanlı gücünün gerilediği anlamına gelmiyordu; Anadolu'yu Güneydoğu Avrupa'ya (özellikle Balkanlara) veya Kuzey Hindistan'a ve ötesine karadan bağlayan sistemin sürekliliğinde bir kesinti olduğu anlamını da taşııyordu. Ama Osmanlı gücünün, bundan böyle kesinlikle karada devam edeceğini gösteriyordu. Hem Akdeniz'deki hem de Hint Okyanusundaki deniz ticaretinde Türklerin ve Arapların önemi, artık sona ermişti.

GEÇİŞ OLGUSUNUN DÜNYA SİSTEMİNİN YAPISAL YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ YANI SÜREKLİLİK OLARAK KAVRAMLAŞTIRILMASI NE GİBİ YARARLAR SAĞLAYABİLİR?

Bu küresel analiz hiçbir şekilde bölgesel altsistemlerin mutlak anlamda ortadan kaybolduğunu, hatta çöktüğünü öne

16 Bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. (II. Philip Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası), 2 c., Harper ve Rew., New York, 1972.

sürmüyor. Bu bağlamda, Gunder ve Frank, bir eşit çevrimler setinden çok, uzun bir yürüyüşten söz etmekte haklıdırlar. Bence, dalgalanmalar içeren, çok uzun ve yükselen bir çevrim benzetmesini kullanıyorum; dalgalanmaların zaman zaman aşırı boyutlara ulaşması nedeniyle analitik olarak “kesintiler”den ve yeniden yapılanmalardan söz etmek daha yararlı olur. O halde, *belli bir bölgede* zaman boyunca süreklilik, hatta ekonomik etkinliklerde gelişme saptamakla, bu bölgenin sistemdeki ortalama değişme düzeyinin giderek daha fazla gerisinde kaldığını veya söz konusu altbölgenin çok ilerisinde olan bir bölgede yeniden yapılanma nedeniyle katlanarak büyüyen bir değişikliğin varlığını görmek arasında zorunlu hiçbir çelişki yoktur.

Osmanlı-Kuzey Hindistan bölgesindeki stereotip çürütmeyle savaşmak yeterli değil; çünkü bu tarihsel tartışmalarda önemli yer tutmasına karşın, gerçek değildi. En azından, onyedinci yüzyıl bilim adamlarının bu bölgeye ilişkin ciddi eserleri üzerinde yaptığım incelemeler, bu stereotipi yeterince çürütüyor.

Bence, ele alınan bölgenin büyük sistemdeki değişen rolüyle daha fazla ilgilenmemiz gerekiyor. Son tahlilde, Venedik-Kahire ekseninin etkinliği azalmış olsa da, işlevini Osmanlı döneminde de sürdürmesine ve baharat ticaretinin öldüğüne ilişkin söylentilerin abartılmasına karşın, şu bir gerçektir ki, bu ticaretin çerçevesi yadsınamaz biçimde değişmişti. Venedik donanması Osmanlıları kesinlikle alt etmişti: Dünya sistemi sonunda Akdeniz'in ve onu denetleyen güçlerin uzağında yeniden yapılandı. Gerçek arena Kuzeybatı Avrupa'ya kaymadan önce Atlantik'e ve Atlantik kıyısındaki Portekiz ve İspanya'ya doğru hareket etti. Gerçek şudur ki, Orta Asya, Anadolu, Kuzey Hindistan ve Levant-Mısır eksenini (onyedinci yüzyılda güç bela yıkılan daha önceki çağların en önemli eksenini) dünya-sisteminde hiçbir zaman yeniden merkezi bir konuma gelemedi. Ben

sadece altsistem düzeyindeki sürekliliklerin değil, büyük ölçekte çok açık olan süreksizliklerin de incelenmesini ısrarla savunuyorum.

NOTLAR

Bu bölüm ilk olarak 1990'da New York'ta, "New School of Social Research" aracılığıyla "Discontinuities and Persistence: One World System or a Succession of Systems?" (Süreksizlikler ve Süreklilik: Tek Dünya Sistemi mi Birbirini İzleyen Sistemler mi?) başlığıyla yayımlandı.

Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: *Bir Eleştiri*

Immanuel Wallerstein

The West, Capitalism and the Modern World-System (Batı, Kapitalizm ve Modern Dünya-Sistemi, Wallerstein 1992) başlıklı makalemi, Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in son zamanlardaki çeşitli yazılarını okumadan yazdım. Söz konusu yazılarında Frank ve Gills, onaltıncı yüzyılda Avrupa'da tüm olup bitenlerin, yalnızca birkaç bin yıldır var olagelen bir "dünya sistemi" çerçevesinde oluşan (çevrimsel?) bir değişiklik olduğunu ve bu nedenle de herhangi bir şeyden kapitalizme hiçbir geçişin söz konusu olmadığını (bu geçişin hiçbir yerde gerçekleşmediğini, ama özellikle de onaltıncı yüzyıl Avrupasında gerçekleşmediğini) ısrarla dile getiriyorlar. Frank ve Gills, esas olarak, bazılarınca ekümen diye adlandırılan ve Doğu Asya'dan Batı Avrupa'ya ve en azından Güney Asya'yı, Güneybatı Asya'yı ve Kuzey Afrika'yı kapsayacak şekilde güneye doğru uzanan coğrafi bir bölgeyi kastediyorlar.

Bu, ilginç ve önemli bir tez; ancak bu tezin argümanı, “ayrı bir üretim tarzı ve bağımsız bir sistem olarak” kapitalizme olan [çok kutsal] inancı terk etmek istemeyen birini ne ölçüde hedefliyorsa, beni de ancak o kadar hedefliyor; hedeflenenler, Frank ve Gills'in, yazdıkları makaleler üzerinde derin yorumlar yapmalarını istedikleri “dostlar”ı da içerecek kadar büyük bir grup oluşturuyor (çeşitli teşekküllere yer veriliyor).

Benim makalem, hiç de Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'e *karşı* değil; ama (Maurice Dobb'dan E.L Jones'a ve W. W. Rostow'a kadar) iki şeye aynı anda inanan herkese *karşı* yazılmıştı: (a) Modern çağın başlarında bir yerde (Batı) Avrupa'da köklü biçimde yeni ve kendine özgü bir şey olmuştu; (b) bu “bir şey” dünya tarihinde çok olumlu veya “ilerlemeci” bir oluşumdu.

Bence (a) şıkkında dile getirilen görüş doğru; ama (b)'de savunulanların doğruluğu kesin değil.

Söz konusu makalemin ayrıntılı argümanını burada yinelemeyeceğim. Ama orada sorunu sunuş tarzının mantığını açıklamama izin verin. Makale, esas olarak iki bölümden oluşuyor. Öncelikle, kapitalizmi daha önceki tarihsel sistemlerden ayırt etmek için uygulanan geleneksel yöntemlerin çoğunun, ampirik araştırmaların ışığından yararlanmaması nedeniyle zayıf farklılıklar kullandıklarını göstermeye çalıştım. Bu geleneksel *ayırt edici özellikler*, yaygın mal üretimini, kâr amacı güden girişimleri, ücretli emeği ve yüksek teknolojiyi içeriyordu. Bu unsurların tümünü “önkapitalizm” terimiyle adlandırdım; çünkü bütünün *parçası* olarak bu unsurlar olmaksızın kapitalizmden söz edilemez. Ancak ben, bu unsurların varlığının tarihsel bir sistemi kapitalist bir sistem olarak nitelemeye yeterli olmadığını savunuyorum.

Yeterli değildi; çünkü bu faktörleri kapitalizmi nitele-

mek için kullanan aktörler ne zaman daha ileri giderek gerçek bir kapitalist sistem yaratabilecekmiş gibi görünse-ler, bence şu veya bu şekilde engellerle sindirilip yenilgiye uğratıldılar. O halde diye sordum, kendi kendini besleyen uzun ömürlü bir kapitalist sistemin ayırt edici özelliği nedir? Bu soruya benim yanıtlım, *ayırt edici özelliğin, sadece sistemin kesintisiz sermaye birikimine öncelik veren ve bı birikim için sürdürülen bir yapıya dayalı oluşuydu*. Israrla belirtiyorum, kapitalizmin ayırt edici özelliği sadece sermaye birikimi değil, *kesintisiz sermaye birikimi*di.

Benim görüşüm şu ki, böyle bir sistem ilk olarak Avrupa'da onaltıncı yüzyılda yaratıldı ve sonra tüm dünyayı kapsayacak şekilde yayıldı. Yine bana göre, daha önce var olmuş hiçbir tarihsel sistemin, *kesintisiz sermaye birikimi*-nin yapısal önceliği ilkesine göre işlediğini mantıklı olarak ileri sürmek mümkün değildir.

Okuyuculara anımsatırım; bu argümanı, Frank ve Gills'e karşı değil, böyle bir değişimi ilerici bir “tansık” olarak değerlendirenlerin tümüne karşı çıkmak için geliştirdim. Beni makalemin ikinci yarısına ulaştıran bu argüman, yani Batı Avrupa'nın böyle bir felaketin oluşmasına fırsat vermesine yol açan özel *zayıflığının* (veya *zayıflıklarının*) nedenini açıklama çabası oldu. Bu zayıflığın, dört ayrı çöküşün, senyörlerin, devletlerin, Kilise'nin ve Moğolların çöküşünün inanılması güç bir şekilde aynı çağda gerçekleşmesinden kaynaklandığını belirledim.

Bir kez daha Moğollar konusundan söz etmeme izin verin, çünkü Frank bu konuyu yukarıda 6. Bölümde yeniden açıyor. Moğollar olumsuz anlamda bir önem taşıyorlar. Benim argümanıma göre diğer üç “çöküş” yeterli değildi; çünkü bunların birlikte gerçekleşmesi, Batı Avrupa'nın bir dış güç tarafından ele geçirilmesine neden olabilirdi; bu ise, kapitalizme geçiş olanağını ortadan kaldıracaktı.

Ancak Moğolların “çöküşü” (birkaç ara aşamadan geçerek) Frank'ın sözünü ettiği dünya ticaret sisteminin geçici olarak çöküşüne, onu oluşturan sektörlerin zayıflamasına, ve dolayısıyla bu özel anda herhangi bir gücün Batı Avrupa'yı ele geçirme olanağının ortadan kalkmasına yol açtı. Tarihsel uzam-zaman düzleminde, bir an koruyucu anti-kapitalist kapılar açılmış ve kapitalizm hepimizin zararına “sinsice içeri sızmıştı”.

Bir tarihsel sistem olarak kapitalizmin doğuşunun “olumsuz mucize” niteliğindeki doğasından yana tavrımı yeniden açıklamış olarak, kısaca Frank'ın kendi düşüncelerine değineyim. Frank makalesinde (1990), “dünya sistemi” olarak adlandırdığı, karşılıklı bağlantılardan oluşan ticaret ağının binlerce yıl boyunca gelişmesine ilişkin kanıtlar gösterir. Onun bu öyküsünün dünyada MÖ 8000'den MS 1500'e kadar yaşananların oldukça kabul edilebilir nitelikte bir ilk ve kısmi açıklaması olduğuna gerçekten inanıyorum. Politik-ekonomik etkinliğin, “dünya-imparatorlukları” diye adlandırmayı tercih ettiğim birçok ana düğüm noktası olduğunu ve bu dünya-imparatorluklarının birbirleriyle (yoğun ve düzenli olarak sürüp sürmediği sorusu hâlâ yanıtlanmayı bekleyen) uzun mesafeli ticaret yaptıklarını kabul ediyorum. Bu dünya imparatorluklarının, “dünya imparatorlukları” olarak örgütlenmemiş çeşitli bölgeleri ekümenin ticaret ağına dahil ettiği görüşüne de katılıyorum. Hatta bunun bir sonucu olarak, aralarında birtakım ortak ekonomik ritmlerin var olmuş olabileceğini bile kabul ediyorum.

Ancak bu ticaret ağının, tarihin hiçbir anında, entegre üretim süreçlerini içeren bir işbölümü eksenine dayandırıldığına inanmıyorum. Dolayısıyla, bana göre, söz konusu olgu aksiyomatik olarak tek bir tarihsel sistem oluşturmadı; çünkü ben bu terimi, kesinlikle bütünleşmiş üretim sü-

reçlerini içeren işbölümü eksenine dayalı bir şeyi kastetmek üzere kullanıyorum. Kuşkusuz hepimiz terimleri istediğimiz gibi tanımlayabiliriz. Bu, benim faydalı bulduğum tanım; çünkü bu tanım, çeşitli sistemlerin tümünün sınırlı yaşamlarını ve yaşadıkları sürece tarihsel olarak nasıl işlev gördüklerini açıklayan tek tanım.

Ticaretin tek başına bir sistem oluşturduğuna inanmıyorum. En azından dört ayrı vesileyle (Wallerstein 1973, 1976, 1989: 3. Bölüm; Hopkins and Wallerstein 1987) “lüks” mal ticaretiyle “temel” veya “zorunlu” mal ticareti arasındaki ayrımı dile getirmeye ve bu farklılığın sonuçlarını göstermeye çalıştım. Bu iki tür ticaret arasındaki çizgiyi ampirik olarak çizmek zaman zaman zor olsa da, bu ayrımın analitik açıdan çok önemli olduğuna inanmayı sürdürüyorum. Bu, bir tarihsel sistem içindeki (esas olarak “zorunlu mal”ları içeren) ticaretle, ayrı ayrı sistemler arasındaki (esas olarak “lüks” malları içeren) ticareti ayırt etmemize olanak tanır. Modern çağ öncesindeki ulaştırma teknolojisi ve yüksek ulaştırma maliyetleri nedeniyle, “uzak mesafe” ticareti küçük hacimli, yüksek kâr getiren malları kapsamak zorundaydı ve bunlar da zorunlu olarak “lüks” mallardı.

Sözcük kullanımı açısından Frank ve Gills'i benden ayıran bir ayrıntıya dikkatinizi çekerim. Onlar bir “dünya sistemi”nden söz ediyorlar. Ben “dünya-sistemleri”nden söz ediyorum. Ben bir tire işareti kullanıyorum; onlar kullanmıyorlar. Ben çoğul kullanıyorum; onlar tekil kullanıyorlar; çünkü onlara göre tarihsel zaman ve uzam boyunca sadece tek bir dünya sistemi var oldu ve var olageldi. Bana göre birçok dünya-sistemi var olmuştur. Örneğin ben, birçok tarihçinin Çin veya Çin İmparatorluğu dedikleri şeyin tek bir sistem olduğunu düşünmüyorum. Çin olarak adlandırılan coğrafi bölgede birbirini izleyen birtakım sistem-

ler var olmuştur. Han yükseldi ve düştü. Tang veya Ming, coğrafi mekânları, görünürdeki formları (bir “dünya-imparatorluğu”) ve bazı kültürel özellikleri aynı olsa bile, aynı tarihsel sistemi yansıtmıyordu. “Modern dünya-sistemi” (veya “kapitalist dünya-ekonomisi”) birçok sistemden sadece biridir. Onun kendine özgü özelliği, çağdaşlarını yok edecek kadar güçlü olduğunu göstermiş olmasıdır.

Bu, bizi yine tire işareti konusuna götürüyor. Benim “dünya-sistemi”m “dünyadaki” bir sistem veya “dünyanın” bir sistemi değildir. O, “bir dünya olan” bir sistemdir. Dolayısıyla, tire işareti gereklidir; çünkü “dünya”, sistemin bir sıfatı değildir. Aksine, bu iki sözcük birlikte tek bir kavram oluşturur. Frank ve Gills’in sistemi, niteleme anlamında bir dünya sistemidir; şöyle ki, zaman boyunca tüm dünyayı kapsama eğilimi göstermektedir. Onlar bu gezegen üzerinde birlikte var olan çok sayıda “dünya-sistemleri” hayal edemiyorlar. Oysa onüçüncü yüzyıla veya dolaylarına kadar bence durum buydu.

Avrupamerkezci olmak bir yana, benim analizim Avrupa’yı “egzotik”leştiriyor. Avrupa tarihsel bir sapmadır. Bazı bakımlardan bu, suçu tümüyle Avrupa’ya yüklenemeyecek olan tarihi bir kazaydı. Ama ne olursa olsun, Avrupa’nın bölünebileceği bir şey değildir. Avrupa ve dünya, belki günün birinde Avrupa’nın (ve onun aracılığıyla dünyanın) başına dert olan bu korkunç hastalıktan kurtarılacaktır.

Bu, bizi geleceğe götürüyor; bu nedenle geçmişe şematik bakış açısına yeniden dönmek zorundayız. Şimdiye kadar, inanıyorum ki, dünya gezegeninde üç tarihi dönem yaşadık. MÖ 8.000 ya da 10.000 öncesinde, hakkında hâlâ çok az şey bildiğimiz bir dönem yaşandı. Bu dönemde dünya olasılıkla çok sayıda, oraya buraya saçılmış mini sistemlerden oluşuyordu.

Ardından MÖ 8.000 ya da 10.000’den yaklaşık MS

1500'e değin süren dönem geldi. Bu dönemde birlikte yaşayan çok sayıda tarihsel sistem vardı (başlıca üç tür: dünya-imparatorlukları, dünya-ekonomileri, minisistemler). Bunlardan hiçbirisi kesintisiz sermaye birikimi için baskı yapan bir yapıya dayalı olmadığından “kapitalist” de değildi. *Gloria Deo!* Dediğim gibi, önde gelen “dünya-imparatorlukları” arasında giderek büyümekte olan bir uzak mesafeli ticaret ağının var olduğu görüşüne karşı çıkmıyorum. Belki de bu “bir araya toplanma”, kapitalizm hastalığının ortaya çıkmasını kısmen açıklıyor. Belki diyorum, çünkü b) nun yol açtığı ereksel karışıklıklardan hoşlanmıyorum. Ben olayların rastlantısal eşanlılığına dayalı kendi açıklamamı yeğliyorum. İki açıklama tarzı birbiriyle zorunlu olarak uzlaşmaz nitelikte değil.

Üçüncü dönem MS 1500 dolayında başladı. Bir sapma olan sistem, bizim kapitalist dünya-ekonomimiz saldırgan, yayılmacı ve etkili olduğunu gösterdi. Birkaç yüzyıl içinde küreyi sardı. Şimdi bulunduğumuz nokta bu. Bu sistemin çok uzun bir süre daha devam edebileceğini sanmıyorum (argümanlarım için Bkz. Wallerstein 1982). Çelişkileri onun işlevini sürdürmesini engellediğinde, sonucunu öngörmenin mümkün olmadığı bir çatallanma, bir yol ayrımı oluşacak. Ancak küçük bir katkı, yani bizim katkımız bu sonucu radikal biçimde etkileyecek. Dünya, ne bazılarının iddia edebileceği gibi mükemmel bir ekümene doğru ağır ağır ilerliyor ne de toplumsal açıdan kusurlu, görece dengeli bir durumda kalmayı sürdürüyor. Ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilimini temel alan yetersiz çözümlemelerimizin, bizi şimdi çok yanlış sonuçlara götürdüğünün anlaşılmakta oluşu, onsekizinci yüzyıldaki evrensel aklın zafer sevincine benzer bir ruh haline kapılmamızı gerektirmez. 1500 öncesi dönemdeki hareket modellerine daha akıllıca son-daj yapmanın yararlı oluşu, kapitalist dünya-ekonomisinin yaratılışının dünyaya dayattığı tatsız ve dramatik durakla-

mayı görmezden gelebileceğimiz anlamını taşımaz. Ancak bu duraklamayı aklımızda tutarsak, diğer tüm tarihsel sistemler gibi bu tarihsel sistemin de nasıl bir başlangıcı (veya oluşumu) varsa, bir sonunun da olacağını gözden kaçırmayız. Ancak o zaman, inşa etmek istediğimiz ardıl sistem türü üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırabiliriz.

NOT

Bu bölüm ilk olarak 1991'de "World System versus World-Systems: A Critique" (Dünya-Sistemlerine Karşı Dünya Sistemi) başlığıyla, *Critique of Anthropology* 11 (2)'de yayımlandı.

KAYNAKÇA

- Frank, A. G., "A theoretical introduction to 5,000 years of world system history", *Review* 13 (2), Ilkbahar 1990, s. 155-248.
- Hopkins, T. K. ve Wallerstein, I., "Capitalism and the incorporation of new zones into the world-economy", *Review* 10 (5/6), Ek 1987, s. 763-779.
- Wallerstein, I., "Africa in a capitalist world", *Issue: A Journal of Africanist Opinion* 3 (3), Güz 1973, s. 1-11.
- , "The three stages of African involvement in the world-economy," P. C. W. Gutkind ve I. Wallerstein (der.) *Political Economy of Contemporary Africa* içinde, CA: Sage, Beverly Hills, 1976, s. 35-63.
- , "Crisis as transition", S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein, *Dynamics of Global Crisis* içinde, Monthly Review Press; Macmillan, Londra, New York, 1982, s. 11-54.
- , *The Modern World-System*, c. 3, *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s*, CA: Academic Press, San Diego, 1989.
- , "The West, capitalism, and the modern world-system", *Review* 15 (4) (Güz), s. 561-619. içinde, J. Needham (der.) *Science and Civilization in China*, c. 7 içinde; *The Social Background*, kısım 2, bölüm 48, "Social and economic considerations" (yakında çıkacak), 1992.

Eleştirilere Yanıt ve Sonuçlar

*Andre Gunder Frank
ve Barry K. Gills*

“Eski” Afro-Avrasya dünya sistemi ekümeninin tarihi hakkındaki bu kitabın odağındaki tartışmanın konusu, bir dünya (sistemi) tarihinin *nasıl* yazılacağı sorusudur. Bu kitabı derleyenler ve kitaba katkıda bulunanlar olarak bizler, dünya sistemine esas olarak bir “dünya ekonomisi” veya daha da iyisi bir “dünya politik-ekonomik sistemi” olarak bakıyoruz. En az 5000 yıllık gerçek tarihsel sürekliliği ve yapısal örüntülerinin ve süreçlerinin en az 5000 yıldır varlığını sürdürüyor olması nedeniyle bu, hep “aynı” sistem olagelmıştır. Ancak bu örüntülerin kendileri, özellikle sistemin üyeleri arasındaki kesintisiz rekabet aracılığıyla, değişimi uyarıcı bir etki yapar. Bu nedenle, 5000 yıl boyunca her zaman aynı kalmasa bile hep *aynı* dünya sistemiyle ilgileniyoruz.

Bu kitaba katkıda bulunan yazarlar arasındaki tartışma, esas olarak dünya tarihindeki süreksizlik ve süreklilik

savları arasında yürütülmüştür. Bu tartışmada başlıca iki tavır var. Bunlardan biri, MS yaklaşık 1500 öncesindeki dünya tarihinde, üretim tarzında veya sosyal formasyonda politik-ideolojik ögenin belirleyici olması ve o tarihten sonra, en azından modern kapitalist dünya-sisteminde kesintisiz sermaye birikiminin ve (“değer yasası” aracılığıyla) ekonomik ögenin belirleyici duruma geçmesi nedeniyle, 1500 öncesi ve 1500 sonrası dönemlerin keskin bir şekilde bölündüğü veya bu dönemler arasında sürekliliğin ortadan kalktığını savunan tavidir. Bu görüş, söz konusu sorun hakkında konuyla ilgili hemen herkesçe kabul edilmiş mantığı yansıtan Amin ve Wallerstein tarafından bu kitaba taşınmıştır. Diğer yaklaşım, sermaye birikiminin ilk kez 1500'den sonra başlamadığını veya “kesintisizlik” niteliğini bu tarihten itibaren kazanmadığını, kesintisiz sermaye birikiminin dünya tarihi boyunca tarihsel sürecin motor gücü olageldiğini savunan tavidir. Bir başka deyişle, bu görüşe göre, farklı “sistemler” arasında 1500 dolayında hiçbir keskin kopuş meydana gelmemiştir.

Ekholm ve Friedman ile bu kitabın editörleri ve yazarları olarak bizler, hâlâ ancak çok küçük bir azınlık tarafından benimsenen bu ikinci yaklaşımdan yana tavır alıyoruz.

Wilkinson bunu vurgulamasa da, uzun dönemli çözümlemesi bu ikinci tavra daha yakın görünüyor. Abu-Lughod, “onüçüncü yüzyıl dünya-sistemi”ne değinmekle birlikte birinci ve hâlâ egemen olan yaklaşıma daha yakın gibi duruyor. Wallerstein bu kitaba yaptığı katkıda, (tire işareti içeren) pek çok tarihsel dünya sistemleriyle (tire işareti içermeyen) bir dünya sistemi arasındaki farkı netleştiriyor; Abu-Lughod ise, iki tavır arasında bir konuma yerleşmeye çalışıyor.

Wallerstein ve diğer dünya-sistemi teorisyenleri, dünya sisteminde işbölümü aracılığıyla gerçekleşen uygarlık-

lararası maddi alışverişleri vurgulamaktadırlar; bu da karşılığında onların dünya(-)sistemiyle “bütünleşme” olgusuna yaklaşımlarını belirler. Bizler, ayrıca sosyolog Chase-Dunn ile Hall, siyasal bilimci Wilkinson ile Kohl ve diğer arkeologlar, merkez-çevre komplekslerine ve bu tür komplekslerin daha geniş bir hiyerarşisine dayalı bir çerçeveyi tercih ediyoruz. Merkez-çevre ilişkilerinin “gelişmeci” mi yoksa “azgelişmeci” mi olduğu önemlidir (Kohl, eski dünyada azgelişmeci ilişkiler olduğu görüşüne karşıdır); ama bu, bizim görüşümüze göre yaşamsal önemde bir tartışma değil.

Asıl tartışma ve anlaşmazlık, bir “sistem”i veya özellikle bir “dünya(-)sistemi”ni oluşturan yapıların hangileri olduğu sorusu etrafında dönmektedir. Artı'nın hiyerarşik bölgeler arasında transfer edildiği dünya sistemindeki merkez-çevre (ve hinterlant) kompleksleri hiyerarşisi, zorunlu olarak bir tür “uluslararası” (bu, amacı karşılayan en iyi terim olmasa da) işbölümünün varlığını gösterir. Bize göre Amin ile Wallerstein, Polanyi ve Finley'in izinden giderek eski dünyada ticaret ve pazar aracılığıyla oluşan sermaye birikiminin önemini küçümsüyorlar. Bu nedenle de, sisteme katılma konusuna bizim baktığımız gibi bakmıyorlar ve halkların, toplumların ve ekonomilerin dünya sistemiyle bütünleşmesini, bizim onları zaten dünya sisteminin uzun zamandan beri asal üyesi olarak gördüğümüz noktada bulmaya çalışıyorlar.

Bu durumda, gerçek tartışma, “uluslararası” çapta veya dünya sistemi çapındaki işbölümünün *karakteri* üzerindedir; yoksa onun doğrudan *varlığı* üzerinde değil. Zaman geçtikçe dünya sisteminde işbölümünün daha da bütünleşmiş bir yapı kazandığı ve (en azından uzun vadede, özellikle kriz dönemlerinde, süreç içinde atılan geçici tarihsel “geri adımlar” ile) zamanın ve mekânın durmadan “daral-

dığı” doğru olabilir. Wallerstein, bizim daha önceleri genel olarak yürürlükte olana göre daha yüksek bir bütünleşme düzeyindeki bu dünya sistemi çapında işbölümünün gelişiminde sadece *özel* modern bir evre olarak gördüğümüz şeyi vurguluyor. Yukarıda 7. Bölümdeki katkısında Wilkinson, ekonomik alışveriş ve politik çekişmeden çok, bağlantılar aracılığıyla sergilenmiş de olsa, bizim dünya sistemi çerçevemizi benimsemeye hazırlanıyor. Bununla birlikte Wilkinson, (Chase-Dunn ve Hall’ın hepimizin tatmin olmamız açısından kullanmamızı istediği terim olan) böyle bir “Merkezi dünya sistemi”nin oluşumu için biz editörler-yazarlara göre daha geç bir tarih belirler; ayrıca, Wilkinson, (yazılarına eşlik eden zaman haritalarında görülebileceği gibi) bu sistem için çağlar boyunca bizimkiyle kıyaslandığında daha küçük bir coğrafi boyut öngörür. Bunun nedeni, Wilkinson’un, sisteme dahil olmanın daha kesin, ampirik olarak doğrulanabilir verilerini, özellikle hegemonik merkezler arasındaki antrepo konumundaki kentleri birbirine bağlayan kanıtlanabilir bağlantıların varlığını gerekli görmesidir. Buna karşın, çevrimlere ilişkin yukarıda 5. Bölümde yer alan tarihlemelerimizi “test” eden yayımlanmamış çalışmasında, kendisinin *de facto* işlevsel kriterlerinin çok katı olabileceğini yine kendisi itiraf ediyor. Örneğin, Chandler’ın 40.000 kişilik daha düşük limitteki kent büyüklüklerini kullanıyor. Bu sınırlama, diyelim 10.000 nüfuslu kentler için elimizde veri olsaydı, ağ kapsamında yer alabilecek birçok kentin olasılıkla dışarda kalmasına neden olmaktadır.

Dünya sistemi tanımlarınıza ve sisteme ilişkin saptamalarınıza yönelik bu tür “test”lere ve netleştirmelere hiçbir itirazımız yok; aslında bunlardan hoşnutluk duyuyoruz. Bu tür işlemlerin, dünya sistemi çapındaki işbölümünün *çok daha önceden*, belki daha düşük “yoğunluk”lu bir

bütünleşme çerçevesinde var olduğunu, önemini savunan öncüllerimizle çelişmesi için hiçbir neden görmüyoruz. Daha çağdaş bir örnek verirsek, Çin'in veya Hindistan'ın modern dünya sisteminin parçası olduğunu Çin'in “sosyalist sistemi” ile kurulan bağlantının verdiği (yanlış) izlenime karşın, artık kimse akla yatkın gerekçelerle yadsıyamaz. Söz konusu ülkelerin kendi “dahili” işbölümleri, dünya sistemi çapındaki işbölümüyle Singapur'a veya Güney Kore'ye göre daha gevşek olarak bütünleşmiş olabilir; ama Çin ve Hindistan sistem çapındaki işbölümünün dışında değildir. Charles Tilly başta olmak üzere, dünya sistemi tanımımızda, bütünleşme ve sistemsellik için yüzdelemlerle belirttiğimiz (ticari ve başka türden) yapay seviyeler kullandığımızı öne sürenlere katılmıyoruz. Hatta bunun ne gerekli ne de yararlı olduğunu düşünüyoruz; üstelik, çok yanlış sonuçlara vardırabileceği görüşündeyiz. (1970'lere değin dış ticaretin Amerikan ithalat veya ihracatı içindeki payı % 5'i aşmadı, ama bu, Birleşik Devletlerin sistem “dışı” sayılmasını gerektirmiyordu!) Böyle yapay sınırlar ve koşullar, o denli önem verdiğimiz dünya sistemindeki gelişmeler, karşılıklı etkileşimler, korelasyonlar ve alışverişler gibi konularda soru sormayı engelleyebilir. Bugün yürürlükte olan koşulların geçmişe yansıtılmasına yol açabilecek olan ölçütleri kabul etmiyoruz. Bunu, “bugüne odaklanma”nın bir biçimi olarak görüp yadsıyoruz. Kanıtlar bize 5000 yıl önceki uzak bir geçmişte bile dünya sistemi çapında bir işbölümünün var olduğunu düşündürüyor. Bu işbölümünün biçiminin modern biçim ile özdeş olması zorunlu değil. Neden olsun? Afganistan'daki eski lapis lazuli madencilerinin ve Sümer kentlerindeki tekstil işçilerinin emeği, MÖ dördüncü veya üçüncü binyılda bile “dünya” ekonomisi-sisteminin işbölümü çerçevesinde karşılıklı bağlantı içindeydi. Her ikisi de aynı dünya ekonomisinde

yer alıyordu ve birinin üretici emeği dolaylı da olsa, bütünsel bir alışveriş ağı içinde diğerinin emeğiyle ilişki içindeydi.

Öte yandan, 9. Bölümdeki katkısında Abu-Lughod, “altsistem düzeyleri” olarak nitelediği Anadolu'dan Hindistan'a [kadar birçok bölgede] *bölgesel* düzeyde uzun süreklilikleri kabul eder. Ne var ki, “uluslararası sistemin kendisinin böyle süreklilikler sergilediğini varsayarak” geri adım atar. Demek oluyor ki, *Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350* (Avrupa Hegemonyasından Önce: Dünya Sistemi, MS 1250-1350) adlı kitabında, o denli didaktik bir tarzda çözümlemesini yaptığı olgu ve bu arada sözünü ettiği daha önceki İslami “sistem”, onun için sadece bir kez uğraşıp bıraktığı konulardı. Editörler-yazarlar olarak bizler, Abu-Lughod ile tartışmamızda, onun sözünü ettiği sistem çapındaki “örgütlenme bozukluğu”nun ve “başarısızlığın”, devam etmekte olan “uluslararası” bir dünya sisteminin yinelenen evreleri olarak görülmesi gerektiğini savunan tezimizin arkasındayız; bu sistemin ömrü onun “bölgesel altsistemleri” dediği sistemlerin her birinden daha uzun olmuştur. Gerçekten de, sürekli bir dünya sistemi yoksa, Abu-Lughod'un uzun süren “altsistem” düzeyinden söz etmesinde bir çelişki yok mu?

Biz, Abu-Lughod'un kendi onüçüncü yüzyıl dünya sistemini, önce hızlı bir ekonomik büyüme ve sonra da ekonomik kriz ve çöküş dönemi olarak nitelemesinde de bir çelişki saptıyoruz. Eğer “boom”* sıfatı onun 100 yıllık döneminin ilk bölümüne ilişkin olsaydı, her iki niteleme de kabul edilebilirdi; ama bu sıfat bu bölümle sınırlı kalmıyor. Ya da gerileme ve çöküş ancak 1300'den sonra başlamış olabilirdi. Ancak bizim hesaplarınıza ve aynı zamanda en azından Avrupa için Wallerstein ve Başkalarının yaptık-

* Patlarcasına hızlı bir ekonomik gelişme (ç.n.).

ları hesaplamalara göre de uzun bir çevrimin alçalma (B) aşaması 1250 dolayında başladı; ki bu onun [Abu-Lughod'un sisteminin -ç.n.] başlangıç tarihidir ve 1450'ye dek sürdü. Bu hesaba göre, Abu-Lughod'un bütün dünya sistemi ve dönemi, onbirinci-onikinci yüzyıllardaki ve yine 1450-1600 arasındaki “uzun onaltıncı yüzyıl”daki iki ayrı genişleme (A) evresi arasında yer alan uzun daralma (B) evresinin bir bölümüydü ki, bu her iki genişleme evresi Wallerstein ve diğerlerince de kabul edilir. Ama bu durumda, özellikle yukarıdaki 5. ve 6. Bölümlerde savunduğumuz gibi, bu dönem boyunca dünya sistemi çapındaki uzun çevrimsel sürekliliği yadsımak nasıl mümkün olur. Belki daha da uzun bir çevrimsel süreklilik söz konusuydu? Bu alan hiç kuşkusuz gelecekte araştırılmaya açık olacaktır. Umut ediyoruz ki, bu konuda yapılacak yeni araştırmalar, her birimizin konumunun netleştirilmesine ve belki de yeni ufukların açılmasına yardımcı olacaktır.

Dünya sistemindeki benzerlikler ve farklılıklar konusundaki tavırlara ilişkin olarak netleştirilmesi gereken bir alan da hegemonyanın biçimidir. Biz editörler (Wallerstein'cı) ekonomik ve (Modelskici) politik dünya-sistemleri ve (Keohane gibi) uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin, (Kennedy gibi) tarihçilerin ve diğerlerinin kullandığı kavramı koruyoruz. Bununla birlikte, dünya sistemi üzerinde, üstelik tüm dünyayı kapsayacak şekilde hegemonik egemenlik gerçekleştirilmişse bile, ancak ender olarak gerçekleştirildiği konusunda ısrar ediyoruz. 1500 öncesindeki dünya sisteminde olduğu kadar, modern dünya sisteminde de daha yaygın olan bir dizi eşanlı bölgesel, ama istikrarsız, geçici hegemonik güçler var olmuştur. Biz bu bölgesel hegemonları, hem bir hegemonya “sistemi”ni oluşturan, hem de kendi yapısı ve dinamiği de, yine bu hegemonik güçlerle, onların yükselişi, düşüşü, karşılıklı rekabet ve it-

tifaklarıyla açığa vurulan “dünya sistemi”nin yapı taşları olarak görüyoruz. Ancak bunların hegemonyaları sadece “politik” değil, aynı zamanda “ekonomik” hegemonyadır; en azından ekonomik bakımdan kendilerine bağımlı olan çevrelerinden, hatta hinterlandlarından sağladıkları ekonomik “artı”yı merkezde toplar ve kendi gelişmelerini hızlandırmak için kullanırlar. Bu bölgesel hegemonyalar, salt “güç sahibi olmanın hatırına” değil, bu olgu nedeniyle de, başarabildikleri ölçüde ve becerebildikleri sürece hegemonyalarını genişletmeye, sürdürmeye ve savunmaya çalışırlar. Biz editörler-yazarlar, özellikle üçüncü bölümde dünya sistemi ölçeğinde “süperbirikim yapan” bir “süper-hegemon” fikrini ortaya attık. Bununla beraber, Wilkinson, 1500 öncesi dünyada (dünya sisteminde) bu tür süperbirikim yapan süperhegemonyanın hiçbir örneğine rastlayamadığını söylüyor; hatta o tarihten bu yana varlığı kabul edilen sadece iki hegemonya, yani ondokuzuncu yüzyıldaki İngiliz ve yirminci yüzyıldaki Amerikan hegemonyaları konusunda bile kuşku duyuyor. 3. ve 5. Bölümlerde bir hegemonya olarak görülebileceğini öne sürdüğümüz onüçüncü yüzyıldaki Moğolların durumu kuşkulu bir durum olabilir. Yine de Wallerstein'ın ve Modelski'nin savunduklarının aksine, onüçüncü yüzyılda Moğollar, dünya sistemi ölçeğinde süperbirikim yapan süperhegemonya konumuna, onaltıncı yüzyıldaki Portekiz ve onyedinci yüzyıldaki Hollanda'ya göre daha yakındı.

Sistemin sürekliliği üzerine tartışmalarımızda yer alan bu konular daha eski, aslında “klasik” bazı tartışmalara da aracılık yapmaktadır. Klasik Marksist yaklaşımda, kapitalizm ilerici bir nitelik taşıyordu. Kapitalizm üretim araçlarını geliştirmiş, bununla birlikte, “dünya kapitalist sistemi”nde sermaye birikimi süreci için yeni alanlar açmıştı. Başkalarının yanı sıra Bill Warren de (1980) bu görüşü,

onu açık ya da dolaylı yollardan sorgulamaya başlamış olan yazarlara karşı savundu. Baran, Sweezy, Frank, Amin ve başkaları, bir dünya tarihsel süreci olarak kapitalizmin, çevredeki “azgelişmenin de yaratıcısı” olduğunu ve bu nedenle en azından çevre halklarının çoğu açısından ilerici olmadığını iddia etmeye başlamışlardı. Amin ve Wallerstein, modern dünyada (dünya-sisteminde) insanların çoğunluğunun, şu anda modern çağ öncesi çağlarda yaşamış büyük babalarından veya büyük annelerinden daha kötü durumda olduğunu ileri sürdüler. Wallerstein ve diğer dünya-sistemi kuramcıları, aynı zamanda yarıçevrenin, dünya sistemi hiyerarşisi içinde hegemonik güçlerin yükseliş ve düşüşü için de geçerli olan bir devinim yolunu temsil ettiğini ileri sürdüler.

Bu konular üzerinde kitabın yazarları geniş ölçüde anlaşıyorlar. Hiçbirimiz Marx'ın (ya da daha doğrusu Stalin'in) dünya tarihinde kapitalizmin aktörlüğüne ilişkin tek çizgisel görüşünü destekleyemeyiz. Bununla birlikte, ne özgün ne de sadece Marx'a özgü olan *tarihsel materyalizmin* temel perspektifini koruyabilir ve onu netleştirmeye çalışabiliriz. Buna karşılık, yazarlarımız *kapitalist üretim tarzına* veya dünya tarihinde üretim tarzları arasında gerçekleştiği düşünülen geçişlere yükledikleri rol konusunda ayrılıyorlar. Bu konuda Amin ve Wallerstein, klasik Marksist geleneği benimsiyorlar; editörler, Ekholm ve Friedman ile Wilkinson bu geleneğe karşı tavır alıyorlar. Neden? Çünkü üretim tarzları arasındaki tüm açık farklılıklara ve bunlar arasında olduğu varsayılan geçişlere karşın, dünya tarihinde üstün ya da kalıcı gibi görünen çok sayıda büyük modeller saptıyoruz. Elimizdeki kanıtlar (uzmanlara kıyasla cehaletimizi bir yana bırakırsak) bize, üretim tarzlarının karakteri konusunda derin yanlış anlamaların var olageldiğini düşündürüyor. Özellikle sermaye birikiminin, pazar-

ların, kâr motifinin, “girişimcilik” unsurunun ve uzak mesafe ticaretinin rolü konularında, dünya tarihinin *büyük bölümü* açısından yaygın bir yetersiz değerlendirme veya eksik belirleme söz konusudur.

Bu nedenle, bu tartışmaya katkıda bulunan biz editörler, bağımlılık anlayışını ve dünya sistemi teorisini çok daha gerilere uzatmaya çalışıyoruz. Dünya sisteminin daha çok, dev boyutta ve hiç bitmeyen bir köşe kapmaca oyunu gibi olduğunu savunuyoruz. Bu “oyun”, bir çocuk oyunu olmayıp, sonu gelmez bir “keşmekeş” ve koşuşturmaya dayalı ve oyuncular arasında bir “altta kalanın canı çıksın” kavgasıdır. Bu oyunun arkasındaki itici güç, devlet veya özel kesim seçkinleri tarafından, genellikle de her ikisi tarafından yürütülen rekabetçi sermaye birikimidir. Bu “oyun”un akışı, belli “oyuncular” ve alanlar, dünya sistemi içinde zaman zaman konum değiştirirler. Bu değişiklik, “müziğin sustuğu”* veya en azından yavaşladığı sistem ölçeğindeki ekonomik kriz ve buna eşlik eden hegemonya değişiklikleri dönemlerinde yaratılmasa da özellikle hızlandırılır. Dünya sistemi içindeki çevresel (bölgesel ve politik-ekonomik) çeşitli konumlar, artı'yı uzak merkeze veya merkezlere transfer ederek sömürme sürecinde ve çevrenin “gelişmesi”nin merkezin “gelişmesi”nin isterlerine bağımlı kılınması sürecinde düzenek işlevini görür. Bir miktar “gelişme” çevrede bile gerçekleşebilir; ama sorunun en azından uzun vadede özü bu değildir... Önemli olan, dünya sistemindeki konum, bunun nasıl, ne zaman, neden ve nerede değiştiği ya da değişmediği ve bu konumun, dünya sistemindeki gelişmenin ve bir bütün olarak bu sistemin gelişmesinin avantajlarından yararlanmaya (ve maliyetlerini yüklenmeye) nasıl, ne zaman, neden ve nerede

* Müzik eşliğinde oynanan iskemle kapmaca (bizdeki köşe kapmaca) oyunu kastediliyor (ç.n.).

olanak verdiği ya da vermediği ve gerçekten her durumda bunları nasıl, ne zaman, neden ve nerede eşitsizce dağıttığı sorunudur.

Sistemin herhangi bir bölümünde meydana gelen bir “gelişme”nin ürünü, bütün bir dünya sisteminin “gelişme”sine (özellikle sermaye birikimine) egemen olan koşulların özünü oluşturur. Bu, tüm dünya sistemi tarihinin genel bir yasası gibi görünüyor. Bu köşe kapmaca oyunu gerçekten yeryüzündeki dağlar kadar ve dünya sistemi kadar eskidir ve bugüne kadar süregelmiştir. Yakın geçmişte Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşü ve Uluslararası Para Fonu’na ve Yediler Grubu’na (G7) (*de facto* G3) bağımlı kılınışı yerinde bir örnektir. Bu olayları, “sistem” değişikliğini bir yana bırakalım, üretim tarzları arasındaki bir geçiş olarak anlamaya çalışmak zihinleri aydınlatmak yerine daha da karıştırır. Buna karşılık söz konusu dramatik olayların, bu “bölge”lerin ve “rejim”lerin bir bütün olarak dünya sistemindeki ekonomik kriz esnasında ve bu kriz nedeniyle çetinleşen rekabete başarılı biçimde ayak uydurma konusundaki yetersizliklerinin sonucu olarak görülmeleri gerekir. Avrupa’daki ve Japonya’daki müttefiklerince (hatta daha çok rakiplerince) pompalanan sermaye sayesinde ABD, bütçesindeki “ikiz açığı” kapatmayı başarmış ve bu sermaye desteği Birleşik Devletler’i kurtarmış olsa da (şimdiye kadar kurtardı, ama ne zamana kadar kurtarabilecek?) Reagonomik “yıldız savaşları” her iki “süper güç”ün de iflasına yol açtı. Tanık olduğumuz olay, “Sosyalist Doğu”nun dünya ekonomisinin akışına “serbest piyasacı-kapitalist” Batı’nın yasalarıyla “yeniden girişi” değil. Aksine, büyük bölümüyle eskiden olduğu gibi, şimdi yine Güney’in bir parçası olacak olan Doğu, bu aynı dünya sisteminde her zaman en az Güney kadar dezavantajlı bir konumda olmuştu; bu da başarısızlığının ana nedenidir.

Bu kitabın editörleri ve yazarları olarak bizler, dünya sistemindeki bu konum değişikliğini, dünya sisteminin kendisinin genel gelişimindeki en önemli değişme ve bu sistemi yöneten motor güç olan rekabetçi sermaye birikiminin ve hegemonya-rekabet sürecinin ürünü olarak görüyoruz. Dolayısıyla, bizim görüşümüz Frank, Wallerstein ve diğerlerinin, daha önce egemen olan devletmerkezci çerçeveden ve tek çizgisel modernleşme teorisinden ayrıldığını bir kez daha kanıtlıyor. Bizler, analizin temel birimi olarak tüm dünya sisteminin alınması şeklindeki değişikliği savunmayı sürdürüyoruz. Bununla birlikte, bu yaklaşımı uzamda, zamanda ve çözümlemede Wallerstein ve diğer “dünya-sistemi” teorisyenlerine göre daha ileriye vardiirmaya çalışıyoruz. Bu, dünya sisteminin, olabilecek veya olamayacak *her şeyi* ya da sistem içindeki herhangi bir bölgesel, toplumsal veya bireysel “oyuncu”nın “hareket yeteneği”ni “belirlediği”ni söylemek demek değildir. Yine de bütün, parçalarının toplamından daha fazla bir şeydir; *hiçbir* parça, hiçbir zaman onun kaderini değilse de, en azından seçimlerini veya seçme şansından yoksunluğunu belirleyen sistemin bütününden bağımsız olarak anlaşılamaz.

Sonuç olarak biz, bu oyunun genel düzeneklerini ve sonuçlarını belirleyen üretim tarzı değil, oyunun kendisinin doğası olduğunu iddia ediyoruz; çeşitli tarzlar bu oyunun (sadece) bir unsurunu oluşturur. Bu tarzlar arasında varsayımsal “geçişler” aramak, yalnızca, aynı ve tek dünya sistemine katılımın temel sürekliliğinin anlaşılmasını güçleştirir. Sovyet “sosyalizmi” 1917 sonrasında oyunun bir elemanıydı; ama oyunun doğasını ya da modelini hiçbir zaman belirlemedi. Benzer şekilde, dünya tarihinin 1500'den bu yana olan bölümünün bütünü üzerinde kapitalizm, ticaret yollarındaki, birikim merkezlerindeki değişikliklere ve hegemonik gücün “Doğu”dan “Batı”ya geç-

mesi şeklindeki değişmeye göre daha az “belirleyici” olmuş, bu dönemi daha az karakterize etmiştir. Dünya tarihinin şimdi başlamakta olan dönemi, yine ya da daha doğrusu hâlâ birikim merkezleri arasındaki rekabet tarafından karakterize edilmektedir; bu rekabete (dünya ekonomisinin -geçici olarak-, rakip politik-ekonomik bölgelere bölünmesi söz konusu olmazsa) birikim merkezinin batı yönünde hareket ederek yeniden “Doğu”daki Asya’ya geçmesi sürecinin eşlik etmesi olasılığı var. Biz, oyunun kurallarının oyuncuların konumları kadar sık değişmediğini savunuyoruz. Rekabet teknikleri değişir, ama temel nitelikteki birçok tekniğin binlerce yıldır yürürlükte olduğu bir gerçek. Ancak, dünya sistemindeki rekabetçi sermaye birikimi süreci devam ediyor ve dünya sisteminin gelişimini ve belli halkların ve bölgelerin çoğunlukla bu aynı dünya sistemindeki ayrıcalıklı veya ayrıcalıksız, rekabetçi veya tekelci-oligopolcü (geçici) konumlarını, katlandıkları (geçici) maliyetleri ve sağladıkları faydaları kesin olarak belirleyen süreç olmayı sürdürüyor. *Bizim* dünya sistemindeki süreklilik ve bu sistemin sürekliliğiyle anlatmayı amaçladığımız budur; süreksizlikler daha uzun bir dünya tarihsel (sistemi) perspektifinden bakılarak bu süreklilikle kıyaslandığında önemsiz kalır.

Süreksizlikle ilgili olarak Amin ve Wallerstein ile üzerinde anlaşılmadığımız nokta, sermaye birikiminin dünya tarihindeki rolüdür. Eskiçağ ekonomilerinde sermayenin varlığı konusunda Polanyi ile Finley’in benimsediği ortodoksça tutuma, Ekholm’ün ve Friedman’ın meydan okuyuşlarını onaylıyoruz. Kanıtlar, sermaye birikiminin başatlığında, hatta sermaye birikiminin düğüm noktaları olduğu varsayılan merkezlerin egemenliğinde, 1500 öncesi ve sonrası dönemlerde hiçbir belirgin kesinti olmadığını karşı konulamaz biçimde ortaya koyuyor. Varlığı kesin

olan şey, McNeill'in önsözünde, dünya sisteminin iletişim ağları olarak söz ettiği ağlardaki dramatik ve önemli değişiklikti. Yani, 1500 öncesinde Doğu Akdeniz'deki, Batı ve Orta Asya'daki üç koridor üzerinde yoğunlaşan ticaretten, Atlantikötesi bağlantılara doğru, 1500'den itibaren tarihi bir kayma olmuştu; yine de (onaltıncı değil!) onsekizinci yüzyıla kadar bu Atlantikötesi ticaret, diğerinin yerini gerçekten alamamıştı. Bu değişiklik, Amerika kıtalarının fethi ve yükselmekte olan Avrupa çekirdeğiyle bir çevre olarak bütünleştirilmesi nedeniyle Avrupa birikim merkezlerine “umulmadık” bir kâr da getiriyor ve böylece Avrupa'nın yeni dünya sistemindeki konumunu da güçlendiriyordu. Artı ve özellikle (Blaut'un dediği gibi) Amerika kıtalarından gasp edilen altın ve gümüş, Avrupa'nın çıkarına küresel alışveriş devrelerine enjekte edilmişti; öte yandan bu olgu, aynı zamanda Avrupa içindeki, genellikle “kapitalizmin yükselişi” olarak adlandırılan süreci de hızlandırıyordu.

Söz konusu değişikliklerin en önemlisi, hegemonik gücün el değiştirmesiyle ve merkezlerin ve çevrelerin küresel yeniden örgütlenişiyle birlikte yürüyen, dünya sistemindeki birikim mekânının değişmesidir. Bu değişiklikler dünya birikim süreci içindeki rekabetçi konumlarda oluşan temel değişikliklerin bir parçasıydı; ama dünya sistemindeki “modern” kapitalizmden çok daha eskiydi. Polanyi ve başkaları, eskiçağ ekonomisinde sermaye birikiminin var olmadığını düşünmekle yanılıyorlardı. 1500 öncesinde sermaye birikiminin varlığını kabul etmekle birlikte, bu dönemdeki sermaye birikimini önemsemeyen veya küçümseyen Amin'in ve Wallerstein'ın da yanıldıklarına inanıyoruz.

Tartışma konusu olan süreksizlik-farklılıklar karşısında süreklilik-benzerlik sorunu, bu kitaba katkıda bulunan

yazarların da üzerinde tartıştıkları başka modeller ve konularla ilintilidir; bunlar arasında yer alan bazı konular aşağıda sıralanmıştır:

1. Dünya ekonomisindeki uzun genişleme ve daralma çevrimleri,

2. Eşanlı olarak yükselen ve alçalan hegemonik dünya sistemi çevrimleri,

3. Kriz dönemleri boyunca ortaya çıkan büyük çaplı periyodik göçler ve istilalar,

4. Kriz dönemleri boyunca oluşan ideolojik kargaşa ve bölünme,

5. Kriz dönemleri boyunca artan baskı, keskinleşen sınıfsal çelişki ve daha sıklıkla yaşanan savaş ve genel yıkım,

6. Kriz dönemlerinde birikim merkezlerinin değişmesi ve yeni birikim merkezlerinin ortaya çıkışı,

7. Bazı bölgelerin kriz dönemlerinde (“karanlık çağlar” denilen dönemlerde) ekonomik, sosyal ve politik olarak *gerilemesi*; örneğin, dünya sistemi ekonomisinin merkezleriyle kurulan gelişkin nitelikte bağlantıların sayısının azalması ve yerel düzeyde kendine yeterli ekonomilere “geri dönüş”,

8. Yenilenmiş bir alışveriş ve iletişim ağının, yeniden canlandırılan ekonomik büyümenin ve yeni hegemonik yapıların tekrar oluşturulması,

9. Dünya sisteminde yeniden başlayan genişleme dönemlerinde ticaret yollarının, kentsel ve demografik yerleşim tarzlarının değişmesiyle ilişkili olarak üretim ve birikim merkezlerinin değişmesi,

10. Genişleme evrelerinde bir bütün olarak dünya sisteminin alanının genişlemesi, yeni kentlerin çoğalması ve daha hızlı nüfus artışı,

11. Ekonomik genişleme dönemlerinde, hem kara yolları hem de denizyolları üzerinden yürütülen uzak mesafe

ticaretinde artış, daha yoğun diplomatik temas, dünya sistemi çapında fikir ve teknoloji alışverişi, politik sistemlerin ve hegemonyaların pekiştirilmesi; bunların tümü, daha hızlı sermaye birikiminin oluşumuna katkıda bulunur.

12. Son olarak, “aşırı birikim”e ve “yetersiz tüketim”e, zengin ve yoksul arasındaki farklılıkların keskinleşmesine, devlet aygıtının aşırı büyümesine, yatırım oranlarının ve kârın düşmesine, genişlemenin yavaşlamasına ve ekonomik büyüme hızının düşmesine yol açan aşırı sermaye yoğunlaşması.

Tüm bu oluşumları, 1800'den bu yana “kapitalizm”de veya 1500'den itibaren “modern dünya sistemi”nde saptamak mümkün. Ne var ki, kanıtların incelenmesi bu olguların dünya sistemi tarihinin en azından 5000 yılı boyunca da aynı düzeyde var olduğunu veya aynı derecede önemli olduğunu gösteriyor.

Albert Bergesen (1992), bu tartışmada 1500 “öncesi” ve 1500 “sonrası” kamplarda yer alan taraflardan hiçbirinin, şu ana kadar dünya sistemi tarihinin yeni bir teorisine doğru açılım gerçekleştiremediğini öne sürüyor. Belki de durum gerçekten bu. Yine de biz, 1500 sonrasına ait saptamaların 1500 öncesindeki uzun dönemi de kapsayacak şekilde genişletilmesinin, gerçekten dünya sistemi tarihinin ve onun merkez-çevre yapısının, bu sistemi yöneten sermaye birikiminin ve hegemonya-rekabet süreçlerinin yeni bir teorisinin özünü oluşturabileceğini düşünüyoruz. Bu tek dünya sistemi süreci gelişir, yetersiz gelişir, ardından “ilerleme”, barış, refah ile birlikte savaş, yıkım ve bunalım getirir; tüm dünya (sistemi) tarihinin özü budur. Dünya sistemi teorisyenlerinin başarması gereken, yalnızca tüm dünya tarihini bu ışıkla *yeniden yazmak* değildir; ama aynı zamanda dünya sistemi tarihinin yıkıcı süreçlerinin, toplumsal açıdan daha yararlı olmasa da, en azından

daha iyicil kanallara yöneltilmesine yardımcı olmaktadır.

Dünya tarihi yazıcılığındaki bu yeni çıkış, bizi “başladığımız nokta”ya, ekoloji soruñuna geri getiriyor. Dünya sisteminin gelişmesinin tarihi ve kuşkusuz geleceğı gibi bu sistemin kökenleri de ekolojide yatar. Bu kitabın önsözünde, dünya tarihinin yeniden yazılmasında bundan sonraki zorunlu adımlardan birinin, dünya sisteminin gelişmesinin, doğal çevreyi nasıl hem değiştirip hem de çevre tarafından değiştirilmiş olduğı şeklinde yeni bir anlayış olmak zorunda olduğunu söyleyen McNeill'e katılıyoruz. Doğal çevre dünya sisteminin gelişmesine sınırlar koyar ve bu gelişmenin parametrelerini belirler. Ekolojik kriz ve olasılıkla ekolojik çevrimler bile geçmişte dünya sisteminin gelişmesiyle birlikte yürüdü. Şimdi korkunç hayali uzaklardan belir-mekte olan ekolojik kriz, dünya tarihinde ekolojiye ivedi önem verilmesi konusunda bizi uyarıyor.

Dolayısıyla bu, eskiçağ tarihi hakkında sır niteliğinde bir tartışma değil. Anlaşmazlık, modern dünyanın (modern dünya sisteminin) en iyi şekilde nasıl incelenebileceğine ilişkin daha kapsamlı teorik argümanın özü üzerinde ortaya çıkıyor. Bu tartışma, dünya tarihinin, Marksizm dahil olmak üzere tarihi materyalist analizinin temel noktası. “Ne yapılmalı” konusunda yoğunlaşan politik sorunlara daha iyi yaklaşabilmek için, yukarıda tartıştığımız soruların doyurucu biçimde yanıtlanması zorunludur. Bu tartışmada yer alan her iki “kamp” da (bazılarına şaşırtıcı gelse de) politik olarak aynı iyi amaçları paylaşıyor. Yani dünyanın, sadece şu andaki ve gelecekteki yöneticileri için değil, halkının çıkarları yönünde daha iyiye doğru nasıl değiştirileceğı her iki kamp için de ortak bir amaç... Söz konusu politik yansımalar, bu kitapta tartışılan karşıt görüşlerden bazılarının zaman zaman böyle güçlü duygular uyandırmasını açıklayabilir; çünkü bu görüşler “ne yapılmalı?” soru-

suyla ilişkilidir. Bu kitapta yer alan yazarlardan üçü, Amin, Frank ve Wallerstein; Giovanni Arrighi ve Marta Fuentes ile birlikte, kısa bir zaman önce, *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System* (1990) (Devrimin Dönüştürülmesi: Toplumsal Hareketler ve Dünya-Sistemi) başlığı altında bu sorunu ortaklaşa ele aldılar.

Sonuç olarak, McNeill önsözünde aşırı ölçüde cömert davranıyor olsa da bizim tartışmamızın dünya tarihi yazıcılığında potansiyel bir dönüm noktası olabileceğini söylerken haklı olabilir. McNeill, “5000 yıllık Dünya Sistemi” yaklaşımının (kendisine göre “Marksizmle dünya tarihi konusundaki henüz yetkinleşmemiş liberal fikirlerin karışımı olan yaklaşım”) bir “dönüm noktası” olup olmayacağına, kısmen Marksizmin geleceğine ve kısmen de profesyonel bir girişim olarak dünya tarihi yazıcılığının geleceğine bağlı olduğunu söylüyor. Bu konuda anahtar önem taşıyan nokta, dünya tarihinin yazılmasında *maddi süreçlerin* nasıl ele alındığıdır; bu konuda yine McNeill'e katılıyoruz. Biz, sermaye birikiminin, onun yanı sıra sermaye birikiminin dünya sistemi çapındaki ekonomik uzun genişleme ve daralma çevrimlerinin, dünya tarihinin analizinde ve yazılmasında çok daha fazla önem verilmesi gereken konular olduğu şeklindeki görüşümüzde çok ısrarlıyız.

Bu nokta benimsenirse, McNeill'in dediği gibi, çözümleme birimi konusundaki tartışma çok farklı ve daha az merkezi bir nitelik kazanır. Geleneksel olarak, “ulus-devlet”, “toplumlar” veya “uygarlıklar” ve daha yakın zamanlarda “dünya-sistemleri” birim olarak alınmıştır. McNeill'in dediği gibi tüm Afro-Avrasya ekümeninde (veya dünya-sisteminde) *uygarlıklar arası maddi süreçler*, dünya tarihçileri için çok daha merkezi ilgi alanı olabilir ve dünya tarihinde insanlığın “farklılık içinde birliği”ni ortaya koyabi-

lir. McNeill, dünya sisteminin gövdesinde iskelet olarak görev yapan “iletişim ağı”ndaki uygarlıklar arası maddi alışverişleri vurgulamamızı öneriyor. Bu durumda, “terminoloji sakarlığı”nın önemi azalacaktır.

“Temel sorun”, bu tür maddi alışverişlerin dünya (sistemi) tarihinde *gerçekten* anahtar niteliğindeki belirleyici süreç olup olmadığıdır. Dünya sistemindeki bu maddi süreçler konusunda ve bunların kavranmasının insan deneyiminin uygarlık ya da fikir boyutlarının dışlanması gerektirmediği ya da bu anlama gelmediği konusunda McNeill ile görüş birliği içindeyiz. Bu uzun dönemli “maddi” yapıların ve süreçlerin yeterince kavranmasının söz konusu “düşünsel” boyutları örgütlü biçimde çözümlemek için bir çerçeve sunabileceğini öne sürüyoruz. Biz, dünya sisteminin sermaye, artı, mallar, halklar, ordular, fikirler, teknolojiler, hastalıklar ve daha başka şeylerin içinde hareket ettiği dinamik bir iletişim ağı içinde ve bu ağ boyunca geliştiğini de kabul ediyoruz. McNeill'in önerileri, yeni yeni belirmekte olan dünya sistemi tarihi çerçevesiyle, öncülleriyle veya hipotezleriyle çelişmiyor; ya da *vice versa*, söz konusu öncüller ve varsayımlar McNeill'in önerileriyle çelişmez, üstelik onlarla tümüyle uyumludur. Onun önerileri, dünya tarihi yazıcılığı için bizim çerçevemizin netleştirilmesine, geliştirilmesine ve daha incelikli duruma getirilmesine yardım da edebilir. Elimizden ortak girişimi umut etmekten ve destekçilerimize olduğu kadar bizi eleştirenlere de bu kitapta geliştirilen fikirler üzerinde tartışmayı sürdürme çağrısında bulunmaktan başka bir şey gelmez.

Editörlerin dünya tarihi perspektifi, daha önceki dünya-sistemi teorisince yaratılan Avrupamerkezciliğin yadsınışını genişletmekte ve derinleştirmektedir. Bu kitaba katkıda bulunan tüm yazarlar, bu önemli görev ve bu görevin yerine getirilmesi konusunda görüş birliği içindeler. Gele-

cekte tüm dünya tarihi yazıcılığının, *insanmerkezli* olmak ve insan tarihinin kültürel dışavurumlarındaki *çeşitliliği* kucaklarken, onun genel *bütünlüğünü* olabildiğince nesnel biçimde değerlendirmek zorunda olduğunu biliyoruz. Herhangi bir ulusun ya da bölgenin geçici tarihsel “görke-mi”ne dayanan hiçbir merkeziliğin, bizim tek olan dünya tarihimize yönelik *evrensel* insan kavrayışımızı çarpıtması-na artık izin verilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Amin, S., Arrighi, G., Frank, A. G. ve Wallerstein, I., *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System*, Monthly Review Press, New York, 1990.
- Bergeson, *Political Economy of the World System* (PEWS) Newsletter, 1992.
- Warren, B., *Imperialism: Pioneer of Capitalism*, New Left Books and Verso, Londra, 1980.

II. Selim, 352

A

A/B evreli çevrimler, 286, 358;
Bronz çağı, 299-305; Demir
çağı, 307-330; ortaçağ ve er-
ken modern dönemler, 331-
346; modern dünya sistemi
dönemi, 346-357

Abbas I, 352

Abbasi hanedanı, 332-335, 341,
360

Abu-Lughod, Janet, 44-45, 51-55,
81, 90, 118, 120, 165, 243-
244, 284, 286, 288, 338, 340,
342, 344, 348, 362, 381, 384,
393, 396, 398

“açık toplumlar”, 481

Adams, Brooks, 179

Adams, Robert, 48, 228

Adelson, H. L., 78

Afrika, 65, 80; Demir çağı, 324,
330; ortaçağ ve erken modern
dönem, 331, 334; modern
dünya sistemi dönemi, 350;
haraca dayalı sistem, 483

“Afrikamerkezcilik”, 56, 74

Afro-Avrasya ekümeni, 285, 320,
331, 333-334, 396, 447

Ahmad, Sadek Saad, 468

Akad İmparatorluğu, 180, 182,
255, 299, 301

Akadlı Sargon, 302

Akbar, 350

Akdeniz sistemi, 468

Akdeniz/Avrupa bölgeleri, 80, 82

Akhunlar, 327-328

Albright, Frank P., 324

Algaze, Guillermo, 48, 72

Allen, Jim, 159

Allen, Mitchell, 47

- Allende rejimi, 403
 Allerdycce G., 62
 altsistemler, 510, 515-525, 540
 altyapı yatırımı, 48, 191-193, 212, 214, 227-229
 Ambrose, W. R., 159
 Amerikan Sosyoloji Derneği, 381, 384
 Amin, Samir, 46, 56, 73, 122, 200, 402, 404, 457
 "anacıl" ilişkiler, 114-115
 Anderson, B., 99
 Anderson, Perry, 62, 69, 86, 99, 254, 404
 Anlushan, 336
 antrepo kentler, 448, 538
 antropoloji, 110-112, 139-140, 163-164
 Arap-İslam sistemi, 332-336
 araştırma gündemi (birikim), 175-230
 aristokrasi, 154; "aristokratlaştırma", 265, 267
 arkeoloji, 47-49, 69-73, 102, 139, 147
 Arrighi, Giovanni, 123, 552
 artı, 42, 191, 225, 537; birikim, 195-201; tarımsal, 177, 194, 252; merkezileşme, 469-470, 483, 486; aşırı sömürü, 274; rol, 249-260; aktarım, 48, 187, 195-197; değer, 252, 263, 271
 artıya el konulması, 255, 257, 274
 Asad, Talal, 112
 Ashtor, Eliyahn, 337
 askeri sektör, 180, 237-238, 252, 272; savaş/silahlar, 150-151, 209, 273
 Aston, T., 86, 122
 Asur İmparatorluğu, 181, 189, 308-309
 Asya, 64-65; Orta Asya, 65, 182-183, 185-186; İç, 183-183; Demir çağı, 307-331; modern dünya sistemi dönemi, 349-357; Güneydoğu Asya, 65-66, 488, 490-494; haraca dayalı sistemler, 483, 488; ayrıca bkz. Avrasya
 aşamalı gelişme, 117
 aşırı birikim, 550
 aşırı sömürü, 205, 265, 267, 274
 aşırı yoğunlaşma (sermaye), 208, 274, 301-302
 ataerkil olmayan ortaklık ilişkileri, 114
 Atina İmparatorluğu, 313
 "atomizm", 412
 Augustus, 322
 Avrasya, 57, 62, 68, 70, 75-76, 79-81, 83, 94, 109, 113; Afro-Avrasya Ekümeni, 447, 552; Demir çağı, 307, 310; ortaçağ ve erken modern dönemler, 331-337; modern dünya sistemi dönemi, 355, 366
 Avrupa, 499-501, 527-529; ortaçağ, 77-79, merkantilist gelenek, 463-468; modern dünya sistemi dönemi, 346-356; ayrıca bkz. Avrupalı merkezilik
 "Avrupa" dünya sistemi, 395-404
 Avrupalı merkezilik, 246, 258, 383, 393, 397; kapitalist dünya sistemi, 457-463; meydan okunan, 41, 44, 62, 77, 95, 104; ekonomik tarih, 84-90; orta-

çağcılık, 77-80; modern dünya sistemi dönemi, 350

Aydınlanma, 467

B

babacılık, 115

Babür, 352

Baechler, J., 84

bağımsızlık, 245

Ballard, Roger, 113

barbarlar, 478, 487; -uygarlığı ak-rabalık, 111, 202

Barfield, T., 112, 116

Barth, Frederick, 113

Basra Körfezi koridoru, 180-188

"başat" kültür çekirdekleri, 420

Batı Avrupa (Demir çağı), 330

Beckwith, Christopher, 79, 332, 335-337

Belisarius, 331

Bergesen, Albert, 550

Bernal, Martin, 56, 73, 315

beş bin yıllık dünya sistemi, 41-45, 539; antropoloji, 110-112; arkeoloji, 69-73; uygarlıkçılık, 66-69; klasisizm, 73-76; kalkınma araştırmaları, 104-108; erken modern tarih, 93-98; erken modernden modern tarihe, 80-84; ekoloji, 108-109; ekonomik tarih, 84-91; etnik/ırk ilişkileri araştırmaları, 112-114; Avrupamerkezcilik, 56-58; toplumsal cinsiyet ilişkileri, 114-117; uluslararası ilişkiler, 100-104; makro tarihsel sosyoloji, 91-93; ortaçağcılık, 77-80; politik coğraf-

ya, 98-100; dünya tarihi yazıcılığı, 58-66; dünya sistemi teorisi, 45-56

biçimcilik, 111, 140

bilimsel sonuçlar, geçiş ilişkisi, 379-383

birikim çevrimleri, 160; hegemonik çevrim, 97, 99, 192, 205, 236, 261-267, 271; hegemonik değişiklikler, 283-297; tarihsel değerlendirme, 298-357

birikim tarzları, 196-198, 203-205, 241, 258

birikim tarzları, 203-206, 218, 223, 257-258

birikim, -in yoğunlaşması, 261-264; kümülatif, 217-219, 384; hegemonya, 209-212; tarihsel materyalizm, 224-226; altyapı yatırımı, 191; iç içe geçen, 197, 205, 217, 220; politik-ekonomik tarzlar, 203-205; özel, 150, 158, 206, 208; süreç, 235-271; kamu, 203-206; ilişkiler, 195-203; devlet, 203-208, 264; artı, 249-258, 285; artı transferi, 249-258; refahın, 154-157, 166; dünya sisteminin kökenleri, 175-183; dünya sisteminde yollar/ağlar, 183-190

Bizans İmparatorluğu, 76, 80, 327

Blaut, J. M., 83, 355

Bloch, Marc, 78

Bolin, Sture, 78

Bosworth, Andrew, 366, 368

Bowen, Richard, 324

bölgeler, 205, 210-211, 214, 290

bölgelerarası dolaşım süreci, 155

bölgesel: hegemonya, 43; alt sistemler, 510, 515, 517-519, 540; haraca dayalı sistemler, 461, 482-505

Braudel, Fernand, 81, 91, 238-239, 288, 352, 353, 356

Brenner, Robert, 86-87, 90, 122, 402, 404

Britanya, 330, 341, 346

Bronz çağı, 70-73, 299, 302; A ve B evreleri (MÖ 3000-MÖ 2000), 300; B evresi (MÖ 1700-MÖ 1500/1400, 305; A evresi genişlemesi (MÖ 1400-MÖ 1200), 305; B evresi krizi (MÖ 1200-MÖ 1000), 306-307

Brownstone, David, 312

Buddhizm, 310, 322, 336, 477, 485

“burjuva devrimi”, 467

burjuva ekonomisi, neoklasik, 481

burjuva ideolojisi, 462

buzul benzetmesi, 181

Bücher, K., 140

bürokratik devletler, 207, 213

bürokratik imparatorluklar, 236, 265-266

bütüncülük, 118-119

Büyük İskender, 189, 315-316, 321, 468, 486, 494

büyük sistem, iç yapılar ve, 143-144

C

Caesar, Julius, 319

Cengiz Han, 185, 343, 345, 479, 489, 491, 500, 501

Chandler, Tertius, 364

Charlemagne, 334

Chase-Dunn, Christopher, 45, 56, 68, 71, 102, 198, 221, 224, 227, 237, 244, 252, 256-257, 259-260, 286, 362, 381, 384, 390

Chaudhuri, K. N., 79

Chaunu, 342

Chernykh, E. N., 370

Child, Sir Josiah, 83, 351

Childe, Gordon, 47, 64, 91, 177, 193, 224, 294, 301-304, 306-307, 310, 318, 329

Coedes, George, 320, 324

coğrafi genişleme, 150-151; ayrıca bkz. işgaller

Cohen, R., 112

Cox, Robert W., 101, 241

Crosby, Alfred, 109

Curtin, P. D., 65, 179

Ç

çekirdek-çevre konuları, 383-384; uygarlıklar, 425-432; ayrıca bkz. merkez-çevre, hinterland kompleksleri; merkez-çevre yapılanması

çekirdek-çevre, 425-431; tanımlar/ilkelere, 420-425; bütünleşme/listeler, 413-417; dünya-ekonomik teorisi, 432-443

çekirdekler (alt sistemler), 411

çevre, 50, 177, 194

çevreleştirme süreci, 200, 201

çevresel haraç sistemleri, 460

çevrim evreleri, 43, 284, 290-291, 384; Bronz çağı, 304-307; Demir çağı, 307-330; ortaçağ ve

erken modern, 331-345; modern dünya sistemi, 346-357
 çevrimler bkz. birikim çevrimleri; ekonomik çevrimler; hegemonik çevrimler
 çevrimsel değişme, 236, 248
 çevrimsel süreklilik, 393, 541
 Çin Seddi, 321, 336
 Çin, 51, 122, 167, 182-184, 388, 394; Demir çağı, 309, 316-327; ortaçağ ve erken modern dönemler, 331-345; Ming hanedanı, 80, 83, 288, 341, 350, 355, 486, 499, 517; ticaret, 158, 182, 317-327, 331-338, 350, 355-356; haraca dayalı sistem, 471, 485-485, 499
 çokiktidarlı-aktörlü uygarlık, 269-271
 çokkültürcülük, 74
 çokluyapılı küresel sistem, 164, 223
 çokmerkezcilik, 74
 çözümleme programı, 227-228

D

Dales, George F., 72, 301
 Danilevsky, 414, 417
 Darius, 311
 de Ste Croix, G.E.M., 86, 204, 258, 264, 313-314, 319, 329
 değer yasası, 461-462, 496, 499, 536
 değişim ilişkileri, 256, 464, 469, 472
 değişim sistemleri, 210; yerelüstü, 141-142
 değişme: hegemonik geçiş, 242-

249; hegemonik geçiş (artının rolü), 249-260; uzamsal/zamansal ortak yüzey, 260-275

Delos Birliği, 315

DeMeo, James, 114-115

Demir çağı eksen ve klasik dönemler, 307; A evresi genişleme (MÖ 1000-MÖ 800), 307-309; B evresi (MÖ 800-MÖ 550), 309-310; A evresi (MÖ 550-MÖ 450), 310-313; B evresi (MÖ 450/350), 313-314; A evresi (MÖ 350-MÖ 250/200), 315-317; B evresi (MÖ 250/200-MÖ 100/50), 317-319; A evresi (MÖ 100/150-MS 150/200), 319-324; B evresi krizi (MS 150/200-MS 500), 324-330

demografi, 93-96, 178, 185, 201

demokrasi, 104-105, 249, 459

demokratik devletler, 207

Denemark, R., 87, 253

deniz devleti, Minos, 253

"deniz emperyalizmi", 313

deniz yenilgileri, 522

deniz yolları, 188

determinizm, 117

"devletçilik", 441

devlet birikimi, 206-208

devlet merkezci yaklaşım, 87, 100-101, 239, 546

devlet sistemleri, 269, 494; çekirdek-çevre konuları, 425-432

devlet: birikim, 203, 206-207, 212, 264; seçkinler, 271, 274, 310; egemenlik, 267

devletlerarası ilişkiler, 73

dışsal faktörler (ekoloji), 363
 Diakanoff, I. M., 155, 294, 295
 dinamikler, 140, 198
 dinsel hareketler, 310, 323, 333, 467-468, 470, 476; Kilise, 395-396, 466, 488
 Dobb, Maurice, 86-87, 382, 528
 doğal kaynaklar, 177, 194, 199
 Doğu-Batı ilişkileri, 51-53, 398
 Doğu-Orta Avrupa, 88
 "dolaşımcılar", 87, 89, 243
 Dopsch, Alfons, 78
 Doyle, Michael, 237
 Drangel, Jessica, 200
 Dünya Tarihsel Sistemleri, 102
 dünya ekonomik teorisi, -e karşı merkezi uygarlık teorisi, 432-443
 dünya ekonomileri, 140, 240-241, 243-244, 252, 286-288, 411, 436, 440; bütünleşme, 81-82, 182
 dünya ekonomisiyle bütünleşme, 81-84, 182-183, 346-347, 412, 537
 dünya hegemonyası, 244
 "dünya imparatorlukları", 42, 44, 189, 208, 508, 530
 dünya piyasası, 249-251
 dünya politikası, 252-253
 dünya sistemi (ideolojik geçiş tarzları): karşılaştırmalar/benzerlikler, 383-390; geçici sonuçlar, 404-406; geçişler/süreklilik, 391-395; geçişler/tarzlar, 379-383; bütün/gerçek (sorunlar ve öneriler), 395-404
 dünya sistemi (süreksizlikler ve süreklilik), 507-515; Doğu-

Batı güç ilişkileri, 521; süreklilik, 523; onüçüncü yüzyıl sistemi, 515-521
 dünya sistemi çevrimleri (krizler ve hegemonik değişiklikler): eskiçağ pazarları, 294-297; ekonomik çevrimler ve politik hegemonya, 284-294; sonsöz, 364-371; kanıtın tarihsel değerlendirilmesi, 298-357; geçici sonuçlar, 358-364
 dünya sistemi: genişleme, 181-183; 5000 yıl, 41-123; kökenler, 175-179; eleştirilere yanıt ve sonuçlar, 535-554; yollar/ağlar, 183-190; teori, 45-56; dünya sistemlerine karşı, 42
 dünya sistemleri, 552; kapitalist, 379; süreksizlikler/süreklilik, 507-525; onüçüncü yüzyıl, 44, 515-521; -e karşı dünya sistemi, 380-382, 527-534
 dünya tarihi yazıcılığı, 58-66
 dünya tarihi; erken modern, 80-84; hegemonik model, 237-242; "iktidarın biçimlenmesi", 267-275
 düşük harcama stratejisi, 252

E

Eberhard, Wolfram, 182, 183, 203
 Ege-Karadeniz-Orta Asya koridoru, 188-189
 Eisenstadt, S. N., 228, 237, 265-267, 270
 Eisler, R., 114, 116
 Ekholm, H., 44, 47, 69, 118, 142-143, 163, 166, 198, 221, 224-227, 229, 252, 258

- ekoloji, 108-109, 194, 551
 ekolojik çevrimler, 95, 551
 ekolojik temel (dünya sistemi), 177
 ekonomik çevrimler: uzun, 43, 95, 284, 361; politik hegemonya ve, 53-54, 284-294; kısa, 43
 ekonomik: yabancılaşma, 458, 463; bağlantılar, 178-179; değişim bkz. değişim ilişkileri, değişim sistemleri; genişleme/daralma, 246, 268, 275; hegemonya, 542; tarih, 84-91; emperyalizm, 302-303; ağlar, 179-181, 186-190, 207, 214, 220, 226; güç, 209, 211, 215; artı bkz. artı, determinizm.
 ekonomipolitik, 203-209; tarihi materyalist, 176, 219-224; uluslararası, 100-104; neo-merkantilist, kapitalist gelişme devletler, 272
 ekonomizm, 226; benmerkezci yanılısma, 66
 Eksen Çağ, 307, 370
 ekümen, 527, 533; Afro-Avrasya, 285, 320, 333-334, 396, 447, 535, 552; Hint ve Uzak Doğu uygarlığı, 447-450; Eski, 365, 445-452
 emek bkz. kölelik; ücretli emek
 Emmanuel, Arghiri, 385
 emperyalizm, 47, 69, 72, 202, 207, 216, 318, 463-464; ayrıca bkz. sermaye emperyalizmi ve sömürü (eski dünya sistemleri); kolonicilik
 endüstriyel kapitalizm bkz. kapitalizm,
 entropik devreler, 213, 216
 Erken Hanedan dönemi, 147-152
 Erken metal çağı, 370 •
 erken modern tarih: modern tarihe, 80-84; dünya tarihi, 93-98; erken modern dönem (tarihsel değerlendirme), 331-345
 Esans yolu, 311
 eski dünya sistemleri (modern kapitalist sisteme karşı): Arap-İslam ve Akdeniz sistemleri, 468-471; evrimcilik, 471-476; merkantilizm, 463-468; kapitalizmin özgüllüğü, 458-460; haraç sistemleri, 471-479, 482-505
 eski dünya sistemleri (sermaye emperyalizmi ve sömürü), 139-168
 eskiçağ pazarları, 294-297
 eskiçağ tarihinde klasisizm, 73-76
 esnaf birliği yapılanması, 158
 esnaf kurumu, 158
 eşanlılaştırma, 261, 291-292, 305, 361
 eşit değişim, 195
 "eşit zaman" kavramı, 58
 eşitsiz değişim, 195, 211
 etnik araştırmalar, 112-114
 etnisite, 112-113, 166
 etnosantrizm, 164
 evreli çevrimler bkz. A/B evreli çevrimler
 evrenselcilik, 463, 475
 "evrensel imparatorluk", 251, 255
 evrimcilik, 110

F

- fabrika sistemi, 464
 Fairbank, John K., 298
 Farmer, Edward, 59, 80, 224
 Fawzy, Mansour, 468
 Featherstone, M., 58, 99, 114
 felsefi içerimler (5000 yıllık dünya sistemi), 45, 117, 123
 feminizm, 105, 114-116
 Fenike kentleri, 307-315
 feodalizm, 79, 330; kapitalist dünya sistemi, 458, 460-463; ekonomik tarihte, 86-89; feodal parçalanma, 466; hegemonik geçiş, 259; ideolojik geçiş tarzları, 89-90, 164, 379-383
 Finley, Moses, 69, 139, 163, 294, 537, 547
 fiyatı belirleyen pazarlar, 256
 Franck, Irene, M., 312
 Frank, A. G., 42-43, 45, 49, 53-56, 63, 65, 71, 76, 79, 89-90, 95, 102, 105-108, 112, 115-116, 119-121, 123, 198, 200, 216, 224, 228, 238-240, 244, 246, 259, 261, 284, 292, 298, 304, 339, 341, 347, 354, 364, 366, 369-371, 382, 400, 447, 461, 475, 509, 524, 527-532, 543, 552
 Friedberg, C., 142
 Friedman, J., 44-45, 69, 114, 118, 142, 163-166, 198, 221-224, 227, 229, 252, 258
 Fuentes, Marta, 123, 552

G

- Galtung, Johan, 146

- Gao Xianji, 336
 geçiş: uyumlu, 85; süreksizlik ve süreklilik, 507-525; merkantil (Avrupa 1500-1800), 463-467
 gelişme, 539, 544; yetersiz gelişmenin, 543
 genel sistemler teorisi, 227, 228
 Gernet, Jacques, 83, 203, 349, 391
 Ghurshman, R., 308
 gıda ticareti/stokları, 435
 Gibbon, Edward, 78
 Gill, Stephen, 101, 241
 Gills, B. K., 42-43, 45, 55, 69, 76, 88, 96, 101, 119, 164, 212, 239-241, 244-247, 259, 261, 265, 271, 284, 292, 301, 347, 364, 366, 384, 386, 388, 392, 400, 411, 447-449, 453, 475, 499-500, 502, 509, 527-529, 531-532
 Gilpin, Robert, 101, 202, 249-250, 252, 254-255, 261, 265, 269, 362
 Gimbutas, Marija, 114
 Glazer, Nathan, 113
 Godelier, Maurice, 389, 392, 403
 Goldstein, J. S., 54, 56, 102, 209, 228, 346, 362
 Goldstone, Jack, A., 93-96, 263
 Gorbaçov, Mikhail, 114, 218, 406
 Gorgias, 314
 Gouldner, Alvin, 95
 göç, 179-186, 202-203
 göçebe toplumlar, 64-65, 111-112, 115-116, 186, 202-203, 345
 Gramsci yaklaşımı, 101, 241
 Grousset, Rene, 321, 335
 Gupta İmparatorluğu, 326-328, 344, 360

gücün şekillenmesi, 269

güç: hegemonik bkz. hegemonik
güçler, politik, 209-217, 226,
236-237, 243, 245, 261; ilişki-
ler, 43, 54

Güller Savaşı, 80

H

Habsburg devleti, 88

Haçlı Seferleri, 80, 391, 393, 471

Hall, J. A., 84

Hall, S., 114

Hall, T. D., 68, 71, 202, 537

Hallstatt kültürleri, 369

Hamel, Jacques, 392

hammaddeler, 143-144, 146, 186-
187, 300-302

Hammurabi, 305

haraca dayalı dünya sistemi, 482-
505

haraca dayalı sistemler, 44, 254,
458-463, 465-479; bölgesel/
dünya, 485-505

Harsha, Sri, 331

Hegel, G. W. F., 114

hegemonik çevrimler, 99, 192,
205, 211-214, 236, 267; ve sı-
nıf savaşı, 260-275; kanıtın
tarihsel değerlendirmesi, 298,
357; ayrıca bkz. birikim çev-
rimleri

hegemonik değişiklikler, 52-54,
121, 283-284; ayrıca bkz.
dünya sistemi çevrimleri
(krizler ve hegemonik değişik-
likler)

hegemonik geçişler (dünya siste-
minde), 235; değişmenin mer-

kezi kavramı olarak, 242-249;
sınıf savaşı, 260-275; dünya
tarihinde bir model olarak he-
gemonya, 237-241; artının iş-
levi, 249-260

hegemonik güçler, 50-51, 209,
236, 541, 543; içsel bağlantılı,
101, 235-236, 245, 288-293,
299, 304

hegemonya, 189, 271, 389; para-
hegemonya, 450-454; dünya
tarihinde bir model olarak,
237-241; bölgesel, 43, 244; re-
kabet ve, 49-50, 244-246, 254,
265, 286, 299, 319, 347, 359;
süperhegemonya, 51, 214-
217, 289-290, 449-450, 453,
542

Helenistik krallıklar, 75

Herodotos, 57

Hristiyanlık, 166, 339, 353, 355,
477, 485

Hiebert, F. T., 72

Higgott, Richard, 237

Hilton, Rodney, 86-87, 382

Hindistan, 80, 182; Demir çağı,
309, 311, 316-327; ortaçağ ve
erken modern dönemler, 331,
333-334, 338; modern dünya
sistemi dönemi, 342-343,
350-353; haraca dayalı sistem,
472, 476-478;

Hinduizm, 477

Hint Okyanusu dünya ekonomisi,
81, 82, 357

Hirschman, A. O., 104

Hodgson, Marshall, G. S., 60-64,
79, 320, 333-334, 349

Hopkins, T., 82, 531

Qi Devletinden Duke Huan, 182
Humphreys, S. C., 140, 295, 230
Hülagu, 338

I

ırk ilişkileri araştırmalar, 44-45
Irons, W., 112

I

iç yapı, 153-160
içiçe geçen birikim, 195-197, 205, 220
içsel çevrimler, 291
içsel faktörler (ekoloji), 363
içsel yeniden yapılanma, 247-248
ideolojik geçiş tarzları, 85-88, 121-123; bilimsel/politik sonuçlar, 404-406; dünya sistemi, 380-406
ideolojik tarzlar, 85-89, 89-90; geçiş, 379-383
ihracat, 144, 146, 151-153, 157
ikincil devlet sistemleri, 269
iklim, 185
ilkel sosyalizm, 404
ilkelci/modernist tartışması, 140
imalat sektörü, 158
imparatorluklar, 160-162, 269-270; ayrıca bkz. dünya imparatorlukları
insanmerkezcilik, 57-58
ipek yolları, 184, 188, 190, 311, 321, 323, 325
İslam, 58, 78-79, 465; Arap Müslümanlar, 331, 335, 468-471
işbölümü, 144, 151-152, 177, 184, 225

işgaller, 193, 203, 304, 306, 315, 352; çekirdek çevre sorunları, 425-431; buluş/yayılma, 110; yatırım, 268, 387; altyapı, 48, 191-192, 212, 227-229; yetersiz yatırım, 265

İtalya, 314-315, 318, 330, 353
ithal ikamesi, 313
ithalat, 144-146, 153-162
İlyonya felsefesi, 310

J

Jainizm, 310, 322
Jameson F., 99
Japonya, 86, 334
Jaspers, Karl, 310, 370
Jensen, Jorgen, 368
jeopolitik, 98-99, 257
Johnson, Chalmers, 272
Johnson, R. J., 99
Johnstone, Paul, 183
Jones, E. L., 84, 528

K

kabile sistemleri, 142, 183, 186, 203
kalkınma araştırmaları, 104-108
kanbağlarına dayalı toplumlar, 111
"kapalı" toplumlar, 481
kapitalist üretim tarzı, 44, 103, 120, 208, 543; ayrıca bkz. eski dünya sistemleri (modern kapitalist sisteme karşı)
kapitalizm öncesi toplumlar, 46, 71, 198, 257
kapitalizm, 99, 119-122, 219, 380-382, 395, 542; 'eskiçağ

- dünyası, 139-140; kalkınma, 45-46, 55, 77, 85, 96, 107, 248-249, 271-272; ön kapitalizm, 122, 387, 400-401, 404, 465, 466, 470; özgüllük, 460-463; geçiş ideolojileri, 379-406; haraca dayalı sistem ve, 471, 495
- kâr, 78, 295, 387
- Kara Ölüm, 55, 80, 81, 339
- kara ticaret yolları, 183-184
- Karanlık Çağlar, 77-79, 273, 549
- karşılaştırmalı üstünlük, 256
- karşılıklı bağımlılık, 196, 208, 412
- karşılıklı olarak bağlantılı hegemonyalar, 101, 236, 245, 288, 290-292, 299, 305, 319
- karşılıklılık, 225
- Kennedy, Paul, 49-50, 205, 209, 237, 381, 541
- kent devleti, 148, 150, 152, 154, 158
- kent nüfusları/boyutları, 364-365, 435-439, 445-448, 451, 453, 549
- kent-ağı, 421
- kentsel alanlar, 152, 177-178
- kentsel devrim, 177
- Keohane, R. O., 101, 238, 292, 362
- kesintisiz değişme, 248
- Khazanov, A. M., 112
- Kızıl Deniz koridoru, 188-189
- Kilise, 395-396
- King, A. D., 58, 99, 114
- Kohl, Philip, 47, 69, 72-73, 295, 297, 300, 307, 370
- kolonicilik, 112; ayrıca Bkz. emperyalizm
- kolonileştirme, 159
- komuta ekonomileri, 254-255
- Kondratieff çevrimleri, 54-55, 346, 393
- Konfüçyüsçülük, 310, 471, 477, 485, 488
- "komünal oluşumlar", 458-460, 466, 479
- konik yapılar, 153-154
- konjonktür, 261, 233
- koridorlar, 187-189
- kölecilik, 146, 151, 156, 158, 297, 312-313
- Kral Yolu (Pers), 311
- Kraliçe Zenobia, 76
- Krasner, S., 101
- Kristiansen, K., 71, 198, 368-369
- "kritik çevrim", 396
- kritik insan coğrafyası, 99
- krizler bkz. dünya sistemi çevrimleri (krizler ve hegemonik değişiklikler)
- Kserkes, 311
- Kushan imparatorluğu, 321-328, 336
- kutuplaşma, gelişme ve, 105, 478
- Kuzey ve Güney Amerika kıtaları, 347, 354
- küçük mal üretimi, 357, 461
- kültür, 224-226; uygarlıkçılık, 66-69; küresel, 98, 424; modernite, 167; çokkültürcülük, 66, 74; sansasyonel, 424-425; sosyokültürel fenomenler, 412, 424
- kültürcülük, 74-75
- kültürel alanlar, 469, 471
- kültürel alış-verişler, 476

kültürel yayılma, 184
 kümülatif birikim, 217-219, 384, 502
 küresel: uygarlık, 420; kültür, 99; hegemonya, 50, 101; sistemler, 144, 163-164, 166-167
 küreselleşme-yerelleşme, 58, 99, 114
 Kwanten, Luc, 116, 332

L

Lamberg-Karlovsky, C. C., 72, 142
 Larsen, M. T., 71, 198
 Lash, S., 58, 99
 Lattimore, Owen, 65, 111, 194, 202
 Lenski, G., 110
 Lenski, J., 110
 liderlik, 45, 237
 Liu, 322-327
 Liverani, Mario, 306
 lojistik: arabağlantılar, 229, 292; ağlar, 186-190
 Lombard, Maurice, 79, 165, 330, 333, 338
 lüks mallar, 180, 184, 197, 436, 531
 Lysias, 314

M

Macaristan, 88
 Mackinder, Sir Halford John, 57
 maddi alışveriş ölçütleri, 260
 maddi uygarlıklararası süreçler, 552
 Makedonya, 313, 315, 318

makrososyal sistemler, 411
 (makro) tarihsel sosyoloji, 44, 85, 91, 93
 mal değişimi, 256, 464, 469, 472
 mal üretimi, 387
 Malthusçu nüfus, 438, 446
 Mandel, Ernest, 248-249
 Mann, Michael, 66, 84, 91-92, 211-212, 269-272
 Mao Zedung, 120
 Marfoe, Leon, 299
 Marksizm, 47-48, 85, 90-91, 120-122, 164, 205, 263, 404-405, 425, 458-461, 463, 474-475, 480-481, 502, 551-552
 Marx, Karl, 77-78, 390, 502, 543
 materyalizm, 47, 205
 Mauryan imparatorluğu, 317
 McNeill, William, 55, 60, 62, 64, 68, 70, 79, 85, 192, 202, 216, 310, 341, 548, 551
 Melko, Matthew, 362
 Mellaart, James, 114
 Memlükler, 80, 342, 518-522
 merkantilist devletler, 207, 256, 272
 merkantilizm, 146, 471, 476, 495, 501; Avrupa'da, 463-468
 merkez değişiklikleri, 242, 260, 273
 merkez-çevre yapılanması, 42-43, 50, 70-72, 198, 201; çekirdek-çevre sorunları, 425-434; hegemonik geçişler, 101, 235, 241, 394; emperyalizm ve, 144-147; yereller arası yapılanmalar, 147-152; haraca dayalı sistemler, 485-505
 merkez-çevre-hinterlant kompleksleri, 54, 197-201, 209, 215

- merkez-merkez ilişkileri, 248
 Merkezi Dünya Sistemi, 68
 merkezi haraç sistemleri, 483
 merkezi uygarlık, 44-45, 64, 68, 176
 merkezileşme, 212, 252, 261, 267-270; artının, 469-471, 476, 478, 483, 486
 metafizik, 460, 467-470
 metalaştırma, 389, 436; eski pazarlar, 294-297; emeğin-, 256-257, 262-263
 metropoller/metropolitan merkezler, 178
 Meyer, Edward, 140
 Mezopotamya, 141, 143, 147-151, 158-161; Bronz çağı, 299-307; erken hanedan dönemi, 147-154; Demir çağı, 307-330; ortaçağ ve erken modern dönem, 331-345
 Mısır, 149-151, 153-154; Bronz çağı, 299-300; Memlük yönetimi, 80, 518-522; ortaçağ ve erken modern dönem, 331, 334, 337; modern dünya sistemi dönemi, 350, 353
 Miken, 306, 369
 Missouri-Mississippi nehir sistemi, 175
 Modelski, G., 43, 45, 49, 50, 54, 56, 101, 209, 213, 228, 237-238, 284, 346, 362, 366, 381, 397
 modern çağ öncesi tarih, 71, 102, 250-251; 254-256, 267, 272-274
 "modern devletlerarası sistem", 102-103
 modern dünya sistemi dönemi, 346-357
 modern kapitalist dünya sistemi (eski dünya sistemlerine karşı) bkz. eski dünya sistemleri (modern kapitalist sisteme karşı)
 modern tarih, erken, 80-84, 93-98
 modernci/ilkelci tartışması, 140
 modernleşme yaklaşımı, 100, 423, 546
 Moğol İmparatorluğu, 51, 80, 81, 84, 116, 328, 342-345, 291-296
 Morishima, Mishio, 488
 Moynihan, Daniel, 113
 Muhammed, 65, 78
 mutlak monarşi,
 mutlakiyetçilik, 466-467, 501
 mülk sahibi/yönetici sınıflar, 191, 204, 209, 215, 239, 244, 262, 264, 270
 mülkiyet hakları, 85
 mürekkep lekesi benzetmesi, 181-182
- N**
-
- Nabukadnezar, 306
 Naram Sin, 302
 Needham, Joseph, 381
 nehir sistemi benzetmesi, 175-176
 neo Marksizm, 90
 neoklasik ekonomi, 85, 481
 Neolitik devrim, 177
 neomerkantilizm, 372
 Nester, William, R., 272
 Nil-Kızıl Deniz koridoru, 188-189

Norman yayılması, 80
 North, Douglas, 85
 Nowak, Leszek, 95
 nüfus, ayrıca bkz. kent nüfusu/
 boyutu, 438, 445

O

Oates, Joan, 297
 Octavius, 319
 Okyanusya, 163, 181
 oligarşi, 159-160, 264, 308
 onüçüncü yüzyıl dünya sistemi,
 44, 515-525, 536, 540
 Oppenheim, A. L., 301
 Orlin, L., 47
 Orta Doğu, 518, 520; haraca daya-
 lı sistem, 486
 orta sınıf, 501
 ortaçağ ve erken modern dönem-
 ler: A evresi (MS 500-750/800),
 331-335; B evresi (MS 750/
 800-MS 1000/1050), 335-338;
 A evresi (MS 1000/1050-MS
 1250/1300), 338-343; B evresi
 (MS 1250/1300-MS 1450),
 343-346
 ortaçağcılık, 77-80
 ortaçağda kuzey-batı Eski Dünya,
 422
 Orwell, George, 51
 Osmanlı İmparatorluğu, 80, 342-
 343, 351, 519-524

Ö

ön kapitalizm, 122, 387, 388,
 400-401, 404, 458, 465-466,
 469-470

önsosyalizm, 122, 404
 özcülük, 111
 özel birikim, 158, 160, 191, 206-
 208, 213
 özel seçkinler, 264, 268
 özelleştirme, 265
 özerklik, 200
 özgür irade, 117
 özgürlük, 249

P

Palan, R., 88, 247
 Palat, R. A., 81-83, 351, 355-357
 parahegemonya, 450-453
 Part ülkesi, 319, 321, 323-325,
 328
 Pax Americana, 245, 273
 pazar/pazar ilişkileri, 196, 250,
 257
 Peet, Richard, 99
 Pers imparatorluğu, 311-316,
 319, 359-360
 Phillip II, 523
 Philpin, C., 86, 122
 Pirenne, Henri, 78
 Pirenne, Jacques, 481, 497, 500-
 502
 Pisagorculuk, 310
 Polanyi, Karl, 47, 69, 111, 139-
 140, 164, 463, 537, 547-548
 politik coğrafya, 98-100
 politik sonuçlar (geçiş), 392-393;
 denetim, 177-179, 388; deği-
 şim, 477; hegemonya, 283-
 294, 539-542; etkiler (5000
 yıllık dünya sistemi), 117-
 123; uzun çevrimler, 102;
 güç, 208-212, 226, 237-242
 politik sosyoloji, 91-93

Polonya, 87
 Portekiz, 288, 348, 350
 postmodernizm, 99
 Prigogine, Ilya, 227
 Puiggros, Rodolfo, 89, 382

Q

Qin Devleti, 182
 Quigley, Carroll, 59, 66-67, 228,
 414-417, 433-434, 437-438,
 440

R

Rader, Trout, 250
 Randsborg, Klaus, 367
 rantıye parahegemon, 450
 Rapkin, D. P., 102
 Ratnagar, Shereen, 72
 Redclift, M., 108
 refah, 437; birikim, 157, 166; ya-
 ratma, 154; dağıtım, 249
 Reiner, Erica, 305
 rekabet, 98, 544; hegemonya, 43,
 49-51, 88, 238, 244, 254, 265,
 287, 299, 319, 347, 359, 380,
 384, 394
 rekabet, 238-240, 244-247
 Robertson, R., 58
 Roma İmparatorluğu, 76, 157,
 161, 185, 204, 246, 264, 318-
 319, 325-330, 367-368; Gre-
 ko-Romen uygarlığı, 74-76,
 86, 329
 Rosecrance, Richard, 362
 Rosetta tabletı, 318
 Rossabi, Morris, 340
 Rostovtzeff, Mikhail, 140, 313

Rostow, W. W., 250, 528
 Rowlands, M. J., 71, 163, 198,
 283
 Rönesans, 80, 164, 464, 467-468,
 483, 485, 488, 496, 499
 Rurik, 78

S

"sacayağı" yaklaşımı, 119, 225
 Safevi İmparatorluğu, 80, 350,
 352
 sanayi devrimi, 139, 193
 sanayileşme, 206
 sanayisizleştirme, 356
 sansasyonel kültür, 424-425
 saray sektörü, 155
 Sasani İmparatorluğu, 327-328,
 331, 333
 savaş/silahlar, 143-144, 213-214,
 275; ayrıca bkz. askeri sektör
 Schneider, Jane, 197
 seçkincilik, 94, 96, 195, 205, 213;
 devlet seçkinleri, 258, 272
 See, Henri, 78
 Seers, D., 104
 sendikalar, 262
 serbest (esnek) kaynaklar, 265-
 266
 sermaye birikimi, 42-55, 285,
 293-296, 319; eskiçağ pazarla-
 rı, 294-298; kesintisiz, 529,
 533; çevrimler bkz. birikim
 çevrimleri, ekonomik artı,
 249-254; hegemonik geçişler,
 235, 243, 248, 258; emperya-
 lizm ve sömürü, 139-147;
 tarzlar bkz. birikim tarzları,
 dünya sistemi teorisi, 45-56;

- ayrıca bkz. birikim
- sermaye emperyalizmi ve sömürü (eski dünya sistemleri), 139; sermaye (iç yapı), 153-158; imparatorluk dinamikleri, 160-162; yereller arası yapılanmaların evrimi, 147-152; genellemeler, 141-147; iç yapılar ve büyük sistem, 158-160; hatırlatma, 163-168
- sermaye, 251; sömürü ve, 153-157; mallar, 296; -emek ilişkileri, 262; aşırı yoğunlaşma, 274
- Sfia, Mohammed, 392
- Sherratt, Andrew, 48, 74, 77, 367-368
- Sherratt, Susan, 74, 77, 367-368
- sınıf savaşı, 85-86, 95, 207, 237, 243, 314; ve hegemonik çevrimler, 260, 275
- sınıf: aristokrasi, 153-155; çelişki, 201; bilinçlilik, 79-80; hakimiyet, 146; tacir sınıf, 146; orta sınıf, 501; mülk sahibi yönetici sınıf, 204, 209, 215, 239, 244, 262, 264, 270, 450; yapılar, 147, 198-199, 203-204, 227-230; süperhegemonya, 214-217
- Silver, Morris, 69, 252, 295-296, 305
- sistem: süreklilik bkz. süreklilik; "çökme", 186, 202; tarz ve, 402-404
- sistemsel bütünleşme, 192-193; karşılıklı etkileşim, 195; dönüşüm, 519
- Smith, Adam, 390
- Soja, E. W., 99
- Sokrates, 314
- Sombart, Werner, 77
- Sorokin, Pitirim, 414, 424
- sosyal kimlik oluşumu, 166
- sosyal sermaye, 48
- sosyalbilimsel yansımalar (5000 yıllık dünya sistemi), 117-123
- sosyalist devletler, 207, 539, 545-547
- sosyalist kalkınma, 104-108
- sosyalizm, 89, 106, 119, 259, 463; ilkel, 122, 404; önsosyalizm, 122, 404, 405; geçiş tarzları, 379-406
- sosyokültürel olgular, 412, 417, 424
- sosyotarihsel zaman, 248, 261
- sömürü, 146, 187, 195-196, 199-201, 245; sermaye ve, 153-158
- Spengler, Oswald, 414, 417
- Spriggs, M., 163
- Stalin, Joseph, 543
- Stavrianos, L. S., 61-62, 224
- Steensgaard, Niels, 354
- Steinkeller, Piotr, 295
- Sultan an-Nasr Muhammed, 518
- Suriye-Mezopotamya-Basra Körfezi koridoru, 188-189
- Suzuki, Chusei, 321
- Süleyman, 351
- süper birikim, 289, 290, 311, 316, 341, 362, 448, 542
- süper hegemonya, 51, 210, 215-217, 229, 289-290, 341, 359, 362, 542
- süreklilik ve süreksizlikler, 507-525

süreklilik, 165-167, 222, 306, 535; süreksizlikler ve, 535, 547-548; dünya sisteminde geçişler ve, 391-395
 süreksizlikler, 535, 547; kalıcılık, 519
 Sweezy, Paul, 86-87, 90, 382, 543
 Szücs, Jenő, 87

T

tacir sınıfı, 146
 Takahashi, Kohachiro, 86-87
 Taoizm, 310, 485
 tapınak ekonomisi, 154
 tarım, 145-146, 177; -a dayalı üretim devletleri, 159; bürokratik imparatorluklar, 266; ticari, 146; artı, 143, 177, 194, 251, 252
 tarih öncesi dünya sistemleri, 72
 tarihsel değerlendirme (dünya sisteminde birikim ve hegemonya çevrimleri), 298; Bronz çağı, 299-307; Demir çağı, 307; ortaçağ ve erken modern dönemler, 331-345; modern dünya sistemi dönemi, 346-357
 tarihsel değişim: hegemonik geçiş, 242-249; artının rolü, 249-260; uzamsal/zamansal ortak yüzey, 260-275
 tarihsel materyalizm, 91, 139, 176, 224-225, 229, 242, 543; ekonomipolitik, 176, 224
 tarihsel sosyal sistemler, 243
 tarihsel sosyoloji (makro), 44
 tarih yazıcılığı, dünya, 58-66

Taylor, P. J., 99
 Teggart, Frederick, 57, 59-60, 63, 76, 203, 290, 310, 324-325
 tek sistem, 97-98, 108, 165, 181, 397; süreksizlikler/süreklilik, 507-525; haraca dayalı sistem, 471-479
 teknik iş bölümü, 144, 152
 teknolojik değişim, 238, 401; gelişim, 151; yayılma, 192; buluş, 191-193
 teknolojik olarak bütünleşmiş sistem, 143
 teokratik devlet, 150, 153
 tezler, araştırma programı, 175-230
 Thapar, Romila, 322
 Thomas, K., 77, 253
 Thomas, N., 163
 Thomas, Robert Paul, 85
 Thompson, William, 43, 49, 54, 56, 101-102, 238, 346, 362
 ticaret: Bronz çağı, 299-307; erken hanedan dönemi, 147-152; ekonomik bağlantılar, 179-181; ekonomik artı, 249-260; iç yapı, 153-160; Demir Çağı, 307-330; bağlantılar, 490-495; Ortaçağ ve erken modern dönemler, 331-346; modern dünya sistemi dönemi, 346-357; ekümen ticaret alanı ayrıca bkz. alışveriş ilişkileri; alışveriş sistemleri, ihracat; ithalat
 "ticaret devrimi", 333, 346, 354
 Tilly, Charles, 97-98, 224, 539
 Timurlenk, 345

toplumlar, 84-86, 92, 110-112, 178, 550-552
 toplumsal cinsiyet ilişkileri, 45, 115
 toplumsal özerklik, 200; değişme, 253, 259; evrim, 457-460; hareketler, 365-366; ağlar, 412, 420; güç, 92, 213, 237, 270; isyan, 265; ilişkiler, 95, 164, 197; bilimler, 117-118, 467; artı, 205, 264; teori (kritik), 99; refah, 191; sosyal oluşumlar, 85-86, 204, 242-244, 258, 262; eski (kapitalizmin özgül-lüğü), 457-460
 "topyekün tarih", 91
 Toynbee, A., 59, 66-67, 202, 228, 414, 416-417, 480-481
 Trajan, 323
 tüketim malları, 152
 tüketim, 267; yetersiz tüketim, 274
 Türk İmparatorluğu, 332-333, 335-336, 343

U

ulaştırma ağları, 19
 ulus-devletler, 205, 251, 552
 ulus/devlet gelişimi, 106
 ulusal çerçeve, 382
 ulusal ekonomiler, 271
 Uluslararası Araştırmalar Kurumu, 102, 364, 366, 368
 Uluslararası Para Fonu, 545
 uluslararası: işbölümü, 537; ekonomi politik, 100-104; ilişkiler, 43-45, 73, 237-242, 247, 250-251

Umman, 73
 Urry, J., 58, 99
 uygarlık, 141-143; barbarlar, 65, 193; merkezi bkz. merkezi uygarlığa; karşı ekümen, 443-454
 uygarlıkçılık, 66-69
 uygarlıklar (çekirdekler, dünya ekonomileri ve ekümenler): merkezi uygarlık, 420-425; çoklu kültürler olarak uygarlıklar, 417-420; çekirdek çevre konuları, 425-432; uygarlığa karşı ekümen, 443-454
 uygarlıklar, 58-61, 243, 552; birleşmelerin listesi, 413-417; çoklukültürler, 417-420
 uzamsal boyutlar (küresel ekonomi-politik), 98
 uzamsal/zamansal ortak yüzey (hegemonik çevrimler), 260-275
 uzmanlaşma, 438
 uzun çevrim teorisi, 102
 uzun-dalga yaklaşımı, 274

Ü

ücretler, 262-263, 461-462
 ücretli emek, 139, 145-146, 155, 158, 256-257, 385-387, 458, 464, 470, 495
 üretim aracı sahibi üreticiler, 271-272
 üretim devletleri, 158
 üretim sistemi (değişmeler), 255, 256
 üretim tarzları, 70, 85-86, 89-90, 119-122, 203, 205, 458-460, 474, 481; merkezi uygarlığın, 433, 440; geçiş tarzları, 379-

383; ayrıca bkz. kapitalizm,
feodalizm, sosyalizm
“üretimciler”, 89, 243
ütopyacılık, 263

V

Van der Pijl, Kees, 245
Van Leur, J. C., 353
Vasquez, John A., 362
Vayrynen, Raimo, 362
veba (kara ölüm), 55, 80, 81, 339
vergileme, 146, 150, 153-160
Viyana Kongresi, 246
Völkerwanderungen, 113

W

Wallerstein, Immanuel, 41-45,
49-50, 52-56, 71-72, 81-83,
87, 89-90, 99, 102, 105, 118,
164, 190, 197-200, 208-209,
228, 238, 240-241, 259-260,
271-272, 284, 286, 338-339,
345-347, 351, 355-357, 362,
381-405, 433-434, 439-441,
443, 507-509, 527, 531, 533,
536-538, 540-543, 546-548,
552
Warmington, Eric H., 323
Warren, Bill, 542
Weber, Max, 77-78, 330
Weltanschauungen, 387
Wheatley, Paul, 320
Wight, Martin, 209, 237, 269-270
Wilkinson, David, 44-45, 56, 64,
67-68, 176, 181, 198, 210,
224, 286, 362, 364-366, 368,
384, 390, 437, 444, 452

Wolf, Eric, 112, 202
Woolf, Greg, 69, 71
Wright, Gary, 142, 148

Y

Yamini Hanedanı, 343
yapısal değişme, 266
yağçevre, 198-200, 426-432, 543
yayılma/buluş, 110
Yediler Grubu, 545
Yeni Dünya, 167, 181, 347
yeni evrimcilik, 110
yeni yapısalcılık, 88
yeniden dağıtım, 203, 225
yerel/bölgesel çevrimler, 261
yereller arası yapılanmalar, 147-
152
yereller arası yapılanmaların evri-
mi, 147-152
yerellerüstü değişim sistemleri,
141-142, 146
yerleşik toplumlar, 111
yerleşmeler (erken hanedan döne-
mi), 142
yetersiz gelişme, 550
yetersiz tüketim, 274, 550
yetersiz yatırım, 265, 274
Yunanistan, 74-75; Demir çağı,
306, 309, 311-316
“yüksek kültür”, 143
Yüzyıl Savaşı, 80, 488

Z

Zerdüştcülük, 310
Zhao Ziyang, 122, 404
zorlama, 179, 226, 247, 388-399
“zorunlu”, 531

Derlemeye katkıda bulunan yazarların çoğuna göre, çağdaş dünya sistemi son beş yüzyılın olgusu olmayıp, en azından beş binyıllık bir geçmişe sahip.

Bugünkü “dünya sistemi”nin çekirdeği ilk kez MÖ 3000’de Güney Mezopotamya’da kök salmış, “hegemonya odakları” zamanla değişip gelişerek günümüze dek ulaşmıştır. Sermaye birikimi olgusu, dünya sisteminin yalnızca son beş yüzyıllık değil, beş binyıllık tarihinin itici gücünü oluşturmuştur.

Elinizdeki yapıt, William H. McNeill, Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, K. Ekholm, Jonathan Friedman, David Wilkinson, Samir Amin, Janet Abu-Lughod ve Immanuel Wallerstein gibi ünlü ekonömpolitik ve tarih bilginlerinin yazılarını içerir ve bu yazılar bir akım oluşturmaya adaydır. Aynı zamanda tarihi, birçok “ulusal tarih” karalamaları ve “Avtupamerkezci bir uygarlık tarihi” taslağı olmaktan kurtarma yolunda bir girişim olarak algılanabilir.

“Dünya Sistemi” savıyla ilgili görüşleri yansıtan editörler, sonuçta, Ranke’nin “evrensel tarihten başka tarih yazılamaz” yargısına katılmaktadırlar.

Alâeddin Şenel

internet satışı

www.imge.com.tr

ISBN 975-533-350-9

9 789755 333502

39.00